

T.C

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ĞAYSA HÖSEYĖNOV'UN HİKÂYELERİ ÜZERİNE BAŞKURT
TÜRKÇESİ DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİNLER)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EDA DURĞUTOĞLU

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. AHMET TURAN TÜRK

ÇANAKKALE- 2022

T.C

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ĞAYSA HÖSEYĖNOV'UN HİKÂYELERİ ÜZERİNE BAŞKURT
TÜRKÇESİ DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİNLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EDA DURĞUTOĞLU

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. AHMET TURAN TÜRK

ÇANAKKALE- 2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Eda DURĞUTOĞLU

31/01/2022

ÖN SÖZ

Rusya'nın doğu kısmında Ural Dağları'nın eteklerinde yaşayan, dağlık bir ülke olan ve geçmişi çok eskiye dayanan Başkurdistan, tarih boyunca pek çok devletin idaresi altında yaşamıştır. Rusya Devleti'ne tabi olmadan önce İdil-Ural bölgesinde, Kazan Hanlığı'na bağlı olarak yaşayan Başkurtlar, Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından ve Başkurt topraklarının Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra pek çok milletle iç içe yaşamışlardır.

Altın Ordu devleti ve daha sonraki hanlıklar zamanında Tatarlarla birlikte yaşayan Başkurtlar, Rus işgali boyunca güçlü bir direniş göstermişlerdir. Sovyet devletinin kurulduğu zaman ise bu halklar Tataristan ve Başkurdistan otonom cumhuriyetleri olarak ikiye ayrılmıştır. Başkurtlar, 1552 Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından bir süre sonra kendi istekleriyle Moskova'ya tabi olmuşlardır. Ardından Rusların din, dil ve kültür değişimindeki baskıları sonucunda pek çok kez isyan eden Başkurt halkı, mücadelelerinde başarılı olamamış ve bir süre Rus hakimiyeti altında yaşam sürmüştür. 17. ve 18. yüzyıllarda Başkurtlar için İdil-Ural sahasında ayaklanmalar gerçekleşmiştir. 20. yüzyıla kadar devletleşmeden yaşayan Başkurt halkı, 20. yüzyılın başında ulus kimliğini kazanmıştır.

1990'lı yıllardan sonra Türk halklarıyla ilgili akademik çalışmalar hız kazanmıştır. Biz de bu çalışmalara katkı sağlamak amacıyla Başkurt filolojisi, edebiyatı ve tarihi ile yakından ilgilenen Gaysa Höseyinov'un, hikâyeleri üzerine çalışmayı tercih ettik. Gaysa Höseyinov, filoloji uzmanı ve profesördür. Başkurt dili ve edebiyatının araştırılması üzerinde önemli çalışmalar yapan Höseyinov, ülke çapında geziler düzenleyerek el yazması eserlerin bulunmasına öncülük etmiş ve bu eserlerden arşiv oluşturarak Başkurt kültürel mirasına katkı sağlamıştır. Dil bilimsel çalışmalarının yanında folklorik çalışmalara da önem vermiş ve makaleler, monografiler kaleme almıştır. Edebiyat alanında yapmış olduğu değerli çalışmaları ve katkıları için pek çok ödül almıştır.

Tez çalışmamıza başlamadan önce yapmış olduğumuz araştırma sonucunda Gaysa Höseyinov'un hikâyeleri konusunda araştırma yapılmamış olması, tez konumuzu belirlememizde etkili olmuştur. Başkurdistan halkı için önem arz eden Gaysa Höseyinov'un hayatını, eserlerini ve dil özelliklerini tanımak ve tanıtmak için bu tez hazırlanmıştır.

Bu çalışmamızda Kıpçak grubunun yazı dili içerisinde olan Başkurt Türkçesinin özelliklerini Gaysa Höseyinov'un, Batırzar Kıssahı'nda yer alan "Yětë İriv" , "Karahakal Hıkında Hüz" , "Batırşanıñ Batşaga Hatı" ve "Huñğı Tarpan" hikâyelerinden yola çıkarak incelemeye çalıştık.

Bu hikâyeleri Türkiye Türkçesine kazandırmaya, dil incelemesi ve söz varlığı incelemesiyle yazarın üslup özelliklerini ortaya koymaya çalıştık. Başkurt Türklerini ve Başkurt Türkçesini ele alan bu çalışmamızda pek çok akademik kaynaktan yararlanıldı.

Çalışmamız *İnceleme, Metin ve Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. İnceleme bölümüne geçmeden önce *Başkurt Adı, Başkurt Tarihi, Başkurtlarda Din, Başkurt Türkçesi ve Başkurt Edebiyatı* hakkında bilgi verilmiştir. Ardından *Gaysa Höseyinov'un* hayatını ve bugüne kadar kaleme aldığı eserlerini anlatan biyografisi ve çalışmanın temelini oluşturan hikâyelerin genel özellikleri verilmiştir.

İnceleme kısmı *Dil İncelemesi* adı altında *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* olarak iki ayrı başlık altına ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan dil bilgisi konularına ayrıntılı bir şekilde ve metinden örneklerle yer vermeye çalışılmıştır. Başkurt Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerin *Eski Türkçeye* göre durumları sadece *Ses Bilgisi* bölümünde yer verilmiştir. Biçim Bilgisi bölümünde ise Tarihi Kıpçak Türkçesi ile Başkurt Türkçesindeki ekler karşılaştırılarak tablolar halinde gösterilmiştir.

Metin bölümünde hikâyelerin transkripsiyonu yapılmış ve transkripsiyondan sonra metin, Başkurt Türkçesinin ses özelliklerine sadık kalmaya özen gösterilerek *Türkiye Türkçesine* aktarılmıştır. Metinde geçen bazı sözcüklerin yazım hatalarından dolayı metin de az da olsa birkaç yerde düzeltme yapılmıştır.

Dizin bölümünde, metinde geçen sözcüklerin yer aldığı genel bir gramatikal dizinin ardından, metinlerdeki yer ve şahıs adlarının verildiği *Özel Adlar Dizini* oluşturulmuştur. Sözcüklerin metinde ne sıklıklarla geçtiği madde başlarının altında köşeli parantezlerle verilmiştir. Son olarak ise elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılmış ve ulaşılan bulgular *Sonuç* başlığı altında verilmiştir.

Lisans eğitimimden bu yana başarısını örnek aldığım, bu çalışma süreci içerisinde de hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, çalışmanın belirlenme ve hazırlanma sürecinde akademik alandaki bilgileriyle ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK'e gönülden teşekkür ediyorum.

Eğitim ve öğretim hayatım boyunca yetişmemde, bu tezi hazırlayabilecek duruma gelmemde yardımcı olan, emeği geçen Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki bütün hocalarıma çok teşekkür ederim. Eğitim sürecimde tanımaktan büyük bir onur duyduğum kıymetli hocam Doç. Dr. Hüseyin DURGUT'a yardım ve desteklerini esirgemediği ve görüşleriyle tezime katkı sağladığı için çok teşekkür ederim.

Çalışmamdaki hikâyelerin Türkiye Türkçesine aktarılması hususunda yoğun çalışma temposu içerisinde dahi aktardığım metni okuyarak önerileriyle bana katkı sağlayan dostum, meslektaşım Ümmühan KULA'ya ve bu çalışmada yer alan, Gaysa HÖSEYİNOV'a ait pek çok fotoğrafı gönderen Höseyinov'un yeğeni Aliya ÇAKILMAZ'a teşekkür ediyorum. Çalışmamın hazırlık sürecinde hayatta olan ve bana Başkurdistan'dan kitabını gönderen Gaysa HÖSEYİNOV'a da Allah'tan rahmet diliyorum.

Son olarak tüm eğitim ve öğretim hayatımda olduğu gibi tez sürecinde de bana destek olan, ellerinden her geleni fazlasıyla yapan, her türlü fedakarlıkta bulunan, sabır gösteren, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme de teşekkürü borç bilirim.

Eda DURĞUTOĞLU
Çanakkale, OCAK 2022

ÖZET

ĠAYSA HÖSEYĒNOV'UN HİKÂYELERİ ÜZERİNE BAŞKURT TÜRKÇESİ DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİNLER)

EDA DURĠUTOĠLU

ĠANAKKALE ON SEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK

31/01/2022, 736

Başkurdistan toplumunun önemli yazarı, eleştirmeni, dil bilimcisi Gaysa Höseyinov'un Batırzar Kıssahı (Öfö 1969), povëstar ve hikeyeler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Bu tezde kitabın ikinci bölümünü oluşturan hikeyeler başlığı altındaki "Yëtë İrıv" (Yedi Soy), "Ġarahakal Ġakında Hüz" (Karasakal Hakkında Anlatı), "Batırşanın BatşaĠa Ġatı" (Batırşa'nın Padişaha Mektubu) ve "HuñĠı Tarpan" (Sonuncu At) olmak üzere dört hikâyesi incelenmeye çalışılmıştır. Bu tez *İnceleme, Metin ve Dizin* olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. İnceleme bölümüne geçmeden önce *Başkurt Adı, Başkurt Tarihi, Başkurtlarda Din, Başkurt Türkçesi ve Başkurt Edebiyatı* hakkında bilgi verilmiştir. Ardından *Gaysa Höseyinov'un* hayatını ve bugüne kadar kaleme aldığı eserlerini anlatan biyografisi verilmiştir. İnceleme kısmı Dil İncelemesi başlığı altında *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere değerlendirilmiştir. Metinde geçen sözcüklerde tespit edilen ses olayları örneklendirilerek, *ses olayları* başlığı altında değerlendirilmiştir. *Biçim Bilgisini* oluşturan *ad, sıfat, zarf, zamir, eylem ve edatların* her biri ayrı başlık altında incelenmeye çalışılmıştır. Metin bölümünde hikâyelerin transkripsiyonu yapılmış ve transkripsiyondan sonra metin *Türkiye Türkçesine* aktarılmıştır. *Dizin* bölümünde, metinde geçen sözcüklerin yer aldığı genel bir gramatikal dizinin ve *Özel Adlar Dizini* oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gaysa Höseyinov, Başkurt Türkçesi, Hikâye, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Dizin.

ABSTRACT

BASKURD TURKISH LANGUAGE STUDY ON ĞAYSA HÖSEYĖNOV'S STORIES (REVIEW-TEXT-INDEX)

EDA DURĖUTOĖLU

ÇANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY

Graduate School of Education

Turkish Language and Literature Department Master's Thesis

Advisor: Assoc. Dr. Ahmet Turan TURK

31/01/2022, 736

Gaysa Höseyinov who is an important writer, critic and linguist of Bashkortostan society, her book *Batırzar Kısahı* is formed by two sections, “povęstar” and “hikeyeler”.

Four stories which form the second part of the book, “Yętě İriv” (Seven Ancestries), “Çarahakal Hıķında Hüz” (Narrative about Blackbeard), “Batırşanıñ Batşağa Hıtı” (Batırşas’s letter to the Sultan), *HuņĖı Tarpan*” (The Last Horse) were examined in this thesis. The thesis consists of three parts, which are Review, Text and Index. Prior to the Review, the information about *Name of Bashkir, History of Bashkirs, Bashkirs and Religion, Bashkir Turkish and Bashkir Literature* was given. Subsequently, the biography of *Gaysa Höseyinov* and information about her work was given. In the Review, under the title of Language Review, there are two parts, Sonics and Morphology. Sound Events in the text are exemplified and analyzed in Sound events title. *Name, adjective, pronoun, verb and particles* were analyzed under separate titles which compose the *Morphology*. The transcriptions of the stories were made in the *Text*, afterwards, the text was transferred to the Turkey’s Turkish. A gramatical Index and Proper names Index was composed from the words in the Text under the title of *Index*.

Key words: Gaysa Höseyinov, Bashkir Turkish, Story, Audio İnförmatıon, Shape İnförmatıon, İndex.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Başkurt Adı.....	2
1.2. Başkurt Tarihi.....	4
1.3. Başkurtlarda Din.....	10
1.4. Başkurtlarda Alfabe.....	11
1.5. Başkurt Türkçesi.....	13
1.6. Başkurt Edebiyatı.....	21
1.7. Gaysa Höseyenov'un Hayatı, Sanatı ve Eserleri.....	22
1.7.1. Soyu.....	22
1.7.2. Hayatı.....	24
1.7.3. Sanatı ve Eserleri.....	26
1.8. “Batırzar Kıssahı” (Kahramanlar Kıssası)	31

İKİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

2.1 Ses Bilgisi.....	34
2.1.1. Ünlüler.....	35
2.1.2. Ünsüzler.....	42

2.1.3. Ses Olayları.....	59
2.2. Biçim (Şekil) Bilgisi.....	82
2.2.1 Ad.....	83
Ad Çekimi.....	83
Çokluk Çekimi.....	84
İyelik Çekimi.....	88
Aitlik Çekimi.....	92
Durum Çekimi.....	93
Adlarda Soru.....	130
Adlarda Bildirme.....	133
2.2.2. Sıfat.....	138
Niteleme Sıfatları.....	139
Belirtme Sıfatları.....	140
İşaret Sıfatları.....	140
Sayı Sıfatları.....	141
Belirsizlik Sıfatları.....	144
Soru Sıfatları.....	146
2.2.3. Zarf.....	149
Durum Zarfları.....	151
Zaman Zarfları.....	152
Miktar Zarfları.....	153
Yer-Yön Zarfları.....	154
Soru Zarfları.....	155
2.2.4. Zamir.....	156
Şahıs Zamirleri.....	157
İşaret Zamiri.....	164
Dönüştürme Zamirleri.....	166
Belirsizlik Zamirleri.....	168
Soru Zamirleri.....	169
2.2.5. Eylem.....	170
Şahıs Ekleri.....	171
Şekil ve Zaman.....	173
Eylemsiler.....	225

Değişik Yapıdaki Zarf Eylemler.....	241
2.2.6 Edatlar.....	241
Ünlem Edatları.....	242
Duygu Edatları.....	242
Cevap Edatları.....	243
Bağlama Edatları.....	244
Sıralayıcı Bağlama Edatları.....	244
Denkleştirme -Karşılaştırma Edatları.....	245
Cümle Başı Edatları.....	247
Sonuç ve Açıklama İfade Eden Edatlar.....	248
Son Çekim Edatları.....	249

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM METİN

3.1. Transkripsiyon.....	256
3.2. Türkiye Türkçesine Aktarma.....	316

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM GRAMATİKAL DİZİN

4.1. Gramatikal Dizin ve Özel Adlar Dizini.....	383
---	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM SONUÇ

SONUÇ	709
KAYNAKÇA.....	715

SİMGELER VE KISALTMALAR

Ar.	Arapça
bk.	bakınız
Çev.	Çeviren.
DLT	Dîvânu Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin (Ercilasu ve Akkoyunlu 2014).
Ed.	Editör
EDPT.	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish (Clouston, 1972).
Etü.	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Haz.	Hazırlayan
Moğ.	Moğolca
OTS.	Osmanlı Türkçesi Sözlüğü
Otü.	Orta Türkçe
Rus.	Rusça
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
>	Bir biçimden başka bir biçime gidişi gösterir.
<	Bir biçimin başka bir biçimden gelişini gösterir.
>>	Aradaki ses değişiminin belirtilmediğini gösterir.
+	Ad çekim eklerinde kullanılır.
-	Eylem çekim eklerinde kullanılır.
//	Seslerin gösterilmesinde kullanılır.
/	Bir biçim birimin farklı sesçil biçimlerini ayırmada kullanılır.
Ø	Sıfır biçim birimi gösterir.

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Ünlüler	39
Tablo 2	Ünsüzler	50
Tablo 3	Çokluk ekleri	86
Tablo 4	İyelik ekleri	90
Tablo 5	Aitlik çekimi	93
Tablo 6	Durum çekimi	95
Tablo 7	İlgi durum eki	100
Tablo 8	Yapma durum eki	104
Tablo 9	Yaklaşma durum ekleri	106
Tablo 10	Bulunma durum ekleri	109
Tablo 11	Uzaklaşma durum ekleri	113
Tablo 12	Eşitlik durum ekleri	119
Tablo 13	Araç durum ek ve edatları	122
Tablo 14	Sebepl durum ek ve edatları	125
Tablo 15	Yön durumu ek ve edatları	126
Tablo 16	Karşılaştırma durumu ek ve edatları	127
Tablo 17	Sınırlandırma durumu ek ve edatları	128
Tablo 18	Benzerlik durumu ek ve edatları	130
Tablo 19	Soru ekleri	132
Tablo 20	Adlarda şimdiki zaman	135
Tablo 21	Adlarda görülen geçmiş zaman	137
Tablo 22	Adlarda öğrenilen geçmiş zaman	138
Tablo 23	Şahıs zamirleri	159
Tablo 24	Şahıs zamirlerinin durum ekleriyle çekimi	159
Tablo 25	Şahıs zamirlerinin aitlik çekimi	164
Tablo 26	İşaret zamirlerinin durum ekleriyle çekimi	165
Tablo 27	Dönüşlülük zamiri	167
Tablo 28	Dönüşlülük zamirlerinin durum ekleriyle çekimi	168
Tablo 29	I. Tip şahıs ekleri	173

Tablo 30	II. Tip şahıs ekleri	173
Tablo 31	III. Tip şahıs ekleri	174
Tablo 32	Görülen geçmiş zaman ekleri	179
Tablo 33	Öğrenilen geçmiş zaman ekleri	181
Tablo 34	Şimdiki zaman ekleri	186
Tablo 35	Belirli gelecek zaman ekleri	190
Tablo 36	Belirsiz gelecek zaman ekleri	191
Tablo 37	İstek kipi	195
Tablo 38	Şart kipi	198
Tablo 39	Gereklilik kipi	205
Tablo 40	Emir kipi	208
Tablo 41	Eylemler	212
Tablo 42	Öğrenilen geçmiş zamanın hikâye çekimi	213
Tablo 43	Şimdiki zamanın hikâye çekimi	214
Tablo 44	Belirsiz gelecek zamanın hikâye çekimi	215
Tablo 45	Öğrenilen geçmiş zamanın rivayet çekimi	218
Tablo 46	Geniş zamanın rivayet çekimi	219
Tablo 47	Ad-eylemler	228
Tablo 48	Sıfat-eylemler	231
Tablo 49	Zarf-eylemler	237

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Şekil Adı	Sayfa No.
Şekil 1	Sözcük Türleri	713
Şekil 2	Söz Varlığı	713
Şekil 3	Sözcük Dağılımı	714

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde Başkurt adı, Başkurt Tarihi, Başkurlarda Din, Başkurlarda Alfabe, Başkurt Türkçesi, Başkurt Edebiyatı ve incelenen metnin yazarı olan Gaysa Höseyinov hakkında bilgi verilmiştir. Ardından tezimizi oluşturan hikâyelerin özeti verilmiştir.

1.1. Başkurt Adı

İdil-Ural bölgesinin bugünkü halklarından biri olan Başkurların adı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Ebu'l Gazi Bahadır Han, İdil-Ural bölgesinin bugünkü halklarından biri olan Başkurların çoğunluğunun Kıpçaklardan oluştuğunu yapmış olduğu araştırmalarla belirtmiştir. Eski Arap bilginleri, Başkurt isminin başcirt (istahri), başgird şeklinde yazıldığını ifade etmişlerdir (Demir, 2002 :141).

İslam kaynaklarına baktığımızda Araplar, Başkurları şimdiki ülkelerinde bulmuşlardır. Bazı Arap tarihçileri Bacgurd isimli bir kabilenin Oğuz, Karluk ve Kimeklere karşı yapılan savaşta mağlup olduğunu ve ardından Kuzey Kafkasya'da Hazar ülkesine sığındığını belirtmişlerdir. 840 yılında gerçekleşen bu olaydan sonra Müslüman milletler bu kavmi Başcirt ve Başgurd olarak adlandırmışlardır (Togan, 2014: 3-4).

Golden, Başkurt isminin Arap ve Farsların coğrafya ve tarih kaynaklarında *Bascirt* (İstahri), *Bâşcird*, *Bâşgird*, *Başkird* (İbn Fadlan, Yâkût, Garnâtî, İbn Sa'id, Dimişkî), *Bâşgirt* (Cüveynî, Kazvîni), *Bacgird* (Mes'ûdî) biçimleriyle farklı şekillerde karşımıza çıktığını ve bu biçimlerin Başkurt-Macar meselesinin henüz açıklığa kavuşturulamamış karmaşıklıklarını yansıttığını ifade etmiştir. (2014: 273).

Başkurt Türk'ü olan Zeki Velidi Togan'a göre Başkurt kelimesi, Beş Ogur'dan gelmektedir. Koşay, Başkurların Bulgarların cetleri olan Ogurlar gibi İdil-Ural bölgesinde yaşadıklarını bu yüzden de Beş Ogur adının Bulgarlarla ilgili olduğunu düşünmektedir. Togan, İran efsanelerinde Hazar Denizi'nin güneyinde Gursar/Kurtbaş isminde bir kavmin yaşadığına dair bir rivayetin olduğunu ve Başkurt isminin de bu rivayete dayanarak Kurt-

Baş/Baş-Kurt şeklinde eski bir etimolojinin bulunduğunu söylemiştir. Başkurtların aslı Türkistan'ı terk ederek kuzeye yönelen ve ardından batıya geçen Kıpçak Türklerine dayanmaktadır (Tokatlı, 2002: 147; Saray, 1992: 130; Koşay, 1960 :235)

Başkurt isminin kökenine ait efsanelerin en gerçekçisi şudur: Tarihî bir efsaneye göre göç esnasında bozkırlarda yollarını kaybeden Başkurtların karşısına bir kurt çıkar ve onların çölden çıkmasını sağlar. Kurt sayesinde kendilerine yeni vatan olarak Ural Dağları'nı bulurlar. Kılavuzluk eden kurdun peşinden geldikleri için de Başkurt adını almışlardır. Kurdun yollarını bulmaya yardım eden kavmin dört reisi, onların da üç oğlu vardır. Bu yedi kişi yedi ayrı yere başkan (baş) olmuştur ve böylece bu başkanlar onlara kılavuzluk eden kurdun peşinden geldikleri için Başkurt ismini almışlardır (Tokatlı, 2002: 147; Kamalov, 2018: 27).

N.Bikbulatov'a göre 9. yüzyılda bölgedeki kavimlerin Başgird isminde bir komutanları vardı ve bu halk bu komutan etrafında birleştiği için Başgird (Başkurt) adını almıştır. Türk kavimlerinin çoğu isimlerini kendi emri altında oldukları liderlerinden almışlardır. Örnek vermek gerekirse Nogaylar ismini, Altın Orda Devleti emiri Nogay'dan, Osmanlılar, Osman Bey'den almışlardır. Bu yaklaşımdan yola çıkarsak Bikbulatov'un görüşünü dikkate almamız gerekmektedir (Kamalov, 2018: 28).

Zekiyev'e göre Başkurt kelimesi, *başka-ar-t* şekline oluşmaktadır. Kelimenin sonunda bulunan *-t* ekinin yapılan araştırmalara göre *-lı*, *-dı*, *-tı* eki olma ihtimali bulunmaktadır. Kumandı ve Yurmatı etnonimlerine baktığımız zaman *-dı* ekini görebilmekteyiz. Kelimeden *-t* (*-tı*, *-lı*) ekini çıkardığımızda kelime Başkar şeklinde yine etnonim olarak kalmaktadır. Türk topluluklarını incelediğimizde bir etnonimden *-lı* (*-dı*, *-tı*) ekleriyle başka bir etnonim yapmak genel bir durumdur. *-ar* yapısı, “kişiler, insanlar” anlamında Türk etnonimlerinde sistemli bir şekilde kullanılmaktadır. “Başka” sözcüğü yabancı kişi, başka kabilenin insanı anlamında kullanılabilir. Başkurt etnoniminin etimolojisi *başka-ar-tı* “başka kabile insanlarıyla karışan kabile” anlamına gelen söz olabilir. Bir diğer bakış açısı da başka sözcüğünün *mişe* (meşke, beşke) köküne dayanmasıdır. Başkurtlar; Arap, Fars ve Grek kaynaklarında Madcarlar ile karıştırılmışlardır. *Madcar* ifadesinden Mişerleri anlarsak, Mişer etnonimi *mişe* (orman, ağaç) kökünden gelir. Başkurt etnoniminde de *mişe* (bişe, beşke) kökünü bulmamız

mümkündür. *Başkir* etnonimi “orman kişileri, insanları” anlamında, Başkurt sözcüğü ise “orman insanlarıyla karışmış olan kabileler” anlamında kullanılmaktadır (Zekiyev, 2006: 84).

Macar araştırmacılar, Başkurt adının macar / magyar ve mişer etnonimleri ile ilgili olduğunu düşünmektedirler (Öztekten,2008 :74).

Başkurtlarla Macarların akraba olduğu ya da Başkurtların Macarların bir kısmını oluşturduğu görüşünün karşıtları vardır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yeni ortaya atılan antropolojik ve tarihî dil bilimi araştırmalarıyla birlikte, Başkurt halkının Türk kökenli olduğu tezi ortaya çıkmıştır (Kuzeyev, 2013: 18).

Kaşgarlı, Divanü Lügâti't Türk'te, bir boy adı olarak geçen Başgirt kelimesi ile ilgili açıklama yapmamıştır. Sadece bir kuzey grubuna dâhil ederek bir Türk boyu olduğunu belirtmiştir (Ercilasun; Akkoyunlu, 2018:557).

1.2. Başkurt Tarihi

Başkurdistan, Rus düzlüğünün doğu kısmına yerleşmiş olup Ural Dağları'nın ön, arka ve güneyini içine alır (Rudenko, 2001: 1).

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarlar ve Çuvaşlar ile birlikte bir de Başkurtlar zikredilmektedir. Başkurtların menşesine dair yapılan araştırmalarda pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Rus tarihçilerinin, Batlamyus'un Coğrafyası'na dayanan Baguritai ve Borouskoilerden geldiği söylene de kabul edilen görüş Başkurtların, Türkmen kökenli kabilelerden ayrılan Türk kökenli bir halk olduğudur (Yiğit, 2002: 89).

Türkler, İdil-Ural bölgesine M.S. 670-740 yılları arasında gelmişlerdir ve 11. ve 12. yüzyıllarda Türklerin bu göç hareketi en yüksek dereceye çıkmıştır. Ardından bölgeye Kıpçak Türkleri gelmiştir. Ural'ın güneyi ve Batı Sibiryaya sahası olarak M.S. 8. ve 9. yüzyıllarda Fin-Ugor halkı ile karışmışlardır. Eski çağlarda Başkurtların, Türkistan'ın güneybatı taraflarında Volga ve Ural taraflarında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Türklerin en eski rivayetlerini barındıran Oğuz Destanı'nda, Başkurtların Bulgarlarla sınırdaş dağlık bir ülkede yaşayan, kuvvetli olmalarıyla bilinen ve kibirlerinden dolayı hiçbir hükümdara

baş eğmeyen bir kavim olarak anılmaktadırlar. Destanda, Başkurtların yaşamış oldukları Ural Dağları, “Başkurt Dağları” (kuhha-i Başkurt) şeklinde geçmektedir. Oğuz Kağan destanında o dönemdeki İdil-Ural-Altay bölgesinde bulunan halkların bir kısmından bahsedilmemesine rağmen Başkurt isminin geçmesi dikkatleri çekmektedir. Oğuz Destanı’nın dışında Başkurt yerinin Ural bölgesinde olduğu Yenisey yazıtlarında da geçmektedir. Başkurtların kendi söylemine göre, kendilerinin ve aynı zamanda Bulgarların ataları olarak Kenceleri kabul ederler (Togan, 2018: 1; Koşay, 1956 :235; Kurat, 1965: 99).

Başkurtların millet olarak ortaya çıkmasında, Güney Sibiry ve Orta Asya’da hayvancılıkla uğraşan Türk kabilelerinin rolü büyüktür. Bu kabileler Güney Urallara gelmeden önce göçebe bir hayat yaşayıp Aral-Sırderya bozkırlarında Peçenek, Oğuz, Kıpçak, Kimek kabileleri ile sıkı bir ilişki içerisindeydiler. Bununla birlikte Başkurtların Batı Türkistan’dan geldikleri görüşünün yanında onların miladın başından beri bugünkü yerlerinde yaşadıklarına dair bilgiler de yer almaktadır (Kamalov, 2018: 25).

Laypanov ve Miziyev’in yazdığına Başkurtlar, eski İdil-Ural bölgesinde yaşayanlar Türklerin ve Fin-Ugorların uzak atalarıydı. Türkler bozkır şeridini, ikinciler orman-bozkır ve orman şeridini işgal etmelerine rağmen birbirleriyle sıkı bir ilişki içindeydiler. Türk kabilelerinin eski vatanları olan Doğu Avrupa’da ortaya çıkmaları ve oradan batı, güney ve kuzey istikametine gitmeleri bir nevi köklerine geri dönmektir. Türklerin ilk yaşam bölgelerinde eskiden beri Tatarlar, Başkurtlar ve Fin-Ugor halklarının bir kısmı yaşamıştır. İdil-Ural bölgesinde ortaya çıkan ardından çok geniş bir bölgeye yayılmış olan Kurgan kültürü mensuplarının bir bölümü göç etmeyerek kendi yurtlarında kalmıştır. Şüphesiz İdil boyundaki Tatarların, Başkurtların ve Çuvaşların özünü oluşturan bu halktır (2008: 49-149).

Rudenko’ya göre ise, Başkurtların Ugorlardan (Finlerden) ortaya çıktığı hakkındaki görüş antropolojik ve dil bilimsel olarak imkansızdır. Sadece Kuzey Başkurt soyları arasında Ugorların etkisinden söz edilebilmektedir (2001: 426).

Heredot’un eserinde belirttiğine göre: “...İnsanları söylediğine göre, kadın erkek hepsi keldir, burunları yassı, çeneleri fırlaktır.” Heredot, bu ifadeyi Moğollar için söylemiştir. S.Y. Lurye’ye göre “kel insanlar” şimdiki Başkurtların atalarıdır (Heredot ve Lurye’den aktaran Miziyev ve Laypanov, 2008: 74).

İbn-i Fadlan Başkurtların bir Türk kabilesi olduğunu belirterek yoldaşlarıyla Kancal nehrini geçerken: “Türk halkının el-Başgird denilen ülkesine geldik” demiştir (Rudenko, 2 1: 25).

Başkurtlar hakkında önemli bilgiler veren İbn-i Fadlan’a göre Başkurtlar “Türk kabileleri arasında en şerir, en güçlü, insan öldürmeyi hiçe saymakta en ileri gideni” olduğu için sefaret heyeti bunlardan çok korkmuştur. İbn-i Fadlan seyahatnamesinde, Başkurtlardan bir kabilenin turnalara saygı göstermesini, bu turnaların da bir seferde düşmanlarını sesleri ile ürkütmelerini ve zafer kazanmalarını söyler (Togan, 2018: 6; Rasonyi, 2007: 513).

Zeki Velidi, Hatıralar isimli eserinde Başkurt Türklerini dört gruba ayırır:

- 1- Dağ Başkurtları (Bürçen, Üsergen, (Tamyan)
- 2- Yalan (Ova-Bozkır) Başkurtları (Yurmatı, Küdey, Geyne, İrekti, Yeney, Tanıp urugları)
- 3- Bu zümreyi farklı zamanlarda Başkurtlara katılan Kıpçak, Nogay, Kırgız, Kerayit, Merkit gibi urugların parçaları oluşturmaktadır. Dağ Başkurtlarına katılanlar Başkurtça konuşurken daha batıya yerleşenler Tatarcanın tesiri altında kalmıştır
- 4- Rus istilasından sonra bölgeye gelen mülteci Tatar, Bulgar, Mişer ve Müslüman Çuvaşlar’ da son grubu oluşturmaktadır (Togan, 1969: 2).

Rusya Federasyonu’na bağlı üç Türk cumhuriyetinden biri olan Başkurtlar bugünkü Avrupa ve Asya arasında kalan Ural Dağları’nın Batı tarafında yer alan İdil (Volga) ve Kama nehirleri arasında yer alan İdil-Ural bölgesinde bulunmaktadır. Moskova’yı ve Sibiryayı birbirine bağlayan Başkurdistan, coğrafi olarak stratejik bir öneme sahiptir. 143. 6 km² lik bir yüzölçümüne sahip olan Başkurdistan, doğudan Çelyabinsk oblasti (idari bölge; eyalet), kuzeydoğudan Sverdlovsk oblasti, kuzeyden Perm oblasti, kuzeybatıdan Udmurt Özerk Cumhuriyeti, batıdan Tataristan Özerk Cumhuriyeti ve güneyden de Oranburg oblasti ile çevrilidir. Kesin olmamakla beraber XV. yüzyıla kadar Ural’a yakın bölgede yaşamışlardır.

Bununla beraber ilk Arap gezginleri bunlara Ural ırmağının aşağısında rast gelmiştir. Sonraları kuzey bölgesine doğru gitmişlerdir. Başkenti 1574'te kurulmuş 1.1 milyon nüfuslu Ufa şehridir. Bununla beraber İşimbay, Salavat, Sibay, Beloret, Sterlitamak gibi şehirlerde öneme sahiptir. Başkurdistan'ın toplan nüfusu 4 milyon civarındadır. Burada yaşayan halk Başkurt, Rus ve Tatar kökenlidirler (Yiğit, 2002: 88; Yazıcı, 2018: 1; Caferoğlu, 1988: 75; Ilishev, 2002 : 112).

İdarî açıdan 54 rayona ayrılan ve Rusya Federasyonu'nun %84'ünü oluşturan Başkurdistan, 89 birim arasından alan büyüklüğü bakımından 24. sırada yer almaktadır. Nüfus büyüklüğü bakımından ise 7. sırada yer almaktadır. Başkurdistan'da 21 şehir, 41 kasaba, 944 yönetim birimi ve 4515 kırsal yerleşme bulunmaktadır (Yiğit, 2002: 89).

Türklerin M.S 670-740 yıllarında İdil-Ural bölgesine gelmeye başladığı 11. ve 12. yüzyıllarda ise İdil-Ural bölgesinde yayılım gösterdikleri bilinmektedir. 10. yüzyılda ve 13. yüzyılın başlarında Volga ve Kama Bulgarlarının etkisi altında kalan Başkurtlar, 13. yüzyılda Moğol istilasının meydana gelmesiyle 1236 yılında Altın Orda'ya (Altınordu) bağlanmışlardır. Bu dönemde Seyit Batır önderliğinde Macaristan'a kadar uzanan seferler yapmışlardır. Moğol hakimiyeti süresince Başkurtlara, bazı Bulgar, Kıpçak ve Moğol kabileleri de katılmıştır. Araplarla olan ticari ilişkiler sonucunda bölge İslamiyet ile tanışmıştır. Başkurtların, Araplarla olan ilişkilerine 10. yüzyıldaki Arap kaynaklarında yer verilmektedir. (Yiğit, 2002: 89; Demir, 2002: 126; Tokatlı, 2002:141).

Altın Ordu devleti ve sonraki hanlıklar zamanında Tatarlarla beraber yaşayan Başkurtlar, Rus işgali boyunca da birlikte direniş göstermişlerdir. Sovyet devletinin kurulduğu zaman ve pek çok entrikaların düzenlendiği zamanda coğrafi ve demografik bakımdan dengesiz iki ayrı devlet haline gelen Tataristan ve Başkurdistan otonom cumhuriyetleri halinde bölünmüşlerdir. Sovyet devrinde meydana gelmiş Tatar-Başkurt ihtilafı ile iki kardeş halk parçalanmıştır (Öner, 2013: XXXII).

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın yıkılmasıyla bin yıl kadar Türk nehri olan İdil (Volga), Rusya'nın ekonomisi için önemli bir güç haline gelmeye başladı. Ural Dağları çevresinde yaşayan Başkurtlar, bir süre sonra kendi arzularıyla Moskova'ya tâbi olmuşlardır. *'Başkurtların Rus hâkimiyetine alınması ilk defa bir Türk kavminin 'Kendi arzusu ile*

Moskova 'ya tabi olması ' bakımından ayrıca dikkat çekicidir'' (Kurat, 1965: 99). Başkırtlar, 1579 yılında Rusların, Başkırdistan'da Ufa şehrini kurmasının ardından Başkırt topraklarını ele geçirmeye başlaması Başkırtların zaman zaman isyan etmelerine sebep olsa da Ruslara karşı mücadelelerinde başarılı olamamış ve Başkırt toprakları Ruslar tarafından işgal edilmiştir ardından bir süre sonra Rus hakimiyetine girmişlerdir. (Yiğit, 2002: 89; Demir, 2002: 126; Tokatlı, 2002: 142; Kurat, 1954: 245-246).

Rusya'nın bölgeyi sömürgeleştirme hareketi, 16. yüzyılda Korkunç İvan'ın Kazan Hanlığı'nı fethetmesinden sonra başlamıştır. Özgürlükleri ve toprakları ellerinden alınan Başkırtların, destansı mücadelelerinin izleri Rus tarihine kazılmıştır (İlishev, 2002: 112).

15. ve 16. yüzyıldaki durumu Öztekten'in ifadesiyle şöyle açıklamak mümkün,
Türk tarihi, 15.-16. yüzyıllardaki garip bir çelişkiyi kaydetmiştir çünkü bu yüzyıllarda Türk coğrafyasının batısındaki Türkler yönlerini ya da başka bir deyişle önlerini batıya dönüp ilerleyerek Doğu Avrupa kapılarına dayanmış, fetihler yaratırken; onların arkasında kalan kuzey ve doğu Türkleri işgaller yaşamışlardır (Öztekten, 2008: 69).

Çarlık hükümeti, isyanlara karşı pek çok önlem aldı ancak önlemlerinin arkasındaki sır en sonunda Başkırt halkını sindirmektir. Sıkça yapılan isyanların ardından Rusya tarafından Başkırt halkına geniş bir otonomi verilmiştir. Başkırtlar, 19. yüzyıla kadar bu otonomilerini korumuşlar ve kendi kendilerini idare etmişlerdir. "Yiyinler" adı verilen bir meclis kurulmuş ve Başkırtlar kendileriyle ilgili meseleleri gündeme getirerek çözüm yoluna gitmişlerdir. Rusların kurmuş oldukları adalet mahkemelerinin yanı sıra Başkırtlar, kendi sorunlarını çözebilmek için "aksakallar" adını verdikleri Müslüman bir yönetici tarafından idare edilen bir hukuk sistemi kurmuşlardır (İlishev, 2002: 112-113).

Rusların baskılarına karşı Ruslara bedeller ödetmiş olan Başkırtlar, Kazan Hanlığı'nın işgali sırasında göçebe bir hayat sürmüşler ve hiçbir uruğunun herhangi bir han sülalesine mensup olmaması tarih boyunca kendilerine ait bir devlet kurmamalarına sebep olmuştur. Kazan'ın işgalinden sonra Rusya halkı ile komşu olan Başkırtlar, zamanla Rus Devleti himayesine girmişlerdir. Buna rağmen; 20. yüzyılın başlarında Tatarlarla planladıkları devlet kurma düşüncesinde sadece aynı toprakları değil, adını da ortaklaştılar.

Ardından da kendi adlarıyla kurulan otonom bir cumhuriyetin halkı oldular. 20 yüzyıla kadar devletleşmeden yaşayan Başkurt halkı 20. yüzyılın başında ulus kimliği kazanarak resmileşmiştir (Öztekten, 2008 :70; Kurat, 1969: 99-1).

17. ve 18. yüzyıllar Başkurtlar için Rusların baskılarına karşı İdil-Ural sahasında halk ayaklanmaları ile geçen bir dönem olmuştur. Bunlardan en önemlileri 1670-71 Stenka Razin ve 1773-1774 Pugaçev ayaklanmalarıdır. Başkurtlar özellikle Pugaçev ayaklanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Başkurt halkının bir süre sonra 1681'den 1683 yılına kadar süren ilk büyük ve ciddi hareketi Seyyid Batır'ı gerçekleştirdi. Bastırılan bu ayaklanmanın ardından Aldar-Küsüm (1704-1741) , Murat Sultanın Harekatı, Akay (1735-1741), 1755 yılında Abdullah Alioğlu (Batırşah) önderliğinde yine ayaklanma gerçekleşti. Zorlu bir mücadele sağlasa da sonuç istenildiği gibi olmadı ve Başkurt ordusu mağlup edildi. Bu gibi ayaklanmalarda göstermiş oldukları azim, Rus baskısına karşı olduklarını göstermektedir. (Kurat, 1965: 107-109; Kamalov, 2018: 30).

1917 yılının şubat ayında gerçekleşen Demokrat Burjuva Devrimi, Başkurtların yıllardır hayallerini kurdukları “ulusal devlet” arzusunu yerine getirmelerini mümkün kıldı. Temmuz ve Ağustos aylarında Orenburg ve Ufa'da iki Başkurt kurultayı toplandı ve Başkurt Bölgesel Konsülü'nü seçti. Bu konsül ise bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına karar verdi. Bu çalışmaların siyasi lideri o zamanlar Zaki Validov olarak bilinen Ahmet Zeki Velidi Togan'dır. Togan, Tatarlardan ayrı bir Muhtar Başkurt Cumhuriyeti olması gerektiğini savunarak Küçük Başkurdistan'ı kurma faaliyetine girişmiştir. Ancak Stalin “Soveyt Sosyalist Tatar- Başkurt Cumhuriyeti”ni kurduklarını ilan etti ve ardından Togan'ı azletti (Ilishev, 2002: 113-114; Kamalov, 2018:32).

1917 devriminden sonra Bolşevikler, iç savaşı başarıyla sona erdirince Orenburg, Ufa, Samara, Perm gibi bölgelerin bağımsız bir eyalet oldukları ve Başkurt Cumhuriyeti'ne bağlandıkları açıklandı. Kısa sürede her yerde yayıldı. Başkurt halkının mücadeleleri sonucunda Lenin hükümeti Başkurt Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kabul etmiştir. 1919'da Başkurdistan, 1920'de Tataristan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini ilan ettiler. Böylece Bolşevikler iki kardeş topluluğu birbirinden ayırdı. Bu da Türk birliğinin parçalanmasına neden oldu (Ilishev, 2002: 113-114; Kamalov, 2018:32).

Başkurt Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti'nin oluşumu 1917 yılından 1934 yılına kadar geçen süre içerisinde son şeklini aldı. Egemenlik deklarasyonunun ilan edildiği 1990'lı yılına kadar statüsünde herhangi bir değişiklik olmadı. 31 Mart 1992 yılında yeni federasyon antlaşması imzalayan Başkurdistan, Moskova'ya bağlılığını bildirdi. Murtaza Rahimov anlaşmayı Moskova ile otonomi ve geniş çaplı pek çok benzer konuda daha fazla yetki tanınmasına yönelik belirli şartlarla imzalamaya karar vermiştir. Bu şartlar Federal Anlaşmaya'ya özel bir ek ile onaylanarak Rusya Başkanı Boris Yeltsin ve Murtaza Rahimov tarafından imzalanmıştır. Rusya'nın bağımsız bir üyesi olarak tanınan Başkurdistan'a, doğal kaynaklara sahip olma hakkı, vergilendirmenin sınırlandırılması, otonom bir yasa ve hukuk sistemine sahip olma hakkı verilmiştir. Ülkenin bugünkü anayasası 24 Aralık 1993'te kabul edilmiştir (İlishev, 2002: 66; Yiğit, 2002: 89; Kamalov, 2018: 32-33).

11 Mayıs 2002'de, Rusya başkanı Vladimir Putin, Başkurdistan Devlet Meclisi sözcüsü Konstantin Tolkaçev'e gönderdiği mektupta parlamentonun Cumhuriyet anayasasını Rusya anayasası ile federal kanunlar ile uyumlu hâle getirilmesini önermiştir. Putin, bu durumun muhakkak Rusya Federasyonu ve Başkurdistan Cumhuriyeti'nin ilişkilerini tanımlayan bütün kanun maddeleri üzerinden olması gerektiğini özellikle belirtmiştir. 3 Kasım 2002'de Başkurdistan Devlet Meclisi "Başkurdistan Cumhuriyet Anayasasında Tadilat Giriş" başlıklı bir kanun çıkarmıştır. Bu kanun, anayasada yapılan yüzden fazla değişikliğin ilânını kararlaştırmıştır (İlishev, 2002: 66).

Bugünkü Başkurdistan'ın esas topraklarında, Başkurtların geçmiş zamandan beri süregelen uğraşları: avcılık, balıkçılık, arıcılık (yaban arısı kovanından bal toplama işi), hayvancılık ve bir dereceye kadar tarımcılık olmuştur (Rudenko, 2001: 25).

Başkurdistan, bugünkü Rusya'ya bağlı özerk bir cumhuriyettir.

1.3. Başkurtlarda Din

Başkurtlar bir süre Şamanizm inancını benimseyerek İbn-i Fadlan'ın yazdığına göre Şamani Türklerin âdetlerine ve akidelerine uymaktaydılar. En ileri gelen Şamanist Altaylarda ve bilhassa Başkurtlarda da görülen ervahın temsili olmak için keçeden veya ağaçtan mamul "tös" bulundurmışlardır. Bunun dışında Başkurtların ongunları olan

kuşları ve hayvanları saymışlardır. Aralarından biri İslamiyet’i kabul etmiş ve bu kişi sefaret heyetinin hizmetinde kalmış olmalıdır. Başkurtlar, 10. yüzyılda İslamiyet’i kabul etmeye başlamışlardır. (Togan, 2018: 5-6).

İbn-Fadlan’ın Bulgar ülkesini ziyareti sırasında Başkurtlarla tanıştığını ve onlar hakkında bilgiler verildiğini belirten Gömeç, İbn-i Fadlan’ın verdiği bilgiye göre Başkurtların, Bulgarların hakimiyeti altında kaldıkları sırada İslamiyet’ten etkilendiklerini ifade etmiştir (2006: 240). 10. yüzyılda İslamiyet’i kabul etmeye başlayan Başkurtlar, 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren yani Özbek Han (1313-1340), zamanında Başkurtlar arasında İslamiyet tamamıyla yayılmıştır. İslamiyet’e geçmeleriyle birlikte Arap alfabesini de kabul etmişlerdir. Ardından Arap, Acem ve Türk yazı kültürüne katılmışlardır (Yazıcı Ersoy, 2018: 6).

1.4. Başkurtlarda Alfabe

Sovyetler Birliği altındaki Türkler, Rus-Kiril harflerine dayalı birbirinden farklı özelliklere sahip 20 alfabe kullanmaktaydılar. Nogay, Çuvaş, Yakut, Tuva, Kazak, Karakalpak, Kırım-Tatar, Kazan-Tatar, Azeri, Gagavuz, Karaçay, Malkar, Kumuk, Uygur, Hakas, Altay, Türkmen, Kazak, Özbek ve Başkurtları bu Türk toplulukları arasında saymamız mümkündür. Değişen dünya şartları ve siyasi gelişmeler, bu bölgedeki Türklerde yeni yönelişlere yol açmıştır. Türk halkları arasındaki tarih ve kültür ortaklıkları, millî kimlik arayışı, millî kültür arayışları hızla artmaya başlamıştır (Ercilasun, 2015: 147).

Çalışmamızın asıl konusu olan Başkurtlar, Ekim ihtilaline kadar Rus alfabesi esasında harfler düzenlemiştir. Bessonov, V. İ Katarinskiy gibi bilim adamları bu konuyla ilgili çalışmalar yapmışlardır. İlk Başkurt alfabesi, 1907 yılında Başkurt bilim adamı A. Kulayev tarafından kaleme alınmıştır. Bu alfabe, Rus-Grek ve Latin esasına dayanmıştır. Bazı harflerin ilave edilmesiyle 1912 yılında Başkurt Türkçesine konulmuştur. 1917 ihtilalinden sonra pek çok Türk kavmi Latin alfabesini kullanmaya başladılar. (Tokatlı, 2002: 149; Yazıcı Ersoy, 2018: 8).

1917 İhtilali’nden önce eğitim dili Tatarca iken 1920 yılından sonra Başkurdistan’da, Başkurt okulları açıldı ve ana dilde okuma ve bilim yapma serbestliği sağlandı. Böylelikle

iki ayrı şivede eğitime başlanmış oldu. 1920-1929 yılları arasında Rus hakimiyetindeki Türk kavimlerinin kullandıkları alfabe tartışma konusu olmuş ve Rus hakimiyeti altındaki Türk topluluklarını birbirine yaklaştırmak için “Unifikatsiya” adı verilen bir komisyon kurulmuştur. 1930 yılına kadar devam eden çalışma sonucunda İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türkler, Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. 1937 yılından itibaren de Rus kökenli Kiril alfabesi kullanılmaya mecbur edilen Başkurt toplumunda Rusça öğrenimi hız kazanmıştır (Tokatlı, 2002: 149; Yazıcı Ersoy, 2018: 8).

Başkurt yazarlarından Seyit Remiyev yeni bir alfabe hazırlamıştır. Bu alfabede 27’si sessiz 6’sı sesli 33 harf bulunmaktaydı. 1923 yılında imla komisyonu tarafından kontrol edilerek 1924 yılının ocak ayında Başkurdistan yönetimi tarafından kabul edilerek *Yanı Yul* dergisinde yayımlanmıştır. Bu alfabe bazı değişiklikler sonucunda Latin alfabesinin kabulüne kadar kullanılmıştır. Bu alfabede bazı eksikliklerin olmasından dolayı Yeni Alfabe Geçici Ülke Komitesi tarafından Latin alfabesine geçiş hız kazanmış ve yapılan çalışmalar sonucunda 1924 yılının ekim ayında Latin alfabesine geçilmiştir. Bu alfabe 24 ünsüz ve 10 ünlünün bulunduğu 34 harften oluşmuştur. 1 yıl sonra Yeni Alfabe Geçici Ülke Komitesi yerine Yeni Alfabe Komitesi kurulmuştur. Bu komite eski alfabede bazı değişiklikler yaparak 36 harften oluşan yeni alfabeği 20 Mart 1925’te kabul etmiş ve *Başkurt Aymağı* dergisinde yayımlanmıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 9).

1926 yılının mart ayında Bakü’de “I. Uluslar Arası Türkoloji Kongresi” Türk dünyasındaki yazı meselesini konuşmak için toplanmışlardır. Kongrede Rus alfabesinin, Türkçenin ses yapısını karşılayamadığına ve Latin alfabesinin buna uygun olduğuna karar vermişlerdir. 1927 yılında bütün Sovyetler Birliği Türk boyları bir araya gelerek 33 harflik Türk alfabesini kabul etmişlerdir. Bu alfabe temelinde Başkurtların kendine has sesleri de eklenerek yeni Başkurt alfabesi düzenlenmiştir. Moskova komisyonu tarafından hazırlanmış ve Rusya Maarif Komitesi tarafından yapılan plana göre 1945 yılına kadar Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanacaktı. 1932 yılından itibaren Arap harfli eserlerin basımı yasaklanmıştır. Bu gelişmeler olurken bir yandan da Sovyetler Birliği, ülkenin tamamında ortak bir alfabe kullanımını bahane ederek Rus alfabesine geçişi planlamaya başlamıştır. Aynı zaman zarfında Türkiye’nin de Latin harflerine geçişi onların bu emelini hızlandırmıştır. 20 Aralık 1939’da Başkurdistan hükümeti, Latin alfabesinden Rus alfabesine geçmeyi ve bu alfabe esasına dayanarak hazırlanan imla kurallarını kabul etmeyi

öngören kararı imzalamıştır. 15 Kasım 1941 yılında Başkurt Yüksek Şura Başkanlığı tarafından Başkurt Türkçesinin bugün hala kullandığı Rusça özellikleri de barındıran 42 harften oluşan alfabe kabul edilmiştir (Yazıcı Ersoy, 2018: 9).

Günümüzde de Türk boyları arasında alfabenin farklı olması, imlâ özelliklerinin de farklılaşmasına sebep olmuştur. Ercilasun'un ifade ettiği gibi “*Alfabe ve imlâ problemleri, devamlı toplanacak ve bütün Türk boylarını içine alacak bir ‘Daimî Türk Dil Kurultayı’nda tartışılmalı, halledilmeli ve karara bağlanmalıdır*” (2015: 149).

1.5. Başkurt Türkçesi

12. ve 13. yüzyıllar Türk dilinin tarihî gelişimi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde ses ve biçim bilgisi açısından önemli gelişmelerin görüldüğü Türk dili, İslamiyet’e geçişle birlikte alfabe değiştirmiş ve Türk dilinin güneybatı grubu yani Anadolu ve çevresi Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalmıştır. Bu bölgede “Osmanlıca” etkili olmaya başlamıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 7).

Yine Arapça ve Farsçanın etkilerinin görüldüğü güneydoğu grubu Türk dili “Çağatayca” ismiyle anılmaktadır. Kuzeydoğu grubunu ise “Kıpçak” zümresi oluşturmaktadır. Bu grup diğerlerine göre daha uzakta bulunduğu için Arap ve Fars kültüründen daha az etkilenmiştir. 13. yüzyılda Kıpçak zümresinin içerisinde yer alan İdil-Ural bölgesinde de “Türkî” yazı dile diye bilinen Çağatay edebî dili Türkistan’da devam etmektedir. Ekim devrimine kadar “Türkî” dili kullanan pek çok Türk halkı gibi Başkurtlar da Arap alfabesini kullanmışlardır. Arap harfleriyle birçok eser yayımlanmıştır. Eserlerin artması böylelikle İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk boyları arasında Kazan konuşma dili, 19. yüzyılın ortalarından itibaren müşterek yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır. Kayyum Nasırî, Şehabettin Mercanî ve daha niceleri tarafından modern ilmî ve edebî eserler verilmeye başlanmıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 7-8).

Tatar ile Kazak lehçelerinin geçiş köprüsü olan ve Kıpçak grubu içerisinde yer alan Başkurt Türkçesi, şekil yapısı bakımından Tatar Türkçesi ile hemen hemen aynı özelliklere sahipken bazı ses değişiklikleri ile ayrılır. Tarihî yazı dilinden has peltek ve sızıcı

ünsüzleriyle farklılık gösteren Başkurt lehçesinde ileri derecede ünsüz uyumlarına rastlanmaktadır (Öner, 2013: XXXII).

Birbirlerine komşu olan bu iki bölge arasındaki farklılığın olması siyasi sebeplere dayanmaktadır. Bilindiği gibi Bolşevikler, Tatar ve Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'ni ilan ettiklerinde iki kardeş topluluğu birbirinden ayırarak Türk rejiminin parçalanmasına neden olmuştu. Sovyet rejimi, güya Türk camiasına mensup olmayan Başkurt, Kazak, Özbek, Kırgız vb. gibi milletleri yarattı. Bu Türk boyları için ayrı ayrı alfabeler ve yazı dilleri geliştirildi. Tarihî açıdan da birbiriyle ilgileri olmayan ayrı bir millet oldukları telkin edilmiştir (Kamalov, 2018:32).

Başkurt Türkçesi, Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşayan halklar dışında *Orenburg, Silebë, Kurhgan, Hmaar, Harıtav, Svërdlovsk* şehirlerinde, Tataristan Cumhuriyeti ve Batı Kazakistan'ın pek çok köyünde yaşayan Başkurtlar tarafından da kullanılmaktadır (Ehtemov, 2002: 5) . Başkurt Türkçesi yaklaşık bir milyona yakın kişi tarafından konuşulmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Başkurt dilini, edebî bir dil durumuna getirmek için aydınlar pek çok faaliyetlerde bulundular. Bu yıllarda çıkarılan gazete başlıklarında Başkurt sözünü kullanmalarına rağmen Kazan Türkçesiyle yayınlıyorlardı. 1920'lerden sonra yazı dilinin şekillendiği Başkurt Türkçesi öncesinde meydana getirilen edebî eserlerde şair ve yazarlar Tatar Türkçesini veya daha öncesine gidersek Çağataycayı kullanmışlardır. 19. yüzyıla baktığımızda Başkurt Türkçesine dair birkaç eser dışında başka bir bilgiye ulaşamamaktayız. Bu dil Batıda, Pröhle'nin yayınladığı *Baschkirischen Sprachstudien* adlı yazı dizisi ile tanınmıştır ancak bu metinlerde yoğun bir şekilde Tatarca tesiri vardır (Argunşah,1995: 127; Demir, 2002: 128).

Benzing'e göre Başkurt Türkçesi, şekil bilgisi ve kelime zenginliği yönünden Tatar Türkçesine bağlıdır. Dil bilim açısından Tatar Türkçesinin özel bir ağız grubu kabul edilmektedir. Ünlü sistemi bakımından Tatar Türkçesinden bazı farklılıklar gösterse de bunlar esasında Başkurt Türkçesini, Tatar Türkçesinden ayıran ve Kazakçaya yaklaştıran ünlülerle ilgili ses kanunlarıdır (Argunşah, 1995: 128).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk dünyasında yenileşme hareketleri başlamıştır. Din ve eğitim hayatında yeni reformlar yapılmıştır. “Usul-ü cedid mektepleri”

açılmış ve ‘‘marifetçilik’’ hareketi sonucunda, süreli gazete ve dergiler çıkarılmıştır. İsmail Gaspıralı, 1883 yılında Kırım’da çıkarmış olduğu Tercüman gazetesi önderliğinde ‘‘Dilde, işte, fikirde birlik’’ düşüncesini benimsemiş ve Türk dünyasında dil birliği sağlanmasını amaçlamıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 8).

1905 Rus inkılabından sonra Kazan edebiyatı hareketlilik kazanmıştır. 1905-1917 dilinde Kazan edebî dilinde gazete ve dergiler çıkmaya devam etmiştir. 1917 Şubat ihtilali Rusya içerisindeki milletlere hürriyet hakkı tanıyıp siyasî teşkilatlanmalarına öncülük etse de Bolşevik İhtilali ile birlikte iç savaş başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından siyasi İdil-Ural birliğinden ayrılarak muhtariyeti ilan edilen Başkurdistan’da Başkurt Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve onun bir devamı olan İdil-Ural Türkçesinin sadece konuşma dili iken artık bir yazı dili olma yoluna girmiş ve alfabe çalışmaları başlamıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 8).

20. yüzyılın 20’li yıllarına kadar Başkurt dili, Başkurt Türkçesi diye anılan bir yazı dili olmayan Başkurtlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İdil-Ural boyu Türkçesini (Bulgar Türkçesi), 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Tatar Türkçesini ve en sonunda Ekim devriminden sonra yeni oluşturdukları Başkurt Türkçesini kullanmışlardır (Öztürk, 2002: 175). Başkurt Türkçesinin tarihî gelişimi ile ilgili İşbirzin, Kiyekbayev, Hüseyinov ve Hisamitdinova ile Uraksin Başkurt Türkçesi edebî dilini belli bölümlere ayırarak incelemişlerdir. Yazıcı Ersoy, bu bölümleri İşbirzin, Kiyekbayev, Hüseyinov ve Hisamitdinova ile Uraksin’den aşağıdaki şekilde aktarmaktadır (2018: 10-11).

Kiyekbayev, Başkurt edebî dilinin tarihî gelişimini üç döneme ayırmıştır:

1. 15-16. yüzyıllardan başlayıp 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönem: Klasik halk şarkılarında, destanlarda, rivayetlerde, hikâyelerde ve halk edebiyatının diğer ürünlerinde görülen dil. Bu dönemde Başkurtların resmî yazı dili İdil-Ural boyu Türkî dilidir.

2. 19. yüzyılın ikinci yarısından 1917 Ekim Devrimi’ne kadar olan dönem: Başkurt dili esasından yazı dili oluşturma çalışmalarının başladığı dönem. Bu dönemin sonunda, 20. yüzyılın başından Ekim Devrimi’ne kadar Başkurt Türklerinin resmî yazı dili olan Başkurt

dilinin leksik, gramatik özellikleri de göz önünde bulundurularak, Eski Türk diline yakın olan eski Tatar dili kullanılmıştır.

3. Ekim devriminden sonraki ilk yıllardan (1919- 1922) başlayarak günümüze kadar gelen dönem: Yerel Başkurt ağızlarının esas alındığı edebî yazı dilinin meydana geldiği dönem (Kiyikbayev'den aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 10).

Hüseyinov ise Başkurt edebî dilinin tarihî gelişimini iki devreye ayırır:

1. 13-14. yüzyıllardan Ekim Devrimine kadar olan dönem: Bu dönem kendi içinde ikiye ayrılır.

a. 19. yüzyılın sonundan Ekim devrimine kadar olan dönem: Bu dönemde edebî dil olarak Kıpçak dili etkisindeki kabile dili esasında meydana gelen İdil-Ural boyu Türkî dili kullanılmıştır.

b. 13-14. yüzyıllardan 19. yüzyılın sonuna kadar olan dönem: Bu dönemde edebî dil olarak Tatar yazı dili kullanılmıştır. Ekim devriminden sonraki devir Başkurt milletinin millî dili devridir.

2. 1919-1922 yıllarından başlayarak günümüze kadar gelen dönem (Hüseyinov'dan aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 10).

İşbirzin'e göre Başkurt Türkçesi iki döneme ayrılır.

1. Millet olana kadar geçen dönem: 13. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar bu dönem dörde ayrılır:

a. 13. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadar olan dönem: Bu dönemde kendi sahip olduğu leksik-gramatik farklılıklarla beraber, Orta Asya Türkî diline yakın olan İdil-Ural boyu Türkî dili kullanılmıştır.

b. 16. yüzyılın ortasından 18. yüzyıla kadarki dönem: Bu dönemde İdil-Ural boyu Türkî dilinde, çoğunlukla resmî yazılar ve yıllık gibi edebî eserlerde, Kıpçak unsurları ile Rus dilinden giren unsurları artmıştır.

c. 19. yüzyılın ilk yarısı: Bu dönemde, İdil-Ural boyu Türkî dili içerisinde, dinî edebiyat gelişir. Edebî dilin, konuşma ve halk edebiyatı ürünlerinin dili ile ilişkisi gelişmeye başlamıştır.

ç. 19. yüzyılın ikinci yarısı: Bu dönemde edebiyat gelişmiştir. İdil-Ural boyu Türkî dilinde Başkurt unsurları artmıştır. Edebî dilin yeni stilleri şekillenmeye başlamıştır.

2. Başkurt millî edebî dili dönemi. Bu dönem de dörde ayrılır.

a. 19. yüzyılın sonundan Ekim devrimine kadarki dönem: Başkurt milletinin şekillenmesinin başladığı devirde, matbuatta İdil-Ural boyu Türkî dilinin özelliklerini taşıyan Tatar dili kullanılmıştır. Bu dönemde, edebî dilde demokratikleşme süreci gelişmiş ve Başkurt Türkçesi unsurları artmıştır.

b. 1920'li yıllarda canlı konuşma dili, İdil-Ural boyu Türkî dili ve folklor dili etkisiyle bugünkü Başkurt edebî dili şekillenmeye başlamıştır.

c. 1930-1940 yılları arası: Bu dönemde, bugünkü Başkurt edebî dili hızla gelişmiş ve mevcut edebî türler de kendini hissettirmiştir. Yeni Başkurt yazı dili ile edebiyatın her alanında eserler verilmeye başlanmıştır.

ç. 1950'den günümüze kadarki dönem: Bu dönemde, bugünkü Başkurt edebî dili yerleşmiş ve edebî dilin kuralları tespit edilmiştir. Başkurt edebî dilinin Rus dili ve diğer halkların dili ile ilişkileri gelişmiştir (İşbirzin'den aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 11).

Hisamitdinova ve Uraksin'in ortak eserinde Başkurt edebî dilinin tarihi iki ana döneme ayrılır:

1. Ekim Devrimi'nden önceki dönem:

a. İdil-Ural bölgesinde 12-18. yüzyıllar arasında Başkurt Türkçesi unsurlarının bulunduğu “Türkî” dil.

b. 19-20. yüzyıllardaki Başkurt edebî dili.

2. 20’li yıllardan günümüze kadar olan dönem: Modern Başkurt edebî dilinin oluşum ve gelişim aşaması (Hisamitdinova ve Uraksin’inden aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 11).

Folklorik açıdan zengin olan Başkurt Türkçesi, bir dönem konuşma dili olarak kullanılmış ve 23 Mart 1919’da ilan edilen Başkurdistan Cumhuriyeti’nin yazı dili olarak kabul edilmiştir. Başkurt Türkçesinin, ülkenin güneydoğu ve kuzeydoğusunda konuşulan Dağ ağızı, güneybatı ve merkez bölgelerinde konuşulan Step ve Kır ağızı ve kuzeybatı bölgelerinde konuşulan Kuzeybatı ağızı olmak üzere üç ayrı ağız bölgesi bulunmaktadır (Özkan, 2007: 203).

Başkurt ağızları ile ilgili ilk veriler, Bessenov’un 1881 yılında yapmış olduğu çalışmalarla elde edilmeye başlanmıştır. Başkurt Türkçesindeki ağız çalışmaları bilimsel olarak yazı dilinin resmî olarak kabul edildiği 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hız kazanmıştır. 1928 yılında SSSR İlimler Akademisi’nde, Dmitriyev başkanlığında bir heyet kurulmuş ve ağız araştırmaları yapılmıştır. Seslerin telaffuzuna ve anlamsal farklılıkların üzerine çalışmalar yapılmış ve bu heyet dışında Bessenov, Radloff, Poppe, Kiyekbayev, Yuldaşev, İşbulatov, Garipov, Baskakov, Mirjanova gibi dilciler de çalışmalarını yürütmüşlerdir (Yazıcı Ersoy,2018 :12).

Yazıcı Ersoy’un eserindeki aktarımına göre Bessenov, Başkurt ağız bölgelerini güneydoğu ve kuzeydoğu olmak üzere iki kısım olarak düşünmektedir ve böylece Bessenov ve Radloff, Başkurt ağızlarını iki ana gruba ayırmışlardır. Bu ağızlar şunlardır:

1- Dağ ağızı

2- Ova (yalan) ağızı (2018: 13).

Devletşin’in Başkurt ağızlarını altı grupta incelemiştir. Bunlar:

1- Kıvakan ağızı

2- Yurmatı ağızı

3- Ay ağızı

4- Halyot ağızı

5- Tabın ağızı

6- Dim ağızıdır (Devletşin'den aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 13).

Baskakov, Başkurt ağızlarını üç grupta incelemiştir:

1- Kıvakan (Dağ) ağızları

2- Yurmatı (Bozkır) ağızları

3- Burzyan (Kuzeybatı) ağızları (Baskakov'dan aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 13).

Poppe, Başkurt ağızlarını üç grupta incelemiştir:

1- Dağlık ağızları (Kuzeydoğu ve güneydoğuda)

2- Bozkır ağızları (Güneybatı ve merkez bölgelerde)

3- Kuzeybatı (Poppe'den aktaran Yazıcı Ersoy, 2018: 13).

Kiyikbayev vd. Başkurt Türkçesinin ağızlarını üç grupta incelemiştir:

1. Doğu ağızı

2. Güney ağzı

3. Kuzey ağzı (2010: 5).

Bu tasnifler yapılırken bazen tamamıyla fonetik özellikler göz önünde bulundurulurken bazen de coğrafi konumlar esas alınarak sınıflandırma yapılmıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 14).

Arat, Türk şivelerinin tasnifi üzerine yapılan çalışmalarını toplu bir şekilde bir araya getirmiş ve makalesinde, Başkurt Türkçesi ile ilgili birtakım görüşlere yer vermiştir (Arat, 1987: 69-149). Bunlar şu şekildedir:

Brezin, *Recherches sur les dialectes musulmans. I. Système des dialectes turcs (Kazan, 1848)* adlı çalışmasında Başkurt Türkçesini, ‘‘Tatar veya Şimâl Grubu’’ başlığı altında Başkurt adı ile vermektedir (Arat, 1987: 73).

Radloff, Başkurt Türkçesinin ses özelliğini dikkate alarak yaptığı sınıflandırmada *Phonetik der nördlichen Türksprachen’de (Leipzig, 1882-1883) Classification der Türkdialekte nach den phonetischen Erscheinungen* başlığında Garp Şiveleri altında Başkurt Şivesi olarak ele almaktadır. Başkurt Türkçesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Sözcük kökünde o > u, ö > ü değişmesi tamamlanmıştır. Eklerde a/e/i/u/ü bulunabilir. Şark şivelerinde sözcük köklerindeki /e/ burada, /e/ ve /i/ olmak üzere iki şekilde, /i/ ise /ě/ şeklinde bulunur. /ç/ sesi her durumda ön damak /s/ sesine dönüşmüştür. Baştaki /y/ sesi /j/ (önüne çok hafif telâffuz edilen bir /t/ eklemesi ile) olmuştur (Arat, 1987: 82).

Samoyloviç, *Nekotorie dopolneniya k klassifikatsii turetskih yazıkov’da (Petrograd, 1922)* Radloff’un tasnifini esas ve Korş’un tasnifini yardımcı olarak alıp, bazı eklemeler yaparak bu iki tasnifi birleştirmekte ve Türk şivelerini altı grupta toplamaktadır. Başkurt Türkçesine, *eskilerden* ve *bugünkülerden* olmak üzere ikiye ayırdığı *Tav Grubu (Kıpçak, Şimâl-i Garbî)* başlığı altında, *Bugünkülerden* de *Başkurt* adıyla göstermektedir (Arat, 1987: 97).

Ligeti, *Bárczi Géza, Magyar szótár (Budapest, 1941)* adlı çalışmasında *Kıpçak Dilleri* grubunda *Başkırt* adıyla vermektedir (Arat, 1987: 106).

Tekin'in tasnifinde Başkırt Türkçesi 'ayak/tavlı (Kıpçak) grubunda verilmiştir (Tekin ve Ölmez, 2015: 108).

Başkırt Türkçesi Kıpçak grubunda ve coğrafi olarak Kuzey Türkçesi içinde ele alınmaktadır.

1.6. Başkırt Edebiyatı

İdil-Bulgar Devleti zamanında İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Arap alfabesini kullanmaya başlayan Başkırtların, önceki dönemlerde yazılı metinleri yok denecek kadar azdır. Altın Orda Devleti zamanından kalan Kutb'un *Hüsrev ü Şirin'i*, Hârizmi'nin *Muhabbetnâme'si* gibi eserler Başkırt edebiyat tarihçileri tarafından en eski eserler sayılsa da bunlar aynı zamanda Tatar edebiyatının da ilk eserleridir. Tatar ve Başkırtların edebiyatı 1920'li yıllara kadar ortaktır (Türkoğlu,2012: 506). Başkırt edebiyatı, özellikle Halk edebiyatı konusunda zengin bir içeriğe sahiptir. Masallar, efsaneler, halk kahramanları, tarihî-askerî türküler ve bilhassa kahramanlık destanları önemli bir yere sahiptir. Ural-Batır, Akbuzat, Alpamışa, Küsek Bey bu destanlardan bazılarıdır. Başkırtlarda "sesen" diye adlandırılan ozanlar tarafından kuray eşliğinde söylenen destanlar ve şecereler vardır. (Türkoğlu, 2012:606).

İlk Başkırt Türkçesi eserleri Rus- Başkırt mücadelesini anlatan şiir, piyes ve hikâyelerdir. Bu eserlerde mücadele eden Başkırt kahramanlarının mücadeleleri anlatılmıştır. Said Miras'ın Salavat Batır'ı, Habibullah Abidin, Şeyhizâde Babiç'in eserleri bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında Mostay Kerim, Segit Ağış... gibi meşhur yazarlar da Başkırt Türkçesini işleyerek bir edebî dil haline getirmişlerdir. Başkırdistan'ın Sovyet hakimiyetine yerleşmesi, Başkırt edebiyatının gelişmesine engel olmuştur (Tokatlı, 2002: 149-150; Öner, 2013: XXXIII).

Başkurt edebiyatı 1920 yılında gelişmeye başlamıştır. Akabinde pek çok dergi Başkurt Türkçesiyle kaleme alınmıştır. “En önemli dergi 31 Başkurdistan Yazarlar Birliği’nin yayın organı Agidil’dir” (Tokatlı, 2002: 149).

Folklorik özellikler bakımından zengin içeriğe sahip olan Başkurt edebiyatında, 1812 yılında Rus asıllı T.S Belyayev yapmış olduğu çalışmalarla Başkurt halk destanlarının araştırılması konusunda başlangıç teşkil etmiştir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında hız kazanan bu araştırmalarda birçok aydın etkili olmuştur. Bunların arasında sadece destanlarla ilgilenenler değil, masal ve öykü yazarları da etkilidir. 1920-1930 yılları arasında ilk olarak Bilimler Akademisi Merkezi’nin başlattığı ve sonraki yıllarda Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün de iştirak etmesiyle düzenlenen keşif gezileri, Başkurt folklorunun araştırılması açısından önemli görevler üstlenmiştir. 1930’lu yıllardan sonra ortaya çıkan Sovyet baskısı bu edebiyatın gelişimini engellemiştir. 1937-1938’li yıllar arasında pek çok Başkurt şair, yazar, bilim insanı tutuklanmış, sürgün edilmiş veya öldürülmüştür. Yapılan çalışmalar sonucunda 1970’li yılların başında Ufa’da 18 ciltlik Başkurt Halk İjadı (İleride: Başkurt Halk Edebiyatı) serisi hazırlanmıştır. (Suleymanov; İbrahimov; Ergun, 2014: 12-15; Buran; Alkaya 2019: 239-240).

1.7. Gaysa Höseyenov’un Soyu, Hayatı, Sanatı ve Eserleri

Gaysa Höseyinov’un 2008 yılında kaleme aldığı “*Avtoyiografiyam*” adlı otobiyografik eserindeki bazı bilgiler aktarılmıştır.

1.7.1 Soyu

Gaysa Höseyinov, Başkurtların Tabın boyundan olduğunu Tabın boyunun ise Başkurtlar arasında en kalabalık boylardan birisi olduğunu ifade eder. Bu boy kendi arasında coğrafi olarak pek çok bölgeye ayrılmıştır. Höseyinov ve soyu bu bölgelerden biri olan İdil-Tabın’dan gelmektedir. Yazarın söylemine göre bu boy ile ilgili bilgiye alim ve edebiyatçı olan Muhammetselim Ümitbayev’in “Yedker” kitabından ulaşılabilir. Gaysa’nın ilginç karşıladığı durum ise yedi Başkurt boyundan Tabın’ın yedi kısma ayrılması (Barın Tabın, Kara Tabın, İdil Tabın, Tuksoran Tabın, İk-Sön Tabın, Kıvakan Tabın, Tilev Tabın.) ve kendilerinin geldiği İdil-Tabın’ın da kendi içerisinde yedi kısma ayrılmasıdır.

İdil-Tabın'ın kökeni Tömen Bey'den başlar. Tarihçiler Tömen Bey'i, Aşina Han'ın yeğeni olan tarihçi bir şahsiyet olarak tanımlar. Eski Kıtay bölgelerinde Tömen Han, Orhon-Yenisey yazıtlarında Tumin Kağan isminde geçmektedir. Tömen'in oğlu Maykı Bey ise efsanelerde Cengiz Han zamanında yaşayan, liderlik derecesine yükselen şahıs olarak bilinir. 14. yüzyıl tarihçisi Reşidüddin'de "Camiü't Tevarih" adlı eserinde Maykı Bey'den bahseder.

M. Ümitbayev'in ifadesine göre Maykı Bey'in iki oğlu olan Esedi ve Şekerli Bey Cengiz soyundan gelen iki hana bağlanmışlardır. Bu hanlar tüm beyleri öldürmeğe kastetmiştir. Hana yakın olan bir kişi durumu hissedip beylere: "Başınızı alıp kaçınız yoksa helak olursunuz." demiş. Esedi Bey ve Şekerli Bey'de atlarına atlayıp kaçmışlar. Onlar da "On bir boyuz, bin canlıyız." "Bin soyumuzu isimlendirdik" demişler. Esedi Bey ile Şekerli Bey mal vermişler ve bunlardan biriyle evlenip Tabın vilayetine lider olmuşlardır. Höseyinov'un anlattığına göre Esedi Bey'in oğlu Kürpes Bey, korkunç İvan Kazan'ı ele geçirince kendi isteği ile Rus Çarı'na bağlanmış. Kendi soyunun bulunduğu yerlere ferman göndermiş. Bu yerler Akidil taraflarındadır.

O bölgeler Dıvan-Kürpes olarak adlanmışlardır. Bunların arasında Ütegen takımları da bir süre yaşamıştır. Buna göre Ütegen, yani Höseyinov'un atasının yaşadığı yerler Rus padişahlarının emirleri altında kalmıştır. Bu süreç 16. yüzyıl ortasına kadar yani 1557-1560 yılları arasına kadar süregelir. Bu da Kürpes atanın devrine denk gelmektedir. Ardından Kürpes Bey'in oğlu ve torunları burada yaşamışlar ve sonraki yıllarda bağlar yavaş yavaş kopmaya başlamıştır. Bu döneme en yakın bilgi Kürpes Bey'in soyundan olan Hüseyin ile ilgilidir. Ortaokul ve lise yıllarında araştırma gücü daha da artan yazar kendi soyunu araştırmış ve dedesinin abisi Geliyulla dededen duyduklarına göre soyu, dedesi Hüseyin'den geldiğini öğrenmiştir. Hüseyin'den sonra Iriskal, Feyzulla, Gizetulla, Giniyetulla ve Behtigerey olmak üzere ataları hakkında bilgiler edinmiştir. Ancak Hüseyin dedesinin atası unutulup gitmiştir. Höseyinov Ufa'da, Üzek devlet arşivlerinde uzun yıllar araştırma yapmış ve buralarda çokça zaman geçirmiştir.

Bu arşivlere baktığında Ütegen köyünde pek çok aile yaşamış ve Hüseyin dedesinin de 1816 yılında 65 yaşında o köyde yaşayan ailelerden birisi olduğunu öğrenmiştir. Hüseyin dede 1818 yılında 68 yaşında o köyde vefat etmiş geriye ise torunları kalmıştır.

1.7.2. Hayatı

Gaysa Höseyinov, Başkurt toplumunun önemli yazarı, dilbilimcisi, eleştirmeni ve bilim adamıdır. Çok yönlü bir kişilik olan Höseyinov, 10 Nisan 1928'de Kırmıskalı bölgesinin Ütegen köyünde dünyaya gelmiştir. 18. yüzyılın ortasında Ütegen köyünde 248 kişi yaşamaktaydı ve rivayete göre köyde yaşayanlar 1812 yılında gerçekleşen ‘‘Vatan Savaşı’’nda ve 1813-1814 yıllarında gerçekleşen Fransızlarla yapılan savaşta olağanüstü mücadeleler göstermişlerdir. Bu yüce kahramanlıklarından dolayı Ütegen denen kahramana Kırmıskalı bölgesi verilmiştir.

Halk uzun yıllar bu bölgede yaşamını sürdürmüştür. Gaysa Höseyinov’un da ataları bu bölgede uzun yıllar yaşamış kişiler arasındadır.

Geçimlerini çiftçilikle sağlayan bir ailenin oğludur Gaysa Höseyinov. Babası Gaysa Batırgerey, yıl boyunca çiftlikte at bakıcılığı yapar. Kış vaktinde Kama Nehri boylarına orman içlerine kadar gider. Annesi Eshepyamal ise çiftliğin ekin budama ve biçme işleriyle ilgilenmektedir. Höseyinov, ailesinin çiftlik işinde çok başarılı ve çalışkan olduklarını söyler. I. Dünya savaşı sırasında savaşa alınan babası Gaysa Batırgerey, savaş sonunda üç yıl esir düşer ve zorlu bir hayat geçirir. 1935 yılında babası Akidil’in karşı köyüne gider ve üç gün haber alınamaz. Ne yazık ki Akidil’in soğuk sularında boğularak yaşamını yitirmiştir. Söylemine göre babası hakkında ufak tefek şeyler dışında pek bir şey hatırlamamaktadır. Hatta elinde bir resmi dahi bulunmamaktadır. Babasını her andığında yüreği kabaran yazarın annesinden ve dedesinden duyduklarına göre babası sakın yapılı, yardımsever bir insanmış. Yedi yaşında babasını kaybetmesiyle yetim kalan Höseyinov, 16 yaşında da annesini kaybetmiştir.

İlkokula kendi köyünde başlamış, okumaya ve araştırmaya olan ilgisi daha o dönemlerde şekillenmiş ve göstermiş olduğu başarısından dolayı birinci sınıftan üçüncü sınıfa geçiş yapmıştır. Böylelikle ilk dört yılı, üç yılda tamamlamıştır. Ardından 1939 yılının

sonbaharında ortaokul eğitimi için Ufa'ya yatılı bir okula gitmiştir. Daha önce şehir hayatını görmemiş olan Höseyinov, Ufa'ya gittiğinde köy mektebi ile şehir mektebi arasındaki farkın yer ile gök gibi olduğunu düşünür. O dönemde Almanlar ile sert bir savaşın vücut bulduğu 1944 yıllarında yatılı okuması için Ufa'ya okumayı seven pek çok öğrenci getirilmiştir.

Bu kişiler genellikle Kırmıskalı, Kuşnarinko, Gafuri, İglin, Şişme bölgelerinden gelmektedir. Höseyinov'da Kırmıskalı bölgesinden gelen kişilerdendir. Küçük yaşta okumaya, araştırmaya ilgi duyan yazar ortaokul zamanlarında kendini kimya, edebiyat, tarih, coğrafya gibi pek çok derste geliştirmiş ve çoğu kişinin önüne geçmiştir. Bunun yanında yabancı dile de ilgi duymaya başlamıştır.

1947-1951 yıllarında Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü Dil ve Edebiyat Fakültesi'nde eğitim alır. 1951 yılında mezun olan Höseyinov, yüksek lisans yapmak için Moskova'ya gider. 1954 yılında Maksim Gorkiy Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlar. Sonrasında Filoloji bilimlerinde doçent unvanını kazanır. 1954 yılından beri Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nde ilmi uzman olarak görev yapmaktadır (Süleymanov; İbrahimov, 2005.)

Dil bilimcisi olmasının yanında aynı zamanda eleştiri yazıları da olan Gaysa Höseyinov, ilk eleştirilerini üniversite yıllarında Ufa'da kaleme almıştır. İlk eleştiri yazısı 1949 yılında "Edebî Başkurdistan" gazetesinde yayınlandı. Eleştiri yazılarını kaleme alırken Başkurt tarihini ve filolojisini derinlemesine araştıran yazar, eleştirilerini geçmişle bağ kurarak kaleme almıştır (Süleymanov; İbrahimov, 2005.)

Ufa'da yaşamaya başlar başlamaz eski dostları olan Halime Ham'ın yanında kalmıştır. Halime Hanım, Zeyneb Biyişeva'nın kız kardeşidir. Halime Hanımla kalmaya başladığından beri Zeyneb Biyişeva ile daha da yakınlaşan yazarın sanat hayatının şekillenmesinde Biyişeva'nın da katkıları olmuştur. Bir süre sonra ablası Meryem'i kaybeden Höseyinov, sıkıntılı bir dönem geçirir. Ardından erkek kardeşi, Zeyneb Biyişeva'nın aracılığı ile evlenmiştir. Bir süre sonra da yine Zeyneb Biyişeva'nın aracılığı ile Höseyinov, Nuriye Hanımla tanışmıştır. Hayat görüşleri birbirine uyan bu iki kişi 28 Nisan 1955 yılında evlenmişlerdir. Bu evlilikten 1 oğlu 2 kızı olmak üzere üç çocuğu bulunan Höseyinov'un 3 erkek torunu 4 tane de kız torunu vardır. İki kızı Başkurt Devlet

Üniversitesi'nin yabancı diller fakültesini bitirmiştir. Oğlu ise Ufa Devlet Petrol Teknik Üniversitesi'ni tamamlamıştır.

Yazar, 27 Temmuz 2021 tarihinde 93 yaşında Ufa'da vefat etmiştir. Tüm hayatı boyunca halk bilimine, filolojiye ve daha pek çok konularda yapmış olduğu araştırmalarla Başkurt tarihine adını kazıyan Gaysa Höseyinov hiçbir zaman unutulmayacaktır.

1.7.3. Sanatı ve Eserleri

Ömrünün ikiye ayrıldığını belirten Höseyinov, 26 yaşına kadar okuduğunu sonraki zamanlarında ise ülkesi için çalıştığını ve ülkesine hizmet ettiğini söyler. Ufa şehrinde tarih ve edebiyat dersleri alır, ardından filolojiye ilgi duyar ve bunun üzerine yoğun araştırmalar yapar. O günden sonra kendisini filolog olarak tanıtır. Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü 1932 yılında açılmış ve o zamanlar “Başkurdistan Milli Medeniyet Enstitüsü” adı ile yürütülmektedir. Bu enstitüde Başkurdistan tarihi, edebiyatı, arkeolojisi, etnografyası ve müziği gibi pek çok alanda eğitim verilmektedir.

Höseyinov, tabiatı gereği güçlü eleştiriler yapan biri olduğunu düşünür. İlk eleştiri makalesi 1949 yılında basılan “Edebî Başkurdistan” adlı dergide yayınlanmıştır. 1952 yılında “Edebî Başkurdistan” (Şimdiki Akidil) dergisinin 9. ve 10. sayılarında “Ezebî Ostalıktñ Qayhı Bër Meseleleri” (Edebî Ustalığının Bazı Meseleleri) adıyla toplu makaleleri yayınlanmıştır. Bu dergide pek çok farklı makaleleri de yayınlanmıştır. 1950-1956 yılları arasında yayınlanan 35 tane makalesi bunlardan bazılarıdır. 1957 yılında ilk kitabı olan “Başkurt Sovyet Şiirinin Bazı Soruları” adlı edebî eleştirel makale türündeki eseri yayınlanmıştır. Tarih araştırmasını seven yazarın “Başkortostan Ukıtıvsıhı” (Başkurdistan Öğretmeni) adlı derginin 1958 yılındaki 9. sayısında “Başkort Ezebiyatı Tarihiyne Qarata” (Başkurt Edebiyatı Tarihine Bir Bakış) adlı makalesi yayınlanmıştır. Edebiyat eleştirisi alanında çalışmalar yapan yazar, pek çok makalesinde güncel edebî meselelere yer vermiştir.

Başkurdistan'da edebî eleştirinin olgunluğa ulaşması 1960-1970 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bilinen pek çok yazarın bu dönemde eleştiri türünde eserler yazması Başkurt edebiyatında bu türün gelişmesine olanak sağlamıştır. Höseyinov, “Zaman hem

Poeziya” -Zaman ve Şiir- (1964) “Başkurt Sovyet Poeziyahının Üsev Yuldarı” -Başkurt Sovyet Şiirinin Gelişim Yolları- (1968), “Hezërge Ezebiyet Donyahında” -Çağdaş Edebiyat Dünyasında- (1973), “Zaman, Ezebiyet, Ezebî” -Zaman, Edebiyat, Edebî- (1978) kitapları ile bu türün gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu eserlerde güncel edebî meselelere de yer vermiştir. Bunları izleyen “Şairler” (1981), “Çağların Sesi” (1984) gibi kitaplarda da edebiyat eleştirilerini toplamıştır. Başkurt Türkçesindeki şiir türlerinin gelişimini izleyen “Başkurt Sovyet Şiirinin Gelişim Yolları” eseri de 1968 yılında yayınlanan eleştiri türünün yanında monografi özelliği de olan eserdir.

“Hezërge Ezebiyet Donyahında” (Şimdiki Edebiyat Dünyasında) (1973), “Zaman, Ezebiyet, Ezebî” (Zaman, Edebiyat, Edebî) (1978) eserlerinde hem edebiyat tarihi hakkında bilgiler hem de edebiyat eleştirileri yer almaktadır. Gaysa, “Zaman, Ezebiyet, Ezebî” eserinden dolayı Salavat Yulayev ödülüne layık görülmüştür.

Edebî eleştirmenlerin vazifelerini, rolünü ve eleştirmen olmanın sonuçlarını gazete köşelerinde yazdığı makalelerle belirten Höseyinov, Başkurlarda eleştirinin şekillenmesinde Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün rolünün unutulmaması gerektiğini ifade eder.

Bu eserlerin dışında Höseyinov, okul çağındaki çocuklar için programlar, ders kitapları, okuma kitapları düzenlemiş ve çeşitli yazarların merak uyandırıcı eserlerini bir araya getirmiştir. 1956 yılının Sovyet Rusya’sında önemli yazarlar arasında bulunan Höseyinov, edebî yönü de başarılı bir kişidir. Tarih araştırmasını seven yazarın tarihi düz yazıları da oldukça başarılıdır. “Kanlı Ėllë Bëş” (Kanlı Elli Beş) romanı, “Aldar Batır Kıssahı” (Aldar Kahraman Kıssası) , “Pugaçëv Fëldmarşalı” (Pugaçev İsyanı) adlı romanları tarihi düz yazı türündeki eserleridir.

Başkurt tarihi araştırmalarına önem veren Gaysa Höseyinov’un öncülüğünde 1967 yılında “Başkurt Sovyet Edebiyatının Tarihi” hazırlanmış ve Ufa’da yayınlanmıştır. Eserinin içerisinde yapmış olduğu geziler sırasında arkeolojik bulgularını da eklemiştir.

Höseyinov, çok kez keşif yapmıştır. Akidil nehrini aşarak Kırmıskalı, Börö, Boray, Baltas... gibi pek çok yere gitmiştir. İlk gittikleri yer Ufa’dan 25-30 km uzaklıkta olan İski

Kıyışkı köyü olmuştur. Yapmış olduğu keşiflerde pek çok el yazması eserler ve erken dönemde basılmış kitaplar bulmuştur. O bölgelerde yaşayan Başkurt tarihi ve edebiyatı için önemli olan kişilerin hayatlarını kaleme almış ve bunları Başkurt edebiyatına tanıtmıştır. Bundan dolayı yeni bulunan materyallerle ilgili bilimsel raporların, açıklamaların ilk derleyicisi kabul edilir. Halk bilimine verdiği önemden dolayı halk bilim araştırmacısı olarak da tanınmaktadır. Gezmiş olduğu 81 köy içerisinde 130 tane el yazması kitap 160 tane de eski basılı kitap bulmuştur. Bu el yazması eserler hem edebiyat hem tarih hem de diğer genel bilgileri içine alan çok yönlü eserlerdi. Gaysa Höseyinov'un bilime, tarihe edebiyata önem vermesinin yanında yapmış olduğu arkeolojik araştırmalar da onu çağdaşlarının üstünde tutmaktadır. Özellikle bu araştırmaların en başında gelen "Kıssa-i Yusuf" kitabının el yazmasını bulması yazarın bu konudaki başarısını kanıtlar niteliktedir. Kul Ali'nin yazdığı bu eser 13. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Başkurtlar ve Tatarlar arasında el yazması olarak varlığını sürdürmüştür.

16. ve 17. yüzyıllarda Tatar-Moğol savaşlarından sonra Ural-Volga bölgelerinde dini bir edebiyat anlayışı oluşmaya başlamıştır. Ahmet Yesevi'nin "Hikmet" Süleyman Bakırgani'nin "Bakırgan", "Ahir Zaman" ve "Meryem" kitaplarının el yazmalarının bulunması ülke genelinde tasavvufi edebiyatın gelişimine katkı sağlamıştır. Gaysa Höseyinov, bunlar gibi daha pek çok el yazması eseri gün ışığına çıkartmış ve pek çeşitli yerlere seferler yapıp arkeoloji araştırmalarına devam ederek Başkurt edebiyatında aydınlatıcı bir yol olmuştur.

1976 yılında "Seyhet Defteri" (Seyahat Defteri) adlı eserini yazmıştır. Bu eser edebî parçalar ve hikayeler içermektedir. 1978 yılında yayınlanan "Zaman" adlı kitabı Başkurt edebiyatının kökeni, tarihi ile ilgili notlarının yer aldığı deneme türündeki eseridir. Bu eserden dolayı Salavat Yulayev ödülüne layık görülmüştür. 1982 yılında kaleme aldığı "Başkurt Şiiri" adlı monografi türündeki eseri Başkurt Sovyet şiirinin 60 yıllık serüvenini konu alır.

1986 yılında tarihi düz yazısı olan "Batırzar Kıssahı" nı (Kahramanlar Kıssası'nı) kaleme almıştır. Yazar bu eseri uzun hikayeler ve hikayeler başlığı altında iki kısma ayırmıştır. Eserde yazarın hayatından izlere ve Başkurtların gelenek ve göreneklerine ait izler bulmak mümkündür. Tarihe kaynaklık eden bir eserdir.

Eleştirmen, yazar, filoloji uzmanı, profesör, alim gibi pek unvana layık görülmüştür. Başkurt dilini ve edebiyatını önemseyen yazar, bunlarla ilgili pek çok yazı kaleme alır ve ülke çapında araştırmalar başlatır. Yapılan araştırmaların sonucunda Gaysa Höseyinov öncülüğünde büyük bir öneme sahip olan “Başkurt Halk Edebiyatı” serisi oluşturulmuştur. (Süleymanov; İbrahimov, 2005.)

1993 yılında Rusya’da “Onurlu Bilim Adamı” unvanını almıştır ve bilimsel çalışmalarında daha çok Başkurt filolojisinin güncel sorunlarına değinmiştir. Sosyal faaliyetlerde de aktif olan yazar Salavat Yulayev ödül komisyon üyesidir. Yapmış olduğu çalışmalarından dolayı pek çok ödül ve madalya kazanmıştır. (Süleymanov; İbrahimov, 2005.)

Profesörlüğü boyunca edebiyat tarihi ve filoloji ile yakından ilgilenen Gaysa, filolojinin fen bilimlerini kapsadığını ve kendine ait dil, edebiyat, halk ürünleri gibi farklı bölümlerinin olduğunu belirtir. Edebiyat alanında 1960’lı yıllarda Başkurt Sovyet Edebiyat tarihinin meşhur yazarlarını öğrenmek istemiştir. Bu nedenle Başkurt edebiyatı ve tarihine kaynaklık etmesi açısından monografi alanında da pek çok eser kaleme almıştır. Seyfi Kudaş, Reşit Nigmati, Davıl Yultıy, Mostay Kerim, Möhemmet Ömötbayev hakkındaki eserler monografi türündedir. Bu eserler monografinin yanında eleştiri özeliği de göstermektedir. Ardından “Şairler” adıyla edebî bir portre yazmıştır. O dönemde dönemin edebiyatçıları bir araya gelip “Başkurt Sovyet Edebiyatı Tarihi” adlı eseri yazmışlardır. Gaysa Höseyinov’da o dönemde kendi çağdaşlarıyla bir araya gelerek önemli edebî kitapları araştırıp 5-6 yıl boyunca bunun üzerine çalışmıştır. 1920-1960 yılları arasında edebî gücü yüksek, bilindik yazarlar hakkında araştırmalar ve monografik çalışmalar yapmıştır. (M.Gafuri, S.Agiş, M.Kerim, F. Selem..) yaptığı çalışmalar “Başkurt Sovyet Edebiyatı Tarihi” adlı eserde yer almaktadır. Bu eser 1967 yılında basılan çok yönlü bir eser niteliğindedir. Yazar, yapmış olduğu çalışmalarıyla bu esere pek çok katkı da bulunmuştur.

1991 yılında Başkurt Cumhuriyeti’nin Bilimler Akademisi’nde akademisyenlik yapmaya başlayan yazar 1996-2000 yıllarında “Vatandaş” dergisinin genel yayın yönetmenliğini yürütür.

Başkurt dili ve edebiyatı hakkında yapmış olduğu çalışmaları ile öne çıkardığı fikirleri için 2006 yılında kendisine doğduğu Kırmıskalı köyünde kıymetli köylüsü olan Möhemetselim Ömötbayev adına ödül verilmiştir.

2008 yılında Ufa'da kaleme aldığı otobiyografisi, yazarın hayatı hakkında en geniş bilgiye sahip olacağımız esas kaynaktır. Bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde soyundan, şeceresinden, atasından bahseder; ikinci bölümde okul yıllarından bahseder, üçüncü bölümde ise edebi tenkitleri, arkeolojik çalışmaları, dil ve din ile ilgili görüşlerinden bahsetmektedir. 549 sayfadan oluşan bu eser Gaysa Höseyinov'u her yönüyle ele almaktadır.

Sanyarov yazmış olduğu makalesinde Höseyinov'un bilişsel, söylemsel ve kavramsal analizini açıklamış ve dil ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Sanyarov'a göre yazar, "dilde insan faktörü" üzerinde durmaktadır. Yazara göre bilişsel işlev, kişinin bilişsel aktivitesi ile ilgilidir. Bilişsellik ulusal dilin araçlarını kullanarak gerçeği kavrama sürecini yansıtır ve böylelikle dünyanın ulusal resmini teşkil eder. Dünyanın mantıksal resmi olduğu gibi ulusal bir dilsel resmi de vardır ve tüm bunlar özel kavramlar ve kategoriler şeklinde yansıtılır. Dünyanın Başkurt dili resmi, Başkurt ulusal kültürünün, psikolojisinin ve ulusal davranışının dilde yansımasıdır. Yazarın "Tormosh" (Yaşam) (1990), "Donya" (Dünya) (2000) eserleri biliş kavramını ve kendi hayatını açıklar niteliktedir (Sanyarov, 2011: 1-3).

Yazarın dil ve biliş üzerine düşünceleri özellikle Moskova Üniversitesi'ndeki yüksek lisans eğitimi sürecinde şekillenmeye başlamıştır (Sanyarov, 2011: 1-3). Höseyinov'a göre bir yazarın entelektüel çubuğu sürekli zirveye ulaşmaya çalışmalıdır çünkü sözcükleri bir araya getirerek duygu ve düşünceleri ifade eden kişiler sadece sanatsal bir görüntünün yaratıcısı değil aynı zamanda bir düşünür, bir entelektüeldir (Sanyarov, 2011: 1-3).

Höseyinov, ana dilin kişinin bilişsel süreçlerinin şekillenmesinde önemi bir rol oynadığını ifade eder. Bundan dolayı dünyayı kavramsallaştırmada ulusal dilin önemini vurgular. Ulusal dilin özünü oluşturan atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış ifadelerle önem verir. Başkurt dilini analiz etmiş ve pek çok sonuçlara ulaşmıştır. Kısacası Höseyinov, her

milletin dünya görüşünün kendi nesnel anlamlar sistemine dayandığını ifade eder. (Sanyarov, 2011: 1-3).

Gaysa Höseyinov'un çalışkanlığı, araştırmacı ve edebiyatçı yönü topluma verdiği hizmetle birleşerek eserlerine yansımıştır. Özellikle filoloji alanındaki çalışmaları ve eleştiri türündeki eserleri Başkurt edebiyatı için büyük önem taşımaktadır. Yazarın, Başkurt edebiyatının ve tarihinin gelişmesine olan katkısı oldukça fazladır.

1.8. “Batırzar Kıssahı” (Kahramanlar Kıssası)

Çalışmamızın temelini oluşturan eserler, Gaysa Höseyinov'un “Batırzar Kıssahı”nda yer alan hikâyelerdir. Bu eser 1969 yılında Ufa’da basılmıştır. 290 sayfadan oluşan eser iki bölüme ayrılmıştır: Povëstar ve Hıkeyeler.

Yazar edebiyat, filolog, arkeolog gibi bilimleri bilmesinin yanında tarihçi kimliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Eserin ön sözünde tarihe verdiği önemi şu cümlelerle anlatır: “Geçmişini bilmeyenler için bugünü ve yarını anlamak mümkün değildir.” Yazar, bu eserinde Başkurt halkının yazma kaynaklarından topladığı çeşitli dokümanlar aracılığı ile 18. yüzyılın 1910-1970 yılları arasındaki olayları anlatmıştır. Sebebi sorulduğunda ise şunları söyler: “18. yüzyıl Başkurt halk mücadelesinin en kahramanca ve en trajik zamanıdır. Salavat Yulayev, Kinye Arıslanov, Aldar İ sengil, Batırşa ve İ smegil Tasimov gibi kahramanların bağımsızlık için tarih meydanına çıktıkları kılıç ve kalemleriyle halkı mücadeleye çağırdıkları dönemdir.” (Höseyinov, 1986: 3-4)

Üzerine bir de tarihi belgeler de eklenince kendi bildikleriyle bu belgeleri sentezleyip eseri yazdığını ifade etmiştir Gaysa. Bu eserde tarih ve edebiyat bir araya gelerek bir bütünlük oluşturmuştur. Yazar, eserinde tarihi bilgileri edebî ifadelerle yoğurmuştur. Gaysa, bu eseri yazarken “Aldar batır Kıssahı”, “Pugaçëv Fëldmarşalı”, “Rudası İ smgıl Tasim Ulı” “Yëtë İ rıv” eserlerinden yararlanmışır (Höseyinov, 1986: 3-4)

Doğu edebiyatında sıkça görülen “kıssa” düşüncesi hikâye ile roman arasındaki bir türdür. Kıssanın bir parçası eserde hikâyeye haline getirilmiştir (Höseyinov, 1986: 3-4) Çalışılan bu metindeki eserler kurgudan ziyade tarihi bir gerçekliğe dayanmaktadır.

Eserlerin içerisinde gördüğümüz Han isimleri, savaşlar, tarihi kaynaklar bu görüşümüzü desteklemektedir.

Bu tezde kitabın ikinci bölümünü oluşturan hikeyeler başlığı altındaki “Yětë İrıv” (Yedi Soy), “Qarahakal Hıkında Hüz” (Karasakal Hakkında Anlatı), “Batırşanıñ Batşaga Hıatı” (Batırşa’nın Padişaha Mektubu) ve “Huñğı Tarpan” (Sonuncu At) olmak üzere dört hikâyesi incelenmeye çalışılmıştır.

“Yětë İrıv” (Yedi Soy) adlı öyküde Karatun bozkırında toplanan ve yedi soy olan Başkurtların, yedi soy olarak birleşmesinin hikâyesi anlatılmaktadır. Eserde boy beylerinin ismi sıkça geçmektedir. Eser Ozan Ayzar’ın ağzından anlatılmaktadır. Eserde bazı boy beyleri Rus Çarı’na tabi olmayı uygun görüp Rus Çarı’na bağlandıklarında esenliğe kavuşacağını düşünürken bazıları ise Rus Çarı’na bağlanmanın ve ondan yardım istemenin kendi kol ve ayağını bağlamakla aynı olduğunu belirtir. Eserde Başkurtların gelenek ve göreneklerinden olan at yarışlarından ve güreşlerden bahsedilir. Yapılan toplantı sonucunda Rus Çarı’na kale yaptırmayı uygun gören Başkurtların, bu kalede Bulgarlarla olan mücadelesinden bahsedilir. Ardından mücadele sonrası Başkurtların, Bulgarlara bağlanması anlatılır. Bulgar savaşından sonra ise meydana gelen Cengiz Han ile Başkurtlar arasındaki mücadele anlatılmıştır.

“Qarahakal Hıkında Hüz” (Karasakal Hakkında Anlatı) adlı öyküde Başkurdistan tarihindeki ünlü bir şahsiyet olan Karasakal’dan ve Karasakal’ın kahramanlıklarından bahsedilir. Başkurt halkının isyancı ve sömürücü hanlara karşı nefreti ve intikamı mücadelelerinden bellidir. İşte bu hikâye de Karasakal’ın kendi halkı için yapmış olduğu mücadeleler tarihi kaynaklardan hareketle anlatılır. Metinde sıklıkla 18. yüzyıldaki savaşlardan ve bu savaşlarda halkın göstermiş olduğu direnişten bahsedilir.

“Batırşanıñ Batşaga Hıatı” (Batırşa’nın Padişaha Mektubu) adlı hikâyede Başkurt kahramanlarından biri olan Batırşa’nın bağımsızlık mücadelesinden bahsedilir. Bu mücadele anlatılırken Batırşa’nın padişaha yazmış olduğu mektup üzerinden anlatılmaktadır. Batırşa çeşitli medreselerde eğitim almış biridir. Bu sırada bölge halkına Çarlık tarafından yapılan mücadeleler baş göstermiştir ve Batırşa’nın bölge bölge dolaşarak halkın sıkıntılarını dinlediği ve halkın sıkıntılarını çözüm bulmasından bahsedilir.

Batırşa, Bahâdur Şâh Alioğlu olarak bilinmesinin yanında kendisinden daha çok Batırşah ve Batırşa olarak bahsedilmektedir. Batırşa, yıllarca din adamlığı ve öğretmenlik için Başkurtlar arasında dolaşmış ve Başkurt, Tatar, Kazaklar arasında bir kopukluğun olduğunu görmüştür. Topyekûn hareket etmedikçe Ruslara yenilmenin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (Öztekten, 2010: 13; 18).

Bahâdur Şah, yaşanan olaylara karşı yapılması gerekenleri ayet ve hadislerle destekleyerek halkı bilinçlendirmeye davet etmiştir. Müslüman halkların rahat yaşadığı dönem olarak Bulgar Devleti dönemini hatırlatmış ve o dönemdeki refaha kavuşmak gerektiğini yazısında belirtmiştir. Bundan dolayı Bahâdur Şah, “Bulgarist” olarak değerlendirilmektedir (Öztekten, 2010: 19).

“Huñğı Tarpan” (Sonuncu At) adlı öykü yazarın anılarına dayanmaktadır. Geliyulla dedesinin vahşi atlar hakkında söylediklerini hikâyeleştirek kaleme almıştır. Diğer üç esere göre bu eser tarihi kaynaklar bakımından daha zayıftır. Hikâyede eski vahşi atların neslinin tükendiğini ve bu atların eskiden nasıl olduğunu, son vahşi atın son doru aygırın mücadelesi ve arasındaki farklar eserde edebî bir şekilde anlatılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM DİL İNCELEMESİ

Çalışmamızda yapılan dil incelemesi, *Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi* olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır.

2.1. Ses Bilgisi

Toplumsal uzlaşılarla dayalı bir saymacalar sistemi olan dilin temelini sesler oluşturmaktadır. Seslerle örülmüş bir unsur olan dilde seslere ve ses demetlerine tarih boyunca çeşitli anlamlar yüklenmiştir. İnsanın anlamlandırarak bir kimlik kazandırdığı ses, ciğerlerdeki havanın ses yolunun herhangi bir yerinde boğumlanmasıyla oluşmasının yanında insanların bireysel ve toplumsal anlamda kendileri için oluşturdukları bir gerekliliktir. Ses, oluşturmuş oldukları dil birliklerinin en küçük unsurunu teşkil etmektedir. Karaağaç'ın ifadesiyle “Ses bir varlığın titreşmesi sonucunda, nesne ile hava boşluğu arasında oluşan bir enerji türüdür” (2019: 84). İnsanlar sesler aracılığı ile ve bu seslerin birleşmesinden meydana gelen sözcüklerle dış dünyayı yorumlayıp, duygularını ve düşüncelerini dile getirerek dil-düşünce ilişkisini kurmalarına imkân sağlamıştır (Yalçın, 2013: 30, Karaağaç, 2019: 83).

Dilin en küçük parçası olan ses, alelâde seda karşılığı olan ses değildir. Tabiattaki varlıkların çıkarmış oldukları pek çok ses seda vardır. Dilin sesinde olan seda basit bir seda değil, işlenmiş bir sedadır. Her sedada ses bulunmaz ancak her seste seda vardır (Ergin, 2011: 30).

Dildeki sesler hece kurma işlevleri esas alınarak ünlü ve ünsüz olmak üzere 2 kısma ayrılarak incelenmiştir. “Ünlüler, ciğerlerden alınan havanın ağzın değişik bölgelerinde ve dilin değişik hareketleriyle boğumlanmasıyla oluşurken; ünsüzler havanın ses çıkarma organlarına çarpıtılmasıyla elde edilirler.” Karaağaç, her çarpma öncesi veya sonrasında ağız, burun veya yutak boşluklarında bir boğumlanmanın gerçekleşmesi gerektiğini ve bundan dolayı gürültüden farklı bir sesin var olabilmesi için bir ünlünün çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir (2019: 95).

Çağdaş Başkurt Türkçesi 42 sestem oluşmaktadır. Bunların;

9 tanesi ünlü: а, о, у, ы, э, ө, ү, э (е), и;

27 tanesi ise ünsüz: б, в, г, ғ, д, з, ж, з, й, к, к, л, м, н, н, п, р, с, с, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, ш;

4 tanesi birleşik seslerden oluşan diftong: е (йэ), ё (йо), ю (йу), я (йа);

2 tanesi tek başına ses değeri olmayan ancak sözcüğe incelik veya kalınlık veren işaretlerdir: ь, ь.

2.1.1 Ünlüler

Dillerdeki sesleri ünlü ve ünsüz olarak iki gruba ayırmak dil bilim tarihinde uzun bir geçmişe sahip olsa da net bir açıklaması olmayan eskiden beri süregelen bir alışkanlıktır (Karaağaç, 2018: 31). Ünlüler, ses organlarında herhangi bir engelle karşılaşmadan ses organlarının hepsinin birlikte çıkardıkları seslerdir. Dillerdeki ünlüler sayı ve nitelik bakımından çeşitlidir. Bazı dillerde ünlülerin sayıları azken, bazı dillerde ise biraz daha çoktur. Yine bazı dillerin yazımında ve dil çalışmalarında yarı ünlü + ünlü veya ünlü + yarı ünlü yapıları da ünlü sayılır (Karaağaç, 2018: 41-42).

Tarihi Kıpçak grubundaki lehçelerde yer alan ünlülerin geneli Ortak Türkçe ile uyuşmaktadır ancak Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yer alan bazı ünlüler Ortak Türkçe ile farklılık göstermektedir (bk.Yalçın, 2013: 39).

Türkçenin belli başlı 8 ünlü fonemi Tarihi Kıpçak grubunda bulunan lehçelerde de mevcuttur. Türklerin kullanmış oldukları alfabeler ile bu ünlüler hiçbir zaman tam olamamıştır. Tarihi Kıpçak grubundaki lehçelere bakıldığında e/i (kapalı e) meselesi ve eklerdeki ünlülerin durumları tartışmalara sebep olmuştur (Karamanlıoğlu, 2019: 9).

Başkurt Türkçesindeki ünlüler ile ilgili gramer kitaplarında farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Başkurt Türkçesinde 9 ünlünün bulunduğunu (Buran ve Alkaya, 2014: 234; Yazıcı Ersoy, 2018: 19; Kiyikbayev vd...,2010: 52) ifade ederken; bazı araştırmacılar da Başkurt Türkçesi gramer kitaplarında Rusçadan giren ünlülerle beraber 12 tane ünlünün olduğunu ifade etmiştir (Dmitriyev, 1950: 5; Kiyikbayev, 2002: 15).

Kiyikbayev “Başkört Tělněň Fonětikahı” adlı kitabında günümüz Başkört Türkçesinde 12 tane ünlünün bulunduğunu ve bu ünlülerin 9 tanesinin (/a/, /e/, /ı/, /i/, /ě/, /u/, /ü/, /o/, /ö/) Başkört Türkçesine ait sözcüklerde yer aldığını; kalan 3 tanesinin ise “/o/, /ı/, /ě/ (э)” Rusçadan geçen sözcüklerde olduğunu ifade etmiştir (2002: 15).

Dmitriyev “Başkört Tělněň Grammatikahı” adlı kitabında, Başkört Türkçesinde 12 tane ünlünün bulunduğunu ifade eder ancak 12. ünlü sayılan /a/’nın ses değil, /a/ sesinin bir varyantı olduğunu; /o/ (motor, zavod, vagon) ve /ě/ (těhnik, dirėktor, mėtr) ünlülerinin sadece Rusça sözcüklerde kullanıldığını ve bu ünlülerin harf inkılabına kadar Başkört Türkçesinde yer almadığını ifade etmiştir (1950: 6).

Kiyikbayev vd., tarafından hazırlanan “Başkört Tělě” adlı kitapta Başkört Türkçesindeki ünlüler, ağız boşluğunda dilin hareketlerine ve dudakların durumuna göre olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

1. Ağız boşluğunda dilin hareketine göre şöyledir: Ses, ağız boşluğunun ön kısmına gelirse ön veya ince ünlüler /e/, /ě/, /u/, /ö/, /ü/ ; arka kısmına gelirse arka ya da kalın ünlüler: /a/, /ı/, /o/, /u/ şeklinde oluşur.

2. Dudakların durumuna göre şöyledir: Dudakların birleşimiyle yuvarlak ünlüler: /o/, /u/, /ö/, /ü/; dudaklar birleşmezse düz ünlüler: /a/, /e/, /ě/, /ı/, /u/ oluşur (2010: 53).

Başkört Türkçesinde ünlüler *çıkış yerine göre, dudakların durumuna göre ve ağızın açıklığına göre* üç grupta değerlendirilmiştir.

1. Çıkış Yerine Göre Ünlüler: Ünlü seslerin dil ve damağın önünde veya arkasında oluşmasına göre ikiye ayrılmıştır.

Arka Damak Ünlüleri

/a/, /ı/, /u/, /o/

Ön Damak Ünlüleri

/e/, /i/, /ě/, /ü/, /ö/

2. Dudakların Durumuna Göre Ünlüler

Düz Ünlüler

/a/, /e/, /ı/, /i/, /ě/

Yuvarlak Ünlüler

/u/, /ü/, /o/, /ö/

3. Ağızın Açıklığına Göre Ünlüler

Geniş Ünlüler

/a/, /e/

Dar Ünlüler

/ı/, /i/, /u/, /ü/

Yarı Kapalı Ünlüler

/ě/, /o/, /ü/

Çalışmamızda Habibe Yazıcı Ersoy'un "Başkurt Türkçesi Grameri" eseri esas alınarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılma yapılmıştır.

Tablo 1.
Ünlüler

ÜNLÜLER	Düz			Yuvarlak	
	Geniş Ünlüler	Yarı Dar Ünlüler	Dar Ünlüler	Dar Ünlüler	Yarı Dar
Arka Damak	a		ı	u	o
Ön Damak	e	ë	i	ü	ö

/a/

Düz ve geniş olan bir arka damak ünlüsüdür. Türkiye Türkçesindeki /a/ ile aynı sesletim değerine sahiptir. Sözcüğün her yerinde görülebilir.

Söz başında: *abruy* “şöhret” (1207), *abız* “bilgili, okumuş kimse” (791), *ağıvlı* “zehirli” (1665).

Söz ortasında: *ajar* “güç, kuvvet; azim” (790), *çıganak* “kaynak, literatür” (1770), *zatlı* “kıymetli, değerli, soylu” (135).

Söz sonunda: *uğa* “sırma; altın gümüş” (118), *massa* “halk, topluluk” (1447), *kala* “şehir, vilayet” (320).

/e/

Düz, geniş bir ön damak ünlüsüdür. Türkiye Türkçesindeki /e/ ünlüsünden daha açık ve geniş telaffuz edilen bir /e/ ünlüsüdür.

Söz başında: *elëge* “şimdi, şu anda” (971), *eñgeme* “mülâkat, sohbet, konuşma” (1672), *ereme* “sazlık, karnıklık” (1540).

Söz ortasında: *keben* “ekin ya da saman yığını” (1181), *leğnet* “lanet” (1717), *vegez* “nasihat, vaaz” (1073)

Söz sonunda: *emme* “ama, fakat, lakin” (659), *běrçe* “birkaç” (1681), *ěrge* “etraf, çevre” (1193).

/e/ sesinin /i/ sesine dönüşmesinin Tatar, Başkurt ve kısmen Çuvaş Türkçeleri için karakteristik bir özellik olduğunu söyleyen Serebrennikov ve Gadjeva, bu değişikliğin Başkurt Türkçesinde her zaman düzenli bir şekilde görülmediğini söylemiştir. *yil* > Başk. *yěl* “yel, rüzgâr”, Tat. *kime* – Başk. *keme* “gemi” vb. Birinci hecedeki /e/ sesinin /ě/ sesine topluca dönmesi ek hecelerde de sesin değişmesine yol açmıştır. Tatar, Azerbaycan ve Başkurt Türkçelerinde eklerdeki /e/ sesinin zor açıklanmasının sebebini ön Türkçedeki durumunun korunmasına bağlamışlardır (2018: 27).

/ě/

Ön damakta telaffuz edilen düz ve yarı dar bir ünlüdür. /e/ ve /i/ sesi arasında telaffuz edilmektedir.

Söz başında: *ěrge* “etraf, çevre, taraf” (1193), *ės* “iç” (328), *ěn* “vahşi hayvan ini” (1074), *ěšëm* “ad” (549).

Söz ortasında: *měñlep* “bin civarı, bine yakın” (1186), *hırěslěk* “hırslılık, ihtiraslılık” (1860), *igěnlěk* “ekin ekilen yer, tarla” (1181), *gěl* “daima, her zaman” (285).

Söz sonunda: *ěrě* “iri, kocaman, büyük” (697), *meñgě* “edebî, sonsuz, bengü” (1278), *hezěrgě* “şimdiki, şu andaki” (92), *hıkmetlě* “gizli, anlamlı; tılsımlı” (758).

Öner, Başkurt Türkçesindeki E e harfinin, Rusçadaki dengi olan ön damak ünlüsü ile eşleştirildiğini ve bu durumun normal gözüktüğü de Rusçadaki söz başındaki ‘y’ türemeli telaffuzun Başkurt Türkçesinde yazıma da aynen aktarıldığını ayrıca söz başında ince sıra sözlere ‘yě’ yazmaya ve okutmaya yarar halde kullanıldığını belirtir. Böylelikle Başkurt Türkçesindeki sözcüklerde E e harfi söz başında ünlü olarak okunmaz. Öner, Rusçadaki söz başı diftongunu (ikiz ünlü) aynen Başkurt Türkçesine taşınmasından kaynaklanan sorundan

dolayı alfabe de /ə/ harfinin söz başındaki /ë/ ünlüsünü yazmak için kullanıldığını ifade etmiştir (2011: 167).

/ɪ/

Düz, dar bir arka damak ünlüsüdür.

Söz başında: *ıjır* “oldukça sert, çok katı” (1901), *ılıslı* “yapraklı ya da budaklı” (304), *ırv* “soy, boy; aşiret (1), *ırğak* “çengel, kanca” (650).

Söz ortasında: *ılavlı* “kervanlı, katarlı” (1667), *vassallık* “derebeylik” (743), *firt* “giydiğini yakıştıran” (407), *halayık* “halk” (1699).

Söz sonunda: *hağışlı* “özlemlı, hasretli; kederli” (240), *danlı* “şanlı, şöhretli, namlı” (654), *artlı* “devamlı, süreğen, artlı” (693), *arzaklı* “sevimli; sevgili, kıymetli; hürmetli, saygılı (20).

/i/

Düz, dar bir ön damak ünlüsüdür.

Söz başında: *igənsələk* “çiftçilik” (319), *iğlan* “ilan, bildiri” (7), *idəya* “fikir, ülkü” (1438), *inəv* “giriş, giriş yeri” (437).

Söz ortasında: *yavgir* “savaşçı, savaşa katılan kişi, akıncı” (0398), *bik* “çok, pek, fazla, gayet” (129), *bitlev* “dağın eğimi, dağ eteği” (121), *tasvir* “tasvir” (1608).

Söz sonunda: *yağni* “yani” (0980), *yeki* “ya da, veya, yahut” (0598), *ni* “ne” (7).

/u/

Yuvarlak, dar bir arka damak ünlüsüdür.

Söz başında: *uğrı* “hırsız, yankesici” (1660), *uk* “ok” (71), *ukaz* “ferman” (864), *ulay* “öyle, o şekilde, o biçimde” (43).

Söz ortasında: *tamuğ* “cehennem” (1718), *tuğan* “kardeş” (582), *tugay* “vadi, vaha” (1813), *huğış* “savaş” (1119).

Söz sonunda: *oşbu* “şu, işte bu” (977).

/ü/

Yuvarlak, dar bir ön damak ünlüsüdür. Metnimizde söz sonundaki kullanımına rastlanmamıştır.

Söz başında: *ük* “gibi, şekilde” (243), *ülēm* “ölüm” (1688), *ülēk* “ceset, ölü” (1133), *ürnek* “örnek, misal” (1736).

Söz ortasında: *hüz* “söz” (39), *yüğerēk* “koşmaya elverişli, koşmaya uygun” (108), *yün* “insanın fiziksel gücü” (113).

/o/

Yuvarlak-yarı dar ve yarı açık şekilde telaffuz edilen arka damak ünlüsüdür. Türkiye Türkçesindeki gibi tam yuvarlak şekilde telaffuz edilmez (Öner, 2013: 5).

Söz başında: *olo* “büyük, yüce” (7), *olpat* “güzel, hoş” (1033), *oran* “çağrı, davet” (252), *ozak* “devamlı, sürekli” (135).

Söz ortasında: *oşolay* “şu şekilde” (1456), *ozon* “boyu uzun, yüksek” (129), *gubėrnator* “vali” (617), *raport* “rapor” (1112).

Söz sonunda: *oslo* “incecik, sivri başlı” (324), *oşo* “şu, işte bu” (51), *olo* “büyük, yüce” (7).

/ö/

Yuvarlak ve yarı dar olan bir ön damak ünlüsüdür.

Söz başında: *ön* “ses, ün” (1806), *öndeme* “davet, çağrı” (1313), *önör* “hatıra” (1869), *öşt* “üst” (1717).

Söz ortasında: *ögöt* “öğüt, nasihat” (1773), *ölöş* “pay, parça” (1836), *yözlep* “yüz kadar” (1012), *yök* “yük” (1801).

Söz sonunda: *höröntö* “sürülüp ekilmiş” (1816), *törlö* “türlü, çeşitli” (18), *töslö* “gibi, benzer” (76), *höngö* “süngü” (19).

2.1.2 Ünsüzler

Ünsüzlerin sınıflandırılmasıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Ergin, seda bakımından, teşekkül noktası bakımından ve temas derecesi bakımından olmak üzere üç başlıkta sınıflandırırken (2011 :45); Eker, ses tellerine göre tonluluk-tonsuzluk, hava akımının durumuna göre süreklilik-süreksizlik, geniz-ağız karşıtlıkları ve oluşum (boğumlanma) noktalarına göre dört şekilde sınıflandırır (2019: 207-209); Karaağaç, ünsüzleri çıkış yerlerine göre ve boğumlanma biçimlerine göre iki şekilde sınıflandırmıştır (2018: 33-41).

Çağdaş Türk yazı dillerinde hiçbir şekilde düzene konulmayan *p-b*, *t-d*, *k-ğ* vb. söz başında tonlu ve tonsuz ünsüz çiftleri bulunmaktadır. Türk yazı dillerini iki grupta incelersek: Birinci grup Oğuz dilleri dediğimiz söz başında tonlu ve patlayıcı ünsüzü olan dillerdir. İkinci grup, Kıpçak dilleri dediğimiz söz başında patlayıcı en çok da tonsuz patlayıcı olan dillerdir (Serebrennikov; Gadjeva, 2018: 39).

Bundan çıkan sonuç şudur:

“Türk yazı dillerinde söz başında tonlu patlayıcı ünsüzlerin tonsuzlara ve bunların da aksine geçişini düzenleyen fonetik kanunlar hiçbir zaman olmamıştır. Ancak biz

Türkçede tonlu ünsüzlerin olmamasından ötürü bunu dolaylı ispat sayarak, Türk yazı dillerinde söz başı *m,r,l,n* ünlüleri ve tonlu *z, z̄, ğ, c* ünsüzleri yoktur diyebiliriz” (Serebrennikov; Gadjeva, 2018: 39).

Başkurt Türkçesinde 26 tane ünsüz bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir: /b/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /h̄/, /j/, /k/, /k̄/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /s̄/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /z̄/. Ayrıca Rusçadan alınan kelimelerde kullanılan /ts/, /şç/ gibi çift ünsüzler bulunmaktadır. Rusça kelimelerde kullanılan /yu/, /yo/, /ya/ seslerini gösteren harfler de bulunmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018:39; Ercilasun, 2007:759).

Dmitriyev “Başkort Tələññ Grammatikahı” adlı kitabında Başkurt Türkçesindeki ünsüzleri 7 bölüme ayırmaktadır (1950: 20- 26).

1. Dudak ünsüzleri: /b/, /p/, /v/, /v̄/, /f/

1. Patlayıcı ünsüzler: /b/ (ötümlü), /p/ (ötümsüz)

2. Sızıcı ünsüzler: /v/ (ötümlü, dış-dudak), /v̄/ (ötümlü, dudak), /f/ (ötümsüz, dış-dudak)

2. Üst damak ünsüzleri: /d/, /t/, /z/, /s/, /ts/, /z̄/, /s̄/, /j/, /ş/, /ç/

A. Dış ünsüzleri: /d/, /t/, /z/, /s/

a. Patlayıcı ünsüzler: /d/ (ötümlü), /t/ (ötümsüz)

b. Sızıcı ünsüzler: /z/ (ötümlü), /s/ (ötümsüz) yarı ünsüz /ts/ (ötümsüz)

B. Dış arası ünsüzler: /z̄/ (ötümlü), /s̄/ (ötümsüz)

/z̄/ ve /s̄/ ünsüzleri Türk yazı dilleri arasında Başkurt Türkçesinin karakteristik bir özelliğidir.

C. Üst damak ünsüzleri: /j/, /ş/, /ç/

a. Sızıcı ünsüzler: /j/ (ötümlü), /ş/ (ötümsüz), yarı ünsüz /ç/ (ötümsüz)

3. Dil Ortası (Ön damak) Ünsüzleri: /y/, /k/, /g/

4. Dil arkası ünsüzleri: /k/, /ğ/, /h/

a. Patlayıcı ünsüzler: /k/ (ötümsüz)

b. Sızıcı ünsüzler: /ğ/ (ötümlü) / /h/ (ötümsüz)

5. Damak sızıcı ünsüzü: /h/

6. Sonant sesler: /r/, /l/

7. Geniz sesleri: /m/, /n/, /ñ/

Kiyikbayev, Dmitriyev'den farklı olarak ünsüzleri 6 bölüme ayırmıştır (2002: 84).

I. Dudak ünsüzleri: /b/, /p/, /v/, /f/, /v̥ /;

1. Patlayıcı ünsüzler: /b/, /p/;

a. Ötümlüler: /b/

b. Ötümsüzler: /p/

2. Sızıcı ünsüzler: /v/, /f/, /v̥ /;

a. Ötümlüler: /v/, /v̥ /

b. Ötümsüzler: /f/

II. Üst damak – Diş ünsüzleri: /d/, /t/, /z/, /z̄/, /s/, /s̄/, /ts/, /j/, /şç/, /ç/, /ş/;

1. Patlayıcı ünsüzler: /d/, /t/;

a. Ötümlüler: /d/;

b. Ötümsüzler: /t/

2. Sızıcı Ünsüzler: /z/, /z̄/, /s/, /s̄/, /j/, /ş/, /şç/;

a. Ötümlüler: /z/, /z̄/, /j/,

b. Ötümsüzler: /ş/, /s/, /s̄/, /şç/,

c. Ötümsüz ‘yarı ünsüz’: /ts/, /ç/.

III. Dil Ortası Ünsüzleri: /y/, /k/, /g/;

1. Ötümlü sürtünmeli: /g/,

2. Ötümsüz patlayıcı: /k/,

3. Yarı ünsüz: /y/.

IV. Dil arkası ünsüzleri: /k̄/, /ğ̄/, /h̄/;

1. Ötümlü ünsüz: /ğ̄/,

2. Ötümsüz ünsüz: /h̄/,

3. Ötümsüz patlayıcı: /k̄/.

V. Tımlı Sesler: /r/, /l/, /m/, /n/, /ñ/;

1. Dil ucu (titrek) ünsüz: /r/,

2. Dil çevresi ünsüzü: /l/,

3. Dudak-geniz ünsüzü: /m/,

4. Üst damak- geniz ünsüzü: /n/,

5. Geniz titreşim ünsüzü: /ñ/.

VI: Damak sızıcısı: /h/.

Kiyikbayev vd. tarafından hazırlanan “Başkort Tələ” adlı kitapta ise ünsüzler üç farklı unsura göre sınıflandırılmıştır:

1. Birinci unsura göre ünsüzlerin, sesletim (tələmer) kuruluşunda çıkış yeri esas alınır. /b/, /p/, /m/, /v/, /f/ ünsüzleri dudaklar yardımıyla oluşur. Bunun için bunlar dudak ünsüzleri olarak adlandırılır. /k/, /g/, /h/, /h/ ünsüzleri dilin arka kısmında oluşur, bu yüzden dil arkası ünsüzleri diye adlandırılır.

2. İkinci unsura göre ünsüzlerin çıkış şekilleri dikkate alınır. /b/, /r/, /k/, /k/, /j/, /t/ patlayıcı ünsüzler; /g/, /ğ/, /f/, /v/, /j/, /c/, /z/, /d/, /s/, sızıcı ünsüzler olarak sınıflandırılır.

3. Üçüncü unsura göre de ünsüzlerin oluşumunda sesin katılımı dikkate alınır. Ünsüzler söylendiğinde ses katılırsa ötümlü ünsüzler oluşur ama ses katılmazsa ötümsüz ünsüzler oluşur. /b/, /v/, /g/, /ğ/, /d/, /z/, /z/, /j/ ötümlü; /n/, /f/, /k/, /k/, /t/, /s/, /s/, /ş/, ötümsüz ünsüzlerdir (2010: 54).

Bu çalışmada “Başkort Türkçesi Grameri” (Yazıcı Ersoy, 2018) dikkate alınarak Başkort Türkçesinde ünsüzler ton bakımından, çıkış yeri bakımından ve çıkış şekli bakımından olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

1. Ton Bakımından Ünsüzler

a) Tonlu ünsüzler

/b/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /v/, /v̇ /, /y/, /z/, /ż/

b) Tonsuz ünsüzler

/ç/, /f/, /h/, /ḣ/, /k/, /k̇/, /p/, /s/, /ṡ/, /ş/, /t/, /ts/, /şç/

2. Çıkış Yeri Bakımından Ünsüzler

a) Çift Dudak Ünsüzleri

/b/, /m/, /p/, /v̇ /

b) Diş-Dudak Ünsüzleri

/v/, /f/

c) Diş Arası Ünsüzleri

/ṡ/, /ż/

d) Diş-Diş Eti Ünsüzleri

/d/, /l/, /r/, /n/, /s/, /t/, /z/

e) Diş Eti – Ön Damak Ünsüzleri

/ç/, /j/, /ş/, /y/

f) Ön Damak Ünsüzleri

/g/, /k/

e) Art Damak – Boğaz Ünsüzleri

/ğ/, /h/, /h/, /k/, /ñ/

3. Çıkış Şekli Bakımından Ünsüzler

a) Sürekli Ünsüzler

/b/, /ç/, /d/, /g/, /k/, /k/, /p/, /t/

b) Süreksiz Ünsüzler

/f/, /ğ/, /h/, /h/, /j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /s/, /s/, /ş/, /v/, /v /, /y/, /z/, /z/, /şç/, /ts/

c) Sızıcı Ünsüzler

/f/, /ğ/, /h/, /h/, /j/, /s/, /s/, /ş/, /v/, /z/, /z/

d) Akıcı Ünsüzler

/l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /y/

Başkurt Türkçesinin ünsüzleri ve özellikleri tablo şeklinde aşağıda gösterilmiştir

Tablo 2.

Ünsüzler

Çıkış Şekline Göre		Tona Göre	Çıkış Yerine Göre						
			Çift dudak	Diş-dudak	Diş arası	Diş-diş eti	Diş eti-ön damak	Ön damak	Art damak-boğaz
Süreksiz		Tonlu	b			d		g	
		Tonsuz	p			t, ts	ç, şç	k	ķ
Sürekli	Sızıcı	Tonlu	v̂	v	ẑ	z	j		ğ
		Tonsuz		f	ŝ	s, ts	ş, şç		h, ħ
	Akıcı	Genizsi	Tonlu	m			n		ñ
		Yarı	Tonlu				l	y	
		Titrek	Tonlu				r		

/b/

Tonlu bir çift dudak ünsüzü olup süreksizdir. /p/ ünsüzünün tonlu karşılığıdır. Çalışmamızda söz sonunda /b/ ünsüzüne rastlanmamıştır.

Söz başında: *babay* “büyük yaştaki kimse” (1936), *baħır* “zavallı” (1461), *bala* “çocuk” (853), *barıhı* “hepsi, tamamı” (271).

Söz ortasında: *kabırğa* “kaburga” (1149), *keben* “ekin ya da saman yığını” (1181), *tabın* “sofra” (198) *yabay* “yapay; basit” (1233).

/b/ ünsüzünün eski Türk yazıtlarında söz sonunda kullanımına rastlanmaktadır: *eb* ‘ev’ gibi. Ancak Çağdaş Türk yazı dillerinde söz sonunda /b/, /v/ veya /y/ ye dönüşmektedir. Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesinde ‘ev’ sözcüğü ‘öy’ şeklinde ifade edilir. Söz sonundaki /b/ ünsüzünün v,y ünsüzlerine dönmesinin düzenini izlemek güçtür (Serebrennikov; Gadjeva, 2018: 49).

/b/ ünsüzünün iki ünlü arasındayken sızıcılaştığını söyleyen Öztürk, bundan dolayı Kiril esaslı yeni alfabe düzenleme çalışmaları sırasında sızıcılaşan bu ses için yeni bir harf belirlenmesi istendiğini ancak kabul görülmediğini ifade etmiştir (2002: 182).

/ç/

Tonsuz bir damak-diş eti ünsüzüdür ve süreksizdir. Başkurt Türkçesinde söz başı ve söz ortasında alıntılarda görülür. Çalışmamızda söz ortasındaki örneklerine rastlanmamıştır.

Söz başında: *Rus. çin* “rütbe” (1095).

Çalışmamızda Tatar Türkçesinden geçen alıntı sözcüklere de rastlanılmış.
çin “gerçek” (1694), *çak* “çağ” (978), *çıganak* “literatür” (1770).

/d/

Tonlu, diş-diş eti ünsüzüdür ve süreksizdir. /t/ ünsüzünün tonlu karşılığıdır.

Söz başında: *dala* “bozkır” (306), *dan* “şöhret, nam” (580), *diñgëz* “deniz” (287), *doşmanlık* “düşmanlık” (1482).

Söz ortasında: *handık* “sandık” (0209), *şunda* “şunda, şurada” (10), *medrese* “medrese” (1675), *mënder* “minder” (845).

Söz sonunda: *şayid* “eğer” (1714), *otryad* “grup” (1468), *lazord* “taş ismi” (378).

/f/

Sızıcı, diş-dudak ünsüzüdür ve süreklidir. Genellikle alıntı sözcüklerde görülmektedir.

Söz başında: *fabula* “masal” (1586), *fajiğe* “facia” (1197), *fayza* “fayda” (0746), *faraz* “varsayım” (0281).

Söz ortasında: *ofitsiyal* “resmi” (1772), *ofitsër* “subay” (1299), *hafiz* “hafız” (0582), *sefer* “seyahat” (0741).

Söz sonunda: *hevëf* “mutsuzluk; kaza bela” (1481), *saf* “sıra” (424),

/g/

Tonlu bir ön damak ünsüzüdür ve süreksizdir. /k/ ünsüzünün tonlu karşılığıdır. Çalışmamızda söz sonundaki örneklerine rastlanmamıştır.

Söz başında: *geyne* “Başkurt boyunun adı” (1354), *gubërna* “yer” (1436), *gëv* “durmaksızın tek bir şekilde çıkan söz” (146), *gehëd* “verilmiş söz, ant” (1715).

Söz ortasında: *eger* “eğer” (269), *elëge* “şimdi, şu an” (971), *ërge* “etraf, çevre” (1193), *lëgënda* “efsane” (1722).

/ğ/

Tonlu bir arka damak ünsüzüdür; /g/ ye göre gırtlığa daha yakın telaffuz edilir. Süreksizdir. /k/ ünsüzünün tonlu karşılığıdır. Çalışmamızda söz sonundaki örneklerine rastlanmamıştır.

Söz başında: *gadëllëk* “adillik” (1648), *gasker* “asker” (1081), *gayrë* “başka, ayrı” (1626), *gërep* “Arap” (339)

Söz ortasında: *ağa* “ağabey” (722), *ağas* “ağaç” (0494), *leğnet* “Lanet” (1717), *mavıktırğıs* “cazibeli, çekici” (663).

/h/

Tonsuz bir damak ünsüzü olup süreksizdir. Başkurt Türkçesinde söz başında, söz içinde ve söz sonunda bulunabilen /h/ ünsüzü, alıntı sözcüklerde sadece söz sonunda

bulunur. Başkurt Türkçesindeki /h/ ünsüzü, /s/ ünsüzünden gelişmiştir (Dmitriyev, 1950: 29).

Eski Türkçe devrinden itibaren Tarihî Kıpçak Türkçesinde de ses değerlerini sürdürdüğünü gördüğümüz /s/ ünsüzünün, Başkurt yazı dilinde değişime uğrayarak ek başında düzenli gırtlaksillaşma /s- > h-/ ile yaşadığı değişimle çağdaş Kıpçak yazı dilleri arasında sadece Başkurt Türkçesine özgü bir ünsüz karakteristiği ortaya çıkmıştır (Sırtı, 2017: 326).

Söz başında: *haban* “saban” (1798), *hağışlı* “özlemlî, hasretli” (240), *hağala* – “gözetmek, gözetlemek” (1883), *hakısı* “bekçi, nöbetçi” (825).

Söz ortasında: *mahayt-* “pohpohlatmak” (839), *möhabet* “heybetli; iri yarı” (922), *ajdaha* “ejderha” (1738), *ağhaçal* “görmüş, geçirmiş kişi” (90).

Söz sonunda: *ah* “acı ve feryat bildiren ünlem” (1424), *padişah* “padişahi hükümdar” (1647).

s- > h- değişimi Başkurt Türkçesinde kullanılan alıntı sözcüklerde de kendini göstermektedir. *Rus. soldat* > *Bşk. haldat* “asker” (605), *Fars. saray* > *Bşk. haray* “saray” (1297).

/h/

Arapça gibi gırtlaktan telaffuz edilir. Sızıcı, sürekli bir arka damak ünsüzüdür. Alıntı sözcüklerde görülür.

Söz başında: *hakimlik* “üstünlük, hâkimiyet” (669), *haklı* “haklı, doğru olan” (1316), *halayık* “halk” (1699), *han* “han, hükümdar” (78).

Söz ortasında: *ahır* “son, nihayet” (440), *alhimik* “simyacı” (1288), *arhiv* “arşiv” (1247), *bağır* “zavallı; düşkün” (1461).

Söz sonunda: *tarih* “tarih” (201), *ruh* “ruh, tin” (1199).

/j/

Sızıcı bir damak-diş eti ünsüzdür. Alıntı kelimelerde karşılaşılan bir ünsüzdür.

Söz başında: *jefa* “sıkıntı, eziyet” (1698), *jemeğēt* “cemaat, topluluk” (1484), *jıyěl* “toplanmak” (1623), *janup* “taraf” (1715).

Söz ortasında: *ajar* “gayret, güç” (1828), *ajdaha* “ejderha” (1738), *dereje* “derece; rütbe” (22), *fajiğe* “facia, bela” (1197).

Söz sonunda: *mohtaj* “ihtiyaç duyulan, muhtaç” (656)

/k/

Tonsuz bir ön damak ünsüzü olup süreksizdir. /g/ ünsüzünün tonsuz karşılığıdır.

Söz başında: *kēmlēk* “kimlik” (766), *kēm* “kim” (0620), *kenēş* “danış, danışma” (43), *kereklē* “gerekli” (1760).

Söz ortasında: *politika* “siyaset” (692), *puşka* “tabanca” (816), *rakēta* “roket, füze” (823), *vesike* “belge” (963).

Söz sonunda: *kēnezlēk* “prenslük, kinezlik” (391), *kēşēlēk* “kişilik, insanlık” (725), *pak* “temiz” (231), *polk* “(Ask.) Alay” (813).

/k̄/

/k̄/ ünsüzü de yine Türkiye Türkçesindekinden daha arkada ve gırtlığa yakın telaffuz edilir. Tonsuz bir arka damak ünsüzü olup süreksizdir.

Söz başında: *kan* “han, hakan” (684), *qader* “kadar, gibi” (1629), *qaharmanlık* “kahramanlık” (1131), *qala* “şehir” (320).

Söz ortasında: *vakiğa* “vaka, olay” (254), *feķir* “fakir” (938), *aķsa* “para” (1288), *aķıl* “akıl” (202).

Söz sonunda: *vassallık* “derebeylik” (743), *vak* “ufak, küçük” (22), *aķ* “ak, beyaz” (16), *ajarlık* “coşkunluk” (1822).

/l/

Akıcı, bir ön damak ünsüzüdür ve süreklidir.

Söz başında: *lagēr* “kamp, ordugâh” (607), *layık* “layık, uygun” (1599), *lekin* “ama, fakat” (0294), *lazım* “lazım, gerekli” (957).

Söz ortasında: *ķalģan* “diğer, başka” (1799), *ķalyan* “okluk, sadak” (158), *ölke* “ülke, memleket” (1382), *öylen-* “evlenmek” (1839).

Söz sonunda: *fevral* “şubat ayı” (855), *aķıl* “akıl” (202), *avıl* “köy” (1015), *yotol* - “yutulmak” (386).

/m/

Geniz ve çift dudak ünsüzü olup süreklidir.

Söz başında: *mal* “evcil hayvan veya çiftlik hayvanı” (283), *margen* “keskin nişancı” (1626), *may* “mayıs” (1104), *meğkes* “mağara” (1634).

Söz ortasında: *merķemet* “merhamet” (1597), *namaz* “namaz” (1678), *name* “name, mektup” (0481), *tamçı* “avcı” (1717).

Söz sonunda: *yotom* “yudum” (1910), *takım* “takım, grup” (849), *tamam* “tamamen” (386), *zalim* “merhametsiz” (1369).

/n/

Geniş ve diş-diş eti ünsüzü olup süreklidir.

Söz başında: *niķ* “sağlam, kuvvetli” (387), *nihayet* “nihayet, sonunda” (594), *nisěk* “nasıl, ne şekilde” (195), *novella* “öykü; kısa roman” (1588).

Söz ortasında: *yalğançı* “yalancı kişi” (1713), *yalķınlı* “alevli” (1283), *yamanat* “kötülük” (387).

Söz sonunda: *sajın* “uzunluk birimi” (126), *sesen* “ozan” (28), *yakın* “yakın, yakındaki” (638), *yalğan* “yalan, yanlış” (762).

/ñ/

Geniz ve arka damak ünsüzü olup süreklidir. Başkurt Türkçesinde bu ünsüzle başlayan sözcük bulunmaz.

Söz ortasında: *sañğı* “kızak, kayak” (1631), *yañı* “yeni” (0434), *yañğıra* – “yankılanmak” (254).

Söz sonunda: *huñ* “sonra, geç” (89), *moñ* “sıkıntı, keder” (240).

/p/

Tonsuz bir çift dudak ünsüzüdür ve süreksizdir. Söz başında alıntı sözlerde görülür. Öztürk, ön seste /p/ bulunan kelimelerin tamamının Rusça ya da Rusça vasıtasıyla Batı dillerinden alınmış yabancı kelimeler olduğunu söyler (2002: 183).

Söz başında: *pehlēven* “pehlivan” (1626), *pěcat* “mühür” (988), *poğod* “yürüyüş” (726), *pulya* “kurşun, mermi” (1063).

Söz ortasında: *tapa* – “çiğnemek, ezmek” (473), *tarpan* “vahşi, ehlileştirilmemiş” (1797), *tepeş* “kısa, bodur” (326), *olpat* “güzel görümlü” (1033).

Söz sonunda: *şarap* “şarap” (1655), *yap-* “üstünü kapatmak” (388), *yavap* “cevap” (0758).

/r/

Titrek bir ön damak ünsüzüdür. Sürekliştir.

Söz başında: *rehimhëz* “merhametsiz” (693), *revëşlë* “gibi, şekilli” (6), *roza* “gül” (1737), *riza* “rıza, razı olan” (1366).

Söz ortasında: *şart* “şart” (264), *şejere* “şecere” (1224), *yaralı* “yaralı” (445), *zarurat* “zaruret” (301).

Söz sonunda: *şehir* “şehir” (539), *yalbar* – “yalvarmak” (87), *yamğır* “yağmur” (441), *zur* “büyük, dev” (15).

/s/

SIZICI, diş-diş eti ünsüzüdür ve süreksizdir. Bu ünsüz, Eski Türkçe ve Kıpçak Türkçesindeki /ç/ ünsüzünden gelişmiştir (Öner, 1994: 74).

Söz başında: *sabır* “tahammül” (1033), *sadağ* “okluk” (1484), *sağal* “sakal” (1693), *sakırım* “kilometre” (597).

Söz ortasında: *senskë* “diken” (1738), *pesa* “piyes” (1656), *usal* “acımasız, kötü” (1686), *ülëmslë* “ölümcül” (411).

Söz sonunda: *üs* “intikam” (673), *ütëñës* “rica, dilek” (730), *ağas* “ağaç” (494), *ës* “iç” (328).

/s̥/

SIZICI, diş arası ve süreksiz bir ünsüzdür. /s̥/ ünsüzü Başkurt Türkçesinin karakteristik seslerinden biridir. Dişler arasından çıkan bir /s/ ünsüzüdür. Söz başında kullanılmaz.

Söz ortasında: *měškěn* “düşkün” (101), *mıskıllı* “alaycı” (1093), *mişlě* “gibi” (1718), *heveşker* “heveskâr” (666).

Söz sonunda: *alış* “uzak” (0312), *duş* “dost” (820)

/ş/

Sızıcı, damak-diş eti ünsüzüdür. Sürekliştir.

Söz başında: *şah* “padişah” (1653), *şañşañkıv* “fiçı” (824), *şan* “şan” (951), *şav* “gürültü” (141).

Söz ortasında: *şěşěn* – “kabarmak” (1537), *şişme* “çeşme” (1744), *tamaşa* “temaşa, seyirlik” (174), *üzleştěr-* “özümsemek” (374).

Söz sonunda: *tabındaş* “aynı sofrada oturan kişiler” (238), *taş* “taş” (320), *taviş* “ses, gürültü” (614), *ürěş* “otlak” (284).

/t/

Tonsuz bir diş-diş eti ünsüzüdür ve süreksizdir.

Söz başında: *tabın* “sofra” (2), *tabınv* “inanç” (509), *taķır* “bomboş” (598), *tal* “ağaç dalı” (222).

Söz ortasında: *ütěněs* “rica” (730), *yaktaş* “hemşehri” (1460), *yartı* “yarım” (521), *zatlı* “kıymetli” (135).

Söz sonunda: *yamanat* “kötülük” (387), *zarurat* “zaruret” (301), *zat* “nesil” (590), *zölmet* “gece karanlığı” (1744).

/v/

Sızıcı, diş-dudak ünsüzü olup süreklidir.

Söz başında: *val* “şaft, mil” (789), *vakıt* “vakit” (136), *vassallık* “derebeylik” (743), *vaқиға* “vaka, olay” (254).

Söz ortasında: *vatıvsı* “testi kırıcı” (123), *zavod* “fabrika” (1685), *nevbet* “sırayla yapılan iş” (133), *novella* “öykü; kısa roman” (1588).

Söz sonunda: *moñhov* “sıkıntılı” (1889), *niğitiv* “sağlamlılık, güçlülük” (944), *tabınıv* “inanç” (509), *tav* “dağ” (3).

/y/

Akıcı bir ön damak ünsüzü olup süreklidir.

Söz başında: *yağa* “yaka” (118), *yafa* “cefa” (1608), *yak* “taraf, yan” (110), *yahavıl* “ahbap” (438).

Söz ortasında: *yanyal* “kavga” (0532), *ziyarat* “ziyaret” (511), *peygember* “peygamber” (0948), *polyak* “kutup” (1944).

Söz sonunda: *yarımday* “yarım gibi” (109), *yay* “yer, zemin” (452), *zuray* – “önem kazanmak” (374), *işey* – “sayı bakımından artmak” (382).

/z/

Sızıcı bir diş- diş eti ünsüzüdür ve süreklidir.

Söz başında: *zalim* “merhametsiz” (1369), *zar* “kaygı” (1606), *zaman* “zaman, vakit” (14), *zarlan* – “şikayet etmek” (1378).

Söz ortasında: *izgě* “kutsal” (246), *azat* “hür” (691), *azamat* “güçlü” (557), *ķaza* “kaza, bela” (1323).

Söz sonunda: *avaz* “ses” (1035),

/z/

/z/ ünsüzü de yine Başkurt Türkçesinin karakteristik seslerinden biridir ve bu ses de dişler arasından çıkan bir ünsüzdür. Sızıcı bir diş arası olan bu ünsüz süreklidir.

Söz başında: *zuray* – “önem kazanmak” (374), *zur* “büyük” (15).

Söz ortasında: *hayzak* “damızlık et” (1833), *helhězlen* – “güçsüzlenmek” (525), *azbar* “ahır” (1901), *azım* “adım” (1129).

Söz sonunda: *hanuz* “daima, sürekli” (1430), *az* “az, eksik” (34), *darmanhız* “dermansız, güçsüz” (531), *diņgěz* “deniz” (287).

2.1.3. Ses Olayları

Sesler, kendilerinden büyük gramer birliklerini oluştururken arka arkaya dizilmezler. Kuvvetli veya zayıf olarak zincirleme şeklinde birbirine bağlanırlar. Seslerin birbirleriyle birleşmelerinin bazı şartlar altında meydana gelmesinden bağlanma esnasında bazı ses hadiseleri oluşur. Bu oluşumda bazı sesler bazı seslerle birleşmez, bazıları sözcük içinde kendini koruyamaz, bazıları yer değiştirmek ister, bazıları kendinden önceki sese tesir eder, bazıları ise birbirine karışır ve sonunda bir düzen halinde birbirine bağlanarak birliklerini devam ettirirler (Ergin,2011:51).

Öner, ses olaylarını iki kısımda incelemiştir: Tarihî ses olayları ve gramerlik ses olayları. Günümüzde sona ermiş ses olaylarını *tarihî ses olaylarının* içinde ele alırken yapım ve çekim esnasında ortaya çıkan dilin kullanımı boyunca devam eden ses olaylarını *gramerlik ses olaylarının* içinde değerlendirmiştir (2013: 11). Çalışmamızda Öner’in incelemesini dikkate alarak ses olaylarını iki başlık altında ele aldık.

Tarihi Ses Olayları

Genel dil biliminde, şarta bağlı olan ve dilin bütününe yayılmış olaylara düzenli ses olayları; belli bir şarta bağlı olmayan, sınırlı bir yaygınlığı olan hatta bazen tek tek sözlerde görülen olaylara da düzensiz ses olayları denilmektedir. (Öner, 2013: 11).

Öner, tarihî ses olaylarının söz konusu lehçe veya lehçelerde düzenli olarak görüldüğünü bir kısmının ise nadir olarak gözlenen ve söz içindeki komşu sesler, sözün bulunduğu metindeki komşu yapılar veya dildeki eş veya zıt anlam ve şekil ilişkileri gibi, önceden bilinemeyecek kadar çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan düzensiz ses olayları olduğunu belirtmiştir (2013: 11).

Yazıcı Ersoy, ses değişimlerini “Ünlü/Ünsüzlerin Eski Türkçeye Göre Durumları” başlıkları altında incelemiştir (2018: 23-64). Çalışmamız da Yazıcı Ersoy’un “Başkurt Türkçesi Grameri” adlı kitabını esas alarak Başkurt Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerin durumlarını Eski Türkçedeki durumlarına göre incelendi ve alıntı sözcüklerde görülen değişimler ayrı başlık altında verildi.

Tarih İçindeki Düzenli Ses Olayları

Dillerdeki ses değişimleri düzenli ve düzensiz olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. İncelediğimiz eserde tarihî ses olaylarından bazıları düzenli olarak görülürken bazıları ise düzensiz olarak görülmüştür.

Eski Türkçeye Göre Ünlülerde Düzenli Ses Olayları

Etü. /e-/ , /-e-/ > Bşk. /i-/ , /-i-/

Eski Türkçedeki /e/ ünlüsü söz başı ve söz içinde daralarak /i/ ünlüsüne dönüşmüştür. Bu değişim Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biridir (Serebrennikov ve Gadjieva, 2018: 27).

Etü. *etek* (EDPT 50) > Bşk. *itek* “etek” (118), Etü. *teñiz* (EDPT 527) > Bşk. *diñgëz* “deniz” (287), Etü. *temir* (EDPT 508) > Bşk. *timër* “demir” (522), Etü. *keñ* (EDPT 724) > Bşk. *kiñ* “geniş” (4), Etü. *elig* (EDPT 141) >> Bşk. *illë* “elli” (730), Etü. *teñ* (EDPT 512) > Bşk. *tiiñ* “denk, eşit” (165), Etü. *er* (EDPT 192) >> Bşk. *ir* “erkek” (197).

Etü. /i-/, /-i-/, /-i/ > Bşk. /ë-/, /-ë-/, /-ë/

Ön damakta açık /i/ ve /e/ sesleri arasında dar ve kapalı olarak telaffuz edilen /ë/ ünlüsü, Başkurt Türkçesinde Eski Türkçedeki /i/ ünlüsünün gelişimiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişim Başkurt Türkçesinde karakteristik bir özelliktir (Öner, 1994: 71).

Etü. *sekiz* (EDPT 823) > Bşk. *higëz* “sekiz” (346), Etü. *kibi* (EDPT 685) > Bşk. *këvëk* “gibi” (112), Etü. *tile-* (EDPT 492) > Bşk. *tele-* “istemek” (689), Etü. *siz* (EDPT 860) > Bşk. *hëz* “siz” (1505).

Etü. /o-/, /-o-/ > Bşk. /u-/, /-u-/

Eski Türkçedeki /o/ ünlüsü söz başı ve söz içinde Başkurt Türkçesinde /u/ şeklindedir. Bu değişim Başkurt Türkçesinde düzenlidir (Yalçın, 2017: 116).

Etü. *on* (EDPT 166) > Bşk. *un* “on” (16), Etü. *oqtı-* (EDPT 79) > Bşk. *uqtı-* “okumak” (614), Etü. *orun* (EDPT 233) >> Bşk. *urin* “yer” (711), Etü. *yol* (EDPT 917) >> Bşk. *yul* “yol” (57).

Etü. /ö-/, /-ö-/ > Bşk. /ü-/, /-ü-/

Eski Türkçedeki /ö/ ünlüsü söz başı ve söz içinde Başkurt Türkçesinde daralarak /ü/ ünlüsüne dönüşmüştür. Bu değişim Başkurt Türkçesi için karakteristik özelliklerinden biridir (Serebrennikov ve Gadjeva, 2018: 29).

Etü. *ölen* (EDPT 147) > Bşk. *ülen* “ot, bitki” (0284), Etü. *öl-* (EDPT 125) > Bşk. *ül-* “ölmek” (449), Etü. *söz* (EDPT 860) > Bşk. *hüz* “söz” (631), Etü. *köñül* (EDPT 731) > Bşk. *küñël* “gönül” (251), Etü. *köp* (EDPT 686) > Bşk. *küp* “çok” (201).

Etü. /u-/ , /u-/ , /-u/ > Bşk. /o-/ , /-o-/ , /-o/

Eski Türkçedeki /u/ ünlüsü söz başı, söz içi ve söz sonunda Başkurt Türkçesinde genişleyerek /o/ ünlüsüne dönüşmüştür. Bu değişim Başkurt Türkçesi için karakteristiktir.

Etü. *uluğ* (EDPT 136) > Bşk. *olo* “ulu, büyük” (1492), Etü. *unit-* (EDPT 179) > Bşk. *onot-* “unutmak” (0196), Etü. *kuş* (EDPT 670) >> Bşk. *koş* “kuş” (177), Etü. *tur-* (EDPT 530) > Bşk. *tor-* “durmak” (1475), Etü. *burun* (EDPT 366) > Bşk. *boron* “önce, eski” (286).

Etü. /ü-/ , /-ü-/ > Bşk. /ö-/ , /-ö-/

Eski Türkçedeki /ü/ ünlüsü söz başı ve söz içinde Başkurt Türkçesinde /ö/ sesine dönüşmüştür. Bu değişim Başkurt Türkçesi için karakteristiktir.

Etü. *üç* (EDPT 18) > Bşk. *ös* “üç” (1621), Etü. *süñük* (EDPT 838) >> Bşk. *höyek* “kemik” (157), Etü. *büt-* (EDPT 298) > Bşk. *böt-* “bitmek, tükenmek” (1661), Etü. *kün* (EDPT 725) > Bşk. *kön* “gün” (1717), Etü. *üçün* (EDPT 28) >> Bşk. *ösön* “için” (1292).

Eski Türkçeye Göre Ünlülerdeki Düzensiz Ses Olayları

Etü. /-a-/ , /-a/ > Bşk. /-e-/ , /-e/

Eski Türkçedeki /a/ ünlüsü Başkurt Türkçesinde söz içi ve söz sonunda kısalıp ön damaksıllaşarak /e/ ünlüsüne dönüşmüştür.

Etü. *ayıt-* (EDPT 268) > Bşk. *eyt-* “söylemek” (1644), Etü. *bagla-* (EDPT 314) > Bşk. *beyle-* “bağlamak” (0123), Etü. *yaşa-* (EDPT 976) > Bşk. *yeşe-* “yaşamak” (0903), Etü. *yana* (EDPT 943) > Bşk. *yene* “yeniden, tekrardan” (1340).

Etü. /a-/ > Bşk. /i-/

Eski Türkçedeki /a/ ünlüsü, söz başında ön damaksıllaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle /i/ olmuştur.

Etü. *ana* (EDPT 169) > Bşk. *ine* “anne” (1538)

Etü. /-a-/ > Bşk. /-ı-/

Eski Türkçedeki /a/ ünlüsü söz içinde kısalarak /ı/ ünlüsüne dönüşür. Bu değişim, daraltıcı ünsüzlerin komşuluğunda veya ikinci hecedeki dar ünlünün etkisinden dolayı ortaya çıkar (Yalçın, 2013: 71).

Etü. *taş* (EDPT 557) >> Bşk. *tış* “dış” (308).

Etü./-e-/ > Bşk. /-ě-/

Eski Türkçedeki /e/ ünlüsü söz içinde kısalarak /ě/ ünlüsüne dönüşür.

Etü. *ked-* (EDPT 7) > Bşk. *kěy-* “giymek” (930), Etü. *kedim* (EDPT 704) > Bşk. *kěyem* “giysi, kıyafet” (170), Etü. *teg-* (EDPT 476) > Bşk. *těy-* “değmek” (1378), Etü. *bedük* (EDPT 302) > Bşk. *běyěk* “uzun, yüksek” (706), Etü. *yegen* (EDPT 912) > Bşk. *yěyen* “yeğen” (1316).

Etü. /e-/ , /-e-/ > Bşk. /ö-/ , /-ö-/

Eski Türkçedeki /e/ ünlüsü söz başı ve söz içinde dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak /ö/ ünlüsüne dönüşmüştür.

Etü. *eb* (EUTS 68) > Bşk. *öy* “ev” (317), Etü. *evril-* (EDPT 14) > Bşk. *öyöröl-* “uçmak, savrulmak” (1841), Etü. *seb-* (EDPT 784) > Bşk. *höy-* “sevmek” (455).

Etü. /ě-/ > Bşk. /i-/

Eski Türkçedeki /ě/ ünlüsü söz başında daralarak /i/ olmuştur.

Etü. *erte* (EDPT 202) > Bşk. *irte* “sabah” (13), Etü. *eki* (EDPT 1) > Bşk. *iké* “iki” (57), Etü. *eşük* (EDPT 260) > Bşk. *işék* “kapı” (0210), Etü. *běş* (EDPT 276) > Bşk. *biş* “beş” (16).

Etü. /-o-/ > Bşk. /-ı-/

Eski Türkçedeki /o/ ünlüsü söz içinde daralarak /ı/ ünlüsüne dönüşür. Yalçın, ilk hecede bulunan /o/ ünlüsünün Kıpçak grubu Türk lehçelerinin karakteristik özelliğine bağlı olarak daraldığı görüşündedir. Bu grupta yer alan lehçelerin çoğunda /o/ ünlüsünün /u/ ünlüsüne dönüştüğünü ve Başkurt Türkçesinde ve kısmen de bu gruptaki bazı lehçelerde çok az örnekte bu dönüşümün daha ileri aşaması olarak görülen düzleşmenin (o > u > ı) örneklerine rastlandığını belirtmiştir (2017: 114).

Etü. *kov-* (EDPT 580) > Bşk. *kıv-* “kovmak” (1182), Etü. *toğ-* (EDPT 465) >> Bşk. *tıv-* “doğmak” (537).

Etü. /-u-/ > Bşk. /-a-/

Eski Türkçedeki /u/ ünlüsü söz içinde genişleme eğilimi göstererek /a/ ünlüsüne dönüşmüştür.

Etü. *soruğ* (EDPT 848) > Bşk. *horav* “soru” (91).

Etü. /-u-/ , /-u/ > Bşk. /-ı-/ , /-ı/

Eski Türkçedeki /u/ ünlüsü söz içi ve söz sonunda düzleşerek /ı/ ünlüsüne değişmektedir.

Etü. *soğık* (EDPT 808) > Bşk. *hıvık* “soğuk” (1050), Etü. *katun* (EDPT 602) > Bşk. *katın* “kadın” (1548), Etü. *bu* (EDPT 291) > Bşk. *bil* “bu” (1022), Etü. *qarañgu* (EDPT 662) > Bşk. *qarañğı* “karanlık” (0457).

Etü. /-ü-/ , /-ü/ > Bşk. /-ě-/ , /-ě/

Eski Türkçedeki /ü/ ünlüsü söz içi ve söz sonunda bazen düzleşerek /ě/ ünlüsüne değişmiştir.

Etü. *köñül* (EDPT 731) > Bşk. *küñěl* “gönül” (975), Etü. *neçük* (EDPT 775) > Bşk. *nisěk* “nasıl” (1120), Etü. *küdegü* (EDPT 703) >> Bşk. *kěyev* “damat, güveyi” (831).

Etü. /-ü-/ , /-ü/ > Bşk. /-e-/ , /-e/

Eski Türkçedeki /ü/ ünlüsü söz içinde ve söz sonunda genişleyerek /e/ ünlüsüne dönüşür.

Etü. *süñük* (EDPT 838) > Bşk. *höyek* “kemik” (157), Etü. *töpü* (EDPT 436) > Bşk. *tübe* “tepe” (1551), Etü. *törü* (EDPT 531) > Bşk. *türe* “yönetici, lider” (829).

Alıntı Sözcüklerde Görülen Ünlü Değişmeleri

Ar. Far. /-e-/ , /-e-/ , /-e/ > Bşk. /-a-/ , /-a-/ , /-a/

Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki /e/ ünlüsü söz başında, söz ortasında ve söz sonunda benzeşmeye uğrayarak kalınlaşır ve /a/ sesine dönüşür.

Ar. *devām* (OTS 339) > Bşk. *davam* “devam” (75), Far. *derya* (OTS 336) > Bşk. *darya* “deniz” (847), Far. *bahā* (OTS 145) > Bşk. *baha* “paha, fiyat, değer” (871), Ar. *āyet* (OTS 126) > Bşk. *ayat* “ayet” (1781).

Ar. Far. /-ā-/ , /-ā/ > Bşk. /-e-/ , /-e/

Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki /ā/ ünlüsü söz ortasında ve söz sonunda ön damaksıllaşmaya uğrayarak kısalmıştır.

Fr. *ḥāyır* (OTS 605) > Bşk. *ḥeyēr* “hayır” (1462),

Ar. /-a/ > Bşk. /-e-/

Arapça alıntı sözcüklerdeki söz içinde bulunan /-a/ ünlüsü ön damaksillaşarak /-e-/ sesine dönüşmüştür.

Ar. *hasret* (OTS 592) > Bşk. *hesret* “hasret” (1518), Ar. *faķır* > Bşk. *feķir* “fakir” (938), Ar. *harām* > Bşk. *herem* “haram” (1526), Ar. *hareket* (OTS 583) > Bşk. *herket* “hareket” (74).

Ar. Far. /e-/, /-e-/ > Bşk. /i-/, /-i-/

Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerde /e/ ünlüsü söz başında ve söz içinde bazen daralır ve Başkurt Türkçesinde /i/ şeklini alır.

Ar. *terceme* (OTS 1693) > Bşk. *terjime* “tercüme” (615).

Bu değişim her zaman görülmeyebilir. Çalışmamızda bunun örneğine rastlanmıştır:

Ar. *keremet* (OTS 883) > Bşk. *kiramet* “keramet, mucize” (1083)

Ar. Far. /-ū-/ > Bşk. /-ü-/

Arapça ve Farsçadan alınan bu sözcüklerdeki uzun /-ū-/ ünlüsü söz içinde ön damaksillaşarak kısalmış ve Başkurt Türkçesinde /-ü-/ şeklini almıştır.

Ar. *mecebūr* (OTS 1031) > Bşk. *mejbūr* “mecbur” (0370).

Ar. Far. /-u-/ > Bşk. /-ö-/

Arapça ve Farsça bazı alıntı sözcüklerde /u/ ünlüsü sözcük içinde kısalıp ön damaksillaşarak Başkurt Türkçesinde /-ö/ sesine dönüşmüştür.

Ar. *nüşa* (OTS 1310) > Bşk. *nöşhe* “nüsha” (1773), Far. *durust* (OTS 371) > Bşk. *dörös* “dürüst” (657), Ar. *kudrat* (OTS 929) > Bşk. *ködret* “kudret” (982).

Ar. ø > Bşk. /ı/; /ě/; /o/; /ö/

Arapça tek heceli ve çift ünsüzle biten alıntı sözcüklerde Başkurt Türkçesinde ünlü uyumuna göre çift ünsüzler arasına /ı/; /ě/; /o/; /ö/ ünlülerinden biri girerek türeme meydana gelir.

Ar. *rizıklan* > Bşk. *rizıklan* “rıziqlanmak; yemek, içmek”(1553), Ar. *vakt* (OTS 1777) > Bşk. *vakıt* “vakit” (136), Ar. *şükr* (OTS 1589) > Bşk. *şökör* “şükür” (44), Ar. *notk* (OTS 1307) > Bşk. *notok* “nutuk” (83).

Eski Türkçeye Göre Ünsüzlerdeki Düzenli Ses Olayları

Etü. /-s-/; /-s/ > Bşk. /-s-/; /-s/

Eski Türkçede söz içi ve söz sonundaki bazı /s/’ler Başkurt Türkçesinde peltekleşerek /s/ olmuştur. Bu değişim Başkurt Türkçesi için karakteristik bir özelliktir (Serebrennikov ve Gadjeva, 2018: 62).

Etü. *osal* (EDPT 247) > Bşk. *ușal* “kötü, tembel” (1686), Etü. *eski* (EDPT 246) > Bşk. *işkě* “eski” (1530), Etü. *kıška* (EDPT 667) > Bşk. *kıška* “kısa” (1031), Etü. *üst* (EDPT 242) > Bşk. *öšt* “üst” (1717), Etü. *bas-* (EDPT 370) > Bşk. *baș-* “basmak” (1137).

Etü. /-z-/; /-z/ > Bşk. /-z-/; /-z/

Eski Türkçedeki /z/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde söz içi ve söz sonunda peltekleşerek /z/ ünsüzüne dönüşmüştür. Bu değişim Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerindedir (Serebrennikov ve Gadjeva, 2018: 62).

Etü. *uzun* (EDPT 288) > Bşk. *ozon* “boyu uzun; yüksek” (129), Etü. *köz* (EDPT 756) > Bşk. *küz* “göz” (2), Etü. *biz* (EDPT 388) > Bşk. *běz* “biz” (977).

Etü. /s-/ > Bşk. /h-/

Eski Türkçede söz ve ek başındaki bütün /s/ ‘ler Başkurt Türkçesinde /h/ ünsüzüne dönüşmüştür. Bu değişim Başkurt Türkçesi için en dikkat çekici özelliklerdendir (Serebrennikov ve Gadjeva, 2018: 61).

Etü. *sen* (EDPT 831) > Bşk. *hin* ‘‘sen’’ (1425), Etü. *sorug* (EDPT 848) > Bşk. *horav* ‘‘soru’’ (91), Etü. *sal-* (EDPT 824) > Bşk. *hal-* ‘‘salmak, koymak’’ (896), Etü. *soguk* (EDPT 808) > Bşk. *hıvıķ* ‘‘soğuk’’ (1950), Etü. *söz* (EDPT 820) >> Bşk. *hüz* ‘‘söz’’ (631).

/ç-/ , /-ç-/ , /-ç/ > Bşk. /s-/ , /-s-/ , /-s/

Eski Türkçede söz ve ek başında bulunan /ç/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde /s/ ünsüzüne dönüşmektedir.

Etü. *sıçğan* (EDPT 796) > Bşk. *sısқан* ‘‘fare’’ (4), Etü. *çın* (EDPT 424) > Bşk. *ısn* ‘‘gerçek’’ (133), Etü. *kiçig* (EDPT 696) > Bşk. *kěšě* ‘‘küçük’’ (779), Etü. *üçün* (EDPT 28) > Bşk. *ösön* ‘‘için’’ (7), Etü. *üs* (EDPT 18) > Bşk. *ös* ‘‘üç’’ (57).

Sırtı, çalışmasında Başkurt Türkçesindeki /ç/ > /s/ değişimini *dişsilleşme* olarak nitelendirmektedir. Bu durumun Arap-Fars kökenli alıntılarla birlikte Sovyet öncesine ait bazı Rusça alıntılarda da görüldüğünü söyleyen Sırtı, bu değişimin Başkurt Türkçesinde sözün her yerinde yaşanan düzenli ve yaygın bir ses değişmesi olduğunu söyler (2017: 123).

Eski Türkçeye Göre Ünsüzlerde Görülen Düzensiz Ses Olayları

Etü. /b-/ > Bşk. /m-/

Eski Türkçede söz başındaki birkaç kelimedede /b/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde /m/ ünsüzüne dönüşmüştür. Sözcükte bulunan genizsiz seslerin etkisi bu değişimin oluşmasında etkili olmuştur. Öner, bu olayın Eski Türkçe döneminde başladığını bazı lehçelerde bu olayın düzensiz şekilde görüldüğünü ifade eder (2013: 17).

Etü. *bĕn* (346) > Bşk. *min* “ben” (335), Etü. *beñgü* (350) > Bşk. *meñgĕ* “edebî, sonsuz” (1278).

Etü. /-b-/ , /-b/ > Bşk. /-v-/ , /-v/

Eski Türkçede söz içi ve söz sonunda bulunan /b/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde çift dudak /v/’si ile karşılanır.

Etü. *sub* (783) > Otü. *suw* (DLT 836) > Bşk. *hıv* (101) “su’.

Etü. /-b/ > Bşk. /-y/

Eski Türkçede söz sonundaki bazı /b/ ler Başkurt Türkçesinde /y/ ünsüzü ile karşılanmıştır.

Etü. *eb* > Otü. *ew* (DLT 650) > Bşk. *öy* “ev” (317), Etü. *seb-* > Otü. *sew-* (DLT 815) > Bşk. *höy-* “sevmek” (455)

Etü. /-d-/ , /-d/ > Bşk. /-y-/ , /-y/

Eski Türkçedeki söz içi ve söz sonu /d/ sesleri Başkurt Türkçesinde /y/ ünsüzüyle karşılanmıştır.

Etü. *eder* (EDPT 63) > Bşk. *eyer* “eyer” (178), Etü. *kütedgü* (EDPT 703) > Bşk. *këyev* “damat” (831), Etü. *kudruk* (EDPT 604) > Bşk. *koyroq* “kuyruk” (833), Etü. *ked-* (EDPT 7) > Bşk. *këy-* “giymek” (921), Etü. *bod* (EDPT 296) > Bşk. *buy* “boy” (126).

Etü. /-g-/ , /-g/ > Bşk. /-y-/ , /-y/

Eski Türkçedeki /g/ ünsüzü Başkurt Türkçesindeki söz içi ve söz sonunda /y/ ünsüzüne dönüşmüştür.

Etü. *öğren-* (EDPT 114) > Bşk. *öyren-* “öğrenmek” (1267), Etü. *teg-* (EDPT 476) > Bşk. *těy-* “değmek, ulaşmak” (1378), Etü. *beg* (EDPT 322) > Bşk. *běy* “bey” (81).

Etü. /-g/ > Bşk. /- Ø/

Eski Türkçedeki söz sonu /g/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde düşmüştür.

Etü. *tirig* (EDPT 543) > Bşk. *těř* “diri, canlı” (423), Etü. *törlüg* (EDPT 546) > Bşk. *törlö* “türlü, çeşitli” (18) Etü. *elig* (EDPT 141) > Bşk. *illě* “elli” (730), Etü. *kiçig* (EDPT 696) > Bşk. *kěšě* “küçük” (779).

Etü. /-ğ-/ > Bşk. /-k-/

Eski Türkçedeki /ğ/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde bazı sözcüklerde söz içinde /k/ ünsüzüne dönüşmüştür.

Etü. *sıçgan* (EDPT 796) > Bşk. *sısқан* “fare” (4), Etü. *kısğa* (EDPT 667) > Bşk. *kışka* “kısa” (1031), Etü. *ķumursğa* (EDPT 628) > Bşk. *ķımırşka* “karınca” (477).

Etü. /-ğ-/ > Bşk. /-v-/

Eski Türkçedeki söz içindeki /ğ/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde sızıcılaşarak /v/ olmuştur.

Etü. *soğuk* (EDPT 808) > Bşk. *hıvıķ* “soğuk” (1950), Etü. *tağ* (EDPT 463) > Bşk. *tav* “dağ” (3), Etü. *yağ-* (EDPT 896) > Bşk. *yav-* “yağmak” (1719), Etü. *soruğ* (EDPT 848) > Bşk. *horav* “soru” (91).

Etü. /-ğ-/ > Bşk. /-y-/

Eski Türkçedeki söz içindeki /-ğ-/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde /-y-/ ünsüzüne dönüşmüştür.

Etü. *buğay* (EDPT 312) > Bşk. *boyzay* “buğday” (806), Etü. *bağla-* (EDPT 314) > Bşk. *beyle-* “bağlamak” (123).

Etü. /-ğ-/ , /-ğ/ > Bşk. /-Ø-/ , /-Ø/

Eski Türkçedeki söz içindeki /ğ/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde düşmüştür.

Etü. *katığ* (EDPT 597) > Bşk. *katı* “sert” (356), Etü. *uluğ* (EDPT 136) > Bşk. *olo* “ulu, büyük” (7).

Etü. /k-/ , /-k-/ > Bşk. /g-/ , /-g-/

Eski Türkçede söz başı ve söz içindeki /k/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde /g/ ünsüzüne dönüşmüştür.

Etü. *ekin* (EDPT 109) > Bşk. *igën* “ekin” (283), Etü. *sekkiz* (EDPT 823) >> Bşk. *hiğëz* “sekiz” (346), Etü. *kez-* (EDPT 757) > Bşk. *giz-* “gezmek” (581).

Etü. /-k-/ > Bşk. /-ğ-/

Eski Türkçedeki söz içindeki /k/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde bazı sözcüklerde sızıcılaşarak /ğ/ ünsüzüne dönüşmüştür.

Etü. *çıkār-* (EDPT 410) > Bşk. *sığar* - “çıkarmak” (635), Etü. *toğkuz* (EDPT 474) > Bşk. *tuğız* “dokuz” (96).

Etü. /-p-/ > Bşk. /-b-/

Eski Türkçedeki söz içinde bulunan bazı /p/’ler Başkurt Türkçesinde /b/ olmuştur.

Etü. *töpü* (EDPT 436) > Bşk. *tübe* “tepe”(7)

Etü. /-t-/ > Bşk. /-d-/

Eski Türkçedeki söz içindeki bazı /t/ ünsüzleri Başkurt Türkçesinde /d/ ünsüzüne dönüşmüştür.

Etü. *küntüz* (EDPT 729) > Bşk. *köndöz* “gündüz” (328), Etü. *yultuz* (EDPT 922) >> Bşk. *yondož* “yıldız” (571).

Alıntı Sözcüklerde Görülen Ünsüz Değişmeleri

/s-/ > /h-/

Başkurt Türkçesinin başlıca özelliklerinden olan /s/ > /h/ değişimi Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklere de yansımıştır. Söz başında bulunan /s/ sesleri /h/ sesine dönüşmüştür.

Far. *serāy* (OTS 1097) > Bşk. *haray* “saray” (1297).

/c-/ > /y-/

Arapça ve Farsça sözcüklerde söz başındaki /c/ sesi /y/ sesine dönüşmüştür.

Ar. *cezā'* (OTS 250) > Bşk. *yaza* “ceza” (641), Ar. *cism* (OTS 260) > Bşk. *yěšēm* “cad” (0757), Ar. *cemā'at* (OTS 242) > Bşk. *yemeget* “cemaat” (54), Far. *cān* (OTS 232) > Bşk. *yen* “can” (103).

/-c-/ , /-c/ > /-j-/ , /-j/

Arapça alıntı sözcüklerde söz içi ve söz sonunda görülen /c/ sesi sızıcılaşarak /j/ sesine dönüşmüştür.

Ar. *mecbūr* (OTS 1031) > Bşk. *mejbūr* “mecbur” (0370), Ar. *meclis* (OTS 1032) > Bşk. *mejlēs* “meclis” (1376), Ar. *ḥacc* (OTS 545) > Bşk. *ḥaj* “hac” (581).

/ʻ-/, */-ʻ-/* > */ġ-/*, */-ġ-/*

Arapça sözcüklerde bulunan /ʻ/ (ayın) sesi Başkurt Türkçesinde sistemli bir şekilde /ġ/ olmuştur.

Ar. *sāʻat* (OTS 1427) > Bşk. *seġet* “saat” (1698), Ar. *ʻömr* (OTS 1326) > Bşk. *ġümġr* “ömür” (46) Ar. *duʻāʻ* (OTS 363) > Bşk. *doġa* “dua” (933).

/h-/ > */Ø-/*

Arapça ve Farsça olan bazı sözcüklerde söz başında yer alan /h/ ünsüzünün düştüğü görülmektedir.

Ar. *hikāye* (OTS 635) > Bşk. *ekiyet* “hikāye” (1605), Ar. *hīsāb* (OTS 638) > Bşk. *işep* “hesap” (316), Ar. *harām* (OTS 580) > Bşk. *herem* “haram” (1526).

/ç-/ > */s-/*

Başkurt Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biri olan bu değişim alıntı sözcüklere de yansımış ve Farsçadan giren sözcüklerde de söz ve ek başındaki /ç/ ünsüzü /s/ olmuştur.

Far. *çünkü* (OTS 306) > Bşk. *sönki* “çünkü” (1138).

/-st/ > */s-/*

Farsçada tek veya iki heceli olan çift ünsüzlerle biten sözcüklerin sonunda yer alan /t/ ünsüzü Başkurt Türkçesinde düşmüştür.

Far. *dürüst* (OTS 371) > Bşk. *döröş* “dürüst” (657), Far. *dūst* (OTS 360) > Bşk. *duş* “dost” (820), Far. *rast* (OTS 1390) > Bşk. *raş* “doğru, dürüst, rast” (169).

/b-/ > /p-/

Başkurt Türkçesinde Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz başı /p/ler /b/ olur.

Far. *pādšāh* (OTS 1332) > Bşk. *batşa* “padişah” (641).

Yazıcı Ersoy, “Başkurt Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Alıntı Kelimelerdeki Ünlü ve Ünsüz Değişmeleri” makalesinde Farsçadan geçen sözcüklerde, söz başındaki /p/lerin Başkurt Türkçesinde tonlularak /b/ olduğunu ancak sözcüklerin /p/’li şekillerinin de bulunduğunu ifade etmiştir (2006: 11). Metnimizde bunun örneğine rastlanmıştır: (Far.) *pādšāh* > (Bşk.) *padşah* “padişah” (1660), (Far.) *pādšāh*, (Bşk.) *batşa* “padişah” (1239).

Gramerlik Ses Olayları

Söz ya da sözcüklerin gramer içinde kullanılması yani yapım ve çekim esnasında ortaya çıkan ses olaylarını gramerlik ses olayları başlığı altında ele alınmaktadır (Öner, 2013: 21).

Yardımcı Sesler

Asıl seslerle karışmaması için yardımcı ses dediğimiz bu sesler, yapım ekleri ve çekim eklerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yardımcı unsurlardır. Türkçenin özelliklerine uygun olmayan bazı durumlarda morfemlerin birleşmesiyle ortaya çıkmaktadırlar. Gramerlik bir öge olmadığı için ek olarak değerlendirilmezler. Bu sesler, iki ünsüz arasına gelerek ünsüz bağımlı kuran yardımcı ünlüler; iki ünlü arasında gelerek ünlü bağımlı kuran yardımcı ünsüzlerdir (Öner, 2013: 21).

Türkiye Türkçesindeki gibi Başkurt Türkçesinde de kullanılan yardımcı ünsüz ‘y’ sesidir.

irke-y-zěr-zěn “kıymetlilerin” (246).

Yardımcı ünlüler Türkiye Türkçesinde kullanılan dar ünlülerin (ı/ ě) yanı sıra geniş -yuvarlak (o/ö) de olur (Öner, 2013: 21; Öner, 2011: 176).

tölkö-ler-ě-běz “tilkilerimiz”, *ķondož -zar-ı-bız* “kunduzlarımız”, *avıl-ı-m-a* “köyüme” (1798), *zaman-ı-n-da* “zamanında” (1799), *yörek-ě-m* “yüreğim” (1807), *baş-ı-n-da* “başında” (1105).

Ayrıca Eski Türkçeden beri 3. tekil/çoğul iyelik hâllerinde görülen ve yardımcı ses olarak kullanılan zamir n’si de Başkurt Türkçesinde aynı şekilde görülmektedir (Öner, 2013: 21; Öner, 2011: 176).

vaķıt-ı-n-da “vaktinde” (331), *provintsiya-hı-n-da* “taşrasında” (1105), *urta-hı-n-da* “ortasında” (6), *dvor-ı-n-da* “avlusunda” (1288), *tirehě-n-e* “çevresine” (1035).

Ses Olayları

Bağlı morfemlerin (eklerin), asıl morfemlere (köklere) bağlanması sırasında görülen seslik (fonetik) bir olaydır. Bağlı ve asıl morfemlerde görülen ses olayları ünlülerde ve ünsüzlerde olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir (Öner,2013: 22).

Ünlü Uyumları

Bir sözcükteki ünlülerin çeşitli bakımlardan birbirine uyum sağlamasıdır (Ergin, 2011: 70). Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de ünlü uyumları iki türdür:

- a) Damak (kalınlık-incelik) uyumu;
- b) Dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu.

Damak (Kalınlık- İncelik) Uyumu

Türkçede ünlüler ön damak (ince sıra: e,i,ö,ü) ve arka damak (kalın: a,ı,o,u) şeklinde iki grup olarak meydana gelirler. Böylelikle bağımsız morfemlere eklenecek olan bağlı morfemlerde bu sıraya uyarak birleşme sağlarlar. Türk dilinde, tarih boyunca görülen bu

uyum Başkurt Türkçesinde de görülmektedir. Başkurt Türkçesine, Arapçadan ve Farsçadan geçen sözcüklerde de bu uyumun bozulmadığı görülür (Öner, 2013: 22-23).

rehim - hēz “merhametsiz” (693), *vakıt-lı-sa* “vakitlice” (955), *şaňşaňkıv- zar-zı* “fiçıları” (0824)

Ar. *râzı* > Bşk. *raziy* (1520), Ar. *refik* > Bşk. *refiğ* (1720), Fars. *peygember* > Bşk. *peygember* (939).

Başkurt Türkçesine, Rusçadan geçen sözcüklerde damak uyumunun düzensiz olduğu gözlemlenmiştir. Bazı sözcüklerin asıl morfemlerinde (köklerinde) damak uyumuna rastlanırken bazılarında rastlanmaz.

(Rus.) *polkovoděts* “komutan” (706), (Rus.) *portrēt* “vesika” (1657), (Rus.) *poni* “midilli” (1945), (Rus.) *rēziděntsiya-hı-n-da* “yerleşkesinde” (778).

Damak uyumu, Başkurt Türkçesinde ön damak ünlülü alıntı sözlere arka damak ünlülü eklerin getirilmesiyle bozulurken, arka damak ünlüsü bulunan alıntı sözcüklere ön damak ünlülü ek getirilmediği görülmektedir. Halbuki daha eski bir katmana ait Arapça ve Farsçadan geçen sözcüklerde bu bozukluk görülmez (Öner, 2011: 176).

vağ-ı-rağ “daha küçük”(538), *zat-lı* “kıymetli” (158), *namıslan-gan* “utanan” (419), *mltık-tan* “tüfekten” (1490).

Ar. *miħnet-ter* “eziyetler” (1371), Ar. *milēk- tēñ* “mülkten” (1517), Ar. *naib-tarı* “yardımcıları” (1742).

Dudak (Düzlük- Yuvarlaklık) Uyumu

Başkurt Türkçesinde tam bir dudak uyumundan bahsedilememektedir. Kökünde *u/ü* ünlüsü bulunan sözcüklerin sonraki hecelerinde ve sözcüklere eklenen eklerde dar-düz ünlülü heceler ve ekler bulunur (Öner, 2011: 177).

abruylı “şöhretli” (29), *huñğı* “sonuncu” (428), *borongı* “önceki” (534)

Bunun dışında geniş-yuvarlak (*o/ö*) ünlülerinin bulunduğu köklerde ileri derecede dudaklanma görülmektedir. Bundan dolayı Eski Türkçede ve Kıpçak Türkçesinde görülmeyen Başkurt Türkçesine özgü *-lo/-lö*; *-so/-sö*; *-go/gö* gibi ek türevleri ile karşılaşırız (Öner, 2011: 177).

ösönsöhö “üçüncüsü” (1284), *köslö* “güçlü” (155), *borongö* “eski, evvelki” (509)

Ünsüz Uyumu

Başkurt Türkçesinde ünsüzler arasındaki uyum, Genel Türkçede olduğu gibi bir ton (seda) uyumudur. Ünsüzle biten asıl şekiller (kökler) ile ünsüz ile başlayan bağlı şekillerin (ekler ve ekleşmiş edatların) eklenme sırasındaki uyumu ifade eder (Öner, 2011: 177). İki şekilde gerçekleşir:

a) Kök sonunda tonlu + ek başında tonlu;

malay- zar “oğlanlar” (161), *mänder- zer* “minderler” (858), *dav- za* “mücadelede” (928).

b) Kök sonunda tonsuz + ek başında tonsuz.

Tonsuz ünsüzlerin örnekleri: *yaq -ka* “tarafa” (904), *botaq-ka* “dala” (1630), *atarınıñ* “atlarının” (1808), *sıq-kan* “çıkan” (904), *işep-ten* “sayıdan” (644).

Ünlü Düşmesi

Söz ortasındaki vurgusuz olan açık hecedeki ünlünün düşmesi olarak bilinir.

abızam “bilgili, okumuş kimse” krş. *abzam* (952), *nefer* “grup, birlik” krş. *nefrëne* (1755).

Ünlü Türemesi

Sözcüğün kökündeki son ünsüzle ekin ilk ünlüsünün arasında bir ünlü türer. Böylelikle ekin ilk ünsüzü olan titrek, zayıf değerli ‘r’ sesi düşmeye karşı güçlenir (Öner, 2011: 178).

Boron-o-rağ “daha önce” (283), *nığ-ı-rağ* “daha sağlam” (1849), *hil-ě-rek* “daha sakin” (302), *ğanhız -ı-rağ* “daha acımasızca” (649), *vak-ı-rağ* “daha küçük” (1113).

Ünsüz Değişmeleri

Öner Başkurt Türkçesinde görülen ünsüz değişmelerini Ünsüzlerde Tonlulaşma, Nazalleşme, Nazellerde Aykırılışma, Akıcılaşma, Peltekleşme ve Ünsüz Benzeşmeleri olmak üzere altı başlık altında ele almıştır (2011: 178).

Ünsüzlerde Tonlulaşma

Damak Ünsüzlerinde Tonlulaşma

-ğ- > **-ğ-** - (düzenli olarak iki ünlü arasında, arka damakta görülür): *bayrağ-ı* > *bayrağı* “bayrağı” (1026), *toyak – ın* > *toyagın* “toynağı” (1932), *tönyağ - ı* > *tönyağı* “kuzeyi” (1814).

uğıl- “okunmak” (1419), gibi *ğ* sesinin iki ünlü arasında kalmasına rağmen tonlulaşmayan eylem kökleri ve gövdeleri de çalışmamız da mevcuttur.

-k- > **-g-** (düzenli olarak iki ünlü arasında, ön damakta görülür): *kēmlēk – ě* > *kēmlēğē* “kimliği” (766), *seyērlēk- ě* > *seyērlēğē* “tuhafılığı” (668), *mēškēnlēk- ěğēz* > *mēškēnlēğēğēz* “miskinliğiniz” (619).

Öner, *tōken-* “tükenmek” (1339) gibi bazı eylem gövdelerinde tonlulaşmaya rastlanmadığını belirtmiştir (2011: 178).

Damak ünsüzlerinde iki ünlü arasındaki bu tonlulaşmaya nazaran aynı durumdaki diş ünsüzünde *t > d* tonlulaşması meydana gelmez (Öner, 2011: 178).

ata- ‘‘adlandırmak’’ (1737), *köte* ‘‘bekler’’ (197).

Dudak Ünsüzlerinde Tonlulaşma

-p- > *-b-* (Düzenli olarak iki ünlü arasında dudakta tonlulaşma görülür): *yap-alar* > *yabalar* ‘‘kapatırlar’’ (1363), *töp- önde* > *töbönde* ‘‘dibinde’’ (1739), *yavap – ın* > *yavabın* ‘‘cevabını’’ (744), *ğeyöp- ěn* > *ğeyėbėn* ‘‘suçunu’’ (632), *kap-ınıp* > *kabınıp* ‘‘yanıp’’ (693).

Nazalleşme

Başkurt Türkçesinde iki ünlü arasında diş ünsüzü nazalleşerek /d/ > /n/ değişimi görülür (Öner, 2011: 179):

kėm-dėn > *kėm-nėn* ‘‘kişinin’’ (1624), *tarafı – dan* > *tarafı-nan* ‘‘taftan’’ (1378), *soltanı-dan* > *soltanı – nan* ‘‘sultanından’’ (740), *bitterė-dėn* > *bitterėnėn* ‘‘yüzlerinden’’ (652), *azna-dan* > *azna-nan* ‘‘haftadan’’ (738).

Nazallerde Aykırılılaşma

Başkurt Türkçesinde iki nazal ünsüzün yan yana gelmesiyle görülür (Öner, 2011:179): *malın-nı* > *malın-dı* ‘‘malını’’ (682), *kanın-nı* > *kanın-dı* ‘‘kanını’’ (684), *soltan-nı* > *soltan -dı* ‘‘sultanı’’ (736), *yenėn-nė* > *yenėn-dė* ‘‘canını’’ (685), *Başkörtostan-nı* > *Başkörtostan-dı* ‘‘Başkurdistanı’’ (712).

Akıcılaşma

Ünlüyle biten sözcüklerden sonra, bulunma hali /-dA/ ve bağlama edatı /-dA/ ünsüzlerinde *d>l* değişimi görülmektedir (Öner, 2011: 179).

ızan-yolaları la “gelenek ve görenekleri de” (1608) , *yafaları la* “cefaları da” (1608).

Peltekleşme

Söz sonunda /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzleri bulunan sözcüklerin /d/ ile başlayan ek almalarıyla /d/ > /z/ değişimi görülür (Öner, 2011: 179).

ular-dın > *ular-zın* “onların” (293), *bakır-dan* > *bakır-zan* “bakırdan” (1291), *batşalar-dın* > *batşalar-zın* “padişahlardan” (1284), *běz-den* > *běz-zen* “bizden” (56), *batır – dan* > *batır-zan* “kahramandan” (584).

Ünsüz Benzeşmeleri

a) Başkurt Türkçesinde nazal ünsüzlerinin komşuluğunda bulunan *-l* ve *-d* ünsüzlerinin düzensiz olarak ileri yönde benzeşmesi (asimilasyon) görülmektedir (Öner, 2011: 179):

muyını-dan > *muyıninan* (1851), *Kañ-dı* > *Kañnı* (134).

Çalışmamızda aynı metin içerisinde hem *tönnö* hem de benzeşmenin olmadığı *töndö* şekline rastlanmıştır: *tön – lö* > *tön-nö* “(1480), *tön-dö* > *tön-dö* (1868).

Bu düzensiz benzeşmenin olmadığı sözcüklere de çalışmamızda rastlanmıştır: *yamanlık* “kötülük” (1505).

b) Söz sonunda /k/, /k/, /p/, /s/, /s/, /ş/, /t/ ünsüzleri ile biten sözcükten sonra akıcı bir /l/ ünsüzüyle başlayan çokluk ekinde düzenli olarak /l/ > /t/ değişimi görülmektedir.

bivat – lar > *bivat-tar* “asırlar” (316), *bolot – lar* > *bolot -tar* “bulutlar” (1340), *şekert – ler* > *şekert – ter* “öğrenciler” (1350), *taş-lar* > *taş-tar* “taşlar” (452), *at- lar* > *at-tar* “atlar” (108), *mesët-lerzë* > *mesët-terzë* “mescitleri” (1363).

c) Söz sonunda /j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/ ünsüzleri bulunan sözcüklerden sonra akıcı bir /l/ ünsüzüyle başlayan çokluk ekinde /l/ > /d/ değişimi görülmektedir.

yıl-lar > *yıl-dar* “yıllar” (287), *avıl-larında* > *avıl-darında* “köylerinde” (1560), *aķhaķal-lar* > *aķhaķal - dar* “aksakallar” (192), *döşman-lar* > *döşman -dar* “düşmanlar” (472), *hel-lerzě* > *hel-derzě* “halleri” (1320).

d) Söz sonunda /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra /l/ ünsüzüyle başlayan ek aldığıında /l/ > /z/ değişimi görülür.

batır - lar > *batır - zar* “kahramanlar” (133), *yěr - ler* > *yěr - zer* “yerler” (547), *heber-ler* > *heber- zer* “haberler” (1072), *üz-lerě* > *üz-zerě* “kendileri” (116), *kafěr-larġa* > *kafěr-zarġa* “kâfirlere” (956).

e) Söz sonunda

/f/, /k/, /k/, /p/, /s/, /ş/, /t/ ünsüzleri /n/ ünsüzüyle başlayan ek aldığıında *n* > *t* değişimi görülür.

bivat - niñ > *bivat - tiñ* “yüzyılın” (793), *halıķ - nin* > *halıķ - tin* “halkın” (1482), *batşalıķ - niñ* > *batşalıķ - tiñ* “padişahlığın” (626).

/j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra /n/ ünsüzüyle başlayan ek aldığıında *n* > *d* değişimi görülür.

moñ-nan > *moñ-dan* “sıkıntıdan” (252), *babayım-nun* > *babayım-dın* “dedemin” (1811).

/v/, /r/, /y/, /z/ ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra /n/ ünsüzüyle başlayan ek aldığıında *n* > *z* değişimi görülür.

yěġetter-něn > *yěġetter-zěn* “yiġitlerin” (175), *aşrav-nan* > *aşrav- zan* “doġurmaktan” (1801), *ular-nın* > *ular-zıñ* “onların” (1262), *ayġır-nın* > *ayġır- zıñ* “ayġırın” (1850), *uyhıv-na* > *uyhıv-za* “geniş yerde” (1825).

Öner, ‘‘Türkçe Yazıları’’ kitabında bu bölümle ilgili morfofonetik ünsüz değişmelerinin genel olarak aykırılışma (dissimilation) süreçlerine dayandığını söylemiştir (2011: 180).

2.2. Biçim (Şekil) Bilgisi

Bir dildeki kelimenin ses yapısı ile taşıdığı anlam arasındaki ilişki her dilde, o dilin sistemine göre ayarlanmıştır. Bu ayar, dilleri de şekil ve işleyiş bakımından birbirinden farklı kılmaktadır (Korkmaz, 2019: 1).

Temelini sözcük kökleri ve sözcüğe eklenen eklerin oluşturduğu şekil bilgisi bir dilin kök hallerini, köklerin eklerle birleşme yollarını, eklerin sözcüğe kattığı anlamları ve görevleri, bu eklerin türetme ve çekim özelliklerini inceleyen gramer dalıdır. Korkmaz’ın ifadesiyle ‘‘dil bel kemiğini oluşturur’’ (2019: 99).

Bilindiği gibi Türkçe eklemeli diller grubundadır. Bazı sözcükler bölünmez anlam unsurlarındandır ve bunlara *kök* denir. Bu köklerin (ad/eylem) sabit tutulup çekim veya yapım ekleriyle birleşmesinden binlerce sözcük meydana gelir ve bunlar dilin söz varlığını oluştururlar. Ekler vasıtasıyla şekil bilgisi türetme, birleştirme, kalıplaşma, anlam kayması ve daha birçok dil olaylarını meydana getirmesiyle temel yapıyı oluşturur (Banguoğlu, 2019: 144; Korkmaz, 2019: 99).

Sözcük gövdeleri anlam ve kullanım bakımından iki gruba ayrılırlar: Ad gövdeleri ve eylem gövdeleri. Ad kökleri, varlık ve nesnelere; eylem kökleri ise hareket ve durumları karşılarlar. Ad kökleri tek başlarına kullanılabilirken eylem kökleri tek başlarına kullanılamayıp varlıkları nesneye bağlı olmaları durumunda ortaya çıkmaktadır (Korkmaz, 2019: 106)

Sözcük oluştururken iki türlü biçim birimden söz edilmektedir: Yapım ekleri ve çekim ekleri. Yapım ekleri şunlardır: Addan ad yapım eki, addan eylem yapım eki, eylemden ad yapım eki, eylemden eylem yapım eki. Çekim ekleri ise alt başlıkları olması koşuluyla şunlardır: Ad çekim ve eylem çekim (Karaağaç, 2019: 250).

Çekim ekleri varlık-varlık arasındaki ilişkiye dayanırsa söz öbeklerini, varlık-eylem arasındaki ilişkiye dayanırsa cümleleri oluştururlar. Türkçe uzun bir dönem sözlü geleneği yaşamış bir dil olması sebebiyle, bağlı birimlerin büyük çoğunluğu ilk yazılı dönemde dahi ek haline gelmiştir, bazılarında ise bu ekleşme hâlâ devam etmektedir. Türkçenin ad çekimi hem edatlarla hem de eklerle sağlanmaktadır (Karaağaç, 2019: 324). Çalışmamızda çekim ekleri açıklanarak örneklendirilmiştir.

2.2.1. Ad

Gerçekte veya tasavvurda varlıkları karşılayan sözcüklere *ad* denir. Adlar söz içerisinde başka sözcüklerle olan ilişkilerine göre farklı hallerde bulunabilirler. Bu farklı haller sözcüklere eklenen eklerle belirlenir. Farklı hallere *adin halleri* denirken bir adın bu türlü ekler almasına ise *ad çekimi* adı verilir (Banguoğlu, 2019:319-326)

Ad Çekim Ekleri

Çekim eki veya işletme eki olarak da bilinen bu ekler, kelime kök ve gövdesine işlevlik verir. Nesnelere ve hareketlerin çeşitli durumlarını ve aralarındaki bağlantıları ifade etmek için kök ve gövdeler türlü şekillere girerler. Kök ve gövdeleri birbiriyle ilişkilendiren onlara cümle içerisinde görev veren ekler çekim ekleridir. Dil bir sözcük örgüsü şeklindedir ve onlar bu örgünün bağlayıcı unsurlarıdır (Ergin, 2011: 124-125). Karaağaç ad çekimini, varlık-varlık (söz öbeği), varlık-eylem(cümle) arasındaki ilişkiye dayandırmaktadır (2019: 324).

Eski Türkçe zamanından beri Türkçedeki ad çekiminin bir bölümü ad durum ekleri ile yapılırken diğer bir bölümü ise çekim edatlarıyla yapılmaktadır. Varlık-varlık (söz öbeği), varlık-eylem (cümle) ilişkilerinin adlarından ekleşmiş olanları ad durum ekleri; ekleşmemiş olanları ise çekim edatlarıdır. Sözcükleri bir araya getirmede bir araç olan ad çekim ekleri veya çekim edatları uzun soluklu bir geçmişe sahip değillerdir. Söz dizimi ağırlıklı dillerde ekleşmemiş çekim ekleri yani edatlar olarak ortaya çıkarken, birimleri uzun sözlü devirler içinde ekleşmiş yaşlı ve biçim birimi ağırlıklı dillerde ise ekleşmiş edatlar, ekleşmiş bağlı birimler yani ad durum eklerine rastlanmaktadır. Türkçenin ad çekiminin bir bölümü

ad durum ekleriyle bir bölümü de son çekim edatlarıyla yapılmaktadır (Karaağaç, 2019 :324).

Çekim ekleri eklendiği sözcükte anlam değişikliği yapmamakla birlikte kök ve gövdeye bir işleklik kazandırır. Hem ad hem eylem köklerine gelebilmesinin yanında ada ve eyleme gelen çekim ekleri birbirinden farklıdır ancak köken bakımından birbiriyle ilişkilidir. Çekim ekleri sözcüğün en sonuna ve yapım ekinden sonra gelir (Ergin, :125-126).

Çokluk Çekimi

Bir ad ek almadan olduğu şekilde tek bir adı karşılar buna *adın teklik şekli* denir. Adın karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu belirtmek için ada çokluk eki getirilir. Buna da *adın çokluk şekli* denmektedir (Ergin, :220).

Çokluk eki, eklendiği adı diğer sözcüklerle ilişkiye sokmaz; o sözler arasında bağlar kuran bir ek değildir. Bu sebeple diğer ad çekim eklerinden ayrılmaktadır. Çokluk ekinden sonra iyelik, durum ve soru ekleri gelebilmekte ancak iyelik, durum ve soru eklerinden sonra çokluk eki gelememektedir. Çokluk eki eskiden beri *-lAr* ekleridir. (Karaağaç, 2019:325; Ergin,2011 :221).

Türkiye Türkçesindeki *-lAr* eki Kıpçak Türkçesinde de çokluk eki olarak gösterilmektedir. Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin çokluk şekilleri bu durumun dışında kalarak istisna oluşturmaktadır. (Karamanlıoğlu, 2019 :60). Başkurt Türkçesinde {+lAr} dışında uyuma bağlı olarak {+dAr}, {tAr}, {zAr} şekilleri görülmektedir (Yazıcıoğlu Ersoy, 2018 :181; Kiyikbayev vd., 2010: 86).

Tablo 3.

Çokluk ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi	
{+lAr}	Ünlüyle biten sözcüklere	{+lAr}
	/l/, /m/, /n/, /ñ/ ile biten sözcüklere	{+dAr}
	Tonsuz ünsüzle biten sözcüklere	{+tAr}
	/r/, /v/, /y/, /z/ ile biten sözcüklere	{+zAr}

+lAr şekli;

Қылғанлы dalalar, tuғay, üz ender ularz ın töp төбегә булған. “Yaban buğdaylı bozkırlar, vadi yatakları onların en önemli bölgesi olmuş.” (1813).

Батırша явиз рус, başkort. mişer türelerēnēñ halıqqa kürhetken zolom-yafaların ayanıp höyley. “Kahraman kötü Rus, Başkurt, Mişer liderlerinin halka gösteren zulüm ve cefaları acıyarak söyler.” (1658).

Tarpan öyörö tireley бүрә үлекһелерә yatıp ҡалған. “Vahşi at sürüsünün etrafına kurt ölüleri yatıvermiş.” (1874).

Metnimizde ünlüyle bitmeyen bazı sözcüklere de +lAr çokluk ekinin getirildiği görülmüştür.

Ирмбур губәрнасы һалайықlarına падишаһның күп мерһеметләре ve күп реһимлә ukazdarı bardır dip. “İrımbur bölgesi halklarına padişahın pek çok merhametleri ve pek çok bağışlayıcı fermanları vardır dedi.” (1712).

hanuzda падишаһ һезрәтләренә барып, зарылық ҡылып. мерһеметлер, гедәл vedadlar телер irdәк, ve lekin ul eş hem mömkin döğül. “Daima padişah hazretlerine gidip, kaygı duyup, merhametler, adil dostluklar isterdik, lakin o iş mümkün değil.” (1751).

+dAr şekli;

Ul öndeme bër nösşehënde hem russağa terjëmehënde haqlanıp, şulay uq bëzzëñ könderge kilëp yetken. “O çağrı bir nüshasında ve Rusçaya tercümesinde saklanıp, böylece bizim zamanlara gelip ulaşmış.” (973).

*Könsığış **hakimdarı** şikellë, bil heqikettë Batırşa ekiyetlëğënda mënen hikmetlep yıgıtmaqsı. “Doğu hakimleri muhtemelen bu hikâyede Batırşa’yı masal ve efsane ile gizemli hale getirerek pekiştirmek ister.” (1734).*

*Şul törmele oşo politik **totqondar** mënen bër zamandaraq yabılıp bik oz aq yatқан hem az aq nisëktër qotolop sığa alğan bër seyër esirz ë la işke algı kile. “Şu zindan da şu siyasi tutuklular ile geçmiş zamanda kapanıp uzun zaman yatmış ve sonunda bir şekilde kurtulup çıkabilmiş ilginç esir de akılları hayrete düşürür.” (1286).*

*Bına bër mel oşo halıq taşkınını yarıp, bër törköm hanat-haldattarı, **yarandarı** mënen pogonında uqaları yaltlap torğan gënëral urtağa üte. “İşte bir zaman bu halk coşup, bir grup vezir askerleri, dostları ile omzunda altınları parlayıp duran general ortaya geçer. (605).*

+tAr şekli;

*Ġeliyulla babayımdıñ hez ërgë başkort **attarınıñ** boronġo toqomdarı kıraġay attar, қolan, tarpandar turahında höylegënderën işetkenëm bar minëñ. “Ġeliyulla dedemin şimdiki Başkurt atlarının eski soylarını, vahşi atlar, taylar, yabani atlar hakkında söylenenleri işitmişliğim var benim.” (1808).*

*Tarih şul taş qapsıqtıñ ütken **bıvattarzaġı** yöz erlegen qorbandarı arahınan ös hetër totqonon ayırıvsa yaqşı hetërley. “Tarih şu taş heybeden geçen zamanlardaki yüze yakın kurbanları arasından özellikle üç gönül esirini iyi hatırlar” (1280).*

***Başkorttarzıñ** 1755 yılġı vosstaniyëları bastırılġandan huñ totolġan Batırşa Şlissëlbürg törmehënde biş yıl yabıvlı yata. “Başkurtların 1755 yılındaki isyanları bastırıldıktan sonra yakalanan Batırşa Şlissilburg zindanında beş yıl kilitli kalır.” (1301).*

Taştarğa soqop yaz ılğan qarğış ta yuyılırlık tügël. “Taşlara oyularak yazılan beddua da silinmez.” (1329).

+ **zAr** şekli;

Bına tağı halıķ fĕkĕrzerĕ, halıķ karaşı: «Bu padişahımıznıñ zamanında teket totarlıķımız qalmadı. “İşte yine halk fikirleri, halk görüşü: “Bu padişahımızın zamanında dayanıklılığımız kalmadı.” (1643).

Zur türelerzen uzıp, aķ batşağa barıp yulıķmağan bıl tabaķ-tabaķ ħat, devlet arħivtarında haķlanıp, bivattar aşıa bĕzzĕñ könderge kilĕp yetken. “Büyük liderlerden geçip, Rus Çarı’na varıp ulaşmayan bu kâğıt kağıt mektup, devlet arşivlerinde saklanarak uzun zaman sonra bugünlere gelip ulaşmış.” (1314).

Ural buyzarında yine kara bolottar kuyıra. “Ural boylarında yine kara bulutlar sıklaşır.” (1340).

Tarih unıñ turahında meğlümetter haķlağan, törlö yuravzar kaldırğan. “Tarih onun hakkında bilgi veren çeşitli malumatlar saklamış ve türlü yorumlar bırakmış.” (587).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de çokluk eki eklendiği sözcüğe her zaman çokluk anlamı vermeyip farklı anlamlar da katmaktadır:

1- Çokluk eki saygınlık anlamı da katabilir: “*padişah ħezrĕtlerĕne*” (1754).

2- Sayılara veya vakit bildiren sözcüklere geldiğinde vaktin yakınlığını veya civarını belirtir (Yazıcı Ersoy, 2018: 182): *Zur türelerz en uzıp, aķ batşağa barıp yulıķmağan bıl tabaķ-tabaķ ħat, devlet arħivtarında haķlanıp, bivattar aşıa bĕzzĕñ könderge kilĕp yetken.* “Büyük liderlerden geçip, Rus Çarı’na varıp ulaşmayan bu kâğıt kağıt mektup, devlet arşivlerinde saklanarak uzun zaman sonra bugünlere gelip ulaşmış.”(1315).

3- Çokluk eki millet, halk anlamı katabilir: *Polyaktaržũ konizari, inglizderžẽn ponizari tarpandarzi yort attari mēnen torořtorovzan kilēp sıkķan*. “Polonyalıların atları, İngilizlerin midillileri vahşî hayvanları çadır atları ile çiftleşmelerinden oluşmuş.”(1944).

4- Çokluk eki belirsizlik bildirebilir: *Tõnderẽn ye heyēf-heter melderze, ul küpēr küterēlēr, kõndõz õn asıp kuyılır bulģan*. “Geceleri veya korkulan zamanlarda, o köprü kaldırılır, gündüzleyin açılmış.” (327).

6- Çokluk anlamı taşıyan cins adlarda anlam güçlendirmesi yapar: *Tamyandan Şegeli Şakman da, yõz yeşer Ayzar sesen de — olo yiyin kũrkē bulır, il-yort helēn hel itēşēr abruylı il azamattarı*. “Tamyan’dan Şegeli Şakman da yüz yaşındaki halk şairi ulu Ayzar da büyük şenliğin güzelliği olur ve meşhur halk **insanları** memleket durumunu konuşurlar.” (29).

İyelik Çekimi

“İyelik adın kendisine tabi olan unsurlarla, kendisinin ilgili bulunduğu sözcüklerle münasebetini ifade eden çekim ekidir.” (Ergin, 2011 :129).

İşletme eki olarak da bilinen iyelik ekleri varlığı bir ada bağlarlar veya adın belirttiği nesne veya kavramın altı şahıstan (*ben, sen, o; biz, siz, onlar*) hangisine ait olduğunu belirtirler. Kişi zamirlerinden gelişmişlerdir. Söz dizimi bağlamında değerlendirdiğimizde, cümlenin yükleminden ziyade kendisinden önce gelen adla doğrudan ilişki kurmaktadır. Birkaç istisna dışında bir sözcüğe birden çok iyelik eki gelmez. Bu ekler çokluk eklerinden daha çok ancak durum ve soru eklerinden daha az kapsamlıdır. Bu yüzden çokluk eklerinden sonra gelebildikleri hâlde soru ve durum ekinde sonra gelemezler. Adları adlara bağladıkları için yönleri geriye doğrudur buna rağmen işlevleri ilgi durum ekinin işlevine benzemektedir (Eker,2019: 290-291; Karaağaç, 2019: 327-329).

Üçüncü kişi iyelik ekinde sonra ve durum eklerinden önce daima *-n-* yardımcı ses getirilmektedir. Bu ekin kökenine baktığımızda zamir *-n-*’si dendiğini de görmekteyiz (Karaağaç, 2019: 329).

Başkurt Türkçesinde, iyelik eklerinin ünlü-ünsüz uyumuna ve yuvarlaklaşmaya bağlı olarak değişik şekilleri bulunmaktadır (Dmitriyev, 1950: 60). Tarihî Kıpçak Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde kullanılan iyelik ekleri aşağıdaki tabloda verilmiştir (Güner, 2013: 184; Dmitriyev, 1950: 60; Yazıcı Ersoy, 2018: 183).

Tablo 4.

İyelik ekleri

	Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
1. teklik kişi	{+m}	{+m}
2. teklik kişi	{+ñ}	{+ñ}
3. teklik kişi	{+I}, {+sI}	{+I},{+O}, {+hI},{+hO}
1. Çokluk kişi	{+mIz}, {+mUz}	{+bIz},{+bOz}
2. Çokluk kişi	{+ñIz}, {+ñUz}	{+ğIz}, {+ğOz}
3. Çokluk kişi	{+lArI}	{+I}, {+O}, {+hI}, {+hO}, {+lArI}, {+dArI} {+tArI}, {+zArI},

I. Teklik Şahıs İyelik Eki

Ünlüyle eklenen adlara doğrudan doğruya {-m} gelirken ünsüzle biten adlara ise ı/, /ě/, /o/, /ö/ yardımcı ünlülerinden ses uyumuna göre uygun olan şekli ile gelir.

Üz -ě-m “kendim”(1516), eş-ler-ě-m-dě “işlerimi” (955) , vesike-m “belgem” (963), hüüz -ě-m “sözüm” (668) , at-ı-m “adım” (963)

II. Teklik Şahıs İyelik Eki

Ünlüyle biten adlara doğrudan doğruya {-ñ} eki gelirken ünsüzle biten adlara ı/, /ě/, /o/, /ö/ yardımcı ünlülerinden ses uyumuna göre uygun olan haliyle eklenir.

hin-ě-ñ “senin” (1394), *mal-ı-ñ-dı* “malını” (682), *yen-ě-ñ* “canın” (638).

III. Teklik Şahıs İyelik Eki

Ünlüyle biten adlara {+I},{+O}; ünsüzle biten adlara {+hI}, {+hO} ekleri eklenmektedir.

dokuměnt-ı “belgesi” (960), *farman-ı* “fermanı”(971), *öst-ě-n-de* “üstünde” (980), *ğesker-z er-ě* “askerleri”(1241), *yög-ö-n* “yükünü”(1799), *höyek-ter-ě* “kemikleri” (18), *běr-ě-hě-n-de* “birisinde”(1832), *ara-hı* “arası”(346) *türe-hö* “lideri” (608).

I. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Ünlüyle biten adlara doğrudan doğruya {+bIz}, {+bOz} ekleri gelirken ünsüzle biten adlara *ı*, */ě*, */o*, */ö* yardımcı ünlülerinden ses uyumuna göre uygun olan şekli ile gelir.

peygember-ě-běz “peygamberimiz” (939), *kanun-ı-bız-niñ* “kanunumuzun” (983), *hüz -zer-ě-běz* “sözlerimiz” ata-baba-lar-ı-bız-zı “atalarımızı”(3), *doşman-ı-bız-zıñ* “düşmanımızın” (1397).

II. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Ünlüyle biten adlara doğrudan doğruya {+ğIz}, {+ğOz} ekleri gelirken ünsüzle biten adlara *ı*, */ě*, */o*, */ö* yardımcı ünlülerinden ses uyumuna göre uygun olanı gelmesiyle ek gelir.

yen-ě-ğěz “canınız” (397) , *ırıv -toķom-o-ğoz* “soyunuz” (624).

III. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Ünlüyle biten sözcüklere {+lArI}; */l*, */m*, */n*, */ñ* ile biten sözcüklere {+dArI}; tonsuz ünsüzle biten sözcüklere {+tArI}; */r*, */v*, */y*, */z* den sonra ise {+zArI} şeklinde gelir.

hel-der-ě “halleri”(1002), *batır-zar-ı* “kahramanları”(936), *ata-babalarımızzıñ yola-hı* “atalarımızın geleneği”(38),

İyelik eklerinin normal kullanışlarının yanında, eke dahil veya yardımcı ünlülerin farklı olarak yuvarlaklaşmış olduğu da görülmektedir. Ancak bunlar normal kullanışlarının yanında çok az bulunmaktadır (Karamanlıoğlu, 2019: 60). Metnimizde bunun örneğine tek bir yerde rastlanmıştır.

başkortmon “Başkurt’um” (263).

Başkurt Türkçesinde yapılan çalışmalarda üçüncü çokluk kişi ekleri, {+ları}, {+lerě}; {+dArI}; {+tArI}; {+zArI} olarak belirtilirken Öner, bunlara ilaveten {+I}, {+O}; {+hI}, {+hO} eklerinin de üçüncü çokluk kişi olarak değerlendirmiştir (2011: 277).

ofitsėrzar bolahı “subaylar isyanı” (1299).

Dil tarihi boyunca gördüğümüz iyelik eki kalıplaşmasının bugünkü belirsizlik zamirlerini doğurduğu belirtilmiştir: *biri, bazısı, başkası, hepsi, kimi, kimisi, birisi; barı > barısı, barçası, neçesi, kamusu, kaysı vb.* Bu sözlerde bulunan iyelik ekinin daima çokluk üçüncü şahısta olduğuna dikkat çekilmiştir. Gramer kitaplarında çokluk üçüncü şahıs iyelik eki genellikle *-lArI* şeklinde tespit edilse de *onların babaları* örneği gibi *onların babası* örneği de çokluk üçüncü şahıs sayılmalıdır. Yani çokluk üçüncü çoğul şahıs iyelik ekleri {-lArI} biçiminin yanı sıra {-I} ve {-sI} eklerinin de var olduğunu belirtilmiştir. Bundan dolayı söz konusu olan belirsizlik zamirlerindeki iyelik eklerinin, çokluğun iyeliği olduğuna ve bu yapılarında ancak *onlar-ın bir-i, onlar-ın kim-i, onlar-ın bar-ı vb.* şeklinden gelebileceğini ifade edilmiştir. Yani *bir-i > biri-si, ba’z-ı > bazı-sı, hepi-i > hepi-si, kim-i > kimi-si, bar-ı > barı-sı, barça-sı, başka-sı, neçe-si, kamu-sı, kayu-sı > kaysı vb.* sözlerindeki kalıplaşma çokluk üçüncü şahsın üzerinden olmuştur; verilen örneklerdeki *-ı/ -i, -sı/ -si* morfemi çokluk üçüncü şahıs iyelik ekidir (Öner, 2011: 273-281).

Metnimizde Öner’in bu görüşünü destekleyen yapıya rastlanmıştır:

ularzıñ bėrėhė “onların birisi” (1281).

Aitlik Çekimi

Bir bakıma yapım eki karakteri taşıyan *-ki* aitlik eki, çekim eklerinden sonra gelmesi, iyelik ekleri gibi yardımcı ses alması, ait olmak gibi bir nevi iyelik fonksiyonu taşımasından dolayı çekim eki de dediğimiz işletme eki olarak ele alınmaktadır (Ergin,2011: 226). Aitlik eki bir nesneyi, bağlı olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekândaki yerini göstermek amacıyla belirtir. Bundan dolayı ikinci bir iyelik eki konumundadır (Öner, 2013 :115).

Eklendiği sözcüğe bulunma, bağlılık ve ait olma anlamlarını yükler. Yer belirten sözcüklere eklendiğinde bulunma halinden sonra gelen aitlik eki {-ki}, dil benzeşmesine ve çoğu yerde dudak benzeşmesine uymaz (Korkmaz, 1992:6).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde aitlik ekleri {+ğI}, {+kI}'dır. Bulunma hali ekinden sonra geldikleri zaman “bulunan” veya “olan” anlamı vermektedir. Kıpçak gramerlerinde bu ek, Farsçadan geçen “ki”; “kim” zamiri ve bağlama edatı ile karıştırılmaktadır. (Güner, 2013: 188; Karamanlıoğlu, 2019:76).

Aitlik eki yuvarlaklaşmaya bağlı olarak Başkurt Türkçesinde, tonlu ünlülerin ve tonsuz ünsüzlerin üzerine: {+ğI}, {+ğO}; tonsuz ünsüzlerin üzerine: {+kI}, {+kO} şekliyle gelir (Buran; Alkaya, 2019 :251).

Tablo 5.

Aitlik Çekimi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	{+kI}, {+GI}, {+GU}
Başkurt Türkçesi	{+kI},{+KO} {+ğI},{+GO}

zamanda-ğI “zamandaki” (321), *kelgele-gêler* “kaledekiler” (459), *aryağında-ğI* “karşısındaki” (19), *tire-yakta-ğI* “her yerdeki” (1467).

Öner, Eski Türkçede *-kI/-ki* şeklindeki aitlik ekinin sonraki tarihi lehçelerde de devam ettiğini buna ilaveten tonlu türlerinin de ortaya çıktığını ve bu lehçelerin kendi

gramerlerinde ise *-kɨ/-ki* ekinin ilgi durumu almış sözcüklerle kalıplaştığını ifade eder. Esas olarak *-niñ/-niñ* ilgi durumu ekiyle *-kɨ/-ki* aitlik ekinin birleşmesiyle damak ünsüzünde aykırılışma görülmüş ve bu durum ilgi durum ekinin son ünsüzünü düşürmüştür: *-niñ-kɨ > -nɨki*. Bunun dışında aitlik eki sadece ilgi durum ekiyle değil durum ekleriyle de kullanımı mevcuttur (Öner, 2013: 116). Metnimizde bunun örneğine rastlanmıştır.

ƙayhıhı-nıƙı ‘‘hangisinininki’’ (180), *üzǰǰ-dǰkǰ* ‘‘kendininki’’ (475).

Hem Türkçenin tarihi dönemlerinde hem de bugünkü çağdaş lehçelerde diğer durum eklerinin birbirinin yerine kullanıldığını belirten Yazıcı Ersoy¹, ilgi durumunun ve belirtme durumunun da birbirlerinin yerine kullanıldıklarını ayrıca her iki ekin de *belirlilik* gibi benzer işleve sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple *-nXkX/ -DXkX/-ÂXkX* yapısında bulunan *-nX*, *-DX*, *-ÂX* - ekinin ilgi durum ekinin *ñ'sinin* düşmüş olmasından ziyade, ekin Başkurt Türkçesinin belirtme durum eki olduğunun görüşündedir.

Durum Çekimi

Adlar sözcük grupları ve cümleler içerisinde diğer sözcüklerle ilişkileri sırasında, ilişkinin cinsine göre farklı durumlarda bulunurlar. Bu ilişki kurulurken adlar hep aynı şekilde olmaz, ayrı ayrı hallerde olurlar. İlişki sırasında sözcükler bazen eksiz çoğu zaman da ek olarak ortaya çıkarlar. Adları ilişkileri sırasında çeşitli hallere ve durumlara sokan bu ekler *durum ekleri* adı verilmektedir (Ergin, 2011 :226).

Adların sözcüklerle olan münasebetini ikiye ayırırsak bunlardan biri adın kendisine tabi olan unsurlarla münasebeti; diğeri adın kendisine tabi olmayan, kendisinin tabi olduğu unsurlarla münasebetidir. İyelik eklerini birinci grupta ele alınırken durum eklerini ikinci grupta ele alınmaktadır. Durum ekleri adları edatlara ve bilhassa eylemlere bağlamaktadır. Böylece edat ve eylem gruplarını meydana getirmektedir. Ad çekim ekleri içerisinde asıl ad çekim ekini durum ekleri oluşturmaktadır (Ergin, 2011: 226-227).

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı Ersoy, Habibe (2014). Başkurt Türkçesinde *-nXkX*, *-DXkX*, *-ÂXkX* Yapısı ve İşlevleri. VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 463-488.

Türkçe eski çağlardan beri ad çekimini eklerle, edatlarla bazen de hem ek hem edatlarla yapmaktadır. Uzun bir sözlü dönem geçiren dillerde, birimleri bu dönemler içerisinde ekleşmiştir yani biçim birimi ağırlıklı olan dillerde ekleşmiş edatlar, ekleşmiş bağlı birimler (ad durum ekleri) görülür (Karaağaç,2019 :329-331).

Bu çalışmamızda durum çekimi; Ekli Durum Çekimi, Edatlı Durum Çekimi ve Hem Ekli Hem Edatlı Durum Çekimi olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Cümle içerisinde kazandıkları işlevler, Korkmaz'ın “*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*” eseri dikkate alınarak maddeler halinde belirtilmiştir. Durum çekimlerinin bir bütün şeklinde sınıflandırılması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6.
Durum çekimi

Ekli Durum Çekimi	Edatlı Durum Çekimi	Hem Ekli Hem Edatlı Durum Çekimi
<i>Yalın Durum</i>	<i>Araç Durumu</i>	<i>Benzerlik Durumu</i>
<i>İlgi Durumu</i>	<i>Yön Durumu</i>	
<i>Yapma Durumu</i>	<i>Sebepl Durumu</i>	
<i>Yaklaşma Durumu</i>	<i>Karşılaştırma Durumu</i>	
<i>Bulunma Durumu</i>	<i>Sınırlandırma Durumu</i>	
<i>Uzaklaşma Durumu</i>		
<i>Eşitlik Durumu</i>		

Ekli Durum Çekimi

Türk'e göre ekli durum çekimi, dilin sözlük kullanımından farklı olan ve ek kullanılmadan oluşturulan yalın durum, ekli ilgi, yapma, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma ve eşitlik durum çekimlerinden meydana gelmektedir (2014: 82).

Dmitriyev ve Kiyekbayev vd., eserlerinde *töp kilêş* (yalın durum), *iyelêk kilêş* (ilgi durumu), *töbev kilêş* (yönelme/yaklaşma durumu), *töşöm kilêş* (belirtme/yapma durumu), *urın-vakıt kilêş* (bulunma durumu), *sıganak kilêş* (uzaklaşma/çıkma durumu) olmak üzere altı durum çekimi olduğunu belirtmişlerdir (1950: 65; 2010: 90).

“Başkört Tělěněň Grammatikahı” adlı eserde Dmitriyev durum eklerini anlam yönünden iki gruba ayırarak incelemiştir.

1. Yer ilişkisini bildiren durumlar: *töbev kilěş* (yönelme/yaklaşma durumu), *urin-vaqıt kilěş* (bulunma durumu), *sıganaq kilěş* (uzaklaşma/çıkma durumu).

2. Gramatik ilişkiyi bildiren durumlar: *töp kilěş* (yalın durum), *iyelěk kilěş* (ilgi durumu), *töşöm kilěş* (belirtme/yapma durumu).

Yer ilişkisini bildiren durumlardan iş ve hareketin başlangıç noktası (*sıganaq kilěş*), bitiş noktası (*töbev kilěş*), hareketin yokluğunu ise (*urin-vaqıt kilěş*) ile bildirilir. Böylelikle *sıganaq kilěş* (uzaklaşma/çıkma durumu) ve *töbev kilěş* (yönelme/yaklaşma durumu) hareketin başlangıç ve bitişini belirttiğinden dolayı hareketi bildirmeye ilişkilidir. *Urin-vaqıt kilěş* (bulunma durumu) ise hareketsizliği gösterir (Dmitriyev, 1950: 65-66).

Gramatik ilişkiyi bildiren durumlardan olan *töp kilěş* (yalın durum) öznenin durumunu, *iyelěk kilěş* (ilgi durumu) sahipliği, *töşöm kilěş* (yapma durumu) ise nesneyi bildirmektedir (Dmitriyev, 1950: 66).

Yalın Durum (Nominatif)

Adın hiçbir varlık ve özellikle ilişkilendirilmediği durumdur (Karaağaç, 2019: 331). Adların başka unsura bağlanmayan teklik, çokluk, aitlik ve iyelik şekilleri ismin yalın halidir. Yalın durum çekimi, sıfat ve özne durumunda olabilir (Ergin, 2011:227; Karaağaç, 2019: 331).

Çin ve İngiliz dilleri gibi bazı dillerdeki sözlerin, söz dizimi sırasında eksiz kullanıldığı görülmektedir. Burada önemli olan husus cümle içerisindeki sözcüklerin yeridir. Cümle içerisindeki sözcükler yer değiştirdiğinde cümlenin anlamında tamamen değişme gözlenir. Türkçe de eksiz oluşturduğu bazı söz dizimlerinde sözcüklerin cümle içerisindeki yer düzeni yöntemine başvurur. Örnek vermek gerekirse sıfat tamlaması oluştururken ek kullanılmaz, sıfatın addan önce gelmesine dikkat ederiz. Yani burada mühim olan konu sözcüğün

yer düzenidir. Ancak Türkçede, söz dizimine taşınmış hiçbir söz eksiz durumda değildir. Bağlı biçim birimlerin eksiz kullanılması söz konusu olduğunda biçim birim şeklen metinde yer almaz, söz dizimindeki yeri sayesinde anlam ve işlevini yerine getirir. Anlam ve işlevce var olmasına rağmen kullanılmayan bu ek durumu eksiz biçim birim olarak ele alınır. Yalın durum, eksiz biçim birimlerinden çok farklıdır. Her eksiz yapı yalın durum değildir; yalın durumda söz hiçbir şekilde başka bir yapıyla ilişkiye girmez ve sözüün sözlükteki toplumsal varlığını oluşturmaktadır (Karaağaç, 2019: 331-332).

Hisamova, yalın durumun cümle içerisinde özne, nesne ve seslenme şeklinde olduğunu, ad cümlesinde yüklem şeklinde, belirtisiz ad tamlamasında tamlayan şeklinde ve edat gruplarında ad şeklinde olduğunu ifade eder (2006: 79-83).

Banguoğlu, *iç çekim* ve *dış çekim* olarak ikiye ayırdığı ad çekimleri konusunda yalın durum (nominatif) yapısını iç çekim içerisinde incelemiştir. Yalın durumuna aynı zamanda '*kim durumu*' diyen Banguoğlu, bu durumun cümle içerisindeki asıl görevinin özne olduğunu belirtmiş ve yalın durumu eksiz olarak ele almıştır (2019: 327).

Durgut, Türkçede adların çeşitli ekler alarak çekime girebilmelerinin yanında ek almadan da çekime girebilecekleri ve cümlede eksiz olarak kullanılan tüm bu şekilleri yalın durum olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını belirtir. Yalın durumun eksiz olmasından dolayı Türkçenin durum sisteminde karışıklıklar olduğunu söyler. Durum ekleri içerisinde yer alan ilgi ve yükleme durumunun hem ekli hem de eksiz şekillerinin bulunduğunu ayrıca çekim eki almadan kullanılan sıfatların ve zarfların da yalın durum olarak ele alındığını ifade eden Durgut, cümlede yalın durumda sadece öznenin bulunabileceğini bu durumun da her zaman eksiz olmadığını ifade etmektedir (2006: 71-78).

Cümle içerisindeki sözcükler arasında çekim ilişkilerinde ses ve biçim olarak bulunmayan sadece söz dizimi düzleminde ortaya çıkan özne, nesne, ilgi, sıfat, zarf, emir, eylemlerde üçüncü şahıs ve seslenme gibi çekim biçimlerinde sıfır morfem olarak ele alınabilen eksizlik veya morfemsizlik örneklerinin mevcut olduğunu ifade eden Öner, bunlar arasında en çok bilinen sıfır morfeminin yalın durum olduğunu belirtir (2011: 231-236).

Yalın durum cümle içerisinde seslenme durumunda, özne durumunda bulunabilir. Bu kullanımlarında teklik, çokluk ve iyelik ekleri de alabilmektedir (Karaağaç, 2019: 331; Korkmaz, 2019: 282).

Teklik örnekler;

Bil batşa yaqlı türelerzēñ şul uq Ey buyındağı Beskey tigen avılda ikē yözge yaqlın korallı haldattarı la yıyılırga ölgöre. “Bu **padişah** yandaşlı liderlerin şu Ey boyundaki Beskey denen köyde iki yüze yakın silahlı askerleri de bir araya gelince tamamlanır (1006).

Üzēn İskender soltan itēp tanıtır bil ezem ēlēk başkörttarz a hēz met itken bēr kaz aq. “Kendini İskender sultan olarak tanıtan bu **kişi** öncesinde Başkurlara hizmet etmiş bir Kazaktır” (1080).

Tarpan tarğa tarıgıp, avızına bēr teğem azık kapmay, bēr yotom hiv ēsmey, bēr nise kōn kımşanmay katıp tora. “Vahşi at dar alana sıkışıp, ağzına bir **yiyecek** dahi almaz, bir yudum su içmez, çoğu zaman hareket etmez öylece hareketsiz durur” (1910).

Çokluk ekli örnekler;

... **başkörttar** uğa ağastan toyak yahayz ar, yılı az barz a aşrayz ar. “**Başkurlar** ona ağaçtan toynak yaparlar, sıcak ahıra yerleştirirler” (1931).

Kırağay **saptar** sēmtēmlep bulha la bēsen hermeştēre başlay. “Vahşi **atlar** çimdik çimdik olsa da ekin aramalarına başlar” (1913).

İyelik ekli örnekler;

İriv başlıqtarı, **il-yort azamattarı**, aqsaqaldar. “**Boy liderleri, memleket ve millet yiğitleri, aksakallar!**” (37).

İriv-tübe **imēnlēğē ve ırışı** il-yort imēnlēğēnde. “**Aile sağlığı ve mutluluğu memleket ve millet refahıdır**” (43).

Yalın durum bağlama, unvan, ünlem ve birleşik eylem gibi bazı kelime gruplarında da yer alabilmektedir (Korkmaz, 2019: 283).

(bağlama) ... utız -kırk könlök yul tav yaqtarına barıvı-ıaytıvı mēnen ikē-ös ay ütēp kite, tigen hüz . ‘‘otuz-kırk günlük yol ve dağ etraflarına rivayete göre gelmesi gitmesi iki-üç ay sürer’’ (57).

(unvan)... **Bıkbav Bēy** uzıp ultıra. ‘‘...**Bıkbav Bey** diğer tarafa geçip oturur’’ (24).

(ünlem) **Yemeğet**, Ayzar sesen hağ eyte. ‘‘**Cemaat!** Ayzar değerli bir ozandı’’ (54).

(birleşik eylem) Batırğa höñgölö yavğa timēr ıalkkanı **ezēr bulıv** za uklı yavğa harayta-köyegēhē **hav bulıv** za şart. ‘‘**Kahraman süngülü savaşa demir kalkanı hazır olmak da oklu savaşa çelikten yapılmış kıyafeti sağlıklı olmak da şart**’’ (1101).

İlgi Durumu (Genitif)

Bu durum adın başka bir adla ilgi durumu çekimiyle bağlanmasıyla aralarında bir ilişki olduğunu ifade eder. Ad ilgi durum eki alarak ekli veya ilgi durum ekini almadan eksiz bir şekilde diğer ada bağlanır (Karaağaç, 2019: 334).

Türkçede kişi-kişi, kişi-varlık, varlık- varlık ilişkisinin ve sahiplik kavramının yoğun bir şekilde bulunduğu söz öbeklerinde ilgi durumu ile iyelik eki, cümlelerde zamir ile kişi ekinin görülmesiyle anlaşılır. Bu kullanım ilk olarak tamlamalarda tamlayıcının, cümlelerde öznenin bulunmamasına olanak sağlar. Böylelikle Türkçede tamlayıcı eksik iyelik öbeklerine ve zamirsiz cümlelere rastlamak olasıdır (Karaağaç, 2019: 334).

a. İlgi durumu eki, ikinci adın tasarruf edilerek bir yardımcı eyleme bağlanması durumunda adı eyleme bağlamış olur. İkinci ismin edat olması durumunda ise adı edata bağlamış olmaktadır. Bunlara rağmen ilgi durumu eki adı ada bağlama eki olarak kabul edilmektedir (Öner, 2013: 118). Metnimizde bunun örneklerine rastlanmıştır:

Mosolman mosolmannıñ yardımçesêdêr. “Müslüman Müslümanın yardımcısıdır” (1694).

Ul üz zamanınıñ uqımışlı hem abruylı aqhaqaldarınıñ bërêhê. “O kendi zamanının bilgili ve ünlü ileri gelenlerinden birisidir.” (1346).

b. İlgi durum ekinin zamirleri edatlara bağlama görevleri de bulunmaktadır. Çalışmamızda bunun örneğine rastlanmıştır.

Ey hezret, hinêñ këvêk kêsêlerzen yeşêrêp, kêmge eytehê bulırbız . “Ey din alimi, senin gibi kişilerden saklayıp, kime söyleyebiliriz” (1394).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde bu ek zamirlerde {+İñ}, {+nİñ} şeklindedir. Eski Türkçeden beri görülen {-nİñ} ilgi durum eki kalıplaşmış ve {-İñ} şekli sadece zamir çekiminde kalmıştır (Öner, 2013: 118-119).

İlgi eki Başkurt Türkçesinde kalınlık- incelik, düzlük – yuvarlaklık ve tonlu – tonsuz uyumuna göre sözcüğe eklenir. Ünlüyle biten adlardan sonra {+nİñ}, {+nOñ};

/l/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten adlardan sonra {+dİñ}, {+dOñ}; tonsuz ünsüzle biten adlardan sonra {+tİñ}, {+tOñ}; /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzlerinden sonra {+zİñ}, {+zOñ} şeklindedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 187; Dmitriyev, 1950: 67).

Tablo 7.

İlgi Durum Eki

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
{+nİñ}, {+nUñ}	{+nİñ}, {+nOñ}, {+dİñ}, {+dOñ}
{+İñ}, {+Uñ}	{+tİñ}, {+tOñ} {+zİñ}, {+zOñ}

a. Ekli İlgı Durumu (Belirtili Ad Tamlaması)

Göl şahı rozanıñ haqsıtu senskëlër, memëryelegë hazına haqsıtu ajdahalı. “Çiçeklerin şahı gülün koruyucusu dikenler, mağaradaki hazine bekçisi ejderhadır.” (1737).

Batırşanın bil tabağ-tabağ hatınıñ başınan az ağınasa lëytmotiv bulıp uz gan bër idëya bar. “Batırşanın bu sayfa sayfa mektubunun başından sonuna kadar leitmotif olup arkasında bir fikir var.”(1731).

Bil ürnektegë vağığalar halıktıñ höylevë revëşënde birëlhe le, şaktay yenlë tasvirilıktı, şul zamandıñ halıksan tël-stil üz ënselëkterën hem yaz ma tëldëñ stil hız attarın asıq toyorga mömkin unda. “Bu örnekteki olaylar halkın, söylediği şekilde verilse de oldukça canlı tasvirî, şu zamanın halkına yakın olan dil tarzı özelliklerini ve yazı dilinin tarzı çizgileri açık sezmesi mümkündür orada.” (1641).

İnevë bula, bayarziñ boyoroğo buyınsa, unı bütën yılkınan ayırıp, ayırım biklep to kuyalar. “Giriş yerine yönelir, soylu kişilerin buyruğu boyunca, onu diğër yılkı atlarından ayırıp, farklı yere kilitleyip bırakırlar” (1904).

Heyër, bınan yöz yıldar samahı ëlëk bër bayarziñ yılkıları utlap yörögen yalandarız a, nisëktër, bër kart saptar tarpan bëye bulğan. “Hayır, yaklaşık bundan yüzyıllar önce tahmine göre ilk olarak soyluların atları otlayıp yürüten bozkırlarda bir şekilde, eski tanınanlar vahşi at olmuş” (1891).

Bütën halıqtarız agı şikëllë ük başkort halkınıñ başkınsı hem iz ëvsë handarğa qarata nefretë hem üsë ularğa qarşı öz lökhöz köreşë tarihka yaqsı bildelë. “Başka halklardaki gibi Başkurt halkının isyancı ve sömürücü hanlara ilişkisi nefreti ve intikamı onlara karşı sürekli mücadelesi tarihte bellidir.” (672).

a.1 Belirtili ad tamlamasındaki tamlayan ve tamlanan yalın halde bulunabildiği gibi bir kelime grubundan da oluşabilir (Korkmaz, 2019: 285).

Ul Pětërburgtñ ataklı bër pobi mënen osraşıp, hristiyan dinë mënen nıqlap tanışmaksı bula. “O Petersburg’un ünlü bir sanatçısı ile karşılaşıp, Hristiyan dini ile gereğince tanışmak ister.” (1783).

Nişleyhëñ, tarihtñ yaqtı hem danlı bitterë mënen bërge, uniñ kara hem fajiğelë, hatta gejep seyër yaqtarı la bar. “Ne yazık ki tarihin parlak ve şanlı tarafları ile birlikte, onun kara ve facialı hatta hayret verici derecede tuhaf tarafları da var.”(654).

a.2 Zincirleme ad tamlaması kurabilir.

Ul — 1740 yıışğı başkort vostannietaniyëhu başlığı. “O 1740 yılındaki Başkurt isyancılarının lideridir.”

Këmdë yarlıkar, këmdë yaz alatur bil ez em başkorttarz iñ iñ olo türehö— Irimbur gubërnahınıñ gubërnatorı gënëral-lëytënant knyaz Vasiliy Alëksëyëviç Urusov iken. “Kimi affeden, kimi cezalandıran bu kişi Başkurtların en ulu lideri- Irimbur vilayetinin valisi general Liytinant Knyaz Vasiliy Aliksiyiviç Urusovmuş.”(609).

Şul yağı mënen tarihsınıñ eşë miñe diñgëz töpkölderënëñ sërlë hem mavıktırğıs donyahına sumğan vodolazdı hetërletëp kuya. “Bu yönüyle tarihçinin işi bana deniz diplerinin sırlı ve çekici dünyasına dalmış dalgıcı hatırlatır.” (663).

b. Eksiz İlgi Durumu (Belirtisiz Ad Tamlaması)

İşkë törki tëlënde yaz ilğan bil hattıñ qaralamaları Sënat Taynaya kantsëlyariya türelerë kulına ütëp. şular ösön russağa terjëme itëlëp, arhivta bëz z ëñ köndergese haqlanıp kile. “Eski Türk dilinde yazılan bu mektubun çizimleri senatör Taynaya özel kaleminin eline geçip, bunlar için Rusçaya tercüme edilip, arşivde bizim zamanımıza kadar korunarak gelir.” (1767).

hanuzda padişah hezrëtlerëne barıp, zarılık kılıp. merhëmetler, gedël vedadlar tëler irdëk, ve lekin ul eş hem mömkin döğül. “Daima padişah hazretlerine gidip, kaygı duyup, merhametler, adil dostluklar isterdik, lakin o iş mümkün değil.” (1751).

Könsiğış hakimdarı şikëllë, bil hekiqettë Batırşa ekiyetlëğënda mënen hikmetlep yığıtmağsı. “Doğ u hakimleri muhtemelen bu hikâyede Batırşa’yı masal ve efsane ile gizemli hale getirerek pekiştirmek ister.”(1734).

Yazmış yëlderë unı kötövsënen ayanıs kolğa, qoldan geyyer batırğa, batırz an zatlı haŋa tiklëm küterëp-töşöröp öyöröltöp yörötken. “Kader rüzgârları onu çobandan zavallı kula, kuldan çalışkan kahramana, kahramandan ünlü hana kadar yükseltip alçaltarak savurup getirmiş.” (583).

Belirtisiz ad tamlamalarında tamlayanın tamlanana bağıllığı belirsiz ancak süreklidir. Belirtili ad tamlamasında olduğu gibi araya başka kelime ve kelime grubu giremez (Korkmaz, 2019: 288). Tez metnimizden alınan yukarıdaki örneklerde de bu düşünce doğrulanmaktadır.

Yapma Durumu (Akkuzatif)

Sözcük gruplarında ve cümlelerde eylemin doğrudan doğruya etki ettiği adlar, yapma durumunda bulunmaktadır. Yapma durumu, adları geçişli bir eyleme bağlamaktadır. Bu durumdaki ad, cümle içerisinde nesne görevini görür. Bu durum eki bazen ekli bazen eksiz olarak yapılmaktadır (Ergin, 2011:231; Karaağaç, 2019: 335).

Geçişli eylemlerin önündeki söz veya söz öbekleri ek almasalar da yapma durumundadırlar. Her geçişli eylemin nesnesi vardır. Geçişli eylemler bu yüzden nesnesiz gerçekleşemezler. Geçişli eylemli bir cümlede nesnenin belirtilmemesi ancak o cümleyle ilişkili olan önceki cümlede nesnenin belirtilmesiyle mümkün olmaktadır. Bir cümlede ekli olarak bulunan nesne, belirtili nesneyi; eksiz nesne ise belirtisiz nesneyi ifade etmektedir. Buradaki ekten kastı yapma durumudur (Karaağaç, 2019: 335-336).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde yapma durumu için {-nI}, {-nU}, {-n} ve {-I} ekleri kullanılmaktadır. Adlar ve zamirlerden sonra çoğunlukla {-nI}, {-nU} ekleri gelir. Ekin 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra -nI şekli kullanılmakla beraber -I şeklinin görüldüğü durumlar da vardır. 3. şahıs iyelik ekli sözcüklerden sonra ise her üç biçimi de kullanılmasının yanında ekin Codex Cumanicus’ta {-n} şeklinin daha ağırlıklı kullanıldığı görülmektedir (Güner, 2013: 193).

Başkurt Türkçesinde yapma durumu eki, ünlüyle biten adlardan sonra {+nI}, {+nO} şeklinde; /l/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten adlardan sonra {+dI}, {+dO} şeklinde; tonsuz ünsüzle biten adlardan sonra {+tI}, {+tO} şeklinde ve /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzlerinden sonra {+zI}, {+zO} şeklindedir (Dmitriyev, 1950: 67; Yazıcı Ersoy, 2018: 189).

Tablo 8.

Yapma Durum Ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
{-nI}, {-n}	{+nI}, {+nO}, {+dI}, {+dO}, {+tI}, {+tO}, {+zI}, {+zO}, {+n}

Yapma durumu bazen ekli (belirli nesne) bazen de eksiz (belirsiz nesne) olarak kullanılabilir.

a) Ekli Yapma Durumu

Handı *kuğa alırga tigen emër mēnen Veskey avılınan ilsēler kilēp yētēvē bula, Karahaqal bōte yaran hem nōgerēn ēyertēp üzētēgēler yanına kilēp te tōşe.* “**Han**’ı himaye altına sokan fermandan dolayı Veskey köyünden elçiler gelir Karasakal tüm dost ve askeri birlikte yürüyüp diğerlerinin yanına gelir.” (1010).

Yēyengol artınsa hūzzē Karahaqal üz ē ala. “Yiyengol’un ardından **sözü** Karasakal alır” (1030).

Elbitte, hēzzē ufağa iltērmēn. Elbette, **sizi** Ufa’ya götürürüm. (1567).

Yemyeşēl berhet siz emge olo tūñerek itēp tūşelgen aşalı balaştar öştōne halıngan vaq mēnderz erge her bērehē, üz derejehēn bēşēp, olpatlıqtarın haqlağanday, yaylap ultırışa bara. “Yemyeşil, işlenmemiş kumaş, büyük daire şeklinde oluşturularak döşenmiş süslü

kilimler üstüne yerleştirilmiş küçük minderlerin her birisi, kendi derecesini belirleyip **ağırbaşlılıklarını** korumuş gibi uygun halde serilmiştir.” (22).

her helde. Qarahaqal batırz iñ şaqtay sêrlê hem gïbretlê şeşêsên, katlavlı gümêr hem yav yuldarın küpmêlêr bêlmey torop. “Herhalde kahraman Karasakal’ın pek gizemli ve **ibretli kişiliğini**, mücadelecî ömrünü ve **askeri seferlerini** pek bilmezler.” (592).

ös-dürt kön ütêp kithe le bêr başqort ta üz geyêbên tanırğa ye yav başlıqtarın totop birêrge uylamay. “Üç – dört gün geçse de bir Başkurt kendi **suçunu** öğrenmeyi veya ordu **liderlerini** tutup vermeyi aklından bile geçirmez.” (632).

b) Eksiz Yapma Durumu

Halıq Qarahaqal hakkında yırzar, lëğëndalar sıgarğan beyëtter höylegen. “Halk Karasakal hakkında **türküler** söylemiş, **efsaneler** çıkarmış, **beyitler** anlatmış.” (585).

Qarahaqal izêl başında herbi lagêr qora. “Karasakal idil başında **askeri kamp** kurar.” (1098).

Yaklaşma Durumu (Datif)

Sözcüklerde ve cümlelerde eylemin kendisine doğru yöneldiğini veya yaklaştığını ifade etmek için ad yaklaşma çekimine girer. (Ergin, 2011: 233; Karaağaç, 2019: 338).

Ana işlevi yaklaşma olan bu ekin; yer, zaman, karşılaştırma, neden, ilgi, gereklilik vb. gibi görevleri de vardır. Yaklaşma ifade eden bu durum daima ekli yapılmaktadır (Karaağaç, 2019: 338).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde yaklaşma durumu, tonlu tonsuz uyumuna göre {+KA}, {+GA} şeklindedir. İyelik eki almış adlardan ve zamirlerden sonra ekin {+A} şekliyle geldiği görülür. 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya /n/ ünsüzü girer ve ek {-ñA} şeklini alabilmektedir. (Güner, 2013: 190). Bu durum -k veya -g seslerinin düşmesinden meydana

gelmeyip 1. şahıs teklik iyelik ekli sözcüklerde Orhun Yazıtlarında da bulunan bir özelliğin devamı olarak görülmektedir (Karamanlıoğlu, 2019: 68).

Yaklaşma durumu için Başkurt Türkçesinde {+ğA}, {+kA}, ekleri kullanılır. Ünlüler ve tonlu ünsüzlerden sonra {+ğA} tonsuz ünsüzlerden {+kA} gelir. Teklik birinci ve ikinci şahıs iyelik eki almış olan bir addan sonra yaklaşma durumu eki, {+A} şeklindedir. Teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra ise yaklaşma durumu eki ile iyelik eki arasına /n/ girer (Yazıcı Ersoy, 2018: 191):

Tablo 9.

Yaklaşma durum ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	{+A}, {+KA}, {+GA}
Başkurt Türkçesi	{+A}, {+KA}, {+GA}

Tay-hevrëkterge al birmegen. “Tay veya genç damızlık **aygırlara** yarışta yenilmemiş.”(1834).

Ƙanğa, tuzanğa batha la hörlögöp, iñrëp kithe le yeş aygır bil yulı birëşmegen, yeş kan kız a gına barğan. “**Kana, çamura** batsa da hata edip sızlanıp ağlasa da genç aygır bu kez mücadeleyi bırakmamış genç deli kan daha da kızıştırmış” (1847).

Ul öndeme bër nösşehënde hem Russağa terjëmehënde haqlanıp, şulay uq bëz z ëñ könderge kilëp yëtken. “O çağrı bir nüshasında ve **Rusçaya** tercümesinde saklanıp, böylece bizim zamanlara gelip ulaşmış.” (1774).

Handıñ ëñëhë İskender soltan kul aştındağı bil gëskerz ë yullap, töşlök yağına ikë ös ret başkort sapkındarı yëberële. “Han’ın kardeşi İskender soltan himayesi altındaki bu askerleri yollayıp, doğu **tarafına** iki üç sıra Başkurt habercileri gönderir” (1974).

a. Korkmaz’ın belirttiği gibi bu ekin eklendiği kelime, bir kelime grubu da oluşturabilir (2019: 292). Aşağıdaki örneklerde yaklaşma durum eki alan *fayzahına* ve *avılına* kelimelerinin, tamlanan görevinde olup belirtisiz ad tamlaması oluşturduğunu görmekteyiz.

Şulay ülēmēslē aliş yeş aygır fayzahına tamamlanğan. “Böyle ölümcül mücadeleye genç aygır **lehine** son bulmuş (1854).

Şulay itēp Batırşa Söleymen starşınanıñ Ezēkey avılına yünele. “Böylelikle Batırşa Söleymen çavuşunun Ezikekey **köyüne** yönelir.” (1546).

b. tiklēm, karşı, ...taban edatıyla zarf görevinde edat grubu oluşturur:

Halıķ Karahaķal haķında yırazar, lēğēndalar sıǵarǵan. beyētter hōylegen; hatta uǵa arnalǵan maħsus ēpos bēzzēñ kōnderge tiklēm kilēp yētken. “Halk Karasakal hakkında türküler söylemiş, efsaneler anlatmış. Beyitler söylemiş; hatta ona mahsus efsane bizim zamanımıza kadar gelip ulaşmış.” (586).

Bılar — batşalıķķa karşı baş küterēvze ğeyēplengen hem kıyratılǵas, baş halırǵa, ğeyēplēp yerēn yazalarǵa, beǵzēlerōn yarlıķarǵa hōrōp kiltērēlgen bolası başķorttar. “Bunlar padişahlıǵa karşı isyanla suçlanmış ve dağıtılınca, baş eğmeye suçlarının cezasını çekmeye, bazılarını bağışlanmak için sürgüne gönderilmiş olmalı Başkırtlar.” (602).

Rus hōkümetēnēñ biş mēñǵē yaķın rēgulyar ğeskerē törlō yaķlap Karahaķal herbi lagērina taban poħodķa il sıǵa. “Rus hükümetinin beş bine yakın düzenli askeri her türlü koruyup Karasakal savaş **kampına doğru** gider.” (1109).

c. Yönelme durumundaki bir ad, eyleme bağlanarak anlamca kaynaşmış veya deyimleşmiş birleşik eylemler oluşturabilirler:

... jungar-ķalmıķ han-tayşuları bınan katı şōbhege tōşken, ul rus batşahınıñ da tēñkehēne tēygen. “Jungar – Kalmuk Han atları bu zamandan sonra şüpheye düşmüş, o Rus padişahının da sabrını taşırılmış.” (591).

ç. Aynı adın art arda tekrarından oluşarak zarf görevinde ikileme kurmaktadır:

Heyër, hëz bër këmge yalıv ite almayhıgız ; her këm üzën üzë doşman hem yort-il talavısı itken.. “Hayır siz kimseye huzur vermezsiniz; hatta kendi kendine düşman ve devleti bozanlardansınız.” (621).

d. Adı eyleme “zaman” ve “süre” işlevi ile bağlar:

Bında ös ayğa yakın kınak bulıp yatqandan huñ. mirzalarzı ögötlep hem kotortop arıv gına nöger tuplayza Volga qaray yul tota. “Burada üç aya yakın misafir olup kaldıktan sonra mirzaları öğüt verip, coşturup iyi olan askerleri toplar İdil’e doğru yola koyulur” (748).

Bërse dörlep, bërse hürëlnkërep higëz -tuğız yılğa huız ulğan Aldar — Küsëm yavz arınan hun Başkörtostan yort-ilë bër az tının, hil alıp qalganday bula. “Bir coşup bir sönüp sekiz dokuz yıla uzanan Aldar-Küsim savaşlarından sonra Başkurdistan memleketi bir süre sessiz kalınca güç kazanmış gibi olur.” (784).

e. Adı eyleme “amaç, maksat bildirme” ilişkisi ile bağlar:

Şulay itëp, Morat han moratına irëşe almay. “Böyle olunca Murat Han muradına erişemedi” (747).

f. Yönelme durumundaki bir ad bir eylemle birleşerek anlamca kaynaşmış veya deyimleşmiş birleşik eylemler oluşturur:

İvan Kirillov tigen bër obër-sëkrëtar, Uraldı hem Urta Aziyanı nıqlap kulğa töşöröv. “İvan Kirillov denen bir başka sekreter, Ural’ı ve orta Asya’yı güçlü bir şekilde ele geçirir” (799).

Karahakal — Başkörtostandıñ yalğan hanı» tigen mekelehë başkört batırınıñ şeşësën hem tormoşon tulı gına küz aldına baştır. “karasakal- başkurdistan’ın iki yüzlü hanı” denen makalesi Başkurt kahramanının şahsını ve hayatını göz önüne koyar.” (1249).

Bulunma Durumu (Lokatif)

Söz öbeklerinde veya cümlelerde eylemin gerçekleştiği yer ve zamanın adı bulunma çekimine girmektedir. Bulunma anlamının yanı sıra yer, zaman, iş, devamlılık, süreç gibi bildirme işlevleri de bulunmaktadır (Karaağaç, 2019: 340). Ancak buradaki yer kavramı yalnızca somut bir yer kavramı değildir, eylemdeki harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durum ekine girebilmektedir (Korkmaz, 2019: 299).

Lokatif eki, ismi yalnızca eyleme bağlamaktadır. Lokatif ekinden sonra soru eki, bildirme eki ve -ki eki gelebilir (Ergin,2011 :235).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde bulunma eki, tonlu ünsüzlerden sonra {+dA}; tonsuz ünsüzlerden sonra {+tA} şeklinde gelmektedir (Karamanlıoğlu, 2019: 70). Ek, tonlu ve tonsuz ünsüzlerden sonra uyuma girse de uyuma girmeyen örneklerine de Tarihi Kıpçak Türkçesinde rastlanmaktadır. 3. şahıs iyelik eki almış kelimelere ve zamirlere eklendiğinde araya /n/ yardımcı ünsüzü girer (Güner, 2013: 191-192).

Başkurt Türkçesinde bulunma durum eki, ünlülerden sonra {+lA}; /l/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten adlardan sonra {+dA}; /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzlerinden sonra {+zA}; tonsuz ünsüzle biten adlardan sonra ise {+tA} şeklindedir. 3. teklik şahıs iyelik eki almış bir addan sonra bulunma durum eki ile iyelik eki arasına /n/ girmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 193; Dmirtiyev, 1950: 67).

Tablo 10.

Bulunma durum ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	{+DA}
Başkurt Türkçesi	{+DA}, {+lA}, {+zA}

a. Yer bildirir.

Кışın yoқа қарза тибінде йөрөген, yeyән тönyақ urman-dalalarına saқlı yeyëlgen.
“Kışın ince kar altında gitmiş, yazın kuzey orman ve bozkırlarına doğru yayılmış.” (1814).

Qarahaqal izəl başında herbi lagər qora. “Karasakal idil **başında** askeri kamp kurar”(1098).

Batırzıñ yaralı yavza yamalır tiz er. “Kahramanın yarası **savaştta** kapanır derler.” (1171).

Gejeplənərlək te şul: Qarahaqal — alıstarza al birmes batur, hüñ yarıştarında iñ oştta sesen, yavza iñ yavgir, uqımışlılar arahında zur gilöm ėyehĕ, ĥatta «aşıl zatı» mĕnen ĥan bulıp tanılğan uz aman. “İlginç olan da şu: Karasakal mücadelelerde yenilmez bir kahraman, söz yarışlarında hazır cevaplılıkta en usta ozan, savaştta en cesur, eğitimliler arasında yüksek derecede ilim sahibi hatta “esas soyu” ile han olup tanınmış biridir.” (578, 579).

Soltan-İbrahim yort-ilge ĥan bulıvğa qarağanda, yav başlıqtarına hem yavzağularğa asılda isĕm-simvol ĥĕzmetĕn ġĕne ütegen. “Sultan İbrahim memleket ve millete han olmayı düşündüğünde, ordu liderlerine ve ordudakilere temel de sembol haline gelmeyi başarmış.” (718).

b. Yalın ya da grup halinde, çeşitli işlevselliği ile zarf tümleci kurar.

Batırşa bik katı ĥaq aştında Öföge ozatıla. “Kahraman oldukça katı koruma **altında** Ufa’ya yolcu edilir.” (1570).

Kelgele dürt tarafta ġez ette dürt tepes burama manara yahağandar, şuğa dürt kapka uygandar. “Kalede dört tarafına **adette** olduğu gibi dört kısa ahşap minare yapmışlar, böylece dört kapı meydana gelmiş.”(325).

c. Adı, oluş ve kılışın zamanını bildirme ifadesiyle eyleme bağlar:

... Kūsĕm Aldar, İsmegil bolaları vaqtında uq ĥĕzzĕ böte yort-yĕr, ırıv -toqomoğoz mĕnen bötönley qorotorğa, yĕr yözönen bĕr kĕmdĕñ ĥĕtĕrĕnde le qalmaştay itĕp ĥĕpĕrĕp tüğĕrge, kırıp bötörörge kerek bulğan, tigen hözömtenĕ eyte. “**Küsüm, Aldar, İsmegil isyanlarının olduğu zamanda** sizi tüm yurdu, soyunuz ile büsbütün kurutmaya, yeryüzünde

bir kişinin dahi aklında kalmayıp savurup kırıp bitirmek gerekliymiş şeklindeki ifadeyi söyledi.” (623).

Bil osorza batşa hökümetē Könyak Uralda küp zavodtar, taş kala, kelğeler haldıra başlay, bınıñ ösön bik küp başkort yērzerēn tartıp ala, ul urındarğa rustarzı küsērēp ultırta, yahak, ştraftarz ı arttırta. “Bu dönemde padişah hükümeti Güney Ural’da pek çok fabrika durur, kaleler yapmaya başlar, bunun için pek çok Başkurt yerlerini ele geçirir, o yerlerdeki Ruslar’ı göç ettirip yerleştirir, vergileri arttırır.” (794).

İkēnsē berēlēş vaqıtında Qarahakaldıñ kösē ikēlete artıp kite. “ikinci çatışma zamanında Karasakal’ın gücü ilk sefere göre artarak devam eder.” (1050).

ç. Adı, eyleme “amaç, maksat” bildirme ilişkisi ile bağlar:

1707—1708 yıldarz a Aldar — Kūsēm batırz ar mēnen yavza yörögen Soltan-ğujanı Öfö yanındağı Çēsnokovka lagērında la Qaz anğa poğodta la kürérge mömkin bulğan. “1707-1708 yıllarda Aldar ve Kūsım kahramanlar ile savaşa çıkan sultan Hoca’yı Ufa yanındaki Çisnokovka kampında ve Kazan’a yapılan seferde görmüş.” (716).

d. Adı eyleme “zaman” ve “süre” işlevi ile bağlar:

Ėşkertēv buyınsa, oz aqlamay, yeğni 1709 yıldıñ yaz ında, qarağalpaqtarz an Aldar batırğa tırğa Ğaji han kilēp töşe. “Konuşma süresi çok uzamadan yani 1709 yılının baharında Karakalpaklardan Aldar kahraman Hacı Han geldi.” (769).

e. Eklendiği ada ...kıyasla, ...oranla anlamı katar.

Tik bil bēr nise tişte batır, ğatta bēr nise yöz nöger batşa yavı — mēnerlegen ğesker qarşıhında diñgēz yanında kēskey kul kēvēk kēne. “Ancak bu birçok deste kadar kahraman, hatta birçok yüz kadar asker padişah askeri – binlerce asker karşısında tabiri caizse deniz yanında küçücük göl kalır.” (882).

f. Adı, eyleme “içinde olma, içinde bulunma” anlatımıyla bağlar.

Karahaqal hakkında tarihta törlöse yurav yeşep kilgen. “Karasakal hakkında tarihte çeşitli yorumlar ortaya çıkmış.” (1216).

Karaqalpak hanı Şeybek han Karahaqaldı üz şecerelerende Baybulathesen isemē mēnen yöröven hem aqahı İşem handıñ ulı ikenēp raslay. “Karakalpak han’ı Şeybek han Karasakal’ı kendi şecerelerinde Baybulathesen ismi ile devam eden ve abisi ad han’ın oğlu İkenip teyit eder.” (1225).

Uzaklaşma Durumu (Ablatif)

Söz öbeklerinde veya cümlelerde eylemin göstermiş olduğu hareketin kendisinden uzaklaştığını bildirmek için kullanılır. Uzaklaşma durumunu bildirmek için daima ek kullanılır. Bu ek, uzaklaşma anlamı dışında çıkma, ayrılma, kaynak, tür, başlama yokluk vb. anlamları da belirtir (Karaağaç, 2019: 341).

Uzaklaşma eki genellikle yer tamlayıcısı oluşturarak veya zarf görevi yüklenerek adı eyleme bağlayan bir ektir. Adı eyleme bağlayan bu ek eyleme yer, zaman, mekân, hareket biçimi, sebep, ölçü, miktar, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme gibi pek çok farklı ilişkiyle bağlar. (Korkmaz, 2019: 309; Kiyekbayev vd.,2010:93). Bunun yanı sıra ismi isme veya edata bağladığı da görülmektedir. Bağlamış olduğu edatların bir kısmı eylem kökenli olduğu için o durumda da uzaklaşma eki için ismi eyleme bağlamış denebilir (Ergin,2011 :236).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde uzaklaşma durumu için {+DAn}, {+dIn} şeklinde gelmektedir. Eklendiği sözcüğe göre farklı şekillerde olabilmektedir. Tonlu ünsüzlerin ardından {+dAn}, tonsuz ünsüzlerin ardından {+tAn} şeklinde gelir (Güner, 2013: 192). Sadece *Tuhfetü’z Zekiyye’de* Arapça *min* edatı için uzaklaşma eki -dAn kullanıldığı belirtilmiştir (Karamanlıoğlu, 2019: 72).

Uzaklaşma durumu için Başkurt Türkçesinde, ünlüyle biten adlardan sonra {+nAn}; /l/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten adlardan sonra {+dAn}; /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzlerinden sonra

{+zAn}; tonsuz ünsüzlerden sonra ise {+tAn} ekleri kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 196; Dmitriyev, 1950: 67).

Tablo 11.

Uzaklaşma durum ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	{+DAn}, {+dIn}
Başkurt Türkçesi	{+DAn}, {+nAn}, {+zAn}

a. Bir oluş veya kılışın çıkış noktasını, hareketin nereden başladığını bildirir (Korkmaz, 2019: 310):

Başın eygen köyö, üz ě dayım yuşamğa talğan, tonoq küzzerēnen sıbaşkıp yeş tama. Başını eğmiş bir şekilde, kendisi tamamen uyuklu şekilde donuk **gözlerinden** süzülerek yaş damlar. (1802).

Turı tarpan üz öyörön bavırz an karz ar yırıp tibēn yērz erge yullanğan. “Doru vahşi at kendi sürüsünü kursağından karlar çıkarıp atın otladığı yere göndermiş.” (1865).

Un bër kēşēnē, şul işepten, Karahaqaldıñ yētē yēsavlın kabırğalarından tērēley timēr ırğaqtarğa astıra. “On bir kişiyi, şu sayıdan, Karasakal’ın yedi komutanını kaburgalarından diri şekilde demir çengellere astırır.” (645).

Kubanden yullap kiltērēlgen han Zatu imēş. “**Kuban’dan** çıkıp gelmiş han neslindenmiş.” (714).

b. Eklendiği adı, eyleme “-den dolayı, -dığı için” ifadesi ve sebep-sonuç ilişkisi ile bağlar (Korkmaz, 2019: 310):

Tik zarurattan teğeyēn handıñ hēsiyetē le şunsa. “Ancak **zorunluluktan** tayin ettiği Han’ın niteliği de bunun gibi.” (769).

ul, totolğas, un kön buyı Irımburğa kiltērgende üz ěn as totop, yulda aslıktan ülgen bula. “O, ele geçirilince, on gün boyunca Irımburg’a getirildiğinde kendini aç bırakıp, yolda **açlıktan** ölmüş olabilir.” (647).

Batša samodərjaviyėhınıñ kolonizatorlıq politikahı. — başkort yėrz erėn talavı, tartıp alıvı, ھاlıqtı rehımhėz iz ėvė — bėr-bėr artlı kabınıp torğan vostannıeyėlarğa ğına kiltėrėp ҡalmağan, ھاlıqta bıl yebėr-zolomdan yene nisėk ҡotolov yuldarın ėz lerge mejbür itken. “Padişah otokrasisinden sömürgecilik politikası – Başkurt ölkelerini talan etmesi çekip alması, halkı merhametsizce ezmesi – birbiri ardınca ortaya çıkan isyanları da bastıramamış halkta bu baskılardan bir kez daha bir şekilde kurtuluş yolları aramaya mecbur kalmış.” (694).

Ҳалиқтиñ us-asıv taşkınnan tıvğan ös z ur tulqındıñ ajarlı yalında başkorttoñ yañı yav batırz arı, başlıqtarı ҡalka. “Halkın elindeki öfke selinden doğan üç büyük dalgadan azimli bir şekilde Başkurt’un yeni ordu kahramanları, liderleri ortaya çıkar.” (789).

c. Zaman gösteren adlarda oluş ve kılışın zamanını bildirir (Korkmaz, 2019: 311):

Tañdan başlangan alış köñ üz egėne ҡız a birgen. “Şafak vaktinden başlayan yarış, günün tam ortasında kızışmaya başlamış” (1847).

ç. Adlardan sonra başka, beri, dolayı, gayri, geri, sonra, yana gibi çıkma durumu isteyen edatlarla birleşik edat grubu oluşturur ve farklı işlevler sağlar (Korkmaz, 2019: 315):

Ey buyındağı bėr nise ҡatı berėlēşterzen huñ. Ҷarahaҡal aprėl başında, Ey, yürüzen ürz erėnen Ağız ėl başına sıға. “Ey boyundaki birçok çetin çatışmalardan sonra Karasakal nisan başında Ey, Yürüzen birleşmelerinden Akidil başına çıkar” (1069).

1735—1739 yıldarz ağı olo yav-ķırğındarzan huñ, ҡanhuratılған başkort ilė Һelhėz lenėp tınp ҡalğanday bula. “1735 – 1739 yıllarındaki büyük katliamlardan sonra, kanı dökülen Başkurt devleti güçsüzleşince suskunlaşmış.” (851).

d. Yer ve yön bildiren sözlerde ad tamlamasının tamlanan ögesi olarak eylemdeki oluş veya kılışın yer ve yönünü belirtir:

ularga tönyaqtan yaқın torғанı Skoniya yėrė. tip yaz ған, ti, bıl ғalim. “onlara kuzeyden yakın duranı Skoniya yeri, şeklinde yazan, bu alimdir”

könyaktan kırğız , kalmıqtar, könsıǵıstan Kúsēm han başkıvsılık yě barımta kıla.
“güneyden Kırğız, Kalmuklar, doğudan Kúsım Han işgal edebilir”

e. Yönelme durum eki ile birlikte kullanıldığında bir yerden bir yere geçiş veya kademe bildirir:

Yazmış yeldere unı kötövsänen ayanıs qolǵa, qoldan ğeyyer batırǵa, batırz an zatlı hanǵa tıklēm küterep-töşöröp öyöröltöp yöröiken. “Kader rüzgârları onu **çobandan zavallı kula, kuldan çalışkan kahramana, kahramandan ünlü hana** kadar yükseltip alçaltarak savurup getirmiş” (583,584)

f. Eklendiği adı, eyleme “ile, vasıtası ile” anlamı katar:

hëzzëñ bil bolası-bur yıyınıǵız mēnen iñ avır ülēmëslë ğeyępteręğëz ge qaramaıstan, impërtor ğali yenep terēnen mihurbanlı yarlıqav ütēnevęğëz minë iş kitkēs ğejeplendëre.
“Sizin bu isyancı hırsız topluluğunuz ile en ağır ölümcül suçlara bakmadan, **imparator Ali tarafından** merhametliliği ile affetmesini istemeniz beni şaşırtır.” (618).

Ur buyındaǵı qalaqan un ikë saqrım samahındaǵı ğeyet kiñ, tigëz hem taqır bër yalan yërge biş mēñden aııv qalıq yıyılǵan. “Ur boyundaki şehirden yaklaşık on iki kilometre çok geniş, düz ve bomboş bir bozkır alanına **beş binden fazla** halk toplanmış” (598).

Emme törlö sıǵanaqtarz an alınǵan fakt hem meglümetterge, ularǵa birēlgen törlöse añlatmalarǵa qarap qına, tarihtıñ tēğë yeki bil katmarlı hem qarşılıqlı vaqıǵaların yehet këne töşönövë le kıyın. “Ama çeşitli kaynaklardan alınmış gerçeklere ve bilgilere, onlara verilen çeşitli açıklamalara bakıp da tarihin o veya bu katmanlı ve karşılıklı olayların tek taraflı düşünmekte zor.” (659).

g. Eklendiği adla, daha sonra gelen sıfat arasında karşılaştırma ilişkisi kurar:

Bil kineyenen başqorttar «üz araǵızzan iñ ısanıslılarz ı ğına haylap, törlö hatlıq yen hem yat bavırz arz ı ayırıǵız , dürt yul başqorttarın yavǵa ez érlegëz », tigen meģenenë yaqşı añlayz ar. “Bu kinayeyi Başkırtlar “kendi arasından en şanslıları seçip, çeşitli satılık dost

ve yabancı nesilleri ayırırız, dört defa Başkurtları savaşa hazırlarız” diyen anlamı doğru anlarlar.” (808).

Sıbarkül buyına kilëp sıkkanda ul han ikëlete artқан — ös mēñden aşқан bula. “Eğer onun idil başındaki savaşa bin yarım savaşçısı olsa sıbar kül boyuna gelip çıktığında o han iki seferde artmış- **üç binden** fazla olur.” (1138).

h. Eklendiği ada, “...arasından” anlamı katar:

Şulay za han ikë mēñlë ğeskerēnen illë kēşelëk nöger haylap alıp, başkorttar isēmēnen ütēnēs hatı yazzırıp, Qırımğa yul tota. “Böylece han iki bin civarındaki **askerinden** elli kişilik özel savaşçılar seçip Başkurtlar tarafından istek mektubu yazdırıp, Kırım’a yollar.”

i. Eklendiği adı, eyleme sebep-sonuç ilişkisi ile bağlar:

Volgağa yētkes, rus ğeskerz erēne yulıǵıvınan şörlep, ul nögerē mēnen kirē Kubange kile. “Volga’ya ulaşınca, Rus askerleriyle karşılaşmaktan korkup, askeri ile Kuban’a döner.”

i. Eklendiği adla birlikte anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik eylemler oluşturur:

Başkortostanda kınak bulıp yatқан hanğa rus türelerēnen kilgen böte hat-yaz ıvz ar Bepeney kılınan üte. “Başkurdistan’da misafir olup kalmış Han’a Rus liderlerinden gelen bütün fermanlar Bepeney’in **elinden geçer.**”

Tenēnde umırıp tēşlengen bürē ēz z erē yarahı artқан, üz ē kanhırıp helden tayǵan. “Bedeninde koparıp ısırılmış kurt izlerinin yarası artmış, kendi kan kaybedip **elden ayaktan düşmüş.**”

j. Eklendiği adı, eyleme veya başka bir ada “mensup olma, ...yerden gelme” anlam ve ilişki ile bağlar:

*Yëtmehe, Abulhayır **uldarınıñ** bërähë Hujehmettë Başkortostanga han itëp teğeyënlevge le kümdërële. “Üstelik Abulhayır’ın oğullarından biri olan Hujehmet’i Başkurdistan’a han olmasını belirleyip gönderir.”*

*Emme kaz aq mekelë eytmëşley, **tuqaldan** tivğan yarım yartı gına han indë ul. “Ama kazak atasözü böyle demez, genç kadından doğan yarım yamalak han o.”*

*Divan **volosinan** Miñdëyar mënen ulı Mevlët Qarabayëvtarz ı, şul uq **volostan** höyergol starşınanı, hart **volosinan** Urazımbet Sirayëv starşınanı. Söleymendë. Murzalar volosinan Irışlı Qortkasov mënen Ablayz ı, minë, yemgëhë 28 këşënë yanaralğa totop yëberërge boyora. “Divan **nahiyesinden** Mindiyar ile oğlu Mevlit Karabayivler şu **nahiyeden** Höyergol çavuşunu hart **nahiyesinden** Urazımbet Sirayiv çavuşu, Süleyman’ı, Murzalar **nahiyesinden** mutlu Kortkasov ile Ablayı ve beni toplam 28 kişiyi generale teslim edilmesini buyurur.”*

k. Eklediği adı, başka bir ad veya eyleme bir bütünün parçasını gösterme veya o bütünden gelme ilişkisi ile bağlar:

*Barıhınıñ da igtıbarı aralarında iñ ölken hem abruylı **akhaqaldarınıñ bërähë** Eylë volosı starşınahı Alan Yëyengoldoñ halmaq kına höylevëne yüneltëlgen. “Hepsinin dikkati aralarında en büyük ve tanınmış ihtiyarlardan birisi olan Eyli nahiyesi çavuşu Alan Yiyengol’un uzunca süren konuşmasına yönelmiş.”*

l. *kurtul-, bez-, bı-, kork-, usan-* gibi bir duygunun etkisi altında kalma gösteren eylemlerden önceki tamlayıcılara gelir:

*Qırqıv **helden** qotolov emelëne, kükten töşken bil behetke kıvanişkan qorz ağular Soltangerey handı tizërek sakırıp kiltërëp, han itëp iglan itëvz ë yehetlevge le Derrev kilëşeler. “Kötü **durumdan** kurtulmak isteğine, gökten düşen bu şansa sevinen meclistekiler Soltangerey Han’ı çabucak çağırarak getirtip han yapıp ilan etmeye hazırlanmasına da bir kez daha fikir birliğine varırlar.”*

*Küpmë yapa-yañgız yörövzen kañgırıp miken, törlö qoş-**qorttarz an** biz repmë, elle tullenër ösönmö, nisëktër indë, qırağay mal yulka kötövën qırlay başlay. “Oldukça yalnızca*

dolaşıp durmalarından mı çeşitli kuş kurtlardan bezdiğinden mi yoksa nesli devam ettiği için mi, bir şekilde vahşi hayvanlar sürüsüne dönüşmeye başlar.’’

Lekin ozon yuldan avırıp, ul da Pětërburgta ülöp kıala. ‘‘Lakin uzun yoldan bıkmış, o da Petersbug’ta ölmüş.’’

aytır yulı le uñmay unıñ. Volgağa yëtkes, rus gëskerz erëne yulıgıvınan şörlep, ul nögerë mënen kirë Kubange kile. ‘‘Dönüş yolu da hayırlı değil onun. Volga’ya ulaşınca, Rus askerleriyle karşılaşmaktan korkup, askeri ile Kuban’a döner.

Eger yavız türëlerz ëñ yebër-zolomonan tamam biz regen alık yarlı-yabağalar arahakal tirehëne tuplanhalar, batşa yaqlı starşınalar z a. ökümet isëmënen köslep-urkıtıp, baytağ kös yıyalar. ‘‘Eğer kötü liderlerin baskısından usanan halk ve yoksullar Karasakal’ın çadırına toplansalar, padişah taraflı çavuşlar da hükümet isminin gücüyle korkutup, oldukça güç toplarlar.’’

m. Kıpçak gramerlerinde rastlanan ancak Başkurt Türkçesinde rastlanmamış -dIn eki çalışmamızda tespit edilmiştir. Bu uzaklaşma ekinin ikileme türündeki kelimeye eklenerek zarf görevinde kullanıldığı görülmektedir:

Minnen, İskender soltannan. başkort evëmëne, hemme zatlı starşınalarğa, batırlarğa küpdin-küp selemetlëk. ‘‘Benden, İskender Soltan’ın Başkurt kavmini bütün soylu çavuşlara kahramanlara çokça esenlik.’’

n. Uzaklaşma ekini almış bir ad, başka bir ad veya ad soylu kelime ile çıkma grubu oluşturabilir. Grubun ögeleri bir kelime grubu da olabilir:

arahakaldıñ başta ös yöz këşënen torğan yavınıñ Urazlin ul aştındağı ös yöz këşëlëk başkort hem mişer, yöz këşëlëk kazak otryadtarı mënen tevgë berëlëşë mart urtalarında bula. ‘‘Karasakal’ın başta üç yüz kişiden meydana gelen ordusunun Urazlin himaye altındaki üç yüz kişilik Başkurt ve Mişer, yüz kişilik kazak yerleri ile birinci çatışması mart ortalarında olur.’’

o. Aynı kelimenin art arda çıkma ve yönelme durumlarına girmiş biçimleriyle zarf görevinde, eş veya zıt anlamlı kelimeler oluşturur:

Östevëne, batşa geskerz erëññ töp kösterëññ tire-yaktan uratıp yakınlaşıp kilëvz erë turahındağı şomlo heberz er z e könden-kön köseye bara. “Ayrıca, padişah askerlerinin en önemli güçlerini çevreden saldırıp yaklaşp gelmeleri hakkındaki kötü haberler de günden güne güçlenir.”

Eşitlik Durumu (Equatif)

Sözcük gruplarında ve cümlelerde eylemin nasıl, ne şekilde olduğunu eylemin oluş veya yapılış tarzını göstermek için ad eşitlik çekimine girer. Eşitlik durumu, eşitlik ekleri ve edatlarla yapılmaktadır. Bu ekler benzerlik ekleri de denmektedir. Eklendiği cümleye benzerlik, gibilik anlamı katmaktadır. Bunun dışında görelilik, kadarlık gibi hallerde ifade eder. Bu işlevleri de esasında benzerlik işlevine dayandığını unutmamak gerekir. Adları, eylem kök ve gövdelerine bağlarlar. Bu nedenle adların eşitlik durumu zarf görevinde bulunur (Karaağaç, 2019: 346; Ergin, 2011 :239-241).

Eşitlik durumunun bazı işlevleri kullanılıştan düşmüş ve ek kalıplaşmıştır. Böylece çekim ekinden yapım ekine dönüşme özelliği de kazanmıştır (Korkmaz, 2019: 328; Ergin, 2011 :239).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde *-çA* eki ile ifade edilmektedir (Karamanlıoğlu, 2019: 73; Güner, 2013: 195). Başkurt Türkçesinde eşitlik durumu */-sA/* ekleriyle yapılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 199).

Tablo 12.

Eşitlik durum ekleri

Tarihî Kıpçak Türkçesi	{-çA}
Başkurt Türkçesi	{-sA}

a. Adlara ve zamirlere eklenerek benzerlik, görelilik ve yaklaşıklık ifade eder.

Üzëbëzse samalap qarağanda, ti torğaynı olatayım, Qaraqıya qalahu Ağiz ël mënen Qariz ël kuşılğan toşkarak, elëğë yıyınbız kelge haldırırğa bildelegen moronğarak tura kile. “Kendimizce tahmin edip söylersek derdi büyük atam, Karakıya şehri Akidil ile Karaidil’in bir araya gelip birleştiği yerde, eski mecladizin kalenin kurulacağı belirlenen yere denk gelir.”(350).

b. Eklendiği ada süre anlamı katar:

Ëşkertëv buyınsa, ozaqlamay, yeğni 1709 yıldın yaz ında, qarağalpaqtarz an Aldar batırğa tırğa Hacı han kilëp töşe. “Konuşma süresi çok uzamadan yani 1709 yılının baharında Karakalpaklardan Aldar kahraman Hacı Han geldi.”

c. Eklendiği adı, başka bir ad ile nicelik, yani büyüklük ve miktar yönünden karşılaştırır:

Azaqqa taban mayzan buyınsa unıñ hüzzereñ huplağan avazdar köseyëp kite. “Daha sonra da tüm meydan **boyunca** onun sözlerini onaylayan sesler artarak devam eder.”

Başkört ASSR-ı tarihi buyınsa matërialdar» tomlıgınıñ 1-së kişegende Qarahaqaldıñ huñğı yaz mışı haqında sala-sarpı gına meğlümet te salınıp qala. “başkört assr-ı tarihi boyunca malzemeler” kitaplığının 1. bölümünde karasakal’ın sonraki hayatı hakkında yarım yamalak haberler işitilip kalıyor.”

Başdaş, bazı eklerin hem yapım eki hem çekim eki özelliğinde olduğunu belirterek bu türdeki ekleri bildirisinde ‘ara ekler’ olarak tanımlamıştır (2006: 5). Bu eklerden biri olan -çA eşitlik ekinin de çalışmamızda iki türüsüne rastlanmıştır. Aşağıdaki örneklerde -çA ekinin yapım eki işlevinde olup eklendiği kelimeyle kalıplaşmış yeni bir anlam yarattığını görmekteyiz.

Üsergen ırıvı başlıgınıñ hüiz ën këvetlep, Teteges bëy, unıñ artınsa Qaragujak batır notok tota. “Üsergen boyu liderinin sözünü destekleyip, Teteges bey, onun ardından kahraman Karagujak tercüme etmeye başladı.”(83).

Şunuñ artınsa ilge yaman kırğın kilgen. “Onun **ardından** ülkeye kötü bir kıran gelmiş.”(522).

Edatlı Durum Çekimi

Edat, dilde bağımsız olarak bulunamayan, yani kendi başlarına kullanılamayan söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimleriyle kullanılabilen onlara değişik anlam renkleri katan ve çekime sokan sözlük veya söz dizimi birimleridir. Edatlar bağlı birimlerdir çünkü bu birimlerin var olması varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu şekilde yön, sınır, benzerlik, neden, sonuç vb. anlamları karşılayabilmektedirler (Karaağaç, 2019: 433).

Türkçedeki sentaktik sıra yardımcı unsur + asıl unsur şeklinde oluşturulmaktadır. Bu sentaktik sırayı bozan iki grup dikkat çeker. Bunlar: birleşik eylem ve edat grubudur. Öner, edatlı isim çekimini adın eylemle olabilecek her türlü ilişkisini ortaya koyan kanallar olarak ad çekim eki içinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir (Öner, 1999: 1-7).

Araç Durumu (İnstrumental)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin bir varlığın aracılığı ve onun ifade ettiği zamanda yapıldığını gösterir. Bu durum çekimi edatlı ve ekli olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Araç eki, eylemin ne zaman; nasıl; ne ile yapıldığını ifade etmek amacıyla adlara getirilir. Bu sebeple araç anlamının yanında durum, tarz, neden-sonuç, zaman vb. gibi anlamlar da taşır (Karaağaç, 2019: 344). Bu çekim edatları için ayrıca edatlar da mevcuttur: *birle, birlen, ile, bilen, arkalı* (Karaağaç, 2019: 345).

Araç durum eki Tarihî Kıpçak Türkçesinde {-n}, {-lA}, {-lAyIn} ekleri ile ifade edilmiştir (Karamanlıoğlu, 2019: 74; Güner, 2013: 195). Ancak bu eklerden -n eki kendini koruyamamıştır. Bu ekin zaman ve yer zarfı olan bazı sözcüklerde kalıplaşmış olarak bulunduğu görülmektedir; çekim eki olarak bilinen bu ek örneklerdeki gibi zamanla kalıplaştığı için yapım eki halini almıştır: *kışın* “kışın” (0826), *yeyñ* “yazın” (1814) (Karamanlıoğlu, 2019: 74; Ergin, 2011: 237). Bazı vasıta eklerinin çekim eki özelliklerini

koruması ancak bazı çekim ekleri gibi eski vasıta eki /-n/'nin de çekim eki özeliğini koruyamamış ve kalıplaşmıştır (2006:5). Başdaş'ın bu gibi ekler 'ara ek' olarak tanımladığını yukarıda ifade etmiştik.

Tarihi Kıpçak Türkçesinde araç durumunu ifade etmek için kullanılan bir diğer unsur ise *birle-bile* edatıdır. Bu edat adlardan ve zamirlerden sonra gelmesiyle araç bildirmektedir (Güner, 2013: 196). Karamanlıoğlu vasıta eki olan *-IA* ekini Arap gramerlerindeki *birle* edatı ile yakın ilgisi olduğunu belirtmiştir (2019: 74). Başkurt Türkçesinde bu durum *mänen* edatı ile gösterilmektedir. Bunun dışında vasıta anlamı katan *aşa*, *beylě*, *mänen*, *turahında*, *turala* edatları da kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 198-373).

Tablo 13.

Araç Durumu Ek ve Edatları

Tarihi Kıpçak Türkçesi	<i>-n; -IA; -IAyIn; birle-bile</i>
Başkurt Türkçesi	<i>mänen, aşā, beylě, turahında, turala</i>

a. Adı eyleme “birliktelik, beraberlik” ilişkisiyle bağlar.

Ĥatında yaz ıvğa qarağanda, Batırşa bilay bıǵavlı totqon köyö tüǵel, üz iĥtıyarı mänen barırǵa niyetlep, şul kez erě haq aştınan qaşmaq ta bula. Mektubunda yazıklarına bakıldığında kahramanın bu gibi kelepçeli yani tutuklu olması kötü değil, kendi isteği ile gitmeye niyetlenip, şu kaderi koruma altından kaçmak da bulur. (1575).

Avtor üz eněñ başınan kisken vaqıǵalar aǵışın zamanınıñ olo yeki kēsě tarihi ĥelderě, sotsiyal meseleler mänen ürěp alıp bara. Yazar kendinin başından geçen olaylar akışını zamanının büyük veya küçük tarihi halleri, sosyal-siyasi meseleler ile birleştirerek devam eder, kendi zamanından bir süre sonra ve yerinde pek köklü sosyal- siyasi değer verir. (1595).

b. Eylemdeki oluş ve kılışın hangi “vasıtasıyla, sayesinde” gerçekleştiğini bildirir:

hemmegězge le meǵlüm Qazan qalahı bēzzen ifrat alıs, yaqşı at mänen arıv saqta barǵanda la, utız -kırk könlök yul tav yaqtarina. “Herkes tarafından bilinen Kazan şehri

bizden vergi alınca güzel bir at ile uygun zaman da gidildiğinde otuz-kırk günlük yol ve dağ etraflarına rivayete göre gelmesi gitmesi iki-üç ay sürer.” (56).

ƘapƘanı hıvlı ur aƣa sıǵırlı kŭpěr mēnen totaƣtırǵandar. “Ƙapıyı sulu çukur **sayesinde** kalkabilen köprü ile baǵlamıřlar.” (326).

c. *turala* ve *turahında* edatlarıyla “ile ilgili, hakkında” anlamı katar:

Bıl turala batřaǵa yazǵan atında ul şularzı atay. “Bu konuyla ilgili padişaha yazmış olduǵu mektubunda o şunları söyler.” (1353)

İrkēn dalalarzıñ irkēn-ireven tarpanƣayz arı yukƣa sıƣƣas, ular turahında barı ör etireler, moñhov ikeyetter ğēne torop ƣalǵan. “Büyük bozkırların büyük geniş at gibi olanları iyi olmayınca, onlar **hakkında** yalnızca bilinen hatıralar, sıkıntılı hikâyeler kalmış.” (1888).

Bıl tētrekēs ikeyettē iřētkes, ƣız ıƣhınıp kitēp, min azaƣ tarpandar turahında ež ebiyet ƣarařtırz im hem huñǵı tarpandargā beyle ƣız ıƣlı, ğibretlē meǵlŭmetter osrattım. “Bu ürpertici hikâyeyi işitince, meraklanıp, ben uzun süre vahşi hayvanlar hakkında araştırma yaptım ve ardından hayvanlarla ilgili komik, ibretli haberlere rast geldim.” (1934).

. *beylē* vasıta ekiyle “ile ilgili, -e baǵlı” anlamı katar:

Bēr hüž mēnen eytkende Soltan-Morattuñ isēmē Bařƣortostan tariına kŭpēmēlēr beylē kēvēk kŭrēnhe le, uniñ yēsēmē hem kŭlegehē sitte ƣala. “Konuřma getiǵinde sultan Murat’ın ismi Bařƣurdistan tarihine çokça baǵlı, güçlü görünse de, onun cismi ve gölgesi kıyı da kalır.” (756).

Karahakaldıñ 1740 yılǵı yavzı oyořtorovǵa, uniñ barışına beylē matērial tarita řaƣtay kŭp haƣlanǵan. “Karasakal’ın 1740 yılındaki ordusu örtüştürmeye, onun barışına baǵlı materyal tarihte çokça saklanmış.” (1246).

Bılgarğa karşı başkorttarzıñ baş kütärävě – tevgě utlı davıl kız galışı İrimbur ėkspėditsiyahı mēnen beylėnėşlě. “Bunlara karşı Başkurtların isyan etmesi - ilk silahlı tufan hareketi İrimbur seferleri ile ilgilidir.” (797).

d. *mēnen* ve *beylě* vasıta ekleri birlikte kullanılarak anlam pekiştirilmiştir:

ğemelde, Batırşanıñ bı seyhet-seferě ħalıqtıñ keyfēñ hem tın alıñın bėlėv ġēne tığėl, unı yavğa öndev, şuğa ezėrlev mēnen beylě bulıvı ħağırak. “Aslında, Batırşa’nın bu seyahati halkın keyfini ve rahatını bilmek değıil, onu savaşa çağırarak, şuna hazırlamak ile ilişkili olduğunu söylemek daha doğrudur.” (1385).

e. Birliktelik belirten *mēnen* vasıta durum eki, bu işlevi pekiştirmek için kendisinden sonra *beraber* veya *birlikte* edatını aldığı görülür.

Bıl yulı indě ħalıqtarz ıñ zarın, tēlekterēñ yėtkėrėv mēnen bėrge üz ēnėñ bolalağı gonahtarı ösön yarlıkav z a ütėnmeksė. Bu kez artık halkların üzüntüsü, istekleri ulaştırması ile birlikte kendisinin gelecekteki günahları için af dilemek ister. (1758)

Bıl ırıv başlıqtarı mēnen yeneş ye ular artındarak her ırıvzıñ yort-tübe bulır. “Bu boy liderleri ile beraber veya onlardan daha sonra her boyun çadırı olur.” (30).

Sebeup Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin hangi nedenle gerçekleştiğini göstermek amacıyla nedenin adı olan söz, sebep çekimine girer. Uzaklaşma eki de “neden” anlamı için kullanılabilir (Karaağaç, 2019: 348). Tarihî Kıpçak Türkçesinde sebep durumu için *üçun/içün* edatı kullanılmıştır (Karaağaç, 2019: 349).

Başkurt Türkçesinde sebep durumu için ayrıca bir ek bulunmamaktadır. Ancak cümle içerisinde bu işlevi sağlaması için *arħahında* (sebebiyle, yüzünden, sayesinde), *arħala* (yüzünden), *bula* (için), *hözömtehėnde* (sonucunda), *ħaķına* (için), *ösön* (için), *yağınan* (açıdan, bakımından, için), *yaķtan* (açıdan, bakımından, için) edatları kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 203; 366). Metnimizde sebep durumu için sadece *ösön* edatına rastlanmıştır.

Tablo 14.

Sebepler durumu ek ve edatları

Tarihi Kıpçak Türkçesi	üçün / için
Başkurt Türkçesi	ösön

Bıl yulı indē halıktarziñ zarın, tēlekterēn yētķerēv mēnen bēрге üz ēnēñ bolalağı gonahtarı ösön yarlıkav za ütēnmeksē. “Bu kez artık halkların üzüntüsü, istekleri ulaştırması ile birlikte kendisinin gelecekteki günahları için af dilemek ister.” (1759).

İkhēz -sikhēz dalalar urtahında kaplanıp kuyılğan kalkanday kalkğa yatқан bıl hōz ek tübe olo yeylev, yıyn ösön boron-borondan başkorttarz iñ iğtibarın tartқан. “Uçsuz bucaksız ovalar ortasında kaplanıp bırakılmış sur gibi yükselmeye başlayan bu eğik tepe büyük yayla, toplantı için eski zamandan beri Başkurtlar’ın dikkatini çekmiş.” (7).

Yılı kıranı ijğir kışka alıştırğan, irke ösön küz hēz , ayakhız kalğan bıl hōr tarpandı kız ganıp, başkorttar uğa ağastan toyak yahayz ar, yılı az barz a aşrayz ar. “Sıcak ahırını soğuk kışa tercih eden, özgürlüğü için gözsüz, ayaksız kalan bu hür vahşi hayvanı kısıkanıp, Başkurtlar ona ağaçtan toynak yaparlar, sıcak ahıra yerleştirirler.” (1930).

Yön Durumu (Direktif)

Söz öbeklerinde veya cümlelerde eylemin belli bir yönde yapıldığını göstermek amacıyla ad, yön gösterme çekimine girer. Yön ekleri adı eyleme bağlar. Yön ekleri eski Türkçe döneminden sonra edatlarla yapılmaya başlanmıştır (Karaağaç, 2019: 348).

Yön eklerinin bulunduğu sözcükler zarf olarak kullanılmaktadır. Türkçede çekim eki olarak bulunan yön eklerinden bazıları sözcüğün bünyesine tam bir yapım eki gibi eklenmiştir. Çekim eki özelliklerini kaybetmiştir. Bugün birkaç ekte kalıplaşmış olan yön ekleri yerine yön ifadesi için Türkçede eskiden beri datif ekiyle kullanılan karşı, doğru gibi yön bildiren edatlar kullanılmıştır. Yapım eki özelliği gösteren yön ekleri +ArI ve +rA olmak üzere iki türdür. *Son-ra, taş-ra, üze-re ;il-eri, iç-eri, yuk-arı* şeklinde örneklendirebiliriz; +ra, +re ekini Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde de görmekteyiz. *İç-re*

sözcüğüne baktığımızda günümüzde de bazı şiir metinlerinde varlığını koruduğu bilinmektedir (Ergin, :242).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde {+GARl}, {+ArI}, {+rA} ekleriyle gösterilmektedir (Güner, 2013: 196). Karamanlıoğlu, gerek {-garu} gerekse {+ra} ekinin bu dönemde çekim eki işlevini yitirdiğini ve yapım eki özelliği kazandığını belirterek eki ‘yapım ekleri’ başlığı altında incelemiştir (2019: 76).

Başkurt Türkçesinde yön durumu için, sarı, taba, taban, töben, ötorö edatları kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 375). Metnimizde yön durumu için sadece *taban* edatına rastlanmıştır.

Tablo 15.

Yön durumu ek ve edatları

Tarihi Kıpçak Türkçesi	/-gArI/, /-ArI/, /-rA/
Başkurt Türkçesi	taban

*Rus hükümetenēñ biş mēñgē yakın rēgulyar geskerē törlö yaqlap Qarahaqal herbi lagērına **taban** pohodqa sıga.* “Rus hükümetinin beş bine yakın düzenli askeri her türlü koruyup Karasakal savaş kampına doğru gider.” (1109).

*Batırşalar urmanğa inēp kitken yul mēnen at ez ēnen kiske **taban** ularğa bēr nise kēşē yaqlınlaşa.* Batırşalar ormana giden yol ile at izinden akşama doğru onlara birçok kişi yaklaşır. (1488).

*Bēr kilke kiske **taban** şav-şivğa uyanıp kithe, ni küz ē mēnen kürhēn, mesēt tireley tup-tulı halık.* “Bir kez akşama kadar curcuna ile uyanıp gitse, ne vakit görsen, mescit çevresinde bir sürü halk.”(1550).

Karşılaştırma Durumu (Comparatif)

Söz öbekleri ve cümlelerde varlığın başka varlıklar ile eylemin gerçekleşme biçiminin de başka eylemlerle karşılaştırıldığını göstermek için ad karşılaştırma çekimine girer (Karaağaç, 2019: 350).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde bu durumu belirtmek için, *teñli; kibi, kibik, kibin, kebi, bigi, bigin* edatları kullanılmıştır (Karaağaç, 2019: 350).

Karşılaştırma durumu için Başkurt Türkçesinde *tiklëm, ƙarağanda* edatları kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 378; 383). Metnimizde sadece *tiklëm* edatına rastlanmıştır.

Tablo 16.

Karşılaştırma durumu ek ve edatları

Tarihi Kıpçak Türkçesi	teñli; kibi, kibik, kibin, kebi, bigi, bigin
Başkurt Türkçesi	tiklëm.

*Beyëtter höylegen; ƙatta uğa arnalğan maħsus ėpos bĕz z ėñ könderge **tiklëm** kilĕp yĕtken.* “Beyitler söylemiş; hatta ona mahsus efsane bizim **zamanımıza kadar** gelip ulaşmış.” (586).

Sınırlandırma Durumu (Limitatif)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleşmesinin sınırlı olduğunu belirtir. Sınırın adı olan söz, sınırlama çekimine girer. Sınırlama çekimi, Türkçede her zaman çekim edatlarıyla yapılmıştır. Bu durum varlık ile varlık arasındaki ilişkiden ziyade varlık ile eylem arasında görülmektedir. Varlık ile eylem arasındaki sınırlamayı çekim edatları ile yaparken eylem ile eylem arasındaki sınırlamayı ise açıklayıcı bağlama edatları ile gerçekleştirmektedir (Karaağaç, 2019:353).

Karşılaştırma, iki varlık arasında denkleştirme, karşılaştırma veya eşitlik anlamı katarken; sınırlandırma ise failin hareketinin başka bir ismin varlık sınırına kadar gerçekleştiğini ve hareketin uzaydaki mesafesini belirtmektedir (Öner, 2011: 39).

Kıpçak Türkçesinde sınırlandırma durumu için *dek, degin deyin, diyin, dakın, dakınça; ƙaƙlı, ƙaƙlı; ƙadar* edatları kullanılmaktadır (Karaağaç, 2019: 353).

Başkurt Türkçesinde sınırlandırma durumunun yanında karşılaştırma durumunda da kullanılan *tiklēm* edatı kullanılmaktadır. (Öner, 2011: 43). Bunun dışında *birlē*, *yaqın* edatları sınırlandırma ifade etmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 375; 379).

Tablo 17.

Sınırlandırma durumu ek ve edatları

Tarihi Kıpçak Türkçesi	dek, degin deyin, diyin, dakın,dakınça; çaklı, şaklı; kadar
Başkurt Türkçesi	birlē, tiklēm,

Yer-yön ve zaman-süre bakımından sınırlandırmayı bildirir.

Bēz hēzzē bēr ayzan birlē urmanıbızza aşıraybız , hēzge his bēr yamanlık itmeyēnse, his bēr doşmandarığızğa meglüm itmeyense. “Biz size bir aydan **beri** ormanımızda yer veririz, size hiç kötülük yapmadık ve hiçbir düşmanlarınıza iyilik etmedik.” (1503).

Halıq Karahakal hakında yırz ar, lēğēndalar sıgarğan beyētter hōylegen; hatta uğa arnalğan maşsus ēpos bēz z ēñ könderge tiklēm kilēp yetken. “Halk Karasakal hakkında türküler söylemiş, efsaneler anlatmış. Beyitler söylemiş; hatta ona mahsus efsane bizim zamanımıza **kadar** gelip ulaşmış.” (586).

Yazmış yēlderē unı kötövsēnen ayanıs kolğa, koldan geyyer batırğa, batırz an zatlı hanğa tiklēm küterēp-töşöröp öyöröltöp yörötken. “Kader rüzgârları onu çobandan zavallı kula, kuldan çalışkan kahramana, kahramandan ünlü hana **kadar** yükseltip alçaltarak savurup getirmiş.” (584).

Suragol batır üzē, uniñ yaqın yahavıddarı hunğı huliştarına tiklēm huğışıp, kılıstan sabılıp, hōñgöge sensēlēp yatıp qalgandar. “Suragol kahramanın kendisi, onun yakın ahbabları son nefeslerine **kadar** savaşıp, kılıçtan kesilip, süngülenmişler.” (439).

Metnimizde Tatar Türkçesine ait olan *qader* sınırlandırma edatı, sayılardan sonra gelerek *yaklaşık*, *tahmini* anlamlarını kattığı görülmüştür.

*Şul vakıtta bėzinėň ğeyyayeler tırt yöz **kaderě** kėşě uķ-söngě bėrle urısıň (batşa ğeskerz erėnėň — Ğ H.) östėne çabıp, kelğesėn alıp tamam kırdılar ve tuplarını kulğa tőşėrdėler. “Şu vakitte bizden başka dört yüz **kadar** kiři ok ve süngü ile Rus’un (padişah askerlerinin – F.H.) üstüne yürüyüp kalesini alıp, tamamen tarumar ettiler ve toplarını ele geçirdiler.” (1635)*

Hem Ekli Hem Edathı Durum Çekimi

Türkçe, eklerin ve edatların yanında zaman zaman hem ek hem edatlarla da ad çekimini sağlamıştır.

Benzerlik Durumu (Similatif)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde varlığın başka bir varlığa, eylemin gerçekleşme şeklinin başka bir eyleme benzediğini göstermek için benzerliğin adı olan söz, benzerlik çekimine girmektedir (Karaağaç, 2019: 351).

Benzerlik durumu tarihi Kıpçak Türkçesinde {-çA} ekiyle gösterilir (Güner, 2013: 195). Bunun yanında *bigi~bigin, kébi ~ kébin, kébik, tég, dék, déy* gibi edatlarla da yapılmıştır (Güner, 2013: 298).

Benzerlik durumu için Başkurt Türkçesinde ünlüyle biten sözcüklerden sonra {+lAy}; /l/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten sözcüklerden sonra {+DAy}; /r/, /y/, /z/ ile biten ünsüzlerden sonra {+zAy}; tonsuz ünsüzlerden sonra {+tAy} eki gelmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 2).

Bunların dışında *bulıp, hımaķ, işě, kėvėk, köyö, mişlė, sıfatında, şikėllė, tōslō, oķşaş, urınına* edatları kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 2).

Tablo 18.

Benzerlik durumu ek ve edatları

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
{+çA}, bigi ~ bigin, kébi ~ kébin, kébik, tég, dék, déy	<ul style="list-style-type: none">• {+DAy}, {+lAy}, {+ zAy}• hımağ,• këvək,• köyö,• mişlë,• şikëllë,• urınna

Ekli Benzerlik Durumu

*Argımaqtıñ alğırlığı elle qayz an bildelë: atқан **uqtay** honolop yële gëne.* “Hızlı koşan atın dişleri acaba nereden belli: atılan ok gibi uzanmış.” (165).

*İkhëz -sikhëz dalalar urtahında qaplanıp quyılğan **qalkanday** qalkıp yatқан bıl höz ek tübe olo yeylev, yıyın ösön boron-borondan başqorttarz uñ iqtıbarın tartқан.* “Uçsuz bucaksız bozkırlar ortasında kaplanıp bırakılmış sur gibi yükselmeye başlayan bu eğik tepe büyük yayla, toplantı için eski zamandan beri Başkurtların dikkatini çekmiş.” (6)

*Şulay za, il-yort qanhız bulmaq tiheler ze, **unday** bëy-bayz ar qan tabıv hem iqlan itëvz ëñ şartın, tertip-qanundarın üzzerënsë totorğa tırışqandar.* “Yinede memleket-millet hansız olmaz deseler de **onun gibi** zengin beyler han olmak ve ilan etmek şartını, düzen kurallarını kendilerince sürdürmeye çalışmışlar.” (703).

*Yıvaş **quyzay** iter qan.* “Sakin **koyun gibi** yapar han” (679).

*Üz irkëñ mënen baş halıp, dar aştında ülgensë. tërë **köyö**, qulında qoral totop, yavz a ülgeneñ mëñ artıq.* “Kendi isteğınle ve baş eğip dar ağacı altında ölmektense diri **halde**, kolunda silah tutarak savaşta ölmek bin kez daha iyidir.” (878).

Edatlı Benzerlik Durumu

*Bayzar bal ėskendĕ, yarlı mĕşkĕn yarz an yatıp hıv ėsken tigen **ġikĕllĕ** olo yıyındarz a la yarlı-yabaġaġa hıyz iñ barı kıtı-kotoho». kaldık-boġtoġo tĕygen, e ilevzerzegĕ kıansa yarlı ġalıķta mal-mĕlket tĕgĕl, baġ kıayġıhı, yen aġrav ġes-terĕ... “Zenginler bal yediġinde, fakir, zavallı yere yatıp su iġmiġ gibi bŸyŸk topluluklarda fakir-fukaraya ikramının hepsi soġuġu ve azı dŸġmŸġ, bŸylelikle topluluktaki nice fakir halka mal-mŸlk deġil, baġ aġrısı ve gŸnŸl sızısı kalmıġ...” (101).*

*Kayhı gına yŸgĕrĕk attı kıarama, šul aldan kilĕr tŸslŸ, barıhı la hŸlŸk **kĕvĕk** yılkıldap, tĕyĕn kĕvĕk uynaklap tora. “Daha iyi at hangisi diye dŸġŸnse de hepsi de sŸlŸk **gibi** parlayıp, sincap gibi oynayıp durur.” (111).*

*Elĕġĕ kelġeler taġız urayıp, kıala **kĕvĕk** bulıp tŸzŸklenĕp, bayın kitken. “Adı geġen kaleler daha da bŸyŸyŸp, šehir gibi, dŸzenlenip, zengin olmuġ.” (374).*

*Yĕr tĕtrevzen daryala barlıķķa kilgen ġeter kıaklıma tulķındar **ħımak**, kirĕ tulķın yulındaġı bar nemenĕ le kıırıp Ÿtĕr. “Yer titremesinden deniz de meydana gelen felaket dalgalar gibi, gerideki var olan šeyleri de alıp gŸtŸrŸr.”*

*Bĕznĕñ ġelĕmĕz šul **miġlĕlĕr**: -kıyemet kŸnŸ tamuġ ehlĕ kŸrĕrler hava yŸzŸnde bĕr kıara bolot. “Bizim halimiz šu gibidir: Kıyamet gŸnŸ cehennemdeki insanlar gŸrŸrlere ki hava da bir kara bulut.”*

*Ÿlgen ye yazalanġan bĕr ġuġıġıhı **urınına** safķa ikev baġa. “Ÿlen veya cezalandırılan bir savaġçı **yerine** sıradaki iki kiġi gelir.” (1136).*

Adlarda Soru

Soru eki ismin soru šeklini yapan ġekim eki olarak da adlandırdıġımız išletme ekidir. Bu ek daima adı eyleme baġlar. Bu ek edat kŸkenli olup sonradan ekleġmiġtir. Daha ġok eylem išletme eki arasında deġerlendirilse de hem adları hem eylemleri išleklik sahasına alan genel bir ektir. Diġer išletme eklerinin hepsi soru ekinden sonra gelmektedir, bu da

kapsamının diğerlerine göre daha geniş olduğunun bir göstergesidir. Soru ekinden sonra sadece bildirme ekleri gelebilmektedir (Ergin,2011 :243).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde {+mI}, {+mU} şeklindedir (Karamanlıoğlu, 2019: 139) Başkurt Türkçesinde ise bu ek {+mI}, {+mO} şeklinde kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 204).

Tablo 19.

Soru ekleri

Tarihî Kıpçak Türkçesi	{+mI}, {+mU}
Başkurt Türkçesi	{+mI}, {+mO}

Başkurt Türkçesinde soru biçiminin damak uyumuna göre /+mI/, /+më/ şeklinde olur. Genel Türkçede eski dönemlerden beri ses uyumlarına bağlı bir şekilde görülen bu edatın adlara geldiğinde giderek kendisinden önceki sözcüğe eklendiğini vurgulamak gerekir (Öner, 2011: 2).

a. Temel görevi, eklendiği sözcüğe soru anlamı katmaktır:

*Tik kanhuratıp taşlanğan Başkörtostan ilē yavız türelerēnen, iz ēvsēlerēnen hez ēr ük konon **alırılıqmı** huñ?* “Ancak kanımı akıtıp heba edilen Başkurdistan ili kötü liderlerinin, sömürücülerinin şimdi mi intikamını alır **sonra mı?**” (1330).

Bıl heber ıstınmı-buşmı. “Bu haber gerçek mi **yalan mı?**” (1373).

*Kuñaltaq tormoşonda nisēk yēttē şulay kön kürgen yarlı-yabağa, baygoş **küpmē?*** “Boş hayatında nasıl yaşadı böyle gün gören yoksul, baykuş **çok mu?**” (195).

Soru ekinden sonra kullanılan *iken* sözcüğü anlama, tereddüt veya şüphe ifadesi katmaktadır (Ercilasun, 2007: 768).

*Şunan qotolovz iñ bērer yulı-emelē **yukmı** iken?* “Şundan kurtulmanın bir yolu **yok mu acaba?**” (50).

b. Anlatıma hayıflanma, merak, öfke, şaşkınlık, şüphe, yalanlama, pekiştirme, pişmanlık, olumsuzluk, olasılık gibi anlamlar da katmaktadır.

moğayın, ye bil birmey, ye kös samalap yöröp, Suraman tağı kapıl .matkıp totop, Omorz aktıñ bilën kışıp alıp qaray iken, bil taşmı ni—kata la kuya, ti. “Görünen o ki güreşte yenilmez, veya güç deneyi suraman yeniden ansızın kavrayarak tutup, Omurzak’ın belini kıştırıvermiş bel taş mı nasıl da sert durur.” (151).

Şulay itęp, vostannietaniyęlarzı bastırırğa, başkorttarzan ştraf attarı tületërge tip kilgen han ayak tęp başkorttarzı yaklaşa başlamahınmı. “Böylece ayaklanmaları bastırmak için, Başkurtlardan ceza olarak at vergisi almaya gelen han ayak direyip Başkurtları desteklemeye başlamasın mı?” (838).

Běr zaman un biş hıbaylıhı mēnen Karahakal han kilęp te töşmehēmě. “Bir gün on beş atlısı ile Karasakal han gelip de ortaya çıkmasın mı?” (918).

Қıyıv teқdimdenmě, yeş kımız şavқımınanmı yıyın indě yarayhı yeleyenęp te bara ině indě hez ęr. “Kahraman **takdiminden mi** genç kımız **etkisinden mi** topluluk, daha yararlı ok atabilmeye de devam edebiliyordu artık.” (73).

Tatar Türkçesinde soru anlamı -mı/-mě ekinin yanı sıra (+mě + iken) *miken* edatı ile de sağlanmaktadır (Öner, 2013:265). Metnimizde, sadece bir yerde Tatar Türkçesine ait olan bu özelliğe rastlanmıştır.

Küpmě yapa-yañğız yörövzen kañğırıp miken, törlö қоş-қorttarz an biz repmě, elle tülleněr ösönmө, nisęktәр indě, қıraғay mal yıldı kötөvән қırlay başlay. “Oldukça yalnızca dolaşıp durmalarından mı çeşitli kuş kurtlardan bezdiğinden mi yoksa nesli devam ettiği için mi? Bir şekilde vahşi hayvanlar sürüsüne dönüşmeye başlar.” (1892).

Adlarda Bildirme

Sürekli taşıyan ‘olmak, var olmak, bulunmak’ anlamlı eylemler, ana yardımcı eylem işlevindedirler. Varlık, eylem, söz öbeği veya söz de kısacası oluş bildiren ana yardımcı eylemin önündeki her şey aynı değerdedir çünkü varoluş eylem içinde varlık için de söz konusudur. Ana yardımcı eylemle kurulan ifadelerin hepsi bir bildirme ifade etmektedir. Bildirme denilen unsur bir varlık için geçerli olduğu gibi bir olay içinde geçerlidir (Karaağaç, 2019: 389).

Ana yardımcı eylemin taşıdığı ‘varoluş bilgisi’ tüm dil birimleri için geçerli olan bir olgu olduğundan çok sık kullanılmaktadır. Tüm dillerde çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Ana yardımcı eylem Türkçede yapılan araştırmalarda cevher eylemi, cevherî eylem, salt eylem, boş eylem, ana yardımcı eylem, ad eylemi, ekeylem, bildirme eki vb. gibi terimlerle karşılanmıştır. Eski Türkçede ‘olmak/bolmak, ermek, turmak’ eylemleri kullanılırken (Karaağaç, 2019: 390) ‘ermek’ ve ‘turmak’ eylemlerinin kullanım alanları genişleyerek Kıpçak Türkçesinde de er- ve tur- eylemleri ile yapılmaktadır (Karamanlıoğlu, 2019: 151).

Başkurt Türkçesinde ad çekiminin şimdiki zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört şekli bulunmaktadır. Olumsuzu *tügěl* şeklinde yapılmaktadır. (Yazıcı Ersoy, 2018: 295).

Şimdiki Zaman

Ad çekiminin şimdiki zaman çekimini yaparken Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şimdiki zaman eki düşmektedir. Çekim, şahıs ekleriyle olmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 205).

Tablo 20.

Adlarda şimdiki zaman bildirmesi

	1.Şahıs	2.Şahıs	3.Şahıs
Teklik	{+m},{+mIn}, {+mOn}	{+hIn}, {+hOn}	Ø
Çokluk	{+bIz}, {+bOz}	{+hIgIz}, {+hOgOz}	Ø; {+lAr}, {+Dar}, {+zAr}

Olumlu Çekim

Emme 1740 yıldın fěvralēnde Tırnaqlı volosınıñ Möhemmet avılında yermöhemmet öyönde yıylğan küp kēne starşınalarzıñ, batırzarzıñ bıl keñleşşevē ehemiyetē yağınan tarihta üz ěnse běr belekey qoroltayğa tiñ. “Ama 1740 yılının şubat ayında Tırnaklı nahiyesinden Muhammet Köy’ünde Yermöhemmet evinde toplanmış pek çok çavuşlardan, kahramanlardan bu müşaverenin önemli kısmından tarihte kendince bir küçücük kurultaya eşit.” (891).

Qarahaqal — Başqortostan tarihındağı ataqlı şehēs. “Karasakal Başkurdistan tarihindeki ünlü bir şahıstır.” (575).

Gejeplēnērlēk te şul: Qarahaqal — alıstarz a al birmeş batır, hüž yarıştarında in ošta sesen, yavz a in yavgir, uqımışlılar arahında z ur gیلöm ěyehē, hatta «aşıl zatı» mēnen han bulıp tanılğan uz aman. “İlginç olan da şu: Karasakal mücadelelerde yenilmez bir kahraman, söz yarışlarında hazır cevaplılıkta en usta ozan, savaşta en cesur, eğitimliler arasında yüksek derecede ilim sahibi hatta “esas soyu” ile han olup tanınmış **biridir.**” (580).

Tarpan —üte haq, tilbēr hem yılğır yılkı. “Vahşi at- sezgisi oldukça güçlü ve hızlı olan bir **yılıdır.**” (1823).

Bēye, tay qolon, qonandar utlağanda la, yuşağanda la ayğır her saq uyav. “Kısrak, tay ve aygırlar otladığında da ot yemeye başladığında da aygır, her zaman **uyanıktır.**” (1825).

Olumsuz Çekim

Tarih yaqşirtıvğa la, hörteroytëvgë lo mohtaj tügël. “Tarih düzeltmeye de kötüleşmeye de **muhtaç değil**”

Şuğa küre meşelen, 1704—1711 yıllarǵ aǵı vostannietaniyëniñ yëteksëhë, halıq aldında ǵ ur abruylı hem uqımışlı Aldar starşınanıñ. — üz ė ğëne le han bulırlıq bër uz aman aqhaqaldıñ, sitten han neşlënen bulır aşıl zat ėz levë his **ġejep tügël.** “Buna göre örneğin, 1704-1711 yıllarındaki sömürgeciliğinin lideri halk önünde güçlü büyük şöhret sahibi ve eğitilmiş Aldar çavuşunun ve kendi de han olacak bir şanlı aksakalın, yabancının han soyundan olan asıl soy araması hiç de **şaşılacak bir durum değil.**” (710).

Ana bit zamanında yartı donyanı tëtretken hem üz kılında totqan ataklı Timër ısın Yıhangir, böyük polkovodëts, emme han tügël. “İşte bir dönem dünyanın yarısını titreten ve kendi elinde tutan ünlü Timur gerçek bir cihangir, büyük komutan, ama **han değildir.**” (706).

Öyör başı sos iken, öyör ǵe imën-aman. “Sürü başı çevikse sürü de **zararsız ziyansızdır.**” (1824).

Tarpan, yaylap yaqınlaşkas, hez ėr unıñ üz ėne ėyeleşëv yëñël tügël. “Vahşi at, fırsatını bulup yaklaştığında şimdi onun kendi başına alışması **kolay değil.**” (1895).

Görülen Geçmiş Zaman

Ad çekiminin belirli geçmiş zaman çekimi -i eyleminden sonra getirilen belirli geçmiş zaman ekleri (-nI/-nO/) ekleri ile yapılır. (Yazıcıoǵlu Ersoy, 2018: 2017-208).

Tablo 21.

Adlarda görülen geçmiş zaman bildirmesi

	OLUMLU		OLUMSUZ
1.Tekil	i-nēm	1.Tekil	tügël i-nēm
2.Tekil	i-něň	2.Tekil	tügël i-něň
3.Tekil	i- nē	3.Tekil	tügël i- nē
1.Çokluk	i-něk	1.Çokluk	tügël i-něk
2.Çokluk	i-něgěz	2.Çokluk	tügël i-něgěz
3.Çokluk	i-ně(lěr)	3.Çokluk	tügël i-ně(lěr)

Olumlu Çekim

.... e tire-yaqtıñ ekrënlep hirekleněvën. běr kise qor Hıbaylılarz ıñ avıldan sıgıp hız ıvın küz etërge **mömkin ině**. “fakat çevreden acele ettirmeden seyrekleşmeyi bir akşam meclis atlılarının köyden çıkıp kaçmayı gözden geçirmek **mümkündü**.” (1037).

Bıl — halıq aldındağı tevgě sıgıışı, bėrensě **yěñěvě ině** handıñ. “Bu halk arkasındaki ilk çıkışı ve birinci **zaferiydi** hanın.” (1040).

Qarahaqal bėlėmlė, üzě sesen, batır ir, tigen danınıñ **başı la ině** bıl. “Karasakal bilgili, zeki, kahraman er, diye adlandırılan ününün **başıydı** bu.” (1041).

Emme sesen davza, batır yavza hınala tigendey Qarahaqaldıñ yavalıştarı **alda ině** elě. “Lakin heyecanlı mücadelede, kahraman ve asker de sınanır denmiş gibi Karasakal’ın mücadeleleri **ilerideydi** henüz” (1042).

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Ad çekiminin belirsiz geçmiş zaman çekimi *-i* eylemine *-ken* çekim ekinin getirilmesi ile yapılır. Genellikle *-ken* çekim ekinin getirilmesi görülürken bununla birlikte az da olsa *iměş* şekline de rastlanır (Yazıcı Ersoy, 2018: 209).

Tablo 22.

Adlarda öğrenilen geçmiş zaman bildirmesi

	OLUMLU	OLUMSUZ
1.Tekil	i-kenmën	tügël i-kenmën
2.Tekil	i-kenhëñ	tügël i-kenhëñ
3.Tekil	i-ken	tügël i-ken
1.Çoğul	i-kenbëz	tügël i-kenbëz
2.Çoğul	i-kenhëgëz	tügël i-kenhëgëz
3.Çoğul	i-ken(der)	tügël i-ken(der)

Olumlu Çekim

*Këmdë yarlıkar, këmdë yaz aladır bil ezem başkorttarz uñ uñ olo türehö— Irımbur gubërnahınıñ gubërnatorı gëñëral-lëytënant knyaz Vasiliy Alëksëyëviç **Urusov iken.*** “Kimi affeden, kimi cezalandıran bu kişi Başkurtların en ulu lideri- Irımbur vilayetinin valisi general Liytinant Knyaz Vasiliy Aliksiyiviç **Urusovmuş.**” (609).

*Kubanden yullap kiltërëlgen han **Zatı imëş.*** “Kuban’dan çıkıp gelmiş han neslindenmiş.” (715).

*Ul Kösök tigen karağalpak-kaç ak hanınıñ **ulı imëş.*** “O Kösök denen Karakalpak-Kazan Hanı’nın **oğluymuş.**” (721)

*Boron kırağay attar, kolan, tarpandar bik **işlë bulğan iken.*** “Eski vahşi atlar, tay ve boz renkli nesli tükenmiş atlar çok **eşliymiş** meğer.” (1813).

Olumsuz Çekim

*ul halık arahında bëzge doşmandar, **yuk ikendër.*** “o halk arasında bize düşman olanlar **yokmuş** meğer.” (1487).

*Ul butalıšta hatta kayhıu üzëñdëkë, kayhıu doşman ikenën ayırırılık ta **tügël iken.*** “Hatta o kargaşada kendilerininkini düşmanın hangisi olduğunu ayırabilecek de **değilmiş.**” (475).

Şart

Ad çekiminin şartı, *i-*, *bul-* yardımcı eylemine *-hA* şart ekinin getirilmesi ile yapılır (Yazıcıoğlu Ersoy, 2018: 211).

*Ƙırağay saptar sēmtēmlēp **bulha** la bēsen hermeştēre başlay.* “Vahşi atlar çimdik çimdik **olsa** da ekin aramalarına başlar.” (1913).

*E bina Dim buyı batırı Suraman buyğa oz on **bulmaha** la, bik baz ıķ ir-yēğēt.* “İşte Dim boyu kahramanı Suraman, boyu uzun **olmasa** da gayet yiğittir.” (129).

2.2.2. Sıfat

Adlardan önce gelerek onları niteleyen ve farklı yönlerden belirten sözcüklerdir. Sıfatlar da ad oldukları için bir bakıma ad sayılısalar da sıfatlar ile adlar kullanım biçimine bağlı olarak önemli bir ayrıma sahiptirler. Bir adla birleşen sıfat, sıfat tamlamasını oluşturmaktadır (Korkmaz, 2019:335).

İsimler tek başlarına bir varlığı karşılarken sıfatlar da bu durum gözlenmez. Bu nedenle sıfatlar adlar gibi ayrı kavramlar değil adlara bağlı kavramlardır. Anlam ve işlevlerini ortaya koyabilmeleri için muhakkak bir adla bağlanmaları gerekir. Sıfatlar yalnız durumda bulunurlar ve sıfat olarak kullanıldıkları sürece ek almazlar (Korkmaz, 2019: 336; Banguoğlu, 2019: 341).

Başkurt Türkçesi’nde sıfatlar iki başlık altında ele alınır:

1- Niteleme Sıfatları

2- Belirtme Sıfatları

2.1 İşaret Sıfatları

2.2 Sayı Sıfatları

2.2.1 Asıl Sayı Sıfatları

2.2.2 Sıra Sayı Sıfatları

2.2.3 Üleştirme Sayı Sıfatları

2.2.4 Kesir Sayı Sıfatları

2.3 Belirsizlik Sıfatları

2.4 Soru Sıfatları

3-Sıfatlarda Pekiştirme

4-Sıfatlarda Derecelendirme

4.1 Üstünlük

4.2 En Üstünlük

Niteleme Sıfatları

Ergin'in ifadesiyle vasıflandırma sıfatları da denilen niteleme sıfatları, varlıkların renk, boy, biçim, yapı, ağırlık vb. bakımından vasıflarını ifade etmek için kullanılırlar (2011: 246). Bir adın önünde birden çok niteleme sıfatı bulunabilir (Korkmaz, 2019: 336).

Başkurt Türkçesinde niteleme sıfatları, *indey* "nasıl", *ni töslö* "ne renk", *qayhı* "hangi", *qasanğı* "ne zamanki", *qayzağı* "neredeki", *kẽmdekẽ* "kimdeki" sorularına cevap verirler (Yazıcı Ersoy, 2018: 212).

Yemyeşel tuğaylıqtarzi "yemyeşil ovaları" (392).

Olo izel "büyük İdil" (375).

yakın ve alış ilder "yakın ve uzak iller" (381).

İkhẽz -sikhẽz dalalar "uçsuz bucaksız ovalar" (388).

tonoq küzzerenen "donuk göz" (1802).

möšköl ayanıs helě “zor ve zavallı hâli” (1810).

Belirtme Sıfatları

Nesnelerin kendine ait özelliklerini göstermeyip nesneyi şu veya bu şekilde belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları genellikle niteleme sıfatlarından daha önce gelir. (Ergin, 2011:247; Korkmaz, 2019:336).

bul hözek tübe “**Bu** eğik tepe” (6).

Başkurt Türkçesinde belirtme sıfatları işaret sıfatı, sayı sıfatı, belirsizlik sıfatı ve soru sıfatı olmak üzere dört başlık altında ele alınır (Yazıcı Ersoy, 2018: 216-238).

İşaret Sıfatı

İşaret sıfatları, varlıkları gösterme yoluyla belirten sözcüklerdir. Varlıkların buldukları yeri, zamandaki ve zihindeki uzaklık derecelerine göre göstererek oluşturulmaktadır (Korkmaz, 2019: 375).

Başkurt Türkçesinde kullanılan işaret sıfatları şunlardır: *bul* “bu”, *şul* “şu”, *ul* “o”, *těgě* “diğer”, *oşo* “şu”, *binav* “bu”, *anav* “o”, *binday* “böyle”, *şunday* “şöyle” (Yazıcı Ersoy, 2018: 216).

bul tireněñ “**Bu** çevrenin” (8).

Şul haқта “**şu** konuda” (65).

ul olo yıyın mayzanı “**o** büyük toplantı meydanı” (10).

oşo yıyınbız “**şu** toplantımız” (65).

anav Ağizěl “**O** Akidil” (67).

bunday yulğır koştar “**Böyle** hızlı kuşlar” (181).

şulay küpmě yav “**Şöyle** pek çok mücadele” (368).

Těğě batur “**öteki** kahraman” (140).

Sayı Sıfatları

Adları sayı göstererek belirten sıfatlardır. Aslında sayı adı olan bu sıfatlar, adların önüne geldiklerinde sıfat görevini yüklenerek kalıcı birer sığata dönüşmüşlerdir. Sayı sıfatları adları, sayılarıyla, dereceli olarak veya bölüştürmeli ve orantıya dayalı parça, bir kesir olarak belirtirler (Korkmaz, 2019: 377).

Dmitriyev ve Kiyikbayev, sayı sıfatlarını *han* “sayı” başlığı altında incelemişlerdir (1950: 91; 2010: 110).

Sayı sıfatları kendi arasında dört başlıkta ele alınmıştır.

Asıl Sayı Sıfatları

Eklendikleri adla sıfat tamlaması kurarak varlıkların sayısını belirtir. Diğer sayı sıfatlarının temelini, asıl sayı sıfatları oluşturur. Bu sayı adları sözcük halinde, sıfat tamlaması halinde veya sayı grubu olarak cümle içerisinde bulunabilir (Dmitriyev, 1950: 92; Ergin,2011 :249; Korkmaz, 2019: 377).

‘Bir’ sayısı dışındaki diğer sayılar çokluk bildirdiğinden dolayı ad çokluk eki almaz. Eğer çokluk eki alırsa sıfat tamlamasından çok özel ad niteliği taşır. Ayrıca *ilk* ve *son* sıfatları açıkça bir sayı belirtmemekle birlikte ilk ve son sayıları belirttiği için asıl sayı sıfatları arasında ele alınabilirler (Korkmaz, 2019: 379).

Başkurt Türkçesinin temel sayıları şunlardır: *běr* (1), *ikě* (2), *ös* (3), *düirt* (4), *biş* (5), *altı* (6), *yětě* (7), *higěz* (8), *tuğız* (9), *un* (10), *yөгөrmě* (20), *kırk* (40), *illě* (50), *altmış* (60),

yětměš (70), *hikhen* (80), *tuḡhan* (90), *yöz* (1), *měň* (1), *million* (1. .), *milliard* (1. . .)
(Yazıcı Ersoy, 2018: 225).

ös yaḡtan “üç taraftan” (460).

dürt yul “dört kez” (809).

Altı saḡrım “altı kilometre” (1485).

tevgě utlı davıl ḡuz ḡalıšı “ilk silahlı tufan hareketi” (797).

hunḡı alıšı “son savaşı” (1301).

Başkurt Türkçesinde, sayı sıfat tamlamasından veya sayı grubundan oluşan asıl sayı sıfatları da bulunmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 225).

un ikě saḡrım “on iki kilometre” (597).

un biš hıbaylıhı “on beş silahlısı” (918).

türt yöz ḡaderě kešě “dört yüz kadar kişi” (1635).

Un hiḡěz kešěně “on sekiz kişiyi” (645).

Sıra Sayı Sıfatı

Sıra sayı sıfatları varlıkların derecelerinin sayısını belirtir. Bunların temel fonksiyonları derece bildirmektir (Ergin, 2011: 252).

Başkurt Türkçesinde sıra sayı sıfatları asıl sayılara + *(ı)nsı*, +*(ě)nsě*, +*(o)nso*, +*(ö)nsö* ekinin eklenmesiyle oluşturulmaktadır. Bunlarla beraber *tevgě* “birinci, ilk”, *urtansı* “ortanca”, *huñınsı* “sonuncu” sözcükleri de sıra sayı sıfatı olarak kullanılmaktadır. (Dmitriyev, 1950: 97; Yazıcı Ersoy, 2018: 227).

İkënsë berëlëş “ikinci çatışma” (1050).

Ösönsö kış “üçüncü kış” (1903).

bërënsë bülek “birinci hediye” (169).

yětënsë ölöşö “yedinci kısmı” (343).

Tevgë yav tulqını yalında Kilmek mënen Aqay starşınalar “**Birinci** ordu dalgası önünde Çavuşlar Kilmek ile Akay Çavuşları” (790).

Metnimizde, sayı sıfatlarının almış olduğu ekler dışında adın önüne gelerek sıfat görevinde bulunan sözcükler de vardır.

huñğı tarpan “sonuncu tay” (1953).

Üleştirme Sayı Sıfatı

Bu sıfatlar bölme, ayırma, paylaşırma, dağıtma ifade eden, varlıkların sayısını bölük bölük gösteren sıfatlardır. Başkurt Türkçesinde bu sıfatlar kurulurken ünlüyle biten sayılara +şAr, ünsüzle biten sayılara +Ar eki getirilerek yapılır (Dmitriyev, 1950: 98; Ergin,2011 :251; Korkmaz, 2019: 380).

Dürter attı “dörder atı” (807).

mëñer këşëlëk “biner kişilik” (994).

Sayı grubu şeklinde de oluşturulabilir:

unar yëğërmëşer sumlık “onar yirmişer rublelik” (1627).

Kesir Sayı Sıfatı

Belirtmiş oldukları adın sayısını kesirli olarak ifade eden sıfatlardır. Diğer sıfatlardan ayrılan yönleri tek bir kelimeyle değil kelime grubu ile ifade ediliyor olmasıdır. Bu sıfatlar yapıca bulunma eki almış sayı adının başka bir sayı adı ile oluşturmuş olduğu bulunma grubuna dayanmaktadır. Kesirli olarak gösterilmeyen *yarım* sıfatı da kesirli sıfat sayılabilmektedir (Korkmaz, 2019: 380).

Başkurt Türkçesinde bunlara ek olarak *sirək* “çeyrek”, *bötön* “tam, tüm”, *ölöş* “kısım, bölüm” gibi bazı sözcükler de kesir sayı sıfatı olarak ele alınmaktadır (Dmitriyev, 1950: 96; Kiyikbayev.,2010:113; Yazıcı Ersoy, 2018: 229).

yartı iman “yarısı iman” (1066).

yıyındıñ ikənsə ölöşön “Konseyin ikinci bölümü” (98).

Heyər, bığa elə barı mösel yarım gümər üzğan. “Hayır, bunun üzerinden şimdiye kadar sadece **yarım asır** geçmiş.” (46).

Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, varlık ve nesnelerin sayı ve miktarını belirsiz olarak bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2019: 383).

Başkurt Türkçesinin belirsizlik sıfatları aşağıdaki gibidir:

hemme “her, hepsi”, *böte* “bütün”, *bötön* “bütün”, *totoş* “bütün, hep”, *bar* “bütün”, *barlık* “bütün, hep, tamamı”, *barsa* “bütün”, *her* “her”, *köllö* “bütün”, *her bër* “her bir”, *yëñël-yëlpë* “her türlü”, *his te* “hiç”, *his bër* “hiç bir”, *tilehe nindey* “herhangi bir”, *tilehe kaylı* “herhangi bir”, *bër nise* “birkaç”, *elle nise* “herhangi bir”, *ayırım* “başka”, *kaylı bër* “başka, bazı, kimi”, *beğzë* “bazı”, *başka* “başka”, *az* “az”, *baytağ* “çok”, *baytağkına* “hayli çok”, *küp* “çok”, *nizër* “biraz”, *bëravık* “biraz” (Yazıcı Ersoy, 2018: 231).

*Minnen, İskender soltannan. başkort kevēmēne, **hemme** zatlı starşınalarğa, batırlarğa küpdin-küp selemetlĕk. “Benden, İskender Soltan’ın Başkurt kavmini **bütün** soylu çavuşlara kahramanlara çokça esenlik.” (981).*

*Karahaqal **böte** yaran hem nögerĕn ĕyertĕp üzĕ tĕgĕler yanına kilĕp te töşe. “Karasakal **tüm** dost ve askeri birlikte yürüyüp diğĕrlerinin yanına gelir.” (1011).*

***Bik küp** ĕeskerĕn, attarın, qoraldarın yuğaltqan doşman elĕğĕ uq almaş araqı sigĕnĕrge mejbüir bulğan. “**Pek çok** askerini, atlarını, silahlarını kaybeden düşman şı kısacık zamanda geri çekilmeye mecbur olmuş.” (1220).*

*Başkortostandıñ **her** tarafına tarata. “Başkurdistan’ın **her** tarafına yayılır. (1314).*

*... Batırşı **kayhı bĕr** eñgemelerĕn hatına hüĕ me-hüĕ küsĕre. “... Batırşı **herhangi bir** görüşme ve tartışmaları mektubuna kelimesi kelimesine yerleştireir.”*

*Bıl yar hüĕzen huñ **beğzĕ** bĕrevzer küpmĕlĕr iseñğĕrep qalğanday... “Bu öfkeli konuşmadan sonra **bazı** kişiler çok şaşırıp kalmış gibi...” (1672).*

***his bĕr** ni yuk. “hiçbir sorun yok” (1392).*

*Şığa küre bĕzge ĕezĕr kayhı bĕr öştemeler, **ayırım** ünnekte mĕnen ĕeneğĕtlengende le yarar töşlö. “Bundan dolayı bize şimdi nasıl ilaveler, **farklı** örnekler ile kanaat getirip fayda sağlar gibi” (1616).*

*Şılay huñğı tarpan öyörz erĕnĕñ bĕrĕhĕnde olo baş, kışka muyın, şırt yallı, sısqan hırtlı **bĕr hayzaq tay** büten tay-tülaktarz an ayırılıbıraq torğan iken. “Böylece sonuncu vahşi at, sürünün birisinde büyük baş, kısa boyun, kalın yeleli, geniş sağırlı olması yönüyle **bir** damızlık at dışındaki tay ve aygırlardan daha farklı bir şekilde duruyormuş. (1833).*

*Tarpan tarğa tarıqıp, avızına **bĕr teğem** azık qapmay. “Vahşi at dar alana sıkışıp ağızına **bir yiyecek** dahi almaz.” (1910).*

Bıltırğılay bër-ikë birtëndërgensë ҡatı-ҡatı tibëp, ayҡap örkötöp taşlarğa samalağan ҡart ayğır yeş tarpandıñ hirt birmevëne başta bër az maz ap ҡalğan. “Geçen seneki gibi bir iki defa yaralanmalar meydana gelince sertçe yakalayıp, sarsarak ürkütüp fırlatmaya çabalayan yaşlı aygır, genç vahşi atına destek vermede önce biraz tereddüt yaşamış.” (1842).

Soru Sıfatları

Varlıkları ve nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır (Ergin, 2011: 252).

Başkurt Türkçesinde soru sıfatları şunlardır: *qalay* “hangi, nasıl”, *qayhu* “hangi”, *qayhılay* “nasıl”, *nisëk* “nasıl”, *nindey* “nasıl”, *ni töşlö* “ne renk”, *qasanğı* “ne zamanki” *këmdëgë* “kimdeki”, *küpmë* “kaç, ne kadar”, *ni qezër* “ne kadar”, *nise* “kaç”, *ni saqlı* “ne kadar” (Yazıcı Ersoy, 2018: 238).

Qayhu ırıv köslö handı şul quyır, qayhu ırıv üslë qandı şul koyor, ti halıq. “Hangi soy güçlüyse – hanı o belirler, hangi soy intikamı almak isterse kanı o döker der halk.” (843).

Tirmelerz en arıraq, yalan tiphënënde tiz -tiz gëne oyqastırılğan yëlëlerge elle in hetlë bëyeler beylengen. “Çadırlardan daha ötede, bozkırın tepesinde aceleyle üç dört metre aralıklarla dikilen kazıklara bağlanan tellerde bal artığı biriktirilmiş kim bilir ne kadar atlar bağlanmış.” (17).

Ničë mertebe halqımız mirzağa bardılar, niçe mertebe yanaralğa bardılar? “Kaç sefer halkımız Mirza’ya gittiler, kaç sefer generale gittiler” (1697).

Bër hodayımızdan küz dotamız, ni könlerge ve ni hellerge uğratır? didë. “Sadece Allah’ımızdan korkarız ne günlere ve ne hallere uğratır? Dedi.” (1638).

Heyër, ular kitkëlegensë elë, qayhu yak atı uz ır? tip behestër z e quyırqılap alğam. “Hayır, onlar geldiğinde henüz hangi tarafın atı önde gelir? Diye aralarında bahisler geçse de belirlenen yerde toplanmışlar.” (110).

Yılına bër kilgen olo yıyın nındey kürkem kürënmehën? “Yılda bir olan büyük şenlik nasıl güzel görünmesin?” (194).

Sıfatlarda Pekiştirme

Pekiştirme sıfatları, belirli bir kurala bağlı olarak sıfatın başına eklenen hecelerle oluşturulur ve anlamı güçlendirir (Korkmaz, 2019: 373).

Başkurt Türkçesinde sıfatların pekiştirilmesi asıl sıfatın ilk hecesinin sonuna *+p* ya da *+m* pekiştirme eklerinin getirilmesiyle oluşturulmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 241).

Yem-yeşël berhet siz emge olo tüñerek itëp tüşelgen aşalı balaştar öştöne halıngan vaq mënderz erge her bërëhë, üz derejehën bëshëp, olpatlıqtarın haqlağanday, yaylap ultırışa bara. “. **Yemyeşil**, işlenmemiş kumaş, büyük daire şeklinde oluşturularak döşenmiş süslü kilimler üstüne yerleştirilmiş küçük minderlerin her birisi, kendi derecesini belirleyip ağırbaşlılıklarını korumuş gibi uygun halde serilmiştir.” (21).

Yavza ülep kalğan batırzarin, yandırılıp torombaş-kölge eyelendërëlgën avıldarın, bala sağa, kız kırkın kırkın meyëtterën qara küzzerzen haqlap, ap-ak kefën mënen kaplağan töşlô qarlı-buranlı kış kile.» Ural buyzarına. “Savaşta ölüp kalan kahramanları, yakılıp paramparça edilmiş köylerini, çoluk çocuk, kadınlar kızlar ölümlerini kötü gözlerden saklayıp, **bembeyaz** kefen ile kaplanmış gibi karlı fırtınalı kış gelir Ural boylarına.” (853).

Sıfatlarda Derecelendirme

Varlıkların niteliklerini başka bir varlıkla kıyaslayarak ne gib, ne kadar, ne derece sorularına cevap veren böylelikle iki varlık arasında benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, en üstünlük veya daha aşağıda olma gibi anlamlar yükleyen sözcüklerdir. Bu durum, sıfatların kendisinden önce gibi, kadar, daha, fazla, çok, pek, en, ziyade, harikulade gibi zarf veya zarf olarak kullanılan sözlerin getirilmesiyle oluşturulur (Korkmaz, 2019: 363).

Üstünlük

Karşılaştırmada dediğimiz üstünlük derecesi, bir varlığın özelliğinin başka varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha düşük, daha az olduğunu belirtmektedir (Korkmaz, 2019: 365).

Başkurt Türkçesinde üstünlük derecesi uzaklaşma durum eki ve *(ı)raķ*, *+(ě)rek*, *+(o)raķ*, *+(ö)rek* karşılaştırma ekleriyle yapılmaktadır. Bu iki ek üstünlük anlamı katmak için birlikte kullanılabilceği gibi sadece karşılaştırma eki kullanarak da üstünlük anlamı katılabilir (Yazıcı Ersoy, 2018: 242).

Han batırzı ololap, éyerėnen tigendey küterėp öyge alıp inges, ul tağı olpatırak hem kırsırak bulıp kürene. “Han kahramanı saygı gösterip, eyerinin denildiği gibi kaldırıp eve alıp yerleşince, o yine **daha güzel** ve daha sert mizaçlı görünür.” (926).

her ħelde, ħorzan ħoro ħalgansı, yav ėsėnde ülevzė ħeyėrlėrek kürgen ħalıķ. “Herhalde, halktan kesin olarak geride olup, ordu içine ölmeye **daha hayırlı** görmüş halk.” (1152).

Yavız türėlerzėñ törlö yebėr-yafaları yėtmegen, ħayĥı bėr kıyvırak ir-yėgėtterzė ültėrėp taşlav ħelderė le yışaya. “Kötü liderlerin çeşitli zulüm ve cefaları yetmezmiş gibi bazı **daha yürekli** er-yiğitleri öldürüp heba etmesi artar.” (1367).

Elėgė Ķarakiyanan arırak Ağiz ėl yarında Buran bėyz ėñ yėyenė Yalıķ bėy batır bıl yav mėnen ayavĥız alışıp ħarađan. “Şimdiki Karakıya’dan **daha ötede** Akidil kenarında buran beyin erkek torunu kahraman Yalık Bey bu ordu ile acımasızca savaşıır.” (515).

Totolđan yav başlıķtarına hem baş küterėvsėlerge ħanhız Urusov yene ħanhızırak yaza ħora. “Yakalanmış mücadele önderlerine ve baş kaldıranlara kansız Urusov tekrar daha acımasızca ceza hazırlar.” (640).

En Üstünlük

Sıfatlardaki niteliğin işlev bakımından en üst düzeyde olduğunu bildirmektedir. Bu ek tek başına kullanıldığında bir anlam ifade etmezken eklendiği sıfatın önünde anlam kazanır (Korkmaz, 2019: 368).

Başkurt Türkçesinde en üstünlük derecesi *iñ* “en” zarfının getirilmesiyle yapılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 242).

Bıl yavza Karahakaldıñ iñ yaqın yarandarı, yahavıldarı Miñdëyar Karabayëv. İslamğol Yuldaşov, Yermöhemet Hajiyëv h. b. helek bula. “Bu savaşta Karasakal’ın en yakın dostları, mermileri Mindiyar Karabayiv, İslamgol Yuldaşov, Yermöhemmet Hajiyiv v.b helak olur.” (641).

İñ kanlı habak huñğıhılır, belkëm. “En kanlı, ibret verici ve en değersiz, muhtemelen” (1331).

Mez resenë tamamlağanda, körendë ul yattan hem şerëhlep ukığan, gërepse yakşı bëlgen, azak İrimbur. Öfö, Qazan gubërnalarında iñ ukımuşlı mulla hem möz eris bulıp tanılğan. “Medreseyi bitirdiğinde, Kur’an’ı ezbere ve açıklayarak okuyan, Arapçayı iyi bilen, daha sonra İrimbur, Ufa, Kazan illerinde en bilgili molla ve müderris olarak tanınan biri olmuş.” (1352).

... Başkurt tarihiniñ iñ fajiğelë kara bitterënëñ bërëhë. “... Başkurt tarihinin en facialı kara yüzlerinden birisi” (652).

2.2.3. Zarf

Zarflar eylemler, sıfatlar, sıfat eylemler ve zarf niteliğindeki sözcüklerden önce gelerek onları durum, zaman, yer ve miktar ve soru bakımından etkileyen pekiştirerek anlamı daha güçlü kılan sözcüklerdir. Tek başına kullanılan sıfat olmadığı gibi zarfta yoktur. Cümle içerisindeki yerine göre zarf özelliği kazanırlar. Tek başlarına kullanıldıklarında addan başka

bir şey değillerdir. Zarflar ad soylu sözcükler olmasına rağmen ad çekimi, iyelik ve çokluk eki almazlar (Korkmaz, 2019: 427; Ergin, 2011 :258).

Dmitriyev, zarflarla ilgili iki farklı görüş olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisine göre zarf, eylemin veya sıfatın önünde kullanılır ve zarf haline gelir. Bu görüşle ilgili şu örnek verilmektedir: *ul yaqşı yaza* “o iyi yazar”. Diğer görüşe göre ise Başkurt Türkçesinde zarflar yoktur onların yerine bütün söz birlikleri kullanılır ve bundan dolayı o sözlere başka fonksiyonlar verilir (1950: 116).

İş ya da durumun varlığını, onun hangi durumlarda gerçekleştiğini anlatan sözleri zarf olarak tanımlayan Kiyikbayev vd., ise zarfların çoğu zaman eyleme bağlanıp *nisék* “nasıl”, *qasan* “ne zaman”, *qayza* “nerede”, *küpmě* “ne kadar”, *ni tiklěm* “ne kadar” sorularının birisine cevap verdiklerini ifade ederler ve zarfları anlamlarına göre altı gruba ayırmaktadırlar (2010: 159).

1. *Töp Revěšter* “Asıl Zarflar”: Nasıl, ne şekilde sorularına cevap verirler.
2. *Vaqt Revěšterě* “Zaman Zarfları”: Ne zaman sorusuna cevap verir.
3. *Urin Revěšterě* “Yer Zarfları”: Nerede sorusuna cevap verir.
4. *Oqşatıv Revěšterě* “Benzetme Zarfları”: Nasıl sorusuna cevap verir.
5. *Külem Revěšterě* “Miktar Zarfları”: Ne kadar sorusuna cevap verir.
6. *Sebep-Maqşat Revěšterě* “Sebep-Amaç Zarfları”: Niye, neden, ne için sorularına cevap verir (2010: 161).

Başkurt Türkçesinde zarflar beş başlık altında incelenmektedir:

1.Durum Zarfları

2.Zaman Zarfları

3.Miktar Zarfları

4.Yer-yön Zarfları

5.Soru Zarfları

Durum Zarfları

Eylemlerin belirttiği oluş veya kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren zarflardır. Tarz zarfları olarak da adlandırılabilirler (Korkmaz, 2019:464; Banguoğlu, 2019: 274).

Ėrĕ-ĕrĕ taştar tura tĕygende indĕ yeyevlĕlerzĕ kałkanı-niyĕ mĕnen yĕmĕre-iz e tōřĕr bulĝan. “İri iri taşlar doğrudan temas ettiğinde **piyadeleri kalkanı ile mahvedip ezerek** ele geçirmiş.” (452).

Ėelĝe yanıp-kıyralıp, ĝaraba ĝelĕne kilgen. “Kale **yanıp tutuşarak** harabe haline gelmiş.” (482).

Totołĝan yav başlıktarına hem bař kĕterĕvsĕlerĝe kañhız Urusov yene kañhız irak yaza ĝora. “Yakalanmış mücadele önderlerine ve baş kaldıranlara kansız Urusov **tekrar daha acımasızca** ceza hazırlar.” (640).

Osa hĕyekterĕ ĝĕreyĕp kaťkan, kĕpmĕ avır yĕkten, kĕpmĕ ĝolon aşravz an ĝorhaĝı ikĕ yaĝka bĕlĕyĕp ařka halınıp tōřken. “Kıç kemikleri eriyip tükenmiş, kimi **oldukça ağır yükler çekmekten** pek çok tayın da doğurmaktan karnı iki yana sarkıp aşağıya salınıvermiş.” (1801)

Üzĕ kĕske başıp tora. “Kendisi **güçlkle** ayakta durur.” (1801).

Ėapıl yĕregĕm jiv itĕp kittĕ: haban atım ōnhĕz ilay inĕ. “Aniden yüreğim cız ediverdi, sabanlık atım **sessizce** ağlardı.” (1804).

ëlëk ularzı temle itë ösön yöz erlep mēnerlep avlağandar. “İlk olarak onları lezzetli etleri için **yüzer yüzer** sonraları **biner biner** avlamışlar.” (1941).

Zaman Zarfları

Eylemlerin oluş ve kılışını, sıfat eylemlerin veya zarf eylemlerin anlamlarını zaman içerisindeki yerini belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren eylemlerdir (Korkmaz, 2019: 460). Zaman zarfları ‘*ne zaman*’, ‘*ne vakit*’ sorularına cevap verirler (Banguoğlu, 2019: 374).

Hel bu kēm büğēneçe östēmēze bër ketre merhemet tamçısı tammış yukdır. “Halbuki **bugüne kadar** üstümüze bir katre merhamet damlasının düştüğü de yoktur.” (1716).

yıyında pakıtlı gına bulha la küñēlderēn başkan, donya meşeketterēn onotop torgan an uslaptay ir yēğētterzē lē irtege şıkhız tormoş kırışlığı, kısnıklığı kōte. “Konsey zamanlarında gönüllerini sıkan dünya zorluklarını untabilen yiğitlere de **yarın** biçimsizce yer etmiş kötü hayatın zorlukları da bekler.” (197).

Bēz yuğarıla Batırşa hatınıñ fabulahın höylep ütkende, aralaş añlatmalar birgēlep barıvz an tış avtorzıñ hikeyelev hörölöşön, kayhu saq tēl-stil tösmörz erēn küpmēlēr haklarğa tırıştık; kürgezmelēlëk ösön hatta aratire tsitatar z a indērgēlep yēberz ëk. “Biz önem kazanan Batırşa mektubunun masalını söyleyip geçmişte, karışık anlatmaların dışında, yazarın hikâye anlatışını çoğu zaman dil tarzı, anlam farklılıklarını çoğu kez korumaya çalıştık; göstermelik için **hatta ara sıra** alıntılar da aktarıverdik” (1615).

Şulay itēp Karahağaldı totorğa tip yınğan batşa yaqlı türelerz ēñ hıbaylıları, Köz eş Rahmankulov, Şıganay bursakov starşınalar üz z erē Karahağal batırz an saq-saq kasıp kotolalar. “Böyle yapıp Karasakal’ı tutunca deyip toplanmış padişah tarafları liderlerin atlıları, Köziş Rahmankulov, Şıganay Bursakov çavuşları kendileri Karasakal kahramandan **zaman zaman** kaçıp kurtulurlar.” (1039).

Üzē uqıgas, tız töşönör, tinēler. “Kendi okuyunca **hemen** aklına gelir, dediler” (1433).

*Ošo mörejeget **hatnan huñ** Batırşa halıktı yavğa kütererge sakırıp, üzënëñ ataklı öndemehñ yaza hem yakın şekertterë arkılı unı. sapkındar yëberëp. Başkortostandıñ her tarafına tarata. “İşte bu davet **mektubundan sonra** Batırşa halkı savaşa götürmeye çağırıp, kendinin ünlü davetini yazar ve yakın öğrencileri baştan başa ona haberciler gönderip, Başkurdistan’ın her tarafına yayılır.” (1434).*

*yemeget, min hëz ge töp sërëmdë, emelëmdë asam: **ikë yıl** samahı iñdë min üzëmdë bër sêrlë izgë ezëmdë yeşërëp aşrap yatam. “Cemaat, ben size en önemli sırrımı, isteğimi açıklayayım: Tahmine göre **iki yıl** ben yanımda bir esrarengiz ve kutsal adamı saklayıp tuttum.” (902).*

Miktar (Azlık-Çokluk) Zarfları

Eylemdeki oluş veya kılışın, bir sıfatın veya bir zarfın miktarın, ölçüsünü ve derecesini bildiren zarflardır. Kullanımda ne kadar, ne derece sorularına cevap oluştururlar. (Korkmaz, 2019: 478).

*Zamanında kolhozdıñ avır yögön höyreşken hayvan indë kartayıp yarağhız ga sığıp, **tamam** öşenëp bötken. “Zamanında çiftliğin ağır yükünü çeken hayvan şimdi yaşlanıp işe yaramaz hale gelerek **büsbütün** yorulup zayıflamış.” (18).*

*Osa höyekterë hëreyëp katkan, **küpmë** avır yökten, küpmë kolon aşravz an korhağı ikë yaqqa bülteyëp aşka halınıp tōşken. “Kıç kemikleri eriyip tükenmiş, **oldukça** ağır yükler çekmekten pek çok tay doğurmaktan karnı iki yana sarkıp aşağıya salınıvermiş.” (18).*

*Lekin R. G. İgnatëvtiñ bil hëz metënde le, P. İ. Rıçkovtitiñ «İrimbur tarihi» kitabında, S. M. Solovëvtiñ «Rossiya tarihi» tomında la Qarahakaldıñ küp eşmekerlege **az** yaqtırtılğan, huñğı yazmışı bötönley bilgëhëz kalğan. “Lakin r.g ignativ’ın bu hizmetinde p.i. rıçkovtıt’ın “ırimbur tarihi” kitabında s.m solovıvtın “rusya tarihi” kitabında da karasakal’ın çok hizmetkârlığı **biraz** ortaya konmuş, sonraki yaşamının hepsi eksik kalmış.” (1251).*

Şulay bik borsolop-heyěfleněp kötken sakta Batırşağa běr sapkın hat kiltěrep tapşıra. “Bundan dolayı **çok** endişelenerek hayıflanıp beklediği zamanda, Batırşa’ya bir haberci mektup getirip verir” (1475).

Böte könkürěşěn yavğa qarap yaylağan, yav-yallaşıp küñekken. küpmě il-yěrz erz ě başıp alğan, küpmě ħalıqtarzı üzě-na buyhondorğan bil olo yavz ı başqorttarğa üz aldına ğına kirě kağıv his mömkin bulmağan. “Tüm yaşam şartlarını savaşa göre uygun hale getiren, mücadele etmeye alışan, tecrübe kazanan, birçok memleketleri basarak alan, pek çok halkları kendine boyun eğdiren, bu büyük savaşı Başkurtları kendi bölgesine kadar geri çevirmek **hiç** mümkün olmamış.” (486).

Her ħelde Qarahakal batırzıñ şaktay sěrlě hem ğibretlě şehěsěn, qatlavlı ğüměr hem yav yuldarın küpmělěr bělmey torop. “Herhalde kahraman Karasakal’ın pek gizemli ve ibretli kişiliğini, mücadelecı ömrünü ve askeri seferlerini **pek** bilmezler.” (593).

Yer-Yön Zarfları

Eylemdeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirler. *Nereye, neredede, nereden, nereye, nereye doğru ve nereye kadar* sorularına cevap verir (Korkmaz, 2019: 462).

Stěnağa ürmelevsělerz ě ěrětělgen ısmala, qaynar hıv mēnen qoyondorop, taş-uq mēnen kirě qağa. “Duvara tırmananları eritilmiş reçine, kaynar su ile yakıp, taş-ok ile **geri** iter.” (456).

Başqıs buylap mēnėvsěler zě ěške ütěp ingen. “Merdiven boyunca çıkanlar da **içeri** geçip girmiş.” (477).

...běr zaman qoyaş sığışı yağınan ğelemet yaman yav yabırılğan. “... bir zaman **güneşin doğduğu taraftan** sert bir savaş başlamış.” (383).

Běr zaman Sıñğız ülges. Batıy ħan Bolğar devletěn kıyratıp, avıldarın köl-küměr itěp, qalaların ħaraba ħelěne qaldırıp, Olo iz ěldě aşa sıqqan la urıs kēnezlěkterě yěřene iněp kitken. “Bir zaman Sıngız ölünce Batıy Han Bulgar devletini parçalayıp, köylerini tuz

buz edip, şehirlerini harabe haline getirip, büyük İdil'i aşip da geçen **Rus knezlikleri yerine** ulaşmış.” (391).

Yayıq buyındağı bër qatı yavz an huñ ul alayz ar az na un könlök yuldan Ağiz ėl buyındağı Karakiya kelgehëne kilëp sıkkan. “Yayıq boyundaki zorlu bir mücadeleden sonra o alaylar coşkuyla on günlük yoldan **Akidil boyundaki Karakiya kalesine** ulaşmışlar.” (394).

Soru Zarfları

Eylemlerdeki oluş ve kılışı soru yoluyla belirten zarflardır. (Korkmaz, 2019: 482).

Bez , hëzzëñ hoquğığız ga mën hum yarlıkaş haqlanıp, moratığız hasil 'bulğan iken, ni ösön hesretter yiyahığız , qoro tël: hesretë», — ti. “Demek ki sizin hukukunuza ben sum hükümdar hediyesini kullanınca, isteğimiz olmuş olur, **niçin** üzüntü duyarsınız, sert bir dille: ‘üzülürüz’ – dedi.” (1559).

Nige elë yav melënde totmanığız ye sabıp ültërmenëğëz ? “**neden** şimdi savaş zamanında tutmadınız veya vurup öldürmediniz?” (1093).

Qız ıgıp kız ışıp kitëp, unı kırpaq qarza nisëk te avlamaq iteler? “Heves ederek, ilgi duyarak gidip onu sulu karda **nasıl** da avlamak isterler?” (1925).

Nindey gëne yavza katnaşmahın, zatı këm gëne bulmahın? “**Nasıl** savaşa katılmasın, şöhreti olmasın?” (717).

Zarfların oluşumunda dikkat çeken şeylerden birisi birleşik zarf oluşumudur. Bunlar arasında Başkurt Türkçesinde görülen -mA ekli birleşik zarflara, metnimizde rastlanmıştır. Özşahin², bu yapıların Başkurt Türkçesi gramerlerinde pek fazla bahsedilmediğini belirtir ve *başma baş* yapısının *baş+ı+n+ğa > başıña > başıma > başma* şeklinde oluştuğunu söyleyerek ‘mA’ ekinin yönelme fonksiyonundaki bir ek olduğunu ifade etmiştir. Bu ek

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Özşahin, Murat (2017). Kıpçak Lehçelerinde +mA Ekli Birleşik Zarf Yapısı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 29-40.

kalıplaşmış olduğundan dolayı üzerine iyelik veya başka çekim eki alamamaktadır. Yönelme fonksiyonuna sahip -mA eki dışında Başkurt Türkçesindeki ikilemelerde birebir yönelme ekinin de kullanıldığı örnekler vardır: *yözge-yöz* “karşı karşıya” (1498).

Metnimizde görülen *hüzme hüz* “kelimesi kelimesine” (342) yapısının da bu şekilde oluştuğu tahmin edilebilir. Kıpçak lehçelerinde +mA ekli zarf yapılarının aynı tekrarlı sözler şeklinde birbirlerine bağlanmış olduğunu düşünen Özşahin, bu yapılarıdaki birlikteliklerin yönelme, bulunma ve uzaklaşma durumu ile ortaya çıktığını ve bunların bazılarının zaman içerisinde donuklaşarak söz grubu halinde kalıplaştığını ifade eder: *baştan-ayak* “baştan ayağa” (920).

2.2.4. Zamir

Zamirler, diğer nesne adları gibi doğrudan doğruya nesneyi karşılayan sözcükler olmayıp konuşan, konuşulan ve üçüncü şahıs gibi varlıkları temsili olarak veya işaret etmek için belirleyen ad soylu sözcüklerdir (Kocasavaş, 2004:29; Korkmaz, 1992: 178). Zamirler nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları değildir ancak onları ifade eden sözcüklerdir. Zamirler nesnelerin gerçek karşılıkları olmadıkları ve nesnelerin yerine kullanılan geçici sözcükler olduğu için tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Nesne biliniyor ve zamirle ifade ediliyorsa zamir ve nesne arasında bağ kurulur böylece zamir o nesneyi karşılar. Zamirlerin kapsamı adlardan daha fazladır çünkü bir ad sadece bir tek nesneyi karşılarken zamirin tek başına kullanıldığında neyi karşıladığını bilmediğimiz için içerisinde sayısız nesnelere girebilir (Ergin, 2011: 263-264).

Zamirler, bünyelerine az sayıda yapım eki aldıkları için sözcük yapımına elverişli değildirler (Ergin, 2011: 264; Korkmaz, 2019:387). Zamirler de adlar gibi çekim, çokluk ve iyelik ekleri alarak çekime girebilirler. Adlardan farklı olarak bazı zamirlerde çekim sırasında gövde değişikliğine uğradığı ve kökte kırılmanın (*ben/sen + -e/-a: bana,sana*) meydana geldiği görülür (Korkmaz, 2019: 387).

Dmitriyev ve Kiyikbayev zamirleri yedi başlık altında sınıflandırmışlardır (1950: 1 ; 2010: 119).

1. *Zat Almařтары* ‘‘Şahıs Zamirleri’’
2. *Kürhetëv Almařтары* ‘‘İşaret Zamirleri’’
3. *Horav Almařтары* ‘‘Soru Zamirleri’’
4. *Bildelev Almařтары* ‘‘Dönüşlülük Zamirleri’’
5. *Bildehëzlëk Almařтары* ‘‘Belirsizlik Zamirleri’’
6. *Yuqlık Almařтары* ‘‘Olumsuzluk Zamirleri’’
7. *Ëyelëk Almařтары* ‘‘İyelik Zamirleri’’

Başkurt Türkçesinde zamirler anlam ve görev bakımından beş başlık altında sınıflandırılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 260):

1. Şahıs Zamirleri
2. İşaret Zamirleri
3. Dönüşlülük Zamirleri
4. Belirsizlik Zamirleri
5. Soru Zamirleri

Şahıs Zamirleri

Varlıkları şahıslar halinde ve temsil etmek için karşılayan sözcüklerdir. Varlıklar, Kocasavaş'ın zamir tanımında ifade ettiği gibi konuşan (ben-biz), konuşulan (sen-siz) ve adı geçen (o-onlar) olmak üzere üç şahıs altında toplanır (Kocasavaş, 2004:29). Bunlar gramerde sırası ile birinci şahıs, ikinci şahıs ve üçüncü şahıs olarak ifade edilmektedir. Bu

üç şahsın teklik ve çokluğu ifade ettiği bilinirse toplamda altı şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 2011 :265).

Başkurt Türkçesindeki şahıs zamirleri şu şekildedir (Dmitriyev, 1950: 1 ; Yazıcı Ersoy, 2018: 260):

Tablo 23.

Şahıs zamirleri

	1. Şahıs	2. şahıs	3. Şahıs
Teklik	min “ben”	hin “sen”	ul “o”
Çokluk	běz “biz”	hěz “siz”	ular “onlar”

Şahıs zamirlerinin durum ekleri ve edatlarla çekimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Yazıcı Ersoy, 2018: 261).

Tablo 24.

Şahıs zamirlerinin durum ekleri ve edatlar ile çekimleri

<u>Yalın</u> <u>Durum</u>	<u>İlgi</u> <u>Durum</u>	<u>Yapma</u> <u>Durum</u>	<u>Yaklaşma</u> <u>Durum</u>	<u>Bulunma</u> <u>Durum</u>	<u>Uzaklaşma</u> <u>Durum</u>	<u>Eşitlik-</u> <u>Benzerlik</u> <u>Durum</u>	<u>Vasıta</u> <u>Durum</u>	<u>Sebepl</u> <u>Durum</u>
min	miněñ	mině	miñe	minde	minen	miněñse	miněñ mėnen	miněñ ösön
hin	hiněñ	hině	hiñe	hinde	hinen	hiněñse	hiněñ mėnen	hiněñ ösön
ul	uniñ	unı	uğa	unda	unan	uniñsa	uniñ mėnen	uniñ ösön
běz	bězzěñ	bězzě	bězge	bězze	bězzen	bězzěñse	bězzěñ mėnen	bězzěñ ösön
hěz	hězzěñ	hězzě	hězge	hězze	hězzen	hězzěñse	hězzěñ mėnen	hězzěñ ösön
ular	ularzıñ	ularzı	ularğa	ularza	ularzan	ularsa	Ular mėnen	ular ösön

Min unan iměn eyleněp qayıtan kěşeně bėlmeyēm. “Ben o sürgünden sağ salim dönüp gelen kimseyi bilmem.” (874).

Batırşa kişek kēne itēp başkortqa: «hin bur ikenhēñ. Ul karaqtarz ı totmaq kerek», — ti. “Batırşa yine dinleyip Başkurt’a: “Sen hırsızsin. O hırsızı tutmak gerek” – dedi.” (1425).

Batırşanıñ hatına kirē kaytayık: ul üzē nisēk añlata huñ bını? “Batırşa’nın mektubuna geri dönersek: O bunu daha sonra nasıl anlatır?” (1471).

Bēz urmanğa kērdēk, alar kaytdılar. “Biz ormana girdik onlar geri döndüler.” (1486).

Ahır hēz üzēgēz bēzge yamanlık ittēgēz : atıbz z ı huyz ıgız . “Sonunda siz kendiniz bize kötülük ettiniz: atımızı öldürdünüz.” (1505).

İrkēn dalalarzıñ irkēn-ireven tarpankayz arı yukka sıkkas, ular turahında barı hōr hetireler, moñhov hikeyetter gēne torop qalğan. “Büyük bozkırların büyük geniş at gibi olanları iyi olmayınca, onlar hakkında yalnızca bilinen hatıralar, sıkıntılı hikâyeler kalmış” (1888).

Kişi Zamirlerinin Ekli Durum Çekimi ile Kullanımı

İlgi Durum Eki İle Kullanımı

Ulandarım, aldan uq işkertēp kuyam, minēñ de bıl höyler tarihum yarım hikeyetke oqşavı bar. Yiğitlerim, ilk olarak hatırlarım ki benim anlattığım tarihim yarım hikâyeye benzemiş. (280).

Yōret itēp minēñ de şul halık tarihi diñgēz ēnēñ bēr toşona sumıp qararğa samam bar. “Cüret edip benim de şu halk tarihi denizinin bir sınırına dalıp bakmaya isteğim var.” (665).

Ey hēzret, hinēñ kēvēk kēşēlerz en yeşērēp, kēmge eytehē bulırbız . “Ey din alimi, senin gibi kişilerden saklayıp, kime söyleyebiliriz.” (1394).

*Tik **uniñ** kılı tügël, yat kul. “Ama **onun** adamı değil yabancı biridir.”* (1424).

***Bëzzëñ** eşte yëñleytëvge meglüm bër sara ular. “**Bizim** işi kolaylaştırdığı bilinen bir durum”* (1615).

*Min eytdëm: «**Sëznëñ** Böryen halıkları bosıp bötken, dip işetemez. “Ben söyledim: “**Sizin** Böryen halkları boş kalmış, diye işittik.”* (1680).

***Añlarnuñ** gazabınıñ östöne gazap artır. “**Onların** gazabının üstüne gazap artar.”* (1721).

Yapma Durum Eki İle Kullanımı

***Minë**, ezebiyetsënë, elë kızıkındırğanı — tarihtuñ bër seyër yağı — başkort handarına beylenışlë hüž ëm. “**Beni**, edebiyatçıyı, ilgi uyandıranı – tarihin bir tuhaf tarafı-Başkurt hanlarına ilişkili sözümdür.”* (667).

*Şuga la ul **hinë** moñlandırıp, uyzarıñdı, elle kayz arğa alıp kite: bërse ul moñdan yörek özgös ah-zar işetkendey bulahuñ, bërse kıyıklı oran, at toyağı tavıstarın toyğanday itehëñ, bërse қоштар hayraşıvın işleyhëñ. “Şöyle ki o, **seni** dertlendirip, düşüncelerini, acaba nereye alıp gider: kâh o sıkıntıdan yüreği parçalayan ah u zar işitilmiş gibi olacaksın kâh çağrı, at toynağı seslerini duyabileceksin, bir de kuşların ötüşmelerini unutmayasın.”* (251).

*Elë eytkenëmse, **unu** ata-babalarımız tëldeñ-tëlge höylep, bıvıñdan-bıvıñğa tapşırır bulğan. “Şimdi söylenildiğinde, **onu** atalarımız dilden dile anlatıp, nesilden nesile iletebilmiş.”* (276).

***Bëzzë** le, yemeget, şul bër dar ağası köte. “**Bizi** de cemaat şu darağacı bekler.”* (877).

*Elbitte, **hëzzë** ufağa iltërmën. “Elbette, **sizi** Ufa’ya götürürüm.”* (1567).

Ularzı şul hikeyet itēp hōylerge gēñe ƙaldı indē hez ēr. “**Onları** bu şekilde hikâye haline getirip söylemeyi bekledi şimdiye kadar.” (1820).

Yaklaşma Durum Eki İle Kullanımı

Miñe yaz ıv birgen kēşē eyttē. “**Bana** metni veren kişi söyledi” (1421).

Evelē niğmet hiñe, moberek atıñdı, yaƙşı urınıñdı işēttēm. “Önce nimet **sana**, mübarek adını, iyi yerini işittim.” (1426).

Uğa ye hez ērge yeşērēñep tororğa. ye ihe bēr 50—60 kēşēlēk otryad yēberēp, batşa yaƙlılarzı tuzırırğa kereklēk yētkērele. “**Ona** veya şimdilik saklanıp durmak veyahut bir 50-60 kişilik grup gönderip, padişah taraftarlarını telef etme gerekliliği anlatılır.” (1478).

Bēldēm: ul ƙalıƙ arahında bēz ge doşmandar, yuk nkpndēr. “Anladım ki o halk arasında **bize** düşman olanlar yokmuş meğer.” (1486).

Bēz hēzzē bēr ayz an birlē urmanıbizza aşıraybiz, hēzge his bēr yamanlıƙ itmeyēñse, his bēr doşmandarığız ga meğlüm itmeyēñse. “Biz **size** bir aydan beri ormanımızda yer veririz, size hiç kötülük yapmadık ve hiçbir düşmanlarınıza iyilik etmedik” (1504).

Şuğa ularğa irēşēr yulda maniğ-kerteler z e yuğarıraq hem niğıraƙtır. “Şundan dolayı **onlara** ulaşılan yolda engel olan çitler daha yüksek ve daha güçlüdür.” (1745).

Bulunma Durum Eki İle Kullanımı

Unda her ırıvz iñ batırz arınıñ batırz arı alışasaƙ bit. “**Onda** her soyun kahramanlarının kahramanı mutlaka karşılıklı güreşecek.” (124).

Uzaklaşma Durum Eki ile Kullanımı

Minen yamanlıƙ bulmaş. “**Benden** kötülük gelmez.” (1392).

*Türeler **andan** aqçalar aldılar. “Liderler **ondan** paralar aldılar” (1661).*

*hemmegēz ge le meglüm, Qazan qalahu **bēzzēn** ifrat alı, yaqşı at mēnen arıv saqta barğanda la, utız -qırq könlök yul tav yaqtarina. “Herkes tarafından bilinen Kazan şehri **bizden** oldukça uzak, güzel bir at ile uygun zamanda gidildiğinde bile otuz-kırk günlük yoldur dağ etraflarına.” (56).*

*Hezēr kırkabız **hēzzēn**, üzēbēzzē ültērērhēgēz tip. “Şimdi korkuyoruz **sizden**, bizi de öldürürsünüz diye.” (1505).*

Eşitlik Durum Eki ile Kullanımı

*Üzēbēzse samalap qarağanda, ti torğaynı olatayım, Qarakıya qalahu Ağiz ēl mēnen Kariz ēl kuşılğan toşkarak, elēgē yıyınbız kelge haldırırğa bildelegen morongarak tura kile. “**Kendimizce** tahmin edip söylersek derdi büyük atam, Karakıya şehri Akidil ile Karaidil’in bir araya gelip birleştiği yerde, eski meclisimizin oluşturulacağı ve kalenin kurulacağı belirlenen yere denk gelir.” (350).*

*Emme 1740 yıldñ fēvralēnde Tırnaklı volosınıñ Möhemmet avılında yermöhemmet öyönde yıyılğan küp kēne starşınalarz uñ, batırz arz uñ bil keñeşleşēvē ehemiyetē yağınan tarihta **üzēnse** bēr belekey qoroltayğa tiñ. “Ama 1740 yılının şubat ayında Tırnaklı nahiyesinden Muhammet Köy’ünde Yermöhemmet evinde toplanmış pek çok çavuşlardan, kahramanlardan bu müşaverenin önemli kısmından tarihte **kendince** bir küçücük kurultaya eşit.” (891).*

Kişi Zamirlerinin Edatlı Durum Çekimi ile Kullanımı

Araç Durumu ile Kullanımı

*Hatında yaz gansa, niyetē Söleymen starşınağa barıp, **unıñ mēnen** Öfö« kelgehēne, unan Irimburğa sıgıv, batşa hezretterēne irēşmekke yul totov... “Mektubunda yazdığınca, niyeti Söleymen çavuşa gidip, **onunla** Ufa kalesine, oradan Orenburg’a çıkmak, padişah hazretlerine ulaşmak için yol tutmak....” (1544).*

Sebeup Durumu ile Kullanımı

Taynaya kantselyariya türelerë ulına ütëp ular ösön russaa terjëme itëlëp, arivta bëzzëñ köndergese halanıp kile. “Taynaya özel kaleminin eline geçip, bunlar için Rusaya tercüme edilip, arivde bizim zamanımıza kadar korunarak gelir.” (1768).

ahıs zamirleri aitlik eki ile çekimlenebilir. Bakurt Türkçesinde aitlik eki için +*nıı*, +*nëkë*, +*zıı*, +*zëkë* ekleri kullanılır. Zamirlerin bu ek ile çekime girmiş şekilleri aaıdaki gibidir (Yazıcı Ersoy, 2018: 261).

Tablo 25.

ahıs Zamirlerinin Aitlik Eki ile Çekimi

<i>Yalın Durum</i>	<i>İlgi Durumu</i>	<i>Yapma Durumu</i>	<i>Yaklaşma Durumu</i>	<i>Bulunma Durumu</i>	<i>Uzaklaşma Durumu</i>
minëkë “benimki”	minëkëneñ	minëkën	minëkëne	minëkënde	minëkënen
hinëkë “seninki”	hinëkëneñ	hinëkën	hinëkëne	hinëkënde	hinëkënen
unıı “onunki”	unıınıñ	unıın	unıına	unıında	unıınan
bëzzëkë “bizimki”	bëzzëkëneñ	bëzzëkën	bëzzëkëne	bëzzëkënde	bëzzëkënen
hëzzëkë “sizinki”	hëzzëkëneñ	hëzzëkën	hëzzëkëne	hëzzëkënde	hëzzëkënen
ularzıı “onlarınki”	ularzıınıñ	ularzıın	ularzıına	ularzıında	ularzıınan

ayhıı ıanıslıraq delillep, këmdëñ fëkëre östönöreklıkandır, unıı bildelë tügël... “Hangisi daha inançlı ispatlayıp, kimin fikri daha baskın çıkmıştır, onunki bilindik deil...” (1787).

Bëznëkë ni kader ëse hava könlü balsa da atıkan sayın ëvetlenedër. “Bizimkinin ne kadar içi oksijenle dolsa da her ate ettiklerinde kuvvetlendirilebilir.” (1629).

İşaret Zamiri

Nesneleri ifade etme ve mekânda, zamanda, tasavvurda adlarını anmadan göstermeye yarayan sözcüklerdir (Korkmaz, 1992: 91; Banguoğlu, 2019: 360).

Başkurt Türkçesindeki işaret zamirleri şu şekildedir (Yazıcıoğlu Ersoy, 2018:263).

bıl “bu”, *şul* “şu”, *ul* “o”, *oşo* “şu”, *tëgë* “öteki”, *bınav* “şu”, *anav* “o.”

Bu işaret zamirlerinden yakındaki nesnelere işaret etmek için *oşo* “şu”, *bıl* “bu”, *bınav* “şu” işaret zamirleri; uzakta olan nesnelere göstermek için ise *tëgë* “öteki”, *şul* “şu”, *anaş* “o”, *ul* “o” işaret zamirleri kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 263). İşaret zamirlerinin çokluk eki almış şekilleri de kullanılmaktadır: *bılar* “bunlar”, *şular* “şunlar”, *ular* “onlar.”

İşaret zamirlerinin durum çekimleri ve edat ekleri ile çekimlenmiş şekilleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Yazıcı Ersoy, 2018: 263):

Tablo 26.

İşaret zamirlerinin durum ekleri ve edatlar ile çekimleri

<i>Yalın Durum</i>	<i>İlgi Durumu</i>	<i>Yapma Durumu</i>	<i>Yaklaşma Durumu</i>	<i>Bulunma Durumu</i>	<i>Uzaklaşma Durumu</i>	<i>Eşitlik/ Benzerlik Durumu</i>	<i>Araç durumu</i>	<i>Sebepl Durumu</i>
bıl	bınıñ	bını	bığa	bında	bınan	bınıñsa	bınıñ mēnen	bınıñ ösön
şul	şuniñ	şunı	şuğa	şunda	şunan	şuniñsa	şuniñ mēnen	şuniñ ösön
ul	uniñ	unı	uğa	unda	unan	uniñsa	uniñ mēnen	uniñ ösön
oşo	oşonoñ	oşono	oşona	oşonda	oşonan	oşonoñsa	oşonoñ mēnen	oşonoñ ösön
tëgë	tëgēñēñ	tëgēñē	tëgēge	tëgēnde	tëgēnen	tëgēñēñse	tëgēñēñ mēnen	tëgēñēñ ösön

Bıl, *şul*, *ul* gibi bazı işaret zamirleri durum eklerini aldıklarında /l/ sesi düşmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 263).

Şulay itęp Omorzak olo «beygële köreşte iñ köslö batır bulıp qala. “Şöyle yapıp yüce Omorzak ödüllü güreşte en güçlü kahraman oluverir.” (154).

Ularzı şul hikeyet itęp höylerge gēñe qaldı indē hez ēr. “Onları bu şekilde hikâye haline getirip söylemeyi istedi şimdiye kadar.” (1820).

Ul da öyör başı aygırzıñ üte sosloĝo, ajarlıĝı arqahında, ahırı. “O da sürü içindeki aygırın diĝerleri arasından çalıřkanlıĝı, azimliliĝi ile ayrılması sayesinde muhtemelen.” (1821).

Turayĝırlı tarlan öyörönöñ irkēn-ireven hil-avqın hevēf-ħeterhēz ĝümērē şulay küpmē davam itkendēr, bēr saķ bıĝa barıbēr cik yētken. “Doru aygırın, boz renkli at sürünün uzun ve korkusuz ömrü böyle uzun süre devam etmiştir; bir zaman sonra burada yine son bulmuş.” (1882).

Başta yilkı bını yat ite, yakın yēbermey. “Başta yilkı bunu garip görse de yakınlık göstermez.” (1894).

Tik kıraĝay tiheñ de kıraĝay şul kötövsēñē. “Her ne kadar vahşi demesen de vahşi o.” (1898).

İnevē bula, bayarziñ boyoroĝo buyınsa unı büten yilkınan ayırıp, ayırım biklep to kıyalar. “Giriş yerine yönelir, soylu kişilerin buyruĝu boyunca onu diĝer yilkı atlarından ayırıp, farklı yere kilitleyip bırakırlar.” (1904).

Yılı kıranı ijĝır kışka alıřtırĝan, irke ösön küz hēz , ayakħız qalĝan bıl hōr tarpandı kız ĝanıp, başkırttar uĝa aĝastan toyak yahayz ar, yılı az barz a asrayz ar. “Sıcak ahırını soĝuk kışa tercih eden, özgürlüĝü için gözsüz, ayaksız kalan bu hür vahşi hayvana merhamet edip Başkırtlar ona aĝaçtan toynak yaparlar, sıcak ahıra yerleştirirler.” (1931).

DönüŖlülük Zamirleri

Yapılan eylemin yapılan kiŖiye döndüğünü gösteren, Ŗahıs zamirlerinden daha kapsamlı olan anlamca katmerli yapan yani pekiŖtiren bir tür Ŗahıs zamiridir. (Banguoğlu, 2019: 364; Korkmaz, 2019: 398).

Türkiye Türkçesinde ‘*kendi, öz*’; BaŖkurt Türkçesinde ‘*üz*’ olarak kullanılan zamirlerin dönüŖlülük zamiri haline gelmesi aldıkları iyelik ekinden kaynaklanmaktadır (Korkmaz, 2019: 398; Yazıcı Ersoy, 2018: 264).

BaŖkurt Türkçesinde kullanılan *üz* sözcüğü iyelik ekleriyle birlikte ad çekimine girerler (Yazıcı Ersoy, 2018: 264).

Tablo 27.

DönüŖlülük zamirleri

	1. Ŗahıs	2.Ŗahıs	3.Ŗahıs
Teklík	üzem “kendim”	üzēñ “kendin”	üzē “kendi”
Çokluk	üzēbēz “kendimiz”	üzēgēz “kendiniz”	üzzerē “kendileri”

Beğzēsē eytdē: üz riğeyesē bērle uynağan, üz kılı astına zolımlık kılğan yort uñmaŖ bulır, halık tēlēne tōŖken tik bulmaŖ. “Bazısı söyledi: kendi emēđi ile oynayan, kendi emri altına zulmeden yurt sahibi olamaz, halk diline düŖmüŖ gibi olmaz.” (1644).

Üzēm huñđı tarpan turahında tētrekēs hikeyet-hekiķettē iŖke alam, e küz aldım niŖleptēr haman haban atım saptar bēye baŖıp tora. “Kendim sonuncu vahŖi at hakkında ürpertici hikāyenin gerçeğini aklımda tutarım, fakat gözümün önüne nedendir bilinmez daima saban atım kırmızımsı sarı tay gelir.” (1953).

E ak batŖađa vekil bulıp bargan baŖlıktarz uñ kübēhē, üzēgēz ük kürēp-bēlēp torahığız, bıylđı yıyınımız z uñ türēndeler, bina tigen il azamattarı. “Fakat ak padiŖaha vekil olabilmiŖ liderlerden çoğunu, kendiniz görüp biliniz, bu yılki toplantımızdan yöneticiler, iŖte sözü geçen memleket saygınlarıdır.” (567).

Yıldarımız şulay imən-aman, üzəbəz işenhav bulırğa. “Yıllarımız şöyle kazasız belasız, kendimiz sağ salim olsun. (40).

Üzzerə le kiñ dalalarz ağı yaman başkınsılarz an boşor ösön hilərek, baymanırak tavlı-urmanlı, yılğa-küllə töbekterge töplenəvz ė heyərlərek tapkandar bulha kerek. “Kendileri de geniş ovalardaki kötü baskıncılardan gizlenmek için daha sakin, daha huzurlu dağlı-ormanlı, sulu bölgelerde yaşamayı daha hayırlı bulmuş olsalar gerek.” (301).

Dönüşlülük zamirinin durum ekleriyle çekimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Yazıcı Ersoy, 2018: 264).

Tablo 28.

Dönüşlülük zamirlerinin durum ekleri ve edatlar ile çekimleri

<i>Yalın Durum</i>	<i>İlgi Durumu</i>	<i>Yapma Durumu</i>	<i>Yaklaşma Durumu</i>	<i>Bulunma Durumu</i>	<i>Uzaklaşma Durumu</i>	<i>Eşitlik Durumu</i>	<i>Araç Durumu</i>	<i>Sebeup Durumu</i>
üzəm	üzəmdəñ	üzəmdə	üzəme	üzənde	üzəmden	üzəmse	üzəm mänen	üzəm ösön
üzəñ	üzəñdēñ	üzəñdē	üzəñe	üzəñde	üzəñden	üzəñse	üzəñ mänen	üzəñ ösön
üzē	üzēnēñ	üzēn	üzēne	üzēnde	üzēnen	üzēse	üzē mänen	üzē ösön
üzəbəz	üzəbəzēñ	üzəbəzē	üzəbəzge	üzəbəzde	üzəbəzden	üzəbəzse	üzəbəz mänen	üzəbəz ösön
üzəgēz	üzəgēzēñ	üzəgēzē	üzəgēzge	üzəgēzde	üzəgēzden	üzəgēzse	üzəgēz mänen	üzəgēz ösön
üzzerē	üzzerēñ	üzzerēn	üzzerēne	üzzerēnde	üzzerēnen	üzzerēse	üzzerē mänen	üzzerē ösön

Üzəbəzse samalap qarağanda, ti torğaynı olatayım, Qarakıya qalahu Ağız ėl mänen Karizəl kuşılğan toşkarak, eləgē yıynıbiz kelge haldırırğa bildelegen moronğarak tura kile. “Kendimizce tahmin edip söylersek derdi büyük atam, Karakıya şehri Akidil ile Karaidil’in bir araya gelip birleştiği yerde, eski meclisimiz kalenin kurulacağı belirlenen yere denk gelir.” (350).

Min üzeme iruğdaşlarımduñ tuğılına, dehi niğırak atam iştelëğë tuğrılıklarına inanam. “Ben kendimi soydaşlarımın tokluğuna dahi sağlamca verilen adın anısına doğru olduğuna inanırım.” (953).

.... Başkört ilevenëñ üzende, bër üz ekterek, yahaq malın iltëp tüler ösön, kerek-yoraq alış-birëş ösön aq batşanan bër këskey gëne kelğëş haldırtıvın horarğa. “...Baskört topluluğunun kendinde bir daha merkezi, vergi malını gönderip öndemek ve gerekli alış-veriş için Rus Çarı’ndan oldukça küçük bir kale yapmasını istedi.” (63).

Emme 1740 yılduñ fëvralënde Tırnaklı volosınıñ Möhemmet avılında yermöhemmet öyönde yıyılğan küp këne starşınalarz uñ, batırz arz uñ bil keñeşleşëvë ehemiyetë yağınan tarihta üzense bër belekey qoroltayğa tiñ. “Ama 1740 yılının şubat ayında Tırnaklı nahiyesinden Muhammet Köy’ünde Yermöhemmet evinde toplanmış pek çok çavuşlardan, kahramanlardan bu müşaverenin önemli kısmından tarihte kendince bir küçücük kurultaya eşit.” (891).

Üzën bik sabır hem olpat tötoşo, aqıllı hem osta höylevë mënën Qarahaqal küpterz ë üz ënëñ yağına avz arırğa, üzëne hörmət uyatırğa la ölgöre. “Kendisinin pek sabırlı ve ağırbaşlı oluşu, akıllı ve usta sözü ile Karasakal çoğunlukla kendi tarafına yönelince, kendine saygı uyandırmayı başarır.” (1034).

Minë üzëğëz dip bëlëğëz » didëm. “Beni kendinizden olarak biliniz” dedim.” (1695).

Belirsizlik Zamirleri

Kişileri ve nesnelere belirsiz olarak ifade eden zamirlerdir (Korkmaz, 2019: 412).

Baskört Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır: hemmehë “hepsi, tamamı, bütünü”, bötehë “hepsi, tamamı”, her këm “herkes”, her bërëhë “her biri”, bër neme “bir şey”, bër në “bir şey, hiçbir şey”, elle këm “biri, birisi, herhangi biri”, *elle neme* “bir şey, herhangi bir şey”, *elle ni* “bir şey, hiçbir şey, kim bilir ne”, *elle nindey* “bir”, *elle nisëk* “herhangi bir sebeple”, *elle kayza* “bir yerde”, *telehe nindey* “herhangi bir, herkes”... (Yazıcı Ersoy, 2018: 266).

Halbuki, hemmehě üz köz retêne: min hekiğe döşendëm ve mosolman uldım.
“Halbuki, **hepsi** kendi gücüne: bin hakikati düşledim ve Müslüman oldum.” (947).

Ul yazmalağı meselelerzëñ bil yaqtarı — tarihsularıbizziñ, filosoftarziñ, sotsiologtarziñ, hatta ekonomistarziñ mahsus tikşerënevz erëne layık her bërëhě üzë bër elke. “O yazıdaki meselelerin bu tarafları – tarihçilerimizin, filozofların, sosyologların hatta ekonomistlerden mahsus incelemelerine layık **her birisi** kendi bir ilkedir.” (1599).

Biğasa yünlep işetmegen-kürmegën elle nindey başkorttarziñ donyanı tëtretër Yihangir geskerën şulay mesherelep qarşılavına yaman gerlëğë kilëp,... “Önceki kadar işi gerektiği gibi yapan duyulmamış ve görülmemiş **ne kadar** Başkurt’un dünyayı titretecek cihangir askerlerini şu şekilde hor görüp karşılamaya kötü namı gelip,...” (402).

Barına küngendey ite. “Her şeye rıza gösterir.” (1897).

Yem-yeşël berhet sizemge olo tüñerek itëp tüşelgen aşalı balastar östöne halınğan vaq mënderzerge her bërëhě, üz derejehën bëshëp, olpatlıqtarın haqlağanday, yaylap ultırışa bara. “Yemyeşil, işlenmemiş kumaşa, büyük daire şeklinde oluşturularak döşenmiş süslü kilimler üstüne yerleştirilmiş küçük minderlerin **her birisi**, kendi derecesini belirleyip ağırbaşlılıklarını korumuş gibi uygun halde serilmiştir.” (22).

hemmegëzge le meğlüm, Kazan qalahu bëzzen ifrat alıq, yaqşı at mënen arıv saқта barganda la, utız -kırk könlök yul tav yaqtarına. “**Herkes** tarafından bilinen Kazan şehri bizden oldukça uzak, güzel bir at ile uygun zamanda gidildiğinde bile otuz-kırk günlük yoldur dağ etraflarına.” (56).

Soru Zamirleri

Canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir (Korkmaz, 2019: 419). Başkurt Türkçesinde soru zamirleri şu şekildedir (Yazıcı Ersoy, 2018:269):

këm “kim”, *nime* “ne”, *qayza* “nerede”, *ni* “ne”, *qayhılı* “hangisi.”

Üzë **këm** huñ Batırşa? “Kendinden sonra padişah **kim**?” (1343).

Şularzıñ **qayhı**? “Bunlardan **hangisi**?” (1344).

Ni vaqıtta? “Ne zaman” (1398).

Tarpandarzıñ tibënde kış sıgıv hıvıqqa sızam talbır tebiğetën, taşka birëşmeş qatı toyağın kire qaytarıv tarpan toqomon tërgëzëv elle ni hözömteler bire almay elë? “Vahşi hayvanların otladığı yerde kış gelmesi soğuğa tahammül eden tabiatı, taşa çarpmaz sert toynağı geri atmak ve vahşi at soyunu canlandırmak **kim bilir** nelere mâl oluyor şimdi?” (1951).

Tebigiyën haqlavğa tebigilëkke ni yete? “Tabiliğe, el değmemiş yere **nasıl** ulaşır?” (1952).

qayza iltëp tülev yatı? “**Nereye** gidip ödeme yaparız?” (55).

2.2.5. Eylem

Nesneler canlı, cansız, maddî, manevî tüm varlıklar ve mefhumlardır. Hareketler ise nesnelerin zaman ve mekân içindeki yer değıştirmeleri, oluşları, kılışları kısacası her türlü faaliyetleridir. Nesnelerin bu hareketlerini karşılayan sözcüklere *eylem* denmektedir. Eylemler dilde daima çekimli şekilde bulunurlar. Bu yüzden eylemleri incelemek demek onları çekimli şekilde ele alarak incelemek demektir (Ergin, 2011:281-282).

Eylem Çekimi

Cümle içerisinde yüklem görevinde bulunan eylem veya ad soylu sözcüklerin zaman, şahıs, teklik ve çokluk kavramı veren eklerle girdiği şekil *eylem çekimi* olarak bilinir (Korkmaz, 1992 :62). Eylemler bağımsız değil, bağılı sözcük türlerindedir. Bu sebeple Türkçenin eylem çekimi, ad çekimi gibi genellikle ekleşmiş bağılı biçim birimlerle oluşturulmaktadır. Eylemler, kök ve gövde durumunda bulduklarında adlarla ilişkiye

giremezler. Bu karşılıklı ilişki eylemlerin çekime girmeleri ile oluşmaktadır. Eylemler çekime girerek şekillenir (Korkmaz, 2019: 487; Karaağaç, 2019: 354).

Eylemlerin çekimli şekilleri en az dört şey ifade eder. Bu dört şeyi çekimli eylemi oluşturan üç unsur meydana getirir. Bunlardan birincisi soyut bir hareket ifade eden eylem kök veya gövdesi, ikinci unsur eylem kök ve gövdesinin ne şekilde kullanıldığını ve zamanı ifade eden şekil ve zaman, üçüncü unsur ise hareketin bağladığı şahsı, yapan veya olan şahsı ifade eden şahıs ekleridir. O halde çekimli bir eylemde eylem kök ve gövdesi, şekil ve zaman eki ve şahıs eki olmak üzere üç unsur bulunmaktadır. Kısacası çekimli eylem; şekle, zamana, şahsa bağlanmış bir hareketi karşılayan sözcüktür (Ergin,201100281).

Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli eylemlerde hareketi yapan şahsı ifade etmektedir. Eylem kök ve gövdeleri çekimli hale gelirken ilk olarak şekil ve zaman eklerini alırlar. Şekil ve zaman ekleri aynı zamanda tek bir kipte şahıs da ifade eder. Diğer bütün kiplerde şahsı belirtmek için şekil ve zaman eklerinden sonra şahıs ekleri gelmektedir (Ergin,2011:282). Banguoğlu'nun ifadesiyle, eylem şahıs eklerinin çoğu aslında ek halindeki zamirdir. Bunların çoğu iyelik zamirlerinden bazen de ek halini almış şahıs zamirlerinden gelmektedir (Banguoğlu, 2019: 444).

Şahıs ekleri cümlenin özne göstergeleridir. Çünkü eylemin bildirdiği olma veya yapmayı gerçekleştiren kişi ve varlığı belli ederler (Karaağaç, 2019: 355). Günümüzde Türkçede üç tür kişi eki bulunmaktadır:

1. I.Tip (zamir kökenli) şahıs ekleri
2. II.Tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri
3. III. Tip (emir çekimi) şahıs ekleri

Karaağaç, I. ve II. tip şahıs eklerinin zamir kaynaklı olduğunu çünkü iyelik eklerinin de zamir kaynaklı olduğunu belirtmiştir (Karaağaç, 2019: 355).

Başkurt Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir çekimi olmak üzere üç tip şahıs eki bulunmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 271).

Tablo 29.

I. Tip şahıs ekleri

I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri

	Tarihi Kıpçak Türkçesi		Başkurt Türkçesi	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1.Şahıs	mèn	Biz-miz	[-m], -mIn, -mOn	-bIz,, -bOz
2.Şahıs	sèn	siz	-hIn, -hOn	-hIgIz, -hOgOz
3.Şahıs	eksiz veya ol	-	Ø	-lAr, -DAr, -zAr

Tablo 30.

II. Tip şahıs ekleri

II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri

	Tarihi Kıpçak Türkçesi		Başkurt Türkçesi	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1.Şahıs	[-m]	[-k], [-h], [-g]	[-(ı,ě,O)m]	[-(ı)k], [-(ě)k], [-(O)k]
2.Şahıs	[-n]	[-nIz], [-nUz]	[-(ı,ě,O)n]	[-(ı)gıZ], [-(ě)gëZ], [-(O)gOz]
3.Şahıs	-	[-lAr]	Ø	Ø; [-lAr], [-DAr], [-zAr]

Tablo 31.

III. Tip şahıs ekleri

III. Tip (Emir) Şahıs Ekleri

	Kıpçak		Başkurt Türkçesi	
	Tarihi Türkçesi			
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
1.Şahıs	[-AyIn], [-AyIm], [-gAyIm]	[-(A)IIm], [-(A)IUm], [-gAIIIm], [-(A)IIk], [-(A)IIh], [-AII]	[-yIm], [-yëm], [-AyIm],	[-yık], [-yëk], [-ayık], [-eyëk]
2.Şahıs	Eksiz veya [-GII], [-GUI], [-GIn], [-GUn]	[-ñ], [-ñIz], [-ñUz], [-ñ(IAr)]	Eksiz	[-(i)ğız] [-(ë)gëz] [-(O)ğOz]
3.Şahıs	[-sIn], [-sUn]	[-sInIAr], [-sUnIAr]	[-hın], [-hën] [-hOn]	[-hındar] [-hënder] [-hOndAr]

Eylem Çekiminde Şekil ve Zaman

Şekil ve zaman ekleri eylem kök ve gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Eylem çekimlerinin hepsinde şekil ifadesi bulunurken zaman ekleri bir kısmında vardır. Eylemde her zaman bulunan şekil ekleri hareketin ne şekilde yapıldığını göstermektedir Eylemde zaman ifadesi de eylemin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren gramer kategorisidir (Ergin,2011 :288; Korkmaz, 2019: 517).

Varlıktaki değişim sürecinin adına ‘zaman’ diyen Karaağaç, cümlelerdeki zaman eyleminin gerçekleşme biçimi kadar önemli olduğunu söyler ve cümlelerdeki bu gerçekleşme eyleminin zaman çekimli yüklerle ve zarflarla ifade edildiğini belirterek şekil ve zaman çekiminin, eylemleri yüklemleştirmenin temeli olduğunu ifade etmektedir (2019: 358).

Kök ve gövde durumundaki eylemin belirttiği oluş karşısında konuşan, dinleyen veya kendisinden söz eden şahıslar açısından ne şekilde ve ne tarzda yansıtıldığını gösteren gramer kategorisidir. Türkçede kipler bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayrılır (Korkmaz, 1992: 159; Vardar, 2002: 135).

Birtakım eylem şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak bir hareketi bildirirler. Bu eylem şekillerine *bildirme kipleri* denmektedir. Diğer eylem şekilleri ise tasarlanan bir hareketi ifade ederler. Bunlara da *tasarlama kipleri* denmektedir (Ergin,2011:289). Eylem çekimi, zaman kavramı açısından basit zamanlı çekim ve birleşik zamanlı çekim olmak üzere iki başlık altında ele alınır (Korkmaz, 2019: 517).

Dmitriyev, Başkurt Türkçesindeki eylemlerin kip, şahıs, zaman ve sayı (teklik-çokluk) şekillerinde çekime girdiklerini ifade eder. Kip, gerçek olup olmama bakımından konuşanın işle veya durumla ilişkisini belirtir. Dmitriyev'e göre Başkurt Türkçesinde dört tane eylem kip kategorileri vardır:

1. ***Heber Höykelışë (Haber Kipleri)***
2. ***Şart Höykelışë (Şart Kipleri)***
3. ***Tëlek Höykelışë (İstek Kipi)***
4. ***Boyoroş Höykelışë (Emir Kipi) (1950: 142).***

Kiyekbayev., şahısların ve nesnelere iş ve hareketlerini eylemlerin bildirdiğini ifade eder ve eylemin pek çok morfolojik kategorisi olduğunu belirtir. Bunlar şu şekildedir:

1. ***Höykelış Kategoriyahu (Kip kategorisi)***
2. ***Zat Kategoriyahu (Şahıs Kategorisi)***
3. ***Zaman Kategoriyahu (Zaman Kategorisi)***

4. Yünelş Kategoriyahı (Çatı Kategorisi)

5. Külem Kategoriyahı (Görünüş Kategorisi)

Eylemlerin kiplerini dört başlık altında ele almaktadır:

1. Heber Höykelşş (Haber Kipleri)

2. Şart Höykelşş (Şart Kipleri)

3. Tžlek Höykelşş (İstek Kipi)

4. Boyorok Höykelşş (Emir Kipi)

Eylemin alt grupları olarak da eylemsileri ele almıştır:

1. Sifat Kulum (Sıfat- Eylem)

2. Hel Kulum (Zarf- Eylem)

3. İšem Kulum (İsim-Eylem)

4. Urtak Kulum (Ad- Eylem) (2010: 129).

Basit Çekimler

Basit çekimler, bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

Bildirme Kipleri

Bu kipler yapılmış olan, yapılacak olan veya yapılmakta olan işleri haber verme, yargı halinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Kök ve gövde halindeki tüm eylemleri

kapsarlar. Bu kipleri oluşturmak için eylem kök ve gövdelerine getirilen ekler hem kipin ifadesi olan şekil ve kalıbı hem de zamanı içerisine alırlar (Korkmaz, 2019: 527). Bu yüzden de bildirme kiplerini yapan şekil ekleri aynı zamanda zaman eki durumundadırlar (Ergin, 2011:289).

Zeynullin, zaman şekillerini 11 başlık altında sınıflandırmıştır:

1. Bēldelē (şahitli) Ütken Zaman : *bar-zı, kil-dē*.
2. Bildehēz (şahithız) Ütken Zaman : *bar-ğan, kil-gen*.
3. Tamamlanmış Ütken Zaman : *bar-a inē, kil-e inē*.
4. Bildelē (şahitli) Ėlēk Ütken Zaman : *bar-ğaynı (bar-ğan inē), kil-geynē (kil-gen inē)*.
5. Bildehēz (şahithız) Ėlēk Ütken Zaman : *bar-ğan bulğan, kil-gen bulğan*.
6. Bildehēz (şahithız) Çabatlavlı Ütken Zaman : *bar-ğan bula, kil-gen bula*.
7. Bildehēz (şahithız) Boron Ütken Zaman Formaları : *bar-a torğan bulğan, kile torğan bulğan; bar-ır bulğan, kil-ēr bulğan*.
8. Bildelē (şahitli) Boron Ütken Zaman Formaları : *bar-a torğaynı, kil-e torğaynı; bar-ır inē, kil-ēr inē; bar-a torğan buldı, kil-e torğan buldı; bar-ır buldı, kil-ēr buldı*.
9. Hezērgē Zaman : *bar-a, kil-e*.
10. Bildelē Kilesek Zaman : *bar-asağ, kil-esek*.
11. Bildehēz Kilesek Zaman : *bar-ır, kil-ēr*. (2002: 104).

Geçmiş ve gelecek zaman, Başkurt Türkçesi gramer kitaplarında en az iki kategori halinde ele alınmıştır. Biz de bu fikre uyararak bildirme kiplerini *Geçmiş Zaman*, *Gelecek Zaman* ve *Şimdiki Zaman* olmak üzere üç başlık altında ele alarak inceledik.

Geçmiş Zaman

Geçmiş zaman *görülen ve öğrenilen* geçmiş zaman olmak üzere iki başlık altına ele alınmıştır.

Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman, kesin bir zaman bildirmesinin yanında gerçekleşen olma ve yapmanın dil kullanıcı tarafından görünüp bilindiğini de bildirmektedir (Karaağaç, 2019: 364). Bu zaman şekli, eylemdeki oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda tamamlanmış olduğunu göstermektedir (Kiyikbayev vd., 2010: 130).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki {-DI}, {-DU} ekleriyle oluşturulmaktadır. Şahısların gösterilmesinde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır. (Güner, 2013: 198; Bulak, 2017: 126).

Başkurt Türkçesinde diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi görülen geçmiş zaman, asıl eyleme {-DI}, {-nI}, {-zI} eylem çekim eklerinin getirilmesiyle oluşturulmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2014: 74).

Görülen geçmiş zaman eki eylem kök ve gövdesine eklenirken damak uyumuna girdiği için değişken şekilleri bulunmaktadır.

Eylem + (-DI/ -nI/ zI) + şahıs eki şeklinde gösterirsek:

Ek, ünlüyle biten eylemlerden sonra kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre: {-nI}, {-nO}; /r/, /v/, /y/, /z/ ;ünsüzleri ile biten eylemlerden sonra {-zI}, {-zO}; /l/, /m/, /n/, /ñ/ akıcı ünsüzlerinden sonra {-dI}, {-dO}; tonsuz ünsüzle biten eylemlerden sonra ise {-tI}, {-tO} şeklindedir (Yazıcı Ersoy, 2014: 74).

Tablo 32.

Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
{-DI}, {-DU}	{-DI}, {-Dě}, {-DO} {-nı}, {-ně}, {-nO}, {-zı}, {-zě}, {-zO}

Görülen geçmiş zamanın olumsuzu {-mA} olumsuzluk eki ile yapılır. Olumsuzluk eki -a/-ě sesleriyle bittiği için bu ekten sonra zaman eki sadece -nI şeklinde gelmektedir. Soru şekli ise {-mI},{-mO} soru eki ile yapılmaktadır (Güner, 2013: 198; Yazıcı Ersoy, 2014: 77-78).

Olumlu Çekim Örnekleri

Ƙapıl yöregem jiv itep kittě. “Aniden yüreğim cız edip **gitti.**” (1804).

Yeş, sapsan, tilbër saqtarın, öyör ayğırına Ƙuşılıp, öyörö mēnen sapƘan, Ƙolon üstergen, yer hēlkētēp yörögen saqtarın hağınıp, ön aralaş töş kürēp ilay töslö toyoldo ul miñe. “Genç, hareketli, çalışkan dönemlerin, sürü atlarına katılıp, sürü ile koşan, tay yetiştiren, yeri titreterek yürüdüğü zamanları özleyip, uyku arasında rüya görüp ağlıyor gibi **geldi** o bana.” (1806).

At gümērkeyēñ huñgi möşköl ayanıs helē yöregēmdē ötöp üttě. “Atın ömrünün sonu zor ve zavallı hali yüreğimi delip **geçti.**” (1807).

elle kēşēñēñ yeşlekte yeşnep, Ƙartlıkta iñrep gümēr hunı möşköllökte elē babayımdıñ huñgi tarpan hikeyetēn heterge töşörzö. “belki de kişinin gençlikte tutuşup, yaşlılıkta ağlayıp ömrünün sonundaki zorlukları sanırım dedemin sonuncu tay hikayesini aklıma **getirdi.**” (1812).

Ularzı şul hikeyet itēp höylerge gēñe Ƙaldı indē hezēr. “Onları bu şekilde hikâye haline getirip söylemeyi **bekledi** şimdiye kadar.” (1820).

*Bil t tretk s hikeyett  i etkes, k z  khn p kit p, min azak tarpandar turahında ez ebiyet **karasturzum** hem hu ngi tarpandar a beyle k z  kli, gibretl  meglümetter **osrattum**. “Bu ürpertici hik yeyi i itince, meraklanıp, ben uzun süre vahşi hayvanlar hakkında araştırma **yaptım** ve ardından hayvanlarla ilgili komik, ibretli haberlere rast **geldim**.” (1935).*

*yil yarım mi darı ge ne il nde İl ş mulla avılında **tordom**. “Bir buçuk yıl kadar Geyne ilinde İl ş Molla köyünde **kaldım**.” (1354).*

Olumsuz  ekim  rnekleri

*Ul t nn  **yo lamadım**. “O gece **uyumadım**.” (1480).*

*Ul melg n zavod ba lıgını  jefası seget nden his fayda **tabılmadı**. “O lanet edilmiş fabrika sahibinin cefası zamanında hiç fayda **sa lamadı**.” (1698).*

*Sabir itmek teket mez **kalmadı**. “Sabretmeye gücümüz **kalmadı**.” (1701).*

Soru  ekimi  rnekleri

*Ul ba kortarıtısız padi ahni   unday em r nden ba  **tartdularmı**? “O Ba kurtlarınız padişahın bu gibi emirlerine isyan **ettiler mi**?” (1690).*

*Min h z m m nen h zz  bik yalkıtıp **ta lamammmı**? “ben sözüm ile sizi çok bıktırmadım mı?” (385).*

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Görülmeyen geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber veren  ekil ve zaman ekidir. Konu anın gözü, bilgisi önünde ger ekle memi ; konuşan onu sonradan duymuştur (Ergin, 2011:3). Görülen geçmiş zamandan farkı eylemin sonradan öğrenilmesi veya bilinmemesidir yani bildirdiği  ekil farklılığıyla görülen geçmiş zamandan ayrılmaktadır (Karaağaç, 2019: 366).

Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki {-ptUr}, {-p turur}, {-GAn}, {-ptIr}, {-mİş}, {-p + şahıs zamiri} eki kullanılmıştır (Öner, 2013: 157; Bulak, 2017: 73; Karamanlıoğlu, 2019: 124).

Dmitriyev (1950: 167), öğrenilen geçmiş zaman için *ütken-hezërgë zaman* “geçmiş-şimdiki zaman” ya da *përfëct* terimlerini kullanmaktadır. Başkurt Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman için {-GAn} eki kullanılmaktadır. Eklendiği eylem kök ve gövdesine tonlu/tonsuz uyumuna göre farklı şekillere girmektedir (Yazıcı Ersoy, 2014: 90).

Eylem + {-GAn} + şahıs eki

Ek, ünlüler ve tonlu ünsüzle biten eylemlerden sonra damak uyumuna göre {-ğAn}; tonsuz ünsüzlerle biten eylemlerden sonra yine damak uyumuna göre {-kAn} şeklindedir (Zeynullin, 2002: 110; Yazıcı Ersoy, 2014: 90).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz şekli, eylem köküne {-mA-} olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır (Dmitriyev, 1950: 167). Soru şekli ise {-mI} soru ekleri ile yapılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman eki daima düz ünlülü olduğu için soru ekinin {-mO} şekli bulunmamaktadır (Yazıcı Ersoy, 2014: 94).

Tablo 33.

Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
{-mİş}, {-p + şahıs zamiri}, {-ptIr}, {-ptUr}, {-p turur}, {-GAn}	{-GAn}, {-KAn}

Olumlu Çekim Örnekleri

*Tıvğan avılıma bër qaytqanda, qasandır haban höröp yörögen saptar bēyēnē kürēp, yamanhıvılap **qalğanım** bar.* “Bir gün doğduğum köye gittiğimde, uzun zamandır saban sürüp duran yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı renkli atları görüp, hüznlendiğim **olmuştur**” (1799).

*Zamanında kolhozdıñ avır yögön höyreşken hayvan indē kartayıp yaraqhızğa sıgıp, tamam öşenēp **bötken**.* “Zamanında çiftliğin ağır yükünü çeken hayvan şimdi yaşlanıp işe yaramaz hale gelerek büsbütün yorulup **zayıflamış.**” (18).

*Osa höyekterē hēreyēp katқан, küpmē avır yökten, küpmē қolon аsravzan қорhağı ikē yakқа бүlteyēp аsқа halınıp **töşken**.* “Kıç kemikleri eriyip tükenmiş, oldukça ağır yükler çekmekten pek çok tay doğurmaktan karnı iki yana sarkıp aşağıya salınvermiş.” (1801).

*Қılғанlı dalalar, tuғay, üzender ularzıñ töp töbegē **bulған**.* “Yaban buğdaylı bozkırlar, vadi yatakları onların en önemli bölgesi **olmuş.**” (1814).

*Қışın yoқа қарза tibēnde yörögen, yeyēn tönyақ urman-dalalarına saқlı **yeylgen**.* “Kışın ince kar altında gitmiş, yazın kuzey orman ve bozkırlarına doğru **yayılmış.**” (1815).

*Ularzıñ baytağı hilērek yaqtarға **taralған**.* “Onların pek çoğu daha küçük tepelere **dağılmış**” (1817).

*şulay işlē tarpandarzan қasandır bër nise öyör gēne işen **qalған**.* “Bu gibi çift vahşi hayvanlardan uzun bir süre birçok sürü sağ **kalmış.**” (1821).

Ersoy’un, “Başkurt Türkçesinde GAn, ti; A, ti Yapısı Üzerine.” adlı bildirisinde ifade ettiği üzere daha çok hikâye, efsane, destan gibi edebî türlerde ortaya çıkan -GAn, ti yapısı dolaysız anlatım için kullanmanın dışında belirsiz geçmiş zaman veya rivayet anlamına uygun olarak kullanılması gerekmektedir (2004). Zeynullin, bu yapının cümle ortasında “derler”, “der” şeklinde aktarılmasının metnin ahengini bozduğunu belirtir (2002: 114). Çalışmamızda bu yapının örneklerine rastlanmıştır.

*ul başqorttarzıñ ütēñēsē buyınsa, ularğa han bulırğa rizalıq **birgen, ti.*** “O, Başkırtların isteği boyunca onlara han olmaya **razı olmuş.** (723).

*bil taşmı ni karta la **kuya, ti.*** “Bel taş mı nasıldı sert durmuş.” (151).

Olumsuz Çekim Örnekleri

*Az aqtan aşav aygırz ıñ ürepsēp östöne ırğıvın. muyınınan kişe tēşlep, tükmeštēřep yēberēvēn de **abaylamağan.*** “Daha sonradan vahşi aygırın şaha kalkıp üstüne çıkmasını, boynundan dikine dişleyip, baş aşağıya çevirip atmasını da **fark etmemiş.**” (1851).

*yeş hayzaklı, tuq-tüllē zur öyörge koş-қort ta tēye **almağan.*** “Genç damızlık atlı, kalabalık büyük sürüye kuş kurt da zarar **verememiş.**” (1863).

*Yavız türēlerzēñ törlö yebēr-yafaları **yētmegen,** kayhı bēr kıyırırak ir-yēgētterz ē ültēřep taşlav helderē le yışaya.* “Kötü liderlerin çeşitli zulüm ve cefaları **yetmezmiş** gibi bazı daha yürekli er-yiğitleri öldürüp heba etmesi artar.” (1367).

*Қıraғay yeş kan қaynaha la, darman **yētmegen.*** “Vahşi gencin kanı kaynasa da çare **olmamış.**” (1837).

Soru Çekim Örnekleri

*Halıq tamam öz lögöp-imgetēlēp **taşlanmağanmı,** geyret **sikmegenmē?*** “Halk tamamen öldürölüp **ziyan edilmemiş mi,** çaba **sarf etmemiş mi?**” (1331).

*Padişah ul zavod başlıgına şunday eşler eşlemekke emēr **itkenmē?*** “Padişah o fabrika müdürüne bunun gibi işler yapmasını **emretmiş mi?**” (1690).

Şimdiki Zaman

Geniş zaman ve gelecek zaman arasındaki zaman diliminde gerçekleşen şimdiki zaman, eylemin bildirdiği oluş ve kılışın şu anda başladığını ve sürmekte olduğunu ifade eder. Şimdiki zaman kavramında bulunan devamlılık hareketi aynı zamanda geniş zaman ifadesi de vermektedir (Karaağaç, 2019: 361-362; Korkmaz, 2019: 548). Kiyikbayev şimdiki zaman kavramını, konuşma anında gerçekleşen eylemin söylendiği anda yapılan veya uzun süre devam eden sürekli iş, hareket ve süreçleri ifade eden zaman olarak ifade eder (2010:130).

Tarihi Kıpçak Türkçesinde şimdiki zamanı ifade etmek için dört yapı kullanılmaktadır. Bunlardan ilki Eski Türkçede olduğu gibi $\{-r\}$, $\{-Ar\}$, $\{-Ir\}$, $\{-Ur\}$ geniş zaman ekleridir. İkinci yapı $\{-AdIr\}$, $\{-AdUr\}$, $\{-ydIr\}$, $\{-A turur\}$ ile ifade edilen şimdiki zaman ekleridir. Üçüncü yapı çok fazla kullanılmayan *Tuhfetü'z-Zekiyye ve Kavâinü'l Külliye'de* görülen *-yor* ve *-yorur* ekleridir. Dördüncü yapı ise Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen eyleme $\{-(I)yIr\}$, $\{-(U)yUr\}$ veya $\{-(I)y\}$ eklerinin getirilmesi ile oluşturulan şimdiki zaman ekleridir (Güner, 2013:220).

Dmitriyev, şimdiki zaman ifadesi için kullanılan $\{-A\}$, $\{-y\}$ zarf-eylem eklerinin Başkurt Türkçesinde çoğunlukla tekrarlı yapılarda kullanıldığını; bu şekilde kullanılmasından dolayı da iş veya durumun uzun süre devam ettiğini ya da tekrarlandığını belirttiğini ifade etmiştir. Bu sebeple şimdiki zaman kavramını zarf eyleme bağlanan zamanlar başlığı altında ele almıştır (1950: 156).

Başkurt Türkçesinde şimdiki zaman eki için $\{-A\}$, $\{-y\}$ ekleri kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde bu ekler konuma anında gerçekleşen bir olay ya da durumu ifade etmekten çok sürekli ve düzenli olarak gerçekleştirilen iş oluş ve hareketleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 280-281).

Eylem +{-A,-y} + şahıs eki

Şimdiki zaman için kullanılan ek, eylemlerin ünsüzle veya ünlüyle bitme durumlarına göre şekillenmektedir. Ünsüzle biten eylemlerden sonra {-A}; ünlüyle biten eylemlerden sonra {-y} şeklindedir (Yazıcı Ersoy, 2014: 205).

Şimdiki zaman için genel olarak Başkurt gramerlerinde *hezërgë zaman* ifadesi kullanılmıştır (Yazıcı Ersoy, 2014: 205).

Şimdiki zamanın olumsuz şekli {-mAy} eki ile yapılmaktadır. Soru şekli ise {-mı}, {-më} ekleriyle yapılır (Dmitriyev, 1950: 156; Zeynullin, 2002: 133; Yazıcı Ersoy, 2014: 207; 2019:280).

Başkurt Türkçesinde {-A, -y} eylem çekim ekinin dışında şimdiki zaman işlevi için farklı analitik şekiller³ de kullanılmaktadır. Bu şekiller çoğunlukla /-p/ veya /-A/ zarf eylem ekini almış asıl eylemin ardından {-A} {-y} eylem çekim eki ve şahıs ekleriyle çekime girmiş bir yardımcı eylemin kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu analitik şekille Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılagelmiştir. Başkurt Türkçesinde şimdiki zamanı bildiren analitik yapılar *bar-*, *kil-*, *ultır-*, *yat-*, *yörö-* yardımcı eylemleriyle kurulan çekimlerdir. Bu yardımcı eylemleri analitik yapıların kuruluşunda kendi anlamlarını kaybeden, ama asıl eyleme kendi anlam alanları içerisinde bir anlam kazandıran eylemlerdir.

Analitik yapıların kuruluşunda asıl eyleme {-A}, {-y} ya da {-p} zarf-eylem eki getirilir. Ardından gelen yardımcı eylem ise şimdiki zaman eki {-A}, {-y} ve şahıs ekini taşımaktadır. Analitik kuruluşlar yardımcı eylemlerin -A/-y veya -p zarf-eylem ekini almalarına göre iki grupta ele alınabilirler: Birinci grup: {-A}, {-y} bara, {-A}, {-y} yata şeklindedir. İkinci grup {-p} bara, {-p} tura, {-p} ultra {-p} yata, {-p} yörö şeklindedir. İkinci grup da asıl eyleme gelen zarf-eylemi farklı olsa da yardımcı eylemler {-A}, {-y} eylem çekim ile ve şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini alarak çekime girerler. Analitik yapılar Başkurt Türkçesinde, konuşma anında veya geçmişte başlamış ve hâlâ devam etmekte olan iş, oluş ve hareketler ile alışkanlıkları, genel hükümleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca bu analitik kuruluşlar konuşucu ya da anlatıcı tarafından doğrudan deneyimleri

³ “Analitik yapı” yardımcı eylemlerin kullanılması ile yapılan çekimdir.

yoluyla bilgisini edindiği, süreklilik arz eden olay ve durumları tasvir etmek için de kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 284-285).

Tablo 34.

Şimdiki zaman ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
<ul style="list-style-type: none">• {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur},• {-AdIr}, {-AdUr}, {-ydIr},• {-A turur},• {-yor}, {-yorur},• {-(D)yIr}, {-(U)yUr}, {-(D)y}	<ul style="list-style-type: none">• {-A}, {-y},• asıl eylem + {-p}, {-A},• {-y} + bar-, kil-, ultır-, yat-, yörö-• +{-A}, {-y} + şahıs eki

1. Tip Şimdiki Zaman

Olumlu Çekim Örnekleri:

Başın eygen köyö, üzë dayım yuşamğa talğan, tonok küzzerënen sıbaşkıp yeş tama.
“Başını eğmiş bir şekilde, kendisi tamamen uykulu şekilde donuk gözlerinden süzülerek yaş damlıyor.” (1803).

Ul-bıl hevëf-heter toyolha, ujgırıp heber hala, öyör yehet këne hevëfhëz yërge küse ye kasıp kótola. “Kötü bir durum kaza-bela duyulsa, kaçıp haber salar, sürü hızlıca sakin yere yaylaya kaçıp kurtulur.” (1827).

E aygır tarpan öyörz ö kursorlap iñ arttan bara ye kurkınis halğan avısı-yavısığa, koş-kortka karşı aldan yomola. “Fakat aygır vahşi hayvan sürüsünü koruyarak en arkadan gider ve korku veren avcı savaşıya, kuşa kurda karşı ilk olarak saldırır.” (1828).

Kötövsëler kithe gëne, yañınan öyörge kile. “Çobanlar uzaklaştığında bir kez daha sürüye gelir.” (1899).

Tik kırağay tiheñ de kırağay şul. kötövsëñë, ez em zatın kürëv mënen kıris bışkırap, şımayıp, öyörzö taşlap kırga saba. “Her ne kadar vahşi demesen de vahşi o, çobanına önemli

bir kişiyi görmesi ile nefes alıp verışı değişip, vahşileşip burnundan hızlıca nefes alarak sürüyü dağıtıp kıra **koşar.**” (1899).

Yılıkı malı yatıp yal itkende, ul hēreyēp ayak օstō yuşay. “Yılıkı sürüsü yatıp dinlendiğinde, o ayağının üstüne **durur.**” (19).

Ösönsö kış tigende saptar tarpan bēye. üz ēnēñ turı kolono mēnen yılıkığa kuşılıp, yılı aṣ bargā inērgē baz nat ite. “Üçüncü kış geldiğinde yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı at vahşi atı kendisinin doru tayı ile yılıkı katıp, bir yıldan sıcak ahıra girmeye cesaret **eder.**” (1904).

Stēnağa berēp, hul küzēñ sığara. “Duvara çarpıp sol gözünü **çıkartır.**” (1904).

Yazın kertele saptar bēr ḳolon kiltēre. “Baharını ağılda kırmızımsı at bir tay **getirir.**” (1917).

Ve lekin her kēm ezēr tora. “Ama her biri hazır **duruyor.**” (1399).

bıl 1756 yıldın 8 avgusı bula. “bu olay 1756 yılının 8 Ağustos’unda meydana **geliyor.**” (1554).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Başta yılıkı bını yat ite, yakın yēbermey. “Başta yılıkı bunu garip görse de yakınlık **göstermez.**” (1894).

Tik huğarırğa sığarğanda, ḳuldan ıḳınırğa intılışı ğına hōzōmte birmey. “Fakat suya götürüp çıkardığında, elden kaçırınca istediği gibi **sonuçlanmaz.**” (1915).

Yaylap yūgenge küngen tōslō toyolha la, ayakḳa tışav, hırtḳa ēyer haldırırğa irēk ḳuymay. “Fırsatını bulup boynuna ip bağlanmasına razı olsa da ayağına nal, sırta eyer yerleştirmeye **müsaade etmez.**” (1916).

*Aldağı kıştı tarpan bëye le, kolono la yılı kurağa bütense **kaçtım**.* “Öndeki kış vahşi atı da onun tayı da sıcak ahıra artık **dönmez.**” (1923)

*Bil yazıvzan meglüm **bulmaz ır**, his kışê isemê yuk.* “Bu yazıdan **anlaşılmıyor**, hiç kişi ismi yok” (1420).

*Min yazıv **tanımayım.*** “Ben el yazısını **tanımıyorum.**” (1421).

*Şulay za kışkên hel. vaqîgalar ağışı baribêr Batırşa fayzahına **höylemey** buğay.* “Yine de kötü durum, olayların geladi tamamıyla Batırşa faydasına **dönmüyor** muhtemelen.” (1465).

*Hoz ayımdıñ hökömöne ve kışnehêne razıy ulıp bil revêşlê mehbüs ikes, **hesretlenmey** mên.* “Allah’ımın hükmüne ve intikamına razı olup, böyle hapsedilince, **üzülmüyorum** ben.” (1558).

Soru Çekim Örnekleri

*Tik kanhıratıp taşlangan Başkörtostan ilê yavız türeleränen, izêvsêleränen hezêr ük konon **alırlıkmı** huñ?* “Ancak kanını akıtıp heba edilen Başkurdistan ili kötü liderlerinin, sömürücülerinin şimdi mi intikamını alır sonra mı?” (1330).

*Kayza **barahıñ?*** “Nereye **gidiyorsun?**” (1413).

*ul üzê nisêk **añlata** huñ bıñ?* “O bunu daha sonra nasıl **anlatıyor?** (1471).

2. Tip Şimdiki Zaman

Olumlu Çekim Örnekleri

*Üzê köske **başıp tora.*** “Kendisi güçlkle ayakta **duruyor**” (1802).

Öyör uyhıvza **utlap yöröy**, e aygır ƙalkıvlıkta ƙolaƙtarın şımaytıp **haƙta tora**. “Sürü geniş yerde otlayarak **gider**, fakat aygır yüksek tepede kulaklarını kabartıp pür dikkat **durur.**” (1825).

Hezër yılƙı mēnen **utlap yöröy**, yuşap tora. “Şimdi yılƙı ile **otlayıp durur**. Her şeye **rıza gösterir.**” (1897).

Ös kön. ös tön özlökhöz tulap, yaman orolop-berēlēp. küzēnen yazıp. tamam alyıp helden tayğandan huñ, mēškēn tarpan bēye bēr möyöşke hırlıgıp ƙapıl **tinıp ƙala**. “Üç gün üç gece aralıksız tepinip, kötü bir şekilde vurularak, gözden kaybolup, tamamen sağlığını kaybedince elden ayaktan düştükten sonra zavallı vahşi tay bir köşeye sığınıp aniden sessizliğe **bürünür.**” (1909).

Tarpan tarğa tarıgıp, avız ina bēr teğem az ık ƙapmay, bēr yotom hıv ēsmey, bēr nise kön ƙımşanmay **ƙatıp tora**. “Vahşi at dar alana sıkışıp, ağzına bir yiyecek dahi almaz, bir yudum su içmez, çoğu zaman hareket etmez öylece hareketsiz **durur.**” (1911).

Üz ēm huñğı tarpan turahında tētrekēs hikeyet-ħekikettē işke alam, e küz aldıma nişleptēr haman haban atım saptar bēye **başıp tora**. “Kendim sonuncu vahşi at hakkında ürpertici hikâyenin gerçeğini aklımda tutarım, fakat gözümün önüne nedendir bilinmez daima saban atım kırmızımsı sarı tay **gelir.**” (1954).

Olumsuz Çekim Örnekleri

donya helderē, böğöngö beygē haƙında gepleşēp, hıy-ħörmēt ƙurayyır tıñlap **hozurlanıp ultırmağa**. “Dünya halleri, bugünkü durum hakkında konuşup, yiyecek ve içecekler sunup, kuray ve türkü dinleyip huzurlu bir şekilde **oturulmaz.**” (193).

Lekin divamal Morat han tınıs ƙına **yatmay**. “Lakin düşüncesiz Murat han sakince bir hayat **sürmez.**” (752).

Gelecek Zaman

Gelecek zaman, belirli ve belirsiz gelecek zaman olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

Belirli Gelecek Zaman

Bütün dillerde kullanılan ana zamanlardan biri olan gelecek zaman, henüz gerçekleşmemiş olan ancak eylemin göstermiş olduğu oluş ve kılışın gelecekteki bir zamanda mutlaka gerçekleşeceğini bildiren zaman ekidir (Karaağaç, 2019: 367; Korkmaz, 2019: 558).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman eki için çeşitli ekler kullanılmaktadır. Bunlar arasından en temeli, $\{-GA\}$, $\{-GAy\}$, $\{-Kay\}$ ekleri ile yapılandır. Bunun dışında Tarihî Kıpçak metinlerinde gelecek zaman eki $\{-AsI\}$, $\{-IsAr\}$, $\{-UsAr\}$, $\{-sAr\}$ ekleri ve az da olsa $\{-AçAk\}$ ekinin de kullanıldığı görülmektedir (Güner, 2013: 226).

Başkurt Türkçesinde belirli gelecek zaman için $\{-(y)AsAk\}$ eylem çekim eki kullanılmaktadır. Ek, ünsüzlü biten eylem köklerine $\{-AsAk\}$; ünlüyle biten eylem köklerine ise $\{-(y)AsAk\}$ şeklinde yardımcı ses olarak gelmektedir. Çekimde şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır (Dmitriyev, 1950: 164; Korkmaz, 2018: 293).

Tablo 35.

Belirli gelecek zaman ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
$\{-GA\}$, $\{-GAy\}$, $\{-KAy\}$, $\{-AsI\}$, $\{-IsAr\}$, $\{-UsAr\}$, $\{-sAr\}$, $\{-AçAK\}$	$\{-(y)AsAk\}$

Olumlu Çekim

Unda her ırıvziñ batırzarınıñ batırzarı alısaşak bit. “Onda her soyun kahramanlarının kahramanı mutlaka karşılıklı **güreşecek.**” (125).

starşınalar üz ҡaramaғındaғılar arahındaғı ғeyәplәlerzә yeşәrheler, bola başlıqtarın totop birmeheler, üzzerә aşılasaқ. “Başcavuşlar kendi görüşündekiler arasındaki suçluları saklasalar, isyan çıkaran liderleri tutup vermeseler kendileri **asılacak.**” (636).

Belirsiz Gelecek Zaman

Başkurt Türkçesinde belirsiz gelecek zaman için {-Ir}, {-Or} ekleri kullanılır. Bu ekler çoğunlukla gelecek bir zamanda meydana geleceği düşünülen iş, oluş ve hareketleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ekler bu işlevinden dolayı belirsiz gelecek zaman olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında her zaman yapılan genel geçer işlerde de bu ekin kullanıldığı görülmektedir (Yazıcı Ersoy, 2014: 289).

Dmitriyev, geniş zaman kipini ‘*sıfat-eyleme bağlanan zamanlar*’ başlığı altında *birinci gelecek zaman* olarak değerlendirmiştir. Bu zamanın oluşturulması için de {-Ir}, {-Or} sıfat-eylem eklerinin kullanıldığını ifade etmiştir. Ek ünlüyle biten eylem köklerine -r ekinin gelmesiyle; ünsüzle biten eylem köklerine ise {-Ir}, {-Or} şeklinde yardımcı ses olarak gelmektedir. Anlam yönünden bu kip gelecek zamana doğrudur; ama daha çok gelecekte oluşması, gelişmesi mümkün olan anlamını verir. Belirsiz gelecek zaman çekiminde şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri kullanılır (Dmitriyev, 1950: 159; Zeynullin, 2002: 139; Yazıcı Ersoy, 2014: 281).

Bu zamanın olumsuzu diğerlerinde farklı olarak {-mAz}, {-mAs} olumsuzluk eki ile yapılmaktadır. (Bulak, 2017: 199).

Tablo 36.

Belirsiz Gelecek Zaman Ekleri

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
{-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur}	{-Ir}, {-Or}

Olumlu Çekim Örnekleri

ata-babalarıbızzıñ yolahı buyınsa, il-yort helderě haqında keñeş-töneş itěşěr. “Atalarımızın geleneği boyunca memleket ve millet durumları hakkında fikir alışverişı **yaparız**” (39).

hüz bėrkėtěşěr olo yıyınıbızzı asıv beħetě, inşalla bıyıl da miñe těyzě. “söz birliğine **varırız** ve büyük toplantımızı açma mutluluđu, çok şükür bu yıl da bana nasip oldu” (39).

Atıgızzı huyğanıbız yuq, yaqın kilmegěz , atırbız . “Atınızı öldürdüğümüz yok, bize yakın olmayanı **yok ederiz.**” (1507).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Urman halkı tehlėvenlėken yalan halkı bulmaş imde. “Orman halkı her şeyden korksa bozkır halkı **olmaz.**” (1638).

Beğzėsě eytdě: üz riğeyesě bėrle uynağan, üz kılı aştına zolımlık kılğan yort uñmaş bulır, halık tėlėne tőşken tik bulmaş. “Bazısı söyledi: Kendi emeği ile oynayan, kendi emri altındakilere zulmeden yurt sahibi olamaz, halk diline düşmüş gibi **olmaz.**” (1645).

Soru Çekimi Örnekleri

Sěz kalğan başqortlar padişahıgızniñ yavız urıslarından urdırır mıstız?» didem. “Siz geriye kalan Başkırtlar padişahın acımasız Ruslarını **öldürür müsünüz?**” dedim.” (1691).

Tasarlama Kipleri

Tasarlanan bir hareketi ifade eden (Ergin, 2011 :288), eylemin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini; tasarlanan istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içerisinde veren kiptir. Tasarlama kiplerinde bildirme kiplerinde olduğu gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş veya kılış bulunmamaktadır. Bu kipler daha gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmesi emir, şart, istek, gereklilik kiplerine bağlıdır (Korkmaz, 2019: 576-577).

İstek Kipi

Bu kip, eyleme niyet, istek, arzu kavramları veren tasarlama kipi'dir. Yapılacak işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini belirtir (Korkmaz, 2019: 577). İstek kipi, gerçekleşmemiş ama gerçekleşmesi istenen bir olaya işaret ettiği için biri gelecek ve geniş zamana gönderir. Yani umulan, beklenen ve gerçekleştirilmesi istenen olayın zamanı yoktur; istek, geniş bir zamana yayılmıştır. Beklenti, istek, gereklilik vb. ifadeleri ise gelecek zamanın şekillik (kiplik) kullanımlarıdır (Karaağaç, 2019: 373).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde doğrudan doğruya istek ifade eden bir kip yoktur. Ancak bazı kip ve şekillerde bu ifadeye rastlamak mümkündür (Karamanlıoğlu, 2019: 133). Emir eklerinde istek ifadesi yer almaktadır. Bazı eserlerde isteği ifade etmek için az da olsa /-A/ ekinin kullanıldığı görülmektedir (Güner, 2013: 252). Kıpçak Türkçesinde istek kipinin bulunduğu sözcüklerde *tile-*, *iste-* kiplik eylemleri; *öğretkil...terk iteyim* gibi emir kipi-emir kipi morfolojik ve leksikolojik ilişkili; ne *tilersen menden tilegil* gibi söz dizimi-leksikoloji-morfoloji ilişkili işaretleyiciler kullanılmıştır (Güler, 2019: 46).

İstek kipinin Başkurt Türkçesinde beş şeklinin olduğu *Başkort Tělě* adlı kitapta belirtilmiştir. Bu kip, {-ğı}, {-gě}, {-go}, {-gö} ve {-kı}, {-kě}, {-ko}, {-kö} ekli eylemin yanına «*kile*» eyleminin getirilmesiyle oluşturulur. Ayrıca {-hı}, {-hě} ekli eylemden sonra «*kile*» eyleminin gelmesiyle “*uқыһı kile*” şeklindeki çekimin yanlış olduğu doğrusunun “*uқығы kile*” olması gerektiği ifade edilmiştir.

İstek kipinin ikinci şekli asıl eyleme, {-maqsı}, {-meksě} eklerinin getirilmesiyle yapılır. Bu eylem ‘bula’ eylemiyle de beraber kullanılabilir.

İstek kipinin üçüncü şekli şart kipine {-sı}, {-sě} eklerinin getirilmesi ile yapılır.

İstek kipinin dördüncü şekli şart kipinden sonra ‘ině’ yardımcı eylemin getirilmesi ile yapılır.

İstek kipinin beşinci şekli ise ad-eylem ve üçüncü şahıs emir kipiyle yapılmaktadır (Kiyikbayev vd., 2010: 138).

Dmitriyev, tüm Türk yazı dillerindeki gibi Başkurt Türkçesinde de istek kipinin eski şeklini koruduğunu ifade etmektedir. Türk yazı dillerinin bazılarında bu kipin, kendine has olan iki zamanı (üç şahısla beraber) bütünüyle korunmuş olsa da Başkurt Türkçesinde 1. şahsın sadece iki şeklinin kaldığını belirtmektedir. Bunların ifadesinde kullanılan ekleri; kip ekleri: {-A} ve şahıs eki: {Im} (teklik için), {-Ik}, (çokluk için) olarak vermektedir (1950: 178).

1. Tip İstek Kipi

Başkurt Türkçesinde istek ifadesini karşılamak için kullanılan diğer yapı {-hA} + şahıs eki {+ sI} yapısıdır. Burada şart kipini ifade eden {-hA} eylem çekim ekine istek ifadesi kazandıran ek {-sI}'dir. {-hA} eylem çekim eki bu şekilde eylemden sonra doğrudan doğruya kullanılabilmesinin yanında kimi zaman {-GAn} veya {-Ir, -Or,} eylem çekim ekleri ile çekimlenmiş bir eylemden sonra *bul-* yardımcı eylemiyle de kullanılabilir (Yazıcı Ersoy, 2018: 394).

Bu kipin olumsuz şekli {-hA} eylem çekim ekinde önce {-mA-} olumsuzluk ekinin kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. (Yazıcı Ersoy, 2018: 394).

Olumlu Çekim

Gezette, yav başlıqtarın, totkas ta, urında yazalap ültäre torğan bulhalar Seytбай batır bër yavza yaralanıp kulğa ëlekkes, Minzelege gënëral Soymonov karamağına yëberële. “Çoğu zaman, ordu liderleri bir yeri işgal edince, yerinde ceza verip öldürmeye **başlamış olsalar** Seyitbay kahraman bir savaşta yaralanıp himaye altına alınınca, Minzelege general, Soymonov bakışına gönderilir.” (1155).

Ëlëkkë yav başlıqtarı — Seyët, Akay, Kilmey. Aldar. Bepeney batırz ar totolop, aşıp ültërëlgën bulha Karahaçal bıl heter ejelden de qotolop qalğan. “Önceki ordu liderleri – Seyit, Akay, Kilmey, Aldar, Bepeney gibi kahramanlar tutulup, asılıp öldürülmüş olsa da Karasakal bu kötü ölümden de kurtulabilmiş.” (1212).

Olumsuz Çekim

*ye vegeze itken geskerēñdē kūrhet **bulmaha** esir itēp rustarğa totop birem.* “Ya öğüt veren askerini göster ya da olmazsa esir edip Ruslara veririm.” (1087).

*E bina Dim buyı batırı Suraman buyğa ozon **bulmaha** la, bik bazıq ir-yēğēt.* “İşte Dim boyu kahramanı Suraman, boyu uzun **olmasa** da gayet yiğittir.” (129).

Tablo 37.

İstek kipi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
Emir eklerinde istek ifadesi bulunmakla birlikte bazı eserlerde az da olsa {-A} eki kullanılmıştır.	{-ğI}, {-GO}, {-kI}, {-KO} ekli ad + iyelik eki + kil-, {-hA}+ şahıs eki {+sI}, {-AhI}, {-yhI}, {-yhO} sıfat-eylem eki + iyelik eki + kil-, {-mA} + {-GAyI}

-mAksı bol- şeklindeki birleşik çekim Başkurt Türkçesinde istek çekiminde kullanılan ektir. Ek Başkurt Türkçesinin ad-eylem eki *-mAk* ile *+sI* kiplik parçacığının birleşiminden oluşmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2013: 501). Başkurt Türkçesinde *+sX* kiplik parçacığı, çekimli eylemlerden sonra gelerek onlara istek, rica, yalvarma, kızgınlık vb. gibi bazı kiplik anlamlar kazandırmaktadır.⁴ Çalışmamızda istek çekiminin bu şekline rastlamıştır.

*Heyēr, bıl hel itkēs kiškēn meldē, ye yav sabırğa, ye boşop qalırğa tēyēşlētēñ yamanatlı huñğıhın Batırşa elēğē hatında üzēnse **aqlamaqsı.*** “Hayır, bu durumun ortaya çıktığı kötü zamanda ya mücadele etme veya pusup kalma gerekliliğinin kötü sonuncunu Batırşa şu mektubuyla kendince **aklamak ister.**” (1463).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı Ersoy, Habibe (2011). Başkurt Türkçesinde *-sX* ve *-hAnA* Kiplik İşaretleyicileri. Dil Araştırmaları Dergisi, 8, 51-76.

Könsıgış hakımdarı řıkėllė, bıł hėkiķettė Batırşa ekiyetlėgėnda mėnen hıķmetlep yıgıtmaķsı. “Dođu hakimleri muhtemelen bu hikāyede Batırşa’yı masal ve efsane ile gizemli hale getirerek **peķiřtirmek ister.**” (1735).

Baş kũterėvzer baştırılğas, kũp uylağandan huñ. Batırşa üz ė batşağa yul totmaķsı. “İsyancılar bastırınca, çokça düşündükten sonra, Batırşa kendi padişaha engel **olmak ister.**” (1757).

Bıł yulı indė halıķtarz ıñ zarın, tėlekterėn yėtkėrėv mėnen bėrge üz ėnėñ bolalağı gonahtarı ösön yarlıķavza ütėnmeksė. “Bu kez artık halkların üzüntüsü, istekleri ulaştırması ile birlikte kendisinin gelecekteki günahları için **af dilemek ister.**” (1759).

Ul Pėtėrburgtıñ ataklı bėr pobı mėnen osraşıp, hristiyan dinė mėnen nıķlap tanıřmaķsı bula. “O Petersburg’un ünlü bir sanatçısı ile karşılaşıp, Hristiyan dini ile gereğince **tanışmak ister.**” (1784).

başkort yavzarı başılmağan bulha, Bařkortostaņa barmaķsı ye ihe Karavalpaķstaņa hızmaķsı. “Başkurt isyanları bastırılmamış olsa da Başkurdistan’a **gitmek ister** veya Karakalpakistan’a **sızmak ister.**” (750).

Habibe Yazıcı Ersoy’un “Başkurt Türkçesinde Niyet Kipi ve İşaretleyicileri” makalesinde *-mAkSI bul-* analitik yapısının yerine, bu yapıdan kısaltılarak oluşturulmuş *-mak bul-* analitik yapısından bahseder (2013: 503). Metnimizde bunun örneğine rastlanmıştır.

Tař törmenėñ bėr kėřėlėk karañđı, haşık hem halkın kamėrahında yatıp tamam ız alangan bıł batır, nihayet, aķıl yėtmeř tevekkellėkke bař nat ite: bığasa bėr kėm şasıp şotola almağan darya urtahındağı tař kıpsıktan kılı-ayağı bığavlı kőyö kasmaķ bula. “Tař zindanın bir kişilik karanlık, rutubetli ve soğuk hücrelerinde yatıp bütünüyle eziyet çeken bu kahraman, sonunda akıl almaz bir kararlılıkla yiğitlik eder: Bu zamana dek hiç kimsenin kaçıp kurtulamadığı denizin ortasındaki tař hapishaneden kolu ve ayağı bağlı şekilde **kaçmak ister.**” (1305).

Şunda kıslamak bula. “Burada kışı geçirmek ister.”(752).

Söz konusu makalede –(X)rgA ad-eylem ekine bul- yardımcı eyleminin getirilmesi ile oluşan yapının da istek bildirdiği ifade edilmiştir. Bu yapıda da diğerlerinde olduğu gibi yardımcı eylem farklı eylem çekim eklerini alabilir (2013: 506). Metnimizde bunun örneklerine rastlanmıştır.

..... *kirě kelgege indērēge gerlenēp, asıķ yalan yērze yavzı karşılatırğa bulğan.*
“.....yeniden kaleye getirince açık düzlük yerde orduyu karşı karşıya getirmek istemiş.”
(420).

Şart Kipi

Eylemde bildirilen oluş veya kılışın şarta veya dilek, istek ve niyete bağlayan bir tasarlama kipidir (Korkmaz, 2019: 6).

Eylem, şarta bağlandığı için hüküm ifade etmez; hiçbir dilek, istek, zorlama anlatmaz. Şart ekinin hiçbir hüküm taşımayan bu durumu tüm eylem kipleri içinde farklı bir durum meydana getirir. Tüm eylem çekimleri tek başlarına cümle yapabildikleri halde şart şekli, şart işlevi ile cümle değildir cümle olabilmesi için temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, tamlayıcı öge niteliği taşır. Yani hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedirler (Ergin,2011:309; Korkmaz, 2019: 6).

Yalnızca şekil bildiren şart kipi, tüm dillerde yardımcı eylemin yüklemi olarak ele alınır. Bir şekil çekimi olarak daha sonraki bir olayın niteyecisine işaret ettiği için cümlede anlamı gelecek ve geniş zamana gönderir çünkü gerçekleştirilmesi belli bir şarta bağlı olan eylemin kesin bir zamanı yoktur (Karaağaç, 2019: 371).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde şart kipi, {-sA} ekiyle yapılmaktadır. Karamanlıoğlu, bu ekin Eski Türkçedeki şart kipi olan {-sAr} ekindeki -r sesinin düşmesiyle Kıpçak Türkçesinde kullanıldığını ifade eder (Karamanlıoğlu, 2019: 132). Sadece *Gülistan Tercümesi'nde* 2. teklik şahısta ekin {+An} ile genişletilmiş {-sAñAn} biçimine rastlanmıştır (Güner, 2013: 243).

Başkort Tələ adlı kitapta Kiyikbayev., bir iş ve hareketin yerine getirilmesi için ikinci bir iş ve hareketin şart olduğunu belirtir ve şart kipini iki kısma ayırır:

1. Gerçek şart, yani gerçekleştirilebilen iş ve hareket, süreç.
2. Gerçek olmayan şart, gerçekleştirilemeyen istekteki, hayaldeki iş ve hareket, süreç.

Başkort Türkçesindeki şart kipi, eylem köküne {-hA} ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Bu kip eki iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girmektedir. Eklendiği sözcüğe göre kalınlık-incelik uyumuna uyarak farklı şekillerde eklenebilir. Kalın ünlülerden sonra {-ha} eki; ince ünlülerden sonra ise ek {-he} şeklindedir. Olumsuzu diğer kiplerde olduğu gibi {-mA} olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır. (Dmitriyev, 1950: 179; Yazıcı Ersoy, 2018: 297).

Tablo 38.

Şart kipi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkort Türkçesi
{-sA}	{-hA}

Başkort Türkçesinde {-hA} eki dışında şart işlevini üstlenen analitik yapıları ele alan Yazıcı Ersoy, {-A}, {-y} *çalha* ve {-p} *çalha* kuruluşu üzerinde bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Başkort Türkçesinde bulunan {-A}, {-y} *çalha* için yapının sadece teklik üçüncü şahısta kullanıldığını, şarta bağlanan asıl hareketin gelecek zamana veya geçmişe yönelik olabileceğini ifade etmiştir (Yuldaşev'den aktaran Yazıcı Ersoy, 2014: 328). Yazıcı Ersoy, bu yapının teklik üçüncü şahıs dışında diğer şahıslarda da nadiren kullanıldığını belirtir (2014: 328).

{-p} *çalha* şekli ise {-A}, {-y} zarf-eylem ekinin yerine {-p} zarf-eylem ekinin gelmesiyle oluşturulur. Yuldaşev, bu yapının şart işlevinden bahsetmemiştir. Yazıcı Ersoy, taramış olduğu eserlerde bu yapının şart işlevine rastladığını ifade etmiştir. Bu analitik

kuruluşta şart işlevi üstlenen diğer analitik kuruluşlar gibi, gerçekleşmesi m¼mk¼n olan bir şart s¼z konusu olduğunda, bir başka hareketin gerçekleşeceğine işaret etmek için de kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2014: 331).

Olumlu ekim ¼rnekleri

Ķolonon amanat hımaĶ alıp Ķalıp, tarpan b¼yen¼ yıldı m¼nen Ķırđa sığarhalar, tarlıĶĶa tariĶĶan tarpan Ķęřney-Ķęřney sabıp kite. “Tayı emanet gibi alarak bekleyip, vahşi tayını at ile dışarı **ıkarsalar**, kıtlıkla karşılaşan vahşi at koşup çabucak gider.” (1919).

D¼rt-biş hıbaylı ik¼ k¼n buyı unı Ķıvalap, Ķamap Ķarahalar za, his tota almayzar. “D¼rt beş atlı iki g¼n boyunca onu kovalayıp, kuşatıp **baksalar** da hiç tutamazlar.” (1926).

*Batşa harayı intrigalarınıñ Ķorbanı bulıp, haĶsı-bağavıdarz an başka ezem hem donya Ķürmey sabıy sağınan uĶ totĶon üşken üřm¼r İyoann unı teĶtke ultırtır ös¼n ĶotĶarıđđa t¼lep t¼rmege üt¼p ingen ofits¼rz aar boladı vaktında sens¼p **¼lt¼r¼lhe**, batırşa ihe, üz¼n-üz¼ Ĕ ĶotĶarmak bulıp, t¼rmele b¼r üř¼ baş Ķüter¼p, tiñh¼z alışta helek bula.* “Padişah saray entrikalarının kurbanı olup, onu koruyanlardan başka insan ve k¼t¼ geçen çocukluk d¼neminden itibaren devam eden b¼y¼yen esir olarak yetişmiş Yoann onu tahta oturtmak için özg¼r bırakmayı isteyip zindana girmiş subaylar isyanı zamanında ağır s¼zler söyleyip **öld¼r¼lse**, Batırşa ise, kendisini özg¼r bırakmak isteyip, zindanda sadece kendi isyan edip, benzersiz m¼cadelede helak olur.” (1299).

*AĶır sikte, bil yazıvızı Ķabul **itmeheñ** de barı miñe reny¼v ir¼řt¼rme», — ti.* “Geçmişte bu yazıyı Ķabul **etmesen** de bari bana eziyet ektirme”, dedi.” (1428).

*Hıjabike yulsınıñ Ķ¼ml¼đ¼n **horaha** la ul yavap birmey g¼ne Ķit¼p bara.* “Ev sahibinin hanımı, kim olduğunu **sorsa** da o cevap vermez tekrar gider.” (1549).

*B¼r Ķilk¼ Ķiske taban şav-řıvđđa uyanıp **Ķithe**, ni Ķüz¼ m¼nen Ķ¼rh¼n, mes¼t tireley tup-tulı ĶalıĶ.* “Arkasından g¼lge gibi mescite girip, çatısında yatıp uyuklar. Bir kez akşama kadar curcuna ile uyanıp **gitse**, ne vakit g¼rsen, mescit çevresinde bir s¼r¼ halk.” (1550).

Olumsuz Çekim

Tüñerek tabındıñ türě bulmasa la, qorƷ aƷtarınıñ qıstavına küñep, qalkıv yaqqarak üşergen ırıvınıñ türehě bikbav bėy uzıp ultıra. “Yuvarlak masanın baş köşesi **olmasa** da akranlarının kısalığına alışık olup, soylarından daha ötede yüksek bir yere geçen Bikbav Bey diğەر oraya oturur.” (23).

Urmandarıbızza soloqtarıbız ,yılğalarza huşarzarıbız , yalandarza tölkölerėbėz , bivalarza qondozzarıbız bötmehe, yahaq tülev ğene bėzzě artıq miqtetmeş. “Ormanlarımızda arılarımız, nehirlerde sansarlarımız, bozkırlarda tilkilerimiz, barajlarda kunduzlarımız yok **olmasa** vergi ücreti bize çok fazla gelmez.” (48).

Lekin ul yaz ma qabatlap eytebėz , şularğa qaramaştan da, barıbėr üz qimmetėn yuğaltırılıq tüğəl. “Lakin o eseri tekrarlayıp söyleriz, şunları **açıklamasak** da kıymeti yok olmaz.” (1779).

Gereklilik Kipi

Gereklilik çekimi sadece şekil bildirmektedir. Bu çekim tasarlanan ve gerçekleşmesi gereken bir olayı belirtir. Gereklilik, ihtiyaç, geleceği ilgilendiren bir konu olduğu için gereklilik çekimi bizi gelecek ve geniş zamana gönderir (Karaağaç, 2019: 375).

Tarihi Kıpçak Türkçesinde zaman eklerinin özellikle de gelecek zamanın gereklilik görevinde kullanılmasıyla {-Ar}, {-sA}, {-mAK}, {-mAĥ} kerek yapılarıyla oluşturulur. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde {-mAll} ekiyle ve kerek + eylem + {-GAy} {-KAy} + şahıs eki biçimindeki yapılarda örneklerine az da olsa gereklilik biçimlerine rastlanır. Bu metinlerdeki bir diğەر gereklilik kuruluşu ise {-GA} tiyesidir / tiyişlidir şeklindeki yapıdır (Güner, 2013: 249).

Başqort Tėlėnėñ Grammatikahı adlı kitabında gereklilik kipine *modal hüzzer* başlığı altında yer verilmiş, *bar, yuq, tüğəl, kerek* ve *tėyėş, iken, buğay* olmak üzere altı adet modal söz olduğu belirtilmiştir (Dmitriyev, 1950: 133).

Başkurt Türkçesinde gereklilik kipi için özel bir ek yoktur. Gereklilik ifadesi genellikle analitik yapılarla kurulmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 309). Başkurt Türkçesinde gerekliliği ifade eden şekillerden bazıları sıfat-eylem ve mastar ekleri ile kiplik sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen kuruluşlar olduğu gibi bazıları zamanla bu kiplik sözcüklerinin kullanımdan düşmesinden sonra gereklilik anlamını üzerinde taşıyan mastar ekleri olabilir (Yazıcı Ersoy, 2014: 356).

1. Tip Gereklilik Kipi

{-rGA} t̄ȳēş analitik kuruluşu Başkurt Türkçesinde ad-eylem eklerinden biri olan {-rGA} ve t̄ȳēş sözünün bir araya gelmesiyle oluşturulmaktadır. {-rGA} eki ünlüyle biten eylemlere araya yardımcı ünlü girmeden doğrudan doğruya eklenir. Ekin ikinci ünsüzü, eklendiği eylemin son ünlüsünün ince veya kalın olmasına göre eklenmektedir. İnce ünlülerden sonra /g/ kalın ünlülerden sonra /ğ/ ünsüzü gelmektedir. Ünsüzle biten eylemlerden sonra ek, yardım ses olarak eklendiği eylemin son hecedeki ünlüsüne uygun olan /i/, /e/, /o/, /ö/ ünlülerden birini alır. Ekin, ikinci ünsüzü yine kalınlık-incelik uyumuna göre /g/ veya /ğ/ olarak eyleme eklenir. Başkurt Türkçesinde bu yapının çekimi iki şekilde oluşturulmaktadır. Bunlardan ilki {-rGA} ad-eylem eki ile çekimlenen asıl eylemden sonra t̄ȳēş sözcüğüne şahıs ekinin getirilmesiyle yapılırken ikincisi ise ad-eylem ekini alan asıl eylemden önce şahıs zamirleri kullanılarak oluşturulur (Yazıcı Ersoy, 2018: 309).

Uniñ tev şartı: han feket han neşelēnen bulırğa t̄ȳēş. “Onun temel şartı: Hanın sadece han soyundan olması gerektiğidir.” (705).

Heyēr, bil hel itkēs kişkēn meldē, ye yav sabırğa, ye bosop kalırğa t̄ȳēşlētēñ yamanatlı huñğıhın Batırşa elēğē hatında üz ēnse aklamaksı. “Hayır, bu durumun ortaya çıktığı kötü zamanda ya mücadele etme ya da pusup kalma gerekliliğinin kötü sonuncunu Batırşa şu mektubuyla kendince aklamak ister.” (1462).

Kis kayırğa t̄ȳēş iken. “Akşam dönmeliymiş.” (1548).

II. Tip Gereklilik

{-rGA} kerek yapısı, {-rGA} ad-eylem ekinden sonra kerek kiplik sözcüğünün kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu yapı şahıs ekleri ile kullanılmaz, kendisinden önce yönelme durum eki almış şahıs zamiri ile oluşturulmaktadır. Bu yapıda yönelme durum eki alan şahıs zamiri kimi zaman yapının sonunda kullanılabilir. Hatta zaman zaman zamir hiç kullanılmayabilir. Bu durumda yargı genellikle 3. şahsa yöneliktir (Yazıcı Ersoy, 2018: 312).

Bu yapının olumsuz şekli {-rGA} tēyēş yapısında olduğu gibi iki şekilde yapılmaktadır. Bunların birincisinde eylem tabanına {-mAşkA} olumsuzluk eki getirilir. İkinci şekil ise *tügēl* kiplik sözcüğünün yapının sonuna getirilmesiyle yapılır. (Yazıcı Ersoy, 2018: 312):

{-rGA} kerek yapısı ile {-rGA} tēyēş yapısı arasındaki fark, onun zorunluluktan daha çok gerekliliğe işaret etmesidir (Yazıcı Ersoy, 2018: 313).

Başkurt Türkçesinde gereklilik ifadesi için kullanılan {-rGA} kerek ; {-rGA} tēyēş yapılarındaki kerek ve tēyēş kiplik sözleri bazen düşerler ve gereklilik anlamı sadece {-rGA} eki ile karşılanır. Bu ek ile ifade edilen gereklilik şekli, şahıs ekleri ile çekime girmeden gerçekleşir. İfade edilen anlam çoğunlukla genel bir hüküm taşır. Bu ad-eylem ekinin gereklilik ifade etmesi kendi bünyesinden kaynaklanmamaktadır. *Kerek* ve *tēyēş* sözlerinin düşmesiyle ekin bu işlevi tek başına üstlenmesiyle gerçekleşir (Yazıcı Ersoy, 2018: 313).

Olumlu Çekim

.... *ırv -toqomoğoz mēnen bötönley qorotorğa, yēr yöz önen bër kēmdēñ hetērēnde le qalmaştay itēp hēpērēp tügērge, kırip bötörörge kerek bulğan, tigen höz ömtenē eyte.* “...soyunuz ile büsbütün kurutmaya, yeryüzünde bir kişinin dahi aklında kalmayıp savurup kırip **bitirmek gerekliymiş** şeklindeki ifadeyi söyledi.” (625).

Uğa ye hežerge yeşerenëp tororğa. ye ihe bër 50—60 kěşëlëk otrıad yëberëp, batşa yaqlıların tuzırırğa kereklek yëtkërele. “Ona, şimdilik saklanıp durmak veyahut bir 50-60 kişilik grup gönderip, padişah taraftarlarını **telefon etmesinin gerekliliği** anlatılır” (1479).

Olumsuz Çekim

hatlık yenderge, yat bavırzarğa ayav bëlmeşke kereklek mënën hüž ën bötöre bıl yulı. “Hain dostlar; yabancı nesiller merhamet **bilmez** diyerek sözünü bitirir bu kez.” (1032).

III. Tip Gereklilik

Herhangi bir iş, oluş ya da hareketin mutlaka gerçekleştirilmek zorunda olduğu anlamı, Başkurt Türkçesinde {-rGA} *tura kil-* yapısı ifade edebilmektedir. Bu yapı, {-rGA} ad-eylem ekinden sonra *tura* (< togru) “uygun, gereken, zaruri” sözünün kullanılması ve ardından *kil-* eyleminin herhangi bir eylem çekim eki olarak çekime girmesi ile gerçekleşir. Bu yapının -kil eylemini de alması, değişik zamanlarda gerekliliği ifade edebilmeyi sağlamıştır. Genellikle şahıs eki almadan daha çok 3. şahsa yönelik kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 315).

Uğa başta elëğë Raman Urazlin, Köž eş Rahmankulov, Şıganay Bursakov starşınalar këvëk hatlık yender mënën bër nise tapkır alışırğa tura kile. “Ona başta adı geçen Raman Urazlin, Közeş Rahmankulov, Şıganay Bursakov çavuşlar gibi hain dostlar ile birçok kez gücünü sınamak için **gelmeli.**” (1044).

Ni ösön tigende onotola başlağandarın yalğaganda, ni eşleyhën, faraz itërge le tura kile. “Sebebi sorulduğunda unutulmaya başlayanları eklediğimizde, ne yaparsan yap, varsayımdan öteye **gitmeli.**” (281).

Oşo uq yërzerze küsëp yörör bejneq kıpşaq, bolğar, kırğız këvëk erë-erë ırıv , halayıqtar mënën yër-hıv, yaqşu yeylevlëk, kışlavlıq-tar ösön yavlaşırğa, bër-bërehëne sapkındar yaharğa la tura kilğëlegen. “Şu yerlere göçen Peçenek, Kıpçak, Bulgar, Kırgız gibi büyük halklar ile vatanı güzel yaylalar ve kışlaklar için savaşmak birisine aniden baskın yapmakta **zorunlu hale gelmiş.**” (293)

IV. Tip Gereklilik

Başkurt Türkçesinde gereklilik ifade etmek için kullanılan bir başka yapı {- mAk} *kerek* yapısıdır. Bu yapı herhangi bir şahıs ekiyle çekime girmeden kullanılmaktadır. Şahıs eklerini almadığı için bu yapı daha çok genel geçer hükümleri ifade etmek için, genellikle soru cümlelerinde kullanılır. Bu durumda {-mAk} *kerek* yapısı, *ni* “ne”, nisək “nasıl”, *kalay* “hangi” vb. gibi birtakım soru sözleriyle birlikte kullanılarak, yapılacak iş, oluş ya da hareketin nasıl, ne şekilde yapılması gerektiğini sormak üzere, soru cümleleri içerisinde yer almaktadır. (Yazıcı Ersoy, 2018: 316).

Ul karaqtarzı totmaq kerek. “O hırsız **tutmak gerek.**” (1425).

Emme nindey yulın, emelën tapmaq kerek? “Ama ne şekilde, isteği yerine **getirmek gerek?**” (1750).

VI. Tip Gereklilik

{-AhI / -yhI} *bar / yuq* yapısı, Başkurt Türkçesinde gereklilik ve zorunluluk kiplik anlamlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Yapı, Başkurt Türkçesinde kuvvetli istekten doğan bir gerekliliği ifade etmektedir. Gerekliliğin temelinde bir istek anlamı bulunmakta, kişi istekleri yönünde gerekliliği hissedebilmektedir. {-AhI / -yhI} *bar / yuq* yapısının sunduğu gereklilik zaman zaman mecburiyete doğru da gidebilmektedir. Bu yapı Başkurt Türkçesinde genellikle 3. şahıslarda kullanılmaktadır. Yapıda *bar* sözü ile olumluluk, *yuq* sözü ile olumsuzluk meydana gelmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 319).

Olumlu Çekim

*Üzzerē le kiñ dalalarz ağı yaman başqınsılarzan boşor ösön hilerek, baymanırak tavlı-urmanlı, yılğa-küllē töbekterge töplenēvzē heyērlerek tapkandar **bulha kerek.*** “Kendileri de geniş ovalardaki kötü baskıncılardan gizlenmek için daha sakin, daha huzurlu dağlı-ormanlı, sulu bölgelerde yaşamayı daha hayırlı bulmuş **olsalar gerek.**” (303).

Bolğar devletěněň köseye barır zamanında, nıgıtılğandar bulha kerek. “Bulgar devletinin güçlü zamanında, sağlamaştırılmış **olsa gerek.**” (332).

Olumsuz Çekim

Bola, mışı, koralayzar turahında eytėp torahı la yuğ. “Ördek, musu, karacalar hakkında bir şey söylemeye **gerek de yok.**” (308).

VII Tip Gereklilik

{-Dı}, {-Dě}, {-DO}, {-nı}, {-ně}, {-nO} {-zı}, {-žě}, {-žO}, {-(ı, ě, O)p} *bulha kerek* yapıları herhangi bir şahsa yönelmeden genel bir tahmin veya varsayımı ifade etmek üzere teklik üçüncü şahısta kullanılmaktadır. {-hA} eylem çekim ekini alan *bul-* eylemi ve *kerek* sözcüğünün bir araya gelmesinden oluşan bu yapılar Başkurt Türkçesinde tahmin veya bir çıkarımı ifade etmek üzere kullanılır. Tahmin, çıkarım ve gereklilik arasındaki semantik bağdan kaynaklanan bu anlam çeşitlenmesinde hem {-hA} şart kipi ekinin hem de *kerek* sözcüğünün bir araya gelmesinin etkisi büyüktür (Yazıcı Ersoy, 2014: 382).

Tablo 39.

Gereklilik kipi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	{-Ar}, {-sA}, {-mAK}, {-mAğ} kerek, {-mAlI} eki, kerek + eylem + {-GAy} {-KAy} + şahıs eki yapısı, {-GA} tiyesidir / tiyişlidir analitik yapısı
Başkurt Türkçesi	{-rGA} tēyēş, {-rGA} kerek, {-rGA} tura kil-, {-mAk}kerek, {-v} kerek, {-DI}, {-DO}, {-nI}, {-nO} {-zI}, {-žO}, {-(ı, ě, O)p} bulha kerek /-AhI/-yhI} bar/ yuğ

Aşağıdaki örneklerde bulunan gereklilik yapısı tahmin işlevinde kullanılmıştır.

*Bınday kelge kalalar Eħmet ħan vaqıtında. Bolğar devletēñ köseye barır zamanında, niğitlğandar **bulha kerek**. “Bunun gibi kale ve şehirler Ahmet Han zamanında Bulgar devletinin güçlü zamanında sağlamlaştırılmış **olsa gerek**.” (332).*

*Üzzerē le kiñ dalalarzağı yaman başkınsılarzan boşor ösön hilērek, baymanırağ tavlı-urmanlı, yılğa-küllē töbekterge töplenēvzē ħeyērlērek tapğandar **bulha kerek**. “Kendileri de geniş ovalardaki kötü baskıncılardan gizlenmek için daha sakin, daha huzurlu dağlı-ormanlı, sulu bölgelerde yaşamayı daha hayırlı **bulmuş olsalar gerek**.” (303).*

Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenen bir işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ve şahıs ekleri iç içe girmiştir. Eylem kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahısı da karşıladığından dolayı kipe şahıs ekleri getirilmez. Bu sebeple her şahıs için ayrı bir emir eki vardır (Korkmaz, 2019: 591).

Tarihi Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de emir kipi, eylem tabanına gelen ve her şahısta değişen eklerle yapılmaktadır (Güner, 2013: 234; Yazıcı Ersoy, 2014: 294).

Emir kipinin diğer kiplerden farkı: Bu kipin 1. şahıs şeklinin olmamasıdır. Teklik ve çokluk 1. şahıs şekilleri (*barayım, barayık*) emir anlamını bildirmez. Bundan dolayı istek kipi şekilleri olarak görülür. Bu kipin teklik 2. şahıs şekilleri için bir ek yoktur ve eylemin kök ve gövdesiyle karşılaşılır (Kiyikbayev vd., 2010: 133).

Dmirtiyev de emir kipinin 1. teklik şahıs ekinin olmadığını ifade etmektedir ve emir kipinin 1. çokluk şahıs için $\{-(A)yI\}$, $\{-yI\}$ eklerini vermiştir. Çokluk 1. şahıs şeklinin anlam yönünden emir bildirmekten daha çok konuşanın kendi yapacağı işe çağırmayı, davet etmeyi bildirdiğini; bu şekilde bunun yarı emir, yarı istek olduğunu ifade eder. Olumsuz şekli $\{-mA\}$ olumsuzluk ekinin eylem kök ve gövdesi ile şahıs ekleri arasına girmesiyle yapılır (1950: 174).

Başkurt Türkçesindeki emir eklerinin değişken şekilleri şu şekildedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 320):

a) Teklik 1. řahıs emir eki, ünlüyle biten eylemlerden sonra *-yım/-yěm* ; ünsüzle biten eylemden sonra *-ayım/ -eyěm* şeklindedir.

b) Teklik 3. řahıs emir eki kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uyarak son hecesinde /ı/,/ě/,/u/,/ü/ ünlülerinden birinin bulunduęu bir eylemden sonra *-hın, -hěn*; yine son hecesinde /o/,/ö/ ünlülerinden birinin bulunduęu bir eylemden sonra ise *-hon, -hön* şeklindedir.

c) Çokluk 1. řahıs emir eki ünlüyle biten eylemlerden sonra *-yık/-yěk*; ünsüzle biten eylemlerden sonra *-ayık/-eyěk* şeklinde gelir.

d) Çokluk 2. řahıs emir eki ünlüyle biten eylemlerden sonra *-ğız /-ğěz /-ğoz /-göz*; ünsüzle biten eylemlerden sonra /ı/, /ě/, /o/,/ö/ yardımcı ünlülerinden uygun olanı alarak gelir.

e) Çokluk 3. řahıs emir eki son hecesinde /ı/, /e/, /u/, /ü/ ünlülerinden birinin bulunduęu bir eylemden sonra *-hındar/-hěnder*; son hecesinde /o/, /ö/ ünlülerinden birinin bulunduęu bir eylemden sonra ise *-hondar/-hönder* şeklindedir.

Başkurt Türkçesinde emir kipinin olumsuz şekli emir eklerinden önce eylem tabanına *-mA* olumsuzluk ekinin; soru şekli ise *-mX* soru ekinin çekimin sonuna getirilmesiyle yapılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 321).

Tablo 40.
Emir kipi

	Tarihi Kıpçak Türkçesi		Başkurt Türkçesi	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-AyIn, -AyIm, -GAyIm, -yIm, -IyIm	-AlIm, -AlUm, -GAlIm, -AlIk, -AlIh, -IIK, -Ih, -AlI	-yım, -yëm -(a)yım, -(e)yëm	-yık, -yëk -(a)yık, -(e)yëk
2. şahıs	Eksiz; -GI, -KI, -GUi, -GI, -GUn, -KI	-ñ, -ñIz, -ñUz, -ñAr	Eksiz	-(ı)ğız, -(ë)gëz, -(O)GOz
3. şahıs	-sIn, -sUn	-sInAr, -sUnAr	-hın, -hën, -hOn	-hındar, -hënder, -hOndOr

Teklik I. Şahıs Örnekleri

Başkurt Türkçesinde emir kipi çekiminin teklik 1. şahıs /-yIm/-AyIm/ ve çokluk 1. şahıs /-yIk/-AyIk/ ekleri diğer Türk yazı dillerinde olduğu gibi emirden çok istek işlevinde kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 322).

*min gësker bërlen **qaytayım** — bütense höylëşërler.* “Bin asker ile **göndereyim** hepsini diye konuşurlar.” (953).

*aħır bıl melgündërzen yemegetëmdë kotqara almamdır, barı üz başımdı **kotqarayım**.* “sonuç olarak bu şeytanlardan halkımı kurtaramam, bari kendi başımı **kurtarayım**” (1513).

*bërbërhëne bil birmey, köstö samalap ozaq körmekleşe torgas, Suraman bayağisa qapıl **hëlteyëm** tigende, Kötörzö baş aşa ala almayınsa, üzë ašta torop qala.* “birbirine yenilmezler, gücü tahmin edilip uzun çekişmeden sonra Suraman, önceki gibi aniden vurup **yıkayım** Kötör’ü diye düşünür fakat baş aşağı çeviremeyince kendisi altta kalır.” (144).

Şunu la eyteyēm elē, ulandar: ir-yēgētēñ yēgētlēgē ҡoro geyrette, taşılıkta ğına bulmayınsa, başında bulır aqılda, küñēlēnde yatır insaflıkta la. “Şunu da söyleyeyim şimdi, yiğitler: Er-yiğitin yiğitliğı sadece güçte ve maharette olmayınca aklında olur akılda, gönülde insaflık da yatar.” (256).

Padişahıtan başqa bēr kēmge le yavap birmeyēm, padişahıñ üzēne ğēne kereklē hüzzērēm, sērēm bar. “Padişahıtan başqa hiç kimseye cevap vermem, padişahın kendisine söylemem gereken sözlerim, sırrım var” (1762).

Min unan imēn eylenēp ҡaytқан kēşēñē bēlmeyēm. “Ben o sürgünden sağ salım dönüp gelen kimseyi bilmem.” (874).

Teklik 3. Şahıs Örnekleri

Bēr zaman un biş hıbaylıhı mēnen Ҙarahakal han kilēp te tōşmehēñmē. “Bir gün on beş atlısı ile Karasakal han gelip de ortaya çıkmasın mı?” (918).

Başkört starşınaları bil ҡurzı üzzerē tēlegense öştep, samahız şaştırıp, hel-ehüyeldē küpmē ğēne ҡırkıvlandırıp yēbermehēñ, han oranı barıbēr üz ētnēñ eşlemey ҡalmağan. “Başkurt çavuşları bu vergiyi kendileri dilediğince arttırıp, çok fazla abartıp, hal ve durumları çokça sertleştirip göndermesin, han daveti tümüyle kendiliğinden olmamış.” (992).

Handıñ ҡorallı hıbaylıları nisēk kēne geyretlē kürēñmehēñ, ular ikē yöz lep ğesker hem halık taşkıñı ēsēne kilēp kērges, darya urtahındağı kēskey utravğa oқ-şap ҡalğandan bula. “Han’ın silahlı askerleri nasıl azimli görünmesin, onlar ki iki yüze yakın askerdir ve halk coşkunluğu içine gelip girdiğinde deniz ortasında kalmış ada gibi olur.”(1012).

Çoğul 1. Şahıs Örnekleri

Tariğ tigendey, ata-babalarımız z vñ bēr amanat hüž ēn de işten sıgarmayıq. “Tarih, söylendiğı gibi atalarımızdan bir emanettir, sözünü de akıldan çıkarmayalım.” (262).

*Batırşanıñ hatına kirě **qaytayık**: ul üzě nisěk añlata huñ bını? Hel-vaqıgalar qalayğa borola hezěr?* “Batırşa’nın mektubuna geri **dönelim**: O bunu daha sonra nasıl anlatıyor? Olaylar nereye gider şimdi?” (1471).

*Bězněñ taraflarımız arzu qılıp toralar, türt yul halkı běr yulı **hereketleneyěk**, dip niçě mertebe halkımız mirzağa bardılar, niçě mertebe yanaralğa bardılar.* “Bizim taraflarımız isterler, dört kez halkı uyarırsanız bir kez hareketleniriz diye kaç sefer halkımız Mirza’ya gittiler, kaç sefer generale gittiler.” (1696).

Çokluk 2. Şahıs Örnekleri

*yuğarılağı běr ürnektě gěne işke **alığız**.* “Yukarıdaki bir örnekti **unutmayınız.**” (1728).

*Eměra yavhız -nihěz baş **halıgız**, şul saq yeněgěz aman qalır iměş.* “Emire herhangi bir mücadele vermeden **baş eğiniz**, o zaman canınız sağ kalır demiş.” (397).

*Bězge qarşı **yavlaşağız**, qulıgızzağı qoralıgız hınır, geskerzerěñe mur kilěr tigenděñ bildehě iken bınıhı.* “Bizle karşılıklı mücadele **etseniz** elinizdeki silahınız kırılır, askerlerinize kıran gelir anlamındaki simgeymiş bu.” (4).

Çokluk 3. Şahıs Örnekleri

*Anıñ oçen kēm ul reħimsěz, zalim starşına ve türeler běz lerně qaçan yěberhēnler, üzlerēñēñ eşlerēñ qaçan **tuzdırhınlar.*** “Onun için ki o merhametsiz, zalim çavuş ve liderler bizleri nasıl **göndersinler**, kendilerinin işlerini nasıl **bozsunlar.**” (1753).

*Şunday jafalarğa **çıdahınlarmı?*** “Bunun gibi cefalara tahammül etsinler mi?” (1688).

Başkurt Türkçesinde emir ekleri kimi zaman konuşucu ya da anlatıcı tarafından beddua veya hayır dua ifade etmek için de kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 323).

Yıldarımız şulay imən-aman, üzəbəz işenhav bulırğa. “Yıllarımız şöyle kazasız belasız, kendimiz **sağ salim olsun.**” (40).

Küpterəbəzge minse yeşke yētərge, könkürəşəbəz ırışlı, maltıvarzarımız işlə bulırğa ñazhın. “Çoğunluğumuz uzun ömürlü olalım, geçimimiz bereketli olsun, **mahımız davarımız çoğalsın.** (41).

Birleşik Çekimler

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik çekimlerde birden fazla kip eki vardır. Genelde iki kipten oluşmaktadırlar (Ergin, 2011: 319).

Biri şekil ve zamanı diğeri başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanarak iki şekil ve zamanı birlikte meydana getirirler. Çekimli eylemlerden birinin eylem kökünün belirli bir anlam ifade etmemesi böylelikle birleşen iki çekimin tek bir eylem kökünde toplanması gerekmektedir. Birleşik çekim sonunda ortaya çıkan çekimli şeklin anlamını eylemlerden biri hem kökü ile hem şekil ve zaman eki ile; diğeri ise sadece şekil ve zaman eki ile oluşturur. Birleşik çekimin geçmiş zamanlarına basit geçmiş zamanlardan ayırmak için farklı adlar verilmiştir. Görülen geçmiş zamanına hikâye, öğrenilen geçmiş zamanına rivayet adı verilmektedir (Ergin, 2011: 320).

Kiplerin teklik ve çokluk çekimlerinde şahıs ekleri istisnalar olsa da genellikle en sonda bulunur. Birleşik kipli eylemlerin olumlu veya olumsuz şekli çoğunlukla eylemin tek bir kip eki alarak çekime girmemiş şekline *i-* ek eylemin çekimli şekillerinin eklenmesi ile oluşmaktadır. Basit zamanlı çekimlerde olduğu gibi birleşik çekimli eylemlerde de sadece bir tane zaman ögesi vardır, o da *i-* ek eyleminden sonra gelen ekle belirtilir (Korkmaz 2019: 642).

Hikâye Birleşik Çekimi

Birleşik çekimin hikâye şekli, asıl eylem kipinin göstermiş olduğu hareketin görülen geçmiş zamanda meydana geldiğini gösterir. Bu şekil asıl eylem kipleri ile *i-* eyleminin görülen geçmiş zamanının veya ekleşmiş şeklinin birleşmesi ile ortaya çıkar. Çekim sırasında *i-* ek eylemi kaybolur. Emir dışındaki tüm kiplerin hikâye şekli vardır (Ergin, 2011: 322).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde “*ër-, ë-*” (Güner, 2013: 250), Başkurt Türkçesinde ise “*i-*” şekliyle kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 327).

Tablo 41.

Ek-eylemler

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
ër- ë-	i-

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi {-mİş} eki {-p}, {-ptIr}, {-ptUr}, {-p turur} yapısı ve {-gAn} eki olmak üzere üç farklı şekilde oluşturulmaktadır. Bu yapıda {-mİş} ekiyle ifade edilen öğrenilen geçmiş zaman, ek eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur. (Bulak, 2017: 424). Korkmaz, bu durumu öğrenilen geçmiş zamanın şekilce var olduğunu görev bakımından bu işlevini yitirerek görülen geçmiş zamanın hikâyesini karşılar duruma geldiğini belirtmiştir. Yani görülen geçmiş zamanın hikâyesi şekilce var olan ama işlevce var olmayan birleşik kip olarak kabul edilmektedir (2019: 648).

Başkurt Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, {-GAn} eylem çekim eki ve *i-* eyleminin {-DI}, {-DO}, {-nI}, {-nO}, {-zI}, {-zO} çekim ekinin üçüncü şahıs çekimi ile oluşmaktadır. Başkurt Türkçesinde bu yapı {-GAynI} şeklindedir. Bu analitik şeklin {-GAn} + inë şeklinde birleşmesiyle meydana gelmesi muhtemeldir. Başkurt Türkçesinde ağızların etkisiyle ilk olarak /n/ sesi düşmüş ve karşı karşıya kalan /a/ ve /i/ seslerinin yan yana gelmesiyle /y/ sesi türemiş ve böylelikle {-GAynI} biçimi oluşmuştur. Bu yapının

olumsuz şekli, -mA ekinin eylemden sonra kullanılması ile oluşmaktadır. Soru biçimi ise diğer bütün zamanlarda olduğu gibi eylem çekiminde zaman eki ve şahıs ekinden sonra soru ekinin getirilmesi ile yapılır (Yazıcı Ersoy, 2018: 327).

Tablo 42.

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâye çekimi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	<p>* eylem + {-mIş}, + ěr-/ ě- + {-ti} + iyelik kökenli şahıs ekleri</p> <p>* eylem + {-p}, {-ptIr / -ptUr}, {-p turur} + ěr-/ ě- + {-di} + iyelik kökenli şahıs ekleri</p> <p>* eylem + {-gAn} + ěr-/ ě- + {-di} + iyelik kökenli şahıs ekleri</p>
Başkurt Türkçesi	<p>* eylem + {-ġAynI, -ķAynI} + iyelik kökenli şahıs ekleri</p>

*Turı at bılarzı bër yër buyılay taşlap, bërënsë bulıp meyżanġa **atılıp ine**, bër azzan kaçka mënën ala sıbar qolakka qolak tiñ bulıp bërge yëlëp uz alar.* “Doru at onları bir yer boyunca geçip birinci olup meydana **atılmıştı**, bir azdan beyaz akıtmalı at ile ela alacalı dip dibe olup birlikte hızlıca hareket ederek yol alırlar.”(168).

*Qala ul şul qelġe hüžënen **qalġan da indë**.* “Şehir işte şu kale sözünden **kalmıştı**.” (322).

*Üzëbëzse samalap qaraġanda, ti **torġaynı** olatayım, Qarakıya qalahı Aġiz ël mënën Qarizël kuşılġan toşqarak, elëġ yıyınımız qelġe haldırırġa bildelegen moronġarak tura kile.* “Kendimizce tahmin edip **söylemiştik** derdi büyük atam, Karakıya şehri Akidil ile Karaidil’in bir araya gelip birleştiği yerde, eski mecladizin kalenin kurulacağı belirlenen yere denk gelir.” (350).

*Ayzar sesen bil yëtë ırıv hikeyetën höylep bötön, yeş qunaktarı üz tirmelerëne taralışkan sakta. Yëtëgen yondoż koyroġo könsıġışka nıq **avışqaynı indë**.* “Ozan ayzar yedi soy hikayesini bitirince, misafirler kendi çadırlarına gitmeye başladı, takım yıldızının kuyruğu doğuya doğru kayıp **gitmişti**.” (571).

Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Bu yapı Başkurt Türkçesinde {-A}, {-y} eylem çekim eki ile birlikte *ině* yardımcı eylemin kullanılmasıyla analitik şekilde yapılmaktadır. *ině* şekli i- yardımcı eyleminin {-Dı}, {-Dě}, {-DO}, {-nI}, {-nO}, {-z I}, {-z O} eylem çekimi ile çekime girmiş şeklidir. Olumsuzluk şekli {-A/ -y} eylem çekim ekine olumsuzluk eki olan {-mA}'nın getirilmesi ile yapılmaktadır. (Yazıcı Ersoy, 2018: 328).

{-A/ -y} *ině* analitik kuruluşuyla yapılan şimdiki zamanın hikâyesi geçmişte gerçekleşen olay veya durumları ifade etmek için kullanılır. Konuşma anına göre olay geçmişte gerçekleşmiştir; ancak olay ya da durumun gönderim noktası konuşma anı değil, geçmişte bir noktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 328).

Bulak, Kıpçak Türkçesine ait metinlerde {-yIr} {-yUr} {-y} ekleriyle ifade edilen 4. tip şimdiki zaman hikâye birleşik çekimi örneklerinin tespit edildiğini ifade etmiştir. Tespit edilen örneklerde ek eylemin daha çok ě- şekline rastlandığını ve korunduğunu belirtmiştir (2017: 433).

Tablo 43.

Şimdiki zamanın hikâye çekimi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	* eylem + {-y}, {-yIr}, {-yUr} + ěr-/ ě- + {-di} + iyelik kökenli şahıs ekleri
Başkurt Türkçesi	* eylem + {-A}, {-y} + ině + iyelik kökenli şahıs ekleri

Olumlu Çekim

Ƙapıl yöregem jiv itep kittë: haban atım önhöz ilay ině. “Aniden yüreğim cız ediverdi; sabanlık atım sessizce **ağlıyordu.**” (1804).

Ƙıyiv tekdimdenmë, yeş kımız şavkıminanmı yıyın indë yarayhı yeylenëp te bara ině indë hežër. “Kahraman takdiminden mi genç kımız etkisinden mi topluluk, daha yararlı ok atabilmeye de devam **edebiliyordu** artık.” (74).

Olumsuz Çekim

Bəlmenək, ey hozay tekdirė, gonahtarıbiz şomloĝo». — *tip Һesretlene.*
“**Bilmiyorduk**, ey Allah takdiri, günahlarımızın kötülüğü” – diye üzülür.” (1556).

Gelecek Zamanın Hikâyesi

Belirsiz Gelecek Zaman

Tarihi Kıpçak Türkçesinde belirsiz gelecek zaman yapısı kurulurken esas eylem geniş zaman, ek eylem ise görülen geçmiş zaman kipinde bulunur. Söz konusu birleşik çekimde ek eylem *ěr-/ ě-* şeklinde kullanılır. Az da olsa ek eylemin düştüğü örneklerle rastlanmaktadır (Bulak, 2017: 429).

Başkurt Türkçesinde bu yapı eylem tabanına getirilen {-ır, -ěr, -Or} eylem çekim eki ve *ině* birleşmesiyle meydana gelir. Bu yapının olumsuz şekli eylem tabanına {-ır, -ěr, -Or} eylem çekim ekinin olumsuzluğunu yapan {-mAs} olumsuzluk ekinin getirilmesiyle oluşturulmaktadır. (Yazıcı Ersoy, 2018: 329-330).

{-ır, -ěr, -Or} *ině* yapısı Başkurt Türkçesinde geçmişte belli aralıklarla devam eden bir olay ve durumu anlatırken kullanılır. Bu kullanımının yanında belirli bir şarta bağlı olarak gerçekleşebilecek iş, oluş ve hareketlerin gerçekleşmediğini ifade etmek; anlatıcı tarafından niyet, istek durumundaki hareketleri ifade etmek içinde kullanılabilir (Yazıcı Ersoy, 2018: 330).

Tablo 44.

Belirsiz gelecek zamanın hikâye çekimi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	* eylem + {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} + <i>ěr-/ ě-</i> + {-di} + iyelik kökenli şahıs ekleri
Başkurt Türkçesi	* eylem + {-ır}, {-ěr}, {-Or} + <i>ině</i> + iyelik kökenli şahıs ekleri

Olumlu Çekim Örnekleri

Ƙelge ana şulay başƙınsularzan da ƙursalar bër ƙalkın bulır ině. “Kale işte böyle baskıncılardan da koruyan bir kalkan **olurdu.**” (79).

Şuğa hězge bınu bëlmev geyëp tügël, bëlërge tëlemev ğëne geyëp bulır ině. “Bunun için sizin bunu bilmemeniz ayıp değil, bilip de öğrenmemek ayıp **olurdu.**” (268).

Ularzı ƙala tip tügël, ƙelge tip atav döröşörek bulır ině. “Onlara şehir değil, kale deyip adlandırmak daha doğru **olurdu.**” (322).

Bürë odovin işëtëp ƙaltıray başlağan yeş añra ƙolon ƙëvëƙ, doşman, Yalık bëy isëmën işëtëv mënen, ƙaltırap tösör ině. “Kurt ulumasını duyup titremeye başlamış süt kuzusu gibi düşman Yalık Bey ismini işitmesi ile, titremeye **başlardı.**” (518).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Baƙırzan altın bulmaştı, muttan ni ömöt te, ni heter. “Bakırdan altın **olmazdı,** hilekârdan da ne ümit ne hatır” (1294).

Ƙıyırakëş itkende şunday ğesker mënen 20 —30 börtök ƙëne ƙan nögerën hem irandarın uratıp alıv hem esir itëv elle ni tormaş ině ƙëvëƙ. “Korkusuzca iş yaptığında bu gibi sadece 20-30 asker ile Han’ın korumalarını ve onlara eşlik eden maiyetini esir etmek hiç de zor **olmazdı.**”

İstek Kipinin Hikâyesi

Başkurt Türkçesinde istek kipinin hikâye birleşik zamanını oluşturan {-rGA} *ině* yapısı şahıslara göre çekimi olmadan da istek ifade eden yapılardan biridir. Yapı {-rGA} mastar eki ve görülen geçmiş zaman eylem çekim eki almış *i-* eyleminden meydana gelir. Olumsuz şekli çok kullanılmamakla beraber {-rGA} mastar ekinin olumsuzu {-mAşkA} ile yapılır. Soru şekli ise soru eki ile gerçekleştirilir (Yazıcı Ersoy, 2018: 331).

{-rGA} *ině* yapısı konuşucu ya da anlatıcının herhangi bir iş, oluş ya da hareketin gerçekleşmesi yönünde isteğini bildirir. Bu yapı geçmişte kalmış veya gerçekleşmesi mümkün olmayan bir isteği de ifade eder (Yazıcı Ersoy, 2018: 332).

Ularzı şul hikeyet itěp höylerge gěne ƙaldı indě hezěr. “Onları bu şekilde hikâye haline getirip söylemeyi **istedi** şimdiye kadar.” (1820).

Bar ıriv ƙalayıƙtarına la yaylıraq, yıraklığı běr samalarak bulhın ösön ul kelgeně, teğeyěn eytkende, ošo yıyın mayzanıbızzan tönyaktarak yatkan anav Ağiz ėl mēnen Ƙariz ėl ƙuşılđan yěrge yaƙın bėyėk moronđa ƙororđa bulır ině. “Mevcut olan soy halklarına da daha faydalı, uzaklığı tahmin edilmesi için o kaleyi, belirlenmiş dediğinde, şu meclis meydanından daha kuzeye yerleşmiş o Akidil ile Karidil birleştikleri yere yakın uzun burunda meydana **getirmek istedi**” (68).

Rivayet Birleşik Çekim

Bu şekil asıl eylem kiplerine *i-* eyleminin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir. *i-* eyleminin görülen geçmiş zamanı burada zaman ifade etmez. Bir anlatma, bir sonradan farkına varış ifade etmektedir. Asıl eylem kipinin gösterdiği hareketi rivayet eder. Bu sebeple bu birleşik çekime rivayet adı verilir. Hikâye yapısı, hikâye etmekle birlikte zaman ifade ettiği için zaman kipidir ancak rivayet bir zaman kipi değil, bir şekil kipidir. (Ergin, 2011: 323). Rivayet kiplerinde, yalnız emir kipinin değil görülen geçmiş zaman kipinin de rivayeti yoktur. Çünkü görülen ve bilinen bir oluş ve kılışın duyuma ve rivayete dayanılarak anlatılması mümkün değildir (Korkmaz, 2019: 662).

Tarihi Kıpçak Türkçesinde rivayet birleşik çekimi esas bir eyleme *ěr-/ ė-* ana yardımcı eylemin duyulan geçmiş zaman eki almış biçiminin getirilmesiyle oluşturulur. Zaman zaman *ěr-/ ė* analitik yapısının düştüğü de görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde rivayet birleşik çekime çok fazla rastlanmaz (Güner, 2017: 255).

Başkurt Türkçesinde rivayet birleşik zaman, *i-* eyleminden sonra *-ken* ekinin kullanılmasıyla oluşan *-iken* ve *bul-* eyleminin {-GAn} eylem çekim ekini almasıyla oluşan *bulğan*'ın çekimli eylemin ardından gelmesiyle oluşmaktadır. Rivayet birleşik çekimi bu

yapılarda karşımıza çıksa da Başkurt Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi düzenli değildir (Yazıcı Ersoy, 2018: 338).

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, {-GAn} eylem çekim ekinden sonra *iken*'in kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. İken bazı yapılarda rivayet birleşik çekimini gerçekleştirmesinin yanında eylem çekimlerinden sonra “acaba, galiba” gibi anlamlara da gelebilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 338).

Tablo 45.

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayet çekimi

Başkurt Türkçesi
eylem + {-GAn} + iyelik kökenli şahıs ekleri + iken

Şulay huñgi tarpan öyörz erēnēñ bērhēnde olo baş, kışka muyın, şirt yallı, sısqan hırtlı bēr hayzaq tay bütēn tay-tūlaqtarzan ayırılıbıraq torğan iken. “Böylece sonuncu vahşi at sürünün birisinde büyük baş, kısa boyun, kalın yelesi, geniş sağrı olmasi yönüyle bir damızlık at dışındaki tay ve aygırlardan daha farklı bir şekilde **duruyormuş.**” (1833).

Babayım höylegen gez eti hikeyet tügēl, hekiqet bulğan hel iken. “Dedemin söyledikleri sıradan bir hikāye değil, gerçekmiş **yaşanmış bir durummuş.**” (1936).

Şul eşerzerēn yazıv ösön uğa eş urını itēp Şlissēlburg törmehē teğeyēnlengen iken. “Adı geçen şu esirleri yazı için ona çalışma yeri olarak Şlissilburg zindanı **belirlenmiş.**” (1292).

Söleymen starşinaniñ añlatıvımsa, avıllarında bēr bur tōnde, bēr nise umartanı vatıp, bal urlap kitken iken, şunı ezlegen vaqıtta, hoz ay şomlogona qarşı, hezretēbēz kilēp yulıqqan. “Süleyman çavuşun anlattığına köylerinde bir hırsız, gecede birçok kovani parçalayıp, bal çalıp **gitmiş;** şu vakitte Allah korkusuna karşı din büyüğümüz rast gelmiş.” (1561).

Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zamanın rivayeti, {-A, -y} eylem çekim eki almış asıl eylemin ardından {-GAn} eylem çekim ile çekimlenmiş tor- ve bul- yardımcı eylemlerinin *torğan bulğan* şeklinde getirilmesiyle ve ayrıca {-ır, -ër, -Or} eylem çekim ile çekimlenmiş asıl eylemden sonra yine *bulğan* eyleminin gelmesiyle oluşturulur (Yazıcı Ersoy, 2018: 339).

Tablo 46.

Geniş zamanın rivayet çekimi

Tarihi Kıpçak Türkçesi	* eylem + {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} + <i>ër-/ë-</i> + {-miş} + zamir kökenli şahıs ekleri
Başkurt Türkçesi	* eylem + {-A}, {-y} <i>torğan bulğan</i> + zamir kökenli şahıs ekleri * eylem + {-ır, -ër, -Or} + <i>bulğan</i> + zamir kökenli şahıs ekleri

Ular tirë-yarı, it-bal mēnen alış-birēş ösön olo kayık kemelerge ultırıp, Ağizël, Sulman izël aša Olo izëlge tōşör bulğandar. “Onlar her türlü kürk , et ve bal ile alış-veriş için büyük gemilere yerleşip, Akidil ve Sulman Irmağı’nı geçerek büyük İdil’e ulaşmışlar.” (315).

Kaḫkanı hıvlı ur aša sıgırlı küpër mēnen totaştırğandar. “Geceleri veya korkulan zamanlarda, o köprü kaldırılır, gündüzleyin açılmış.” (327).

Şart Birleşik Çekimi

Birleşik çekimin şart yapısı asıl eylem kiplerinin karşıladığı hareketi şart biçiminde ifade eder. Bu kip asıl eylem kiplerine *i-* yardımcı eyleminin şart şeklini getirmek suretiyle yapılır. (Ergin, 2011: 325). Bu birleşik yapı, kendi yapısındaki şarta bağlı bu oluş ve kılışı cümledeki asıl eylemle ilişkili kılarak asıl eylemin tamamlayıcıları görevini yüklenir (Yazıcı Ersoy, 2018: 671).

Başkurt Türkçesinde şart birleşik çekimi düzenli değildir. Genellikle *i-* eyleminden sonra {-he} şart ekinin kullanılmasıyla veya *bul-* yardımcı eyleminden sonra {-ha} şart

ekinin kullanılmasıyla oluşan *bulha* şeklinin zaman ve kip eklerinden sonra kullanılmasıyla oluşur. Zaman zaman iken de şart birleşik çekimini oluşturabilir (Yazıcı Ersoy, 2018: 341).

Başkört yavzarı başılmağan bulha, Başkörtostağa barmaksı ye ihe Karavalpaqstanğa hızmaksı. “Başkurt isyanları bastırılmamış **olsa** da Başkurdistan’a gitmek ister veya Karakalpakistan’a sızmak ister.” (749).

Kırağay saptar sēmtēmlēp bulha la bēsen hermeštēre başlay. “Vahşi atlar çimdik çimdik **olsa** da ekin aramalarına başlar.” (1913).

Gezette, yav başlıqtarın, totkas ta, urında yazalap ültēre torğan bulhalar Seyētbay batır bēr yavza yaralanıp kulğa ēlekkēs, Minzelege gēnēral Soymonov karamağına yēberēle. “Çoğu zaman, ordu liderleri bir yeri işgal edince, yerinde ceza verip öldürmeye başlamış **olsalar**, Seyitbay kahraman bir savaşta yaralanıp himaye altına alınınca, Minzelege general, Soymonov bakışına gönderilir.” (1155).

Ēlēkkē yav başlıqtarı — Seyēt, Akay, Kilmey. Aldar Bepeney batırzar totolop, aşıp ültērēlgen bulha Karahaqal bil heter ejelden de kotolop kalğan. “Önceki ordu liderleri – Seyit, Akay, Kilmey, Aldar, Bepeney kahramanlar tutulup, asılıp öldürülmüş **olsa** da Karasakal bu kötü ölümden de kurtulabilmiş.” (1212).

Tasvir Eylemleri

Bu birleşikler, iki ayrı eylemin kaynaşmasından oluşmaktadır. Tasvir eylemlerinde iki ayrı eylem vardır. Birinci eylem, {-A}, {-I} veya {- (y)-Ip} zarf eylem yapısındadır ve asıl anlam buradadır. İkinci eylem ise aslında esas eylem olduğu halde anlam kayması yoluyla yavaş yavaş sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış olmasının yanında esas eylem olmaktan çıkıp, esas eyleme bazı anlam incelikleri katan yardımcı eylem durumuna gelmiştir. Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan tek bir oluş ve kılışı gösteren bu birleşiklerde, yardımcı eylemin görevi, esas eylemdeki oluş ve kılışın biçimini tasvir etmektir. Bu sebeple adları tasviri eylem olarak belirlenmiştir. (Korkmaz, 2019: 708-709).

Tasvir eylemleri çekime girerken zarf eylem yapısındaki esas eylem sabit kalarak çekimle ilgili ekler yardımcı eyleme eklenir. Dolayısıyla yardımcı eylem çekim eklerini üstlenme görevini de yüklenmiştir (Korkmaz, 2019: 709).

Başkurt gramerlerinde tasvir eylemlerini kuran yardımcı eylemler “*‘kılımin külem (töp) kategoriyahı’*”, “*‘kılım külemderë’*”, “*‘kılım törzerë’*” başlıkları altında verilmiştir. Bu eylemler şunlardır:

al-, bar-, başla-, bir-, böt-, yët-, yëber-, yörö-, kit-, kil-, kal-, kayt-, kuy-, kara-, tor-, toton-, töş-, sık-, sıgar-, uz-, üt-, ultır-, kal-, yat-, yaz-, vb. (Dmitriyev, 1950: 209; Zeynullin, 2002: 251; Kiyikbayev vd., 2010: 157).

Tasvir eylemleri anlamlarına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. İş ya da durumun, olayların başladığını anlatan eylemler: *toton-, yëber-, başla-*
2. İş, hareket ve durumun tamamlandığını, yapıldığını anlatan eylemler: *yët-, sık-, kit-, yaz-, böt-, al-, üt-*
3. İş ve hareketin yapılma sürecini, olayların gidişini, onların devam ettiğini gösteren eylemler: *ultır-, yat-, yörö-, tor-*
4. İş ve hareketin uzun bir sürede yerine getirildiğini anlatan eylemler: *bar-, bir-, tor-, kil-*
5. İş ve hareketin kısa sürede ya da belirli bir sürede yerine getirildiğini anlatan eylemler: *al-, hal-, taşla-, kal-, tor-, kuy-*
6. İş ve hareketin artmasını ya da azalmasını anlatan eylemler: *töş-, bir-*
7. İş ve hareketin yapılıp yapılmamasını gösteren eylemler: *al-, kuy-, yaz-*
8. İş ve hareketin başlamadan önceki durumunu anlatan eylemler: *tor-*

9. İş ve hareketin tekrarlanıp durmasını ifade eden eylemler: *tor-*, *bul-* (Zeynullin, 2002: 252).

Çalışmamızda, Hisamova'dan aktaran Türk'ün tasvirî eylem sınıflandırılması esas alınmıştır (Hisamova'dan aktaran Türk, 2014: 246).

a. Eylemin gerçekleşme durumunu gösteren yardımcı eylemler;

b. İşin gerçekleşme yönünü gösteren yardımcı eylemler.

a. Eylemin gerçekleşme durumunu bildiren yardımcı eylemler, *başlama*, *tezlik*, *süreklilik*, *tamamlanma*, *yaklaşma*, *yaklaşma* ve *yeterlilik* gibi fonksiyonlarda kullanılır

a.1. **Başlama:** A, -y zarf-eylem ekli asıl eyleme *başla-*, *totın-* ve *kërêş-* yardımcı eylemleri getirilerek hareketin başladığını tasvirî eylemler oluşturulur.

Östevëne, itë temlë bıl kırağay yulkıarızı huğım ösön öyörö-öyörö mēnen kıra başlağandar. “Ayrıca, eti lezzetli olan bu vahşi atları kesimlik besi hayvanı için sürüsü ile yok etmeye **başlamışlar.**” (1818).

Tora-bara Batırşanıñ üzëne törlö yaqtan halık vekilderë kilëp-kitëp yöröy başlay. “Gide gele Batırşa'nın kendisine farklı taraftan halk vekilleri gelip-gitmeye **başlar.**” (1387).

Lekin yavız türelerzen ıza-yafa sigëvzen tüzëmlëkterë tamam tökengen halık, Batırşanıñ öndemehënde kısan baş küterërge teğeyën köndö kötöp tormaştan, stihiyalı revëşte küterëlep sıga başlay. “Lakin kötü liderlerin eziyet ve cefa çektirmesinden sabırları tamamen tükenen halk, Batırşa'nın çağrısında ne vakit isyan etmek için belirlenmiş günü bekleyip durmadan, istemsizce hareketlenmeye başlar.” (1446).

a.2. Tezlik: -p zarf-eylem ekini almış asıl eyleme *al-*, *yiber-*, *kit-*, *kıy-*, ve *hal-* yardımcı eylemleri getirilerek hareketin tezlikle, ansızın yapıldığını bildiren tasvirî eylemler oluşturulur.

*Heyleker kart tarpan tarpanlap höjüm kılğan, yaman ujgırıp, kolaqtarın kıysılap yeş azavğa uktalğan, bër-ikê bıraqtırıp osorğan, ürhelenëp kükregëne yaşkıngan, ös-dürt tapkıır umıra **tëşlep alğan**, bastırğılap yörötken.* “Hilekâr yaşlı vahşi at daha da vahşice hücum etmiş kuvvetlice kükreyip kulağını sağır edip genç aygıra odaklanmış, bir iki kez tutup savurmuş kızıp göğsüne vuran üç dört kez **dişleyivermiş** ve parçalamış. (1846).

*Qapıl yöregëm jiv **itëp kittë**: haban atım önhöz ilay inë.* “Aniden yüreğim cız **ediverdi**; sabanlık atım sessizce ağlardı.” (1804).

*Bëyeler hër bërëhë tüllenëp, tay- tulaqtar, hevrëkter, konan, dünender **işeyëp kitken**, ürsëm artқан.* “Taylar her birisi üremiş, yorulmuş taylar, genç damızlık aygırlar, **çoğalivermiş** at arkasından.” (1861).

*Şul yağı mënen tarihsınıñ eşë miñe diñgëz töpkölderënëñ sêrlë hem mavıqtırğıs donyahına sumğan vodolazdı **hetërletëp kıya**.* “Bu yönüyle tarihçinin işi bana deniz diplerinin sırlı ve çekici dünyasına dalmış dalgıcı **hatırlatıverir**.” (664).

a.3. Süreklilik: Belirli bir zaman içinde yapıldurma, belirli bir zamandan beri yapılagelme bildiren süreklilik tasvirî eylemi iki şekilde yapılmaktadır:

1.3.1. -p zarf-eylem ekini almış asıl eyleme *bar-*, *kal-*, *tor-*, *ultır-*, *yat-* ve *yörö-* yardımcı eylemleri getirilerek:

*Yoqomhorap **ultırğan** haqsı êrgehëndegë baltanı êlektërëp alıp, ul bër nise haldat-haqsınıñ baştarın yara-yara saba.* “**Uyuklayıp duran** bekçi yanındaki baltayı alıp, birçok askerin başını keser.” (1306).

*Tıvğan avılıma bër kıytkanda, kıasandır haban **höröp yörögen** saptar bëyenë kürëp, yamanhıvlap kalğanım bar.* “Bir gün doğduğum köye gittiğimde, uzun zamandır saban

sürüp duran yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı renkli atları görüp, hüznlendiğim olmuştur.” (1798).

Üzë köske başıp tora. “Kendisi güçlkle ayakta **durur.**” (1802).

Yulda yeş mal-tıvar yatıp kalğan, öyör miktegen. “Yolda genç hayvanlar **yatıp kalmış**, sürü kuvvetsizleşmiş.” (1865).

1.3.2. -A, -y zarf-eylem ekini almış asıl eyleme *bar-*, *bir-*, *kal-*, *tor-* ve *yörö-* eylemleri getirilerek:

Tañdan başlangan alış kön üzegëne kıza birgen. “Şafak vaktinden başlayan yarış, günün tam ortasında **kızışmaya başlamış.**” (1847).

Oşonday böt köhöz ıza-yafalarzan halıktıñ sabırlığı tökenëp, üs-asıvı kabara bara. “İşte bu gibi eziyet ve sıkıntılardan halkın sabrı tükenince intikam öfkesi **kabarmaya başlar.**” (1339).

a.4. Tamamlanma: -p zarf-eylem ekini almış asıl eyleme *böt-*, *bötör-*, *yët*, ve *sık-* yardımcı eylemleri getirilerek hareketin tamamlandığını bildiren tasvirî eylemler oluşturulur.

Batırzar alışıp, yurtaktar sabışıp, mergender uç atışıp, aybarlılar attı yaşkışıp bötkes, tamaşa kılğan halıktıñ tanhıktarı kangas, kön kiske harqqan saқта, beygë taralışa. “Kahramanlar güç gösterileri yapıp, hızlı koşan atlar yarışıp, nişancılar ok atıp güçlü olanlar atı **kuşatarak yakaladıktan** sonra, gösteri yapan halk istediklerini alınca, güneş battığı zaman yarışma biter.” (186).

Ayzar sesen bil yëtë ırıv hikeyetën höylep bötön, yeş kınaktarı üz tirmelerëne taralışkan saқта. “Ozan ayzar yedi soy hikayesini bitirince, misafirler kendi çadırlarına **gitmeye başladı.**” (570).

Ayağı hınıp, tıpirsınıp, küzzerë alarıp yatқан ayanıs maldı uratıp alıp, iplebërek karahalar, bil tęgë hiñar küz lë saptar tarpan bulıp sığa. “Ayağını kırıp, yerinde duramayıp,

gözleri kan çanağına dönmüş yatan zavallı hayvanı kuşatıverip daha iyi baksalar, bu adı geçen tek gözlü kırmızımı sarı at vahşi olduğu **ortaya çıkar.**” (1929).

Polyaktarziñ konizarı, inglizderzeñ ponizarı tarpandarzi yort attarı mēnen toroktorovzan kilēp sıkkan. “Polonyalıların atları, İngilizlerin midillileri vahşi hayvanları çadır atları ile çiftleşmelerinden **oluşmuş.**” (1945).

Lekin tire-yaklap yabırılıp kilgen hanhız gesker ozaqlamayur kırzarına la kilēp yētken, ularğa ozon-ozon başmalar halıp, kelge stēnalarına ozon başkıstarın höyrerge, höyerge totongan. “Lakin etrafa saldırarak gelmiş sayısız asker çok geçmeden siper kenarlarına **gelip ulaşmış,** onlara uzun uzun dar geçitler salıp, kale duvarlarına isyancıları gönderince sevinmiş.” (454).

a.5. Yaklaşma: -p veya -A, -y zarf-eylem ekini almış asıl eylemden sonra yaz-eylemi getirilerek gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma anlamında tasvirî eylemler oluşturulur.

Bu yapının örneğine çalışma metnimizde rastlanmamıştır.

a.6. Yeterlilik: -A, -y zarf eylem ekini almış asıl eylemden sonra al-, bēl- ve -p zarf-eylem ekini almış asıl eylemden bul- eylemi getirilerek asıl eyleme yeterlilik anlamında tasvirî eylemler oluşturulur.

Dürt-biş hıbaylı ikē kōn buyı unı kıvalap, kamap karahalar za, his tota almayzar. “Dört beş atlı iki gün boyunca onu kovalayıp, kuşatıp baksalar da hiç **tutamazlar.**” (1926).

yeş hayzaklı, tuq-tüllē zur öyörge koş-қort ta tēye almağan “Genç damızlık atlı, kalabalık büyük sürüye kuş kurt da zarar **verememiş.**” (1863).

Emme heyleker Filipp, batşağa zur vegeze hem ısanıstar bēldērēp Sēbēr hörgönönen kotola alğan. “Lakin hilekâr Filipp padişaha önemli durumları ve inançları bildirip Sibir sürgününden **kurtulabilmiş.**” (1290).

*Şul törmele oşo politik totkondar mēnen bēr zamandaraq yabılıp bik ozaq yatқан hem azaq nisēktēr kotolop **sıga alğan** bēr seyēr esirzē la işke algı kile. “Şu zindan da şu siyasi tutuklular ile geçmiş zamanda kapanıp uzun zaman yatmış ve sonunda bir şekilde kurtulup **çıkabilmiş** ilginç esir de akılları hayrete düşürür.” (1287).*

b. *-sık-, kit-, kil-, uz-* ve yardımcı eylemleriyle eylemin gerçekleşme yönünü gösteren tasvirî eylemler yapılıdır (Türk, 2014: 251).

*Zamanında kolhozdiñ avır yögön höyreşken hayvan indē kartayıp **yaraklızğa sıgıp**, tamam oşenēp bötken. “Zamanında çiftliğin ağır yükünü çeken hayvan şimdi yaşlanıp işe **yaramaz hale gelerek** büsbütün yorulup zayıflamış.” (18).*

*Karahakal yavzarin üz küzē mēnen kürgen bıl rus tarihsıhı başkort batırın yeşley tivğan yaqtarınan **sıgıp kitēp** Urta Aziya, Kuban, Volga buyz arın küp kız ırvin hem şunda kalmıq hanı Kontaşlı ulı Soltangereyz ēñ yazmışın bēlēp, şunu azaq üzē itēp tanıtıvın raslay. “Karasakal ordularını kendi gözü ile gören bu Rus tarihçisi Başkurt kahramanı genç yaşta görünen taraflarından **çıkarak gidip** orta Asya’ya, Kuban, Volga boyları çok gezmeyi ve şurada Kalmuk Han’ı Kontaşlı oğlu Soltangerey’in kaderini bilip, şunu sonra kendi yapıp anlatmayı teyit eder.” (1235).*

*Bēr-ikē mertebe **yöröp kilges**, bıl yazıvzı miñe birzēler, hiñe tapşırtıv ösön. “Bir iki kez **gidip gelince**, bu yazıyı bana verdiler, sana ulaştırmak için.” (1431).*

Eylemsiler

Çekimli eylemler, eylem kök ve gövdelerine kip, zaman, şahıs ve sayı ekleri alırlar ve çekime girerek bir yargı bildirirler. Bu eylemler, bir yargı bildirdikleri için *bitmiş eylem* diye adlandırılmışlardır. Çekimsiz eylemler ise, eylem kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilirler; ancak şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmezler. Dolayısıyla *bitmemiş eylem* diye adlandırılmışlardır (Korkmaz, 2019: 747).

Çekimsiz eylemler; oluş, kılış ve durum bildirmeleri, olumlu ve olumsuz biçimlerinin yapılabilmesi, bir türü zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleriyle

eylem özelliği gösterirler. Ancak çekime girmemiş olmaları ve diğer yönleriyle ad özelliği gösterirler. Bunlar aslında ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş eylem şekilleridir. Bu sebeple ad çekimi ve iyelik ekleri alabilirler, cümle içerisinde özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilirler. Dolayısıyla ad yönleri daha ağır basmaktadır (Korkmaz, 2019: 747).

Çekimsiz eylemler kendi içlerinde üç grupta incelenir:

1. Ad-eylem (İnfinitiv, mastar)

2. Sıfat-eylem (Partisip)

3. Zarf- eylem (Gerundium)

Ad – Eylem (İnfinitiv)

Ad eylemler, eylem kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren eylem adlarıdır (Korkmaz, 2019: 747).

Kıpçak Türkçesinde {-mAK, -mAğ, -mAKIIK, -mAğIIğ, -mA, -ş, -(y)Iş, -(y)Uş} eklerinin getirilmesiyle oluşturulur (Güner, 2013: 351-354).

Dmitriyev, ad-eylemlerin eylemin şahıslarla çekimlenen şekilleri ve ad ile eylem arasında bulunan kategori olduğunu ifade etmektedir (Dmitriyev, 1950: 183).

Başkurt Türkçesinde {-v, -(ı)v, -(ě)v, -(O)v}, {-rGA}, {-mAşKA} ekleri kullanılmaktadır (Dmitriyev, 1950: 184; Yazıcı Ersoy, 2018: 343).

Tablo 47.

Ad-eylemler

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
* -mAK, -mAḥ,	* -v, -(i)v, -(ě)v, -(O)v,
* -mAKIIK, -mAḥIIḥ,	* {-rGA},
* -mA,	* {-mAsKA}
* -ş, -(y)Iş, -(y)Uş.	

-v, -(i)v, -(ě)v, -(O)v

Başkurt Türkçesinde ad-eylem ekleridir. Ad-eylem yapar (Yazıcı Ersoy, 2018: 343).

*Elle elëğë saptar bëyenëñ ayanıs ḥelë. elle evel ir-yëğëtterzëñ ḳanatı bulır attarziñ ḥezër kez ërë **kitëvë**, elle këşëneñ yeşlëkte yeşnep, ḳartlıkta inrep gümër hunı möşköllöķterë elë babayımdıñ huñğı tarpan ḥikeyetën ḥetërge töşörz ö. “Belki şimdiki yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı atlar, tayın acınacak hali veya önceki yiğitlerin kanadı olup atların artık kıymetinin **yitirilmesi**, belki de kişinin gençlikte tutuşup, yaşlılıkta ağlayıp ömrünün sonundaki zorlukları sanırım dedemin sonuncu tay hikayesini aklıma getirdi.” (1810).*

*Öyörge ḥil urın ḥaylavısı, üz bilemderën **bildelevsë**, kerek sağında ḳursıvısı, huğarıvğa alıp barıvısı, yul başlavısı, kirë borovısı la—öyör başı. “Sürüye sakin yeri seçmesi, kendi sınırlarının **belirlenmesi** gerektiği zaman da hayatı boyunca korunması gerek suya alıp götürmesi yol göstermesi ve geriye toparlamakta sürünün başının görevidir.” (1829).*

*Milli ğorurlığıbız Salavat Yulayëvtı tivzirıvğa kiltërĝen sotsial-tariḥi şarttarz ı, ĝeroik traditsiyalarzı azagınasa **töşönövë** ḳıyın. “Milli gururumuz Salavat Yulayev”i ortaya çıkarmak için getirilen sosyal ve tarihi şartları, kahramanlık geleneklerini sonuna kadar **düşünmek** zordur.” (596).*

*Turayğırziñ tuylağan, bëyelerzëñ bilengen tay-tulaḳtiñ uynaḳlağan, ḳolon-ḳolonsaḳtiñ ḳoyroḳ sensëp sapḳan saḳtarında dala **këşnev**, **sırḳırav**, tupırlav tavıştarınan ĝevlep torĝan. “Doru aygırdan üreyen tayların oynamaları toynakların çıkardığı seslerden*

aygırların kuyruk çarpmalarından bozkır **kişneme**, **şahlanma** ve gürültüleriyle dolmuş.” (1879).

Küpme yapa-yañğız yörövzen kañgırıp miken, törlö қоş-қорттарзан бизреpmě, elle tulleněr ösönmö, nisěktěr indě, қırağay mal yılқы kötövěñ қırlay başlay. “Oldukça yalnızca dolaşıp **durmalarından** mı çeşitli kuş kurtlardan bezdiğinden mi yoksa nesli devam ettiğı için mi, bir şekilde vahşi hayvanlar sürüsüne dönüşmeye başlar.” (1892).

-rGA

Eylem kök ve gövdelerine gelerek ad-eylem yapar (Yazıcı Ersoy, 2018: 345).

*Ayzar sesen üzě başlap yeş havmal kıımızzı tuştaktarğa bülěp sıktı la bıyılğı yıyın mēnen beyğēñēñ heybet ütēvē hōrmetēne aqtı kaplap **kuyrıga** kuştı.* “Ozan Ayzar kendi başlayıp taze kımızı kaselere bölüverdi ve bu yılki meclis ile yarışmanın güzel gerçekleşmesi hürmetini sürdürdü ve töreni burada **sonlandırmayı** emretti.” (216).

*Başkortostanda kelğeler **haldırırğa** tēlemeş.* “Başkurdistan’da kaleler **inşa etmek** istemez.” (812).

*Padişah bolasını kabul itmey, şuğa küre, üz «sērzerēñ» hat itēp yaz hın tiges, Batırşa obēr-sěkrētarğa unıñ hatın batşaga **tapşırırğa** ant ittērēp, қulına қelem ala.* “Padişah isyanı kabul etmez, şuna göre kendi “sırları” mektuplaştıırıp yazsın deyince Batırşa, baş sekreterlere onun mektubunu padişaha **ulaştırmak** için ant içtirip, eline kalem alır.” (1764).

-mAsKA

Eylem kök ve gövdelerine gelerek -rGA ekinin olumsuzunu yapar (Yazıcı Ersoy, 2018: 346).

*hatlıқ yenderge, yat bavırzarğa ayav **bēlmeske** kereklek mēnen hüz ēñ bōtōre bıl yulı.* “Hain dostlar, yabancı nesiller merhamet bilmez diyerek sözünü bitirir bu kez.” (1032).

Metnimizde Tarihi Kıpçak Türkçesinde görülen -ş ad-eylem ekine rastlanmıştır.

y n  zg s kıskırış, hören yav yalanın kaplan alĝan: h ng  m nen sens ş. kılıs m nen iş kitk s tur aş kitken. ‘‘Y rek acıtan gürültü, nara savaş ovasını kaplayıvermiş: Süngü ile saplamak, kılıç ile şaşırtıcı derecede kesivermiş.’’ (428).

Sıfat – Eylem (Partisip)

Çekimsiz eylemlerin ikinci türünü oluşturan sıfat – eylemler, sıfat gibi kullanılan eylem Şekilleridir. Sıfat- eylemler bir yanlarıyla sıfat bir yanlarıyla eylem özelliği gösterirler. Eylem özelliği göstermeleriyle, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırır. Sıfatlar, ad soylu sözcükler oldukları için sıfat-eylemler aynı zamanda adlarla da ortaklaşırlar. Adlar da olduğu gibi iyelik, okluk ve ad çekimi ekleri alabilirler. Edatlar ile birleşebilirler. Sıfat-eylemlerin asıl addan farkı nesneyi hareketine göre isimlendirmesi onu asıl varlığı, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil hareketi ile ifade etmesidir (Ergin, 2011: 333; Korkmaz, 2019: 784).

Sıfat-eylemler, adlardan önce geldikleri için sıfat görevi yüklenirler ancak bunların kendinden sonraki ada bağlı olmadan yalın durumda bulunanları veya okluk, iyelik ve ad çekim ekleri ile genişletilmiş olanları ad görevindedir. Özellikle ifade etmek gerekir ki bunlar asla kalıcı ad veya sıfat değillerdir. Eylemdeki zaman ve hareketi bir nesneye, bir varlığa geçici olarak bağlayan sıfat ve adlardır. Sıfat eylemler hem ad hem eylem olmalarından dolayı hem bir ad gibi işlem görmekte ve aldığı çekim ekleriyle cümle içerisinde kalıcı adlar gibi özne, nesne ve tamlayan görevleri yüklenebilmekte; diğer taraftan ağır basan eylem yönleri ile aynı eylemler gibi hareket ve zaman kavramı taşımakta olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabilmektedir. Ad-eylem eklerinden taşıdıkları zaman kavramı ile ayrılırlar (Korkmaz, 2019: 784).

Sıfat-eylemlerin yapılarında zaman kavramının bulunması onları bir bakıma çekimli eylemlere yaklaştırır. Bundan dolayı çekimli eylemlerin bir kısmı sıfat-eylem kökenlidir. Yapılarında hareket yönünün bulunması onları bir bakıma zarf-eylemlere yaklaştırmıştır. Zarf- eylemlerin bazı türlerinin belirli ad çekim eki almış sıfat-eylemlerden oluşması da aralarında hareket bildirme özelliğine bağlı bir ortaklığın bulunmasından kaynaklanmaktadır (Korkmaz, 2019: 784).

Tablo 48.

Sıfat-eylemler

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
*-AçAK, *-Ar, -Ir, -Ur, -r, *-AsI, *-DAçI, *-DIK, -DUK, *-GAn, -KAn, -An, *-GIçI, -GUçI, -vUçI, *-IçI, *-GIİ, -GIU, -vIU, *-GU, *-mAçI, *-mAz, -mAs, *-mIş.	* -AhI, -(y)hI, -(y)hO, * -GAn, -KAn, * -r, -(I)r, -(O)r, * -rIIk, -ArIIk * -mAs, * -vsı, -vsě

Sıfat-eylemler, “Başkört Tělě” adlı kitapta *ütken zaman* (geçmiş zaman), *hezërgě zaman* (şimdiki zaman), *kilesek zaman* (gelecek zaman) olmak üzere üç gruba ayrılarak incelenmiştir

1. Geçmiş zaman sıfat-eylemleri: -ğan, -gen, -қан, -ken.

2. Şimdiki zaman sıfat-eylemleri: Şimdiki zaman sıfat eylemlerinin iki şekli vardır. Birincisi, eyleme -vsı, -vsě, -(1)vsı, -(ě)vsě, -(o)vsı, -(ö)vsě eklerinin getirilmesiyle yapılır; ikincisi -a, -e, -y ekli zarf-eyleme *torğan* yardımcı eyleminin bağlanmasıyla yapılır.

3. Gelecek zaman sıfat-eylemi: -(1)r, -(ě)r, -(o)r, -(ö)r, -r; -asaq, -esek, -(y)asaq, -(y)esek (Kiyikbayev vd., 2010: 140).

Dmitriyev, sıfat-eylemleri beş gruba ayırarak inceler:

1. Şimdiki zaman sıfat-eylemleri: -(1)vsı, -(ě)vsě, -(o)vso, -(ö)vsö. Şimdiki zaman bildiren sıfat-eylemlere -a, -e, -y zarf-eylem eklerine, yardımcı eylem fonksiyonundaki *torğan* şeklinin eklenmesiyle oluşturulan analitik yapıyı da vermektedir.

2. Geçmiş zaman sıfat-eylemleri: -қан, -ken, -ған, -gen.

3. Gelecek zaman sıfat-eylemleri: -asaқ, -esek, -(y)asaқ, -(y)esek.

4. Sıfat-eylemin temeline –r, -(ı)r, -(ě)r, -(o)r, -(ö)r eklerinin getirilmesiyle yapılan gelecek zaman şekli. Bu sıfat-eylem, 1. gelecek zamanı oluşturur, bundan dolayı “1. Gelecek Zaman Sıfat-Eylemi” olarak adlandırılmaktadır.

5. Sıfat-eylemin temeline –ahı, -ehě eklerinin getirilmesiyle yapılan şekli (Dmitriyev, 1950: 205).

-ahı, -ehě, -(y)hı, -(y)hě, -(y)hO

Bu ek Başkurt Türkçesinde gelecek zaman anlamında sıfatlar türetir. Bu eylemsi eki olumsuz eylem tabanlarında kullanılmaz. Herhangi bir iş, oluş veya hareketin gelecekte olması gerektiğini belirtir. Ek, ünsüzle biten eylemlerden sonra *-ahı, -ehě*; ünlüyle biten eylemlerden sonra *-(y)hı, -(y)hě, -(y)hO* şeklinde gelmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 346).

Kilehě yılınamı, nisěk, kük ülen küterělěp, öyör utıgıp, tiv bėyeler yomrolap alğas, yěr-uttan kėvet alıp şirt yal hayzaқ tay tarpan azav yeş aygırğa öylengen. “Gelecek yıla boz renkte ot yükseltip, sürü taze ota doyup, kısır taylar yumru haline getirilince, yeryüzündeki ottan kuvvet alıp, kalın yeke damızlık at, vahşi at asi genç aygıra dönüşmüş.” (1838).

-GAn, -Kan

Geçmiş zaman anlamında kullanılan sıfat-eylem ekidir. (Yazıcı Ersoy, 2018: 348).

Zamanında kolhozdiñ avır yögön hōyresken hayvan indě kartayıp yaraқhızğa sığıp, tamam oşeněp bōtken. “Zamanında çiftliğin ağır yükünü çeken hayvan şimdi yaşlanıp işe yaramaz hale gelerek büsbütün yorulup zayıflamış.” (1799).

geliyulla babayımdıñ hezěrgě başkort attarınıñ boronğo toқomdarı kırağay attar, қolan, tarpandar turahında hōylegenderěn işetkeněm bar miněñ. “Geliyulla dedemin

şimdiki Başkurt atlarının eski soylarını, vahşi atlar, taylar, yabani atlar hakkında **söylenenleri** işitmişliğim var benim.” (1809).

Tañdan başlanğan alı ş köñ üzegëne kıza birgen. “Şafak vaktinde **başlayan** yarış, günün tam ortasında kızışmaya başlamış.” (1847).

Tıvğan avılıma bër kaytkanda, ҡasandır haban höröp yörögen saptar bëyenë kürëp, yamanhıvlap ҡalğanım bar. “Bir gün **doğduğum** köye gittiğimde, uzun zamandır saban sürüp duran yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı renkli atları görüp, hüznlendiğim olmuştur.” (1798).

-r, -(ı)r, -(ë)r, -(O)r

Gelecek zaman anlamı katan sıfat-eylem ekidir (Yazıcı Ersoy, 2018: 350).

nindeyz ër bër tantanalı tınlıķ ësënde sesen üz ënëñ höyler tarihin başlap ta yëberz ë. “oldukça ciddi bir sessizlik içinde ozan kendisinin **söyleyeceği** tarihi anlatmaya başladı.” (273).

-mAs

-r, -(ı)r, -(ë)r, -(O)r gelecek zaman sıfat-eylem ekinin olumsuzunu yapan sıfat-eylem ekidir Türkiye Türkçesine olumsuz geniş zaman sıfat-eylem ekiyle aktarılabilir (Yazıcı Ersoy, 2018: 350).

Gejeplëñrlek te şul: ƘarahaƘal — alıšťarza al birmes batır, hüź yarıšťarında iñ ošta sesen, yavza iñ yavgir, uƘımıřlılar arahında zur ğilöm ęyehë, ھاтта «aşıl zatı» mënen ھاn bulıp tanılğan uz aman. “İlginç olan da şu: Karasakal; mücadelelerde **yenilmez** bir kahraman, söz yarışlarında ve hazır cevaplılıkta en usta ozan, savaşta en cesur, eğitimliler arasında yüksek derecede ilim sahibi hatta “esas soyu” ile han olup tanınmış biridir.” (578).

Bërevz erge ul yavza yëñlmes batır, bërevzerge yarışta al birmes sesen, beğzëlerge iñ uƘımıřlı ھاfiz, ololoķlo ھاji, oluğ ھاn bulıp aldarına başır. “Kimilerine göre o savaşta

yenilmez kahraman kimilerine göre yarışta öncelik **vermez** ozan kimilerine göre ise en okumuş hafız, yüce hacı, ulu han olup öndekileri ezer.” (1058).

-rlık,-rlək, -arlık,-erlək

Bu ek Tatar Türkçesinde ikincil sıfat-eylem eki olarak değerlendirilir. *-rlık/-rlək;-arlık/-erlək, -r, -Ar* belirsiz gelecek zaman sıfat-eylemiyle *+lık/+lək* addan ad yapma ekinin birleşimiyle oluşmuştur (Hisamova’dan aktaran Türk, 2014: 268).

Ėjeplėnėrlėk te şul: *Ėarahakal — alıştarza al birmeş batır, hüź yarıştarında iň ošta sesen, yavza iň yavgir, uķımışlılar arahında zur Ėilöm Ėyehė, Ėatta «aşıl zatı» mėnen Ėan bulıp tanılĖan uz aman. “İlginç olan* da şu: Karasakal; mücadelelerde yenilmez bir kahraman, söz yarışlarında ve hazır cevaplılıkta en usta ozan, savaşta en cesur, eğitimliler arasında yüksek derecede ilim sahibi hatta “esas soyu” ile han olup tanınmış biridir.” (578).

Şuğa küre meşelen, 1704—1711 yıldarz ağı vostannietaniyėniň yėteksėhė, Ėalıķ aldında zur abruylı hem uķımışlı Aldar starşınanıň — üz Ė Ėėne le Ėan bulurlıķ bėr uz aman aķhakaldıň, sitten Ėan neşėlėnen bulır aşıl zat Ėzlevė his Ėejep tüĖėl. “Buna göre örneğin, 1704-1711 yıllarındaki sömürgeciliğinin lideri, halk önünde güçlü büyük şöhret sahibi ve eğitimli Aldar Çavuşu’nun ve kendi de han **olacak** bir şanlı aksakalın, bir yabancıнын han soyundan olan asıl soy araması hiç de şaşılacak durum değil.” (708).

Lekin bul da ilsėlerzė kirė kaytır yuldarı sığımdarın Ėaplarlıķ aķsanan başka bėr ni fayza birmey. “Lakin bu da elçilerin dönüş yolu ve masraflarını **kapsayan** paradan başka bir fayda sağlamaz.” (746).

-vsı, -vsė

Eylemlerden şimdiki zaman ifade eden sıfatlar türetir (Yazıcı Ersoy, 2018: 351).

Batşanıň monėta dvorında aķsa huğıvsı bul ezem nindeyz Ėr mutlığı ösön hörgöngė yėberėlĖen. “Padişahın madenî para darphanesinde paragöz **olan** bu kişilerin bazıı, hilekârlığından dolayı sürgüne gönderilmiş.” (1288).

Höjüm itëvsëlerzë uktan gına alıp bulmağanın kürëp torğan Buran bëy taş atır koraldarın yayğa yëbergen. “Hücum edenleri ve oktan zarar görmeyenleri görebilen Buran Bey taş atan silahlarını uygun zamanda göndermiş.” (620).

Stënağa ürmelevsëlerzë ërëtëlgen ısmala, kaynar hıv mënen koyondorop, taş-uk mënen kirë kağa. “Duvara turmananları eritilmiş reçine, kaynar su ile yakıp, taş-ok ile geri iter.” (455).

Zarf-Eylem (Gerundium)

Zarf-eylemler, çekimsiz eylemlerin üçüncü grubunu oluştururlar. Zarf işleyişine girmiş, zarf olarak kullanılan eylem şekilleridir. Zarf-eylemler bir yanıla eylem, bir yanıla zarf özelliğini göstermektedirler. Eylem yönleriyle sadece hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bundan dolayı cümlede şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak yargı bildiren eylemler yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Kısacası zarf-eylemler, eylemlerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli eyleme dönüşmeleri olanaksızdır. Diğer eylemsilerde olduğu gibi eylem kök ve gövdelerine getirilen ekler aracılığı ile oluşturulurlar. Bu eklerin getirilmesiyle eylemlerdeki asıl anlam değişmez. Bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar (Korkmaz, 2019: 841).

Zarf-eylemler isim gibi kullanılmaz ve isim çekim eklerini almazlar. Daima çekimsiz kullanılırlar. Eylem çekimlerinde eylemlerin hareket kiplerini, sıfat-eylemlere nesne kipleri, zarf-eylemlere de hal kipleri diyebiliriz. Zarf-eylemler, hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hâl şeklinde ifade eden eylem şekilleri olduğu için hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli eylem hareketine yardımcı bir hareket ifade ederler. Yani çekimli eylemlerin eylem zarflarıdır. Ad zarfları vasıf mahiyetinde bir hal, eylem zarfları olan zarf-eylemler ise hareket şeklinde bir hal ifade ederler. Zarf-eylemler ya tek başlarına zarf şeklinde kullanılır ya da yardımcı eylemlerin önüne gelerek birleşik eylem yaparlar. Birleşik eylemlerde daima ünlü zarf-eylemi kullanılır. Şüphesiz birleşik eylemlerde de aslında kendilerinden sonra gelen yardımcı eylemin zarfı durumundadırlar. Fakat yardımcı eylem asıl anlamı taşımadığı için zarf özellikleri kaybolmuş ve asıl eylemin yardımcı eyleme bağlanmak için girdiği şekil niteliğini almışlardır (Ergin, 2011: 339).

Zarf-eylemler, ‘‘Başkıort T l ’’ adlı kitapta beş gruba ayrılmıştır:

1. Şekil: –İp, –Op, –p ekleriyle yapılır. Bu zarf-eylem Şekli ikinci eylem bildiren iş ve hareketin yapılma Şeklini ya da sebebini bildirir.
2. Şekil: –ğas, –ges, –ķas, –kes ekleriyle yapılır. Bu zarf-eylem Şekli ilk eylemden anlaşılan iş ve hareketin yapılma zamanını ya da sebebini bildirir.
3. Şekil: –ğansı, –gens , –ķansı, –kens  ekleriyle yapılır.
4. Şekil: –GAnsA, –KAnsA ekleriyle yapılır. Bu zarf-eylem Şekli cümlede iş ve hareketin yerine getirilme, yapılma Şeklini ve tarzını bildirir.
5. Şekil: –a, –e, –y ekleriyle yapılır. Olumsuz Şekli –may, –mey ekleriyle yapılır. Bu zarf-eylem Şekli tekraralarda kullanılır. Bu Şekil ikinci bir sürecin yapılma Şeklini de bildirir (Kiyikbayev vd., 2010: 145).

Dmitriyev zarf-eylem eklerini dört gruba ayırmaktadır:

1. –ğas, –ges, –ķas, –kes ekleriyle yapılan zarf-eylemler.
2. –İp, – p, –op, – p, –p ekleriyle yapılan zarf-eylemler.
3. –ğan ekine –sa, –se eklerinin getirilmesiyle yapılan –ğansa, –gense, –ķansa, –kense zarf-eylemleri.
4. –a, –e, –y ekleriyle yapılan zarf-eylemler (Dmitriyev, 1950: 2).

Tablo 49.

Zarf-eylemler

Tarihi Kıpçak Türkçesi	Başkurt Türkçesi
*-A, -ArAk, -UrAK, -rAK, * -ArdA, -UrdA, -rdA, * -ArGA, -UrgA, -Av, * -bAn, * -dIçak, -dUkça, * -GAç, -GAll, * -GAnçA, * -GAndIn, -GAndAn, * -GInçA, -GUuçA, -InCA, * -I, -U, * -ICAK, -UCAK, * -IcAgAz, * -ken, * -mAzdA, * -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdIn, -mAsdIn, * -mAyIn, -mAdIn, -mIyIn, * -(I/U)p, -y.	* -A, -y, * - brAK * -GAndA, -KAndA * -GAndAn, -KAndAn * -GAndAy, KAndAy * -GAnGA, * -GAs, -KAs, * -mayınsa, * -p, -(i)p, -(ë)p, -(O)p

-A, -y

Ünsüz ile biten eylemlere -a, -ë, ünlüyle biten eylemlere -y getirilir. Genellikle tekraralarda kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 351).

Tora-bara Batırşanıñ üzëne törlö yaqtan ħalıķ vekilderë kilëp-kitëp yöröy başlay.
“**Gide gele** Batırşa’nın kendisine farklı taraftan halk vekilleri gelip-gitmeye başlar.” (1387).

Ķolonon amanat ħımaķ alıp ħalıp, tarpan bëyenë yılķı mënen ħırġa sıġarhalar, tarlıķķa tarıķķan tarpan këşney-këşney sabıp kite. Tayı emanet gibi alarak bekleyip, vahşi tayını at ile dışarı çıkarsalar, kıtlıkla karşılaşan vahşi at koşup **çabucak** gider.” (1919).

Tañdan başlanġan alış köñ üzegëne ħıza birgen. “Şafak vaktinden başlayan yarış, günün tam ortasında **kızışmaya başlamış.**” (1847).

-brAK

-p zarf-eylem ekiyle +rAK sıfatlarda karşılaştırma derecesi ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, eylemin yapılış tarzını bildirmek için kullanılan bir zarf-eylem ekidir. Sıfatların derecelendirilmesinde kullanılan +rAK eki, bu kullanımda eylemleri derecelendirir (Kasapoğlu-Çengel'den aktaran Türk, 2014: 274).

Ul tirëler alıs bazarzarza bik kımmet torğas, beğzë bër halık bınıñ mēnen kesēplenēp bayıǵıbrak ta kitken. “O kürkler, uzak pazarlarda çok para edince halktan bazıları bununla ticaret yapıp daha da **zenginleşip** gitmiş.” (313)

*Bër këlgenë şulay küpmë yav mēnen alıp, yonsop, **kanhırabırak** kalğan bolğar geskerë yulga-hazlıklı, kara urmanlı töpköl yaqtarğa yarıp inëvzen vaz kışken.* “Bir kaleyi şöyle pek çok mücadele ile alıp, yorularak, kan **kaybederek** bekleyen Bulgar askeri; nehir-sazlıklı, sık ormanlı iç taraflara gitmekten vazgeçmiş.” (368)

*Kötkenderēnen küpke artıq tamaşanan küpmë yav hem batırzar kürgen başkort türe-batırzarı gejevhenēp **kaşşabırak** ta kala.* “Bekleyenlerden çoğunlukla fazla temasadan pek çok savaş ve kahramanlar gören Başkurt lider kahramanları garipseyip daha da **çekinerek** durur.” (920)

-GAndA, -KAndA

Eylemdeki hareketin yapılma zamanını belirtir. -dıǵı zaman işlevinde zarflar türetir (Yazıcı Ersoy, 2018: 352).

*Ni ösön tigende onotola başlağandarın **yalğaganda** ni eşleyhën, faraz itërge le tura kile.* “Sebebi sorulduğunda, unutulmaya başlayanları **eklediğimizde** ne yaparsan yap, varsayımdan öteye gitmez.” (281).

*Kirillov türege karağanda Abulhayır han hañğa **karağanda** başkort starşınahı Bepeney hëy-lekerërek bulıp sığa.* “Kirillov liderine yakınlık gösteren Abulhayır Han'a **baktığında** Başkurt çavuşu Bepeney daha büyük bir kurnazlık göstermiş.” (832).

Eger unıñ iz ėl başındağı yavz a mĕn yarım lap huğısıhu bulha Sıbarkül buyına kilĕp sıkkanda ul han ikĕlete artkan — ös mĕñden aşkan bula. “Eğer onun İdil başındaki savaşa beş yüz savaşçısı olsa Sıbarkül boyuna gelip çıktığında o han iki seferde artarak- üç binden fazla olur.” (1138).

Botaqqa kungān tĕyĕnmĕ susarnı atkanda botağı bĕrle özöp tōşörelĕr. “Dala konan sincabı, sansarı attığında dalı ile kırıp düşürdüler.” (1630).

bĕrensĕ kilgenge — ėyer-le-yügenlĕ argımaq, ti. “Birinci geldiğinde ardından da yularlı at gelir.” (117).

-GAndAn, -KAndAn

Bu zarf – eylem eki *huñ edatıyla* birlikte zaman bildiren zarflar oluşturur (Keskin, 2004: 41).

Bında ös ayğa yakın kınak bulıp yatqandan huñ mirzalarzı ögötlep hem kotortop arıv ğına nöger tuplay za Volga qaray yul tota. “Burada üç aya yakın misafir olup kaldıktan sonra mirzalara öğüt verip, onları coşturup aralarından iyi olan askerleri toplar, İdil’e doğru yola koyulur.” (748).

Tayaq mĕnen kĕjĕtkandan yaman mujĕtkan kırmışka ilevĕn ħetĕrletken bıl yav östöne bĕr azzan ikĕ yaqtan da kara-karşı atlı sabıvıl taşlangan. “Sopa ile kışkırtılmış karınca yuvasındaki karıncalar gibi bu düşman üstüne de birazdan iki taraftan da halka karşı atlı saldırı başlamış.” (429).

Qarahakal artınan ėyerĕp, bōte tabın, hüzzĕrĕn ayırım-asıq işĕttĕrĕp, yarım köylep ozaq kına doğa kılğandan huñ, uğa yeneş ultırğan Yĕyengol starşına bĕr az kaykaya birĕp, hüñ başlay. “Karasakal ardından giderek tüm meclis sözlerini açıkça dinlettirip, yarısını söyleyip uzun bir dua ettikten sonra onun yanında oturan Yiyengol çavuşu bir az bükülüp söze başlar.” (932).

-GAndAy, KAndAy

Eylem tabanlarına gelerek durum bildiren zarflar oluşturulur (Keskin, 2004: 45).

bërse ul moñdan yörek özgös ah-zar işëtkendey bulahiñ, bërse kıyıkıvı oran, at toyağı taviştarın toyğanday itehëñ, bërse қоştar hayraşıvın işleyhëñ. “kâh o sıkıntıdan yüreği parçalayan ah u zar **işitilmiş** gibi olacaksın kâh çağrı, at toynağı seslerini duyabileceksin, bir de kuşların ötüşmelerini unutmayasın.” (252).

Bolası başkorttarğa üs itkendey Kirillov қалаға nigëz halıvzı heter tantanalı oyoştora. “İsyancı Başkurtlardan intikam **alırcasına** Kirillov, şehre temel atmayı büyük bir merasimle gerçekleştirir.” (819).

Tariş tigendey, ata-babalarıbız z uñ bër amanat hüzen de isten sıgarmayık. “Tarih **söylendiği** gibi atalarımızdan bir emanet, sözünü de akıldan çıkarmayalım.” (262).

Kolono mënen evrep kerte-қurağa la, құлға la **ëyeleşkendey** ite. “*Tayı ile heveslenip ahır çitine de kola da **alışmış** gibi yapar.*” (1918).

-GAnGA, -KAnKA

Eylem tabanına gelerek sebep, amaç bildiren zarflar oluşturulur (Keskin, 2004: 47).

Tora-bara Yayık. İzël ,Tın (Don) buyzarına halık küsëp töplenëp ultıra başlağas, dalalar höröntöge **eylengës** tarpandarğa yeyrep yörör yërzerë tarayğan. “Gitgide Yayık, İdil, Tın (Don) boylarına halk göç edip bir araya gelip yerleşmeye **başlayınca** ve bozkırlar sürülüp ekilmeye **başladığında** vahşi atların otlayacak yerleri azalmış.” (1806).

Bëye, tay қolon, қонандар utlağanda la, yuşağanda la aygır her saқ uyav. “Kısarak, tay, aygırlar **otladığında**, ot yemeye **başladığında** aygır her zaman uyanıktır.” (1824).

Yılkı malı yatıp yal itkende, ul hëreyëp ayak östö yuşay. “Yılkı sürüsü **yatıp dinlendiğinde**, o ayağının üstüne durur.” (19).

-GAs, -Kas

Eylemdeki hareketin yapılma zamanını ve sebebini bildirir. *-inca, -ince* işlevinde zarflar türetir (Yazıcı Ersoy, 2018: 356).

*İrkën dalalarzıñ irkën-ireven tarpanqayz arı yukqa sıkkas, ular turahında barı hõr hetireler, moñhov hikeyetter gëne torop qalğan. “Büyük bozkırların büyük geniş at gibi olanları iyi **olmayınca**, onlar hakkında yalnızca bilinen hatıralar, sıkıntılı hikâyeler kalmış.”* (1888).

-mayınsa, -meyënsə

Eylemdeki hareketin zamanına yönelik *-madan, -meden* işlevinde zarflar türetir (Yazıcı Ersoy, 2018: 358).

*yök-yök yenlëk tirëlerën **bozmayınsa**, batman-batman baldarzı **büşkertmeyënsə** imën-aman iltëvë le yëñël tügël. “Yük hayvanlarının derilerine zarar **vermeyerek**, büyük kaplar halinde balları **ezmeyerek** zararsız ziyansız taşınması da kolay değil.”* (59).

-p, -(ı)p, -(ë)p, -(O)p

İşlek bir zarf-eylem ekidir. Ünlüyle biten eylem köklerine *-p*, ünsüzle biten eylem köklerine *-(ı)p, -(ë)p, -(O)p* şeklinde gelir (Yazıcı Ersoy, 2018: 358).

*Yulda yeş mal-tıvar **yatıp** qalğan, öyör miktegen. “Yolda genç hayvanlar **yatıp** kalmış, sürü kuvvetsizleşmiş.”* (1865).

*Osa höyekterë **hëreyëp** qatқан, küpmë avır yökten, küpmë қolon aşravz an қorhağı ikë yaққа **bülteyëp** aşқа halınıp tōşken. “Kıç kemikleri **eriyip** tükenmiş, oldukça ağır yükler çekmekten pek çok tay doğurmaktan karnı iki yana **sarkıp** aşağıya salınıvermiş.”* (18).

*Yem-yeşël tuğaylıqtarzı, uzğan avıldarz ı kara yërge eylendërël **ütëşley**, şul kara yavz ıñ uñ қанатınan elle niseme alayz arı tömenderë mënen Agiz ël buyz arına ıngaylağan.*

“Yemyeşil ovaları eski köyleri kötü yere döndürüp **gittiğinde**, şu acı savaşın sağ kanadını kim bilir ne kadar çok alayları, tümenleri ile Akidil boylarına yöneltmiş.” (392).

*Üzë köske başıp tora. Başın eygen köyö, üzë dayım yuşamğa talğan, tonok küzzerënen **sıbaşkıp** yeş tama.* “Başını eğmiş bir şekilde, kendi tamamen uykulu şekilde donuk gözlerinden **süzülerek** yaş damlar.” (1802).

Değişik Yapıdaki Zarf Eylemler

-Ar...mAs:

-r/-Ar sıfat-eylem ekinden sonra olumsuz şekli -mAs ekinin getirilmesiyle oluşan ve asıl eylemdeki hareketin, zarf-eylemdeki hareketten hemen sonra gerçekleştiğini bildiren bir zarf eylem ekidir. Daha çok Oğuz Grubu Türk yazı dillerinde görülen bu ek bu grup yazı dillerinin etkisinde kalmış Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde de görülmektedir (Alkaya 2008'den aktaran Türk, 2014: 280).

*Karahaqaldıñ algasqı nögerzerë Yayıqtı kisëp **sığır-sıqmaştan**, tav yulınan huızılğan gëskerë, ilavzarı tupqa totola.* “Karasakal’ın akıncı askerleri Yayık’ı geçip **çıkır çıkmaz** dağ yolundan süzülen askeri, kervanları topa tutar.”

2.2.6. Edatlar

Ergin tarafından “*dilin eksiz unsurları*” olarak adlandırılan edatlar, tek başlarına anlamı olmayan ve çekime girmeyen sözcüklerdir. Bu yüzden herhangi bir nesne veya hareketi karşılamazlar. Ancak anlamlı sözcüklerle, sözcük gruplarıyla ve cümlelerle birlikte kullanılarak anlam kazanırlar. (Ergin, 2011: 348). Edatlar, ortaya çıkabilmeleri için başka bir varlığa veya eyleme ihtiyaç duyarlar. Bundan dolayı bağlı birimlerdir. İsim ve eylemler asıl sözcüklerken edatlar ise yardımcı sözcükler olarak değerlendirilir (Hacıeminoğlu, 2015: XIII; Korkmaz, 2019: 895; Karaağaç, 2019: 432).

Edatlar; kullanım biçimleri, görevleri, birlikte kullanıldıkları ögeler göz önüne alınarak üç grupta incelenir (Ergin, 2011: 248):

1. Ünlem Edatları
2. Bağlama Edatları
3. Son Çekim Edatları.

Ünlem Edatları

Ünlemler, farklı ortamlarda çıkarılan insan seslerinden ibarettir ve farklı duyguları anlatmaya yararlar. Ünlem edatları, his ve heyecanları, sevinç, keder, ıstırap, nefret, hayıflanma, coşkunculuk vb. gibi değişik duyguları ve tabiat seslerini, seslenmeleri; onay, red, sorma, gösterme gibi ifade şekillerini bildiren edatlardır. Ünlem edatlarının birçoğu anlatım gücünü kendi ses yapılarından alırlar. Belirli bir duyguyu anlatmanın yanında kendilerine özgü anlama sahip olanlar da vardır (Kiyikbayev vd., 2010: 189; Ergin, 2011: 349; Karaağaç, 2019: 437).

Başkurt Türkçesinde ünlemler şu başlıklar altında ele alınmıştır (Yazıcı Ersoy, 2018: 410):

1. Duygu Edatları
2. Cevap Edatları
3. Sorma-Seslenme Edatları

Duygu Edatları

His ve duygu ifade eden ünlemlerdir. Başkurt Türkçesinde kullanılan duygu edatları şunlardır:

aba “ya, ha”, *abav* “abo”, *ah-ah* “ha, vay, ay, uf”, *aĥ* “ha, vay”, *ah-ah* “vay vay”, *ataĥ* “hey”, *ay* “ay, vay”, *ay-bay* “ay ay”, *ay-hay* “ay ay, ay, vay”, *bey* “vay”, *e-e* “e-e”, *ebev* “aman”, *ehe* “ha”, *ey* “ay, vay”, *fu* “öf, pöf, of”, *hey* “ay, hey”, *ha-ha* “ha-ha”, *ĥh* “of, oh,

ah” **ih** “hey, ey”, **tfu** “püf”, **u** “o-o, ay, uf”, **uf** “vay, ay”, **ura** “hura, yaşa”, **uh** “oy, uf”, **uy** “ay, uy, ya” (Yazıcı Ersoy, 2018: 410).

hay merzeş ikenhëgëz! “**Hey**, yigitmişsiniz!” (506).

Ey yemegetterëm! Ey küzëmdëñ nurzarı, küñëlëmdëñ sırudarı! Ey halklarım! Ey gözümün nurları, gönlümün sevinçleri! (1515).

Ergin, ‘ey, hey’ gibi sözcükleri seslenme edatı başlığı altında ele almıştır. Bu edatların hitabı kuvvetlendiren sözcükler olduğunu ve hitap için çoğu kez bu sözcükler olmadan doğrudan doğruya adların kullanıldığını ifade etmiştir (2011: 350).

yemeget, min hëzge töp sërëmdë, emelëmdë asam. “**Cemaat!** Ben size en önemli sırrımı, isteğimi açıklayayım.” (902).

İrv başlıqtarı, il-yort azamattarı, aksağaldar. “**Boy liderleri, memleket ve millet yiğitleri, aksakallar!**” (37).

Cevap Edatları

Bir soruya cevap oluşturan kalıplaşmış ögelerdir. Diğer edatlara göre anlamları daha belirgindir (Karaağaç, 2019: 438). Bir durumun kabulünü veya reddini belirtirler. Başkurt Türkçesinde kullanılan cevap edatları şunlardır:

ëyë “evet”, *ëyë bit* “evet”, *yuq* “hayır”, *yuq bit* “hayır” (Yazıcı Ersoy, 2018: 419).

Bëz ikësëñ de kürmëş yuq işëtkeyçe bëlëmëz» didëler. “Bizim ikisini de görmüşlüğümüz **yok**, duyduğumuzca biliriz” dediler. (1677).

his bër ni yuq. “Hiçbir sorun **yok.**” (1392).

Sorma-Seslenme Edatları

Soru, hitap ve seslenme bildiren edatlardır. Başkurt Türkçesinde kullanılan bazı sorma ve seslenme edatları şunlardır:

ey “hey”, *eyze* “haydi”, *eyzük* “lütfen”, *hey* “hey”, *hayt* “hey, hayt”, *kana* “haydi”, *ıuy* “yeter, yapma, bırak, vazgeç”, *kıyığız* “susun”, *kıyısı* “yeter, yapma, yetmez mi”, *marş* “marş”, *me* “ha, na”, *megöz* “alın, işte”, *na* “deh”, *nu* “haydi, ha”, *ye* “haydi, ha”, *yemi* “emi, iyi tamam” vb. (Yazıcı Ersoy, 2018:420).

«*hayt*» *tip bër kıyıkıvlap yëber uq këvëk atılıp kitër hımaq. “Hayt”* diyerek bağırınca, ok gibi fırlayarak gider.” (112).

Bıl hüzzerezë isterë kitëp tınlap ultırğan başkört starşınalarınñ begzëlerë elle handı, elle Yëyengoldo hıplan, «hay, merzes» tip këvetlerge kërëşe. “Bu sözleri hayretler içinde kalarak dinleyip oturan Başkurt çavuşlarının bazıları bazen hanı bazen Yiyengol’u doğru bulup “*hay*, mert kişi” diyerek desteklemeye başlar.” (910).

Bağlama Edatları

Sözleri, söz öbeklerini veya cümleleri bir araya getiren, şekil veya anlam bakımından birbirine bağlayan ve onlar arasında ilişki kuran edatlardır (Ergin, 2011: 352; Karaağaç, 2019: 434). Bağlama görevini üstlenen bağlaçlar, basit cümlede cümle unsurlarını, birleşik cümlede basit cümlelerdeki karşılıklı bağlayan yardımcı söz bağlacı olarak adlandırılır (Kiyikbayev vd., 2010: 178).

Sıralayıcı Bağlama Edatları

Birbiri ardınca gelen sözcükleri, söz gruplarını veya cümleleri bağlamak için kullanılırlar. Başkurt Türkçesinde kullanılan bazı sıralama edatları şunlardır: *hem* “ve”, *mënen* “ile”, *ve* “ve” olmak üzere üç tane sıralayıcı bağlama edatı kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2018: 391).

Büten halıktarız agı şikällë ük başkort halkınıñ başkınsı hem izëvsë handargä karata nefretë hem üsë ularğa qarşı özlökhöz köreşë tarihka yaqşı bildelë. “Başka halklardaki gibi Başkurt halkının isyancı ve sömürücü hanlara ilişkisi nefreti ve intikamı onlara karşı sürekli mücadelesi tarihte bellidir.” (672).

1707—1708 yıldıarza Aldar — Küsëm batırzar mēnen yavza yörögen Soltan-hujanı Öfö yanındağı Česnokovka lagërında la. Qazanğa poħodta la kürërge mömkin bulğan. “1707-1708 yıllarda Aldar ve Küsım kahramanlar ile savaşa çıkan sultan Hoca’yı Ufa yanındaki Čisnokovka kampında ve Kazan’a yapılan seferde görmüş.” (716).

Allahı tegele ve Möhemmetgeliesslem peygamberëbëz közretë fekirëgëzzë Mekke ve Mezinege haj kıldırzı. “Allah Teâlâ ve Muhammet aleyhiselam peygamberimizin gücü fakirimizi Mekke ve Medine’ye varıp hac yapmamızı sağladı.” (948).

Denkleştirme- Karşılaştırma Edatları

Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan ve birbiriyle karşılaştıran edatlardır. Bağlamış oldukları iki unsurun, iki sözcük, sözcük grubu ya da cümlenin arasına girerler (Ergin, 2011: 353).

Başkurt Türkçesinde kullanılan denkleştirme edatları şunlardır:

ye, ye... ye... “veya, ya da”, yeki “ya da”, elle “veya, ya da”, ye bulmaha “veya” (Yazıcı Ersoy, 2018 395).

ularzı ye kıvakkık, ye tuzan kaplay. “onlar ya ağaçlık ya da toz ile kaplanır.” (163).

Kübëhë hibay yeki atlı arbalı bil halık, borongo yavlagër-zarındatı himağ, bala-sağaları, bar kerek-yaraqtarı mēnen gaile-gaile yeki avıl-avıl bulıp, tup-tup revëşlë tıgız lanıp urınlaşkan. “Çoğu serbest bırakılmış ya da atlı arabalı bu halk, önce ordu kampındakine benzer çocukları, gerekli olan araç gereçleri ile aile aile veya köy köy sınıflandırıp, parça parça bir araya getirip yerleştirmiş.” (598).

Ular utlı davıl-öyörme töslö başkort ilën ye kiñ, ye tarırak inlep bër nise tapkır aykap üte. “Onlar atlı tufan ve kasırğa gibi Başkort ilini **ya** büyük **ya** eşit olarak ölçüp birkaç defa karışıklığa sebep olur.” (787).

Bıl han elle yavza ülges, elle nisëktër geyëp bulgas, baş urınına baş tigendey tağı yañıhu tabılğan. “Bu han **ya** savaşta ölünce **ya da** bir şekilde ortadan kaybolunca, “baş yerine baş” sözüne dayanılarak tekrar yenisi bulunmuş.” (720).

Bınıñ bër seyërlëgë şunda: min kuz gatahu hüź başkorttar östönen zamanında hakimlik itken Tura han yeki kilmëşek Battı ye Üzbek, ye bulmaha Kazan, Sëbër, Nuğay handarı turahında tügël, belki başkorttoñ «üz handarı hakkında. “Bunun bir tuhaflığı da şu: beni hareketlendirecek söz Başkortlar üstünden zamanında hükmeden tura han veya göçmen Batıya ya Özbek **veya** Kazan, Sibir, Nogay hanları hakkında değil, belki Başkortların kendi hanları hakkındadır.” (670).

Karşılaştırma Edatları

Karşılaştırılan iki veya daha fazla unsur, birbirine bağlamakla görevli olan edatlardır (Ergin, 2011: 353).

Başkort Türkçesinde kullanılan bazı karşılaştırma edatları şunlardır:

bërse-bërse “kâh.. kâh”, *bër, bër ... bër* “kâh ... kâh, bir.. bir”,*da-de, za-ze, la-le, ta, te.... da-de, za-ze, la-le, ta, te* “.... da ... da”, *elë* “kâh, daha, hâlâ” (Yazıcı Ersoy, 2018: 392).

bërse ul moñdan yörek öz gös ah-zar işëtkendey bulahiñ, bërse kıyıkıvlı oran, at toyağı taviştarın toyğanday itehëñ, bërse koştar hayraşıvın işleyhëñ. “**kâh** o sıkıntıdan yüreği parçalayan ah u zar işitilmiş gibi olacaksın **kâh** çağrı, at toynağı seslerini duyabileceksin, bir de kuşların ötüşmelerini unutmayasın.” (252).

Tik kayhı attıñ aldan kilgenën elë bëlër emel yuq. “Fakat hangi atın önden geldiğini **hala** bilen yok” (163).

Bëve, tay kolon, qonandar utlağanda la, yuşağanda la aygır her saq uyav. “Kısrak, tay, aygırlar otladığında da ot yemeye başladığında da aygır her zaman uyanıktır.” (1824).

Yarhıvı la alyıvı la, bėsen-hıvzan baş tartıvı la irėkhėz itken ezemderge saya qarıvı buldı, ahrı, hayvanqayzıñ. “Öfkesi de yaşlanması da otu ve suyu gözünün görmemesi özgürlüğünü alan insanlara cevval bir cevap oldu, yıldı gibi.” (1911).

Cümle Başı Edatları

Bu edatlar, cümleleri anlam bakımından birbirine bağlarlar. Daima cümle başında bulunurlar. Başında buldukları cümleyi bazıları ondan sonra gelen cümle veya cümlelere, bazıları ise kendisinden önce gelen cümle veya cümlelere bağlar (Ergin, 2011: 354).

Başkurt Türkçesinde kullanılan bazı cümle başı edatları şunlardır:

feket “fakat”, *lekin* “fakat, lakin”, *emme* “fakat, ama”, *eger* “eğer”, *eger ze* “eğer, şayet”, *eger ze meger* “eğer ki”, *sönki* “çünkü” (Yazıcı Ersoy, 2018: 398).

Boronoraq igėn sesmegen, bėsen sapmağan, feket mal aşrap, hunar itėp yeşegen olatayzarıbız mal-tıvarın kıyı ülen-seskele utlatıp, yeyėn — ürėş, kışın tibėn ezlep, ırıv-ırıv erkėleşėp, yėr-hıvzar kisėp, gėl kūsėp yörör bulğandar. “Daha eskiler ekin ekmeyen, ot biçmeyen, fakat hayvan bakıp, av avlayarak yaşayan atalarımız hayvanları salıp ot-çiçek otlatıp, yazın mera kışın karı eşeleyerek otlayıp, soy soy toplanıp, ülkeler geçip, daima göçüp gitmişler.” (283).

Lekin bılar za ni hetlė geyretlė yavgırzar bulmahın, yartı donyanı yavlap alıp kilgen Akhaq Timėr yavınan barıbėr kıyratılğandar. “Lakin bunlar da ne kadar gayretli mücadeleler yapsalar da yarı dünyayı ele geçirip gelen aksak Timir’un savaşında tamamen kırılmışlar.” (521).

Ana bit zamanında yartı donyanı tėtretken hem üz kulında totқан ataklı Timėr ısın Yıhangir, böyük polkovodėts, emme han tügėl. “İşte bir dönem dünyanın yarısını titreten ve kendi elinde tutan ünlü Timur gerçek bir cihangir, büyük komutan ama han değildir.” (706).

Eger bēz unı ǰalıǰka başkört ǰanı itēp iǰlan ǰılhaǰ, ul ǰeskerēn bařkörttarǰa ǰuřıp, Resēyǰe ǰarřı yav asmaǰsı. “Eǰer biz onu halka Başkurt Han’ı olarak ilan etsek, o askerini Başkurtlara katıp, Resiy’e karşı savaş aǰmak ister.” (907).

Bıl ǰejep te tūǰēl, sōnki ořo iñ ǰeter alıř osorǰ arında ǰına la ǰatay, Tamyan, ǰıvakan. Tēlev, Kūbelek, Eylē, ǰaratavlı ǰara-Tabın, Kūzey, Tūngevēr volostarınan bař kūterēvsēler otryadı ǰarahakalǰa yōǰ erlep-yōǰ erlep aǰıla. “Bu řařılacak bir řey deǰil, ǰünkü řu en acayip mūcadele zamanlarında da Katay, Tamyan, Kıvakan, Tilev, Kūbelek, Eyli, Karatavlı, Karatabın, Kūzey, Tūngevir nahiyelerinden isyancılar yeri Karasakal’a yūzer yūzer gelir.” (1138).

Sonuç ve Açıklama İfade Eden Edatlar

Başkurt Türkçesinde bazı sonuç ve açıklama ifade eden edatlar şunlardır:

belki “belki”, *barı* “ancak, yalnız”, *gerse* “-dıǰı hâlde, raǰmen, gerçi”, *ǰatta* “hatta, bile”, *řuǰa* “üstelik”, *řuǰa la* “üstelik de”, *řuǰa ǰaramařtan* “özellikle şu nedenle”, *şul arǰala* “dolayısıyla, bu yüzden”, *şul sebeplē* “şu sebepten”, *şulay bulǰas* “raǰmen”, *şulay bulha la* “öyle olsa da”, *şulay uǰ* “şöyle ki, da, gene”, *řunlıǰtan* “dolayısıyla, bu yüzden”, *tik* “ancak”, *timek* “demek”, *yēǰni* “yani”, *yene* “yine, yeniden”, *yuǰihe* “yoksa, illa”, *yuǰha* “yoksa, illa” (Yazıcı Ersoy, 2018: 402).

*P. İ. Rıǰkop üzēnēñ «Irimbur tarihi» tigen kitabında ǰarahakaldıñ bēr nindey ze ǰan ulı tūǰēlēp hem ǰazaǰ ta bulmavın, belki yabay bēr başkört ikenlēǰēn işbat ite. “P.İ Rıǰkop kendini “Irimbur Tarihi” denen kitabında Karasakal’ın bir şekilde han oǰlu olmaması ve Kazak olmanın **belki** basit bir Bařkurt olduǰunu ispat eder.” (1233).*

*İrkēn dalalarzıñ irkēn-ireven tarpanǰayzarı yuǰka sıǰkas, ular turahında barı ǰör ǰetireler, moñhov ǰikeyetter ǰēne torop ǰalǰan. “Büyük bozkırların büyük geniş at gibi olanları iyi olmayınca, onlar hakkında **yalnızca** bilinen hatıralar, sıkıntılı hikâyeler kalmış.” (1888).*

*Yılı kurağa, **hatta** geziz kolonsağına la yalandar irkən, üz irəklələğən alıştıra almay hör malqay.* “Yeni sıcak ahıra, **hatta** aziz tayına, geniş bozkırlara da kendi özgürlüğünü yarıştıramaz hür bir yılki gibi.” (1920).

Şuğa la ul hinə moñlandırıp, uyarıñdı, elle kayz arğa alıp kite. “**Şöyle ki** o, seni dertlendirip, düşüncelerini, acaba nereye alıp gider.” (251).

*Batırşa Kazan gubėrnahı tatarzarı mēnen, **şulay uq** kazaktar mēnen nıqlı beylenēş urınlaştıra.* “Batırşa Kazan bölgesi Tatarları ve aynı zamanda Kazaklarla **bu şekilde** sağlamca ilişki meydana getirir.” (1436).

***Tik** bėr yaman karlı-bozlo yot yıldı öyörzen bülēnėp mal kırılğan.* “**Ancak** oldukça karlı, buzlu ve kurak bir yılda sürüden ayrılan hayvanlar kırılmış.” (1864).

***Timek,** külegenėñ külegehė, yene bėr yalğan Morat han peyz a bula kayz alır.* “**Demek,** gölgenin gölgesi olan yine bir murat han ortaya çıkar ne zamandır.” (762).

*Əşkertėv buyınsa, ozaqlamay, **yėgni** 1709 yıldıñ yazında, karağalpaqtarzan Aldar batırğa Hacı han kilėp töşe.* “Konuşma süresi çok uzamadan **yani** 1709 yılının baharında Karakalpaklardan Aldar kahraman Hacı Han geldi.” (769).

*Abulhayırzı ololav, unı Başkörtostağa la baş han töslörek yomaqaylav maqtansık handı **yene** mahaytıp yėbere.* “Abulhayır’a saygı göstermek, onu Başkurdistan’a baş han olarak uygun görür yalakalık yapar kendini öven hanı **yeniden** pohpohlayıp gönderir.” (839).

Son Çekim Edatları

Bir adla birlikte kullanılarak, o ada yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar gibi özellikler yükleyen, kendisinden sonra gelen eylem veya adı bu özelliklerle ilişkilendiren edatlardır. Bu edatlar çekim eki görevi görürler. Adlardan sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yaparlar (Kiyikbayev vd., 2010: 172; Ergin, 2011: 365; Karaağaç, 2019: 434).

Ad durum ekleri gibi işlev taşıyan fakat daha zengin anlamlar veren sözler olan son çekim edatları, bağlandıkları adların durum eklerine göre Başkurt Türkçesinde şu şekilde sıralanmıştır (Kiyikbayev vd., 2010: 173; Öner, 2011: 227;):

1. Yalın Durum ve İlgi Durumu Bağlananlar: *buyı* “boyu, boyunca”, *buylap* “boyu, boyunca”, *buyına* “boyu, boyunca”, *mänen* “ile”, *ösön* “için”, *kėvėk* “gibi”, *hımaķ* “gibi”, *sayın* “her, -dıkça”, *şikėllė* “gibi”, *mişli* “gibi”, *hayın* “her”, *aş* “vasıtasıyla, ile”, *turahında* “ile ilgili, hakkında”, *işė* “gibi, benzeri”, ***hakında* “hakkında”,** *turala* “ile ilgili, hakkında”, ***hakta* “hakkında”** vb.

Bıl kağız ga Devletgery batır han İskender soltan Soltangery han isėmderėnen kėrendėñ tevgė bismillaları mänen tünerek möhör — pėçat başılğan. “Bu kâğıda Devletgery kahraman han, İskender sultan, Soltangery han isimlerini gören kişiler ilk olarak besmele **ile** mühür basmış.” (988).

Ural buylap kilėvsė azıķ-tülėk otryadtarın kamap alalar. “Ural **boyunca** gelerek yiyecek malzemelerini alırlar.” (814)

..... *hatta koza-kozağıylaşıp, kış buyı ularza kınak bulıp, başkort kızına eylenėp, kėyev bulın yörömehėnmė?* “hatta kız alıp verip, kış boyu onlara misafir olup, Başkurt kızıyla evlenip, güvey olmaya başlamasın mı?” (831)

Handıñ eytkenė — bulha kot bulır: ana şul uķ Katay volosı başkorto Tėlevkey Ulatimėrovka yėğėtlėkterė ösön han knyaz çinin bire z ur bėr korbaşı itėp teğeyėnley. “Hanın söylediği – olsa huzur bulur: İşte şu Katay nahiyesi Başkurt Tilevkey Ulatimirovka yiğitlikleri **için** han Knyaz rütbe verir büyük bir lider olarak gösterilir.” (1097).

Nisėktėr, rus türėlerė mänen kilėşėp, bolalağı olo gonahtarı ösön yarlıķav tabıp, batşanan tizzen ul tarhanlık ğramotahı ala. “Her nasılsa Rus liderleri ile uyum sağlayıp isyanı büyük günahları affettiği **için** padişahın kısa sürede tarhanlık belgesi alır.” (775).

*Kolonoŋ amanat **humaŋ** alıp ƣalıp, tarpan b yene  yulƣı m nen ƣırƣa sıƣarhalar, tarlıƣƣa tarıƣƣan tarpan k şney-k şney sabıp kite.* “Tayı emanet **gibi** alarak bekleyip, vahşi tayını at ile dışarı  ıkarırsalar, kıtlıkla karşılaşan vahşi at koşup çabucak gider.” (1918).

*Bayzar bal  skend , yarlı m ŝk n yarz an yatıp hıv  sken tigen **ŝik ll ** olo yıyındarz a la yarlı-yabaƣaƣa hıyz in bari ƣatı-ƣo-toho». ƣaldıƣ-boŝtoƣo t ygen, e ilevzerzeg  ƣansa yarlı ƣalıƣta mal-m lket t g l, baş ƣayƣıhı, yen aşrav  es-ter ...* “Zenginler bal yediƣinde, fakir, zavallı yere yatıp su içmiş **gibi** büyük topluluklarda fakir-fukaraya ikramının hepsi soƣuƣu ve azı düşmüş, böylelikle topluluktaki nice fakir halka mal-m l k deƣil, baş aƣrısı ve gönül sızısı kalmış...” (101).

*Mi nd yar Arkay v starşına Urazlin tılmas **aşa** Soymonov g n raldın ukazın kilt rgeŋ, — ti y tm ŝ yeşter samahındaƣı bıl ƣart.* “Mindiyar Arkayiv  avuŝ Uraz’ın tercüman **sayesinde** istenilen Soymonov generalin fermanını getirmiş,- dedi yetmiş yaş civarındaki bu ihtiya r.” (863).

*Bıl **turala** batŝaƣa yazƣan  atında ul şularzı atay: «...yıl yarım mi darı  eyne il nde il ş mulla avılında tordom.* “Bu konu **ile ilgili** padişaha yazmış olduƣu mektubunda o şunları soyler: “Bir buçuk yıl kadar Geyne ilinde İleş Molla köyünde kaldım.” (1353).

*Ƙarah ƣal batır **turahında** tarihi mat rialdarƣa tayanıp yahaƣan  z nse b r bayƣavıbzıza oşonda tamam.* “Karasakal kahraman **hakkında** tarihi malzemelere dayanarak hazırlamış olduƣumuz incelememiz burada son bulur.” (1264).

*B zn k  ni kader  s  hava k n bulsa da atıŝkan **sayın**  vetlened r.* “Bizimkinin ne kadar içi oksijenle dolsa da **her ateş** ettiklerinde kuvvetlendirilebilir.” (1629).

şunın T vkil v iŝ  ƣanhız t reler  tarafınan yandırılƣan y t  yözlep başkort avıldarının k l-k m rzer  yu ƣa sıƣurƣa... “Tivkiliv gibi acımasız liderleri tarafından yakılmış yedi yüze yakın Başkurt köylerinin k l ve tozları kaybolsa da..” (1326)

Zamirlere gelen edatlar ilgi durum eki ile bağlanırlar:

E hılık 'Karahakaldı kürer-kürmeşten unıñ turahında yırazar, lëğendalar sıgarırğa la ölgörgeñ. "Fakat halk Karasakal'ı görür görmez onun hakkında türküler, efsaneler çıkarmaya başlamış." (1062).

Bıl osorza batşa hökümetë Könyaq Uralda küp zavodtar, taş kala, kelgeler haldıra başlay, bınıñ ösön bik küp başkort yërz erën tartıp ala, ul urındarğa rustarzi küserëp ultırta, yahaq, ştraftarzi arttırta. "Bu dönemde padişah hükümeti Güney Ural'da pek çok fabrika durur, kaleler yapmaya başlar, bunun için pek çok Başkurt o yerleri ele geçirir ve oradaki Ruslar'ı göç ettirip yerleştirir, vergileri arttırır." (795).

Bınday melde Karahakalğa qoral kösöne karağanda akıl kösö öştönörek barıbër. "Bunun gibi zamanında Karasakal'm silah gücüne baktığında akıl gücü daha üstün." (1021).

2. Yönelme Durumuyla Bağlananlar: *taban* "+e doğru", *kezzer* "+e kadar", *küre* "+e göre", *hetlë* "+ kadar", *saqlı* "+e kadar", *tiqlëm* "+e kadar", *qarşı* "+e karşı", *qarap* "+e göre, +e doğru", *qarağanda* "+e göre, +e kıyasla, +e nazaran", *qaramaştan* "+e rağmen" vb.

Batırşalar urmanğa inëp kitken yul mënen at ezënen kiske taban ularğa bër nise këşë yakınlaşa. "Batırşalar ormana giden yol ile at izinden akşama doğru onlara birçok kişi yaklaşır." (1488).

Padişah bolasını qabul itmey, şuğa küre, üz «sërzerën» hat itëp yaz hın tiges, Batırşa obër-sëkrëtarğa unıñ hatın batşağa tapşırırğa ant ittërëp, kulına kelem ala. "Padişah isyanı kabul etmez, şuna göre kendi "sırları" mektuplaştırıp yazsın deyince, Batırşa baş sekreterlere onun mektubunu padişaha ulaştırmak için ant içtirip, eline kalem alır." (1763).

Tirmelerzen arıraq, yalan tiphëñende tiz -tiz gëne oyqastırılğan yëlëlerge elle in hetlë bëyeler beylengen. "Çadırlardan daha ötede, bozkırın tepesinde aceleyle üç dört metre

aralıklarla dikilen kazıklara bağlanan tellerde bal artığı biriktirilmiş kim bilir ne **kadar** atlar bağlanmış.” (17).

Artık bulmaha, buyğa sajından his kem bulmaş, yavrındarı ğına ikë arşın saqlı.
“Fazla abartılmaksızın boyu 2 metreden hiç de az değil omuzları da iki arşın kadar.” (127).

Beyëtter höylegen; hatta uğa arnalğan maħsus ėpos bēzzēñ könderge tıklēm kilēp yētken. “Beyitler söylemiş; hatta ona mahsus efsane bizim zamanımıza **kadar** gelip ulaşmış.” (586).

Bılar — batşalıķķa karşı baş küterēvz e ğeyēplengen hem kıyratılğas, baş halırğa, ğeyēplēp yerēn yazalarğa, beğzēlerön yarlıķarğa höröp kiltērēlgen bolası başķorttar.
“Bunlar padişahlığa **karşı** isyanla suçlanmış ve dağıtılınca, baş eğmeye suçlarının cezasını çekmeye, bazılarını bağışlanmak için sürgüne gönderilmiş olmalı Başkurtlar.” (602).

Emme törlö sıģanaķtarzan alınğan fakt hem meğlümetterge, ularğa birēlgen törlöse añlatmalarğa karap kına, tarihtıñ tēģē yeki bıl katmarlı hem karşılıklı vaķıģaların yehet kēne tōşönövē le kıyın. “Ama çeşitli kaynaklardan alınmış gerçeklere ve bilgilere, onlara verilen çeşitli açıklamalara **bakıp** da tarihin o veya bu katmanlı ve karşılıklı olayların tek taraflı düşünmekte zor.” (660).

3. Uzaklaşma Durumuyla Bağlananlar: *başķa* “+den başka”, *tış* “+den başka, +den fazla, dışında”, *arı* “+den sonra”, *alda* “+dan önce”, *aldınan* “+dan önce”, *artınan* “+dan sonra, ardından”, *başlap* “+den sonra, +den beri”, *ķala* “+den sonra”, *artıķ* “+den fazla, +den iyisi”, *aşıv* “+den fazla”, *üte* “+den fazla” vb.

yeğni hunar itkenge aşrar mal-tıvarzan tış ta it-tülēk ergele ğēne bulğan. “Yani av avladıklarında karşılaştığı hayvanların **dışında** da farklı et ve benzerleriyle tanışmıştır.” (308).

Min İskender aldan kildēm. “Ben İskender’den önce geldim” (979).

Ĝesker yavı başlanır aldınan ikē yaķ batırzarınıñ alışına sıģıvı bahadır indē bil.
“Asker savaş başlamadan **önce** iki taraf kahramanlarının mücadelesine çıkan güçlü bir kişiydi bu.” (405).

Handıñ üz artınan yarzamğa kazak hem kalmıqtarız la eyerte alasağına ışandıra ul.
“Han’ın kendinden sonra yardım için Kazak ve Kalmukları da yoldaş edip alacağına inandırır o.” (913).

Anday ezërne yeye eşë köndö yëğërmë-utız merte-beden artıķ atırğa yaramaydır.
“Böylece oku yay içi deliğe yirmi – otuz defadan **fazla** atınca fayda sağlamaz.” (1628).

Ur buyındağı kalaķan un ikë sakırım samahındağı ğeyet kiñ, tigëz hem taķır bër yalan yërge biş mëñden aşıv ħalıķ yıyılğan. “Ur boyundaki şehirden yaklaşık on iki kilometre çok geniş, düz ve bomboş bir bozkır alanına beş binden **fazla** halk toplanmış.” (598).

Tatar Türkçesinde yalın durumla bağlanan edatlardan⁵ *ķatıř* “ile, ile birlikte; karışık”, *ķader* “kadar”, *öçën* “için”, *sayın* “her, -dıkça”, *urınına* “yerine, gibi” *dip* “diye, için”; yönelme durumuyla bağlanan edatlardan *yakın* “-e yakın, -e kadar, -e doğru” *ohşaş* “gibi, benzer” *ķarata* “-e nazaran, dair, ait”; uzaklaşma durumuyla bağlanan edatlardan *ġibaret* “-den ibaret, -den oluşan” *soñ* “-den sonra” edatlarına metnimizde rastlanmıştır.

Bëznëķë ni kader eşë hava kön bulsa da atışkan sayın ķëvetlenedër. “Bizimkinin ne kadar içi oksijenle dolsa da **her ateş** ettiklerinde kuvvetlendirilebilir.” (1629).

yır-moñdan dert ķatıř ħaġıřlanıp ölgörġen yeş-yëlkënsëk oşo «yëtëv ırıv» tigen yırzıñ tarihın da hõylep birëvën ütënges, bër az ġına tına... “Türkünün **arzusuyla** dertlenip hasret çekerek hızlı davranan gençler şu <<yedi soyu>> anlatan türkünün tarihini de söylemek isteyince biraz nefes alıp ” (247)

Bëznëķë ni kader eşë hava kön bulsa da atışkan sayın ķëvetlenedër. “Bizimkinin ne **kadar** içi oksijenle dolsa da her ateş ettiklerinde kuvvetlendirilebilir.” (1629)

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Türk, 2014: 311-330.

Yanış komandasında Tuđtar avılınıñ Tuğtarnı ukazdan artıknı birmegen öçen bër başlık ağıvlı şarab eçerëp ültërdë. “Yanış kumandasında Tuđtar köyünün vergiden fazlasını vermediği için bir lider zehirli şarap içirip onu öldürdü.” (1655)

Ėan-soltan isëmderënën taratılğan bınday Ėat-farmandar oran urınına yalğan ĥörengë tartha la. “Ėan ve sultan isimlerinden oluşan bu gibi mektup ve fermanlar, davet yerine yapmacık bir şekilde davet etmeye çağırsa da halkın intikam ve kızgınlığını kabartır.” (989)

Min eyttëm: «ni öçen «borlar» dip eytesëz. “Ben söyledim. “Niçin “hırsızlar” diye söylediniz.” (1682)

Ve moña oĥşasınsa süzler söyledëler. “ve buna benzer sözler söylediler.” (1639).

Büten ĥalıqtarzađı řikëllë ük başkort ĥalkınıñ başkınsı hem izëvsë ĥandargä ĥarata nefretë hem üsë ularğa karşı özlökhöz köreşë tarihğa yağşı bildelë. “Başka halklardaki gibi Başkurt halkının isyancı ve sömürücü hanlara dair, nefreti ve intikamı onlara karşı sürekli mücadelesi tarihte bellidir.”(672).

Bıl batşa yağlı türelerzëñ şul uğ Ey buyındağı Beskey tigen avılda ikë yözge yakın ĥorallı haldattarı la yıyılırğa ölgöre. “Bu padişah yandaşlı liderlerin şu Ey boyundaki Beskey denen köyde iki yüze yakın silahlı askerleri de bir araya gelince tamamlanır.” (1007).

Andın soñ üz yerëme ĥaytıp, Yanış komandasında Ėarıř avılında tordom, altı yıl miğdarı...» “Ondan sonra kendi yerime geçip Yanış yönetimindeki Ėarıř köyünde yaşadım 6 yıl kadar...” (1355).

Unıñ başı şunan ĥibaret. “Onun başı şundan ibaret” (798)

3.1 Transkripsiyon

YĚTĚ IRIV

Aġizġel mġnen Qarizġel kilġp kuřılıġan yġrzen tġřlġk qaray kġz kġrġmġ arala kġkřellenġp Qaratun tavı yeyġlġp yata. Unı, ġeyġr, tav tip eytġvġ le qıyın. Urman mġnen kaplanġan kġn bitġ yaġı ġına tġke kaşlaqlı bulıp, tġnyak mġnen kġnbayıřı hġzek, bilenġ kiġn
5 yalanġa eylene uniġ. Qoyaş sıġıřı itegġne huġılıp Aġizġel aġa.

İkhġz-sikhġz dalalar urtahında kaplanıp kuylıġan kalķanday kalķıp yatķan bıl hġzek tġbe olo yeylev, yıyın ġsġn boron-borondan bařkorttarzıġn iġtibarın tartķan. Ni ġsġn tigende, tirme qorop kunaklar ġsġn seġreley kġrkġ yayı bar bıl tirenġġn, mal-tıvar yeyrep kitġp yuşar ġsġn yalandarı kiġn, hıvlar ġsġn hıvı bar, yaġır ġsġn utını ġrgele. Yene bġr uġaylılıġı
10 Bařkortostandıġn qap urtahında tigġley ũzġ. Bına şunday yġr ul olo yıyın mayzanına eylengen Qaratun itegġ yalanı.

Yġr-Hıv kibġp, urman-yalandar yeşerges, mal-tıvar yeş ũlengen utıġın kġreyġp alġas, yazġı ġřter bġtġp, ırte yey bařlanġanda, kezimgġse Qaratun yalanına olo yıyınġa yıyılıġan yġtġ ırıv başkorttar bġr zaman. Dġye-attarga artmaķlap kiltġrgen tirmelerġn her bġr ırıv bġr
15 tirege toş-toş itġp tġġnereklep qorġan. Tire-yaġı vaġırak tirmeler mġnen uratılıp, zur mayzan kalđırılıġan ortalıkta un biş kanatlı olo aķ tirme qorolġan.

Tirmelerzen arıraq, yalan tiphġnġnde tiz-tiz ġġne oyķařtırılıġan yġlelerge elle ni ġetlġ bġyeler beylengen. Yarlı-yabaġa tġrlġ ġř-kġř, yıyıp ġesterlġġe mġnen meřġl. İzġl aryaġındaġı Nuġay tavzarınan sıķķan qoyaş hġġġo buyı bulıp kġterġlġp kilgende, elġġ aķ
20 tirme yanındaġı mayzanġa her ırıvzıġn ataķlı batırzarı, arzaķlı bġyzerġ, aşıl aķsaķaldarı yıyıla başlay. Yemyeşel berġet sizemge olo tġġnerek itġp tġřelgen aşalı balaştar ġřtġne halınġan vaķ mġnderzerge her bġrġġ, ũz derejġġen bġřġp, olpatlıķtarın haķlaġanday, yaylap ultırışa bara.

Tġġnerek tabındıġn tġrġ bulmasa la, qorzařtarınıġn kıştavına kġnġp, kalķıv yaķķaraq ũřergen ırıvınıġn tġrehġ bikbav bġy uzıp ultıra Unıġ yeneřehġne ultırġan Yurmatı ırıvı bařlıġı
25 Teteges bġy ihe kevzege mıķtı, yeşke le řaķtay yeş kġrġne. Qıpsaķ ırıvı bařlıġıġı Qaraġujaķ batır ise taġı la baızırıraġġa oķřay. şulay tġr tġġnerekke ultırġandarzan Dim buyı mġġlġ bařkorttarınıġn bařlıġı Qenzefer bġy ze, Bġryenden İřkġ bġy aķsaķal da Eylġ buyı Dıvan ırıvınan İřmġġemet batır za Tamyandan şegeli řaķman da yġz yeşer Ayzar sesen de — olo yıyın kġrkġ bulır, il-yort ġelġn ġel itġřġr abruylı il azamattarı. Bıl ırıv bařlıķtarı mġnen yeneş
30 ye ular artındaraq her ırıvzıġn yort-tġbe bulır aşıl ir-yġġġterġ, aķsaķaldarı, batırzarı olo tġġnereklep tġzġlġp ultırışalar. ũz ara iřenlġk-havlıķ horaşıp, il-yort ġelderġn, maltıvar imġnlġkterġn hġylesķġlep alġan arala, yaķsılar, bġr nise tepen kıımız kiltġrġp, qorzaġılarzı avız ittġrġrge le šlġrġzġler.

Halıx ultırışıp bötöp, bër az tın algas, yene yeş kımızziñ temën tatıgas, yıyındıñ
35 tınıslana. töşövën kötöbörek tora la Ayzar sesen - iñ ölken iñ abruylı aqsakaldarziñ bërësë
— yola buyinsa olo yıyındı asıp yëbere:

— İriv başlıqtarı, il-yort azamattarı, aqsakaldar.

— tip başlay hüžëñ sesen, — ata-babalarıbızziñ yolahı buyinsa, il-yort hëlderë
haxında keñeş-töneş itëşër. Hüž bërketëşër olo yıyınbızzi asıv behetë, inşalla bıyıl da miñe
40 tëyzë. Yıldarıbız şulay imën-aman, üzëbëz işenhav bulırğa. Küpterëbëzge minse yeşke
yëtërge, könkürëşëbëz ırışlı, maltıvarzarıbız işlë bulırğa yazhın. Keñeşlë il tarkalmas, tigen
borongolar. Elëğë yıyınbızza la urtağa halıp höyleşehë, keñeş töyneyhë hüžzerëbëz baytaq.
İriv-tübe imënlëğë ve ırışı il-yort imënlëğënde. Ulay ğına tüğël, böte donya, il-devletter
amanlığında. Şunihı şökör: aq batşağa kuşılğas, ilëbëzge imënlëk kildë, ëlëk qansa yëk-ıza
45 kürgen il başkınsılarınan, barımta-qarımtalarzan qotolğanday buldıq. Hëyer, bığa elë barı
mösel yarım ğümër uzğan. Urmandarıbızza soloktarıbız ,yılğalarza huşarzarı bız, yalandarza
tölkölerëbëz, bıvalarza qondozzarıbız bötmehe, yahaq tülev ğëne bëzzë artıq miqtetmeş.

Tik şularzı il-yërzer aralap, qansa urman-hıvzar yağalap alısalıstarğa qışın-yazın iltëp
tapşırıvı, ilav kıvıvı yonsota. Şunan qotolovziñ bërer yulı-emelë yuqmı iken? Bına bıyıl
50 yıyınbızza keñeş-töneş itëşër hüžzëñ bër başı. Olo yıyınbızzi asıp, oşo keñeşte başlap
yëberër ösön, ırıvzaştarıbızziñ ölkenë ve fëkër töynep kilgen aqhaqalıbız Bikbav bëyge hüž
birem.

Bikbav bëy tamağın kırırırak ala la halmaklap qına höylerge kërëşe:

— Yemeğet, Ayzar sesen haq eyte. hežërgëhë köndö böte ırıv halayıqtarın da
55 uylandırğanı ve urtağa halıp höyleşër töp neme — yahaqtı qayza iltëp tülev yatı.
Hemmegëzge le meğlüm, Qazan qalahı bëzzen ifrat alış, yaqşı at mënen arıv saqta barganda
la utız-kırk könlök yul tav yaqtarına. Barıvı-qayıvı mënen ikë-ös ay ütëp kite, tigen hüž.
Niseme ırıvziñ yulsılarınıñ qansa ğümëre ıza mënen oşo yulda üte, ni hetlë at-mal intëge.
yök-yök yenlëk tirëlerën bozmayınsa, batman-batman baldarzi büşkertmeyënsë imën-aman
60 iltëvë le yëñël tüğël.

Üşergen, Böryen ırıvı halayıqtarınıñ şundayırak fëkëre bar, yemeğet: Qazan
qalahınıñ Ağızël, Dim, haqmar, Aşqazar, Yayık, Ey buyzarınan ifrat alış ikenlëğën, yök-yök
yahaq tirëlerën, baldarzi iltëv meşeketën iste totop, Başkort ilevenëñ üzënde, bër üzekterek,
yahaq malın iltëp tüler ösön, kerek-yoraq alış-birëş ösön aq batşanan bër këskey ğëne qelges
65 haldırtıvın horarğa. Şul haqta böte ırıvzarıbız, oşo yıyınbız isëmënen hat yazırğa. Bar ırıv
halayıqtarına la yaylıraq, yıraklığı bër samalaraq bulhın ösön ul kelgenë, teğeyën eytkende,

oşo yıyn mayzanıbızzan tönyaktarak yatkan anav Ağızıl mēnen Ƙarızıl Ƙuşılğan yerge yakın bēyēk moronga Ƙororğa bulır inē. Bikbav bēy bıl hüzzerezē eytkende, üzē şul yaƘƘarak Ƙarap ultırğan köyö uñ Ƙulın huzıp kürhetken inğayğa, yıyındağılar bēr yulı tiyērlēk
70 honoloborak Ƙaraştarın şul töbekke töbenēler.

Arttağı retteğeler Ƙalkıbrak Ƙuyzı, beğzelerē ayaƘƘa başıp uƘ aldı. Ez-mez hareketlenēp, şav-gör kilēp alğan şul arala, köregeseler haba-turhıƘtarğa, ayaƘsılar tuştaƘtarğa Ƙımız Ƙoyorğa la yētēştē. Ƙıyıv teƘdimdenmē, yeş Ƙımız şavƘımınanmı yıyn indē yarayhı yeaylenēp te bara inē indē hezēr. Şul şav-şıv, hareket başıla töşkes, Bikbav bēy
75 hüzen davam ite:

Şunday bēr Ƙelge halınha, unıñ ikēnsē bēr fayzahı la tēyēr tōslō. Elē törlō il başınsılarının ƘotoldoƘ tihek te yuƘ-yuƘ ta ye könyaktan Ƙırğız, ƘalmıƘtar, könsıgıştan Ƙüsēm han başıvsılık ye barımta Ƙıla. Yort-yēr yēmērele, mal-tıvar tarala, kēşē Ƙırıla, il bölgönlök küre. Ƙelge ana şulay başınsıların da Ƙursalar bēr Ƙalkan bulır inē. Bına töp
80 eytēr hüzem şul.

Bikbav bēy hüzen tamamlagās, yıyn yene şav-gör kilēp ala. Kiltērelgen bēr tepen-tepen Ƙımızzar za. tabaƘ-tabaƘ turam itter ze hizēlmey buşay tora. Üşergen ırıvı başlıgınıñ hüzen Ƙevetlep, Teteges bēy, unıñ artınsa Ƙarağujak batır notok tota. Şulay hüze ıƘƘa gına kilēp barganda, Eylē-Dıvan ırıvının Burtas bēy yarhıp sıƘmahımmı: BaşƘortostandıñ Ƙap
85 urtahında aƘ batşanan Ƙelge haldırırğa horav harıƘ arahına bürē indērev, üz-üzēndēñ Ƙup-ayağıñdı beyletēv mēnen bēr, ti ul.

Urış batşahının Ƙelge haldırırğa yalbarğansı, yattarğa könöñ Ƙalgansı. Ƙüsēm hanga hıyımıv, uğa yahak tülep, üz mosolmandarıñdan şefket ēzlev mēn yaƘsıarak ta, tip yēbere bıl bēy. Bıl yarhüzzen huñ beğzē bērevzer küpmēlēr işēngērep Ƙalganday bulmahın, Ƙenzefer
90 bēy, yeye tağı bēr nise aƘhaƘal huz alıp hōyleges, yıyn azaktan barıbēr urtak fēkēрге kilēp, aƘ batşanan BaşƘortostanda Ƙelge haldırırğa horavzı huplay. Şulay itēp, oşo olo yıyn hezērgē Öfönöñ nigēzē halınır baştağı urının, tev taştarın haylay.

Yıyn ikēnsē mesele buyınsa Resey ilēne könbayıştan hōjüm itken doşmandarğa Ƙarşı aƘ batşanıñ başƘort ir-yēğētterēn yavğa sıgırğa saƘırıp yēbergen farmanın derrev
95 küterēp ala la yavğa ezērlenēрге hüze bērkēte.

Bıl yıyn tarihtıñ tuğız yōzze hikhen bērende, yılƘı yılında bula.

Yıyn Ƙoron, bayhüz totƘan bēy-akhakaldar başƘort halkınıñ tarihi ösön olo gına eş Ƙılğandarın artıƘ abaylap tormaştan, keñeşterē bērēgēvge Ƙıvanışıp, yıyındıñ ikēnsē ölöşön — köreş, yarış, at sabış beygēhēn de asırğa yıynalar. Tik ul köndō töş avıp, kön kiske

100 harqqanğa küre. beygënë irtegege qaldırıp, yıyın hılkı tirmelerge aş-hıv mejlësene taralışa. Bayzar bal eşkendë, yarlı mēşkēn yarzan yatıp hıv eşken tigen şikēllē

Olo yıyındarza la yarlı-yabağağa hıyziñ barı qatı-qotoho. qaldıq-boştogo tēygen, e ilevzerzegē qansa yarlı hılıkta mal-mölket tügēl, baş qayğılı, yen asrav hes-terē... Bēyzeñ eşē farman mēnen iken yarlınıqı darman mēnen.

105 Yıyın irtegehēne irtük, qoyaş qalkır-qalkmaştan, ayakqa başqan. Ni tiheñ de olo yıyındıñ kisegē ultırzaş ölöşöndē il azamattarınıñ, aqhakaldarziñ aqılı, hüz-fēkēr qēvehē hınalğan iken, hezēr beygēle her ırıv irēgētterēneñ kōs-qēvetē, taşılığı hınalır kön bit.

Halıq aşap-ēsēp quzğala başlağanı, hıbaylıları mēnen yügērēk attar sabış başlav bildelengen urınğa, yeyevlē ösön kön yarımday yul bulır arağa. Öršek buyına sıgıp ta
110 kitkender. Heyēr, ular kitkēlegensē elē, qayhı yaq atı uzır tip behester ze quyırkılap alğam. Qayhı ğına yügērēk attı qarama, şul aldan kilēr töslō, barıhı la hōlōk kēvēk yılqıldap, tēyēn kēvēk uynaqlap tora. "hayt" tip bēr kıyıkıvılap yēber uq kēvēk atılıp kitēr hımaq. Şulay za at yünēn bēlēr hınsılar Yēzēm buyınan Qatay arahınan kilgen bēr turı attıñ aldan kilērēn yurayzar. Arğımağı la arğımaq şul: torğanı mēnen bēr tolpar tarpanı. Arala tağı bēr qaşqa at,
115 yene ala sıbar kette şep kürēne. Uların Üşergen ırıvı mēnen Qıpsaqtıqı. tizer.

Alğır sıgır yortaqtar ösön bülekterē lo küpten tegeyēn iken. Uları üzzerē ni tora: bērensē kilgenge — ēyer-le-yügenlē arğımaq, ti. İkenēge — ınyı bizēklē kemerē mēnen altın yügērtēlgen qınılı almas kılıs, ösönsöhōne — yēñ yağa, itek buyzarı uqa mēnen qayılgan atlas sapan mēnen yılqıldap torğan kızgılt tölkō bürēk. Bülegē bülek indē. Şular mēnen kilēr,
120 ilge taralır danı tatı qezērlērek.

Tirmelerzen bēr az aşaraq kiñ, bitlev hōzeklenēp uyhıv yalanğa yalğanıp kitken yērze, hılık derrev yıyıla başlav mēnen, kēreş mayzanın da asıp yēbēreler. Arıraş sepke uqtan atıvsıların, küz beylep körşek vatıvsıdarziñ yarış mayzandarı kite.

Küpterzē iñ kızıqtırğanı, beygēneñ üzegē , elbitte, elēgē köreş mayzanı. Unda her ır
125 ıvziñ batırzarınıñ batırzarı alısaşak bit. Bildelē, her ırıvziñ üz batırı bar. Bına Tabın ırıvı batırı Omorzaq. Artıq bulmaha, buyğa sajından his kem bulmaş, yavrındarı ğına ikē arşın saqlı. Bēlekterē uşlaptay. Aştırmahalar, tana hetlē Tananı küterēp alıv uğa bēr ni tormay, tizer.

E bına Dim buyı batırı Suraman buyğa ozon bulmaha la, bik bazıq ir-yēgēt. Qaratav
130 yağı batırı İlmērzek, Geynelēler batırı Bayyēgēt ta mıqtı kevzelēler. Bılar elē" küzge yē alıngandarı, küpterzēñ iğtibarın tartkandarı ğına.

Köreş mayzanın, gezettegöse, yeş-yëlkensek başlap yëbere. Köslönen-köslöregë alıp taşlay bara birëp, mayzanga ısın batırzar sığırga la nevbet yëte.

135 Kızras bik ozak kına alışa. Aħırza Kızras yënë, zatlı gına bülekter alıp, mayzandıñ şav-gör kilëp huplavın tapqas, küpmëlër vaqıt unıñ mänen alışırğa sığıvsı tabılmağanday za toron ala. Bër azzan halmaq kına basıp, Suraman mayzan urtahına iñgaylay Köreşerge kuşak totortğas ta elë, ul elle küpmë bilden yehet këne almay öyöröñkölep yöröy. Bına bër mel Suraman Kızrastıñ bilën birtëndëre birëp qayıp kışıp alıvı bula.

140 Asılı buyı batırın yelp itëp baş aşa hëlkëp yëberëvë bula. Tëgë batır hëñk itëp yërge. barıp töşe .Mayzan da iş-aqıl tartıp, şav itëp qala.

Suraman mänen alışka Kötör cığa. Kötör batır Suramandan aşa qarabırak tora. Şul hetlë hontor. Bıl ikë batır köreşerge üte. taşılı bulıp, bərbërehëne bil birmey, köstö samalap ozak körmekleşe torgas, Suraman bayağisa qapıl hëlteyëm tigende, Kötörzö baş aşa ala
145 almayınsa, üzë ašta torop qala. Mayzanda şav-şıv. ıgı-agı kite, yurmatınıkılar “Kötör batır yıqtı” la“Kötör yëndë” tip gëv kilëp yëñëşe, Dim buyı Mëñlë başkorttarı Suramandı yaqlay. Köreş mayzanı başlığı batırzarzı yañınan alışırğa kuşıp, ular küpmëlër yaşkışıp yörögenden huñ, Suraman batır taşılıraq bulıp sıg, Kötörzö tubıgına tërebërek kırğa bırgıta.

Këreştëñ iñ kızığı la, iñ geyretlëhë le Suramandıñ Omorзақ batır mänen alışında
150 bulğandır, moğayın, ye bil birmey, ye kös samalap yöröp, Suraman tağı qapıl .matkıp totop, Omorzaktıñ bilën kışıp alıp qaray iken, bil taşmı ni— qata la quya, ti. Şuğa kuşak ta şıvıp tik tora iken. Kızras. Kötör mänen alışıp hëlë böte başlağan Suramandı Omorзақ üzë le baytaq albır-ğatıp yörötkes, azak yëñëp sıga. Omorзақqa Bayyëgët, tağı bër-ikë batır sıgıp qarahalalar za. unı alıp halırlıq geyret kürhete almayzar. Şulay itëp Omorзақ olo’beygële
155 köreşte iñ köslö batır bulıp qala. Uğa bülëk itëp aşıl bustavğa teñkeler mänen qaplangan köyek — yav këyëmë, başına këyër kömöş torqa şularğa iş itëp

Höyek haplı qoros suqmar — yav-hunar qoralı bireler. İkëncë bülektë alğan Suraman batırğa zatlı qalyan mänen ezërne yeye, uq-hazaq, aşıl yëbek tavarzar tëye. Kötör batır sit-sitterë hırlap sëmerlep eşlengen zur bazıyan tepen mänen tulı işëmlë bal, yene sigëvlë
160 taştamaldar ala.

“Bër zaman hırtta küzetëp torgan malayzar’attar, attar!” tip kışkırışa başlavzarı bula, mayzandağılar za Örşek buyzarı yağınan tuzanın tuzzırıp sabıp kilgen yurtaqtarzı şeylep ta alalar. Tik qayhı attıñ aldan kilgenen elë bëlër emel yuk: ularzı ye kıvaqlıq, ye tuzan qaplay. Bına bër mel turı at atılıp kilëp sıga. Argımaqtıñ algırlığı elle qayzan bildelë:

165 atқан ұқтай honolop yële gëne. Unan ěz gëne arttarax ikę at başqa baş tigendey tiñ sabalar. Küpmę gëne vaqıt ütkendęr, mayzanğa yaqınlaşıv męnen, uları la tanımalı bula: bęręhę — aq bekellę qaşqa at, ikęnsęhę — ala sıbar. Turı at bılarzı bęr yęr buyılay taşlap, bęrensę bulıp meyzanğa atılıp ine, bęr azzan qaşqa męnen ala sıbar qolaxqa qolax tiñ bulıp bęrge yęlęp uzalar. Hınsılar hüze raş buldı: turı atqa bęrensę bülek eyerlę-yügenlę arğımaq, qaşqa
170 męnen ala sıbarğa almas kılıs męnen zatlı kęyęmder tęyzę. Bıl .yortaqtar üz ırıvzarınıñ danın kütergen kęvęk, şul bülekterzę ezerlegen oştalarzıñ da danın tanıttı. Şulay indę, arğımağına küre danı, batırına küre ejęrę oştahına küre kezęrę.

Köreş męnen at sabışı yarıştarı tamamlanıp, qoyaş kiske avışıvğa qaramaştan, beygę hüręlęrge his oqşamay elę. Tamaşa qılırğa yaratıvsılar elę bęr urında mergendęrzęñ uqtan
175 sepke atıv yarışın küzete, qayhıları yęñıl höyeklę yęgętterzęñ hırğavılğa ürmelevęn qaray, qomarlıraqtarı aybarlılarzıñ attan tartış, yaşqışıv yarışın qarap şav-gör kile. Bęr toştta heveşkerzer qoş söyöp uynay. Arı tirmeler yanında urman-tav başqorttarınıñ arğımaqtarğa atlanıp alğan un-un bişlep iręgętterę İzıl aryağına hunarğa sıvırğa yıyına. Unlabınıñ eyer qaşına ye yavrınına sapsan hunar qoştarı qunaxlağan. Qoştarı la törlę-törlę: bęręhęnękę
180 börköt ye ılasın iken. ikęnsęhęnękę soñkar ye qarşığa, qayhı-hınıkı hatta toyğon qoş. Küręnęp tora: bınday yılğır qoştar, köygenek ye etelgę hımaq, yomran-felen totmas, öyrek ye qaz tibęr, quyan ye tölkö avlar.

Qanyağalarına suqmar ye uq-hazaq tağıp alğan hunarsıları la quyan osraha qıvmay, tölkö tap bulha, sapmay, büręge yulıqha, huğıp almay qalmaş barıbęr. Tura kilhe, ayıvın la
185 toromdan-toromğa sabıp qamalap, höñgö męnen yaralap, suq-mar męnem dömbeslep ültęrmey qalmaş.

Batırzar alışıp, yurtaqtar sabışıp, mergender uq atışıp, aybarlılar atta yaşqışıp bötkes, tamaşa qılğan halıqtıñ tanhıqtarı qanğas, kön kiske harqқан saқта, beygę taralışa, e tav bitęnde kiskę hıy-hörmetke ezerlenęp, yęlęge bęye beylengen yęrze bise-seselerzęñ qo-
190 roqlap bęye havğanı, tirme tireleręnde batmandarza qımız bęşkenę, ut-qazan yanında uralğandarı küręne. Kiskę eñer yaqınlaşqanda, böte ırıvzıñ başlıqtarı, beygęle yęñęp sıqqan batırzar, abruylı aqhaqaldar, gęzet buyınsa, elęgę un biş qanatlı olo aq tirmege yıyıla: donya hęlderę, bögöngö beygę haxında gepleşęp, hıy-hörmet qurayyır tıñlap hozurlanıp ultırmağa. Yılına bęr kilgen olo yıvın nindey kürkem küręnmehęn, donya üzę his to bayram tügıl şul.
195 Qunaxtaq tormoşonda nisęk yęttę şulay kön kürgen yarlı-yabağa, bayğoş küpmę? yıyında vaqıtlı gına bulha la küñęlderęn başqan, donya meşęketteręn onotop torgan an uslaptay ir yęgętterzę lę irtege şıqhız tormoş qırılığı, qısınqılığı kote.

Olo tabında başlıktar, batırzar. aḳhaḳaldar mēnen ultırarḳı Ayzar sesen bıl yulı elē haḳal-mıyıqtarı saḳ bēlēnēp kēne kilgen yeş-yēlkēnsēkterzēn, yēgētterzēñ küñēlēn kürēp,
200 ḡepleşēp ultırmaq ösön, üz tirmehēnde kēskey tabın ḳormaḳsı buldı. Yöz yeşer sesen olo tabındarzı küp kürgen, hıy-hürmettē küp tatıḡan. Uga ḡezēr tariḡ, ḡıkeyet tıñlarḡa, ḳarḡüzzer işētērḡe heveş, ololarzan fehēm, aḳıl alır yeşterzē yıyın, tabıp ḳorop, eñgemeleşēp ultırıv ḡozurıraq.

Ayzar sesendēñ tirmehē olo aḳ tirmenen elle ni yıraḳ tüḡel: uñ ḳulda ḳalkıv bēr
205 yērze. Tirmehē şaḳtay zur: tuḡız ḳanatlı. Üzē Kelsēr-Tabın ırıvınan bulıp, oşo tirele Aḡizēl buyzarında yeylevlegenden, yıyın yalanına la bar ezēr-yaraḡı, küsēp yörör mölketē mēnen kilgen.

Tirme şarşav mēnen ikēge bülēngen. Kēsērek yaḡı ḳatın-ḳızzar yaḡı iken. Unda tür yaḡına olo handıḳ ḳuyılḡan, östöne böḡtelep yurḡan-mēnderzen öyölgen, taḡır aḡtarına
210 taştamaldar tēzēlgen, kēyēm-halım ösön seyzer ḳaḡılḡan. İşēk töplep hul yaḡta ḳamıt-ıñḡırsaḳ, ēyer- öpsön eybērzerö kürēne. Tirmenēn saḡıraḡı ozonsaraḳ bult, tübehē tōnlök mēnen barıp oslana”. Unı kerek saḡında ast-yabıv ösön bavlı tayaḳ bērkētēlgen.

Tirme tiphēnēñ tapalıp bētevēne ḳaraḡanda , bında ḡalıḳtıñ his özölmogenēn de şeylerge mömkin. Elē lē kilgen yeş ḳunaktarın tūñerek tirma eslep yeyēlgen kēlemderge
215 ayak böklep ultısrıvzarın kötöp alḡas. Ayzar sesen üzē başlap yeş havmal ḳımızzı tuştaktarḡa bülēp sıḳtı la bıyılḡı yıyın mēnen beyḡēñ heybet ütēvē ḡörmetēne aḳtı ḳaplap ḳuyırḡa ḳuştı.

Sesendēñ gibretlē ye kineyelē aḳıllı ḡüzzerēn tıñlay-tıñlay bēr nise tuştak ḳımızzı tūñkergenden huñ, ḳorzaḡılar şaḳtay keyēflenēp te ölgörzö, yeş bēr ḳuraysı ḳurayın hızzırıp
220 yēberzē, unıñ artınsa oşo uḳ ḳurayḡa ḳuşılıp bērevhē başḳorttoñ ozon bēr yırın yırlap taşlanı. Ḳuray, yır moño aralarında Ayzar sesen ḳarḡüzzer eytēp, ḳobayırzar hamaklabıraḳ aldı.

Üzen kürkē tal bulır.
Ayḡır kürkē yal bulır
İşanmahañ, talın ḳış,
225 Yalın-yalangas say bulır.
Yalın kırḳhañ ayḡırzıñ.
bēr alama tayt bulır.
Batır bulḡan yēḡētēñ
Ḳılḡan eşē ḡaḳ bulır,
230 İl-yort ösön tırışha,

Küñëlderë pak bulır.
Teltërmes te uq bulmaş
Tëyhe le küp üte almaş;
Toromtayzan qoş qalmaş,
235 Turay tibëp, qaz bulmaş;
Üz yenkeyën ayap, bayman yatqan
ir- yëgëtkey bulıp qotalmaş.

Yeş tabındaştarınıñ qolaqtarın karpaytırlıq oşonday qobayırzarın hamaklap
torğandan huñ, türzegë tağıraқта ëlëvlë torğan qumtahınan qurayın alıp sesen bër ozon köy
240 uynap yëberzë. Bërse hağışlı, bërse dertlë. bërse tantanalı ul moñ tınlavsılarınzı üz iqtıyarına
buyhondora barğanda, sesendëñ ezeplë gëne eyzëp baş qağıvı mënen, bayağı yırsı yëgët
qurayğa quşıldı. Ul bër bıvının yırlap bötövge, böte tabın bër taviştan ikënsëhën bërgelep
küterëp ük aldı:

Kügerepkey yatkañ Ural tavi
245 Yëtë le ırıv — ildëñ töyegë.
İrëk yavlap ülgen irkeyzërzën Şunda yata izgë höyegë...

yır-moñdan dert qatış hağışlanıp ölgörgeñ yeş-yëlkënsək oşo “yëtëv ırıv” tigen
yırzıñ tarihin da höylep birëvën ütënges, bër az gına tına. uylana birëp, Ayzar sesen
uratiñkırıp halmak qına hüv astı:

250 — Ulandar, ye dertlë, ye üte hağışlı bulıp işëtëlgën yır-moñ — halıqtıñ ısın-ısından
küñël közğöhö ul. Şuğa la ul hinë moñlandırıp, uyzarıñdı, elle qayzargä alıp kite: bërse ul
moñdan yörek özgös ah-zar işëtkendey bulahıñ, bërse kıyqıvlı oran, at toyağı taviştarın
toyğanday itehëñ, bërse qoştar hayraşvın işleyhëñ. Yırzıñ moñonda uq ütken hëlder, halıq
tarihi yañğırap qalganday miñe, e başkort yırzarınıñ küpsëlëgë üzë ük nindeyzër bër vaqığa,
255 tarihi mënen yeylë. Elë yırlağan “yëtë ırıv” yırımıñ da üz tarihi bar.

Şunı la eyteyëm elë, ulandar: ir-yëgëttëñ yëgëtlëgë qoro geyrette, taşılıqta gına
bulmayınsa, başında bulır aqılta, küñëlände yatır insafılıqta la. Yëgët kësëge yëtmëş törlö
hener zë az tigen borongolar. İrmën tigen ir kësë il-yort yolaların da yolalay bëlër, ololarzı
ololoqlar, ata-babalarınıñ izgë eşëne, olo tarihinä amanat itëp qarar, her hëlde, tamağı tuq,
260 östö bötöngë gëne qeneget bulın, bütënëne aňşay bulmaş. Bögöngöhön de ütkenën de
qezërley bëlër, kilesegën de onotmaş.

Tarihi tigendey, ata-babalarıbızızıñ bër amanat hüvën de işten sıgarmayıq.
Başkortmon tigen başkort yëtmëş törlö höner öştöne üzë ata-babalarınıñ yëtë bıvınga saqlı

neşel tayrahın üz ırvınıñ şejerehën, il-yort tarihin yaqşı bëlëvë şart. Hëzzëñ hemmëgëzzëñ
265 de şunıñ tevge ikë şartın ütevëgëzge his şigëm yuq, e bına il-yort-toñ borongoraq tarihin
sala-sarpı ğına bëlëvëgëz ihtimal.

Ni ösön tigende, bëzzëñ ata-babalarzıñ borongoraq tarihin tapşıra kilëv kayhı
bıvındarzalır özöle. yugala yazıp qalğan. Şuga hëzge bıñı bëlmev geyëp tügël, bëlërge
tëlemev ğëne geyëp bulır inë. Eger tēlegëgëz bulha, elë hëz höylerge horağan “yëtë ırıv”
270 yırı tarihinı beylep, ata balalarıbızzıñ evelgerek tarihinı la küz halırğa samam yuq tügël...

Yeş kunaktar hujanıñ bıñ niyetën bër avızzan huplağas barıhı la bërer tuştak kımız
esëp, it-kalya kapkılap algandan huñ, nindeyzër bër tantanalı tınlıq eşënde sesen üzëññ
höyler tarihin başlap ta yëberzë:

— Tarihtı unı. ulandarım, bülëp alıp höylevë le kıyın. Tarihtı ul bıvın-bıvın töslö.
275 Bër bıvının töşöröp qaldırhañ, ikënsëhë añlaşılma, unan hüze ze yaza-yozaga kite.

Bëzzëñ halıqtıñ tarihtı yazılmağan. Elë eytkenëmse, unı ata-babalarıbız tēlden-tēlge
höylep, bıvından-bıvıñğa tapşırır bulğan. Şunda unıñ kayhı bër vaqıgaları onotolğan,
kayhılarınan sala-sarpı ğına meglümetter qalğan. Bına hëzër ırıv şejerelerën aqqa yaza
başlağas kına. işten yuyılırıñ yazıv haqlay alır, tim.

280 Ulandarım, aldan uq işkertëp kıuyam, minëñ de bıñ höyler tarihtıñ yarım hikeyetke
oqşavı bar. Ni ösön tigende onotola başlağandarın yalğaganda, ni eşleyhën, faraz itërge le
tura kile.

...Boronoraq igën sesmegen, bēsen sapmağan, feket mal aşrap, hunar itëp yeşegen
olatayzarıbız mal-tıvarın kıuyı ülen-seskele utlatıp, yeyën — üreş, kışın tibën ezlep, ırıv-ırıv
285 erkëlëşëp, yër-hıvzar kisëp, ğël küsëp yörör bulğandar. Ololar höylegenden işëtëvëmse,
başkorttar Altay tavzarınan Uralğasa, Uraldan Olo izēlgese küsëp yörögender boron. Hıatta
bër zaman, bınan ös-dürt yöz yıldar evel. Kara diñgëz. Dunay hıvı buyzarı-nasa kitëp kışlar
bulğandar, imëş. Ni ösön tiheñ, ul ayaktarza kış yılı, qar yoqa, mal-tıvar tibënlëkte kışlay.
Yazın-yeyën tağı kıubarılıp tōnyaqqa. İzël, Ural buyzarına kıaytır bulğandar.

290 Bildelë, bıñday ikhëz-sikhëz dalalarzı, hanhız urman-hıvzarzı kıızırhalar za. ularğa
ğël irkënlëkte bik ireyëp yörörge le yazmağan. Oşo uq yërzerze küsëp yörör bejneq kıpsaq,
bolğar, kırgız këvëk erë-erë ırıv, halayıqtar mēnen yër-hıv, yaqşı yeylevlëk, kışlavlık-tar
ösön yavlaşırğa, bër-bërëhëne sapkındar yaharğa la tura kilgēlegen. Tora-bara ularzıñ bër
bërëhën añlaşı-şıp, tatıvlaşıp, aralasıp yeşegen zamandarı la bulğan.

295 Lekin könyaq dalalarında kayhı bër yavsıl ırıvzar köyös-köyös yav asıp, bër-
bërëhëññ yeylevën başıp, mal-tıvarın, yort-yërën yış talay başlağas, başkort ırıvzarı

urmandarı öške avıp kilgen, yeylevläkterë le yarayhı mul. ülenë bil bavırına yětken Ural tavı kuyındarına, Ağizël, Yayık, Haqmar, Kama, Tuq. Kırgız, Ik buyzarına qayıp, şul tirelerze nıqlap töyeklengender. Başkort ırıvzarına ılıgıp, könbayışka kitëp Qara diñgëz, Dunay hıvı
300 buyzarında la ultırıp qalğan iken.

Ural — İzël buyzarındağı mullıq, halkın qış, qara urmandar küsebe ata-babalarıbızdı ultıraklıqqa küsërge, qışlar bura öyzer, mal qaraltıları halırğa zarurat itken, kürehëñ. Üzzerë le kiñ dalalarzağı yaman başqınsılarınzan boşor ösön hilërek, baymanırax tavlı-urmanlı, yılğa-küllë töbekterge töplenëvzë heyërlërek tapqandar bulha kerek. Ular tönnyağında qamalı zur
305 yılğanı — Sulman izëlën de ütëp kitkender. Bındağı uğır-ara ırıvzarın arıraq, ılışlı urmandar arahına, qışırıqlağandar. Urman dala yërzerënde elë bik hirek osraştırılğan qırağay attar, tarpandar, qolandar ul zaman gelemet küp bulğan, öyör-öyör erkëlëp yörögen. Bola, mışı, qoralayzar turahında eytëp torahı la yuq. yeğni hunar itkenge. aşrar mal-tıvarzan tış ta it-tülëk ergele gëne bulğan. Urman-Hıvında tëyën, tölkö. huşar, qama, şeşkë, qonoz, burhıq
310 işë këyëk tihënmë, büten qoş-qortomo, yılğa-külënde balıgı tihënmë küplëgëne hayran qalırılıq iken. Qayhıhın qul mënen honolop, tayaq mënen huğıp qına al indë, şul hetlë, imëş.

Halıq bër zaman zatlı tirëlë këyëkterge hunar ite başlağan. Ul tirëler alış bazarzarza bik kimmet torğas, begzë bër halıq bınıñ mënen kesëplenëp bayıgıbırak ta kitken. Ular tirë-yarı, it-bal mënen alış-birëş ösön olo qayıq kemelerge ultırıp, Ağizël, Sulman izël aşa Olo
315 izëlge töşör bulğandar. Ozaklamay sehreler aşa Horezm yağına karyan yuldarı la halğandar.

Hezërgë miladıy hisabı mënen işeplegende, unınsı bıvattar samahında küpsëlëk başkort ırıvzarı qebiletübe bulıp buralı öy, qaraltılı avıldarza yeşegender indë. Qışkıılığın avılda qışlap, yeyën gëne böte maltıvarı mënen yeylevge sıgır bulıp kitkender. Mal aşravğa hunar, soloksolok ', igënsëlëk, alış-birëş kesëbë östelgen. Olo hıv buyzarında zur-zur gına
320 qalalar za üşëp sıqqan bër zaman. Qala tiges te ularzı hezërgë taş qalalar mënen tiñ kürmegëz tağı. Ul zamandağı başkort qalaları belekey bulğan. Ularzı qala tip tügël, qelge tip atav döröşörek bulır inë. Qala ul şul qelge hüzenen qalğan da indë.

Ular bik uñaylı yılğa moronona ye qalkıv yërge halınır bulğandar ye yaylıraq yërge qorğan qorgandar. Şuniñ tire-yağın oslo imen bağanalar mënen uratqandar. Qelgenë yene
325 terey soqor ur mënen uratıp alğandar. Uğa hıv yëbergender.

Qelgele dürt tarafqa gezette dürt tepeş burama manara yahagandar, şuğa dürt qapqa uygandar. Qapkanı hıvlı ur aşa sıgırılı küpër mënen totaştırğandar. İmen bağanalarzıñ es yağına haqsılar, qaravıl yörör ösön, yav kilhe, torop huğışır ösön, teren ulaq yuldar eşlegender, bağana aralarına uq atır tişëkter tişkender, höngö mënen yaşqır uyımdar

330 uygandar, e kelge esë tıgızlap halıngan burama öyzerzen, qaraltılarzan torğan. Bınday kelge kalalar Eħmet ħan vaqıtında. Bolğar devletëñ köseye barır zamanında, niğitilğandar bulha kerek.

Ul başkort kalalarınıñ teğeyen qayhı urında, öy-qaraltıları nisëğerek, ħalkınıñ könkürëşë qayhıla-yırağ bulğandır — ħezër eytëvë kıyım. Ni ösön tigende, ular azaq olo
335 yavzar vaqıtında yëmertëlëp, yandırılıp, ħaraba ħelëne kiltërëlgen ye bötönley yanıp yuqqa sıqқан.

Ĥezër ular ħaqında ayırım meğlümetterzë ħerep-farsı seyeħetsëlerë yazmalarınan ħına taphañ tabıp bulır. Olatayım eyte torğaynı: 850-së yıldarza Sellem ët Terjëmeini atlı bër ħerep seyeħetsëħë Kavkaz tavzarı aša Ĥazar diñgëzë buylap seyeħet kılganda, yëğërmë yëtë
340 tëvlök buyı Başkorttar ilë yërën ütkenën yazğan tip. Şunan yëtmëş yëtë yıldan huñ ikënsë seyeħetsë İbn-Fazlan Bolgar ilëne barışlay şulay uq Başkort yërzerën ütken iken. Yenë ħerep ħalimë İdrisizëñ ħüzzerë tip olatayım höylegenë bulır. Şul ħüzme-ħüz ħetëremde: “Altınsı klimattıñ yëtensë ölöşö — unıhı ni añlatalır indë — ëskë ve tışkı Başkort yërë, ularga tönyaqtan yaqın torğanı Skoniya yërë”. tip yazğan, ti, bıl ħalim. — Bıl klimat yërzerë
345 kübëħense tavlı. Ĥskë Başkort yërënde kalalar: Qaraqıya, Minjan, Ojan. Bıl tirelerze ħalıq tıgız yeşey. Minjan mënen Ojan arahı ħigëz tevlëk yul. Ul qala Skoniya törökterë yërë. Bıl bik dev, tözök, küp ħalıqlı qala bulğan. Ul İzëldëñ tönyağında urınlaşқан. Ojan mënen Qaraqıya arahı, ħıv ağımına yözöp töşkende, ħigëz tevlëk yul, qoronan barganda könbayışқа taban un altı tevlëk yul. Qaraqıya qalahınan tışkı Başkort yërëne. Un könlök yul.

350 Üzëbëzse samalap qaraganda, ti torğaynı olatayım, Qaraqıya qalahı Ağizël mënen Qarizël kuşılğan toşqaraq, elëğë yıyımız kelge haldırırğa bildelegen morongaraq tura kile. E ikë qala—tışkı Başkort yërënde tigenë — sama mënen Sulman izëlë buyzarında bulğangā oqşay.

Bër zaman Bolğar devletë köseye barıp, başkorttarzı la üz qul astına buyhondora
355 başlağan. Ular Iq. Qarmasan, Sermesen buyzarın. Sulman izëldëñ tüben ağımın başıp alğandar. Ağizël buyzarına kilëp sıqқandar. Katı yavzarzan, köşök-köşök sapқındarzan huñ ħına, urmandala ayaqtarına, Ağizël yuşığına bolğarzarzıñ yavğ tuqtala birëp qalğan. Unıñ qaravı, iñ ħeter qanlı yavzar tönyaqta, elëğë ħıv buyına halıngan kelgelerze bulğan.

Qayıq kemelerze Sulman izëlë mënen küterëlgen bolğar ħeskerë elëğë kelgelerge
360 kilëp kepsëlgen. Kelğëñë ħıv yulı mënen ħëne ala almağas, unı qoronan qamağandar. Şulay qamap totop, ħalqın, ħeskerën asıqtırıp, ħıvğa sarsatıp, baş haldırırğa bulğan samaları. Lekin başkorttar bolğar yavın tuqtatıp qına qalmay, doşman abaylamağanıraq arala, kelğënen sığıp

sapkındar za yahaştırğandar, şul sakta küp kene ulya qoral, azıq-tülök qulğa töşöröp, kelğelerene kirë inëp biklenër bulğandar. E divar artınan uq mēnen, taş atır qoraldamı mēnen
365 doşmandı kıra torğandar. Qamap totop ta bik ret sıqmağas, bër mel bolğarzar bik heter höjüm kılıp, imen bağanalarzı yandırıp, kelge eşene sayırlı toronbaş mēnen uttar atıp, qatı yangın sıgarğas kıya, kel-gege berëp ine alğandar.

Bër këlgenë şulay küpmë yav mēnen alıp, yonsop, qanhırabırak qalğan bolğar geskerë yılga-hazlıqlı, qara urmanlı töpköl yaqtargā yarıp inëvzen vaz kiskan. Ozaqlamay
370 bolğarzar mēnen başkorttar arahında bolğarzarğa buyhonop yahax tülerge mejbür bulhalar za, üz irëklëkterën, yër-hıvzarın yen aymay qursalavzarı arqahında, il-yortona üz hoquqtarın da qursalavzarı arqahında il-yortona üz hoquqtarın da küpmëlër haqlap qala alğan bılar. Ëlëkkëse mal aşrap, solok qarap, igën igëp yeşev mēnen bërge büten törlö heyerzerzë lë üzleştërgender. Elëgë kelgeler tağı zurayıp, qala këvëk bulıp tözöklenëp, bayın kitken.
375 Başkorttar bolğar bazarzarı mēnen kızıv savza itkender, kilëşëv buyınsa. Olo izël aşā qayıqtarza töşöp, dalalar buylay karuan yulı mēnen alış ilderge — Vizantiyaga, Ermenstanğa, Rumi ilderene le barıp sıqqandar. Bolğarğa, elëgë ilderge ular zatlı yenlök tirëlerë, ayırıvsa bik qımmetlë babur tigen bër këyëk tirëhë, lazord isëmlë aşıl taş, batman-batman bal hatqandar. Unan yëbek, sey-şeker, büten tatlı aşamlıqtar, törlö kızıl mal-tavar tëyep qaytır bulğandar.
380

Şulay bolğarzar mēnen kilëşëp, yaqın ve alış ilder mēnen aralaşıp, donyaları bër az böteyëp, mal-tıvarzar işeyëp, avıl-qalalar şebeyëp, höner-kesëp eşterë alğa kitëp hılevet këne gümër itkende, küpmë yıldar ütkenđer. Bër zaman qoyaş sığışı yağınan gelemet yaman yav yabırılğan. — Şul yërge yëtkes. Ayzar sesen bër az tuqtalıp, hel alğanday itkes,
385 tabındağılarga: “Min hüzem mēnen hëzzë bik yalkıtıp taşlamanımmı?” — tip horap ala la, kınaktarınıñ yalkıv tügël, tamam yotolop tıñlap uttırıvzarın toyop, hüzen devam ite:

— Azaq donyağa yamanatı nıq taralır Sıñğız hıandıñ qara yavı bula bıl. Ul yav şul hetlë zur. ikhëz-sikhëz dalalarzı yabıp, yar bulıp kile iken. Elle ni hetlë gesker böte gailelerë, bala-sağaları, mal-tıvarı, mölketë mēnen bërge kilges, ul iş kitmelë imëş. Bër zaman Sıñğız
390 ülges. Batıy han Bolğar devletën kıyratıp, avıldarın köl-kümër itëp, qalaların haraba helëne kaldırıp, Olo izëldë aşā sıqqan la urış kënezlëkterë yërene inëp kitken.

Yem-yeşël tuğaylıqtarzı, uzğan avıldarzı qara yërge eylendërël ütëşley, şul qara yavzıñ uñ qanatınan elle niseme alayzarı tömenderë mēnen Agizël buyzarına ingaylağan. Yayık buyındağı bër qatı yavzan huñ ul alayzar azna un könlök yuldan Agizël buyındağı
395 Karakıya kelgehene kilëp të sıqqan.

Baş tömen Ƙarakıyanan ikë uk atımı yërze ğeskerën tuƘtatıp, olo tabor Ƙorgan da Ƙelĝege sapƘındarın yëbergen. Emëra yavhız-nihëz baş halıĝız, ŗul saƘ yenëĝëz aman Ƙalır. imëŗ. Ƙarakıya Ƙelĝehëneñ bıl zamandaĝı başlıĝı arzaƘlı yavgir Buran bëy atlı başƘort iken. Ul doŗman sapƘının kirë borop Ƙına yëbermegen, baş Tömenderëne tapŗırır ösön hınĝan uƘ
400 mënên ünë sıŗŗan da öŗtep ozatƘan. Bëzge Ƙarŗı yavlaŗhaĝız, Ƙulıĝızzaĝı Ƙoralıĝız hınır, ğeskerzerëne mur kilër tigendëñ bildehë iken bınıhı.

Bıĝasa yünlep işëtmegen-kürmagën elle nindey başƘorttarzıñ donyanı tëtretër Yıhangir ğeskerën ŗulay meŗherelep Ƙarŗılavına yaman ĝerlëĝë kilëp, Ƙara köygen baş tömen, ul zamandarzaĝı yav yolahı buyınsa, üzënëñ avan bër bahadırın Ƙelĝe Ƙarŗıhındaĝı
405 kiñ tigëz mayzanĝa sıĝarĝan. Ğesker yavı başlanır aldınan ikë yaƘ batırzarınıñ alıŗına sıĝıvısı bahadır indë bıl.

Ul alıŗ mayzanına yëtëp, atın sapsıtıp bër-ikë tapƘır bik fırt öyörölgölep alĝan arala, Ƙelĝe ƘapƘahınıñ sınır mënên aŗmalı bürene yulınan bër Ƙaŗŗa hıbaylı kürëngen. Ul da. yëñël bulha la. köyek — yav këyëmënde: Ƙulında — höñgö, bilënde — Ƙılıs.-iñëndë —
410 ƘalƘan. Bıl batır Buran bëyzëñ üzë bulıp sıĝa.

İkë batır ülëmëslë alıŗ mayzanım samalap, attarın yarhıtıp, Ƙoraldarın hëlmekley-yüneltley sabıp yörögensë. ikë yaƘtıñ yavı arala bër uƘ atımınan yıraĝırak ara Ƙaldırıp, tamaŗa Ƙılırĝa tëzëlëp te ölgörge.

Bına bër mal ikë yaƘ batır, bër-ikë yër buyı aralıƘta attarın ürepsëtëp tuƘtatıp,
415 höñgölerën bër-bërehëne toŗŗap. Ƙara-Ƙarŗı sabıŗıp sıĝıp ta kitkender.

Bıl alıŗta Buran bay Ƙatı yaralanĝan. ŗunday bulha la yav Ƙırın bötönley taŗlap kitërge yıyınmaĝan. Ul üzën Ƙelĝeneñ üzek manarahındaĝı küzetëv urınına mëndërëp Ƙuyırĝa Ƙuŗŗan da böte ğeskerën, Ƙelĝe halkın yav kaytarırĝa ezërlenërge boyorgan.

Namıŗlanĝan bëy alıŗ mayzanına tamaŗaĝa sıĝarĝan alĝaŗkı ğeskerën dıŗmanı
420 aldında kirë Ƙelĝege indërërge ĝerlenëp, asıƘ yalan yërze yavzı Ƙarŗılatırĝa bulĝan. Alĝaŗkı mënên yëteksëlëktë Suraĝol batırĝa tapŗırĝan.

Suraĝol batır uƘ-hazaƘ, höñgö, ƘalƘan mënên Ƙorallı yeyevlëlerën urtaĝa tëzëp, ikë yaƘ ƘanatƘa hıbaylıların Ƙuyĝan. Bër mel tërë stëna bulıp bıl yaƘtıñ ğeskerë le, tëĝë yaƘtıƘı la bër-bërehëne Ƙarŗı tigëz saf bulıp yaƘınlaŗa başlaĝan. Tigëz başƘan Ƙatı ayak tavıŗtarınan
425 yërzën göpöldep torovı işëtëlgen, Ƙoyaŗŗa ƘalƘandar yalĝ-yolt itëp kitkëlegen, höngöler hëreyëŗëp kilgen. İkë yaƘ yav bër-bërehëne Ƙara-Ƙarŗı ĝereset tulƘınday kilëp berëlëŗkende. ƘalƘandarĝa berëlgen höñsgöler tavıŗı, butalıŗ. yën özgös Ƙıŗŗırıŗ, hören yav yalanın Ƙaplan alĝan: höñgö mënên sensëŗ Ƙılıs mënên iş kitkës turaŗ kitken.

430 Tayax mēnen k̄ijgıt̄kandan yaman mijgıt̄kan kırmışka ilevēn hētērlētken bıl yav
östōne bēr azzan ikē yaqtan da kara-karşı atlı sabıvıl taŝlanġan Atlılar bēr-bērēhēnēñ safına
uqtay atılıp ingen. Kılıstar kılıŝka, kalkaġa berēlgen sañ-sañdar, attar kēŝnevē. yērgē
gōrhōldep avġan kevzeler asırġanıŝtar mēnen bērgē butalġan.

435 Ŗulay küpmē alıŝtan huñ, Suragol batırzıñ haylanmıŝ hıbaylıları, yeyevlē ġeskerē
doşman yavın sensēp-turap ütēp kilgende, hırttan taşkın bulıp doŝmandıñ yañı hıbaylılar
sabıvılı kürēngen. Bıl kara yav indē hirek-mirek kēne k̄alġan suragolsılar safın izēp-turap,
k̄alġandarın k̄elġege taban k̄ıŝmaġlap alıp kitken. Kaŝkan ġeskerēnēñ k̄aldıġın, k̄apġalarzı
yehet kēne asıp, k̄elġege alır inēñ, şul inġayza doşman yavınıñ aralaşıp berēp inēvē bar. Bēr
urıġa k̄ıŝmaġlap uratıp alıġan hıbaylılar. Suragol batır üzē, unıñ yaġın yahavıddarı hunġı
hulıŝtarına tiklēm huġıŝıp, kılıstan sabılıp, hōñgōge sensēlēp yatıp k̄alġandar.

440 Bıl ayanıs tıñhēz alıŝtı küzetēv manarahınan k̄arap torġan Buran bēy aġır sikte
k̄elġelegē ġeskerēne uqtan atırġa boyorovı bulġan, doşman yavı östōne uġ yamġırı yava-la
baŝlaġan. Tik ul yav uqtan k̄ıyralıp tırım-tıraġay taralışa baŝlaġansı, hırttan yañınan-yañı
doşman saftarı ērkēlēŝēp sıġa torġan. Uġ yētmeŝ ara ġına yēr kaldırıp, bēr zaman k̄elġenē
totoşlay uratıp ta alġan bılar.

445 Yav yalanında küpmē at, kēŝē turalıp yatıvġa, yaralılarzın ah-zarzarı iŝētēlēp torovġa,
kōn indē kiske harġıvġa k̄aramaŝtan, kürehēñ. tın da aldırırġa irēk birnev niyetēnen, doşman
tire-yaġlap bēr yulı hōjümge küsken. Arttaġı retterzēñ uqtan atıvı aŝında k̄alkaġa ıŝıġlanıp,
yeyevlē ġesker k̄elġege yaġınlaŝa baŝlaġan, ular uzġan araġa hıbaylılar ütēp, yaġınıraġtan
k̄elġenēñ ēsēne uġ yavzırġandar. Ŗulay k̄elġe ēsēndegēler ze uqtan ülēp yē k̄atı yaralanıp,
450 saftan sıġa baŝlaġan.

Hōjüm itēvsēlerzē uqtan ġına alıp bulmaġanın kürēp torġan Buran bēy taş atır
koraldarın yayġa yēbergen. Ērē-ērē taştar tura tēygende indē yeyevlēlerzē k̄alkanı-niyē
mēnen yēmēre-ize tōŝōr bulġan. Lekin tire-yaġlap yabırılıp kilgen hanhız ġesker ozaġlamay
ur k̄ırzarına la kilēp yētken, ularġa ozon-ozon başmalar halıp, k̄elġe stēnalarına ozon
455 başkıstarın hōyrerge, hōyerge totonġan. Stēnaġa ürmelevsēlerzē ērētēlgen ıŝmala, kaynar hıv
mēnen k̄oyondorop, taş-uġ mēnen kirē kaġa. Yalanġa hibēlgenderēn taş-uqtan k̄ıra torġas,
bēr zaman yērgē karaġı la tōŝken. Bik küp ġeskerēn, attarın, koraldarın yuġaltġan doşman
elēgē uġ almaş araġa sigēnērgē mejbür bulġan.

460 Karaġı tōn nisēktēr şomlo uzıp, tañ bēlēnēr-bēlēnmeŝ köyō, k̄elġelegēler ni
kürhēnder, ös yaqtan ŝıġırlay-ŝıġırlay ġelemet dev ös şevle ŝıvıŝıp kilmehēnmē aldarına. Tañ
harıhınan saġ ayırımlana baŝlaġan bıl k̄ot osġos nemeler attar mēnen hōyretēlēp, kēŝēler

kösö mēnen elle nindey sığırzar yarızında tegetletēp kiltērelēr bēyēk burama tarandar iken. Kēlgelegēler ańdarına kilēp, yav aytarıra ezērlengensē, bıl tarandar taı Őaktay yaınaya tōŐōp, taŐ yētmelē yēr alas, taran baŐındaı ıŐıklamalarzan ērē-ērē taŐtar atılan.

465 Şul u mayza taran aldındaı elle ni etlē ērēlē-valı uyımdarzan utar yavıra totonan. Şulay taı eterērek yav ubıp kitken. Tarandaı taş atıstarzan kilēp tōŐken elemēt dev taştar stēna ulatarın yēmēre-hıta baŐlaan, eskerzē ıran, yaın aranan utar za dehŐetlē orala eylengen: tura kilēp tēygenē kēŐenē ũte tiŐēp sıtır bulan. Bēr zaman taranlarzan sayıra abızılan utlı toronbaŐtar za yava baŐlaan; ular elgenēn ēsēnde elē bēr, elē ikēnsē

470 yērze yangın sığaran. Bına bēr mel bēr taran ur ırına kilēp tērēlēv bula, alı stēnahınan elge stēnahına sığırılı ozon baŐmahı halınıp ũlgōre, Őunan doŐmandar stēna baŐına haızaktay yabırılıa la kērēŐe. Kūpterē, baŐmanan baŐkınsılaanda, ırılıp tegerevzerēne aramaŐtan, taŐın, bēr-bērēhēn tapap ye ıŐıklanıp, elge ēsēne ava-aa baŐlay. Stēna ēserēnde atı alıŐtar kite. Ul butalıŐta atta ayhıhı ũzēndēkē, ayhıhı doŐman ikenēn

475 ayırırılı ta tūgēl iken.

Ul arala ikēnsē yatarzan ŐıvıŐak ikē taran taı elge yaahına yētēp, ularınan da esker ırımıŐka ilevūyēndey bulıp ēŐke aıla baŐlaan. BaŐkıŐs buylap mēnēvsēler zē ēske ũtēp ingen. Őulay itēp, ut-yanın ēsēnde alan elge yabırılıan doŐman yavı mēnen elle ni etlē vaıt ũlēmēslē alıŐ alıp barha la, aza barıbēr tamam yēnēlēp. ıyratılıp taŐlanan. ara

480 yav, kēmdēn kēmlēgēne aramay, bala-saanı la. art-orono la. ız-ırındı la ırıra, ũyzerzē talara, namelerzē ıyratıra. yēmērērge totonan.

elge yanıp-ıyralıp, araba elēne kilgen. Buran bēy ũzē le yaın yahavıldarı, or baştarı, hanattarı tiñhēz alışta aldı nōgerzerē mēnen bērge helek bulan.

alan baŐkort alaların da Őunday yazmıŐ kōtken. Bōte kōnkūrēŐēn yava arap

485 yaylaan, yav-yallaŐıp künēkken. kūpmē il-yērzerzē baŐıp alan, kūpmē alıtarzı ũzēne buyhondoran bıl olo yavzı baŐkorttara ũz aldına ına kirē aıv his mōmkin bulmaan. Őulay itēp bıl mongol yavı ırınınan huñ baŐkort yort-ilē tamam bōlōp avıl alaları yanıp, ırıvzarı taravlanıp alan hōnersēlēk ēŐē nı aŐaan, savza kesēbē ũzōlgen, ēlēkkē irēk-irkēnlēkter tamam uldan kitken. İl baŐkınsıllarzıñ baŐkatarı alıtan kūtērgēhēz yaha

490 tūletēp, malın-yērēn tartıp alıp ũzlōkhōz tēñkehēne tēygen, yēlēgēn orotan.

eyēr, ũzlōkhōz yavzar alıp barır ũsōn, akimlıtarın nııhıvza tayanır ũsōn, ũŐtevēne, baŐkorttarzıñ eyretlē, yavsıl alıtar ikenēn kūrēp, ularzıñ ayhı bērzerēne — ırıv baŐlıtarına, batırzarına bēylēk, taranlı derejehēn birēr bulandar baŐkatar huñıra. BaŐkort ırıvzarına oŐ, aas, tama, oran teeyēnlev ze oŐo zamandan alan. Bına bēzzēñ

495 Kelsër-Tabın ırıvınıñ қошо — torna, ағасы — қарам, тамғаһы— sata. Oranı hornay şul һан замандарынан kile...

Ayzar sesen şul urında һöylevönen tuқtala bire le, қарşıһındарақ ultırған üşergen ırıvı yęğetё Baydevletke қарар: ‘һөzzеñ ırıvzıñ қошо, ағасы, тамғаһы, oranı

500 — mileş, тамғаһы — қоyoşқан, oranı — Tuқsoba’’. — tip tеzёp kite.
- E һөzzеkё. Қıpsақ ırıvı yęğetё?

- Қоşoboz — шоñқар, ағасыбыз — мışар, тамғабыз — henek, oranıбыз — Uran.

- E böryenderzёkё?

-Қоşoboz — қарсыға, ағасыбыз — қарағас, тамғабыз — қапқа, oranıбыз — Taravıl.

505 ‘һay. merzeş ikenһөgёz’, — tip һuplap ala la һüzён yalған alıp kite sesen:

—Bёzzеñ ata-babalarıбыз boron mejüsi bulған. Ular nindey ze bulha кёyёk-қоşқа — ye бүрёge, ye tornaға, ye шоñқарға — tabınır bulған. Üzbek һан zamanında ғına başқорттар arahında islam dinё niқlap taratıla başлағас, ul boronго tabınırzar ақрынlap onotolған. Başқорттар arahında din taratıp törlö gerep evliyelerё yöрёgen.

510 Şularzıñ бөрёһенёñ — Höseyёnbek evliyenёñ zıyaratı bınan yıraқ tügёл yёрze Dim buyında elё le һақланған. Unıñ öştöne keşene la қорolған. Tatar-mongol yavzarınan huñ da başқорт yort yёрёnde бёр nise қатı yav-қırғындар bulған. Şularzıñ iñ қırılışlıһı Tuқtamış һан zamanında Aқһақ Timёрzёñ yavı bulғандır, moғayın. Ul yav Başқортostan yёрё аша 1391 yılda ütken. Elёgё Қарақıyanan arıraқ Aғızёл yarında Buran бёyzёñ yёyenё Yalıқ бёy batır

515 bıl yav мёnen ayavһız alışıp қараған.

Yalıқ бёy ze һeter geyretлё yavgır bulған, tizer. ‘Bürё odovın işetёp қалtıray başлаған yeş аңra қolon кёvёk, doşman, Yalıқ бёy isёмён işetёv мёnen, қалtırар töşөр inё’.

- tip һöylegender unıñ һақında. Atahına oқşap. unıñ ikё ulı la — Қармасан мёnen Sermesen — bik batır bulғандар iken. Hezёrgё Қармасан мёnen Sermesen yılғaları şul uldarzıñ

520 һөрметёне қуşılp қалған isёмдер, ulandarım.

Lekin bılar za ni һetлё geyretлё yavgırzar bulmahın, yartı donyanı yavlap alıp kilgen Aқһақ Timёр yavınan barıbёр қıyaratılғандар. Şunıñ artınса ilge yaman қırғын kilgen. Özlökhöz yav, һantömerderzёñ teһet ösön üz-ara yanyalı мёnen бёр zaman Altın Urza

525 һelһезlenёp, tora-bara törlö һанlıқтарға бүлгелenges, başқорттарzıñ бёр ölöşö — Aғızёлdeñ түben yağı Iқ, Sermesen büyzarı — Қазан һанlıғına, ikёnsё ölöşö — Yürüzen, Ey buyzarı

—Səbər hanlığına, könyaқтаğıları — haqmar, Yayık, Dim buyzarı nuğay mirzalarımaya buyhonop, ırivzar tarqavlanışıp. ayırımlanışıp qalgandar.

530 Oşo zamandarza bor kilke ilge yaman kıtlık kilgen. Ös yıl buyı iten uñmağan, yılık-
kuy maldarı yottan kırılğan, küp halayıqtar darmanhız bulğan. Östevəne, bər tuğan ikē nugay
mirzahı — Qarakilēmbet mēnen Akhaqkilēmbet, tehet ösön yanyal quptarıp, yavlaşıp
kitkender. Halayıqtar ikē yarığa ayırılıp, megenehēz yavğa tarttırılğan. Aħır sikte bıl
kilmēšek nuğayzar. Ural yağınıñ qışı halkın, yeyē eşē. bıl yēr bēzge köylö tügēl, tip borongp
ata-babalarınıñ yērēne — Kubange kirē küsēr bulğandar. Üzzerēne eyertēp, eyzep, hanhız
535 başqorttarzı la alıp kitkender.

Oşo nuğayzar mēnen aralaşıp yeşegen hurnaq bēy. Qenzefer kēnez, bēz bər qayza
kitmeybēz, tıvğan yērēbēz İzēl — Yayık, Dim buyzarı tip, üz yērzerēnde qalgandar. Burnaq
bēy vafat bulğas, bēylēktē Tetegeske tapşırğandar.

540 Bēr zaman, tariħ tuğız yöz illē tuğızza, sısqan yılında aq batşa Qazan şeherēn alğan,
hanlığın kıyratқан. Şunan küp vaqıt ta ütmeşten, başqort ırivzarınıñ bēyzerē, aqhaqaldarı
yıyılıp keñēş qorğan aq batşağa vekilder yēbermēgē. Keñēş-tōñēş itkenden huñ, üşergen
ırivınan Bikbav bēyzē, Böryen ırivınan İşkē bēyzē, Qıpsaqtarzan Qarağujaktı,
Tamyandarzan Şegeli Şaqmañdı vekil itēp Qazanğa yēberēr bulğandar.

545 Ular aq batşağa barıp baş halğandar, üz yēr-hıvzarına başqorttar üzzerē huja
ikenlēkke yarlıqaş alğandar. Yahaqqa huşar, qondoız, bal tülēmēk bulıp, bigat birgender.
Yurmatılarga Nōgōş buyzarınan Ağizēl başınasa tarmaq hıvzarı mēnen, yalan-urmandarı
mēnen, Şekē tavınan Örşek buyzarınasa urman-yalañdarı mēnen küp yērzer tērkelgen, har
ıriv tübe yerebe halıp, ul yērzerzē üz-ara bülēşkender. Ul bülēşken yērzerzē tatıvlık mēnen
defterge yazzırıp, azaq Meskev kēnegehēne yalğatқandar. İnyer hıvı buyındağı — Qatay.
550 Eşēm buyındağı — Kazayaq, Lemez buyındağı — Törkmen. Öfö izēlē buyındağı—
Bülekey, Üzen buyındağı — Şaytan-Közey, ey buyındağı — Dıvan, Kıyğı, haqmar. Ağizēl
buyzarındağı Böryen, Üşergen ıriv yemegetterē le üzzerēne aq batşanan yarlıqaş qağızzarı
alıp, yērzerēn yalğatıp alğandar. Qıpsaq, Üşergen ırivzarı üzzerēne- yēk miñnet kūrhetken
nuğayzarzan Busay handı. Aqtüş bēyzē aq batşa İvan Vasiliske totop birgender.

555 Şulay başqort ırivzarı üz ihtıyarzarı mēnen aq batşağa baş halğas qına. bēr az irkēn
tın alıp qalgandar. Elēk ayırımlanıp qalğan ırivzarzı oyqaştırırğa forsata tıvğan şunan.

Bēr saq ıriv başlıqtarı, aqhaqaldar yıyılıp, yene keñēş itkender. azamattar, ıriv başqa
bulha la, bavır bər bit. Üz-ara tarqavlıqtı, davlaştı bötöröp, bər halayıqtay bulğanda, yort-

ilëbëz ze imën bulır, hevëf-heter ze az bulır inë. — tigender. Yětë ırıvzıñ bërleşëvë ana şulay
560 bulğan.

Oşonoñ hörmëtene yëne olo yıyın, beygë qorğandar. Şunıñ qomartkıhı itëp, oştı
quraysılar, yırsılar eleğe “yětë ırıv” yıırış sığarğandar. Unı olo yıyındıñ bar halayığı la
yaratıp, üz itëp otop alğan.

Yětë ırıvzıñ bërleşëp kilëşkenënëñ bër bildehë itëp, yılayır hıvı buyındağı İmen
565 tavzağı bër yöz yeşer imen ağasına yětë ırıvzıñ yětë törlö tamğahın kızzırıp huqqandar.

Huñğı vaqıgalar, ulandarım, barıhı la minëñ küz aldımında ütkenderë. Baytağına üzëm
şahit. E aq batşağa vekil bulıp bargan başlıqtarızñ kübëhë, üzëgëz ük kürëp-bëlëp torahıgız,
bıyılığı yıyımızıñ türëndeler, bına tigen il azamattarı.

Şunıñ mënen tarih hikeyetëm de tamam, ahrı, ulandarım.

570 Ayzar sesen bil yětë ırıv hikeyetën höylep bötön, yeş qunaqtarı üz tirmelerëne
taralışkan sakta. Yëtëgen yondoız koyrogo könsıgışka nıq avışkaynı indë.

1970

QARAHAKAL HAQINDA HÜZ

(Tarihı bër bayqav)

575 Karahakal — Başkortostan tarihındağı ataklı şehës. Ul — 1740 yılı başkort
vostannietaniyëhı başlığı. Tebiğet birgen gëzetten tış heletë hem devër tıvzırğan katmarlı
yazmışı unı üz zamanında uq, huñınan bigerek te, törlö lëğëndalar hem sërlelëk mënen uratıp
alğan. Gëjeplënërlëk te şul: Karahakal — alıştırza al birmeş batır, hüız yarıştarında in oştı
sesen, yavza in yavgir, uqımışlılar arahında zur gılöm ëyehë, hatta “aşıl zatı” mënen han
580 bulıp tanılğan uzaman. Ul dan ilgizer töşlö Qazağstñdı, Urta Aziyanı, Volga buyzarın.
Kubandë, Yaqın Könsıgış ilderën, Gërbstandı gizëp sıqqan, Mekke-Mezinele hajda bulğan;
qazaq, üzbek, qalmıq, gërep, farsı tëlдерën tuğan tëlë këvëk bëlgen; tëyëş urında tapqır hafız,
kerek sağında ütkër ilsë-diplomat bulğan. Yazmış yëlderë unı kötövsënen ayanıs qolğa,
qoldan geyyer batırğa, batırzan zatlı hanğa tiklëm küterëp-töşöröp öyöröltöp yörötken. Halık
585 Karahakal haqında yızar, lëğëndalar sığarğan. Beyëtter höylegen; hatta uğa arnalğan
mahsus ëpos bëzzëñ könderge tiklëm kilëp yëtken. Tarih unıñ turahında meglümetter
haqlağan, törlö yuravzar qaldırğan.

Qarahakaldıñ batır hem han tigen danı Başkortostanğa gına tügël, Qazağstan, Urta
Aziya yaqtarına, Volga hem Kuban buyzarına tiklëm kiñ taralğan, unı qazaq, qarağalpaq han
590 hem soltandarı üzzorëne tiñ derejelë zat itëp qarağan, junğar-qalmıq han-tayşıları bınan qatı
şöbhege töşken, ul rus batşahınıñ da tēñkehëne tēygen.

Her helde Ƙarahakal batırzıñ şaqtay sêrlê hem ğibretlê şeħêsên, katlavlı ğümêr hem yav yuldarın küpmêlêr bêlmey torop, XVIII bıvattağı Başıqortostan tariħın, unıñ ğeroik hem tragik bitterên, köreş mayzanasına sıqқан yavğirzarın, nihayet, milli ğorurlığıbız Salavat
595 Yulayêvtı tıvzırıvğa kiltêrğen sotsial-tariħi şarttarzı, ğeroik traditsiyalarzı azagınasa töşönövä kıyın.

1740 yıldıñ 10-sı avğusı. Ur buyındağı qalaqan un ikê saqrım samahındağı ğeyet kiñ, tigêz hem taqır bêr yalan yêrğe biş mêniden aşıv ğalıq yıyılğan. Kübêhê hıbay yeki atlı arbalı bıl ğalıq, boronğo yavlagêr-zarındatı hımaq, bala-sağaları, bar kerek-yaraqtarı mênên
600 ğaile-ğaile yeki avıl-avıl bulıp, tup-tup revêşlê tığızlanıp urınlaşqan. Unı, zur qulsa itêp, qorallı haldattar qamap alğan.

Nindey seyêr yıyın huñ bıl? Bılar — batşalıqqa qarşı baş küterêvze ğeyêplengen hem kıyratılğas, baş halırğa, ğeyêplêp yerên yazalarğa, beğzêlerên yarlıqarğa höröp kiltêrêlğen bolası başqorttar.

Bına bêr mel oşo ğalıq taşqının yarıp, bêr törköm hanat-haldattarı, yarandarı mênên pogonında uqaları yaltlap torğan ğênêral urtağa üte. Unı kürğen ğalıqtıñ kübêhê, qapıl qoyolop töşkendeı, ilap-yalbarıp yêrğe süğe, böte lagêr buylap hıqtav, ah-zar avazdarı iñrep kite. Kêmdê yarlıqar, kêmdê yazalatur bıl ezem başqorttarzıñ iñ olo türehö— İrimbur gubernahınıñ gubernatorı ğênêral-lêytênant knyaz Vasiliy Alêksêyêviç Urusov iken.
610 Evelden ük qanhızlığı mênên yamanatı sıqқан bıl olo türe urtala maħsus ezêrlengen bêyêk kêne başma-tri-bunağa mênêp başkas ta, tire-yaqtı hözöp bêr bayqay ala la kişe qulın kütere: iñrep-ğevlep torğan mayzan qapıl şımıp qala. Knyaz bötehêne ayak üre başırğa hem ul höyler hüzzê tın da almay tıñlarğa boyora. Qağızın alıp, boyoroq uqığandağı şikêllê qalın hem qatı tavış mênên uqırğa kêreşe ul. Bêr tına uqığan hayın, unıñ têlmerên yeneşehêndegê
615 tılmas yarım tatarsa-yarım başqortsalap terjême ite bara.

Başkışer bolası başqorttar, üz hem il tınıslığın bozovsılar! — tip başlay hüzen knyaz gubernator,— ‘‘hêzzêñ bıl bolası-bur yıyınığız mênên iñ avır ülêmeslê ğeyêpterêğêzge qaramaştan, impêrator ğali yenep terênen mihrbanlı yarlıqav ütênevêğêz minê iş kitkês ğejeplendêre. Bıl mêşkenlêğêğêz, heyêrsêlêğêğêz padişahıbızğa buyhongan bêr ğalıqta
620 bulmağansa bur-bolasılığığızzan kile. Ğeyêr, hêz bêr kêmge yalıv ite almayhığız; her kêm üzên üzê doşman hem yort-il talavsı itken...’’

Gubernator Urusov üz têlmerênde knyaz-aqhöyekter kılığına ğas bulmağan tupaş hüzzêr mênên başqorttarzı yamanlaş hüğe-hüğe lê Kûsêm Aldar, İsmêğil bolaları vaqıtında uq hêzzê böte yort-yêr, ırıv -toqomoğoz mênên bötönley qorotorğa, yêr yözönen bêr kêmdêñ

625 Һетәрәнде ле ҡалмаҫтай итәп һәпәрәп түгәрҗе, ҡырып бөтөрөрҗе кerek булған, тиген һөзөмтенә
eyte. Тәлмерәнән азағында үзән һан итәп танытқан алдағы Ҡараһақалдан баҫалықтың айырыуына
yәк күрәвән, баҫқорттарҙың уға әйерәп ил талap yөрөвән Höylep, боласыларҙың баҫлыҡтарын, баҫ
күтерәвзе ҡатнашыусыларҙы тотоп бирмәйәнсе, бәр кәмге көн hem yарлықав булmaһын кишетәв
мәнен һүзән бөтөрә.

630 Urusovтың тарихы P. I. Rıçkov тарafınan yazın ҡaldırılған bıl yanavlı tәlmerә, күpmә
yaman bulıvına ҡaramaһтан һөзөмte бирmey: ös-dürt көн үтәп kithe le бәр баҫқорт та үз
ғeyәбән танырға ye yav баҫлыҡтарын тотоп бирәрҗе uylamay. Urusov әләккә yaman teҗribelerә
buyınса Һunıһın da yaқһы бәle: кәмderzәләр билay тотоп yazalav буҺқа ғына bulasaқ—ıһын
баҫқорт барıбәр бәр бәрәһән hatmaһ. Aptıraған knyaz һәрbi sovәt yıyıp, Һunday meкәрle ҡарar
635 sıғara: starһınalar үз ҡaramaғындағылар араһındaғы ғeyәplәlerzә yeҺәрheler, bola баҫлыҡтарын
tотоп бирmeһeler, үzzәre aһılasaқ. Һeyledә meкәр үzәnekән әһley: hatlıқ yen miҺәр
starһınaları, ular artınса beғzә бәр mörtet баҫқорт starһınaları vostannietaniyә баҫлыҡтарınıң
кәмleғән, yavza ҡatnaшыусыларҙы olo түrege баһıralar. Üz yenән ғыне ayavlılıқ, ҡurқақlıқ hem
mörtetlektән azaғы, meғlüm, — һainlıқ. Ul starһınalarҙың һainlıғы һalıққа ҡımmetke төҺe.

640 Totolған yav баҫлыҡтарына hem баҫ күтерәвсәlerge ҡanhız Urusov yene ҡanhızıraқ
yaza ҡora. Mәһnerlegen һalıқ hem batҺa ғыskerә aldında ul Ҡараһақaldıң in yaқın yav-
yarandarı баҫқорт yıhangol İҺekeyәvtә, YanıҺ İsmegilovtı, ҠarabaҺ Uğlıyenovtı, Yakup
Ҡasimovtı, tatar Ҡaptırҙı, sıvaҺ Maksimovtı taҺқа бәркәтәлgen, һöñgönen yıvan hem үtkәр
timәр ҡazav osona ultırtıp ültәрте. Un бәр кәҺәнә, Һul iҺepten, Ҡараһақaldıң yәтә yeҺavlıн
645 ҡabırғalarınan tәreley timәр ırғақтарға aҺtıra. Un higәz кәҺәнә билay aҺtıрта, yeғәrmә бәр
кәҺәнән баҺтарın saptırıp özzörte. Һatta үlgen Eyәtkoldoң — meyәt köyө — baҺı kiҺtәrele
(ul, totolғas, un көн buyı Irımburğa kiltәrgende үzән as тотop, yulda aslıқтан үlgen bula).

Bıl yaza “әkzә kutsiyahın” баҫқartқas, Urusov hamar buyına bınan da yamanıraқ.
unar mertebe ҡanhızıraқ taғы ikә iҺ kitmelә yaza oyoҺstormaға kite...

650 BaҺ күтерәвсәlerzә Һulay unarlabin oslo timәр ҡazıҺқа ultırtıp, ıraққа ҡabırғalarınan
aҺıp. yөzerlegenәнән баҺтарın kiҺtәreп ye aҺıp. mәһnerlebән tanav hem ҡolaқтарın ҡırқıp
yazalav BaҺkurt тарıһınıң in fajigelә ҡara bitterәнән бәрәһә. Bıларҙı azaқ A S. PuҺkin мәnen
D. N. Mamin-Sibiryak, rus түrelerәнән in ҡot osmalı alı yırtқıslıғы, tip eҺәнәп ҡeherlegen.

655 NiҺleyһән, тарıһtıң yaқtı hem danlı bitterә мәnen бәрҗe, unıң ҡara hem fajigelә, һatta
gejep seyәр yaқтары la bar. Kinofilmdarҙı montajлағандағы һımaқ, ҡaraңғы hem bozоқ
kadrzarҙı kiҺәп taҺlap ҡına ҡotolop bulmay bında. Tarih yaқҺırtıvға la, һөrtoytәvgә lo moҺtaj

tügəl. Units her yağın üzənñ eşkə üşş kanundarı yərləgənde döröş añlay hem añlata alırğa ğına mömkin.

Emme törlö sıganaqtarzan alınğan fakt hem meglümetterge, ularğa birəlgen törlöse
660 añlatmalarğa qarap kına, tarihtñ tēgē yeki bıl qatmarlı hem qarşılıqlı vaqıgaların yehet kēne
töşönövə le kıyın. Yētmehe, tarih töpkölone yırağıraq kitken hayıy, meglümetter, ğezette,
haranaya barıp, bıvattar aşahındağı vaqıgalar bik böleñgert sağılıvsan. Şul yağı mēnen
tarihısınıñ eşē miñe diñgēz töpkölderēnēñ sērlē hem mavıqtırğıs donyahına sumğan
vodolazdı hetērletēp kuya.

665 Pöret itēp minēñ de şul halıq tarihı diñgēzēnēñ bēr toşona sumıp qararğa samam bar.
Tik tarihsı bulıp tügəl, tarih mēnen kızıgır bēr hevesker sifatında ğına barı.

Minē, ezebiyetsēnē, elē kızıkhındırğanı — tarihtñ bēr seyēr yağı — başkort
handarına beylenēşlē hüžēm. Unıñ da elēgē Qarahaqal haqındağıhı. Bınıñ bēr seyērlēgē
şunda: min quzğatahı hüž başkorttar öštönen zamanında hakimlik itken Tura han yeki
670 kilmēşek Batıy ye Üzbek, ye bulmaha Qazan, Sēbēr, Nuğay handarı turahında tügəl, belki
başkorttoñ üz handarı haqında.

Büten halıqtarzağı şikēllē ök başkort halkınıñ başkınsı hem izēvsē handarğa qarata
nəfretē hem üsē ularğa qarşı özlökhöz köreşē tarihka yaqşı bildelē.

Handarğa mönesebettē “Bēyēk tavzıñ ülgenē...” tigen koba-yırzıñ tübendegē
675 yuldarı la ayırım-asıq höylep tora:

Oyoşop yatқан zur yortto

Örkken quyzay iter han;

Arısladay irzerzē

Yıvaş quyzay iter han,

680 İlēñ de alır kulıñdan,

Ġesker alır ulıñdan;

Tartıp alır malındı,

İşepke alır barındı;

Bogazlamay eşēr qanıñdı,

685 Ültērmey alır yenēñdē av,

Ültērmey alır yenēñdē.

Oyoşop yatқан zur il-yorton tatar-mongol başkınsıları tarqatıp Altın Urza, Azak
Qazan, Sēbēr handarı qul aştında bıvattar buyı izēlēp, yēk kürēp yeşegen halıqta ekrēnlep üz
il qoron tērgēzēv, boyondoroqhozloq alıv tēlegēñ köseytken. Başkorttar üz ihtıyarzarı mēnen

690 aq batşağa baş halıp. Rus devletene ƙuşılğas. törlö sit ƙandarzıñ izëv-yafahınan, başkınsılarnan ƙotolhalar za. boyondoroƙhozloƙtan, izëlëvzen azat bulmağan, elbitte. Batşa samodërjavıyëhınıñ kolonizatorlıƙ politikahı. — başƙort yërzerën talavı, tartıp alıvı, ƙalıƙtı rehimhëz izëvë — bër-bër artlı ƙabınıp torğan vostannıeyëlarğa ğına kiltërëp ƙalmağan, ƙalıƙta bıl yebër-zolomdan yene nisëk ƙotolov yuldarın ëzlerge mejbür itken. Şul yul-

695 emelderzëñ bërëhë bulıp, ƙayhı bër ırıv-yort yëteksëlerëñ başƙorttarzıñ üz devletën tö-zöv, vlast başına üz ƙandarın ƙuyıv tëlegën tıvzırğan, aƙrıhı. Bıl tëlek XVII bıvat azağındağı hem XVIII bıvat başındağı ërë vostannıetanıyëlar vaƙıtında bër ni tiklëm tösmörlene töşöp, köreş mayzanına bër-bër artlı bër nise ısın hem yalğan başƙort ƙanın sığarıp ƙararğa la ölgörgeñ.

700 Tarihsılar başƙorttoñ unlap uz ƙanı bulğan imëş, tizer. Bulha la bulır, ez ğëne yayı sığıv mënen, ƙayhı bër başƙort tarƙandarı hem starşınaları këmdë le bulha ƙan itëp iğlan ƙılırğa ezër torğandar. Ularzıñ kübëhë nisëk tız arala peyza bulha, şunsa tızlëk mënen his bër ëz ƙaldırmay ğeyëp to bula kilgen.

Şulay za, il-yort ƙanhız bulmaş tiheler ze, unday bëy-bayzar ƙan tabıv hem iğlan

705 itëvzëñ şartın, tertip-ƙanundarın üzzerëñse totorğa tırışƙandar. Unıñ tev şartı: ƙan feket ƙan neşëlënen bulırğa tëyëş. Ana bit zamanında yartı donyanı tëtretken hem üz ƙulında totƙan ataklı Timër ısın Yıhangir, böyök polkovodëts, emme ƙan tüğël. Uğa baş Sıñğız zatınan üzë teğeyënlegen ƙan bar. Timër üzë oşo ƙandıñ ëmirë hem këyevë ğëne.

Şuğa küre meşelen, 1704—1711 yıldarzağı vostannıetanıyëñ yëteksëhë, ƙalıƙ

710 aldında zur abruylı hem uƙımışlı Aldar starşınanıñ — üzë ğëne le ƙan bulırlıƙ bër uzaman aƙƙaƙaldıñ, sitten ƙan neşëlënen bulır aşıl zat ëzlevë his ğejep tüğël.

İzgë urın buş bulmaş. Aldar — Küsëm yëteksëlëğëndegë vocctanıyë böte Başƙortostandı ƙaplap alğas. ƙan tabırğa tëlëvsëlerzëñ tırışlığı mënen il-ƙalıƙƙa baş bulğan ƙanı la tabıla. Şunıñ bërëhë — Soltan-İbrahim yeki Soltan-ƙuja atlı. Ul ƙayzandır. Kubanden

715 yullap kiltërëlgen ƙan Zatı imëş. Ƙan bar yërze. elbitte, ƙan bar. 1707—1708 yıldarza Aldar — Küsëm batırzar mënen yavza yörögen Soltan-ƙujanı Öfö yanındağı Çësnokovka lagërında la. Ƙazanğa poƙodta la kürërge mömkin bulğan. Nindey ğëne yavza ƙatnaşmahın, zatı këm ğëne bulmahın. Soltan-İbrahim yort-ilge ƙan bulıvğa ƙarağanda, yav başlıƙtarına hem yavzağılarga asılda isëm-simvol hëzmetën ğëne ütegen.

720 Bıl ƙan elle yavza ülges, elle nisëktër ğeyëp bulğas, baş urınına baş tigendey. tağı yañıhı tabılğan. Bınıhı — Soltan-Morat atlı. Ul Kösök tigen ƙarağalpaƙ-ƙazak ƙanıñ ulı

iməş. Atahı qalmıq yavında ütən. han bulıp aǵahı ultırǵas, ul. başqorttarzıñ ütənəsə buyınsa, ularǵa han bulırǵa rizalıq birgen, ti. Bınıhı la moləne küre emelə, heləne küre hanılır ində.

Lekin başqort vostannietaniyəları başında bulahı urında baştan uq üz yağın qayıra
725 bıl han. Yayık buyına kiləp. başqorttarzan ikə mēñ kēşələk ğesker tuplay za Yayık kazagı Tolombet mēnen qalmıqtarǵa qarşı yavǵa sıqmaqsı ul. Lekin kazaktar uǵa quşılmaǵas, poħodın tuqtatıp. Qırım hanınan tayanıs hem yarzam horarǵa barırǵa yıyına bıl. Bında la başqorttar ikə yarıǵa ayırıla: bər yarıhı han fēkərən huplay, uǵa əyerəp. Qırımǵa barıv yağında, ikənsə yarıhı — Başqortostanda yav kızǵan melde yort-yərzə taşlap kitmev
730 fēkərənde. Şulay za han ikə mēñlə ğeskerənen illə kēşələk nöger haylap alıp, başqorttar isēmənen ütənəs hatı yazzırıp, Qırımǵa yul tota.

Bər uñmaǵan yul his uñmaş ti. Morat han Volǵa buyına kiləp yētəp. Tsaritsın mēnen Qara yar arahında hıbaylı higəz başqorto mēnen yılǵanı başlap sıǵırǵa ölgörövä bula. tēgə yarza qalǵan hıbaylıların qalmıqtar qamap ta ala. kırıp ta taşlay. Ul işen qalǵan yuldaştarı
735 mēnen Estrhan qaray saba. niseme kōnder alhız-yalhız yuldan Huñ Kubange kiləp yēte. Nuǵay mırzaları hem Kuban tatar bayzarı Morat soltandı ikə-ös kōn qunaq itəp, üz isēmderənen de Qırım hanına hat yazıp. başqorttarzı yaqlaşırǵa barırǵa kehot birəp. Qırımǵa ozatalar. Pēnə bər aznanan ul Baksaharayǵa yētəp, handı kürəp, hattarzı tapşırıp beħētəne irəşhe le, maqsatına yēte almay elə.

Qırım hanı binday ğelami mēseletterzə Török soltanınan başqa üzə göne hel kıla almay iken. Şulay itəp. ilsələk seferə taǵı arıraq. Stambulǵa tartıla. Mēn bele mēnen Törkiyege la kiləp yulıǵa Morat soltan, Maħmut vezir mēnen osraşa. Lekin Törkiye hem Qırım Rossiya mēnen solohta bulıv sebeplə, başqorttarǵa vassallıqtı hem yarzamdı bire almavzarı yavabın ala ul. Nıqış Morat bər ilsə başqorton, törlö emelderən tabıp, soltandıñ
745 üzə mēnen kürəştərərge le irəşe irəşetəvən. Lekin bıl da ilsələrzə kirə qaytır yuldarı sıǵımdarın qaplarlıq aqsanan başqa bər ni fayza birmey.

Şulay itəp, Morat han moratına irəşe almay, yulda taǵı mēñ bele mēnen Kubange kiləp yıǵıla. Bında ös ayǵa yaqın qunaq bulıp yatqandan huñ mırzalarzı ögötlep hem qotortop arıv ğına nöger tuplay za Volga qaray yul tota: başqort yavzarı başılmaǵan bulha,
750 Başqortostaǵa barmaksı ye ihe Qaravalpaqstaǵa hızmaqsı. Qaytır yulı le uñmay unıñ. Volgaǵa yētkes, rus ğeskerzerəne yulıǵıvınan şörlep, ul nögerə mēnen kirə Kubange kile. şunda kışlamaq bula. Lekin dıvamal .Morat han tınıs kına yatmay, bər zaman Tərək kelğehəne höjüm itəp, unı yartılaş alıp hem qalǵan ölöşön qamap totqan saǵında, qapıl üzə

755 kamaalıp, esir töşe. Azak ħandıñ yazmışkına unı rustarzıñ Kazanga iltöp, aşıp ültärevä mänen oslana.

Bër hüž mänen eytkende Soltan-Morattıñ isemë Başkortostan tarihına küpmelër beylë këvëk kürênhe le, unıñ yësëmë hem külegehë sitte qala. Külegehë tiges, şunıhı la ħikmetlë: Soltan-Morattan tevlep yavap alğan Estrħan voyëvodahı Pëtr batşağa yëbergen donësëniyëhında üzën ħan tigen kęřenëñ Öfö eyezë başkorto ikenën yaza. Nuğay yulı Öfö 760 öyezënen Abdraħman tigen bërev bër azzan Qarağalpaqstanda üzën Morat ħan itöp tanıtmaħınmı. İmëř, ul Kazanda aşılr melënde ħozayzıñ közretë mänen qotolop qala hem imën-aman tıvğan ilëne qayta. Timek, külegenëñ külegehë, yene bër yalğan Morat ħan peyza bula qayzalı.

765 Morat ħan mänen morattarına irëşe almavzarı ħına başkort türelerën bıl eşten his dündërmey elë. Ular elëğë Kubandëñ üzënen yene bër ħan yoradı tabıp alalar. Lekin unıñ këmlëğë hem eşë tarihqa sala-sarpı ħına bilgëlë.

770 Tıngıhız Aldar batır qazaq ħanı hem qarağalpaqtarzıñ Tevke ħanı mänen başkorttarğa ħan teğeyënletëv ħaħında tağı höyleşe. Eřkertëv buyınsa, ozaklamay, yeğni 1709 yıldıñ yazında, qarağalpaqtarzan Aldar batırğa ħaji ħan kilöp töşe. Tik zarurattan teğeyën ħandıñ ħësiyetë le şunsa. Batırzarzıñ batırı, aqıllı aħħakaldarzıñ uzamanı Aldar İşengildin üzë yulbaşılıq itkan 1704 — 1711 yılğı başkort vostannietaniyëların yëñëvge kiltëre almağan ħelde, bını kilmëřek ħandarzan ömöt itëv, devletsëlëk degüyelev barı buş ħıyal ħına, elbitte. 1711 yılda ħaji ħan da, unıñ batırı Aldar za tarmar itële.

775 Üzë yëñëlöp, ħanı qasha la, bıl yulı Aldar hıvzan qoro sığa. Nisëktër, rus türelerë mänen kilëřöp, bolalağı olo gonahtarı ösön yarlıqav tabıp, batşanan tizzen ul tarħanlıq ħramotahı ala. Elë qasan ħına Başkortostanga ħan yullap, yav mänen rus devletën tëtretken batır ħezër şul rus devletën tağı këvetlendërer ösön şul ildëñ bër ilsëhë, olo tarħan bulıp qazaq ħanı Abulħayır yeylev rëzidënsiyahında ayak böklep türze ultıra, her ħelde, qazaqtarzıñ Kësë yöz ħanı Abulħayırzı ögötlëpdimlep Rossiyaga qışıvza ilsë Aldar 780 İřengildindëñ rolë şaqtay zur. Lekin her batşayın ħökömö üz qulında: gonahlı bendelerën tëlehe yarlıqar, tëlehe yazalar. Ana Aldarzı la batşa başta yarlıqap, olo abruylılığın, ořta ilsëlëğën taşıllı fayzalanğas, unı azak aldap qulğa töşörtöp. Minzelele yazalap ültërtëvge le küp almay.

785 Bërse dörlep, bërse hürëlënkërep higëz-tuğız yılğa huzılğan Aldar — Küsëm yavzarınan hun Başkortostan yort-ilë bër az tının, hil alıp qalğanday bula. Lekin bıları la tağı ħeresetërek davıl aldı yıldarı ħına bulğandır, moğayın. 1735—1740 yıldarza Başkortostanda

nene yav-vostannietaniyelar kuba. Ular utlı davıl-öyörme töslö başkort ilen ye kiñ, ye tarırak
iñlep bër nise tapkır ayqap üte. Şunıñ ösöhö 1735—1736, 1737—39, 1740 yıldarzağı —
ni zur yav öyörmelerë; şunan kıpkan ös vad, iñ kęvetlë tulkıdar. Halıktıñ us-asıv taşkınnan
790 tıvğan ös zur tulkıdıñ ajarlı yalında başkorttoñ yañı yav batırzarı, başlıqtarı kalka. Tevgë
yav tulkıını yalında Kilmek mēnen Aqay starşınalar, ikēnsēhēnde — Bepeney Abız mēnen
Küşep batır, ösönsö-hōnde Qarahaqal hañ küterēle.

XVIII bıvattıñ utızınısı yıldarındağı bıl vostannietaniyelarziñ töp sebebe
Başkortostandı kolonizatsiyalavzıñ, milli-kolonial izëvzēñ artaban köseyëvēnde. Bıl osorza
795 batşa hōkūmetē Könyaq Uralda küp zavodtar, taş kala, kēlgeler haldıra başlay, bıñıñ ösön
bik küp başkort yērzerēn tartıp ala, ul urındarğa rustarzi küsērēp ultırta, yahaq, ştraftarzi
arttırta.

Bılargā karşı başkorttarziñ baş kütērēvē – tevgē utlı davıl kuzğalışı Irımbur
ēkspēditsiyahı mēnen beylēnēşlē. Unıñ başı şunan ğibaret: İvan Kirillov tigen bër obër-
800 sēkrētar, Uraldı hem Urta Aziyanı nıqlap kılğā töşöröv, savzanı köseytēv haqında proyēkt
tözöp, sēnattan raslata şunı ğemelge aşıra başlav buyınsa. Ur yılğahı buyında Irımburg tigen
Taş kala haldırıv eşē ēkspēditsiyahın üz östōne ala. Bıl ihe asılda Başkortostandı krēpostar
mēnen uratıp alıvzıñ töp nigēz taşı tigen hüz.

Hōkūmettēñ bıl qararı ēkspēditsiyanan küp ēlgerē ük Başkortostanğa la bēlēne.
805 Qotlomōhemmet Tēvkilēvtē ilsē itēp kazaqtarğa ozata barır başkort starşınahı Tuqsora
Ėlmekov Pētērburgta sağında bıl yeşērēn qarar haqında nisēktēr işētēp kalıp, bër hatında bıl
heberzē kineyelep yētkērēvge irēşe.’‘Bōte Başkortostanda tos boyzayzi kebek-qarağuranan
ayırıp, yaqşılan haqlağız, halamın yandırığız, — ti ul hatında. — Dürter attı sesēvge
ezērlegēz. Bıl kineyenen başkorttar’‘üz arağızın iñ ışanıslırları ğına haylap, törlö hatlık yen
810 hem yat bavırzarzi ayırığız, dürt yul başkorttarın yavğa ezērlegēz’’, tigen megenenē yaqşı
añlayzar. Şulay, yavğa ezērlenmekke signal bula bıl. İvan Kirillov Irımbur ēkspēditsiyahı
mēnen Öfōge kilēp kışlağas. 1735 yıldıñ yazında könyaqqa Ur yılğahına qaray yul ğa sığa.
Başkortostanda kēlgeler haldırırğa tēlemeş, yavğa ezēr başkorttar Kirillov ēkspēditsiyahına
hōjüm iteler, unıñ zur bër dragun polkın kıyratıp taşlayzar. Ural buylap kilēvsē azıq-tülēk
815 otrıyadtarın kamaş alalar. Yul kürhetēp barıvsı bër başkorttoñ Irımbur ēkspēditsiyahın Ural
tavzarı aşa yuramal iñ avır, urav yullar mēnen uratıp alıp barıvına, küp puşkaların yuğzltıvğa,
rus otrıyadtarına bik yış berēlēşter mēnen ütēvge karamaştan. Kirillov köşhel mēnen Ur
yılğahı buyına barıbēr kilēp yētēp, 15 avgusta Irımbur qalahına nigēz haldıra başlavğa
ölgeşe. Bolası başkorttarğa üs itkendey. Kirillov qalağa nigēz halıvzi hēter tantanalı

820 oyoştora. Yenehë, duş kürëp, ul arzaklı qazaqtarız Abulhayır han mänen tantanağa saqıra; bında batşa yaqlı başkort türelerë bula. Qunaqtarız rus türehë aznalar buyı hıyñörmet ite, ayırıvsa Abulhayır handıñ küñëlën kürëp, hıqlap üz yağına avzarırğa uyu. Tantana hörmëtëne puşkalarzan atıv tavışı, kükke elle ni ğelemet utlı nemeler — rakëtar söyöv ğëne qunaqtarız şörletëp quya quyıvın, lekin şaran-qımız şavqımı ul şań-şańsıvzarız la tız başıp kite. Tik
825 Kirillovtıñ üzën tantana tıştan höyöpdörhe lë unıñ haqsı otrıyadtarına yış qına höjüm kılvısı Qarahaqal nögerzerë, qışın ëkspëditsiyanıñ azıq-tülëkhëz qalırı üte köyöndöre, qurqıta.

Rus türehënëñ zur ğına ömötö Abulhayır handa. Ul qazaqtarız başkort yavzarın kıyratır ösön fayzalanmaksı. Emme aqıllı hem heyleker Abulhayırzıñ üz emelë le ezër. Rus türe duştarınıñ hüzen yıqmay 1737 yıldıñ közönde başkort yavzarın baştırırğa tip
830 Başkortostanğa ütëp ingen Abulhayır han, kirëhëse, başkorttar mänen duşlaşıp, hatta qoza-qozadıylaşıp, qış buyı ularza qunaq bulıp, başkort kıvına eylenëp, këyev bulın yörömehënmë? Kirillov türege qarağanda Abulhayır han. hanğa qarağanda başkort starşınahı Bepeney heylekerërek bulıp sığa.

Tërneklë ezem türenë le qol itër ti halıq. Bepeney starşına—zamanı ösön uqımışlı ezem. Abulhayır han toma nazan. Başkortostanda qunaq bulıp yatқан hanğa rus türelerënen
835 kilgen böte hat-yazıvzar Bepeney qulınan üte. Yavaptı la han isëmënen ul yazı. Şulay itëp, vostannietaniyëlarız baştırırğa, başkorttarzan ştraf attarı tületërge tip kilgen han ayak terep başkorttarız yaqlaşa başlamahınmı. Abulhayırız ololav, unı Başkortostanğa la baş han töşlörëk yomaqaylav maqtansıq handı yene mahaytıp yëbere. Yëtmehe, Abulhayır uldarınıñ
840 bërëhë Hujehmettë Başkortostanğa han itëp teğeyënlevge le kümdërële. Emme qazaq mekelë eytmëşley, tuqaldan tıvğan yarım yartı ğına han indë ul. Oşo zamandarzaraq qazaq arahınan saqırılğan hazıy soltan hem Baraq soltan ulı Şihap ta şulay uq tuqaldıñ tuqaldarı.

Qayhı ırıv köslö — handı şul quyır, qayhı ırıv üslë —qandı şul koyor, ti halıq. Başkort ırıv starşınaları handarız yumaqaylay yeki teğeyënley toror, emme yavzar za haman
845 kıza barır. Ul yavzar mänen bërge Yosop, Tölkösura, Mender, Seyët këvëk yañı batırzar qalkıp sıdır. Tik başkort yav-sapqındarı tulqın-tulqın bulıp yabırılha, uğa qarşı kös — rus karatëlderë, ğeskerzerë le —kirë tulqın töşlö ğeresetlë bula. Yër tëtrevzen daryala barlıqqa kilgen heter qaqlıma tulqındar hımaq, kirë tulqın yulındağı bar nemenë le kırip ütër. Kirillov hem tëvkilëvtëñ karatël otrıyadtarınıñ başkort avıldarın yandırıp, halqın bala-sağaları mänen
850 kırip ütëvzerë neq şunday.

1735—1739 yıldarzağı olo yav-qırğındarzan huñ, qanhıratılğan başkort ilë helhëzlenëp tınıp qalğanday bula. Yavza ülëp qalğan batırzarın, yandırılıp torombaş-kölge

eylenderëlgen avıldarın, bala sağa, kızkırkın kırkın meyëtterën qara küzzerzen haqlap, ap-
ağ kefën mēnen kaplağan töslö qarlı-buranlı kış kile. Ural buyzarına.

855 1740 yıldın fēvral urtaları. Tırnaqlı volosınıñ urman quyınında Ey yılğahına hıyınıp
ultırğan belekey gēne bēr avlaq avılınıñ zur iħatahı qunaq sanaları-kaşavayzar mēnen tulı.
Yermöhemmet tigen karttıñ zur öyönöñ olo yağındağı tur hikēle aşalı balaştar hem
mēnderzer östöne un bişlep olo hem urta yeşterzegē ir-at halkı tēzēlēp ultırğan. Aldarında
aş-hıv, tabaq-tabaq it tulı bulıvğa qaramaştan, yözzerēneñ yētdilēgēnen kürēnevēse,
860 tabındağılar—qunaqqa, tabındarı hıy mejlēsēne his oqşamağan. Barıhınıñ da igtıbarı
aralarında iñ ölken hem abruylı aqhaqaldarınıñ bērēhē Eylē volosı starşınahı Alan
Yēyengoldoñ halmaq qına höylevēne yüneltēlgen.

— Miñdēyar Arkayēv starşına Urazlin tilmas aşa Soymonov gēnēraldıñ ukazın
kiltērgen, — ti yētmēş yeşter samahındağı bıl kart. — Uqıp işētēvēgēzse, ul ukaz törlö
865 volostarzıñ arzaqlı başqorttarın, isēmlēp eytkende. Dıvan volosınan Miñdēyar mēnen ulı
Mevlēt Qarabayēvtarzı, şul uq volostan höyergöl starşınanı, hart volosınan Urazımbet
Sirayēv starşınanı. Söleymendē. Murzalar volosınan Irışlı Qortkasov mēnen Ablayzı, minē,
yemgēhē 28 kēşēnē yanaralğa totop yēberērge boyora.

Oşo heberzen tivğan avır tınlıqtı bozop. Miñdēyar Qarabayēv starşına hüzge quşıla:
870 Elēgē ukazda isēmlengen böte başqorttar, starşınalar 1738 yıldağı bolala qatnaşқан ösön,
baş halıp, şraf atı tülep, yarlıqav alğaynılar za baha. Hezēr binaħaqqa qulğa almaqsılar, her
bērēbēz kürēp-bēlēp tora: Soymonov yanaral qulına ēlekken başqort, baş halıvına
qaramaştan, bıgasa yarlıqav tapqanı yuq elē, yevul yazaga tarttırıla, ye hörgön yēberēle. Min
unan imēn eylenēp qaytқан kēşēnē bēlmeyēm.

875 Bıl hüzzē Seyētbay batır Alkalın ēlēp ala:

— Miñdēyar starşına haqtı höyley. Bepeney starşına. Tölkösura batır, Küşep
batır şul Saymon yanaral quldarınan aştırıldı bit. Bēzzē le, yemeget, şul bērdar ağası köte.
Üz irkēñ mēnen baş halıp, dar aştında ülgensē. tērē köyö, qulında qoral totop, yavza ülgēneñ
mēñ artıq.

880 — Şulayın ul şulay, — tip davam ite hüzēn Yēyengöl. Bēz oşo ukazda
isēmlengen hemmebēz zē yavza ülērge ezēzēr Tik bıl bēr nise tişte batır, ħatta bēr nise yöz
nöger batşa yavı — mēnerlegen ġesker qarşılında diñgēz yanında kēskey kul kēvēk
kēne. Kümekleşken yav qaytarğan tizermē? Yav asır ösön ġesker kerek, ħalıqtı küterēr
kerek. Üzēgēz bēlehēgēz: başqorttar ozaq yavzan, kırılıştan huñ bik miktegen Ularzı hezēr

885 yañınan yavğa küterëv bik avır. Yětmehe, Һalıqtı kirë hürëp, batırzarğa ayak salırğa torğan hatlıq yender ze küp Һezër arala.

Bıl keñeş-töñeş küpmëge huzılğandır, tariһ unı böte dëtaldere mënen bëzge kiltërëp yëtkëre almağan. Ul keñeşmenen sala-sarpı gına meglümetter ҡalğan.

Emme 1740 yıldıñ fëvralënde Tırnaqlı volosınıñ Möhemmet avılında yermöhemmet
890 öyönde yıyılğan küp këne starşınalarzıñ, batırzarzıñ bıl keñeşleşëvë ehemiyetë yağınan tarihta üzënsë bër belekey қoroltayğa tiñ. Bında 1735—39 yıldarzağı yav baştarında yörögen starşına-batırzarza, elë atalgansa Ey volosı starşınahı Alan Yëyengol, Dıvan volosınan Mindëyar starşına ulı Mevlët mënen Ҙaratavlınan İslamğol Yuldaşëv starşına, Ҙıvaқан volosınan Ayıtқol starşına, Tamyandan Seyëtбай batır, Yëyensura batır h. b. yıyılğan bula.

895 Oşo yıyında ozaқ keñeşleşkenden huñ, Alan Yëyengol starşına, Miñdëyar hem tağı bër-ikë iñ yaқın yarandarı mënen hüz bërketëvënsë, iñ töp fëkëren-emelën urtağa hala:

— Yemeget. yonsoğan, örkken Һalıqtı yavğa küterër ösön, aşқındırır ösön bër gëne emel bar, — ti ul. — Ul da bulha il-yortka baş bulır Һan tabıv, Һan isëmënen yav küterëv. Arabızza geyretlë batırzar, abruylı aқhaқaldar, starşınalar bulha la, höylegenëbëzse, bërëbëz
900 ze Һan bula almay. Ni ösön tigende, қаранан sıққан Һan bulmaş, bulır teқdirze le uға han bulmaş.

Yemeget, min hëzge töp sërëmdë, emelëmdë asam: ikë yıl samahı iñdë min üzëmdë bër sërlë izgë ezëmdë yeşërëp aşrap yatam. Ul Kubanden қazaқtar arahına қasıp, azaқ bëzzëñ yaққа kilëp sıққан Һan. Soltangerey atlı. jungar Һanı Sunanıñ kinye ulı. "Қazaқ-
905 қарағалпақтар arahında ul Һan isëmë mënen gëne түгël. Қараһақal isëmë mënen dan alған olo batır za her yaқtan arzaқlı, uқımışlı ezem: yav күrgen ir. zatlı neşël. Soltangerey Һandıñ EstrҺan diñgëzë yağıнда, imbı yılға yanında 80 mëñlëk gëskerë ҡalğan. Eger bëz unı Һalıққа başқort Һanı itëp iğlan қılһақ, ul gëskerën başқorttarға қуşıp, Resëyge qarşı yav asmaқsı.

Bıl hüzzerzë isterë kitëp tınlap ultırған başқort starşınalarınıñ begzëlerë elle Һandı, elle Yëyengoldo Һuplan, 'hay, merzes' tip қëvetlerge kërëşe. Eylë aқhaқalınıñ hüzën қëvetlep, raşlap Mindëyar starşına notoқ tota. Ul Soltangërey-Қараһақal Һandıñ bik uқımışlı hem dindar, teқëve ezem bulıvın, Һajılığın höyley. unı üzë күрëp bëlëvën, batırlıқтарın, aқıllılığın delilder mënen üzënsë raşlay. Һandıñ üz artınan yarzamға қазақ hem қalmıқtarzı la ëyerte alasаğıна іşandıra ul.

915 Қırқıv Һelden қотолоv emelëne, күkten төşкен bıl beһëtke қıvanışқан қорзаğıлар Soltangerey Һandı тизërek сақırıp kiltërëp, Һan itëp iğlan itëvzë yehetlevge le Derrev kilëşeler. Yermöhemmet Һужanıñ tuғанı 'Közrettë Һandı сақırır sapқın yëbertëvge küpmë

vaqıt ütkenđer. Bër zaman un biş hıbaylılı mänen Qarahaqal han kilöp te töşmehennemë?
Kötkenderenen küpke artıq tamaşanan küpmë yav hem batırzar kürgen başkort türe-batırzarı
920 gejevhenöp kavşabırak ta qala. Aldarında baştan-ayak qorallangan bına tigen un biş hıbaylı,
şunıñ başında yılkıldap torğan qara atqa atlangan. östöne yılı tun başına tölkö bürök keygen
koñgort yözlö matur qara haqallı möhabet kevezelë Qarahaqal batır başıp tora. Atınıñ eyer
öpsönderë zatına tiñ bulğanday kömöş mänen nağışlangan. batırzıñ bilëndegë kömöş qınlı
kekrë kılısı firüze taştar mänen bizelgen.

925 Han batırzı ololap, eyerënen tigendey küteröp öyge alıp inges, ul tağı oplatırak hem
qırışırak bulıp kürëne. Qarahagaldıñ tanavında yemşeytöp yara ezë yarılıp yata. hul qolağı
özök, senoyey barmağı yuk. Bıları indë unıñ han zatına qarağanda batır bulıp yavza ye qol
bulıp davza alğan yara-yaza ezzerëne oqşay.

Elë gëne at östönde yavgir bër batır bulıp ultırğan Qarahaqal öyge inöp östöv-başın
930 halıp, yıvınıp, türze mender östönde ayak böklep ultırğanında yelen. sitëk keyöp alğan,
başına salma urağan din ehëlëne, totoşlay hajıga evërële.

Qarahaqal artınan eyeröp, böte tabın, hüzzeren ayırım-asıq işettëröp, yarım köylep
ozak qına doğa qılğandan huñ, uğa yeneş ultırğan Yeyengol starşına bër az kaykaya biröp,
hüz başlay:

935 - Gızzetlë ve hürmetlë Soltangerey han, Sëbër yulı mënëñ Nuğay yulı volostarınıñ
oşonda yıyılğan iñ abruylı starşınaları hem iñ arzaqlı batırzarı keñeşöp höyleşkenden huñ,
qoroltayıbız isëmënen hëzzë başkort yort-ilëne han itöp saqırırğa qarar kıldı. Resey
padişahınan, kafırzarzan yebër-zolom kürgen fekir mosolmandarıgızzı qursılap, bëzzë,
başkort yort-ilën üz közretëgëzge alhağız tibëz. Alla-peygamberëbëz, qoroltayıbız isëmënen
940 kören üböp, başkort mosolmandarıgızzığa han bulırğa razıylıgıgızzı ütënöp horaybız,
Sottangerey han!..

Alan Yeyengoldoñ bıl ütënës hüzen huplap, qorzağı böte başkort türelerë-batırzarı
Qarahaqalğa borolo-borak baştarın eyzëler Hem, doğa qılıp, bını alla-peygamber isëmënen
da nıgıtıvzarın añlattılar. Bër az; gına tın ultırğas Qarahaqal tamağın kırıbırak yarım
945 başkortsı, yarım törkise, nisëktër. hart aktsëntı mänen halmaq hem talğın gına höylerge
kërëştë:

— Üzëm qasandır mejüsü irdëm. Halbüki, hemmehë üz közretëne: min hekiqige
döşendëm ve mosolman uldım. Allahı tegele ve Möhemmetgeliesselam peygamberëbëz
közretë fekirëgëzzë Mekke ve Mezinege haj kıldırzı. Şular uq miñer farız jungar ırugları han
950 tehetën zalim-abzam Galdan-Sërenden alıp bir mekke monafıge itër. Qayda han farız ulsam.

şunda hekiqet tivğar ve Allahu tegele, Möhemmetgeliesslem piğember atı şan ulır. Jungarstanda minö “degi” dip lekelemekler emme bu abzam aldında örkme dendër. min ğesker bërlen kaytayım — bütense höylëşerler. Min üzeme ırığdaşlarımdıñ tuğılına, dehi nıgırağ atam iştelëğë tuğrılığarına inanam.

955 Emme-lekin elë möminderëmdëñ avır helën kürges, üz eşlerëmdë vaqıtlısa qaldırıp, mosolman hörlögö ösön, kafërzarğa qarşı yavğa sıgırğa tayyarmın, hëz miñe han tehetë kehet itehëğëz e miğge unı istiħkağ itmek lazım. .Minëñ yaqlılar — ensarlarım Jungarstanda ğına tüğël, kırğız-kaysaq dalalarında la küp. Min 20 mëñlëk ğesker kiltëre alam. inabatığızğa huş.

960 Qarahaqal höylevënen tuqtap, quynınan törövlë qağız kiltërëp sığara la dokumëntı mënen qorzağılarzı tanıstırıp sığa. Bıl—unıñ han zatınan ikenën raşlavısı han tayrahı, hargaya, tavşala töşken qalın qağızzağı tüñerek şekël eşene yazılğan isëmder tëzmehën añlatqanday itëp, Qarahakal: “Bıl töp vesikem hanlık tayrahında minëñ atım Soltangerey dip tërkelgen. ğörbette yörmekte minë Qarahaqal dip atamışlar. Hanlık qılğanda resmi

965 Soltangerey atalala lazım”, ti.

Nisëk këne bulmahın, har nemenëñ üz tërtibë-nizamı bar. Şunı şartına kiltërëp, qoroltayğa yıyılğan başqort türelerë kören übëp, anttar birëp, Qarahaqaldı han itëp iğlan itëvzëñ tantanalı tsërëmoniyahın ütkereler. Hanlı bulıp, şunıñ şerefëne bër-ikë kön hıy-hörmet. degüyet kürhettekës, başqort starşınaları, batırzarı Soltangerey handan tevgë farmandı

970 alıp, yort-yërzerëne taralır bulalar.

Elbitte, hanına küre qanunı, helëne küre farmanı. Qarahaqaldıñ başqorttarzı yav sabırğa saqırıp oran halğan tevgë farmanı elëge bilğëlë tüğël. Emme Qara-haqal-Soltangerey handıñ tuğanı İskender soltan isëmënen taratqan bër hatı han farmandarınıñ yusığın asıq toyzoror töşlö. Törkisenen russağa terjëmele arhivtarza haqlanıp bëzzëñ könderge kilëp

975 yëtken bıl hat-farmandıñ totmarı şunday:

“Yırağ yërden yaqın küñël bërle bëzdin Esfendiyer han uğı İskender soltan Devletgerey hanı ulı Soltangerey batırdan küpdin küp selem Hesretlenmeñëz, 150 ğesker ile bëz oşbu martta kildëk, 25 000 ğesker bëzden soñra Möhemmethan soltan ile aprël ağırlarında yaħud maynıñ bërëñçë köñnerënde kilër, diñğëzden Direhen 80 000. Ul çak

980 karasınlar idë. Min İskender aldan kildëm, Möhemmet soltan Jim tamağında Aru-Urık qaşında, yağni Urkara diğen töbekde ak kom östënde ğeskerë bërle kaldı. Minnen, İskender soltannan. başqort qevëmëne, hemme zatlı starşınalarğa, batırlarğa küpdin-küp selemetlëk. Bëznëñ qanun hezër üz ködretëndë. .Mosolman qılıçı küterëldë, moñar bër këm

şiklenmeşen. Këmde këm inanmıy, ul kofërdër ve kanunıbizniñ yavız doşmanı. Dıvan
985 volosınan Miñdëyarğa, Eylënen Yëyengolğa, Qaratavlınan İslamğolğa, Qıvakandin Ayıtqol
batırğa, Murzalardan yermöhemmet mullağa. Qıvaqandan Abdulla batırğa ve hemme
batırlarğa küpdin-küp selemetlëk...’’

Bıl qağızga Devletgery batır han İskender soltan Soltangery han isëmderënen
körendëñ tevgë bismillaları mënen tüñerek möhör — pëçat başılğan.

990 Han-soltan isëmderënënen taratılğan bınday hat-farmandar oran urınına yalğan
höreng tartha la halıq üsëvyarhıvın kabartır qur hëzmetën de ütegen küpmëlër. Başqort
starşınaları bıl qurız üzzerë tëlegense östep, samahız şaştırıp, hel-eñüyeldë küpmë gëne
qırkıvlandırıp yëbermehën, han oranı barıbër üz ëtnën eşlemey qalmağan: bër zaman törlö
volostarzan nöger-nöger bulıp han yanına başqorttar ağıla başlağan. Qarahakaldıñ un biş
995 hıbaylılı bër mel altmış këşëlëk nögerge, unan ös yöz, biş yöz, mëñer këşëlëk gëskege
evërëlgen. Handan farman alıp, sapqın yaran bulıp kitken Miñdëyar Qarabayëv starşına ulı
Mevlët mënen Dıvan yağınan, Alan yëyengol starşına ey buyzarınan, İslamğol starşına
Karatavlınan, Eyëtkol batır Qıvaqan, Seyëtbay batır Tamyan yaqtarınan yav sapkandarğa
kor baştarı bulıp Qarahakal stavkahına allı-artlı tigendey kilëp töşken.

1000 Han yaran-yahavılhız bulmaş. Oşo uq kor baştarı Qarahakal tarafınan yaran-
yahavıldar itëp teğeyënlengen. Heyër ular teğeyënlenëp, yav sabırzay gëskege oyoşa
başlağansı. Qarahakal handıñ hem unıñ qorzaştarınıñ geyet kişkën hem möşköl hëlderë le
bulıp ala elë. Ular qoroltayğa yıyılıp, han iğlan itëp yörögen aralarza, ëlëkkë bola başlıqtarın
totorğa gëñëraldan ukaz mënen kilgen Raman Urazlin tigen tılmas, batşa yaqlı Közeş
1005 Raħmanqulov, Şığanay Bursakov, Urazmet Sirasov këvëk starşınalar mënen bërleşëp,
Qarahakaldı qolğa alırğa samalayzar. Bıl batşa yaqlı türelerzëñ şul uq Ey buyındağı Beşkey
tigen avılda ikë yözge yaqın qorallı haldattarı la yıyılırğa ölgöre. Qıyırakëş itkende şunday
gëskege mënen 20 —30 börtök këne han nögerën hem irandarın uratıp alıv hem esir itëv elle
ni tormaş inë këvëk. Emme şunday qırkıv hëldelë tęgëlerzen küp aybarlı hem taşılıraq bulıp
1010 sığa Qarahakal batır. Handı qulğa alırğa tigen emër mënen Veşkey avılınan ilsëler kilëp
yëtëvë bula, Qarahakal böte yaran hem nögerën eyertëp üzë tęgëler yanına kilëp te töşe.
Handıñ qorallı hıbaylıları nisëk këne geyretlë kürënmehën, ular ikë yözlep gëskege hem halıq
taşkıını eşëne kilëp kërges, darya urtahındağı këskey utravğa oq-şap qalgandan bula; darya
az gına tulqınlanhın — utrav hëzër yotolor töşlö.

1015 Küpmëlër ıgı-zıgı hem şav-şıvzan huñ, avıl urtahındağı zur mayzandağı halıq taşkıını
tınpı qalganday bula bër mel: bötehënënen küzë. bar iğtibarı ëlëk kürgen yeki qayhıları bërge

yörögen atlı qorallı başqort starşınalarına qarağanda möhabet kevzelë, qara haqallı, qoñgort yözlö hıbaylığa — Qarahaqalğa töbelgen. Ul irebe batır kılısı mēnen bër hēltehe, bër yulı bër nise baştı kıyıp töşörör hımaq, e küpmē yav kiskeñ yarandı elë qulsalap alğan qorallı
1020 kēşelerzē yēñēl gēne yarıp sıgıp kitēr töslö.

Bınday melde Qarahyqalğa qoral kösöne qarağanda aqıl kösö östönörek barıbër. Ul üz derejehēñ bēlgendey, bıl heter tınlıqtı üzē başlap bozorga la yıynmay.

Elë: at östönde ütkēr hem uysan qaraş mēnen gōrur ultırıvın bēle. Bër avıq gējephēñv-aptıravlı tın tamaşanan huñ, Qarahaqal Yēneşehēndegē Yēyengol starşına tēlge
1025 kile: kör tavış mēnen ul Qarahaqaldıñ Soltangerey han ikenlēgēñ hem unı başqort starşınaları, batırzarı qoroltayza başqort hanı itēp tanıp, qōren übēp ant itkenlēkterēñ bēldēre, halıqtı han bayrağı aştında rus türelerēne qarşı yavğa sıgırğa saqıra. Unıñ hüzēñ Közeş mēnen Şıganay starşına bülērge. Qarahaqaldı batşa geskerzerē qulına totop birērge tip bër nise tapqır yaşkıñıvzarına qaramaştay, ular hōrenē halıq şavı hem Yēyengoldoñ qalın tavışı
1030 aştında qaplanıp qala.

Yēyengol artınsa hüzzē Qarahaqal üzē ala. Ul at östönde ultırğan köyö, atınıñ qarızı şıgırlatıp tıyrılap başıp torovı aştında, qoroltayza höylegenserek kışka hem ışandırğıs notoq tota. hatlıq yenderge, yat bavırzargā ayav bēlmeşke kereklēk mēnen hüzēñ bötöre bıl yulı. Üzēñ bik sabır hem olpat tōtoşo, aqıllı hem oştā höylevē mēnen Qarahaqal küpterzē üzēñēñ
1035 yağına avzarırğa, üzēne hōrmet uyatırğa la ölgöre. Azaqqa taban mayzan buyınsa unıñ hüzzēñ huplağan avazdar köseyēp kite. Bër azzan indē Qarahaqal nögerzerē tirehēne bër törkōm hıbaylılarzıñ”. halıqtıñ tıgızırāq tuplanım, huplan şav-şıv kilēvēñ, e tire-yaqtıñ ekrēnlep hireklenēvēñ. bër kise qor Hıbaylılarzıñ avıldan sıgıp hızıvın küzetērge mömkin inē. Şulay itēp Qarahaqaldı totorgā tip yınğan batşa yaqlı türelerzēñ hıbaylıları, Közēş
1040 Raqmankulov, Şıganay bursakov starşınalar üzzerē Qarahaqal batırzan saq-saq qasıp qotolalar. Bıl — halıq aldındağı tevgē sıgışı, bērensē yēñēvē inē hıandıñ. Qarahaqal bēlēmlē, üzē sesen, batır ir, tigen danınıñ başı la inē bıl.

Emme sesen davza, batır yavza hıñala tigendey. Qarahaqaldıñ yavalıştarı alda inē elë. Uğa başta elēgē Raman Urazlin, Közeş Raqmankulov, Şıganay Bursakov starşınalar
1045 kēvėk hatlıq yender mēnen bër nise tapqır alışırğa tura kile. Bıl yulı hüz-sesenlēk kēvehē tūgēl, batırılıq, kös-kēvet alğa sığa, alış mayzanın yav yalanı alıştıra.

Eger yavız türēlerzēñ yebēr-zolomonan tamam bizregen halıq yarlı-yabağalar Qarahaqal tirehēne tuplanhalar, batşa yaqlı starşınalar za. hōkūmet isēmēnen köslep-qurkıtıp, baytaq kös yıyalar. Qarahaqaldıñ başta ös yöz kēşēnen torgan yavınıñ Urazlin qul

1050 aştındağı ös yöz kēşēlēk başkort hem mişer, yöz kēşēlēk kazak otryadtarı mēnen tevgē berēlēšē mart urtalarında bula. İkēnsē berēlēš vaqıtında Qarahaqaldıñ kōsē ikēlete artıp kite. Şul yavzarzıñ bērehēñde hōkūmet ğeskerē yağında huğışıp yōrōgen Yuldaş mulla zur ğına otryadı mēnen Qarahaqalğa kilēp kuşıla. Halıktı nisēk te albırğatıp yōrōgen hatlık starşınalarğa yavzan nisēk te boşop, aybanıp qalırğa tēlevsē mōrtetterge qarşı Qarahaqal
1055 barımta revēşlerek kōşōk-kōşōk sapkındar za oyoştorgolay.

Qarahaqaldıñ danı üzēnen alda yōrōy. Hān isēmēnen birēlgen farmandarı hālıktı yavğa küterēr oran bulha, batır tigen danı, aqıllı hem sesen tigen maqtanısı küpterzē bağındırır kēvet bula. Uqımışlılığı mēnen hajılığı la üzēnse bēr kōzretke ēye. Bērevzerge ul yavza yēñēlmeş batır, bērevzerge yarıšta al birmeş sesen, begzēlerge iñ uqımışlı hafız,
1060 ololoqlo hāji, oluğ hān bulıp aldarına başır. Şul helet hem tituldarzıñ bēr kēşēle yıyılğanın uylahañ, hoqlanırılık hem ğejeplenērlēk te şul. 'Karahaqaldın heletlēkterēn hem batırlıgın zamanında Rus türelerē hem tarihsıları la tañırğa mejbūr bulğan. E hālık 'Karahaqaldı kürē-kürmeştēn unıñ turahında yırzar, lēğēndalar sığarırğa la ölgōrgen. Ayırata unıñ turapında yavza uq ta, pulya la almay tigen heber kiñ taralğan. Unıñ kōs-kēvetē, kılısı, atı
1065 ilahılaştırılğan, üzē izgē yēn itēp kürēlgen. Emme batırdanı qoro köste, aqıl hem taşılılıkta ğına tūğēl, uğa küpterzēñ inanıvında la. E inanıv — yartı iman, olo kēvet. Karahaqaldıñ küpterzē inandırır hān isēmē yalğan, halğan oranı qoro hōren bulıvına qaramaştan, hıyal mēnen ğemel ayırmahın, esē heqiket ketğilēğēn de taşılı hem sabır kisēre ul.

Ey buyındağı bēr nise qatı berēlēşterzen huñ. Qarahaqal aprēl başında, Ey, Yürūzen
1070 ürzerēnen Ağızēl başına sığa. Yazğı özök yul, tav-taş arahı, özlōkhöz berēlēşter Qarahaqal yavın ayavhız yonsota, unı üte möşköl helge quya. Östevēne, batşa ğeskerzerēnēñ tōp kösterēnēñ tire-yaqtan uratıp yaqınlaşıp kilēvzerē turahındağı şomlo heberzer ze könden-kōn köseye bara. E Qarahaqal hān vegeze itken 80 mēñlē ğesker ze, unan heber-hetēr ze yuk.

Hāndıñ ēnēhē İskender soltan kul aştındağı bıl ğeskerzē yullap, tōşlōk yağına ikē ös
1075 ret başkort sapkındarı yēberēle sbērēlēvēn. Tik ularzıñ bēr nişehē Yayık. Ęmba buyzarın küpmē ğēne kızırmahın bēr ni tapmay kirē eylēne. İskender ğeskerē Başkortostağa yaqınlaşıp kile, İrimburzı alğan imēş, tigen heber ze imēşmimēş bulıp sığa Şulay za İrimburzan yöz illē sakrımdar alışlıkta ul ğeskerzē üz küzzerē mēnen kürēvsēler ze bula. Lekin ul ğesker, kürgen-bēlgen ikē başkort raşlavınsa. İskender soltandıqı tūğēl iken. Üzēn
1080 İskender soltan itēp tanıtır bıl ezem ēlēk başkorttarza hēzmet itken bēr qazaq. Qarahaqaldıñ duşı ğına bulıp sığa. Ul ğeskerē la batşa ğaskerzersē tarafınan qıyratılıp. Karahaqalğa kilēp kuşıla almay tarqala.

Ana şulay esë hekişet raşlanıp, kişken kereket hel kilëp tivğanda la. Karahaqal bılarzı halkın qan hem taşılıq mēnen ütkerëp yēbere, yavzaştarı ni hetlë gēne azap hem
1085 ikēlenëp qalmahın, ularzı yanınan yavğa tuplarlıq aqıl taba. Hattā Qatay volosınıñ batşa yaqlı bër Küzekey Qolsurin tigen divamal başkortoñ, zur gına nōgerē mēnen qapıl Karahaqal yavı esēme ütëp inëp, hanga:’‘ye vegeze itken gēskerēñdē kürhet, bulmaha esir itëp rustarğa totop birem’’, — tip yanağan sağında la bıl başkişerzerzēñ avızın qaplarlıq hem yūgenlep alırlıq emelēn taba ul. Uq yētmeş yērgē kılıs huzıvzıñ da fayzahızlıgın bēle batır.

Bër mel batşa yaqlı Bulat Yelēkeyēv tigen starşınanıñ 'Karahaqaldı totmaq bulıp ēzerlëklep kilgen sağında bër yavza bōte otrıadı tiyērlëk hanga esir tōşe. Şunda Tēlevkey isēmlē bër qatay başkorto üzēñēñ handı ye totorğa, ye ültērērgē yēberēlgenēn tanıy. Bığa karşı Karahaqal:’‘Nige elē yav melēnde totmanıgız ye sabıp ültērmenēgēz’’. — tip mışkıllı kölöp yavap bire le başkişerzē ültērtēhē urında, üzēne hanga gēsker yıyışırğa tip qaytarıp
1095 yēbere. Şunday yēgētlëk eşley alha, üzēne bër çin birëp, yaqlın yaranı itērgē le vegezeley ul.

Handıñ eytkenē — bulha qot bulır: ana şul uq Qatay volosı başkorto Tēlevkey Ulatimērovka yēgētlëkterē ösön han knyaz çinin bire zur bër qorbaşı itëp tegeyēnley.

Karahaqal izēl başında hērbı lagēr qora. Bında, tavtaştar, urman-yılğalar mēnen kamalğan hil urında, yavyul mēnen ayavhız arığan, yonsoğan gēskerēn yal-hēl aldırırğa. yañı
1100 köster tuplarğa, aldağı iñ hēter alıştarğa ezērlenērgē uylay ul. Batırğa hōñgölö yavğa timēr qalkanı ezēr bulıv za. uqlı yavğa harayta-köyegēhē hav bulıv za şart.

Karahaqal tarafınan farman mēnen yēberēlgen sapqındar elē bër volosta, elē ikēnsēhēnde hālıqtı derrev yavğa quzğata. Elē bër, elē ikēnsē urında yav yalqındarı qabına. 1740 yıldıñ aprēlmay ayzarında bıl yalqım Öfö. Pērm gubērnalarınıñ baytaq volostarına
1105 taralıp ölgöre. Ayırıvsa İset provintsıyahında hēter bula yav utı.

İzēl başında, Kıraqa tav itegēnde tuqtalğan Karahaqal hēzēr oşo hālıq quzğalışın bër yērgerek tuplarğa, dōyöm yēteksēlëktē oyoştōrorğa tırışha. rus hōkūmetē bıl yav yalqının yeyge hetlë baştırırğa aşırğa. Rus hōkūmetēñēñ biş mēñgē yaqlın rēgulyar gēskerē törlö yaqlap Karahaqal hērbı lagērına taban poğodqa sıga. Knyaz Putyatın mēnen Yazıkov
1110 komandahındağı gēskerzer aprēl ayında Ey mēnen Üzen arahındağı tavzarza. İtbay avılı yanında bērgē quşıla. Kapitan Kublitsskiy mēñ yarımli gēskerē, tuptarı mēnen Tabından Mindekke yul tota. Gēñeral Soymonovtıñ raportına qarağanda, rus gēskerē iyun ayında un mēñden aşır kite.

Ural tavzarın ikē yaqlap yabırılıp kilgen batşa gēskerē. baş küterēvsēlerzēñ vağırāq
1115 otrıadtarın kıyrata-kıyrata. avıldarzı köl-kümērgē qalğansı yandıra-yandıra. mayayzarında

İzəl-Yayıq baştarına yakınlay. Karatəl otryadtarınıñ baş küterəvge qatnaşı bulğan avıldarzıñ halkan këm bulıvına qaramaştan yazalap ye ültərəp. küpterən esir itəp ütəvzer arqahında, başkorttar böte gailelerə, bala-sağaları, mal-tıvarzarı mēnen tavzargā. Qarahāqal gēskerē yağına qasırgā tırışa. İzəl başında 22 mayza rus gēskerzerē mēnen Qarahāqal yavı arahında
1120 qatı huğış bula. Başlısa uq-hazaq, kılıs, höñgö, ara-tire hızma mılıtık, suqmar, kiştēn mēnen nisēk yēttē şulay qorallānğan başkort yavsıları, yen ayamay huğışvzarına qaramaştan, baştan-ayaq korallı, tuplı-mortiralı rēgulyar rus gēskerēne ozaq qarşı tora almayınsa, yav yalanında baytaq kına kēşelerēn qaldırıp, könyaqqa Kızıl yılğahına taban sigēne.

Ös-dürt könden Yayık başında kisēvze ikēnsē tapqır qatı huğış başlana.
1125 Qarahāqaldıñ algāşkı nōgerzerē Yayıqtı kisēp sığır-sıqmaştan, tav yulınan huzılğan gēskerē, ılavzarı tupqa totola. Yılğala, üzende tevlēkke yaqın huzıla huğış. Mēñ yarım lap gailēlē, bala-sağalı, maltıvarlı halıqtı Yayık aşā sığarıp, ışıgıraq urındargā yeşērēp, arıraq kitēp bōtkensē, Qarahāqal yöl illē hıbaylınan torğan sardavılı mēnen batşa gēskerzerēnēñ elle nise sabıvılın kirē qağa. Tav arahında taş urınına başıp, barlı-yuqlı qoralı mēnen bēr azım
1130 sigēnmey tevlēkke yaqın kēvetlē yavzı totop toror alhız-yalhız bıl huğış baş küterēvsēlerzēñ tiñhēz qaharmanlıgınıñ, iñ gēroyik alıştarınıñ bēr ölgöhö bulırlıq.

Oşunday uq huğış tağı Kızıl yılğahı buyında la qabatlına. Bındağı hēter huğıştā Kızıl yılğahı hıvı ısınlap ta kızılğa eylene, yılğa buyı hem hıvı yözerlegen ülēk kevzelerē mēnen tula.

Şul yağı la bar: bınday huğıştarza Qarahāqaldıñ gēskerē küpmē gēnē kırılmahın, kemēv tügēl, kirēhēnse, arta gına bara. Ülgen ye yazalanğan bēr huğışsıhı urınına safqa ikev başā. Eger unıñ izəl başındağı yavza mēn yarım lap huğışsıhı bulha. Sıbarkül buyına kilēp sıkqanda ul han ikēlete artқан — ös mēñden aşқан bula. Bıl gējep te tügēl, sönki oşo iñ hēter alış osorzarında gına la Qatay, Tamyān, Qıvaқан. Tēlev, Kübelek, Eylē, Qaratavlı. Qara-
1140 Tabın, Küzey, Tüñgevēr volostarınan baş küterēvsēler otryadı Qarahāqalğa yözerlep-yözerlep ağıla.

Bınday hel, baya eytkenēbēzse, karatəl otryadtarınıñ qanhızlıgına la nıq beylengen. Karatəl otryadtarı yav ütken yulda avıldarzı yandırıp, igēn başıvzarın tapatıp, küpterzē hörgöñge yēberēv östōne, unarlağan kēşelerzē aşıp ye yazalap ültərəvzē yaman bēr gēzetke
1145 indēre. Yenehē, şunıñ mēnen halıqtıñ qoton almaqsı ular. Lekin bıl yaman qanhızlıq kötkendēñ kirēhēn bire. Halıq böte gailēhē, mal-tıvarı mēnen qubıp, baş küterēvsēler yağına qasa. Kübēhē doşmañga birēlmey, baş halmay huğışıp üle, yaza qulına ēlekhe, tüzēmlēk mēnen yaza-ülēm küzēne karap bara. Şuğa, kürehēñ, iñ qanhız türelerzēñ bērehē Knyaz

1150 Urusov İrimburza herbi sovëtta, başkorttarzı aşıp ye baştarın kişep ültëröv, qabırğalarını
hındırıp, timër qazıqqa ultırtıp, kıızğan timër başıp yazalav, qolax hem tanavzarın, telderen
kırkıp alıv kötken yözömtelerze birmenë, tip tanırğa mejbür bulğan.

Her helde, qorzan qoro qalgansı, yav eşende ülevze heyërlerek kürgen halıq.
Totqonda la küpter üzzeren kıyıv tota bëlgen.

1155 Bıl yaqtan Seyëtbay batırzın üzën totoşo ayırıvsa gıbretlë. Gezette, yav başlıqtarın,
totqas ta, urınında yazalap ültëre torğan bulhalar Seyëtbay batır bër yavza yaralanıp qulğa
ëlekkes, Minzelege gënëral Soymonov qaramağına yëberële. Gënëral in abruylı batır
yarzamında unın ulı emindë hem Qarahaqal handı qulğa töşörmeksë. Şunın mänen ul,
yenehë, Seyëtbayzın da ulın da handın da gümëren haqlarğa vegeze ite, batırğa aksamal
tekdım ite. Seyëtbay batır bıl tekdımge qarşı, ayak-qulındağı bıgavğa qarap, “bër totqon
1160 bulıvı la bik yetken, üz ulımdı hem handı, üz başımdı ayap, heleketke quyırğa bında alyot
yuk”, tip kıyıv yavap bire.

1165 Gënëraldın Sayëtbay isëmënen yalğan hat yazdırıp, Emindë hem Qarahaqaldı totorğa
bulaşıvı la buşqa gına bula. Seyëtbay batır, ataqlı Aldar İşengildin, Yemmet Bikëyëv
tarhandar mänen Minzelele bërge darğa aşılha la. ularzın yulın Qarahaqal yavı safında uldarı
Emin, Mısır, Mullammet batırzar davam ite.

1170 1740 yıldın 4-së iyunënde Tubıl yılğahı buyında Qarahaqal yavının huñı hel itkës
huğışı bula. Bıl yulı la baş küterëvseler üzzeren ayamay ayavhız huğışızarına qaramaştan,
tuqtar mänen qorallı rus gëskerëneñ höjümën tuqtata almayzar. Bıl yavza Qarahaqaldın in
yakın yarandarı, yahavıldarı Miñdëyar Qarabayëv. İslamgol Yuldaşov, Yermöhemet
Hajiyëv h. b. helek bula. Qarahaqal üzë qatı yaralana. Emme bër ös yözlep qalğan nögerë
mänen doşman qulınan qasırğa ölgöre.

1175 Batırzın yarahı yavza yamalır tizer. Qarahaqal şul köyö tağı bër nise tapqır alışıp
qaray hem. azakqı sikte tamam yëñëlëp, bër illëlep hıbaylıhı mänen ëzerlëklevzen qasıp,
qazak dalalarına inëp yugala. Qarahaqaldın töp kösterë, alayzarı kıyratılğas, batşa
gëskerzerë baş küterëvselerzeñ urman-tavzarza bülënep qalğan ayırım otrıyadtarın bëremlep
yuk itërge, urman-tavğa qasқан halıqtı ëzerlëklerge kërëşe. İzël başında, Yamantav buyında.
İnyer üzenderënde. Kızıl buyında yañınan huğıştar qabınıp kite. Lekin bër bërëhënen alıq
yeki bülengen, uratılğan Tëlevkey, Emin, Aka mulla, Sırımbet batır qaramağındağı nögerzer
1180 yavza bërem-bërem tar-mar itële. Azak, Karatël otrıyadtarı urman-tavzarza qasıp-bosop
qalğan gailelerze, qatın-qızzarız, bala-sağalarız, mal-tıvarzarız ëzerlëklep tereşlep üte;
osrağan bër kız-kırkındı, bala-sağanı mışkıllap, ye ültërëp, ye esër itëp bara; avıldarız

yandıra, igënlëkterzë, kebebderzë ürtey, mal-tıvarzı kıvıp alıp ye bulmaha kırıp kite. Şuğa küre ülëmge dusar itëlgen bıl ğailelerzëñ kübëhë, qoralı ye qoralhız köyö, ağas-taş aralarında azakqasa huğışıp ülëvzë artığıraq küre. Tav aralarında özlökhöz qan qoyola.

1185 huñınan Minzele yaza komissiyahınıñ meğlümetterëne qarağanda, 1735—1740 yıldarzağı başkort yavzarında 40 mëñlep baş küterëvsë hëlek bula, 7 mëñ yarım këşë yazalap ültërele, mëñden aşıv këşë hörgön yëberële, 6 mëñ yarım samahı başkort qatın-qızzarı qol itëp alpavıttarğa taratıp birële, 17 mëñ yılqı hem hıyır malı tartıp alına, 400-lep başkort avılı yandırıla.

1190 Rossiya kolonizatsiyahınıñ, karatël otrıyadtarınıñ qanhızlığınıñ yen öşötkes’‘ëşmekerlëğë’’ — başkort tarihinıñ iñ qanlı, fajıgelë bitterë bılar. Şunu knyaz Urusov 1740 yıldıñ 10 avğusında İrimbur yanında ütkergeñ yazalavı. 17 sentyabrze haqmar krëpoyë ergehënde tağı 125 këşëneñ başın kişëp, 50 këşëne aşıñ ültërev,

300 këşëneñ tanav hem qolaqtarın kırkıp yazalav mënen oslay. Azaq A. S. Puşkin 1195 üzëneñ’‘Puğaçëv tarihi’’ eşerënde bıl qanhızlıqtı,’‘ğënëral knyaz Urusov tarafınan Başkortostanda eşlengen yazalar iş-akıl kitmelë’’, tip qeherlep tamğalağan.

Qarahaqal yavının azağı oşonday qot osqos qanhızlıq, milli fajığe mënen bötövge 1200 qaramaştan, nindey ğëne aşıv-kışëvzer ze yandırıv-ürtevzer ze başkort halqınıñ azatlıq ösön köreş ruñın, ğeyretën hündere almay. Ul kös-qëvet tağı sayaraq bulıp, azaq Batırşa. Salavat Yulayëv yavzarında qalqına. Qarahaqal yavında köseye birëp quyğan halıqtar bërzëmlëğë — ul yavza batşalıqqa qarşı başkorttar mënen bërge tatarzar, qazaqtar. sıvaştar, rustar za qatnaşa — 1773—1775 yıl-darzağı Kreştien huğıştarında intërnatsional duşlıq, olo bërzëmlëk derijehënese küterële.

Qarahaqal üzë le uğa qezer bulğan yav başlıqtarınan küp yaqtarı mënen ayırılıp tora. 1205 Bërzen, ul, alda eytëlgense, zamanı ösön uqımışlı këşë, ošta diplomat, batır hem sesen. İkensënen, unıñ törlö halıqtar, yort-yërzer mënen beylenëşë köslö. Ösönsönen Qarahaqal nisëktër üte yılğır, üzën his qulğa töşörtmeş hem üz abruyın nindey helde le haqlap qala alır taşılı ezem. Üz zamanında ğubërnator Tatişëv, stats-sovëtnik Kirillov, knyaz Urusov. ğënëral Soymonov Qarahaqaldı totorğa tip nindey ğëne univërsaldar taratmahın, küpmë zur 1210 yarlıqaştar teğeyënlemehën, iñ avır saqtarza la, hatta hanlığınıñ yalğanlığı bëlëngende le bër këm de Qarahaqaldı totorğa yöregë yëtmegen hem unı buldıra la almağan. Ėlëkkë yav başlıqtarı — Seyët, Aqay, Kilmey. Aldar. Bepeney batırzar totolop, aşıp ültërelgen bulha. Qarahaqal bıl heter ejelden de qotolop qalğan.

1215 Şuga küre Qarahaqal şehşenēñ de yazmışınıñ da üz zamanında hem azaktan lēğendalar hem sērlēlek mēnen uratılıp alınıvı his gējep tūgēl.

1220 Qarahaqal hāqında tarihta törlöse yurav yeşep kilgen. Unıñ bērehē — Qarahaqal sıǵıśı mēnen qazaq imēş timeksē. Bını Qarahaqaldı qazaqtarzıñ Abulhayır hānı la. Baraq soltanı la zur hōrmet itēvēne, hān itēñ tanıvına qarap eyteler. Yētmehe, azaq ul qazaq dalalarına qaskaş, şul hān hem batır tigen danı mēnen şaktay ireyēp ala. Qazaqtarzan ikē mēñlep gēsker tuplap. qalmıqtarǵa barımta oyoştora; qalmıq-qaraǵal-paqtarzan bik küp ğenimēt — mal-tıvar, esirzer yavlap alıp qayta.

1225 Qarahaqaldı sıǵıśı mēnen qalmıq-qaraǵalpaqtarǵa iltēp yalǵavsılar za bar. Bını, bērzen, Qarahaqal üzēñ qalmıq hānı Suna-Qontaşlınıñ ulı Soltangerey hān tip tanıtıvınan sıǵıp eytēvzerē. İkensēnen, qaraǵalpaq hānıǵı şejerehē Qarahaqaldı üz ırıvına iltēp yalǵavzan kile. Qaraǵalpaq hānı Şeybek hān Qarahaqaldı üz şejerelerēnde Baybulathesen isēmē mēnen yōrōvēñ hem aǵahı İşēm hāndıñ ulı ikenēp raşlay. Şunıhı la ğibretlē: Şeybek hān urınına anav ilǵan Soltanmorat hān isēmē mēnen Öfö eyezē başqorto Abdrahman qaraǵalpaq hānı itēp üzēñ degüyeley hem Şeybek hāndı şaktay kısırıqlarǵa la yētēşe. Şuǵa, yenehē, aǵahı Şeybektē yaqlap Qarahaqal Baybulathesen qaraǵalpaqtarǵa bēr ikē qarımta 1230 yahay. Tik nisēk kēne bulmahın, ikē hān isēmē mēnen ikē başqortoñ yazmıśı yalǵana birēp quya bında.

1235 P. İ. Rıçkop üzēñēñ “İrimbur tarihi” tigen kitabında Qarahaqaldıñ bēr nindey ze hān ulı tūgēlēp hem qazaq ta bulmavın, belki yabay bēr başkort ikenlēğēñ isbat ite. Qarahaqal yavzarın üz küzē mēnen kürgen bıl rus tarihsıhı başkort batırın yeşley tıvǵan yaqtarınan sıǵıp kitēp. Urta Aziya, Kuban, Volga buyzarın küp kızırıvın hem şunda qalmıq hānı Qontaşlı ulı Soltangereyzeñ yazmışın bēlēp, şunı azaq üzē itēp tanıtıvın raşlay. Ğemelde qalmıq hānı ulı Soltangerey üz atahınan Volga buyındaǵı qalmıqtarǵa qaskaş bula hem şunda kēmderzēr tarafınan ültērēlēp taşlana. E ülgen ye ültērēlgen hān-batşa urınına yalǵan hān-batşalar peyza bulıv tarihta kiñ taralǵan hel: yalǵan Dimitriy, Pētr III batşa — Pugaçēv 1240 h. b. Qarahaqaldı hān itēp tanıtıv uyına kilgen hem şunı ğemelge aşırǵan Alan Yēyengol starşına batşa gēskerzerē qulına ēlekkes, bik qatı yazalav aştında hāndarınıñ ısın yōzōñ asırǵa mejbūr bulǵan. Yēyengol eytēvēnse, Qarahaqal — Nuǵay yulı Yurmatı volosı başqorto. Üz isēm-familiyahı: Miñlēğol Yulayēv. Atahı Nıyazğol. helevēk hıvı buyında öyö, ğayilehē bar Unda esehē Yēmēş, bisehē Qışbike, kızı Rehimbike, tuǵandarı Sitēmbet mēnen 1245 Bikbulat yeşey. (Bıl ğaile ozaqlamay totolop, barıhı la yazalap ültērēle.)

Karahakaldıñ 1740 yılğı yavzı oyoştorovğa, unıñ barışına beylä matërial tarihta şaqtay küp haqlanğan. R. G. İgnatëvtıñ bay ğına arhiv matërialdarı nigëzënde yazılğan ‘‘Karahakal — Başkortostandıñ yalğan hanı’’ tigen mekelehë başkort batırınıñ şeşsën hem tormoşon tulı ğına küz aldına bastıra. Lekin R. G. İgnatëvtıñ

1250 Bıl hëzmetënde le, P. İ. Rıçkovtıñ ‘‘Irimbur tarihi’’ kitabında, S. M. Solovëvtıñ ‘‘Rossiya tarihi’’ tomında la Karahakaldıñ küp eşmekerlëge az yaqtırtılğan, huñğı yazmışı bötönley bilgëhëz kalğan. Heyër, R. G. İgnatëv hem V. N. Vitëbskiyziñ uğa tayanıp yazğan ‘‘İ. İ. Nëplyusëv hem Irimbur krayı...’’ tigen hëzmetënde Karahakaldıñ elë 1740 yılğa saqlı Irimbur qalahın halıvğa qarşı yavzarza katnaşkanlığı, bër nise tapkır qazaqtar arahına sıgıp
1255 kitëvë, unan Yosof, Aqay batırzarziñ, atsabarzar yëbertëp, unı üzzerëne saqırtıv-zarı turahında ayırım meglümetter ğëne bar.

‘‘Başkort ASSR-ı tarihi buyınsa matërialdar’’ tomlıgınıñ 1-së kişegënde Karahakaldıñ huñğı yazmışı haqlında sala-sarpı ğına meglümet te salınıp qala. Ul 1749 yıldıñ yazında Qazağstanda ülgen buğay. Nisëk ülëvë turahında zamanında törlöserek heber
1260 taralğan. Karahakaldıñ köseyëp kitëvënen kırkıpmı yë Abulhayır handı haindarsa ültërevën aqlar ösönmö qazaqtarziñ Urta urza soltanı Baraq başkort batırın ağıvlatıp ültërtken tizer. Soltan şul uq vaqıtta bını qalmıqtar mänen kilëşër ösön ularziñ has doşmanı, hanlıq tehëtën degüvelevsënë yuk itëvë tip te uylayzar.

Karahakal batır turahında tarihi matërialdarga tayanıp yahağan üzëne bër
1265 baykavıbiz za oşonda tamam. Emme batır ülhe lë danı qala, tarihi şeşstëñ yamanmı-yaqşımı baribër atı qala. tigen şikëllë, bëzzëñse. Karahakal batırziñ eşmekerlëgë niqlap öyrenëvge, ayırım bër iğtibarğa mohtaj. Ni ösön tigende, başta eytkenëbëzse, bërzen, ul başkort tarihi ösön ataklı şeşs, ikënsënen, Karahakal yavın, unıñ yazmışın niqlap bëlmev torop, oşo yavzarza katışkan Yulay Aznalındıñ tormoş ağışın, unıñ ulı Salavat Yulayëv şeşsëñ
1270 terbiyelenëvën, gömümen, 1773—1775 yıldarzağı ataklı Kreştien huğıştarın, Salavat Yulayëv yëteksëlëgendegë başkort vostannietaniyëhınıñ haraktërin azağınasa töşönövë kıyın. Unan, bëzzëñ milli batırzarıbiz tilëlgë, tarihi küsegilëş, tarihibızzıñ törlö bitterë tağı asıgıraq kürënër këvëk.

1969

1275

BATIRŞANIÑ BATŞAĞA HATI

Alışta-alışta, ilëbëzzëñ tonyağında, urmanlı-hazlamıklı daryalar urtahında taş koyma mänen uratılğan Şlissëlburg tigen utrav-kelge bar. Evel ul batşalıqqa qarşı baş

kütergen yeki tël tÿzÿrgen kıyıv ir-yÿgÿtterzÿ — “kırkınsılı kÿşÿlerzÿ” — meñgÿge üz kazëmattarına alır yamanatı sıkkan qot osqos taş törme bulğan.

1280 Tarih şul taş kapsıqtıñ ütken bıvattarzağı yözerlegen qorbandarı arahınan ös hÿter totqonon ayırıvsa yaqşı hÿterley. Ularzıñ bÿrÿhÿ — taşqa başkan hüız mÿnen batşağa katı tël tÿzÿrgen neşriyetsÿ hem yazıvsı İvan Novikov, ikÿnsÿhÿ — Başkort vostaniyÿhÿ yÿteksÿhÿ Batırşa, ösönsöhö — ...impÿrator İyoann Antonoviç. Bılarzıñ bÿrÿhÿ koral, ikÿnsÿhÿ yalkınlı hüız mÿnen zur tehtëtÿ qolatırğa yaşkınp, batşalarzıñ qoton alha ösönsöhö kirÿhÿense, tehtët

1285 degüvelevÿ mÿnen kırkınsı bulğan.

Şul törmele oşo politik totqondar mÿnen bÿr zamandaraq yabılıp bik ozaq yatқан hem azaq nisÿktÿr qotolop sığa alğan bÿr seyÿr esirzÿ le işke alğı kile. Ul — ekonomist hem alhımik Filipp Bÿlikov tigen bÿr bende. Batşanıñ monÿta dvorında aqsa huğıvsı bıł ezem nindeyzÿr mutlığı ösön hörgöngÿ yÿberÿlgen. Emme hÿyleker Filipp, batşağa zur vegeze

1290 hem ısanıstar bÿldÿrÿp Sÿbÿr hörgönönen qotola alğan: imÿş, ul ikÿ esÿer yazıp qaznanı bayıtmaqısı, baqırzan altın tapmaqısı. Şul esÿerzerÿn yazıv ösön uğa eş urını itÿp Şlissÿlburg törmehÿ tegeyÿnlengen iken. Şunıhı la seyÿr, bÿrevzer yazğanı ösön, ikÿnsÿlerÿ yazır ösön şul törmege ÿlege. Baqırzan altın bulmaştı, muttan ni ömöt te, ni hÿter. Hÿterÿregÿ — tÿgÿler. Şuğa batşa bulıp ultırmaq İyoann Antonoviçtı la, şul batşalıqtıñ qolo Batırşanı la bÿr ök

1295 ayanıs yazmış — fajıgelÿ ülÿm köte.

Batşa harayı intrigalarınıñ qorbanı bulıp, haqsı-bağavıldarzan başqa ezem hem donya kürmey sabıy sağınan uq totqon üşken üşmÿr İyoann unı tehtëtke ultırtır ösön qotqarırga tÿlep törmege ütÿp ingen ofitsÿrzar bolahı vaqıtında sensÿp ültÿrÿlhe, Batırşa ihe, üzÿn-üzÿ qotqarmaq bulıp, törmele bÿr üzÿ baş küterÿp, tiñhÿz alısta helek bula.

1300 Batırşanıñ batırzarsa bıł huñğı alışı 1762 yıldıñ 24 iyulÿne qaray. Başkorttarzıñ 1755 yılıqı vostaniyÿları baqtırılğandan huñ totolğan Batırşa Şlissÿlburg törmehÿnde biş yıl yabıvlı yata. Taş törmenÿñ bÿr kÿşÿlÿk qarañğı, haşık hem halkın kamÿrahında yatıp tamam ızalanğan bıł batır, nihayet, aqıl yÿtmeş tevekkellÿkke baznat ite: bığasa bÿr kÿm qasıp qotola almağan darya urtahındağı taş kapsıqtan qulı-ayağı bığavlı köyö qasmaq bula. Yoqomhorap

1305 ultırğan haqsı ÿrgehÿndegÿ baltanı ÿlektÿrÿp alıp, ul bÿr nise haldat-haqsınıñ baştarın yara-yara saba. Törme ayakqa başa. Şulay qul-ayağı bığavlı köyö, törme ÿşÿndegÿ tiñhÿz alısta batır ayak öştö yÿn bire.

Batırşanıñ binday alışıñ “Batşa törmehÿ tarihi” tigen ös tomlıq hÿzmettÿñ avtorı profÿssor M. N. Gÿrnÿt Başkort vostaniyÿhı yÿteksÿhÿnÿñ romandargı toroşlo huñğı kıyıv

1310 azımı tip işke ala hem uğa maqsus bülÿk bağışlay.

Batırşanıñ kanlı baltahı mēnen bērgē kavırıy ҡelemē yatıp ҡala. Başkorttarzı batşaga karşı baş küterērgē saķırıp öndeme yazğan, azak totķonda batşanıñ üzēne tabaķ-tabaķ hat yazğan kavırıy ҡelem ul. Zur türelerzen uzıp, aķ batşaga barıp yulıķmağan bıl tabaķ-tabaķ hat, devlet arhivtarında haķlanıp, bıvattar aşı bēzzēñ könderge kilēp yetken. Ul hat mēnen
1315 batırzıñ yēyenderēñēñ, yēyenderē toķomdaştarınıñ toķomdaştarı tanışırğa, bēlērgē haķlı. Ni ösön tigende, ul XVIII bıvat urtahınıñ ҡımmetlē bēr yazma ҡomartķılı ğına bulın ҡalmayınsa, şul ütken zamandıñ tarihin, haķıktıñ könkürēşēn, uyarın hem tēlekterēn yenlē itēp hikeyelegen zur ezebi-tarihi bēr eşer derejehēnde le. Batırşanıñ batşaga yazğan (ķulyazma 100—130 bitter samahında) ğeyet zur hatı avtorzıñ üz başınan ütken hēlderzē,
1320 XVIII bıvattıñ urtahında Başkortostanda bulğan kanlı hem fajiğelē tarihi vaķığalarzı küz aldına baştıra, şularzıñ tēre şahiti bulıp, tarih hōyley.

...1750—1755 yıldar. Başkort yort-yēreñe tağı bik küp ölgönlökte, ҡazalar kiltēre, emme Resey batşalığınıñ ҡoton alıp uzğan Aķay. Kūsēm, Ƙarahaqal yavzarına ni barı un-un biş yıldar samahı vaķıt ütken. Ul yavzarzı rehımhēz revēşte baştırğanda, batşa karatēlderē,
1325 şunıñ Tēvķilēv işē ҡanhız türelerē tarafınan yandırılğan yētē yōzlep Başkort avıdarınıñ köl-kümērzerē yukķa sığırğa la, mēñerlep ültērelgen hem yazalangān baş küterēvsēlerzēñ, mēñerlep ҡolloķķa hem hörgöñge ozatılıvsıllarzıñ ah-zarı ҡolaķtan kitērgē le ölgörmegen saķ. Taştarğa soķop yazılğan ҡarğış ta yuyılırlık tūğēl. Tik ҡanhıratıp taşlangān Başkortostan ilē yavız türelerēnen, izēvsēlerēnen hēzēr ük ҡonon alırlıķmı huñ? Haķıķ tamam özlögöp-
1330 imğetēlēp taşlanmağanmı, ğeyret sikmegenmē?

İñ kanlı habak huñğılılır, belkēm. Yētmehe, ҡorbanın yēñēp, hamān şaşına bargān yırtķıs töşlō, batşa hōķümetē kolonizatorlıķ politikahın tağı la ayavhızırak ite: Başkort yērzerēñ talap alıv hattin aşı; yeylevlēkte, hunar bilemelerē yukķa sığa bara; hatta tav külderzen bığasa buşlay alınır tozzarğa hētlē yahaķ halına; sirēv hēzmetēnen, buşķa ılav
1335 kıvıvzan intēge haķıķ; yavız Rus türelerēnen, başkort starşınalarınan yarlı-yabağayğa kön-bayman yuk; aldav, alım alıv, yebēr-zolomdoñ sigē yuk. Hristiyan dinēne köslen suķındırıv za küpterzē matdiy hem ruhi yebērley.

Oşonday bötköhöz ıza-yafalarzan haķıktıñ sabırlığı tökenēp, üs-asıvı ҡabara bara. Ural buyzarında yene ҡara bolottar ҡuyıra.

Bēr saķma saķ, ҡızğan hava ķapıl dōrlep kitēr kēvēk. Bına şul mel uķ-hazaķ tūğēl, kavırıy ҡelem alıp köreş mayzanına Batırşa sığa. İl ağahı bulır kēşē şunı yaķşı añlay: haķıktıñ üs hem nefret ҡılısın ҡayrar ösön elē ğeyyerlenēp ҡoral şaltıratır batırzan biter aķıllı bēr yēteksē-başlıķ hējetērek. Üzē kēm huñ Batırşa? Şularzıñ ҡayhılı?

Batırşa—halıq tarafınan yaratıp quşılğan isēm-quşamat. Uniñ üz isēm-familiyahı:
1345 Abdulla Ğeli ulı Aliyev. Ul üz zamanınıñ uqımıñlı hem abruylı aqhaqaldarınıñ bērehē.
Tıvğan yağı, hatında eytēvēnse, Başqortostandıñ Sēbēr yulındağı Qarış avılı.

Bögölmenen bik ök yıraқ bulmağan Taysuğan tigen avılda Nadir Adraḡman starşına
komandahındağı zur ğına mezresege kilēp uqıǵanlıǵı bildelē. Mezreselerze ul un yıl tirehē
habaq alǵan, zireklēǵē, otqorloǵo mēnen şekērtter arahında zur dan totqan. Mezresenē
1350 tamamlǵanda, körendē ul yattan hem şerēhlep uqıǵan, ğerepse yaqşı bēlgen, azaq Irimbur.
Öfö, Qazan gubērnalarında iñ uqımıñlı mulla hem mözeris bulıp tanılǵan.

Batırşa küp kēne urındarza mulla bulıp torǵan. Bıl turala batşaǵa yazǵan hatında ul
şularzı atay: “...yıl yarım miqdarı Ğeyne ilēnde İleş mulla avılında tordom. Ğilēmlēkte ve
dehi İset provintsiyasēnde Möslim starşına avılında tordom, dürt yıl miqdarı. Andın soñ üz
1355 yēreme qayıp, Yanış komandasında Qarış avılında tordom, altı yıl miqdarı...”

Üz hatında yazıvınsa, Batırşa mulla halıqtarzı islam dinē, şeriġet qanundarı ruḡında
bulırǵa nesihetter bire, allanıñ yērzegē nayıbı batşalarǵa tınlavsan, iteġetlē bulırǵa öndey, ul
fēkērzerēn körenden ayattar, süreler kiltērēp, şerēhlep nıǵıta.

Şulay imēn-aman ğümēr hörgende, halıqtar arahında törlö heberzer hem bozoq eşter
1360 işētle hem bēlēne başlay:

Qazan. Irimbur, Tobol ğubērnalarında yeşegen mosolmandarzı Rus poptarı,
ġarēznameler yazıp, tamǵalar halıp, ḡristiyan dinēne kōslep kūsērērge kēreşkender;
mesētterzē yabalar, dinēn taşlamağan möḡemedizer (mosolmandar) östōne yahaqtar halalar;
küp burıs yökleteler, törlö tarlıq hem noksanlıq kiltēreler. Bıǵasa tav-kül-derzen alır tozzarzı
1365 qelġelerzen hatıp alırǵa boyoralar. şul ḡaқта ukazdar kilēp uqıyzar. Bıǵa riza bulmaǵandarzı
yebērlerge, tuqmargā totonalar, beǵzēlerēn qelġelerge yaptırıp quyalar. Yavız türelerzēñ
törlö yebēr-yafaları yētmegen, qayhı bēr qıyıraraq ir-yēġetterzē ültērēp taşlav ḡelderē le
yışaya. Batırşa üzē bik küp yebēr-zolomdoñ şahiti bula.

Ğezēllēk eşter bıl başbaştalıqtarzı, zalim nayibtarzan uzıp, batşa hezretterēne
1370 yētkērēr emel yuq.

Şulay donyalarzıñ tarlıǵınan miḡnetter sigēp, zarılıqtar qılıp tora torǵas, işētle
başlanı: Nuǵay yulı Başqortarı qoral ezērleyzer iken. Unan Sēbēr. Usa yulı Başqortarı la
qorallanalar, tigen heber taraldı. “Bıl heber ısınmı-buşmı, ul atlı, haplı qoraldar tözemek tik
tüġeldēr, bında bēr ḡikmet barzır. Bıl sērzē min añlamak tēyēşmēn”, — tip Batırşa il-ḡalıq
1375 arahına sıǵıp kite. Başta Sēbēr yulı İset provintsiyahındağı Meslim avılına yünele. Abruylı
miḡman-qunaqtı ḡalıq ḡörmetlep qarşılای. Kürşē halyıǵut volosı başqortarı yeylevze mejlēs

qorop, kıımız eşkende din, donya helderë haxında gëpleşken sahta, halık yavız türeler tarafınan kiltërëlgên ıza-yafalar haxında zarlıana. Batşaga la tël tëve.

1380 Beğzselerë qoral mënen yanap, qızğalırga öndep Aldar batır këvëk ir-yëğëtterën işke tüşöre, hüž elënen-elë ëlëkkë baş küterëvzerge qayta, huñınan köreş mayzanı qorop, başqorttar, mişerzer ikë yarı bulıp, kös hınaşalar, batırzargıa bülek öleşeler.

1385 Batırş şulay ikë ay samahı avıldan-avılğa, öl-kenen-ölkege yort-il arahında halıqtıñ tın alışın tıñlap küñëlëne halıp yöröy. Ul bını batşaga yazğan hatında gına küpke şımartıp, aqlap şulay, ti, kürehëñ. gemelde, Batırşanıñ bıl seyeşet-seferë halıqtıñ keyëfën hem tın alışın bëlëv gëne tügël, unı yavğa öndev, şuğa ezërlev mënen beylë bulıvı hağıraq. Sönki Batırş uzğan urındarza azak halık derrev revëşte yavğa sıga.

1390 Tora-bara Batırşanıñ üzëne törlö yaqtan halık vekilderë kilëp-kitëp yöröy başlay. Yey könö Küzey ilënen ikë başqort tuqtala uğa. Uran ilëne yomoş mënen bargan hem yulayқан һезretëbëzge kërëp, miraş malı haxında horaşıp kitërge bulğaynıq, tip tanıtı ular üzzerën. Batırş il-yort helderën horaşa: “Ni heberzer işëtehëgëz yörögen-torgan yërëgëzge hem yörögenderzen, torğandarzan? yorttağı halayıqtarığız ni helde ve ni keñëşte?” Ular eytteler: “his bër ni yuq”. “Minen yeşërmegëz raslıqtı, eytëgëz. Minen yamanlıq bulmaş. Üzëgëz şunu bëlëgëz: islam dinë haxına yenën fıza kıılır këşë til minë”.

1395 — Ey hezret, hinëñ këvëk këşëlerzen yeşërëp, këmge eytehë bulırbız. Heqiket hüž şuldır, këm: heber alışıp hel bëlëşkenderzër bëzzëñ Küzeyzer Ey buyzarı hem Ural arqyağı yaqtarı ve Nuğay yuldarı mënen. Yavızdarzıñ teket totqohoz yafalarınan gajiz ulmaq sebeplë, huğış qoraldarın ezërlep, attarğa atlanıp, doşmanıbızzıñ öştöne höjüm kıılırğa.

— Ni vaqıtta?

— Elë vaqıtı bildelë tügël. Ve lekin hor këm ezër tora.

1400 Batırş İrimbur yağınan. Qarğalınan, qunaqqa kilgen bër tanış mullahı arqılı la şul yaqtağı helder mënen kıızıqhına, başqort hem mişerzerzëñ qızğalırga ezër torovzarı haxında bëlëşe.

1405 1754 yıldıñ yey köz, 1755 yıldıñ kış könderënde Eyzen, Küzey, Uran taraftarınan Batırşaga këşëler yış kilëp-kitëp yörör bulalar, her bërëhë üzënsë yomoş tabıp, bëgzëlerë bër-ikë könlök, begzëlerë ös-dürt könlök yırağ yuldarzan da kilëp kiteler.

Şul uq vaqıtta miraş malı bülëv, din eşterë hıltavı mënen Batırş qayhı saq ayzar buyı il kıızırıp qayta. gemelde halıqtı yavğa önder hem küterër ösön yenën fıza kıılır bër tıngıhız yulamangıa evërële ul.

- Hel itkës vaqıttar yaqınlay. Bër zaman Başrşağa bër sapqın başkort ęat kiltëręp
- 1410 tapşıra, horaşıv kite:
- Këm bulahıñ?
 - Kelsër ilënen İsmegil atlı.
 - Ƙayza barahıñ?
 - Ey ilëne, üz yomoşom mënen.
- 1415 - Bıl yazıv këmnden?
- Uqıhağız meğlüm bulmaşmı?
- Batırşa aqsa mënen başılğan misetlë ęattı asıp uqıy. ęattıñ eştelëğë alla. din isëmënen ęalıqtı yavğa küterëvge öndevge, şul yavaplı eştë uğa tapşırırğa beylë.
- ęat uqılğas, tağı horaşıv, töpsonöv başlana:
- 1420 — Bıl yazıvzan meglüm bulmayzır, his këřë isëmë yuk.
- Min yazıv tanımayım. Miñe yazıv birgen këřë eyttë: “Bıl yazıv këmnden ikenën uqımaq ile tiz ük töşönör”.
- Bër ni kezer vaqıt uyğa qala Batırşa. ęat bik töplö hem aqıllı, uqımışlı këřë tarafınan yazılğan. Ebdëlislam aęun ostazdan bulıvı bik iğhtimal. Tik unıñ qulı tüğël, yat qul. Batırşa
- 1425 kişek këne itęp başkortqa: “hin bur ikenhëñ. Ul qaraqtarzı totmaq kerek”, — ti. Başkort unıñ ayağına yıgılıp, inelgendey: “Evelë niğmet hiñe, moberek atıñdı, yaqşı urımıñdı işëttëm ęajızar keğbenë kürmege moğtaj bulğan këvëk, bıl yözöñdö kürmege moğtaj bulıp, yırağ yërzen şatlanıp kildëm Ağır sikte, bıl yazıvzı qabul itmeheñ de barı miñe renyëv irëřtërme”, — ti. Sapqındıñ qurqa tëřevëne Batırşa: “Tor, ey höyeklö, uym yözönen eytemën”, — ti zë
- 1430 tağı şunu horay: “Bıl yazıv këmnden ikenlëğë miñe hanuz meğlüm tüğël, hiñe unı këm birzë?”
- “Mullabız ile pisarıbız İrımbur tarafına barın yörönöler. Bër-ikë mertebe yöröp kilges, bıl yazıvzı miñe birzëler, hiñe tapşırırv ösön. Bıl yazıv këmnden ikenën eytmenëler. Üzë uqılğas, tiz töşönör, tinëler...” Batırşa başkortqa yullıq aqsa biręp ozatıp qala.
- Oşo mörejeğet ęatınan huñ Batırşa ęalıqtı yavğa küterërge saqırıp, üzënëñ ataqlı
- 1435 öndemehën yaza hem yaqın řekërterë arqılı unı. sapqındar yëberęp. Bařkortostandıñ her tarafına tarata. Batırşa Ƙazan gubërnahı tatarzarı mënen şulay uq qazaqtar mënen nıqlı beylenëř urınlaştırta. Bařkorttar küterëlëřëne ularzı la qušılırğa öndey, asılđa kafırzarğa qarşı mosolmandarzıñ bërzem yıhatın—din huğışın oyoşstormaqsı. Bıl idëya unıñ öndemehënde yarılıp yata. Bař küterëv yër-hıv kibęp, attar köreyęp alğan mizgëlge — iyul başına
- 1440 bildelene.

Hezër indë Batırşa il-.halıķ arahınan aytıp kërmeı tiyërlëk: bër ayza ul Ural arıağı başkorttarına barıp sıķha, ikënsë ayza İrimbur. arđalı tirelerënde yöröy. Nuđay yulı yaqtarın ızıra, üzë yetëşe almağan töbekterge toğro řekërtterën, sapķındar yëbere. Lekin yavız türelerzen ıza-yafa sigëvzen tüzëmlëkterë tamam tökengen halıķ, Batırşanıñ 1445 öndemehënde asan bař küterërge teđeyën köndö kötöp tormashtan, stihiyalı revëšte küterëlëp sığa başlay. Ul uzđalıř nindeıyzer yihat araktërında tügël, izëlgen halıķ massahınıñ izëvsëlerge, rus türelerëne. başkort starşınalarına arşı köreşe töşön ala. 1755 yıldın 15 mayında Nuđay yulınıñ Böryen volosı başkorttarı kebehetlëğë hattin aşkan rus türehë Bragin tigen bër bendenë hem unıñ yarandarın ültërëp taşlayzar. Sapsal poçta stanın 1450 tuzzıralar.

Şul yıldın avđust ayında ihe vostannietaniyë Böryen volosın, Ural arıağın aplap ala. ozaqlamay Tamyan. Üşergen, Tañđavır, ıpsaķ volostarına la yeyële. Baş küterëvsëler Evjen-Pëtrov. yılayır elgelerëne höjüm iteler. Pokrov zavodın ıyratalar. Uraldın bër ıřıķ tav arahında 50 këşëlëk kazak dragundarın ırıp taşlayzar. Tönyaқта ğeyne başkorttarı, 1455 mişerzer uzđala.

Oşolay Bařkortostandıñ törlö tarafında baş küterëvzer köşök köşök abınıp, zur yalķınđa evërele barganda, ğeyne başkorttarı tağı derrevërek uzđalıřđa bulıp, idëya yeteksëlerëneñ küzëne hem hüzeıne arap torđanda. bığasa tıngıhız yulaman Batırşa apıl bazap ala. Törlö töbekterze abınđan vostannietaniyëđa yeteksëlëk itër hem ularzı bërzem 1460 eraketke evëreldërëp yëberër urında, üzën kötöp torđan orallı yaqtastarı — ğeynelerzë taşlap, urmanđa asıvzı heyërlërek küre. Batırzıñ bađırđa eylenëvë oşonan başlana bulır.

Heyër, bıl el itkës ıřķën meldë, ye yav sabırđa, ye boşop alıřđa tëyëşlëktëñ yamanatlı huñđıhın Batırşa elëğë hatında üzënse aqlamaqsı. Ye ihe bıl batşa aldında yarlıķavzı horap, aklanmaktıñ eylelë bër emelëmë iken?

Şulay za ıřķën el. vaķıđalar ağışı barıbër Batırşa fayzahına höylemey buğay. Avgust azağında ğeyne başkorttarı Mostay hem Aķbař yeteksëlëğënde baş küterëp, bër yavız starşınanı ültërëp taşlayzar hem tire-yaқтаđı zalim türelerzë. batşa otryadtarın ıyratır öşön pođodқа yıymalar. Lekin ğeyneler arahında batşa yaķlı bër starşına otryad tuplap, baş küterëvsëlerge höjüm ite, halıķtı ikë yarığa büle. apıl bazap alđan halıķ Batırşanıñ 1470 emëreıne hem yeteksëlëğëne mohtaj ırķıv mel yete.

Batırşanıñ hatına kirë aytayıķ: ul üzë nisëk añlata huñ bıñı? el-vaķıđalar alayđa borola ezër?

Batırşa ğeyne başqorttarın hem mişerzeren baş küterevge ezërlev hem ularzın otrıadın üzene kiltêrev ösön. nks toĝro şekêrtên ğeynege yêbere. Emme ularzan baytağ ğümêr — un kön heber-hetêr kilmey tora. Şulay bik borsolop-heyêflenêp kötken saқта. Batırşağa bêr sapkın hat kiltêrêp tapşıra: unda mörtet starşınalarzın haslıĝı arkahında ğeyneler arahında halıktın ikê yarıĝa ayırılıvı hem Batırşanı kulğa alırğa samalavzarı eytêle. Uğa ye hezêrge yeşêrenêp tororğa. ye ihe bêr 50—60 kêşêlek otrıad yêberêp, batşa yaqlılarzı tuzzirırğa kereklek yetkêrele.

1480 “Ul tönnö yoqlamadım”, — tip yaza Batırşa. — Tañ atkanda kürdem: yortom tirehê, avılım tulıhı halıĝ. Yöz illê mıĝdarı kêşê korallar bêrlê hezêr toralar. Hevêfke töşdöm: bu keder halıĝnıñ eşende miñe doşmanlık iter kêşêler de bardır din. Mömkin bulmadı ul tarlıĝ helde halayıqlarını öndep, nesihetlep, üz janıma alırğa. Aħır. nasar ulıp. bêr hodayıma tevekkel itêp, jemeĝetêm ve talmıdarım (şekêrtterêm) ile altı sadaĝ, bêr söngö koralımnızın
1485 alıp. ul halıĝnıñ urta-hından sıĝıp kitdêk. Altı sakrım urmanğa yetkense, selemetlek bêrle ozatdılar. Bêz urmanğa kêrdêk, alar kaytdılar. Bêldem: ul halıĝ arahında bêzge doşmandar, yuk ikendêr.

Batırşalar urmanğa inêp kitken yul mênên at ezênên kiske taban ularğa bêr nise kêşê yaqlınlaşa. Başlık ikê şekêrtên alıp ularğa karşı sıĝa. Bêr monafıĝı, bik katı kışkırınıp, miltıktan atırğa samalap toşkavı bula. Batırşa uĝ mênên atıp yêbere. Ul têĝê ezemdên kolak teñgelênên yêlkehên üte tişêp sıĝa, ul yöz tüben ava. Qalĝandarı sigêne. Bıl urmanda ular un kön samahı toralar. Şul könderze olo yuldan halıĝtarzın törköm-törköm bulıp uzıp-kitêp yörövzerên küzeteler. Şul uĝ vakıtta bolasılarzın tarĝatılıvın, ĝeskerzerzên kêm-derzêlêr êzlêvên de hizeler.

1495 Azaĝ Batırşalar, üz tirelerêndegê Qarış urmanınan bêr könlök yul kitêp. İzêl urmanına kêreler. Unda yêĝermê biş kön yeşêrenêp yeşeyzer. Urman kişêrge kilgen sirmêşter qasaĝtarzı kürheler ze başta kürmemêşke halışalar. Bêr mel ular Batırşalar mênên ĝapıl yözge-yöz osraşıp, bıl tirele batşa ĝeskerzerênêñ bolasılarzı êzlegenderên heber iteler hem ularğa yıraĝıraĝ kitêrge keñêş bireler. Emme qasaĝtar şul urman eşênên feĝet yartı
1500 könlök kêne yul arı kitêp tuĝtalalar hem, azıĝtarı bôtkes,, Urman sitênde utlap yöröĝen bêr attı huyıp aşayzar. Azıĝ alıp kilêr ösön bêr nise yuldaş şekêrtên Batırşa tıvĝan yaĝtarına yêbere. Qatını, ikê yeş balahı hem bêr şekêrtê mênên torop qalĝan Batırşalarzı ikênsê köndö korallanĝan yêĝermê hıbaylı sirmêş uratıp ala. “Bêz hezzê bêr ayzan birlê urmanıbızza aşıraybız, hezge his bêr yamanlık itmeyênse, his bêr doşmandarıĝızğa meĝlüm itmeyênse.
1505 Aħır hez üzêĝêz bêzge yamanlık ittêĝêz: atıbızzı huyızıĝız. Hezêr qurĝabız hezzen, üzêbêzzê

ültērērhēgēz tip. Koralıdarıgızzı taşlağız, üzēgēz kitēgēz”, ti bıl hıbaylılar. Bığa karşı Batırşa: “Atıgızzı huyğanıbız yuq, yaqın kilmegēz, atırbız”. — tip yavap bire. Batırşa üzzerēnde bulğan koral-yaraqtarınan ikē uqtıñ bērehēn sirmēşterge toşkap atırğa yıyına, sirmēşter ze uqtarın tözeyzer. Tik ikē yaq ta bazmay: sirmēşter, kürehēñ, yaza atıvzan qurqa.

1510 Batırşa tēgēlerzēñ kümeklēgēn kürēp tora.

hıbaylılarzan yazlıgırğa tēlep. Batırşalar urman ēslep bēr-ikē sakrım sitke kiteler, lekin ularzan bılay qotolov samalılıgın hizēngen Batırşa, “aħır bıl melgündērzen yemegetēmdē qotqara almamdır, barı üz başımdı qotkarayım”, tip. qatının, ikē balahın taşlap, Yaħya tigen şekērtē mēnen üzē qasıp kite. Ğailehē yattar qulına ēlege.

1515 Mulla Batırşa ösön bınday yazmış barıhı la hożay quşkanı. “Ey yemegetterēm, ey küzēmdēñ nurzarı, küñlēmdēñ sıurdarı. hēzzē hem üzēmdē yaratқан bēr hożayıma tapşırzım.” — ti ul. —Ey ilahım, barsa ğalemdēñ ħalkı ve barsa milēktēñ milkē, barsa belenēñ niğmetēlēr, barsa ēştēñ ħikmetēlēr hin. Miñe bınday bele ve qazanı, ve bınday ħesret ve zarzı teqdir itkenhēñ, hożayım, barsa niğmanga rizamın, hożayım.

1520 Yazmışın şulay hożayğa tapşırıp hem hēmmehēne razıy bulıp. Batırşa şekērtē Yaħya mēnen Qazan gubērnahı tarafına yul tota. mezrese arahında yöröp, qış uzzırırğa niyetlene. Emme ul tirege barıp yētkes, şul meğlüm bula: hezēr mezreselerze yat kēşēlerge torov his mömkin tüğēl iken, her yērze tikşērēv, ēzlev-ēzērlev bara. Aptıravğa qalğan bıl hożay bendelerēnēñ bērehē — şekērtē: “Ey hezret, allanıñ yazmışılır, barır yērēmēz? yuktur, urmanğa kērēp, qar öştönē yatıp, asıgıp, tuñıp üleyēk.—ti.” Alay kılmayıq, — ti bıl yulı

1525 Batırşa. — Üzēbēzzē üzēbēz ültērmek şeriğette ħeremdēr. Tērē yende ömöt barzır. Nisēk te kışlayıq elē.

Şulay bıl ikē qasqı bende, nisēk te kış kışlamaq bulıp. “Qazan yulınıñ starşına Nadir Urazmetov komandahına qarağan avıldarza, şekērtbēz” tip öyzen öyge inēp, ħeyēr horaşıp

1530 bēr az azıq yıyalar. Azaq tōnde İşkē avıldıñ mesētēne inēp, solanınıñ izen taqtahın qayırap asıp, bazında üzzērēne yatıp tororloq soqor qazıyzar. İnēp-sıqmalı ğına bēr kēskey tişēk qaldırıp, öştön yabalar. Şulay Mesēt soltanınıñ bazında qazılğan yapma soqorza ħeyērzen töşken azıq mēnen rizıqlanıp, qar aşap, mēñ miħnet mēnen kış uzğaralar. Qışın teket totqohoz hıvıqtan, aslıqtan, sokorzağı qebērzey qarañgılıq hem tarlıqtan ıza sikken bıl

1535 bendeler qot osqos örek kıyefetēne inēp, qoro höyekke qalalar.

Kōnder yılıta başlağas, bıl bazzan sıgıp, urmanğa yeşērēne bılar Aslıqtan tamam şeşēnēp, yörör almaş ħelge kileler. Tağı ħeyēr horaşıp, kōs-ħel mēnen yen aşrayzar.

“Bër azzan ezem revěšěne nne tōškes, yuldaşım mulla Yahya mēnen bik ozak keñeşleşkenden huñ, yarlıķav horap, batşanıñ üzene barırğa qarar kıldıķ.” ti Batırşa. Şul maqsattarına yullanmaq bulıp, bër eremege yeşerēp kıuyğan azıķ-nefekēlerēn alırğa tip barganda, aldağı Yahyanı totmaq bulıp nindeyzēr yat kēşēler ğavğalap urata başlamahınmı? Batırşa huñğı yuldaşım yattar kıulına kıaldırıp, üzē kıasıp kite. Unmağan yul unı tıvğan yaķtarına kıayıra hezēr. Hıtında yazğansa, niyetē Sōleymen starşınağa barıp, unıñ mēnen Öfö kelğehēne, unan İrimburğa sığıv, batşa hezretterēne irēşmekke yul totov...

1545 Şulay itēp Batırşa Sōleymen starşınanıñ Ezēkey avılına yünele. Başta ul-bıl heldē belēşēr ösön bër tanış kēşēhēnēñ tezrehēn şaķıy, hıjanı horaşa. Hıjanıñ öyze yuklığın, yalanda kıunıp, bēsen sabıp yatķanlığın eyte kıatın kēşē. Kis kıaytırga tēyēş iken. Hıjabike yulsınıñ kēmlēğēn horaha la. Ul yavap birmey ğēne kıtēp bara. Peşēne-boşa mesētke kērēp, tübehēnde yatıp yoklay. Bër kilke kiske taban şav-şıvğa uyanıp kıthe, ni küzē mēnen kürhēn, mesēt tireley tup-tulı halıķ. Añarsı bulmay, bērevhē tübe taķtahın asıp.

1550 Batırşanı kürēp, “bur bında”, tip hōrey hala. Unı bını uylağansı. Batırşa, yalan ayak köyö, tübenen hikērēp tōşe hem tezre aşa sığıp yügēre. Unı yēğermēlep kēşē kııva sığa, yēte almağas, artınan hıbay tōşeler. Aħır sikte Batırşa totola (bıl 1756 yıldın 8 avgusı bula).

Sōleymen starşınağa alıp kilğes, unıñ kēm ikenēñ tanıyzar. Begzēlerē: “hezretēbēz, 1555 dinēbēzzēn oluğı. küñēllerēmēz sırağı hin ikenhēn. Bēlmenēk, ey hōzay teķdirē, gonahtarıbız şomloğo”. — tip heşretlene. Bığa Batırşa: “Hōzayımdıñ hōkōmōne ve kığnehēne razıy ulıp bıl revēşlē mehbüs ikes, heşretlenmey mēn. Bes, hēzzēñ hōķuğığızğa mēn hum yarlıķaş haķlanıp, moratığız hasil bulğan iken, ni ösön heşretter yıyahığız, kıoro tēl: heşretē”, — ti Sōleymen starşınanıñ añlatıvımsa, avıldarında bër bur tōnde, bër nise umartanı vatıp, bal urlap kıtken iken, şunı ezlegen vaķıtta, hōzay şomloğona kıarşı, 1560 hezretēbēz kılēp yulıķķan.

Batırşa üzēnēñ batşağa eyterğe tēyēşlē hüze hem yomoşo bulıp, unı his nisēk te yētēştērēr emelēn tapmağas. Sōleymen starşınağa üz ihtıyarı mēnen kilğenēn hem unı Öfö kelğehēne şulay tip heber itēvēn ütēne, hēzzē totķan kēşēlerğe mēñ hum yarlıķaş tesdıķ 1565 kıılınğan. Bıl kezer hēzzēñ batşağa kereklēğēğēz barlığı bērle hem bıl kezer küp hıalayıķtar arahında totolmağığız faş itkes, min hēzzē yeşerēp kıalmaķ mōmkin tüğēl. Elbitte, hēzzē ufağa iltērmēn. “Unda üz hüzzēreğēzzē üzēğēz kamılıraq hōylep meğlüm itērhēğēz”. — ti starşına.

Batırşa bik kıatı haķ aştında Öfōğe ozatıla. Öfōnen — İrimburğa. Gubērnatör 1570 Nēplyuyēv kıarşıhına başa. Ul unı Sēnat kıararı buyınsa, Pētērburğka ozata. İğavlanğan

totkondoň yuly hamar—Arzamas—Murom — Vladimir hem Meskev aša Pětërburğka yünele. Unı illëge yaqın dragun hem hıbaylı kazaktar haqlap bara.

1575 Hatında yazıvğa qaraganda, Batırşa bılay bıgavlı totkon köyö tügël, üz ihtıyarı mēnen barırğa niyetlep, şul kezere haq aştınan qaşmaq ta bula. Nisēktër, sükēş bısaq tabıp, un ikē kön ēsende haqlıq mēnen bıgavzarıñ igep asa, arbanan tōşöp qasa, lekin totola. Ğejep te tügël, bër ezem qotola almaş darya urtahındağı utrav-taş törmenen qaşırğa baznat itër totkondoň yulda uq qaşırğa yıyınıvı bik mömkin.

1580 “Qasdım. bër yër qederē bargan irdēm, aldıma bër yuly yılğa kildē. ğoman itdēm: tōşemde kürdēm yılğa bu ilmēş qaşmaq mömkin düğēldër dip. Artımdan kilē torğan kēşelernē kötöp aldım. Nise fēkërler va tebirlər tēlehem da. üz fēkērēm va tebērēmnē kıla almadım. Haq ğağala ħezretēnēñ tekdnrēnēz qaldım”, — tip tamamlan Batırşa başınan ütken bı helderēn.

1585 Batırşanın batşağa yazğan hatında üz başınan kiskan helderzē beyan kılgan — höylen sıqqan vaqıgaları, nigēzze, oşolarzan ğibaret. Lekin bı tabaq-tabaq ğeyet olo yazmanıñ bēzzēñ taraftan noqsan tına tēzēn sıqqan arqa höyegē, hel-vaqıgalarzıñ fabulalı ğına elē. Ul yazma ösön. ısın ħudojēstvolı ešer tōslō, hel-vaqıgalarzı ftıauı kına tōpsön, tefsillep kürhetēv, novēlla hıma-ğırak kišek-kišek kürēnēšter indērēp yēberēv, ħalıq höyleşēn, tēl üzēnselēkterēn ošta fayzalanıv ħaraktērlı kürēnēş. Bı hatıñ uqımışlı Batırşağa ħas üz stilē, qelemē bar. Bılar ul yazmanı zamanınıñ qımmetlē sotsial-tarihi, tēl-kultura 1590 qomartkılı ğına tügël, e ezebi ešer itēp tanıtı alır sıfattar.

1595 İkensēnen, ul yazmanıñ XVIII bıvat urtahındağı başkort yemğiyetē fēkērēnēñ bër ħaraktērlı yağın kürhetken zur sotsial-filosofik traktat ikenēn de onotorğa yaramay. Avtor üzēnēñ başınan kiskan vaqıgalar ağışın zamanınıñ olo yeki kēsē tarihi helderē, sotsial meseleler mēnen ürēp alıp bara. zamanahına bik kiñ hem küp urında bik tōplō sotsial-politik baha bire. Dini-filosofik meselelerge inēp kite, etik-moral problēmalar kütere. Batşanan ğezēllēk hem merħemet ēstep. dini, donyavi, eħlaqi, ħoquq h. b. meselerzē kuzgata. Ul yazmalağı meselelerzēñ bı yaqtarı — tarihsılabızzıñ, filosoftarzıñ, sotsiologtarzıñ, ħatta ēkonomistarzıñ maħsus tikşērēnēvzerēne layıq her bērēhē üzē bër elke.

1600 Bēzzē, ezebiyetsēnē, iñ bērensē nevbette kızıqtırğanı — bı yazmanıñ ezebi ešerge ħas ħudojēstvo üzēnselēgē. tēl-stil ħosusietterē, unda sağılğan tarihi ısınbarlıq. Kēmge nisēktër Batırşa hatındağı hel-vaqıgalarzı yuğarılağısa noqsan ğına höylep ütēv zē ul ešerzēñ ğibretlē hem mavıqtırğıs bulırın küpmēlēr toyzorta ħımaq. Ēlēkkē zamandıñ tarihsıhı S. M. Solovēv — ‘İs-toriya Rossii’ tigen küp tomlıq kitaptıñ avtorı — Batırşanıñ bı hatın,’üz

majaralarının kızıklı hikeyehě”, tip yukka ğına atamay buğay. “Buranbay” yırındağisa
1605 eytkende, tabağ ta ğına tabağ bıl ğattıñ üzñ uqıhañ, zar ılarlıq hem ğibret alırlıq,
aşerlenděrgēs eşer ul. Unda XVIII bıvat urta-hındağı Bařkörtostandıñ tarihi la, ğalıqtıñ
kōnkūrēšē

Izan-yolaları la, uy hem tēlekterē le, ıza hem yafaları la yenlē itēp tasvir itēlgen. şul
yaqtan ul ğat. Bařkörtostandıñ şul zamandağı tarihin yazğanda, tarihsılarga bığasa mōhim
1610 hem tōp sığanağ — dokumēt bulğanlay, bütñ ğalimdar ösön de şul bereberzē. Tēl-ezebi
matēriyal bularağ — bigērek te. Tēl hem ezēbietēbēz tarihidāğı ğezērge bildelē iñ zur hem
mōhim qomartqıların bērēhēlēr elē ul.

Bēz yuğarıla Batırşa ğatınıñ fabulahın hōylep ũtkende, aralaş añlatmalar birğelep
barıvzan tış. avtorzıñ hikeyelev hōrölōřön, qayhı sağ tēl-stil tōsmörzerēn küpmēlēr ğağlarğa
1615 tırıştıq; kürgezmelēlēk ösön ğatta aratire tsitatalar za indērgēlep yēberzēk. Bēzzēñ ēřtē
yēñēleytēvge meğlüm bēr sara ular. şuğa küre bēzge ğezēr qayhı bēr öştemeler, ayırım
ürnekter mēnen qeneğetlengende le yarar tōřlō.

Bına bēr ölgō.

Andan soñ qış kōnōnde Öfō qelgesēnden ukaz qēvetē bērle tēlep, minē hem İrektē
1620 ilēñē şerif starşınanı Uran ilēne Urtavıl digen avılğa aldırılılar. Sultuğ starřınanıñ tērke
malın kitap ğökömō bērle miraş ēyelerēñēñ arasında öleşer öçēn. yortımızdan öç kōnlēk yēr
bulır. Ul Uran ilēnde altı-yētē kōn tordım, tērke ēřñē tikřērēp ve hem mejlēslerde yōrōp.
Anda yomoşlo ve yomoşsız küp kēřēler jıyēldılar. Ğalimler mejlēsēn kürēp, nesihetler ve
ğibretler alır öçēn hem şarablar, ballar ēçēp mej ulıp. şadlıqlar qıylıp bēr niçe süzler
1625 süzleřtēler. Eytdēler: “Bēznēñ urman taraflı ğalayıqlarımız — başkörtlarımız ve
ğayrēlērēmēz ğeyet de pēhlēvenderdēr. Ve hem uğ atarğa margenderdēr. Qırkar-illēřer tinlēk
sanay yeyelerēmēz yalan bařkörtlarınıñ unar yēğērmēřer sumlık ezērne yeyelerēñnen
artıqtır. Anday ezērne yeye ēsē kōndō yēğērmē-utız merte-beden artıq atırğa yaramaydır.
Bēznēkē ni kader ēsē hava kōn bulsa da atışkan sayın qēvetlenedēr. Atkan uqlarımız hēr kız
1630 kēyēkke tuqtamaydır. Botağğa qunğan tēyēnmē. Susarnı atkanda, botağı bērle özōp
tōřōrelēr. Ve hem sañğı bērle yōrōrge şul kader oştalar, urman ēçēnde qaçkan kēyēk
qotolmaydır. Aldına arqılı yatqan at bēyēklēğē ağaçlarını aşa sikērēp çığalar. Yuldan yēlēvçē
at qardan yēlgen sañğılı kēřēlērēmēzge yētmeydēr. Ve hem yōreklēlēkde şul qader. Uzğan
yıldar meğkesēnde ğeyne ilē urtasına mēñlegen urıs bulkı kilēp, arbadan qelge sukup yatdı
1635 ğeynenē çabar öçēn. şul vaqıtta bēzinēñ ğeyyayeler türt yōz qaderē kēřē uğ-sōngē bērle
urısıñ (batşa ğeskerzerēñēñ — Ğ Ğ.) östēne çabıp, qelgesēn alıp tamam qırdılar ve tuplarını

külğa töşerdeler. Yaraşıv bulğandan soñ tuplarnı kilëp aldılar. Urman halkı tehlëvenlëkea yalan halkı bulmaş imdë. Bër hodayımızdan küz dotamız, ni könlerge ve ni hëllerge uğratır didë. Ve moña ohşaşınsa süzler söyledeler.

1640 Bıl ürnektegë vaqıgalar halıktıñ höylevë revëşënde birëlhe le, şaqtay yenlë tasvirilıktı, şul zamandıñ halıksan tël-stil üzënselëkterën hem yazma tëldëñ stil hızattarın asıq toyorğa mömkin unda. Batırşa stilëne has invërsiyalılık bında la köslö.

Bına tağı halıq fëkërzerë, halıq karaqı: “Bu padişahımıznıñ zamanında teket totarlıkımız kalmadı. Begzësë eytdë: üz rigeyesë bërle uynağan, üz kılı aştına zolımlık
1645 kılğan yort uñmaş bulır, halıq tëlëne töşken tik bulmaş. Bu uşallıqlarnıñ, ağır. bër nihayesë bardır diyu.” Begzësë eytdë: zalımlık türelerë-mëzde, yanarallarımızdadır... Padşahnıñ üz janubından hiç de zolımlık heberë işetilmeydër... Begzësë eytdë: padişah gedëldër, ve lekin üz kuyımından kitmegen, bëzge kilëp yëtmegen gadëllëktën bëzge ni fayda? Her këmdëñ kılı tëygen yerge küzë tëymeşmë bulır. Küresëz këm, bëznëñ kulumız kışkadır, yort-
1650 kertemëzden tışka uzmaydır. yortımız eçënde bër kuzınıñ ayagın sındırğan kürsey, anı beylimëz. Şunıñ tik (këvëk) bëz padişahımıznıñ kul astındabız. “Eger hekiqet padişahlık tikşërëvë ille tikşërëlse, küzë yëtmëşmë bulır idë. Yortımızdan uzmağan kışka kulumız bërle türeler, yanarallar aşasınnan eşëmëznë kaçan şah hozurına yëtëştëre alırmız” didë.

Batırşanıñ bıl hatında ihe üzëñëñ batşa yaqlı Yanış starsına mënen eñgemeleşken,
1655 batşalığğa ikë törlö mönesebettë kürhetken behesë, hüç alış ölöşterë — üzë bër dramatik kartina, pësalarğa has kişkën diyalog tëzmehë. E Yanış starsınağa tulı haraktëristika — üzë bër ezebi portrët. E unıñ mënen bulır yeşëren aqsa majaraları -ütkër novëlla.

Batırşa yavız rus, başkort. mişer türelerëñëñ halıqğa kürhetken zolom-yafaların ayanıp höyley: “Bındağı türeler kerek zalım, kerëk gadël ulsınнар. alarnıñ hökümë
1660 bozılmaydır” — tip yaza ul. — Uğrını tuğrı diseler, tuğrı buladır, uğrı diseler. uğrı buladır... Türeler andan aqçalar aldılar. Baylarnıñ malı tökendë, yarlılar burıçlı buldılar. Könde böter eşnë ayğa suzdılar, ayda böter eşnë yılğa suzdılar...

Halayıklargä jafalar kürgëzdëler, kıynamaq, suqmaq alım almaq bërle, mallarnı uğrılamaq bërle ve hem këşëlernë ültërelgen bërle. Yanış komandasında Tuqtar avılınıñ
1665 Tuqtarnı ukazdan artıknı birmegen oçën bër başlık ağıvlı şarab eçërëp ültërdë. Söleymen komandasında Subay avılınıñ bër këşësën ilav oşata barganda yulda drağunlar kıynap ültërgender. Batırşa Öfönen İrımbugä barışlay yulda üzë kürgen lkë heldë — ilavlı bër başkortto sotniktar nisëk kamsılap hem atın imgetëp kitëvzërën, Kargalı yanında bër tatarğa beylenëvzërën — esënëp tasvirley.

1670 Ana şunday zolom-yafalarğa. mesherelevzerge bër sik bulırmı tip, Һalıqtıñ tın alışın bëlëp, kerek melënde uğa yav sabırğa ezër tororğa öndep, il-Һalıq arahında yörögen yulaman Batırşa qayhı bër eñgemelerën Һatına hüzme-hüz küsëre. Bına bër mişal.

“Yulda yaqşısı këyëngen, ikësë kart, ikësë urta yeştegë kësë selem birëp kurëşdëler. ...Këm bulasıñ?” didëler. Min eytdëm: “İl kıdırıp yörüçë! Ğeli digen bulırmın” didem.

1675 “Qaysı ğalimniñ mëdresesënde torop ukıdığız” didëler. “Felen-felen medresede ukıdım” didem. “Mulla Bahadır şah (Batırşa) hem Mortaza aҺun Һuş toralarmı” didëler. Min eytdëm: “Bik Һuş toralar, üzëgëz kürgen revëşçe” didem. “Bëz ikësëñ de kürmëş yuq işetkeyçe bëlëmëz” didëler. Atlarıñdan töştëler. bëz de teheretlenëp, namaz kılayık, dip. Min soradım: “Üzëgëz qaysı ilëvlersëz, ni yomişlarga yörisëz” didem. “Börjen Һalkı bulamız. Starşına eşëñ tikşërëp yörimëz” didëler. Min eytdëm: “Sëznëñ Böryen Һalıqları bosıp bötken, dip işetëmëz. İndë sëzler bosıp barasız mı?” didem. “Borlar bosıp, bërçe Һalıq qaldık” didëler. Min eyttëm: “ni öçën borlar” dip eytesëz. Ni nerselerëgëznë uğırap kitdëlër” didem. Hiç nersemëz ugramadılar... “Padişahka vorlıq itëp, emërindin baş tartıp kitdëlër” didëler. Min eytdëm: “Padişahniñ qaysı emërëñden baş tartıp, ve ni vorlıq itëp kitdëlër” didem. “Zavod başlıĝın yuldaşları bërle ültërëp kitdëlër”, didëler. “Min ni öçën ültërdëlër” didem. “Ul zavod başlıĝı bik usal ve zalim idë... Qurkıtıp, talap ta aldılar, yërëmëzden, suvımızdan irëksëz itdëler. Һatta ki Һatınlarımız ve kıızlarımıznı küzëmëz aldında köçlep zina itdëler. Şunday jafalarğa çıdahınlarmı?.. Ülëm Һaq; imdi teketëmëz yuqdır” dip, ul eşnë kıldılar didëler. Min eytdëm:

1690 “Padişah ul zavod başlıĝına şunday eşler eşlemekke emër itkenmë? Ul başqortarıtsız padişahniñ şunday emërëñden baş tartdılar mı? Sëz qalĝan başqortlar padişahıĝızniñ yavız urıslarından urdırır mısız?” didem. Tuktadılar, deşmek bulmadılar.

“Saķallarıñız aĝarĝan, sürëtlerëñëz Һuş, ĝaķıllarıñız hanuz aĝarmaĝan ve süzlerëgëz neĝşdër... Çın süzlerëñëznë yeşëresëz. Mosolman mosolmannıñ yardımçësëdër. Minë

1695 üzëgëz dip bëlëgëz” didem. “Ey mulla ğeli dus, ras eytesëñ: süzlerge bazmaysız... Bëznëñ taraflarımız arzu kılıp toralar, türt yul Һalkı bër yulı Һeretlenneyëk, dip.., Niçë mertebe Һalkımız mirzaĝa bardılar, niçë mertebe yanaralĝa bardılar. Ul melĝün zavod başlıĝınıñ jefası seĝetënden his fayda tabılmadı. Qaçan fayda tabılır, alar üzlerë İrimburĝa yaqın Һalayıklarnı Һalıqdan ayıra üz Һëzmetlerë ile yotatdılar. Bëzler ve Һalayıqlar bërle bërge

1700 Һeretlenneyëk, dip toramız.” irdë. Ve lekin çıdarlıq mömkin bulmadı, belkëm, yarım kön qederë. Sabır itmek teketëmëz qalmadı... Atalarımız-babalarımız biley torĝan ojmaĝtay Һuş yërlësmëznë, sularımıznı taşlap kitmebëz” didëler. Min eytdëm: “Bu süzlerëñëz Һaqdır...”

Böryen volosı başkorttarınıñ 1755 yıldın 15 mayında Talkaş külë buyında yavız bër türe
Bragındı hem unıñ yarandarın ültërëp taşlav mänen başlanıp kitken vostannietaniyëğa beylë
1705 bıl eñgemele yulsıların haqsıllığı la, sefersenëñ këmlëğen bëlges, turahak hüzzere le Ba-
tırşanıñ yulsıların tëldeřen astıra alıvı la bik ošta hem kıyıv yëtkerëlgem. Bında Batırşanıñ
këşë küñëlëne yul tabır heletë gëne tügël, şunu tërkep kıyır këvehë le ayırımasıq.

Elëgë eñgemele yamanlap tëlge alıngan yavız Qotlobet mirza Tëvkilëvtëñ
(Teftklevzëñ) kılığın hem halıqtıñ uğa bahahın Batırşa batşaga yazğan hatınıñ ikensë bër
1710 urımında sengetse ütkër itëp birëv oştalığın kürhete:

“Qotlobet mirzaniñ bëldëkmëz zamanıñdan birë her yılda niçe mertebeler antın
işetëmëz. — İrimbur gubërnası halayıqlarına padişahınıñ küp merhemetlerë ve küp rehimplë
ukazları bardır dip. Ul yalğançı kart tuñgız. yalğançı Qotlobetnëñ süzëne inanıp qah
vaqıtta aruza da kılamız:” şayid. Bëz bendelernëñ biçaralık hëllerën padişahımız hëzretëne
1715 iğlam kılınıp, padişahımız janubında bëzlerge merhemetler irëşëp. Këdimgë gehëdëmëzçe
din ve donya kötöşlërmëzde imanda ve selemetde ulırmız diyu. Hël bu këm bügëneçe
östëmëze bër ketre merhemet tamçısı tammış yukdır. Belkëm, könden kön -keher ve leğnet
yağmurından hali ulmaymız. Bëznëñ hëlëmëz şul mişlëlër: -kiyemet könö tamuğ ehlë
kürërler hava yözönde bër qara bolot. Arzu kılırlar: östëmëzge yağmur yağa, utımızını
1720 sündëre, susağamızını refiğ idemëz dip. Tora torgaç ul qara bolotdan taş yağa başlar.
Añlarnıñ gäzabınıñ östöne gäzap artır.

Dini lëğënda Qotlobet mirzaniñ ikë yözölögöne, kötkendëñ kirëhën eşlevëne
këvet bında.

Bolala geyëplë eşterë ösön yarlıkavzı horap batşaga yazğan bıl ütënës hatında Batırşa
1725 “gizetlë ve devletlë padişahı” in gëzël hem merhemetlë oluğ zat itëp kürheterge hem
kürërge tırışkan sürette le unıñ renyëtëlgem hem gäzaplangan küñëlënen, gisyansı yöregënen
sıqqan hüzzereñen, ularzı küpmë gëne tıymahın, barıbër ye beğzëler hüze itëp ye
kineye, işara mänen batşanıñ üzëne le tël tëye (yuğarılağı bër ürnektë gëne işke alıgız:
“Padişah gëdëldër, ve lekin üz kıyımıñdan kitmegen, bëzge kilëp yëtmegen gëdëllëkten
1730 bëzge ni fayda...).

Batırşanın bıl tabaq-tabaq hatınıñ başınan azağınasa lëytmotiv bulıp uzğan bër idëya
bar. Ul halıqtıñ ıza-zarın, türelerge şikayetën, üz tëlëkterën aq batşaga yëtkerëv niyetë. Lekin
uğa his emel tabırlık tügël: yulda mëñ-mëñ kerteler. Könsıgış hakımdarı şikëllë, bıl
hëkiqettë Batırşa ekiyetlëğënda mänen hikmetlep yığıtmaqsı. Gerep-farsı hüzzere mänen üte
1735 nık sıbarlanıp, törki tëlë hëzërgë uqıvsığa añlaşılıp yëtmeş bıl ekiyetlëğëndanıñ ürneğen

təlsələr qaramağına qaldırıp, uniñ eşteləğən hem ayışın ğına atap üteböz: her bər zatlı eybər ni mənendər haqlana bulır. Göl şahı rozanıñ haqsıhı senskələr, meməryelegə hazına haqsıhı ajdahalır. Şuniñ şikəllə padişah tarza üz zinnətlə harayzarında sit-yattarzan haqlana bulır. Zöberjet diñgöz töbönde, ebəlhayat — tərəkklək hıvı — zölmette iken. Hungıhınıñ ğizzet ve şerefet bahahı böte donya hazınahınıñ mēñ bahahına tiñ. Padişah tar ebəlhayat bahahı mişalılır. Həqiqət tərəkklək şişmehə iken, padişah tar — tərəkklək şişmehəndey həqiqət əyehə. E merhmətlə vezirzerə hem nayıbtarı ebəlhayatqa qoyor vaq şişmeler bereberənde. yeğni həqiqət şişmehən kəvetlendərər zattar, e zalimdar ul şişmege ütkerməş zölmet mişalılır. Padişah tar, belkəm. tağı şerefətlə və merhəmetlərektər. Şuğa ularğa irəşər yulda manıg-kerteler ze yuğarıraq hem nığıraqtır. Ularzı iş kitkəs niqışmalılıq ve ğeyret mənən ğəne yırip, ye aşa atlap bulıvı ihtimal.

E min, ğörbətləkte yörögen bər bende, zalimdar zölmetən, manıg-kertelerən üte kişep, ul həqiqət-ğezelet şişmelerəne yətəşep hıvınımdı qandıra alırmınnı? Bər emelən tapqanda, gonah karabıma ultırıp “diñgözzer kisep, manıgtar yəməröp, oluğ padişahıma irəşhem iken”. Emme nindey yulın, emelən tapmaq kerek?

“Hanuzda padişah həzrətlərəne barıp, zarılıq qılıp merhəmetler, ğedəl vedadlar tələr irdək, ve lekin ul eş hem mömkin döğül. Anıñ öçen kəm ul rehimsəz, zalim starşına ve türeler bəzlerne kaçan yəbersenler, üzlerənəñ eşlerən kaçan tuzdırhınlar. Egerçe kiñeşep padişah həzrətlərəne merhəmet tələr öçen barırğa kəşə yörötsek de bındağı zalim starşına ve türeler bəzlerne vorlar nefrəne silkağa yəbererler. Anda bəznəñ bu həllərəməznə kəm tikşerər ve tuğrılığımızı kəm bələr, süzəməzge kəm inanır.

Baş küterövzer bastırılğas, küp uylağandan huñ. Batırşa üzə batşağa yul totmaqsı. Bıl yulı ində həliqtarziñ zarın, tələrterən yətkeröv mənən berge üzənəñ bolalağı gonahtarı ösön yarlıqav za ütənməksə. Totolğandan azaq ul bər ük hüzzə qabatlay: “Padişah həzrətlərəne yətkerəhə kereklə hüzzərəm, yomoşom bar”.

Tağı şunıhı bik həraktərli: Batırşanıñ İrimburza hem Meskevze, azaq Pətərburgtı horav alıv barğanda, ul. “padişah tan başqa bər kəmge le yavap birmeyəm, padişah tıñ üzəne ğəne kereklə hüzzərəm, sərəm bar” tip yavaplay. Padişah bolasını qabul itmey, şuğa küre, üz “sərzerən” hat itep yazhın tiges, Batırşa obər-səkrətarğa uniñ hatın batşağa tapşırırğa ant ittəröp, qulına qelem ala.

Şulay itep, anttar eytəlhe le oluğ adrəsətına barıp yətmegen eləğə tabaq-tabaq hattar barlıqqa kile. İşkə törki təlende yazılğan bıl hattıñ qaralamaları Sənat Taynaya kantselyariya türelerə qulına ütöp. şular ösön russağa terjəme itələp, arhivta bəzzəñ köndergese haqlanıp

1770 kile. Ul hattıñ terjämelerë azak tarihi dokumënt revëşende rus tarihsılarınıñ kitaptarına ine, möhim cıganak bulıp hëzmet ite.

1775 Tëgë başkort ağayı tapşırğan hattı uqıgandan huñ yazılğan öndeme, ııııı da üz zamanınıñ tezkiir ve tehrnfnamehë — ofitsiyal bër kağızı bulıp, halıktı batşalikka karşı baş küterërge sakırğan ütkër ögöt hem kızzırmaq yazma bula. Ul öndeme bër nösşehende hem russağa terjämehende haqlanıp, şulay uq bëzzëñ könderge kilëp yëtken. Ul yazma üzë maşsus tikşërëvzë horay.

1780 Baş küterëvze geyëplë eşterën aqlap hem üzën yaqlap, batşanan yarlıkav ütëñep yazğan hatında, tebiği. tübensëlëklë diplomatiya tëlë. ütkër hel-vağıgalarzı yomşartıv. kayhı bërzerën yomop qaldırıv tëndentsiyahı köslö, elbitte. Lekin ul yazma qabatlap eytebez, şularğa karamaştan da barıbër üz kimmetën yugaltırılıq tügël.

1785 Ural-İzël buyzarına meşhür mulla bulıp tanılğan ahun derejehene küterëlgen, körendë yattan bëlgen hem her sürehën, ayatın yëntëklë tefsilley, şerëhley alğan, islam dinë ösön yenën fiza itërge ezër Batırşa totqon bulıp Pëtërburgğa barıp yulıqqas, tarihsılar yazıvınsa. tağı bër ekemet gille sıgara. Ul Pëtërburgtıñ ataklı bër pobı mänen osraşıp, hristiyan dinë mänen nıqlap tanışmaqsı bula. Eger ul din islam dinëne qaraganda östönörek iken, uyı — şul dinge sıgıp, hristiyan bulıp ülev. Unıñ tëlegën ütep, Pëtropavël soborınıñ pobı mänen tanıştıralar hem ularzıñ din haqında bik ozaq eñgemeleşkenë, behesleşkenë meglüm. Kayhıhı ışanıslıraq delillep, këmdëñ fëkëre östönörek sıqqandır, unıhı bildele tügël; emme uqımışlı Batırşanıñ bıl dini behesë, üzën aklatırğa hem gümërën huzırğa niyetlegen bër heylele ahırğı sarahı bulıv gına ihtimal.

1790 Tağı şunıhı gibretlë: nisëk këne bulha la, batşağa halıktıñ zarın yëtkërërge yeki üzën kürëp höyleşërge ıntılğan Batırşa morazına irëşe almayınsa. Pëtërburg yanında — Şlissëlburg kelgehende taş törme eşende alıšta helek bulıp qalha, unıñ totolovına sebepsë Söleymen starşına oşaklar ösön batşanı kürëv behetëne irëşe. Lekin ozon yuldan avırıp, ul da Pëtërburgta ülep qala. Uğa Batırşanı totkanğa yarlıkaş itëp birëlgen zatlı bülekterë yamanatlı amanat bulıp ulına kayta, e Batırşanıñ amanatı — bıvattar aş a bëzge kilëp yëtken hatı. 1970

HUÑGI TARPAN

1800 Tıvğan avılıma bër kaytkanda, qasandır haban höröp yörögen saptar bëyenë kürëp, yamanhıvlap qalğanım bar. Zamanında kolhozdıñ avır yögön höyreşken hayvan indë kartayıp yaraqhızğa sıgıp, tamam öşenëp bötken. Osa höyekterë hëreyëp katқан, küpmë avır yökten, küpmë kolon aşravzan qorhağı ikë yaqqa bülteyëp aşka halınıp töşken. Üzë köske

başıp tora. Başın eygen köyö, üzə dayım yuşamğa talğan, tonok küzzeränen sibaşkıp yeş tama.

1805 Çapıl yöregem jıv itep kittë: haban atım önhöz ilay inë. Yeş, sapsan, tilbër saqtarın, öyör aygırına kuşılıp, öyörö mänen sapқан, қolon üstergen, yer hëlkëtëp yörögen saqtarın hağınıp, ön aralaş töş kürëp ilay töslö toyoldo ul miñe. At gümërkeyenëñ huñğı möşköl ayanıs hëlë yöregëmdë ötöp üttë.

1810 Ġeliyulla babayımdıñ hezërgë Başqort attarınıñ borongo toқomdarı қırağay attar, қolan, tarpandar turahında höylegenderën işetkenëm bar minëñ. Elle elëgë saptar bëyenëñ ayanıs hëlë. Elle evel ir-yëğëtterzëñ қanatı bulır attarızñ hezër kezërë kitëvë, elle këşenëñ yeşlëkte yeşnep, қartlıқта inrep gümër hunı möşköllökterë elë babayımdıñ huñğı tarpan hikeyetën hetërge töşörzö.

1815 Boron қırağay attar, қolan, tarpandar bik işlë bulğan iken. Қılğanlı dalalar, tuğay, üzender ularızñ töp töbegë bulğan. Қışın yoқа қарза tibënde yörögen, yeyën tönyaқ urmandalalarına saқlı yeyëlgen. Tora-bara Yayıқ. İzël Tın (Don) buyzarına halıқ күsëp töpленëp ultıra başlağas, dalalar höröntöge eylengës tarpandarğa yeyrep yörör yerzerë tarayğan. Ularızñ baytağı hilërek yaқtarğa taralğan. Östevëne, itë temlë bıl қırağay yılқılarzı huğım ösön öyörö-öyörö mänen қıra başlağandar. Şulay itep boron yer yabıp yörögen tarpandar bötönley azayıp, һatta tamam bötör hëlge yetken.

1820 Ularzı şul hikeyet itep höylerge gëñe қaldı indë hezër.

1825 Şulay işlë tarpandarzan қасандır бër nise öyör gëne işen қалған. Ul da öyör başı aygırzıñ üte sosloğo, ajarlığı arқahında, aһrı. Tarpan —üte haқ, tilbër hem yılğır yılқı. Emme бër gille öyör başında. Öyör başı sos iken, öyör ze imën-aman. Bëye, tay қolon, қonandar utlağanda la, yuşağanda la aygır her saқ uyav. Öyör uyһıvza utlap yöröy, e aygır қalkıvlıқта қolaқтарın şımaytıp haқта tora. Ul-bıl hevëf-һeter toyolha, ujğırıp һeber hala, öyör yehet këne hevëfhëz yerге күse ye қasıp қotola. E aygır tarpan öyörzö қursılap in arttan bara ye қurқıms halğan avsı-yavsığa, қоş-қortқа қарşı aldan yomola. Aygır ajar iken, öyörze işen-hav.

1830 Öyörge hil urın haylavsı, üz bilemderën bildelevsë, kerek sağında қursıvsı, huğarıvğa alıp barıvsı, yul başlavsı, kirë borovsı la—öyör başı. Öyör aygır talbır iken, öyör ze tuқ. Aygır aşav iken, öyör ze tüllë.

 Şulay huñğı tarpan öyörzerenëñ бërëһënde olo baş, қışқа muyın, şırt yallı, sısқан һırtlı бër hayзақ tay бүten tay-tulaқtarzan ayırılıbıraқ torğan iken. Қoyroқ sensëp sapha, алğıр bulğan, yonsov-yüşen көnder kilhe, talbır bulğan. Tay-hevrëkterge al birmegen. Moronona yeş көrges, bëyeler tireһënde uralğıлаған.

- 1835 Ujaringan sapsingan. Lekin kart öyör başınan bik tiz ölöş alıp, tibëlöp-birtëngëlën yış kına şımıp qalğan. Qırağay yeş qan qaynaha la, darman yëtmegen.
- Kilehë yılınamı, nisëk, kük ülen küterëlöp, öyör utıgıp, tiv bëyeler yomrolap alğas, yër-uttan këvet alıp şırt yal hayzaq tay tarpan azav yeş aygırğa eylengen.
- Üzë öyör başı, bëyeler ëyehë bulır ösön kart aygır mënen yaman alışka sıqқан, 1840 hayzaq tay başta yër tırnap sapsingan, öyör tireley öyörölöp yörögen, öyör başına uqталğılap qarağan.
- Bıltırğılay bër-ikë birtëndërgensë qatı-qatı tibep, ayqap örkötöp taşlarğa samalağan kart aygır yeş tarpandıñ hırt birmevëne başta bër az mazap qalğan. Alğırlıqqa alış ülëm ye qalış töşön alğan. Heyleker kart tarpan tarpanlap höjüm qılğan, yaman ujgırıp, qolaqtarın 1845 qaysılap yeş azavğa uqталğan, bër-ikë bıraqtırıp osorğan, ürhelenep kükregëne yaşkıngan, ös-dürt tapqır umıra tëshlep alğan, baştırğılap yörötken.
- Tañdan başlangan alış kön üzegëne kıza birgen. Qağa, tuzanğa batha la hörlögöp, inrëp kithe le yeş aygır bıl yulı birëşmegen, yeş qan kıza gına bargan.
- Kösö kite başlağan, arığan kart öyör başı yeş qatı toyaq, ütkër tështerzëñ kerën nıgırax 1850 tatığan, moronğa başqa ëlekken bër-ikë toyaqtan alyıp miñrep töşken. Azaktan aşav aygırzıñ ürepşep östöne ırğıvın, muyınınan kişe tëshlep, tükmetërëp yëberëvën de abaylamağan. Yërge avğan kart tarpandıñ başına, moronona, kükregëne, qorhağına qatınan-katı toyaqtar töşken...
- Şulay ülëmëslë alış yeş aygır fayzahına tamamlanğan. Eşlëkten sıgarıp taşlangan baş 1855 tarpanga kerë kitëp, tuylı gümërë ütëp, kart alaşa hëlënde tërëklëk itehë qalğan. Qağa, tuzanğa butalğan yeş tarpan këşnep yër tırnap sapsıp, üzëñëñ öyör başı, aşav tolpar ikenep bëldërgen, Şomlanıp, hağayıp torğan öyör tiv bëyeler yeş aygır tirehëne ıgışқан. Yılkı tuylar, tüller saqtar yëtken.
- Yeş yılğır öyör başı yaylıraq yañı bilemder, tuplamlar, hıvılvzar tapқан. Öyörön turı 1860 tolpar ayırım bër hirëslëk mënen qursığan. Hevëf-heter, kıtlıq, yotloq onotolğan. Bëyeler hër bërëhë tüllenep, tay- tulaqtar, hevrëkter, qonan, dünender işeyep kitken, ürsëm artқан. Tabun tup-tup bulıp irkën dalalarzı inlegen, tarpan bavırına yëtër ülen-seskelë tuğay-yalandarzı kızırğan. Yeş hayzaqlı, tuq-tüllë zur öyörge қоş-қорт ta tëye almağan.
- Tik bër yaman qarlı-bozlo yot yıldı öyörzen bülëñep mal qırılğan. Turı tarpan üz 1865 öyörön bavırzan qarzar yırip tibën yërzerge yullanğan. Yulda yeş mal-tıvar yatıp qalğan, öyör miktegen. Tayaq östöne tuqmaq: miktegen öyörzö bër mel as bürëler qamağan.

Buranlı kara töndö bürələr öyörzö olop, sıynap dürt yaqtan kışa başlağan. Avırıp, yonsov qolon, tay tulaktı urtağa qaldırıp, bəye-dünender qulsalap, önörze qursıqan, ırğıqan bər bürənə tibəp tükmetərəp torğan.

1870 Turaygır öyör tireley sabıp qursıp yörögen: yaqınlaşqan bər bürə öyöröne taşlağan, tibərən tibəp osorğan, taparın tapap ütken''. Muyımına, tüşəne yomolğandarın bırğıp taşlağan. Tenənde umırıp təşlengen bürə əzzerə yarahı artqan, üzə qanhırap hılden tayqan. Şulay tañ bələngensə alışıp, as bürələr öyörö höjümən kirə qaqqan. Tarpan öyörö tireley bürə ülekhelerə yatıp qalğan. E arırat imgenen ye baş-ayaxız qalğan bürələrzə as işenderənən şaşınıp aşavınan, yarhıvınan sıñ-şıñ işətəlgen...

1875 Şulay törlö yot qırğındarzan qırılıp, qoş-qorttarzan qotolop qalğan tarpan öyörö tağı tullenəp tərneklenəp kitken. Yañı tibənləkterge yulıqqan, hil-mul yərzerge mulıqqan. Turaygırzıñ tuylağan, bəyelerzəñ bilengen tay-tulaktıñ uynaqlağan, qolon-qolonsaktıñ koyroq sensəp sapqan saqtarında dala kəşnev, sırkırav, tupırlav taviştarınan gəvlep torğan. Yeyregen yey közregen köz, qısilğan qış yazılğan yaz mənən alışınğan.

1880 Turaygırılı tarlan öyörönöñ irkən-ireven hil-avqın həvəf-heterhəz gümərə şulay küpmə davam itkendər, bər saq bığa barıbər sik yətken. Qayzandır qara sapqın kiləp sıqqan. Tarpan tuplamın şeylep hağalay başlağan. Hağalap başta haqsı sos Turaygırzı uqtan uzğarğandar azaq öyörzö qamap, boğallahın boğallap, ültərəhən höngö, uqtan ütkerəp qırıp bötqender. Tarpan huğımın hoğonğandar.

Huñğı turaygır tarpan şulay helek bulğan.

Huñğı tarpan öyörö şulay qırılğan.

1885 İrkən dalalarzıñ irkən-ireven tarpanqayzarı yuqqa sıqqas, ular turahında barı hür hıreler, moñhov hikeytter gəne torop qalğan. Dalanıñ mən yeşer sal qılğanı la şul qayğı-hağıştan sallanğan töslö.

1890 Həyər, bınan yöz yıldar samahı ələk bər bayarzıñ yılqıları utlap yörögen yalandarza, nisəktər, bər qart saptar tarpan bəye bulğan. Küpmə yapa-yañğız yörövzen qañgırıp miken, törlö qoş-qorttarzan bizrepmə, elle tullenər ösönmö, nisəktər ində, qırağay mal yılqı kötövən qırlay başlay. Başta yılqı bınyat ite, yaqın yəbermey. Tarpan, yaylap yaqınlaşqas, həzər unıñ üzəne əyeleşev yəñəl tügəl: yuq-barğa örköp-qurqıp bara. Tarpan öyörge ılıgır ti. Ekrənlep ılığa bı. aygır, tay-tulaq tirehəne hırığa. Həzər yılqı mənən utlap yöröy, yuşap tora. Barına küngendey ite. Tik qırağay tiheñ de qırağay şul kötövsənə, ezem zatın küröv mənən qırıs bışqırıp, şımayıp, öyörzö taşlap qırğa saba.

1900 Kötövsələr kithe gëne, yañınan öyörge kile. Yılkı malı yatıp yal itkende, ul hëreyëp
ayaq östö yuşay. Utlavı la, yoklavı la bërge. Qış yılkı malı yılı azbarğa ingende, ul, üz
gezetën kıvıp, ijgır yalanda qala, kös-hel mënen qalın qarza tibënëp azıq taba, yazğasa
yañğız yen aşray, tağı öyrenge yılkı öyöröne kuşıla.

1905 Ösönsö qış tigende saptar tarpan bëye üzënëñ turı kolono mënen yılkığa kuşılıp, yılı
azbarğa inërge baznat ite. İnëvë bula, bayarziñ boyoroğo buyınsa, unı bütën yılkınan ayırıp,
ayırım biklep te kuyalar. Kerte-quranı, sik-biktë bëlmegen, irëklëkke, irkënlëkke küngen
kırağay tarpan mëşkën bikke alyıp stënanan-stënağa huğıla, sapsıp-ürepşep, berëlëp-orolop
başın-moronon yëmërëp, hırt-qabırğaların hızırıp böte. Stënağa berëp, hul küzën sıgara.

1910 Ös kön ös tön özlökhöz tulap, yaman orolop-berëlëp. küzënen yazıp. tamam alyıp
hülden tayğandan huñ, mëşkën tarpan bëye bër möyöşke hırlığıp qapıl tınıp qala. Tarpan
tarğa tariğıp, avızına bër tegem azıq qapmay, bër yotom hıv eşmey, bër nise kön kımsanmay
katıp tora. Yarhıvı la alyıvı la, bësen-hıvzan baş tartıvı la irëkhëz itken ezemderge saya qarıvı
buldı, ahrı, hayvanqayziñ.

1915 Emme eş-ëske yebëşep, asıgıv, sarsav üzënëkën ite. Kırağay saptar sëmtemlep bulha
la bësen hermeştëre başlay, qar aşay. At qaravsınıñ ihtıyarına buyhonop, yügen haldıra. Tik
huğarığa sıgarğanda, quldandan ıskınırğa intılışı gına hözömte birmey. Yaylap yügenge küngen
töslö toyolha la, ayakka tışav, hırtka eyer haldırırğa irëk kuymay.

1920 Yazın kertele saptar bër qolon kiltëre. Kolono mënen evrep kerte-qurağa la, qulğa la
ëyeleşkendey ite. Qolonon amanat hımaq alıp qalıp, tarpan bëyenë yılkı mënen kırga
sıgarhalar, tarlıqqa tarıqқан tarpan këşney-këşney sabıp kite. Şul kitëvënëñ geyep bula. Yılı
qurağa, hatta geziz qolonsağına la yalandar irkën, üz irëklëlgën alıştırma almay hür malqay.

Küpmëlër irëgëp yöröges, yëlënë tirtëp bër tön qurağa qayta saptar, haq kına këşnep,
sıñrap qolonon taba. Unı sañdav totqonloktan qotqarıp, ikevleşep yalanga kitëp yuğalalar.
Aldağı kıştı tarpan bëye le, qolonon la yılı qurağa bütense kaytmay.

1925 Şuniñ ikënsë kışınamı Yayık buyında Başqorttar bër kırağay at kürëp qalalar.
Kızığıp kıızışıp kitëp, unı kırpaq qarza nisëk te avlamak iteler. Dürt-biş hıbaylı ikë kön buyı
unı kıvalap, qamap qarahalalar za, his tota almayzar. Ömötterë özöldö tigende, his
kötmeğenden qaşkın maldıñ toyağı yomran tişegëne ëlegëp, ayağın hındırğas kına totalar
bını. Ayağı hınıp, tıpırsınıp, küzzerë alarıp yatқан ayanıs maldı uratıp alıp, iplebërek
qarahalar, bıl tëgë hıñar küzlë saptar tarpan bulıp sığa. Yılı quranı ijgır kışka alıştırğan, irke
1930 ösön küzhëz, ayakhız qalğan bıl hür tarpandı kızğanıp, Başqorttar uga ağastan toyaq

yahayzar, yılı azbarza aşrayzar. Baş, irək birmeş hayvan aǵas toyaǵın tiböp hındırıp, aşav-
üşevzen baş tartıp, ayak östö yen bire.

Huñǵı tarpan gümerě şulay özöle.

1935 Bıl tötretkës hikeyettë işetkes, kıızıkhınıp kitöp, min azak tarpandar turahında
ezebiyet qarıştırızım hem huñǵı tarpandargı beyle kıızıklı, gibretlë meǵlümetter osrattım.
Babayım höylegen gezeti hikeyet tüǵel, hekiqet bulǵan hel iken. Ul hel ııııdan da yöz yıldar
ëlëk 1879-1881 yıldarza Yayık buyı dalalarında bulǵan, huñǵı öyör tarpandarzıñ huñǵı
tarpan toqomdarınıñ baş birmey yügen eyer haldırmay, kışë qulına eyeleşmey helek
bulıvzarı Qara diñgöz buyı Qırım dalalarına la qaratlǵan.

1940 Şulay itöp bınan bër nise yöz yıldar Üzek, Könsıǵış Yevropa, Urta Aziya, Altay
yaqtarın kıızırǵan tarpan toqomdarı ayavhız kırıp yuqqa sıǵarılǵan. Ëlëk ularzı temle itë ösön
yözerlep mënlerlep avlaǵandar. Könbayış korolderë tabınında tarpan itë dëlikatës urınına
yörögen. Kışë tarpan toqomon haqlarǵa tırışıp, unı büten at toqomdarı mänen toroqtrop
qaraǵan. Şırt yallı, sısqan hırtlı, kışka toroq, qatı toyaq yañı neşelderën tapqan. Polyaktarzıñ
1945 konizarı, İnglizderzëñ ponizarı tarpandarzı yort attarı mänen toroqtrovzan kilöp sıqqan.
Neşets galimdarı tarpandıñ yañı neşelderën ürsëtkender. Başkort atın qolan tarpan mänen
toroqtorgandar.

Lekin tebiǵet yış qına üzënekën itken. Attıñ azǵını tarpan tiheler ze yañı yahalma
neşel bër nise bıvından yort atı neşelëne kirë qaytqan, tarpanlıǵın tız yulǵan. Tarpandarzıñ
1950 tibënde kış sıǵıv hıvıqqa sızam talbır tebiǵetën, taşka birëşmes qatı toyaǵın kirë qaytarıv,
tarpan toqomon tërgözëv elle ni hözömteler bire almay elë.

Tebigiyën haqlavǵa tebigilëkke ni yete.

Üzëm huñǵı tarpan turahında tötretkës hikeyet-hekiqettë işke alam, e küz aldıma
nişleptër haman haban atım saptar bëye başıp tora. Ul elle boronǵo talbır toqomdarın, elle
1955 hezër at-yılkı malına kezërzëñ kitëñkërevëne, elle üzëneñ huñǵı möşköl qartlıǵın uylap,
yuşay yuşay ilay töşlö toyoldo miñe.

1981

3.2 Türkiye Türkçesine Aktarma

YEDİ SOY

Akidil ile Karaidil'in gelip birleştikleri yerden güneye doğru göz alabildiğince mesafede bulunan ve masmavi görünen Karatun Dağı uzanır. Onu dağ diyerek adlandırmak mümkün değildir. Orman ile kaplanmış olan güney yamacı dik kenarlı ve kuzeyi ile batısı eğimli olup ortadaki (5) bozkıra bağlanır. Güneşin ışığı eteğine uzanarak Akidil akar.

Uçsuz bucaksız bozkırlar ortasında kaplanıp bırakılmış, sur gibi yükselmeye başlayan bu eğik tepe ve büyük yayla toplantı için eski zamandan beri Başkurtların dikkatini çekmiş. Sebebi sorulduğunda ise bu çevrenin çadır kurup konaklamak için ve dinlenmek için genişçe düzlüğünün varlığı ve bu bölgenin arazilerinin hayvanları serbestçe yayılması ve dinlenmesi için geniş olması, büyük nehirler için suyun var olduğu, yakacak odunu da olmasıdır. Diğer bir uygunluğu, (10) Başkurdistan'ın tam ortasında olmasıdır. Bundan dolayı o büyük yer, toplantı meydanına dönüşen Karatun eteğinin bozkırıdır.

Memleket kuraklaşıp ormanları yeşerdiğinde hayvanlar taze ota doyunca, ilkbahardaki işler bitip, yaz erken başladığında, öncelikle Karatun bozkırında büyük meydana toplanan yedi soydur Başkurtlar. Deve atlatanlara heybe asıp getiren çadırları her bir soy, bir (15) çadıra zaman zaman daire şeklinde yerleştirilmiş. Etrafı küçük çadırlar ile sarılıp, büyük meydan ortada bırakılacak şekilde on beş kanatlı büyük beyaz çadır kurulmuş. Çadırlardan daha ötede, -bozkırın tepesinde- kısa sürede üç dört metre aralıklarla dikilen kazıklara bağlanan tellerde bal artığı biriktirilmiş, kim bilir nasıl atlar bağlanmış? Fakir fukara farklı iş-güç edinin işi ile uğraşır.

İdil karşısındaki Nogay Dağları'ndan görünen güneş mızrak boyu çıkıp yükselerek geldiğinde adı geçen (20) beyaz çadır yanındaki meydana her soyun ünlü kahramanları, değerli beyleri, soylu yaşlıları toplanmaya başlar. Yemyeşil, işlenmemiş kumaşa, büyük daire şeklinde oluşturularak döşenmiş süslü kilimler üstüne yerleştirilmiş küçük minderlerin her birisi, kendi derecesini belirleyip ağırbaşlılıklarını korumuş gibi uygun halde serilmiştir. Yuvarlak masanın baş köşesi olmasa da akranlarının kısılgına alışık olup, soylarından daha ötede yüksek bir yere geçen Bikbav Bey diğer tarafa oturur. Onun yanına oturan Yurmatı boyunun lideri (25) Teteges Bey ise bedeni güçlü, yaşça daha büyük görünür. Kıpçak boyu lideri kahraman Karagujak ise ondan daha güçlü birine benzer. Böylece evin başköşesindeki dairesel yere oturanlardan Dim boyu Minli Başkurtlarının lideri Kenzefer Bey de Böryenden yaşlı olan İski Bey ve Eyli boyu Dıvan soyundan Kahraman İşmöhemet de Tamyandır Şegeli Şakman da yüz yaşındaki halk şairi ulu Ayzar da büyük şenliğin güzelliği olur ve

meşhur halk insanları memleket durumunu konuşurlar. Bu boy liderleri ile beraber (30) veya onlardan daha sonra her boyun çadırı olur. Soylu erkek yiğitleri, ihtiyarları, kahramanları büyük bir daire şeklinde dizilip karşılıklı otururlar.

Kendi aralarında sağlık sıhhat sorup memleket ve millet durumlarını, hayvanların güvenini konuşurken, sâkiler küçük fiçı içinde kımız getirerek akralarına tattırdılar. Halk, karşılıklı oturup tamamlandığında biraz nefes alıp, bir kez daha yeni kımızın lezzetini tadınca, konsey (35) sessizleşir. Başlaması için hazır duran Ayzar- en yaşlı, en meşhur ihtiyarlarından birisi- gelenek boyunca büyük toplantıyı açıp sürdürdü:

- Boy liderleri, memleket ve millet yiğitleri, aksakallar!

Diyerek başlar sözüne ozan: “Atalarımızın geleneği boyunca memleket ve millet durumları hakkında fikir alışverişi yaparız, söz birliğine varırız ve büyük toplantımızı açma mutluluğu, çok şükür bu yıl da bana (40) nasip oldu. Yıllarımız şöyle kazasız belasız olsun, kendimiz sağ salim olalım. Çoğunluğumuz uzun ömürlü olalım, geçimimiz bereketli olsun, malımız davarımız çoğalsın.

Kararlı devlet ile düzene sokulan ülke dağılmaz demiş eskiler. Şimdiki toplantımızda da ortaya konulup konuşulacak, fikir verilecek sözlerimiz çok. Aile sağlığı ve mutluluğu memleket ve millet refahıdır. Öyle de değil, tüm dünya ülke ve devletlerinin sağlığıdır. Şuna şükür: Rus Çar’ına tabii olunca yurdumuza esenlik geldi; (45) ilk olarak devlet baskılarından, çokça eziyet çekmekten, mal mülk intikamlarından kurtulmuş olduk. Hayır, bunun üzerinden şimdiye kadar sadece yarım asır geçmiş. Ormanlarımızda arılarımız, nehirlerde sansarlarımız, bozkırlarda tilkilerimiz, barajlarda kunduzlarımız yok olmasa vergi ücreti bize çok fazla gelmez.

Fakat bunları ülkeden ayırıp, nice orman gibi yerler için uzun süre mücadele ederek yaz-kış göç etmek, kervan peşine düşmek eziyet çektirir. Şundan kurtulmanın bir yolu yok muymuş? İşte bu yılki (50) toplantımızda konuşmanın başında fikir alışverişleri yaparak fikir birliğinde bulunuruz. Büyük toplantıyı açıp şu fikir alışverişini başlattığı için soydaşlarımızın yaşlı olanı ve fikirleri karara bağlayan büyüğümüz Bıkbav Bey’e söz veriyorum.

Bıkbav Bey boğazını temizlemeye benzer şekilde hareket ettirip konuşmaya başlar:

- Cemaat! Ayzar değerli bir ozandı. Şimdiki zamanda bütün boy halklarını da (55) düşündüren ve ortaya atarak konuşulan temel olay vergiydi. Nereye gidip ödeme yaparız? Herkes tarafından bilinen Kazan şehri bizden oldukça uzak, güzel bir at ile uygun zamanda gidildiğinde bile otuz-kırk günlük yoldur dağ etraflarına. Rivayete göre gelmesi gitmesi iki-

üç ay sürer. Pek çok soyun yolcularının nice ömrü eziyet ile bu yolda geçer, kim bilir ne kadar mal mülk sıkıntısı çeker? Yük hayvanlarının derilerine zarar vermeyerek, büyük kaplar halinde balları ezmeyerek zararsız ziyansız (60) taşınması da kolay değil.

Cemaat! Üsergen, Böryen boyu halklarının şöyle bir fikri var: Kazan şehrinin Akidil, Dim, Hakmar, Aşkazar, Yayık Ey boylarından aşırı uzaklaşınca yük yük vergi derilerini, balları alıp gitmek zorluğunu unutmayıp, Başkurt topluluğunun kendisi daha merkezi yerde, vergi malı gönderip ödemek ve gerekli alış-veriş için Rus Çarı'ndan oldukça küçük bir kale (65) yapmasını sormak istedi. Şu konuda bütün soylarımız, şu toplantımız adına mektup yazmalı. Mevcut olan soy halklarına da daha faydalı, uzaklığı tahmin edilmesi için o kaleyi planlı dediğinde, şu meclis meydanından daha kuzeye yerleşmiş o Akidil ile Karaidil birleştikleri yere yakın uzun burunda meydana getirmek istedi.

Bikbav Bey bu sözleri işittiğinde kendisi daha öteye bakarak oturmuş bir halde, sağ kolunu uzatıp gösterdiği tarafa meclistekiler bir kez neredeyse oraya (70) uzanarak bakışlarını şu bölgeye yöneltirler. Arka sıradakiler daha da hareketlenip yerleşti, bazıları ayağa kalkabildi. Azıcık hareketlenip şırıldayan şu nehre; sofranın reisleri tulumlara, sâkiler kâselere kıymız koyup sundu. Kahraman takdiminden mi genç kıymız etkisinden mi topluluk, daha yararlı ok atabilmeye de devam edebiliyordu artık. Şu gürültü, sessizleşerek sona erince Bikbav Bey (75) sözüne devam etti:

- Şöyle bir kale inşa edilse onun diğer bir faydası da etki uyandırmasıdır. Şimdiki türlü şehir baskıncılarından kurtulduk demek henüz mümkün değil. Güneyden Kırgız, Kalmuklar; Doğudan Kösüm Han işgal edebilir. Halk ve millet viran olur, hayvanlar etrafa saçılır, insan ölür, memleket yoksulluk çeker. Kale, işte böyle baskıncılardan da bizi koruyan bir kalkan olurdu. İşte esas söylemek (80) istediğim söz budur.

Bikbav Bey sözünü bitirince topluluk yeniden gürültü etmeye başladı. Getirilen fiçı fiçı kıymızlar da tabak tabak paylaştırılmış etler de fark edilmeden bitmeye başlamıştı. Üsergen boyu liderinin sözünü destekleyince Teteges Bey, onun ardından kahraman Karagujak nasihat etmeye başlar.

Bu şekilde konuşma sürdüğünde Eyli-Dıvan soyundan Burtas Bey sinirlenerek çıkmasını mı? O, ‘‘Başkurdistan’ın tam (85) ortasında Rus Çarı’ndan gölgelik istemek koyun arasına kurt bırakmak, kendi kendinin kol ve ayağını bağlamak ile aynı’’ dedi. Rus padişahının kale inşa etmek için yalvararak yerleştiği günün sonrasında Kösüm Han’a sığınmak, ona vergi ödeyip kendi Müslümanlarından iyilik beklemek bin şeyden daha iyidir diyerek sözünü tamamladı bu bey.

Bu öfkeli konuşmadan sonra bazı kişiler çok şaşırılmış gibi olmasın diye Kenzefer (90) Bey, tekrar diğer taraftan bir nice aksakal söz alıp söyleyince, toplantı sonunda beraber ortak bir fikre vararak, Rus Çarı'ndan Başkurdistan'da kale inşa ettirmesini istemeyi kararlaştırır. Böylece şu büyük toplantı, şimdiki Ufa'nın temeli olan ilk yerinin temel taşları seçilir.

Toplantının ikinci meselesi boyunca Rus iline güneyden hücum eden düşmanlara karşı Rus Çarı'nın Başkurt yiğitlerini savaşa çağıran fermanını (95) bir kez daha dile getiriverdi böylelikle savaşa hazırlanma sözü tekrarlandı.

Bu toplantı dokuz yüz seksen bir tarihinde at yılında olur.

Konsey kurup bildiri sunan beyler ve aksakallar, Başkurt halkının tarihi için oldukça büyük iş yapanları fazla dile getirmeden, fikir alışverişinden hoşnut olup konseyin ikinci bölümünü – güreş, yarış, at yarışı ile açmaya hazırlanırlar. Fakat o gün, güneş batıp gün geceye (100) döndüğü için karanlık çöker. Yarışmayı sonraki güne erteleyince davetli meclis halkı çadırlara karınlarını doyurmak için dağılır.

Zenginler bal yediğinde, zavallı fakir su kenarında yatıp su içmiş gibi büyük topluluklarda da fakir-fukaraya ikramın hep soğuğu ve azı düşmüş, böylelikle topluluktaki nice fakir halka mal-mülk değil baş ağrısı ve gönül sızısı kalmış... Beyin işi ferman ile fakirin derman ileymiş.

(105) Konsey, ertesi gün sabah erkenden daha güneş doğar doğmaz başlamış. Ne dersin de büyük toplantının dünkü toplanılan yerde devletin ileri gelenlerinin ve aksakalların akli, sözü ve fikirleri, gücü sınanmışken şimdi meydanda, her soyun yiğitlerinin gücü kuvveti, yeteneği sınanacağı gün elbette.

Halk yiyip içerek oynamaya başlayınca atlılar meydana gelip atlar yarışmaya başlar. Belirlenmiş yere yürüyerek geldikleri için arada yaklaşık yarım gün yol olur, Örşek boyuna çıkıp (110) gitmişler. Hayır, onlar geldiğinde henüz hangi tarafın atı önde gelir? Diye aralarında bahisler geçse de belirlenen yerde toplanmışlar. Daha iyi at hangisi? Diye düşünseler de hepsi sülük gibi parlayıp, sincap gibi oynayıp durur. ‘‘Hayt’’ diyerek bağırınca ok gibi fırlayarak gider. Yine de atın hangi yöne gideceğini bilen tecrübelilerdir. Yizim boyundan Katay arasından gelmiş bir doru atın önce geleceğini tahmin ederler. Karşıdaki at şöyledir: Her şeyi ile bir küheylan vahşi attır. Tekrar arasından geçerek bir beyaz akıtmalı at, (115) alacalı bir şekilde güzel, güçlü görünür. Onlara Üsergen boyu ile Kıpçak'ınki derler.

Yerinde duramayan küheylanlar için bölmeleri uzun zaman önce belirlenmiş. Onlardan kendilerine ne düşer: Birinci geldiğinde ardından da yularlı at gelir. İkincisi inci

süslü kemeri ile altın kaplanmış elmas bıçaklı kılıç, üçüncüsüne kol kısmı, yakası ve etek boyları sırma ile işlenmiş ipek cübbe ile göz kamaştırıcı kızılımsı tilki derisinden dikilmiş börtü verilir. Hediye hediye yani. Bu şekilde ulaşan ve (120) ülkeye dağılan şöhreti daha değerlidir.

Çadırlardan biraz daha uzakta, geniş dağ eteğinin bozkırla birleştiği yerde halkın bir kez daha toplanmasıyla güreş meydanı da açıldı. Daha sonra hedefe ok atanların ve gözü bağlı şekilde testi kıranların yarış alanları da gelir.

Çoğunluğun dikkatini en çok çeken, yarışmanın can alıcı noktası elbette şu güreş meydanıdır. Orada her (125) soyun kahramanlarının kahramanı mutlaka karşılıklı güreşecektir. Her soyun belirlenmiş kendi kahramanı vardır. İşte Tabın soyunun kahramanı Omorzak. Şüphesiz onun boyu iki metreden hiç de az değil omuzları da iki arşın kadar. Bilekleri ise kocamandır. Tabiri caizse öküz gibi danayı kaldırabilmek onun için hiçbir şey değil derler. İşte Dim boyu kahramanı Suraman, boyu uzun olmasa da gayet yiğittir. Karatav (130) kahramanı İmirzek, Geyneliler kahramanı Bayyigit de güçlü yapıdadır. Bunlar şimdi göze çarpanlar, çoğunluğun dikkatini çekenlerdir.

Mücadele meydanı, her zamanki gibi istekli gençlerle başlatılır. Güçlü mü güçlü bir şekilde alıp atmaya başlar. Meydana gerçek kahramanlar sırasıyla çıkarak gelir.

Karatabın soyundan Kahraman Aknazar ile Asılı göl boyu Kan'ı Törkey soyu kahramanı (135) Uzun Kızras Bey, uzun süre mücadele eder. Sonrasında Kızras, yeni önemli hediyeler alıp, meydana gürültünün gelmesi hoşuna gidince çoğu zaman onunla yarışmak için bulunmaz Hint kumaşymış gibi mücadele etmeye kanayan yaraları varmış gibi can atar. Birazdan ağırca mumuna basarak Suraman meydan ortasına doğru gider. Mücadele etmek için kuşak tutturunca da şimdi o, kim bilir ne kadar orta taraftan tutmayıp sağa sola savrulmuş gider? İşte bir an Suraman Kızras'ın belini büküverince onu sıkarak alabilir. (140) Asılı boyu kahramanı hızlıca hareket edip baş aşağıya silkeleyebilir. Öteki kahraman ortaya çıkınca yere düşer. Meydanda fikir alışverişi yaparak muhabbet etmeye başlarlar.

Suraman ile mücadeleye Kötör çıkar. Kahraman Kötör, Suraman'ın vasıtasıyla daha iyi ve bir o kadar da biçimsiz durur, bu iki kahraman güreşince becerikli oldukları için birbirine yenilmezler, gücü tahmin edilip uzun çekişmeden sonra Suraman, önceki gibi aniden vurup yıkayım Kötör'ü diye düşünür fakat baş aşağı (145) çeviremeyince kendisi altta kalır.

Meydanda şamata ve bağrısmalar başlar, Yurmatıları “Kahraman Kötör yıktı” ve “Kötör yendi” diyerek gelip laf atar; Dim boyu Minli Başkurtları, Suraman’ı savunur. Güreş meydanının önde gelen kahramanları, yeniden daha da güçlü bir şekilde mücadeleye başlar ve onlar birçok kez etrafını çevreleyip yakaladıktan sonra Kahraman Suraman, becerikliliğini daha da göstererek ortaya çıkar, Kötör’de gücünü toplayıp orayı terk eder.

Güreşin en ilginç yanı da en gayretlisi de Suraman’ın Kahraman Omurzak ile yarıştığıdır (150) galiba. Görünen o ki güreşte yenilmez veya güç deneyi yapan Suraman yeniden ansızın kavrayarak tutup, Omorzak’ın belini kısıtıvermiş. Bel taş mı nasıl da sert durur? Şu kuşaktan sıyrılıp çıkar. Kızras, Kötör ile yarışıp yorulmaya başlayan Suraman’ı, Omorzak kendisi de epeyce ilgilenmeyip sonrasında yener. Omorzak’a, Bayyigit gibi bir iki kahraman çıkıp baksalar da onu almak için gayret göstermezler. Şöyle yapıp yüce Omorzak, ödüllü (155) güreşte en güçlü kahraman oluverir. Ona hediye edilen asıl kumaşı paralarla kaplanmış keçe -asker kıyafeti- başına giyeceği gümüş başlık ve bunlara ek olarak kemik saplı çelik topuz- savaş aletleri verirler; ikinci hediye alan Suraman kahramana kıymetli okluk ile yayı, ok ve sadak, esas ipek kumaşlar düşer. Kahraman Kötör, kenarları çizgi çekip tir tir titreyerek işlenmiş büyük anason bitkisi küçük fiçı ile dolu işlenmiş bal, yani desenli (160) havlular alır.

Bir zaman dağ eteğinde gözetleyip duran çocuklar “atlar, atlar!” deyip bağırımaya başlarlar, meydandakiler de Örşek boylarına doğru sürünen tozları havaya uçurup dağıtarak gelen hızlı koşanları fark edebilirler. Fakat hangi atın önden geldiğini hala bilen yok: oralar ya ağaçlık ya da toz ile kaplanır. Bir an “doru at” atılıp öne çıkar. Hızlı koşan atın dişleri acaba nereden belli: (165) atılan ok gibi uzanmış. Oradan bir az daha sonra az yük yükleyerek iki at, başa baş şekilde koşarlar. Çok zaman geçmiştir, meydana yaklaşmaları ile onları tanınması gerekir: Birisi ak bilekli beyaz akıtmalı at, ikincisi alacalıdır. Doru at, onları bir yer boyunca geçip birinci olup meydana atılmıştı; birazdan beyaz akıtmalı at ile ela alacalı dip dibe olup birlikte hızlıca hareket ederek yol alırlar.

Tecrübelilerin sözü gerçek oldu: Doru ata birinci hediye- eyerli yularlı hızlı koşan beyaz akıtmalı at (170) ile ela desenli elmas kılıç ve değerli giysiler payına düştü. Bu hızlı koşanlar kendi soylarının şanını yükselten güçlerini, bu hediyeleri hazırlayan ustaların da şanını arttırdı. Bundan dolayı hızlı koşan ata göre şöreti, kahramana göre hediyesi, ustasına göre kıymeti tanıtıldı.

Güreş ile at yarışları tamamlanmış gün akşama dönmeye başlamış olsa bile mücadele dineceğe hiç benzemiyordu. Gösteriyi sunmayı sevenler, şimdi bazıları bir tarafta

yerde keskin nişancıların okunu (175) hedefe atma yarışını seyrederek; bazıları ise kıvrak kemikli yiğitlerin direğe tırmanarak çıkmasına bakar. Heyecanları, azimleri, atların mücadelelerini, kuşatıp yakalama yarışını seyrederken kahkaha sesleri gelir. Bir yerde hevesliler havaya kuş fırlatıp oynar. Bir süre sonra çadırlar yanında orman-dağ Başkutları hızlı koşan atlara binebilmiş on on beş civarı yiğitleri İdil tarafına ava çıkmak için toplanır. On civarında eyerin önüne veya omuzuna yeni doğan av kuşları yerleştirilmiş. Kuşları da türlü türlü: Birincisine (180) kaya kartalı veya şahin, ikincisine Akdoğan veya Aladoğan, bazılarınıniki ise sungur kuşudur. Göze çarpar: Böyle hızlı kuşlar, gökdoğan veya dişi akdoğan gibi tarla sincabı falan tutmaz, ördek veya kaz tutar, tavşan veya tilki avlar.

Eyerin başına takılan kayışlarına gürz veya ok-sadak takabilen avcılar; tavşana rast gelse ardına düşmez, tilkiye denk gelse vurmaz, kurta denk gelse yine de vurup onu almaz. Denk gelse ayıyı da (185) bir zaman çevreleyip, mızrak ile yaralayıp gürz ile vurup öldürmeksizin bırakmaz.

Kahramanlar güç gösterileri yapıp, hızlı koşan atlar yarışıp, nişancılar ok atıp, gösteri yapan halktan istediklerini alınca, güneş battığı zaman yarışma biter ve dağın eteğinde akşamki ikramlar hazırlanıp daha önce kısrağ bağlanan yere eşlerin kement atarak (190) kısrağ yakalaması, çadır çevrelerinde büyükçe ağaç kaplarda kımızın hazırlandığı ve sıcak kazanın yanında insanların toplandıkları görünür.

Akşamın alacakaranlığı yaklaştığında tüm soyların liderleri, zafer kazanmış yiğitler, toplumun ileri gelenleri adet gereğine göre şimdiki o beş kanatlı büyük beyaz çadıra toplanır; Dünya halleri, bugünkü durum hakkında konuşup, yiyecek ve içecekler sunup, kuray ve türkü dinleyip huzurlu bir şekilde oturulmaz.

Yılda bir olan büyük şenlik nasıl güzel görünmesin? Şu dünyanın kendisi hiç de bayram değil. (195) Boş hayatında nasıl yaşadı böyle gün gören yoksul, baykuş çok mu? Toplantı zamanlarında gönüllerini sıkıran dünya zorluklarını untabilen yiğitleri de yarına biçimsizce yer etmiş kötü hayatın zorlukları bekler.

Büyük kurultayda; liderler, kahramanlar, ileri gelen ihtiyarlar ile oturacak halk şairi Ayzar, bu defa zorlukları daima bilerek gelen genç ve hevesli olanların gönüllerini hoş etmek için (200) sohbet edip oturmak amacıyla, kendi çadırında küçükçe sofraya kurmak istedi. Yüz yaşında olan büyük halk ozanı sofraları çok görmüş, ikramları çok tatmış. Ona şimdi tarihi, hikâye ve rivayetler dinlemek için heves eden büyüklerden akıl ve fikir alan yaştaki kişileri toplayıp sofraya kurup muhabbet ederek oturmak daha keyifli gelir.

Ozan Ayzar'ın büyük beyaz çadırı çok da uzak değildir: Sağ tarafta yüksek bir (205) yerdedir. Çadırı oldukça büyük ve dokuz kanatlıdır. Kendi Kelsir-Tabın soyundan olup, şu çevrede Akidil boylarında yazı geçirdikten sonra toplantı yerine bütün taşıyabildiği her şeyi ve mal-mülk ile gelmiş.

Çadır, çarşaf ile ikiye bölünmüş. Daha küçük olan tarafı kadınlara aitmiş. Onun baş tarafına büyük sandık koyulmuş, üstüne sıralanarak yorgan ve minderler yığılmış, değnek altına ve üstüne (210) havlular dizilmiş, kılık kıyafet için bölümler asılmış. Kapının olduğu sol tarafta hamut aksamı ve koşum takımı eşyaları görünür. Çadırın kubbesi daha uzun olup tepesi pencere ile kapatılmış. Onu gerektiği zamanda açıp kapamak için bir değnek takılmış.

Çadır tepelerini açarak tamamına bakıldığında burada halkın hiç parçalanmamış eşyaları da vardır. Şimdi gelen genç misafirlerin daire şeklinde bir araya gelmeleriyle dikilerek serilen kilimlere (215) bağdaş kurup oturanları beklerken ozan Ayzar, kendi başlayıp taze kımızı kaselere bölüverdi ve bu yılki meclis ile yarışmanın güzel gerçekleşmesi hürmetini sürdürdü ve töreni burada sonlandırmayı emretti.

Ozanın ibretli veya kinayeli güzel sözlerini dinlerken birçok kâse kımızı elden ele dolaştırdıktan sonra toplanıp oturan kişiler çok keyiflendi, genç bir kuraycı kurayını çalmaya (220) başladı, onun ardından işte Tamşu, kuraya eşlik ederken birisi de Başkurtların uzun bir türküsünü söyledi. Kuray, türkü hüznüyle birleştiğinde ozan Ayzar destansı bir şekilde nağmeli söyledi.

Suya bak ki salkım söğüt olur

At gör ki yelesi olur.

güvenmeyen dalını kes,

(225) ağaçsız yer kuru olur

yelesini kırksan aygırın

kötü bir tay olur

kahraman olan yiğidin

yaptığı iş hak olur

(230) memleket için çalışsa,

gönülleri temiz olur.

oyuncaktan ok olmaz.

atsan da çok gitmez

yuvada kuş kalmaz,

(235) tarla serçesi kaz olmaz

kendi cancağızına acıyıp huzurlu yatan
yiğit gibi olup can almaz.

Genç kişiler pür dikkat şöyle destanlarını ezgili şekilde okuduktan sonra evin başköşesindeki küçük kutudan kurayı alarak, ozan uzun (240) hava çalıp bıraktı. Kâh özlemlî kâh arzulu kâh ise neşelidir o hüzün, dinleyenleri kendi isteklerine göre hareket ettiklerinde, ozanın düzgünce başını yukarı kaldırmasıyla bir az önceki şarkıcı, yiğit kurayın müziğine dahil oldum. O bir soyun türkü söyleyip bitirmesini tüm meclisi bir sestem diğerine geçişini gerçekleştirdi.

yeşerip bağ gibi yatan Ural Dağı
(245) yedi soy ülkesinin meskeni,
özgürlüğü isteyerek ölen kıymetlilerin
şurada durur kutsal kemiği...

Türkünün arzusuyla dertlenip hasret çekerek hızlı davranan gençler şu “yedi soyu” anlatan türkünün tarihini de söylemek isteyince biraz nefes alıp düşünceye dalınca ozan Ayzar herkese doğru bakıp yumuşakça söze başladı.

(250) - Evlatlar! Ya arzulu ya da oldukça hasretli zamanda işitilen kederli türkü – halkın gerçekten de gönlünün aynasıdır. Şöyle ki o, seni dertlendirip düşüncelerini kim bilir nereye götürür: Kâh o sıkıntıdan yüreği parçalayan ah u zarı işitmiş gibi olacaksın kâh çağrı ve at toynağı seslerini duyabileceksin, bir de kuşların ötüşmelerini unutmayasın. Şarkının ezgisindeki gibi geçmiş zamanlar ve halk tarihi daima yankılanarak kalmış gibi çıkar. Başkurt türkülerinin birçoğu kendiliğinden bir zamandaki olayla ve (255) tarih ile ilişkilidir. İşte türküsü söylenen “yedi soy” türküsünün de kendine ait geçmişi var.

Şunu da söyleyeyim şimdi, evlatlar: Er ve yiğitin yiğitliği sadece güçte ve maharette olmayınca aklında olur akılda, gönülde insafıkta yatar. Yiğit kişiye yetmiş türlü (265) meslek de az, demiş eskiler. Erkeğim diyen er kişi memleket ve millet âdetlerini de gelenek gibi bilir, büyükleri yüceltirler; atalarının mukaddes işine, yüce tarihine emanet olarak bakar, herhâlde midesi tok, (260) kendisi tamamıyla kanaatkâr olan başkasına şaşırıp kalmaz. Bugünün de geçmişin de kıymetini bilir, geleceği de unutmaz.

Tarih, söylendiği gibi “atalarımızdan bir emanettir”, sözünü de akıldan çıkarmayalım. Başkurt’um diyen Başkurt, yetmiş türlü meslek üzerine kendi atalarının yedi soyu, yeni nesil soy ağacını, kendi soyunun şeceresini, memleket ve millet tarihini iyi bilmesi şarttır.

Sizin tümünüzün de (265) şu asıl bir iki şartı yerine getirmesine hiç şüphem yok fakat işte memleket ve milletin eski tarihini yarım yamalak bilmeniz olasıdır. Sebebi sorulduğunda, bizim atalarımızın en eski tarihinin aktarılacak gelmesiyle kuşaklar birbirinden kopup, kayboluveriyor. Bunun için sizin bunu bilmemeniz ayıp değil bilip de öğrenmemek ayıp olurdu.

Eğer isterseniz şimdi siz söylemek istediğiniz “yedi soy” (270) türküsünün tarihine dönüp, atalarımızdan daha eskilerinin tarihine de göz atılmasına isteğim yok değil.

Genç misafirler, ev sahibinin bu niyetini bir ağızdan kabul ederek tümü de bir kâse kımızı içip, pişmiş et yedikten sonra oldukça ciddi bir sessizlik içinde ozan kendisinin söyleyeceği tarihi anlatmaya başladı:

-Tarihi, -onu- yiğitlerim, bölerek söylemek de zor. Tarih o, nesilden nesile renklidir. (275) Bir nesli kenara koysan ikincisi anlaşılmaz, ondan dolayı sözde bir o tarafa bir bu tarafa gider.

Bizim halkın tarihi yazılmamıştır. Şimdi söylediğimizce onu atalarımız dilden dile anlatıp, nesilden nesile iletebilmiş. Şurada anlatılanlarda onun bazı olayları unutulmuş bazılarında yarım yamalak haberler kalmış. İşte şimdiki soy şecerelerini kâğıda yazmaya başlayınca da akıldan silinenleri yazmak onları emniyete almak olur dedim.

(280) Yiğitlerim, ilk olarak hatırlarım ki benim de bu anlattığım tarihim yarım hikâyeye benzemiş. Sebebi sorulduğunda unutulmaya başlayanları eklediğimizde, ne yaparsan yap, varsayım olur.

Daha eskiler ekin ekmeven, ot biçmeyen, fakat hayvan bakıp av avlayarak yaşayan atalarımız hayvanları salıp ot-çiçek otlatıp, yazın mera kışın karı eşeleyerek otlayıp, soy soy (285) toplanıp, ülkeler geçip, sürekli göçüp gitmişler. Büyüklerin söylediklerinden işittiğimce Başkurtlar, Altay Dağları’ndan Ural’a kadar Ural’dan ulu İdil’e kadar göçmüşler eskiden.

Hatta bir zaman, bundan üç-dört yüz yıl önce, Karadeniz, Dunay Nehri boylarına kadar gittiklerinde orada kışı geçirmişler sanırım. Niçin dersen, o taraflarda kışları sıcaktır ve kar yoktur, hayvanlar otlaklarda kışı geçirir. Bahar ve yaz vaktinde tekrar dönüp Kuzeye, İdil, Ural boylarına dönerlermiş.

(290) Bilindiği gibi öyle uçsuz bucaksız ovalarda sayısız ormanlarda, nehirlerde yürüseler de onlara daima gençlikte çok huzurlu hissedip yaşamak kaderlerinde yazılmamış. Şu yerlere göçen Peçenek, Kıpçak, Bulgar, Kırgız gibi büyük halklar ile vatanı güzel yayla ve kışlaklar için savaşmak birisine aniden baskın yapmakta doğru hale gelmiş. Bir süre sonra

onların birbiriyle anlaşıp, iyi ilişkiler kurup, birlikte yaşam sürdükleri zaman da olmuş. (295) Lakin Kuzey Ovalarında bazı savaşçı boylar zaman zaman savaş açıp, birbirinin yaylasını basıp, hayvanlarını, memleketini ve pek çok yeri talan etmeye başlayınca Başkurt soyları; ormanları üste düşüp gelen, yaylaları da yararlı pek çok otu göğsünde meydana getiren Ural Dağ'ı koyunlarına, Akidil, Yayık, Hakmar, Kama, Tuk, Kırgız, İk boylarına gidip, şu çevrelerde gerektiği gibi yaşamışlar. Başkurt soylarının pek çok soy kabilesi Madyar, Bulgar soylarına bağlanarak, batıya gidip, Karadeniz, Dunay Nehri (300) boylarında da yerleşip kalmış.

Ural-İdil boylarındaki bolluk, soğuk kış, sık ormanlar göçebe atalarımızı (310) yerleşik hayata geçmeye, kışlamak için ağaç evleri, mal mülkleri koymaya zorunlu hale getirmiş, bakılırsa. Kendileri de geniş ovalardaki kötü baskıncılardan gizlenmek için daha sakin, daha huzurlu dağlı-ormanlı, sulu bölgelerde yaşamayı daha hayırlı bulmuş olsalar gerek. Onlar kuzeyinde su samuru olan büyük (305) nehri – Sulman Irmağını da geçip gitmişler, buradaki Ogur soylarını daha öteye, iğne yapraklı ormanlar arasına, sürmüşler.

Orman ve bozkırlık yerlerinde şimdi pek seyrekçe karşılaşılan vahşi atlar, tüylü atlar, taylor o zaman çokça bulunuyormuş; sürü şeklinde bir araya gelmişler. Ördek, musu, karacalar hakkında bir şey söylemeye gerek de yok. Yani av avladıklarında karşılaştığı hayvanların dışında da farklı et ve benzerleriyle tanışmıştır.

Orman – nehirde sincap, tilki, sansar, su samuru, vizon, kunduz, (310) porsuk gibi vahşi mi desen – tüm yırtıcı kuşlara-, nehirde balık mı desen pek çoğuna hayran kalınmış. Öyle ki bazısını eliyle yakaladı bazısını sopa ile vurup da aldı.

Halk, bir zaman soylular şeklinde ayrılarak kıymetli deriye sahip olan vahşi hayvanları avlamaya başlamış. O kürkler, uzak pazarlarda çok para edince halktan bazıları bununla ticaret yapıp daha da zenginleşip gitmiş. Onlar her türlü kürk, et ve bal ile alış-veriş için büyük gemilere yerleşip Akidil ve Sulman Irmağı'nı geçerek büyük (315) İdil'e ulaşırmışlar. Çok geçmeksizin sahraları aşarak Harezmi tarafına kervan yolları inşa etmişler.

Şimdiki miladi takvime göre tahminen onuncu asırda Başkurt soylarının çoğunluğu, ağaç evlerde, avlulu köylerde yaşayanlardı. Kış vakti köyde kışı geçirip, yaz günü hayvanları ile yaylaya çıkararak yaşamışlar.

Hayvan besleyerek, avcılık, arıcılık, çiftçilik yaparak geçinmişler. Artık büyük nehir boylarında büyük büyük şehirler inşa eden kişiler çıkmış bir zamanlar. (320) Şehir dendiğinde onları şimdiki taş şehirlerle aynı şekilde farz etmeyiniz. O zamandaki Başkurt

şehirleri küçücükmiş. Onları şehir değil kale deyip adlandırmak daha doğru olurdu. Şehir işte şu kale sözünden kalmıştı.

Onlar nehrin uygun olan üst kısmına veya yüksek yere inşa edilmişler ya da daha elverişli yere kurgan olarak kurulmuşlar. Şunun çevresini incecik ve sivri meşe ağaçları ile kuşatmışlar. Kaleyi yine (325) derin çukur siper ile sarmışlar. Ona su göndermişler. Kalenin dört tarafına adette olduğu gibi dört kısa ahşap minare yapmışlar, böylece dört kapı meydana gelmiş. Kapıyı sulu çukur sayesinde kalkabilen köprü ile bağlamışlar. Geceleri veya korkulan zamanlarda o köprü kaldırılır, gündüzleyin açılırmış. Meşe kazıklarının iç tarafında nöbet tutmaları için duran bekçiler, düşman gelirse durup savaşılar diye derin su yolları yapmışlar, kazık aralarına ok atacak delikler açmışlar. Süngü ile vuracak yerler (330) oymuşlar, kale içi sıkıca inşa edilen ahşap evlerden, avlulardan oluşmuş. Bunun gibi kale ve şehirler Ahmet Han zamanında Bulgar devletinin güçlü zamanında sağlamlaştırılmış olsa gerek.

O Başkurt şehirlerinin belirlenmiş bazı yerlerinde ev avluları daha gerekli olmuş ve halkın geçimi de bir şekilde devam etmiştir- şimdi söylemesi zor. Sebebi sorulduğunda, onlar daha sonra büyük (335) savaşlar zamanında viran olup, kundaklatılıp harabe haline getirilmiş ve hepsi yanıp yok olmuş.

Günümüzde onlar hakkında özel bilgilere Arap ve Fars seyahatçilerinin eserlerinden bulsan söylenenleri doğrular. Büyükbabamın söylediği: 850. yıllarda Sellem Terjimeni isimli bir Arap seyyahı, Kafkas Dağları'nı aşarak Hazar Denizi boyunca seyahat ettiğinde yirmi yedi (340) günlük mesafede “Başkurtlar İli” yerine geçeni yazmıştır. Böylece yetmiş yedi yıl sonra ikinci bir seyyah İbn-i Fadlan, Bulgar iline giderken aynı şekilde Başkurt topraklarından geçmiş meğer. Tekrar büyük babam Arap alimi İdrisiz'in sözleri diye söylemiş olur.

O sözler kelimesi kelimesine hatırımda: “Altıncı iklimin yedinci kısmı – o tam olarak ne anlama gelir- içi ve dışı Başkurt yeri, onlara kuzeyden yakın duranı Skoniya yeri” şeklinde yazan, bu alimdir. Bu iklim yerleri (345) çoğunlukla dağlıktır. Eski Başkurt yerinde şehirler: Karakıya, Minjan, Ojandır. Bu çadırlarda halk kalabalık yaşar. Minjan ile Ojan arası sekiz saatlik yoldur. O şehir Skoniya Türklerinin yeridir. Bu pek büyük, düzgün, kalabalık bir şehirmiştir.

O İdil'in kuzeyinde kurulmuş. Ojan ile Karakıya arası, deniz yolu ile sekiz saatlik yol; kara yolu ile batıya kadar on altı saatlik yoldur. Karakıya şehrinde Başkurt yerine on günlük yoldur.

(350) Kendimizce tahmin edip baktığımızda, söylemiştik derdi büyük atam, Karakıya şehri Akidil ile Karaidil'in bir araya gelip birleştiği yerde, eski meclisimizin oluşturulacağı ve kalenin kurulacağı belirlenen yere denk gelir. Ve iki kale- dışı Başkurt yerinde söylenen- tahmine göre Sulman Nehri boylarında olmalı gibi.

Bir zaman Bulgar Devleti, güçlenmeye başlayınca Başkurtları da kendi himayesi altına boyun eğdirmeye (355) başlamış. Onlar Ik, Karmasan, Sermesen boylarını, Sulman İdil'in aşağıdaki kısmını ele geçirmişler. Akidil boylarına ulaşmışlar. Sert savaşımlardan, küçük küçük saldırılardan sonra orman-bozkır çevrelerine Akidil tarafında Bulgarlar'ın savaşı bitmez, onun düşüncesi, en felaketli ve kanlı savaşlar kuzeyde adı geçen nehir boyuna yapılan kalelerde meydana gelmiş.

Kayık ve gemilerde Sulman Nehri ile götürülen Bulgar askeri, meskür kalelere (360) getirilip hapsedilmiş. Kaleyi denizden alamayınca onu karadan çevrelemişler.

Böylece kuşatıp halkını, askeri aç tutup, susatıp baş eğdirmemiş çabaları. Lakin Başkurtlar, Bulgar askerini durdurmasıyla kalmaksızın, düşmanın hiç tahmin etmediği kaleden çıkıp baskınlar da yapmışlar, şu zamanda çokça ganimet azık alıp kalelerine girip beklemişler. Duvar ardından ok ve mancınıkla (365) düşmanı öldürmüşler.

Kaleyi kuşatıp çok kez alamayınca bir dönem Bulgarlar sert bir şekilde saldırıp, meşe kazıklarını yakarak, kale içine yanan ateşler ile otlar atıp şiddetli bir yangın çıkınca da kaleyi ele geçirmişler.

Bir kaleyi şöyle pek çok mücadele ile alıp, yorularak, kan kaybederek bekleyen Bulgar askeri; nehir-sazlıklı, sık ormanlı iç taraflara gitmekten vazgeçmiş. Çok geçmeden (370) Bulgarlar ile Başkurtlar arasında barış sağlanmış. Kuzeybatı Başkurtları, Bulgarlara boyun eğip vergi ödemeye mecbur olsalar da kendi özgürlüklerini, nehirlerini canları pahasına korumaları sayesinde devletini ve topraklarını hatta kendi hukuklarını da pek çok kez koruyabilmişler. Önceki kadar hayvan bakıp, arı bakıp, ekin ekip hayat sürmeleri ile birlikte her türlü meslekleri özümsemişler. Adı geçen kaleler daha da büyüyüp, şehir gibi düzenlenip, zengin olmuş. (375) Başkurtlar, Bulgar pazarları ile sıkça ticaret yapmışlar, antlaşma boyunca büyük İdil sayesinde kayıklara binip, ovalar geçerek kervan yolu ile ticaret yapınca – Vizantiya'ya, Ermenistan'a Rum illerine de gidip gelmişler. Bulgar'dan önceki illere onlar değerli hayvan derileri, ayrıca özellikle Babür denen bir vahşi hayvan, lazord isimli esas taş, batman batman bal satmışlar. Oradan ipek, çay şeker, bütün tatlı yiyecekler, çeşitli kızıl (380) hayvanlara sahip olarak geri döndüler.

Böylece Bulgarlar ile barışıp, yakın ve uzak iller ile iyi ilişki kurup hayatları biraz düzene girince hayvanlar çoğalıp, köyler ve şehirler artıp, sanat ve ticaret işlerini ileriye götürüp huzurlu ömür geçirdiklerinde, ne kadar yıllar geçtiyse bir zaman güneşin doğduğu taraftan sert bir savaş başlamış. Şu yere gelince ozan Ayzar, biraz dinlenip, rahatladıktan sonra (385) sofradakilere: “ben sözüm ile sizi çok bıktırmadım mı?”- diye sorup durur, misafirlerinin bıkmının aksine tamamen sessiz sessiz dinlediklerini sezip sözüne devam eder:

- Sonra dünyaya kötülüğü çokça yayılacak Cengiz Han’ın kara savaşı başlamış. O ordu son derece büyük, uçsuz bucaksız bozkırları kaplayıp ona vatan olmuş. O kadar çok asker bütün aileleri, çocukları, hayvanları, mal mülk ile birlikte gelince, o aklını kaybetmiş olmalı. Bir zaman Cengiz (390) ölünce Batıy Han Bulgar devletini parçalayıp, köylerini tuz buz edip, şehirlerini harabe haline getirerek, büyük İdil’i aşır da geçen Rus knezlikleri yerine ulaşmış.

Yemyeşil ovaları ve eski köyleri kötü yere döndürüp gittiğinde şu acı savaşın sağ kanadını, kim bilir ne kadar çok alayları, tümenleri ile Akidil boylarına yöneltmiş.

Yayı boyundaki zorlu bir mücadeleden sonra o alaylar, coşkuyla on günlük yoldan Akidil boyundaki (395) Karakıya kalesine ulaşmışlar.

Binbaşı Karakıya’nın iki ok atımlık mesafeli yerde askerini durdurup büyük tabur kurmuş ve kaleye habercileri göndermiş. Emire herhangi bir mücadele vermeden baş eğiniz, o zaman canınız sağ kalır demiş. Karakıya kalesinin o zamandaki lideri oldukça cesur Buran Bey isimli bir Başkurtmuş. O, düşman baskınını geri çevirmemiş binbaşılara ulaştırmak için kırılan ok (400) ile ölü fareyi de üstüne koyup göndermiş. Bizle karşılıklı mücadele etseniz elinizdeki silahınız kırılır, askerlerinize kıran gelir anlamındaki simgeymiş bu.

Önceki kadar işi gerektiği gibi yapan duyulmamış ve görülmemiş ne kadar Başkurt’un dünyayı titretecek cihangir askerlerini şu şekilde hor görüp karşılamaya kötü namı gelip, kara doğan binbaşı o zamandaki savaş âdetince, kendisinin en güçlü kişiyi kale karşısındaki (405) büyük düzlüğe çıkarmış. Askerî savaş başlamadan önce iki taraf kahramanlarının mücadelesine çıkan güçlü bir kişiydi bu.

O yarış meydanına gidip, atını rahvan yürüterek pek güzel elbiseleriyle gezindiği sırada kale kapısını zincir ile asmalı ağaç yolundan bir beyaz akıtmalı atlı görünmüş. O hafif olsa da keçe -savaş giyiminde-; kolunda-süngü, belinde- kılıç omuzunda- (410) kalmış. Bu kahraman Buran Bey’in kendisidir.

İki kahraman ölümlü mücadele meydanını gözden geçirip, atlarını hızlıca coşturarak, silahlarını elle tartıp sağlamlaştırıp yürüyünce iki tarafın ordusu arada bir ok atımından daha uzak mesafe bırakarak izlemek için dizilmişler.

İşte bir an iki tarafın kahramanı, bir iki yer boyu mesafede atlarını şaha kaldırıp durdurarak, (415) süngülerini birbirine nişan alıp karşı karşıya gelmişler.

Bu yarışta Buran Bey kötü yaralanmış. Böylece mücadele tamamen bırakılıp tamamlanmamış. O kendi, kalenin tam ortadaki gözetleme yerine çıkılmasını emrettiği bütün askerleri ve kale halkı savaşa katılmak için hazır hale getirmeyi buyurmuş. Utanan bey, yarış meydanında seyre çıkan akıncı askerini düşmanı (420) önüne alıp yeniden kaleye getirince açık düzlük yerde orduyu karşı karşıya getirmiş. Akıncılık ile liderlik de Suragol kahramana vermiş.

Suragol kahraman ok-sadak, süngü, kalkan ile silahlı yürüyenleri ortaya dizip, iki tarafa atlıları koymuş. Bir an canlı duvar gibi olup bu tarafın askerleri de diğer tarafta birbirine karşı gelecek şekilde dizip yakınlaşmaya başlamış. Ritmik duran sert ayak seslerinin (425) yerden gümbürdeyip durması işitilmiş, güneşe doğru kalkanlar parıldayarak gelmiş, süngüler dümdüz tutulmuş. İki tarafın orduları da birbiriyle, karşı karşıya gelip birleştiğinde, kalkanlara vurulan süngü sesleri karışmış. Yürek acıtan gürültü, nara savaş ovasını kaplayıvermiş: Süngü ile saplamak, kılıç ile şaşırtıcı derecede parçalamak devam etmiş.

Sopa ile kışkırtılmış kötü bir şekilde bir araya yığılmış karınca yuvası gibi bu düşman (430) üstüne de birazdan iki taraftan da halka karşı atlı saldırı başlamış. Atlılar, birbirinin sırasına ok gibi atılıp gelmiş. Kılıçlar kılıca, kalkana çarpılmış çanlar; atlar kişnemeye, yere gümbürdeyip düşen bedenler öfke ile hiddetlenenler ile birbirine karışmış.

Böyle pek çok yarıştan sonra Suragol kahramanın seçilmiş atlıları, yaya askeri düşman ordusunu darmadağın ettiğinde uzak yerlerden gelip düşmanın yeni atlılara (435) saldırması görülmüş. Bu kötü savaş artık çok nadir yaşanır Suragol'un safını parçalamış kalanlarını kaleye doğru kaçmaya sevk etmiş. Kaçan askerlerin fazlalığı kapıları açıp kaleyi ele geçirirdi diğer taraftan düşman ordusunun iç içe girmesi de mümkün. Bir yeri baskı kurarak kuşatıp almış atlılar, Suragol kahramanın kendisi, onun yakın -ahbabları- son nefeslerine kadar savaşmış, kılıçtan kesilip, süngülenmişler.

(440) Bu acınılacak benzersiz savaş gözlem yerinden seyreden Buran Bey son anda kale askerine okunu atınca buyruğu olan düşman askeri üstüne ok yağmuru yağmaya başlamış. Fakat o düşman okunu parçalayıp apar topar etrafa dağıtmaya başlayınca, sırttan

yeniden – yeni düşman safları dolup çıkmış. Okun yetişmeyeceği kadar mesafe bırakıp bir zaman sonra kaleyi tamamıyla kuşatmışlar.

(445) Savaş yerlerinde pek çok at, insan öldürülüp, yaralıların inlemeleri işitilir, güneşin batışına, akşamın gelişinin yaklaşmasına dikkat etmeksizin nefes almak ve özgürlük vermemek için düşman tarafının bir yönü saldırıya geçmiştir. Arkadaki sıralardan atılan okun altında kalkana sığınıp, yürüyen asker kaleye yakınlaşmaya başlamış, onlardan önceki sıraya atlılar geçip daha yakından kalenin içine ok yağdırmışlar. Böylece kale içindekiler de oktan ölüp veya kötü yaralanıp, (450) safı bozmaya başlamış.

Hücum edenleri ve oktan zarar görmeyenleri görebilen Buran Bey taş atan silahlarını uygun zamanda göndermiş. İri iri taşlar doğrudan temas ettiğinde piyadeleri kalkanı ile mahvedip ezerek ele geçirmiş. Lakin etrafa saldırarak gelmiş sayısız asker çok geçmeden siper kenarlarına gelip ulaşmış; onlara uzun uzun dar geçitler salıp, kale duvarlarına (455) isyancıları gönderince sevinmiş. Duvara tırmananları eritilmiş reçine ve kaynar su ile yakıp, taş-ok ile geri iter. Ovaya serpileni taş-okla kırınca, bir an yere karanlık çökmüş. Pek çok askerini, atlarını, silahlarını kaybeden düşman şu kısacık zamanda geri çekilmeye mecbur olmuş.

Karanlık geceye döndükçe kötü geçip, şafak söker sökmez kaledekiler ne (460) görsünler, üç taraftan şıgır şıgır eden alamet, kocaman üç gölge sürünüp gelmesin mi öndekilere? Şafak parlaklığından güçlkle ayrılmaya başlamış bu ürkütücü şeyler atlar ile sürülüp, insan gücü ile nasıl çark yardımıyla döndürülüp getirilir büyük ağaçtan kulübe koçbaşılarmış meğer. Kaledekilerin akıllarına gelip, düşman ordusunu geri döndürünce hazır olanı, bu koçbaşılar tekrar çok yakınlaşıp, taşın yetmediği yer kalınca, koçbaşı başındaki sığınaklardan iri iri taşlar atılmış. (465) Şu tarafta üzerinde koçbaşı altındaki acaba ne kadar irili ufaklı kapılardan oklar yağmaya başlamış. Böylece daha kötü bir savaş ortaya çıkmış. Koçbaşındaki taş atıcılarından gelip düşen alamet büyük taşlar duvar oluklarını mahvetmeye başlamış, askeri öldüren yakın yerden atılan oklar da dehşetli silaha dönüşmüş: Denk gelip değdiği kişiyi deşerek çıkmış. Bir zaman mancınıklardan reçineye batırılmış ateşle yanmış odun parçaları saçılmaya başlamış; onlar kâh orada kâh diğer tarafta kalenin içinde şimdiye kadar bir veya iki (470) yerde yangın çıkarmış. İşte bir an bir koçbaşı çukur kenarına gelip dikilir ve ön taraftaki duvardan kale duvarına çikrıklı, uzun geçidi inşa edilip oluşturulur böylelikle şuradan düşmanlar duvara eşek arısı gibi saldırmaya başlar. Birçoğu baskının da baskı yapanların da dağılıp gitmelerini seyretmeden, coşkuyla birbirini ele geçirip veya

muhafaza ederek kale içine geçmeye başlar. Duvar içlerinde sert mücadeleler olur. Hatta o kargaşada kendilerinin düşmanı hangisi olduğunu ayırmak da (475) mümkün değilmiş.

O arada ikinci taraftan ilerleyen iki koçbaşı da kale yakasına varıp, onların da askeri karınca sürüsü gibi olup içe doğru hareket etmeye başlamış. Merdiven boyunca çıkanlar da içeri geçip girmiş. Şöyle girip, ateşler içinde kalan kaleye saldıran düşman askeri ile şimdi ne kadar zaman ölümlü mücadele meydana gelse de sonunda hepsi yenilip, parçalanıp kenara atılmış. (480) İşte bak savaş, kimin kim olduğuna bakmaksızın çoluk çocuğu da yaşlı başlıyı, karıyı kızı da yok edince, evleri yağmalayıp, diğer şeyleri de yok edip, viran etmeye başlamış.

Kale yanıp tutuşarak harabe haline gelmiş. Buran Bey'in kendisi de yakın korumaları da meclis lideri ve vezirleri bu benzersiz savaşta askerleri ile birlikte yok olmuş.

Kalan Başkurt şehirlerini de şöyle bir kader beklemiş. Tüm yaşam şartlarını savaşa göre uygun hale getiren, (485) mücadele etmeye alışan, tecrübe kazanan, birçok memleketleri basarak alan, pek çok halkları kendine boyun eğdiren, bu büyük savaşı Başkurtları kendi bölgesine kadar geri çevirmek hiç mümkün olmamış. Böyle yaparak bu Moğol ordusu, savaştan sonra Başkurt memleketini bölüp, köyleri yakıp, soyları dağıtmış. Sanatçılık işi son derece önem kaybetmiş; ticaret, alış-veriş bozulup, önceki rahatlık bolluk elden gitmiş. Memleket isyancılarının liderleri halkına ağır vergi (490) ödetip, malını ve yerini elinden alıp, sürekli sabrını zorlamış, iliğine kadar kurutmuş.

Hayır, birbiri ardına devam eden savaşlar baş gösterdiği için, üstünlükleri daha da sağlam olmaya dayandığı için, üstelik Başkurtların gayretli, savaşçılıkta usta olan halklarını görüp, onların hangi birilerini soy liderlerine, kahramanlarına beylik, tarhanlık derecesini liderler daha sonra vermişler. Başkurt soylarını kuş, ağaç, mühür ve davet yoluyla belirlemek de bu zamandan kalmış. İşte bizim (495) Kelsir -Tabın soyunun kuşu olan turna ağacı, karaağaç mührü- çatal, müzik aleti zurna da şu zamanlarından geliyor.

Ozan Ayzar burada lafı bitirir, karşısında oturan Üsergen boyu yiğiti Baydevlet'e bakıp: “Sizin soyun kuşu, ağacı, mühürü, müzik aleti nedir şimdi?” – diyerek sorar.

Diğer yiğit: “Kuşumuz turna, (500) ağacı üvez, mührü işlenmiş, daveti tuksoba” – diye sıraladı.

-Ya sizdeki Kıpçak soyunun yiğiti?

- Kuşumuz akdoğan, ağacımız üvez ağacı, mührümüz yaba, davetimiz uran.

- Ya Böryenlerdeki?

- Kuşumuz Aladoğan, ağacımız karaağaç, mührümüz kale, davetimiz taravıl.

(505) ‘‘Hey, yiğitmişsiniz’’ – diye övgüyle sözünü tamamlayıverir ozan.

- Bizim atalarımız önce mecusiymiş. Onlar bir şekilde geyiğe kuşa veya kurta, turnaya, akdoğana taparmış. Özbek Han zamanına kadar Başkurtlar arasında İslam dini sağlamca yayılmaya başlayınca eski inançlar yavaş yavaş unutulmuş. Başkurtlar arasında din yayılıp türlü Arap evliyalari gezmiş. (510) Şunlardan birisi – Höseyinbek evliyanın ziyareti çok eski değil, orada Dim boyunda şimdiye kadar kendini korumuş. Onun üstüne türbe yapılmış.

Tatar-Moğol ordularından sonra da Başkurt ilinde birçok sert savaşlar olmuş. Şunların en kötüsü muhakkak Tuktamış Han zamanında Aksak Timir’in ordusu olmuştur. O savaş, Başkurdistan yerini geçerek 1391 yılında meydana gelmiş. Şimdiki Karakıya’dan daha ötede Akidil kenarında Buran Beyin erkek torunu kahraman Yalık Bey, (515) bu ordu ile acımasızca savaşır. Yalık Bey de çok kuvvetli bir savaşçıymış derler. ‘‘Kurt ulumasını duyup titremeye başlayan süt kuzusu gibi düşman, Yalık Bey ismini işitmesi ile titremeye başladı.’’- deyip söylemişler onun hakkında. Atasına benzeyip onun iki oğlu da – Karmasan ile Sermesen oldukça kahramanlarmış. Şimdiki Karmasan ile Sermesen nehirleri (520) onların hürmetine katılıp kalan isimler, evlatlarım. Lakin bunlar da ne kadar gayretli mücadeleler yapsalar da yarı dünyayı ele geçirip gelen aksak Timir’un savaşında tamamen kırılmışlar. Onun ardından ülkeye kötü bir kıran gelmiş.

Sürekli savaş, han binbaşılıarı taht için kendi aralarında kavga ile bir zaman Altın Orda (525) güçsüzlenip, daha sonra çeşitli hanlıklara ayrılınca Başkurtların bir kısmı Akidil’in aşağı tarafındaki Sermesen boylarına, Kazan Hanlığına; ikinci kısmı Yürüzen, Ey boyları Sibir Hanlığına; güneydekileri Hakmar, Yayık, Dim boyları Nogay mirzalarına boyun eğip, soylar düzensizleşip, parçalanmışlar.

İşte şu zamanlarda bir kez memlekete kötü bir kıtlık gelmiş. (530) Üç yıl boyunca ekin bitmemiş, at-koyun kırılmış, birçok halklar dermansız kalmış. Üstelik öz kardeşler iki Nogay mirzası Karakilimbet ile Akhakkilimbet, taht için kavga ederek, mücadele etmişler.

Halklar iki kısma ayrılıp anlamsız bir savaşın içine girmiş. Son sınırda bu göçebe Nogaylar, Ural tarafının kışı soğuk ve yazı sıcaktır, bu yer bize güzel değil, deyip önceki atalarımızın yerine Kuban’a giderek göçmek istemişler. Kendilerine yoldaş edip, hayvanları sürüp sayısız (535) Başkurtları da alıp gitmişler. İşte şu Nogaylar ile ayrılıp yaşayan Hurnak Bey, Kenzefer prens, biz herhangi bir yere gitmiyoruz anavatanımız İdil-Yayık, Dim boyları deyip, öz vatanlarında kalmışlar. Burnak Bey vefat edince beylikte Teteges’e görev vermişler.

Bir zamanlar, tarih 959'da fare yılında Rus Çarlığı Kazan şehrini almış, (540) hanlığı parçalamış. Onun üzerinden pek çok zaman geçmeden Başkurt soylarının beyleri ve önde gelenleri toplanıp müşavere yapılmış, Rusya Çarı'na vekiller göndermek için. Fikir alışverişi yaptıktan sonra Üsergen soyundan Bikbav Beyi Böryen soyundan İski Bey'e, Kıpçaklardan Karagujak'ı, Tamyandan Şegeli Şakman'ı vekil edip Kazan'a göndermek istemişler. Onlar Rus Çarı'na gidip baş eğişler öz topraklarına Başkurtlar kendileri (545) sahip olmak için belge almışlar. Vergiye zerdava, kunduz, bal borcunu ödemeye söz vermişler. Yurmatılara Nöğöş boylarından Akidil başındaki ağaç suları, düzlük ormanları ile Şeki Dağı'nın Örşek boylarınca orman-bozkırları ile pek çok yerler eklenmiş, her soy baş yerlerine gidip, o yerleri kendi aralarında paylaşmışlar. O paylaşılan yerlerde iyi geçinmek şartı ile deftere yazdırıp, daha sonra Meskev prensine bağlanmışlar. İnyer Nehri boylarındaki Katay, (550) İsim boyundaki Kazayak, Lemez boyundaki Türkmen, Ufa idili boyundaki, Bülekey, Üzen boyundaki Şeytan Gözü, Ey boyundaki Dıvan, Kıygı, Hakmar, Akidil boyundaki Böryen, Üsergen soyu toplumları kendilerine Rus Çarı'ndan armağan kağıtları alıp, yerlerini belirlemişler. Kıpçak, Üsergen soyları kendilerine sadece sıkıntı gösteren Nogaylardan Busay hanı; Aktuş Bey'e, Rus Çarı'na, İvan Vasilis'e göndermişler.

(555) Böylece Başkurt boyları kendi istekleri ile Rus Çarı'na boyun eğince biraz rahatlamışlar. Böylelikle önceden ayrılmış boyları bir araya getirmek için fırsat doğmuş.

Zamanın birinde boy liderleri ihtiyarlar toplanıp yeniden müşavere etmişler. "Güçlüler: Soy başka olsa da nesil birdir. Kendi aralarında bölünmeyi ve tartışmayı bitirip bir halk gibi olduğunda memleketimiz de güvenilir olur, kaza bela da az olurdu." demişler. Yedi boyun birleşmesi işte (560) böyledir.

İşte şunun hürmetine yine büyük meclis, eğlence düzenlemiş. Şunun mirası olarak usta kuraycılar, şarkıcılar şimdiki "yedi soy" türküsünü yakmışlar. Onu büyük kurultayın tüm halkı da sevip benimseyebilmiş.

Yedi soydan birleşip fikir birliği yapanın bir işareti olarak Yılayır Nehri boyundaki İmen (565) Dağlarındaki yüz yaşında olan meşe ağacına yedi soydan yedi türlü mührünü kazıtıp şekil vermişler.

Oğlanlarım, sonraki tüm olaylar gözümün önünde olup bitmişti. Pek çoğuna kendim şahidim. Fakat Rus Çarı'na vekil olabilmış liderlerden çoğunu kendiniz görüp biliniz, bu yılki toplantımızın başındakiler, işte sözü geçen memleket saygınlarıdır.

Böylece tarihi hikâyemde bitti, sonunda evlatlarım.

(570) Ozan Ayzar yedi soy hikayesini bitirince misafirler kendi çadırlarına gitmeye başladı, takım yıldızının kuyruğu doğuya doğru kayıp gitmişti.

1970

KARASAKAL HAKKINDA ANLATI

(Tarihî Bir Bakış)

(575) Karasakal, Başkurdistan tarihindeki ünlü bir şahıstır. O, 1740 yılındaki Başkurt isyanı lideridir. Yaratılışının getirdiği pek çok yeteneği ve yılları geride bırakan zor hayatı, onu kendi zamanındayken ve daha sonrasında çeşitli efsanevi ve gizemli hali çevreleyivermiş. İlginç olan da şu: Karasakal; mücadelelerde yenilmez bir kahraman, hazır cevaplılıkta en usta ozan, savaşta en cesur, eğitimliler arasında yüksek derecede ilim sahibi hatta “esas soyu” ile (580) han olup tanınmış biridir. O; ünlü bir seyyah gibi Kazakistan’ı, Orta Asya’yı, İdil boylarını, Kuban’ı, Yakın Doğu illerini, Arabistan’ı gezen, Mekke ve Medine’de hacda olan; Kazak, Özbek, Kalmuklardan fazlaca Arap ve Farsî dilleri ana dili gibi bilen, gerek gördüğü yerde hazırcevap bir hafız, gerekli zamanda da keskin elçi diplomat olmuş. Kader rüzgârları onu çobandan zavallı kula, kuldan çalışkan kahramana, kahramandan ünlü hana kadar yükseltip alçaltarak savurup getirmiş. Halk, (585) Karasakal hakkında türküler söyleyip efsaneler anlatmış. Beyitler söylemiş hatta ona mahsus efsane bizim zamanımıza kadar gelip bize ulaşmış. Tarih, onun hakkında bilgi veren çeşitli malumatlar saklamış ve türlü yorumlar bırakmış.

Karasakal’ın kahraman ve han denilen ünü Başkurdistan’a kadar değil. Kazakistan, Orta Asya taraflarına İdil ve Kuban boylarına kadar geniş bir şekilde yayılmış; onu Kazak, Karakalpak han (590) ve sultanları kendilerine denk derecede kişi olarak görmüş Jungar – Kalmuk han isimleri bu zamandan sonra şüpheye düşmüş, bu durum Rus padişahının da sabrını taşırılmış.

Herhalde kahraman Karasakal’ın pek gizemli ve ibretli kişiliği, mücadelecî ömrü ve askeri seferleri pek bilinmez. 18. yüzyıldaki Başkurdistan tarihi, onun kahramanlık ve trajik yanları, mücadele meydanına çıktığı savaşçıları sonunda milli gururumuz (595) Salavat Yulayev’i ortaya çıkartmak için oluşturulmuş sosyal ve tarihi şartları, kahramanlık gelenekleri sonuna kadar düşünmek zordur.

1740 yılının 10 Ağustos'u. Ur boyundaki şehirden yaklaşık on iki kilometre büyüklüğündeki oldukça geniş, düz ve bomboş bir bozkır alana beş binden fazla halk toplanmış. Çoğu atlı ya da atlı arabalı bu halk, önce ordu kamplarındaki gibi çocukları, gerekli olan araç gereçleri ile (600) aile aile veya köy köy sınıflandırıp, parça parça bir araya getirip yerleştirmiş. Onu büyük bir çember içine alıp silahlı askerler çevreleyivermiş.

Sonra bu kurultay nasıl tuhaf bir meclis ki? Bunlar padişahlığa karşı isyan etmekle suçlanmış ve dağıtılınca baş eğmeye, suçlarının cezasını çekmeye, bazılarını ise bağışlanmak için sürgüne göndermiş olmalı Başkurtlar.

(605) İşte bir zaman bu halk coşup bir grup vezir askerleri, dostları ile omzunda altınları parlayıp duran general ortaya çıkar. Onu gören halkın hepsi, ansızın su gibi ağlayıp sızlayarak yere çöker. Tüm kamp boyunca ağlama ve sızlanma sesleri devam eder. Kimini affeder, kimini ise cezalandıran bu kişi Başkurtların en ulu lideri- İrimbur vilayetinin valisi General Liytinant Knyaz Vasiliy Aliksiyiviç Urusovmuş. (610) Eskiden beri acımasızlığı ile bilinen bu ulu lider için ortada özel olarak hazırlanan büyük kenevirden yapılmış basma yüksekçe bir tribüne çıkınca, çevreyi süzerek gözden geçirince elini kaldırır: Uzun süre sızlanıp ağlama sesleriyle duran meydan aniden sessizleşmiş. Knyaz, hepsine karşı dik durmayı ve söylenen sözü can kulağı ile dinlemeyi emreder. Kâğıdı alıp ferman okuyanlar gibi kalın ve sert ses ile okumaya başlar o. Bir kez okuyan herkes onun öğüdünü (615) yanındakine yarı Tatarca yarı Başkurtça tercüme eder.

“Baş kesen isyancı Başkurtlar, kendi ve milletin sessizliğini bozdular! – deyip söze başlar Vali Knyaz. - Sizin bu isyancı hırsız topluluğunuz ile en ağır ölümcül suçlarınıza bakmadan imparator Ali tarafından merhametliliği ile affetmesini istemeniz beni şaşırır. Bu zavallılığınız, hayırsızlığınız padişahımıza boyun eğen halkın arasında (620) olmayışınızsa hırsız ve isyancı karakterinizden gelir. Hayır, siz kimseye huzur vermezsiniz hatta kendi kendine düşman ve devleti bozanlardansınız.

Vali Urusov, kendi söyleminde Knyaz soylular sınıfına ait olmayan kaba sözler ile Başkurtları kötüleyip söve söve Küsim, Aldar, İsmegil isyanlarının olduğu zamanda sizi tüm yurdu, soyunuz ile büsbütün kurutmaya, yeryüzünde bir kişinin dahi (625) aklında kalmayıp savurup kırıp bitirmek gerekliymiş şeklindeki ifadeyi söyledi.

Nutkunun sonunda kendini han olarak tanıtan yalancı Karasakal'ı padişahlıktan alınca kötülük gördüğünü, Başkurtların ona bağlanarak memlekete saldırıp gittiğini anlatıp isyancıların liderlerini, baş kaldıranlara katılmalarına engel olup izin vermeyince, hiç kimseye gün yüzü göstermesin ve affetmesin uyarısı ile sözünü bitirdi.

(630) Urusov'un tarihçi P.İ Rıçkov tarafından yazılan bu tehditkâr nutku epey kötü olmasına bakmadan sonuç vermez: Üç – dört gün geçip gitse de bir Başkurt kendi suçunu öğrenmeyi veya ordu liderlerini tutup vermeyi aklından geçirmez. Urusov, önceki kötü tecrübeleri boyunca şunu da iyi bilir: Kimilerine böyle tutup ceza vermek gereksiz de olsa hakiki Başkurt yine de birbirine ihanet etmez. Şaşırın Knyaz, askeri bir birlik toplayıp şöyle haince karar (635) çıkarır: Çavuşlar kendi görüşündekiler arasındaki suçluları saklarsalar ve isyan çıkaran liderleri tutup vermeseler kendileri asılacak. Kötülük eden kötülük bulur.

Satılık dost Mişer çavuşları, onların ardındaki bazı kötü Başkurt çavuşları isyan eden liderlerinin kimliğini, savaşa katılımcıları ulu yöneticiye ulaştırırlar. Sadece kendini düşünmenin merhametlilik, korkaklık ve döneçliğin sonu belli: Hainlik. O çavuşların hainliği halka değer kaybettirir.

(640) Yakalanmış mücadele önderlerine ve baş kaldıranlara kansız Urusov, tekrar daha acımasızca ceza hazırlar. Binlerce halk ve padişah askerleri ardında o Karasakal'ın en yakın savaştaki dostları olan Başkurt Yıhangol İsekeyivi, Yanış İsmegilov'ı, Karabaş Uğlıyenov'ı, Yakup Kasimov'ı, Tatar Kaptır'ı, Çuvaş Meksimov'ı taşa bağlanmış süngünün kalın ve sivri demir çivi ucuna oturtup öldürdü. On bir kişiyi, şu sayıdan, Karasakal'ın yedi komutanını (645) kaburgalarından diri şekilde demir çengellere astırır. On sekiz kişiyi işte böyle astırır, yirmi bir kişinin başlarını kesip koparttırır. Hatta ölen Eyitkol'un – ölü şeklinde- başı kestirilir.

(o, ele geçirilince, on gün boyunca İrimburg'a getirildiğinde kendini aç bırakıp, yolda açlıktan ölmüş olabilir.)

Bu ceza yürütmesini uygulatınca Urusov, Hamar boyuna bundan da kötü on kat daha merhametsizce yine aklın iki kat daha almayacağı ceza uygulamaya başlar.

(650) Baş kaldıranları şöyle onar onar uçlu demir kazığa oturtup, çengele kaburgalarından asıp, yüzlercesinin başlarını kestirip veya asıp bine yakın burun ve kulakları keserek cezalandırmak, Başkurt tarihinin en facialı kara yüzlerinden birisidir. Bunları daha sonra A.S Puşkin ile D.N Mamin – Sibiryak, Rus liderlerinin en acımasız yırtıcılığı diyerek üzüldü öfkelenmiş. Ne yazık ki tarihin parlak ve şanlı tarafları ile birlikte onun kara ve facialı hatta (655) hayret verici derecede tuhaf tarafları da var. Filmleri montajlayandaki gibi karanlık ve bozuk bölümlerini kesip atarak kurtulamaz bu yerden. Tarih düzeltmeye de kötüleşmeye de muhtaç değildir.

Onun her yönünü kendi öz gelişme kanunları temelinde doğru anlayıp ve anlatabilmesi de mümkündür.

Ama çeşitli kaynaklardan alınmış gerçeklere ve bilgilere, onlara verilen çeşitli (660) açıklamalara bakıp da tarihin o veya bu katmanlı ve karşılıklı olayları tek taraflı düşünmekte zor. Üstelik tarih alanında daha geriye gittikçe malumatlar, genellikle azalmaya başlayıp asırlar boyu pek çok belirsiz bir hal almaya başlar. Bu yönüyle tarihinin işi, bana deniz diplerinin sırlı ve çekici dünyasına dalmış dalgıçı hatırlatır.

(665) Cüret edip benim de şu halk tarihi denizinin bir sınırına dalıp bakmaya isteğim var. Sadece tarihçi olmak için değil tarih ile ilgilenmek bile bir heveskârın ruhunda var.

Beni, edebiyatçıyı, ilgi uyandıranı – tarihin bir tuhaf tarafı- Başkurt hanlarına ilişkili sözümdür. O da şimdiki Karasakal hakkındadır. Bunun bir tuhaflığı da şu: Beni hareketlendirecek söz, Başkurtlar üstünden zamanında hükmeden Tura Han veya (670) Göçmen Batıya ya da Özbek veya Kazan, Sibir, Nogay hanları hakkında değil belki Başkurtların kendi hanları hakkındadır.

Başka halklardaki gibi Başkurt halkının isyancı ve sömürücü hanlara dair, nefreti ve intikamı onlara karşı sürekli mücadelesi tarihte bellidir.

Hanlara münasebeti ‘‘Uzun Dağın Ölümü’’ şeklindeki eserin aşağıdaki (675) satırları da apaçık söylemekte:

Bir araya gelip yatan büyük yurdu

Korkan koyun eder Han

Arslan gibi erkekleri

Sakin koyun gibi yapar Han

(680) İlini alır elinden

Asker alır oğlundan

Çekip malını

Hesaba katar her şeyini

Boğazlamaz sıcak kanını

(685) Öldürmeden alır canını tuzak,

Öldürmeden alır canını

Bir araya gelip yaşayan büyük memleketi Tatar-Moğol isyancıları oluşturup Altın Orda, sonra Kazan, Sibir Hanları himayesi altında asırlar boyu ezilip, kötülük görüp yaşayan halkta acele etmeden kendi devlet tacını canlandırmak, bağımsız olabilmek isteğini güçlendirmiş. Başkurtlar kendi istekleri ile (690) Rus Çarı'na baş koyup, Rus Devleti'ne katılınca pek çok yabancı hanların eza ve cefalarından isyancılarından kurtulsalar da bağımsızlıktan, ezilmekten kurtulamamış elbette. Padişah otokrasisinin sömürgecilik

politikası – Başkurt ülkelerini talan etmesi ele geçirmesi, halkı merhametsizce ezmesi – birbiri ardınca ortaya çıkan isyanları da bastıramamış, halk da bu baskılardan bir kez daha bir şekilde kurtuluş yolları aramaya mecbur kalmış. Bu (695) çarelerin birisi herhangi bir memleket liderlerinin Başkurtların kendi devletini kurma,

iktidar başına kendi hanlarını koyma isteğini doğurmuş sonunda. Bu istek, 17. yüzyıl sonundaki ve 18. yüzyıl başındaki büyük sömürgeler zamanında pek çok miktarda göz önünde canlanıp, mücadele meydanına birbiri ardınca bir nice gerçek ve sahte Başkurt Hanı çıkarıp karara varılmış.

(700) Tarihçiler Başkurt'un on kadar kendi hanı varmış derler. Olması mümkün, azıcık bir fırsatını bulduğunda bazı Başkurt Tarhanları ve çavuşları, kimi olsa han olup ilan etmeye hazır olmuşlar. Onların çoğu bir şekilde kısa sürede ortaya çıksa şuradan aceleyle hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiş.

Yine de her ne kadar memleket-millet hansız olmaz deseler de onun gibi zengin beyler, han olmak ve (705) ilan etmek şartını, düzen kurallarını kendilerince sürdürmeye çalışmışlar. Onun temel şartı: Hanın sadece han soyundan olması gerektiğidir. İşte bir dönem dünyanın yarısını titreten ve kendi elinde tutan ünlü Timur, gerçek bir cihangir ve büyük komutandır ama han değildir. Ona lider Cengiz neslinden gelmesine sebep olan bir han var. Timur'un kendisi ayrıca şu hanın emiri ve damadıdır.

Buna göre örneğin, 1704-1711 yıllarındaki sömürgeciliğinin lideri, (710) halk önünde güçlü büyük şöhret sahibi ve eğitilmiş Aldar Çavuşu'nun ve kendi de han olacak bir şanlı aksakalın, bir yabancının han soyundan olan asıl soy araması hiç de şaşılacak durum değil.

Kutsal yer boş bırakılmaz. Aldar – Küsem öncülüğündeki isyanın hepsi Başkurdistan'ı kaplayınca “han olma” isteklilerinin çabası ile memleket ve halka lider olan hanı da bulur.

Bunun birisi Sultan İbrahim veya Sultan Hoca isimlidir. O bilinmeyen bir yerdendir, Kuban'dan (715) çıkıp gelmiş han neslindenmiş. Han olan yerde elbette kan vardır. 1707-1708 yıllarında Aldar ve Kösüm, kahramanlar ile savaşa çıkan Sultan Hoca'yı Ufa yanındaki Çisnokovka kampında ve Kazan'a yapılan seferde görmüş. Nasıl savaşa katılmasın, şöhreti olmasın? Sultan İbrahim, memleket ve millete han olmayı düşündüğünde ordu liderlerine ve ordudakilere temel bir sembol haline gelmeyi başarmış.

(720) Bu han ya savaşta ölünce ya da bir şekilde ortadan kaybolunca, “baş yerine baş” sözüne dayanılarak tekrar yenisi bulunmuş. İşte bu kişi Sultan Murat'tır. O, Kösök

denen Karakalpak- Kazan Hanı'nın oğluymuş. Babası, Kalmuk mücadelesinde ölünce han olup büyüğü yerine geçerek o, Başkurtların isteği boyunca onlara han olmaya razı olmuş. Bu dönem de isteği, durumuna göre tahmin edilirdi.

Lakin Başkurt isyancıları liderliğinde olmak istediğini, tarafını daha baştan belli etmiş (725) bu han. Yayık boyuna gelerek Başkurtlardan iki bin kişilik asker toplayıp da Yayık Kazağı Tolombet ile Kalmuklara karşı savaşmak istemiş. Lakin Kazaklar ona katılmayınca askeri hareketini durdurup, Kırım Hanı'ndan destek ve yardım istemeye meclise gider. İşte burada Başkurtlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı han fikrini kabul eder, ona bağlanıp Kırım'a gitme tarafında; ikinci kısmı – savaşın kızıştığı zamanda memleketi bırakıp gitmemek (730) fikrinde. Böylece han iki bin civarındaki askerinden elli kişilik özel savaşçılar seçip Başkurtlar tarafından istek mektubu yazdırıp, Kırım'a yollar.

Bir kere rast gitmeyen iş hiç gitmez derler. Murat Han İdil boyuna ulaşınca Tsaritsın ile Kara sahil arasında atlı, sekiz Başkurt'u ile nehri geçip gitmeye cesaret eder. Diğer kıyıda kalan atlıları Kalmuklar kuşatıp dağıtarak perişan eder. O, sağ kalan (735) yoldaşları ile Astraha' a doğru hızlıca gider ve nice günler nefes bile almadan yolun sonuna yani Kuban'a ulaşır. Nogay mirzaları ve Kuban Tatar zenginleri Sultan Murat'ı iki üç gün misafir edip, kendi isimleri adına Kırım Hanı'na mektup yazarak Başkurtları savunmaya gidince ona söz vererek Kırım'a gönderirler. Yeniden bir haftada Bahçesaray'a gidip, Han'ı görüp, mektupları ulaştırmak mutluluğuna erişse de amacına ulaşamamıştı henüz.

(740) Kırım Han'ı, bu gibi dünyevi meseleleri Türk sultanından ziyade kendisi de halledemezmiş. Böylece elçilik seferi yine Stambul'a taşınır. Güç bela Türkiye'ye gelip karşılaşır Murat Sultan, Mahmut vezir ile buluşur. Lakin Türkiye ve Kırım Rusya ile sulh yaptığı için Başkurtlara derebeyliği ve yardımı gönderemedikleri cevabını alır o. Azimli Murat, bir Başkurt elçisini çeşitli fırsatlar bularak sultanın (745) kendisi ile birebir görüşürmüş.

Lakin bu da elçileri dönüş yolları masrafları kapsayan paradan başka bir fayda sağlamaz.

Böyle olunca Murat Han muradına erişemedi, yolda yine bin belayı geçerek Kuban'a gelip kalır. Burada üç aya yakın misafir olup kaldıktan sonra mirzalara öğüt verip, onları coşturup aralarından iyi olan askerleri toplar, Volga'ya doğru yola koyulur. Başkurt isyanları bastırılmamış olsa da (750) Başkurdistan'a gitmek ister veya Karakalpakistan'a sızmak ister. Dönüş yolu da hayırlı değil onun için. Volga'ya ulaşınca, Rus askerleriyle karşılaşmaktan korkup, askeri ile Kuban'a döner. Burada kışı geçirmek ister. Lakin düşüncesiz Murat Han

sakince bir hayat sürmez, bir zaman Tirik Kalesine saldırarak yarısını ele geçirip kalan kısmını kuşattığı zamanda aniden kendi ele geçirilip, esir düşer. Sonra Han'ın kaderi, Rusların onu Kazan'a götürüp asıp öldürmesi (755) ile son bulur.

Sözü edildiğinde Sultan Murat'ın ismi Başkurdistan tarihine çokça bağlı, güçlü görünse de onun cismi ve gölgesi kıyı da kalır. Gölgesi deyince şu da bir gerçek: Sultan Murat'tan her gün cevap alan Estrhan voyvodası padişah I. Pitr, göndermiş olduğu raporunda- kendine han diyen kişinin Ufa ilçesi Başkurt'u olduğunu yazar. Nogay tarafı Ufa (760) ilçesinden Abdurahman denen biri, bir zaman sonra Karakalpakistan'da kendini Murat Han olarak ilan edip tanıtmamış mı? Kim bilir, belki de Kazan'da asıldığı dönemde Allah'ın gücü ile kurtulur ve sağ salim ana vatanına döner. Demek, gölgenin gölgesi olan yine bir Murat Han ortaya çıkar ne zaman sonra.

Murat Han ile muratlarına erişemeyen Başkurt liderleri, bu işten hiç (765) vazgeçmez. Onlar, şimdiki Kuban'ın kendisinden tekrar bir han izi bulabilirler. Lakin onun kimliği ve işi tarihte yarım yamalak gözüktür.

Huzursuz Aldar kahraman, Kazak Han'ı ve Karakalpakların Tevke Han'ı ile Başkurlara han olarak tayin etmesi konusunu tekrar konuştular. Konuşma süresi çok uzamadan yani 1709 yılının baharında Karakalpaklardan Aldar kahraman Hacı Han geldi. Ancak zorunluluktan (770) tayin ettiği Han'ın niteliği de bunun gibiydi. Kahramanların kahramanı, akıllı önderlerin ünlü Aldar İsingil'in kendi önderlik ettiği 1704—1711 yılındaki Başkurt isyanlarını başarıya ulaştıramamış durumda, bunu göçmen hanlardan ümit etmek ve devletçiliği dava etmek hepsi boş hayaldir elbette. 1711 yılında Hacı Han da onun kahramanı Aldar da tar u mar edilir.

Kendi yenilip hanı kaçsa da bu yolu Aldar, nehirden tek başına çıkar. Her nasılsa Rus liderleri (775) ile uyum sağlayıp isyanı büyük günahları için affedip padişahın kısa sürede tarhanlık belgesi alır. Şimdiye kadar ne vakit Başkurdistan'a han gönderip mücadelesi ile Rus Devleti'ni titreten kahraman, şimdi Rus Devleti'ni tekrar kuvvetlendirmek için şu ilden bir elçiyi ulu tarhan olup Kazak Han'ı Abulhayır, yayla yerleşkesinde bağdaş kurup makama oturur. Herhalde Kazaklardan gece vakti yüz hanı Abulhayır'ı öğüt verip Rusya'ya emreden elçi (780) Aldar İsingildin'in rolü pek büyüktür. Lakin her padişahın hükmü kendi elinde: Günahkâr kulların isteği affedilmek, cezalandırılmak. İşte Aldarı da padişah önce affedip onun ulu şöhretliliğinden, usta elçiliğinden, maharetliliğinden faydalanınca, onu sonunda aldatarak ele geçirip Minzele'de ceza vererek ölümüne sebep olur.

Bir coşup bir sönüp sekiz dokuz yıla uzanan Aldar-Küsim (785) savaşlarından sonra Başkurdistan memleketi, bir süre sessiz kalıp güç kazanmış gibi olur. Lakin bunları da tekrar hareketlendiren bir fırtına dönemleri meydana gelmiştir muhakkak. 1735-1740 yıllarında Başkurdistan'da yine düşman – isyanları meydana gelir. Onlar atlı tufan ve kasırga gibi Başkurt ilini ya büyük ya eşit olarak ölçüp birkaç defa karışıklığa sebep olur.

Şunun üçünü iki taraf -1736, 1737-39, 1740 yıllarındaki en büyük savaş felaketleri; bunlardan ayrılan üç mil daha kuvvetli dalgalarıdır. Halkın elindeki öfke selinden (790) doğan üç büyük dalgadan Başkurt'un yeni ordu kahramanları, liderleri ortaya çıkar. Birinci ordu dalgası önünde Kilmek ile Akay Çavuşlar, ikincisinde Bepeney Abız ile Küsep kahraman, üçüncüsünde Karasakal Han ortaya çıkar.

18. asrın otuzlu yıllarındaki bu isyanların en önemli sebebi, Başkurdistan'ı sömürgeleştirmekten ve milli sömürge halinden uzaklaştırarak güçlendirmektir. Bu dönemde (795) padişah hükümeti Güney Ural'da pek çok fabrikalar, taş kaleler yapmaya başlar, bunun için pek çok Başkurt yerleri ele geçirir ve oradaki Rusları göç ettirip yerleştirir, vergileri arttırır.

Bunlara karşı Başkurtların isyan etmesi, ilk silahlı tufan hareketi İrimbur seferleri ile ilgilidir. Onun başı şundan ibaret: İvan Kirillov denen bir başka (800) sekreter, Ural'ı ve Orta Asya'yı güçlü bir şekilde ele geçirir, ticareti güçlendirmek konusunda plan yapıp, senatodan teyit ettirir, bu amaçla ödemeye başladığı sürece Ur Nehri boyunca İrimburg denen taş şehir inşa etme yükümlülüğünü kendi üstüne alır. Bu ise aslında Başkurdistan'ı kaleler ile kuşatıp almanın en önemli, en temel taşı denen sözdür.

Hükümetin bu kararı, yapmış olduğu seyahatlerinden eski Başkurdistan'a kadar bilinir. (805) Kotlo Möhemmet Tivkiliv'i elçi yapıp Kazaklara gönderir. Başkurt Çavuşu Tuksora İlmekov Pitirburg'a döneminde bu gizli olan karar hakkında olanları bir şekilde işitip, bir mektubunda bu haberi yayıp ulaştırır. “Bütün Başkurdistan'da iri taneli buğdayı, kepeği yabancı ottan ayırıp güzel olanı kullanırız, samanı yakarız” – dedi o mektubunda. – Dörder atı tohum saçmak için hazırlarız. Bu kinayeyi Başkurtlar “kendi arasından en şanslıları seçip çeşitli satılık dost (810) ve yabancı nesilleri ayırırız, dört defa Başkurtları savaşa hazırlarız” diye anırlar. Böylece, savaşa hazırlanmaya işaret olur bu.

İvan Kirillov İrimbur seferi ile Ufa'ya gelip kışı geçirince 1735 yılının yazında Güneye Ur Nehrine doğru gider. Başkurdistan'da kaleler inşa etmek istemez, savaşa hazır olan Başkurtlar Kirillov sefercilerine saldırırlar, onun büyük bir külhanbeyi alayını parçalayıp heba ederler. (815) Ural boyunca gelerek yiyecek malzemelerini alırlar.

Yol gösterip gitmek bir Başkurt'un İrimbur seferini Ural Dağları'nı aşarak bile bile en ağır, virajlı yollar ile kuşatıp alarak gitmesine, birçok toplarını yok etmesine, Rus birliklerinin çok sık çatışmalar ile geçmesine aldırmadan Kirillov, güç ve kuvvet ile Ur Nehri boyunca beraber gelip, 15 Ağustos'ta İrimbur şehrine temel atılmaya başlanır.

İsyancı Başkurlara intikam almış gibi Kirillov, şehre temel atmayı büyük bir merasimle (820) gerçekleştirir. Sözde dost görüp o saygılı Kazakları Abulhayır Han ile merasime çağırır, burada padişah yanlı Başkurt önderleri de bulunur. Misafirleri Rus önderi haftalar boyu ağırlar, Abulhayır Han'ın iyi niyetini anlayıp gerektiği gibi kendi tarafına çekmeyi düşünür. Tören için atılan topların sesleri ve gökyüzünde izler bırakan havai fişekler aynı zamanda konukları korkutmuş ama şarap ve kırmızı fişekleri o sesleri de bastırmıştır.

Fakat (825) Kirillov'un kendisi merasimi oldukça beğense de onun bekçi birliklerine sıkça saldıran Karasakal askerleri, kışın seferlerinin yiyeceksiz kalmasından oldukça endişelenir ve korkar.

Rus liderinin büyük ümidi Abulhayır Han'dadır. O, Kazakları Başkurt ordularını yok ettiği için faydalanmak ister. Ama akıllı ve hilekâr Abulhayır'ın kendi isteği var. Rus lider, dostlarının sözünü çiğnemez.

1737 yılının sonbaharında Başkurt orduları saldırınca (830) Başkurdistan'a giden Abulhayır Han, aksine Başkurtlar ile dost olup, hatta kız alıp verip, kış boyu onlara misafir olup, Başkurt kızıyla evlenip, güvey olmaya başlamasın mı? Kirillov liderine yakınlık gösteren Abulhayır Han'a baktığında Başkurt çavuşu Bepeney daha büyük bir kurnazlık göstermiş.

"Açıkgözlü insan, liderini köle eder." dedi halk. Bepeney Çavuş – dönemine göre eğitilmiş (835) biridir. Abulhayır Han ise iyice cahildir. Başkurdistan'da misafir olup kalmış Han'a Rus liderlerinden gelen bütün fermanlar, Bepeney'in elinden geçer. Cevabı da han adına o yazar. Böylece ayaklanmaları bastırmak için Başkurtlardan ceza olarak at vergisi almaya gelen han, ayak direyip Başkurtları desteklemeye başlamasın mı? Abulhayır'a saygı gösterir, onu Başkurdistan'a baş han olarak uygun görür, yalakalık yapar kendini öven Han'ı yeniden pohpohlayıp gönderir.

Üstelik Abulhayır'ın oğullarından (840) biri olan Hujehmet'in, Başkurdistan'a Han olmasını belirleyip gönderir. Ama Kazak atasözü böyle demez, genç kadından doğan yarım yamalak handır o. İşte bu zamanlarda Kazak arasından çıkarılan Hazıy Sultan ve Barak Sultan oğlu Şihap da işte böyle o genç kadının oğulları.

“Hangi soy güçlü – Hanı o belirler, hangi soy intikamı almak isterse kanı o döker.”
Der halk. Başkurt soyu çavuşları, hanları sürekli kışkırtırlar veya tayin ederler ama askerlerde sürekli (845) sinirlenir. O savaşlar ile birlikte Yosop, Tölkösura, Mender, Seyit gibi yeni kahramanlar çıkar. Ama Başkurt düşmanlarının saldırıları dalga dalga olup gelse de ona karşı güçlü – Rus cesur askerleri de – yeniden dalga gibi hırçın olur. Yer titremesinden denizde meydana gelen bela getiren dalgalar gibi gerideki var olan şeyleri de alıp götürür. Kirillov ve Tivkiliv’in cesur birliklerinin Başkurt köyleri yakıp, halkını çoluk çocukları ile (850) yok edip öldürmeleri tam da bu şekildedir.

1735 – 1739 yıllarındaki büyük katliamlardan sonra kanı dökülen Başkurt devleti, güçsüzleşince suskunlaşmış. Savaşta ölüp kalan kahramanları, yakılıp paramparça edilmiş köyleri, çoluk çocuk, kadınlar ve kızlar ölüleri kötü gözlerden saklayıp, bembeyaz kefen ile kaplamış gibi karlı fırtınalı kış gelir Ural boylarına.

(855) 1740 yılının şubat ortaları... Tırnaklı nahiyesinin orman yerinde Ey Nehrine sığınmış kurulan minicik bir boş köyün büyük sınırı, misafir kızıakları ile doludur. Yermöhemmet adlı ihtiyarın büyük evinin yüksek kısmındaki tuzak masasına süslü küçük kilimler ve minderler üstüne on beş civarı büyük ve orta yaşlardaki erkekler dizilip oturmuş.

Önlerinde yemek olarak tabak tabak et dolu olmasına görmeden yüzlerinin ciddiliğini görünce (860) sofraya ziyafet meclisine hiç benzememiş. Hepsinin dikkati aralarında en büyük ve tanınmış ihtiyarlarının birisi olan Eyli nahiyesi Çavuşu Alan Yiyengol’un uzun süren konuşmasına yönelmiş.

– Çavuş Mindiyar Arkayiv, “Tercüman Urazlin sayesinde Soymonov generalin fermanını getirmiş.”- dedi yetmiş yaş civarındaki bu ihtiyar. – Okuyup işitildiğince o ferman, türlü (865) nahiyelerin nazlı Başkurtları isim vererek söylediğinde Dıvan nahiyesinden Mindiyar ile oğlu Mevlit Karabayivler’i diğer nahiyeden Höyergol çavuşu, Hart nahiyesinden Urazımbet Sirayiv çavuşu, Süleyman’ı, Murzalar nahiyesinden mutlu Kortkasov ile Ablay’ı ve beni toplam 28 kişiyi generale teslim edilmesini buyurur.

İşte bu haberden doğan derin sessizliği bozup Çavuş Mindiyar Karabayiv söze dahil olur:

(870) -Deminki fermanda ismi söylenen tüm Başkurtlar ve çavuşlar 1738 yılındaki saldırıya katıldığı için baş eğip ceza borcunu ödeyip, bağışlanmışlardır. Şimdi suçsuz yere tutuklanmak isteyenler, her birimiz görüp biliriz: General Soymonov eline düşen Başkurt, baş eğmesine bakmadan önceki kadar bağışlanma yok, yok yere o cezaya çarptırılır veya sürgüne gönderilir. Ben o sürgünden sağ salim dönüp gelen kimseyi bilmiyorum.

(875) Bu sözü Seyitbay kahraman Alkalin devam ettirir:

- Çavuş Mindiyar gerçeği söyler. Çavuş Bepeney, Kahraman Tölkösura, Kahraman Küsep şu General Soymon onlardan dolayı astırıldı. Bizi de cemaat, şu darağacı bekler. Kendi isteğinle ve baş eğip dar ağacı altında ölmektense diri hâlde, kolunda silah tutarak savaşta ölmek bin kez daha iyidir.

(880) – Orası öyle- deyip devam eder sözüne Yiyengol. “Biz şu fermanında (895) ismi anılmış kişileriz, hepimiz de savaşta ölmeye hazırız. Ancak bu birçok deste kadar kahraman, hatta birçok yüz kadar asker padişah askeri – binlerce asker karşısında tabiri caizse deniz yanında küçük göl kalır. Bir araya gelen ordu kaçmış derler mi? Savaş açmak için asker gerek, halkı aydınlatmak gerek.”

Kendiniz bilirsiniz: Başkurtlar uzun zaman devam eden savaştan, katliamdan sonra pek bir güçsüzleşmiş. (885) Onları şimdi yeniden savaşa sokmak pek güç. Üstelik halkı tekrar geri döndürüp kahramanlara hainlik eden satılık kişiler de çok şimdi onların arasında. Bu fikir alışverişi oldukça uzun zamana yayılmıştır, tarih onun hepsini tüm ayrıntıları ile bize getirip ulaştıramamış. O konuşmalardan yarım yamalak malumatlar kalmış.

Ama 1740 yılının şubat ayında Tırnaklı nahiyesinden Muhammet Köyü’nde Yermöhemmet (890) evinde toplanmış pek çok çavuşların, kahramanların bu müşaverenin önemli kısmından tarihte kendince bir küçük kurultaya eşit.

İşte 1735-39 yıllarındaki ordu başlarında yürüyen çavuş ve kahramanlara, şimdi isim verilince Ey nahiye çavuşu Alan Yiyengol, Dıvan nahiyesinden Çavuş Mindiyar oğlu Mevlit ile Karatavlı’dan Çavuş İslamgol Yuldaşiv’e , Kıvakan nahiyesinden Çavuş Ayıtkol’a, Tamyandan Kahraman Seyitbay, Kahraman Yiyensura kahraman vb toplanmış olur.

(895) Şu mecliste uzun süre müşavere ettikten sonra Çavuş Alan Yiyengol, Mindiyar ve bir iki en yakın dostları ile sözü bitirince en önemli fikrini ortaya atar:

- Cemaat! Eziyet çekmiş, korkmuş halkı savaşa sokmak için, heyecanlandırmak için tek bir çare var, der o. – O ise devlete baş olacak han bulmak, han adına savaşa girişmek:

Aramızda çaba gösteren kahramanlar, tanınmış aksakallar çavuşlar olsa da söylediğimiz gibi hiçbirimiz (900) han olamayız. Sebebi sorulduğunda halktan çıkan han olmaz, olduğu takdirde ona saygı duyulmaz.”

“Cemaat! Ben size en önemli sırrımı, isteğimi açıklayayım: Tahmine göre iki yıl ben yanımda esrarengiz ve kutsal bir adamı saklayıp tuttum. O Kuban’dan Kazaklar arasına kaçıp sonra bizim tarafa gelmiş bir han.

Soltangerey isimli kişi, Jungar Han'ı Suna'nın en küçük oğrudur. ‘‘Kazak-(905) Karakalpaklar arasında o han, sadece ismi ile değil Karasakal ismi ile de ün kazanmış, ulu kahraman her yönden kıymetli ve eğitimi insan; savaş görmüş değerli bir soydur. Soltangerey Han'ın Estrhan Denizi yakınında İmbı Nehri yanında 80 binlik askeri kalmış. Eğer biz onu halka Başkurt Han'ı olarak ilan edersek o, askerini Başkurlara katıp Resey'e karşı savaş açmak ister.

Bu sözleri hayretler içinde kalarak dinleyip oturan Başkurt çavuşlarının bazıları, bazen hanı bazen (910) Yiyengol'u doğru bulup ‘‘hay, mert kişi’’ diyerek desteklemeye başlar. Eyli aksakalının sözünü kuvvetlendirip Çavuş Mindiyar nutuk atmaya başlar. O Soltangerey, Karasakal Han'ın pek bilgili ve dindar, takva sahibi ve hacı olduğunu söyler, onun kendisini bildiğini, kahramanlıklarını, akıllılığını deliller ile kendince ispatlar. Han'ın kendinden sonra yardım için Kazak ve Kalmukları da yoldaş edip alacağına inandırır o.

(915) Kötü durumdan kurtulmak isteğine gökten düşen bu şansa sevinen meclistekiler, Soltangerey Han'ı çabucak çağırarak getirtip, han yapıp ilan etmeye hazırlamak için bir kez daha fikir birliğine varırlar. Yermöhemmet Hoca'nın kardeşi Közretti Han'ı çağırarak ve haberci göndermek için çok vakit geçmiştir. Bir gün on beş atlısı ile Karasakal han gelip de ortaya çıkmasın mı? Bekleyenlerden çoğunlukla fazla temaşadan pek çok savaş ve kahramanlar gören Başkurt lider kahramanları (920) garipseyip daha da çekinerek durur.

Önlerinde baştan ayağa silahlanmış denen on beş atlı şunun başında göz dolduran siyah ata binmiş, üstüne güzel bir elbise; başına tilki börkü giymiş kumral yüzlü, güzel kara sakallı heybetli bedeniyle Karasakal kahraman durur. Atının eyer araçları kendisine yakışır gibi gümüş ile işlenmiş kahramanın belindeki gümüş kılıçlı eğri kılıcı firuze taşlar ile süslenmiş.

(925) Han kahramanı saygı gösterip, eyerini denildiği gibi kaldırıp eve alıp yerleşince, o yine daha güzel ve daha sert mizaçlı görünür. Karasakal'ın burnunda yassılaşıp yara izi oluşmuş duruyor; sol kulağı kesik, serçe parmağı yok, bunlar şimdi onun han soyuyla ilişkili olduğundan kahraman olup savaşta veya kul olup kavgada oluşmuş yara izlerine benzer.

şimdi at üstünde cesur bir kahraman olarak oturan Karasakal; eve geçip, üstünü başını (930) çıkarıp, yıkanıp, misafir odasında minder üstünde bağdaş kurup oturduğunda göğüs kısmı altınla süslü kıyafet, uzun topuksuz çizme giyebilmiş, başına sarık saran din ehlini, olduğu gibi hacca gönderir.

Karasakal ardından giderek tüm meclis sözlerini açıkça dinlettirip, yarısını söyleyip uzun bir dua ettikten sonra onun yanında oturan Çavuş Yiyengol bir az bükülüp söze başlar:

(935) - Kıymetli ve saygıdeğer Soltangerey Han, Sibir boyu ile Nogay boyu nahiyelerinin şurada toplanan en tanınmış çavuşları ve en değerli kahramanları fikir alışverişi yaptıktan sonra kurultayımız sizi Başkurt memleket ve milletine han yapınca çağırmaya karar verdi. Resey padişahından, kâfirlerden zulüm gören fakir Müslümanlarınızı koruyup, bizi yani Başkurt memleketini ve halkını kendi himayenize alsanız deriz.

Allah ve peygamberimiz, kurultayımız ismini (940) görüp öpen Başkurt Müslümanlarınıza han olmak iznini isteriz Soltangerey Han!..

Alan Yiyengol'un bu sözü pat diye söyleyince meclisteki tüm Başkurt liderleri kahramanları Karasakal'a cennet atı gibi başlarını eğdiler ve dua edip ardından Allah peygamber isminin de güçlülüğünü anlattılar.

Bir süre sessiz oturunca, Karasakal boğazını temizleyerek yarı (945) Başkurtça yarı Türkçe, her nasılsa hart aksanı ile uzunca ve yavaşça söylemeye başladı:

- Kendim ne zamandır Mecusi biriydim. Halbuki herkesin kendi gücüne: bin hakikati düşledim ve Müslüman oldum. Allah Teâlâ ve Muhammet Aleyhisselam peygamberimizin gücü, fakirimizi Mekke ve Medine'ye varıp hac yapmamızı sağladı. Şunun gibi binlerce farz Jungar soyları han (950) tahtı zalim ve bilgili olan Galdan Sirin'den alıp bir Mekke münafığına verir. Nerede hanlığım farz olsa, şunda hakikat doğar ve Allah Teâlâ ile Muhammet Aleyhisselam peygamberin adı ünlenir. Jungarstan'da bana "degi" diye takma isimler verilir ama bu öncesinde korku duymaktadır. Bin asker ile göndereyim hepsini diye konuşurlar. Ben kendimi soydaşlarımın tokluğuna dahi sağlamca verilen adın anısına doğru olduğuna inanırım.

(955) Ama şimdi müminlerimin zor halini görünce, kendi işlerimi zamanında bitirip Müslüman özgürlüğü için kâfirlere karşı savaşa çıkmaya hazırım, siz bana han tahtı için söz verdiğiniz benim de onu hak etmem lazım. Benim tarafımdakiler – Ensarlarım Jungarstan'da değil Kırgız-Kaysak ovalarında çoktur. Ben 20 binlik asker getirebilirim. Güvenmenize sevindim.

(960) Karasakal sözü bitirip getirmiş olduğu çeşitli kağıtları koynundan çıkarır. Belgesini meclistekilere gösterir. Bu onun han soyunun belirginliğini doğrulayan han şeceresi, sararmış ve esir düşmüş kalın kağıttaki çember içine yazılan isimler listesini

anlatmış gibi yapıp, Karasakal: “Bu en önemli belgem hanlık şeceresinde benim adım Soltangerey deyip ardından gurbete gittiğim zaman beni Karasakal diye adlandırmışlar dedi.

Hanlık zamanı geldiğinde resmi olarak (965) Soltangerey ismi verilmesi lazım” dedi. Nasıl olmasın, her ezginin kendi düzeni var. Şunu şart olarak koyup, kurultaya toplanan Başkurt liderlerini görünce öpüp, sözler verip, Karasakal’ı han yapıp ilan etmek için merasimli töreni hazırlarlar. Han olup bunun şerefine bir-iki gün yiyecek ve içecek daveti sununca Başkurt çavuşları, kahramanları Soltangerey Han’ın ilk emrini (970) alıp, memleketlerine bildirirler.

Elbette hanına göre kanunu, vaziyetine göre fermanı olacaktı. Karasakal’ın Başkurtları mücadele için sabretmeye çağırıp davet eden birinci fermanı henüz belli değil. Ama Karasakal, Soltangerey Han’ın kardeşi İskender Soltan ismini yayan bir mektubu han fermanlarının tayinini açıkça belli etmiş gibi. Türkistan’dan Rusya’ya tercümelî arşivlerde korunup bu günlere gelip (975) ulaşan bu mektup fermanın konusu şudur:

“Uzak yerden samimiyetle bizden Esfendiye Han oğlu İskender Sultan Devletgerey Han’ın oğlu Soltangerey kahramandan çokça selam. Kaygılanmayınız, 150 asker ile biz bu mart ayında geldik; 25.000 asker bizden sonra Mõhemmethan Soltan ile nisan sonlarında veya mayısın birinci günlerinde gelir, denizden direhen 80.000. O çetin (980) mücadelelerdi. Ben İskender’den önce geldim, Mõhemmet Soltan, Jim damağında Aru-Uruk çevresinde yani Urkara denen bölgede ak kum üstünde askeri tek kaldı.

Benden, İskender Soltan’ın Başkurt kavmine, bütün soylu çavuşlara ve kahramanlara çokça esenlik. Kanunumuz şimdi kendi gücünde. Müslüman kılıcı kaldırdı, bundan kimse şüphe etmesin. Kim ki inanmıyor, o kâfirdir ve kanunumuzun kötü düşmanıdır. Dıvan (985) nahiyesinden Mindiyar’a, Eylinen Yiyengol’a, Karatavlı’dan İslamgol’a, Kıvakan’dan Kahraman Ayıtgol, Murzalar’dan Yermõhemmet Molla’ya, Kıvakan’dan Kahraman Abdullah ve tüm kahramanlara çok selam ettik.

Bu kâğıda Kahraman Devletgerey Han, İskender Sultan, Soltangerey Han isimlerini Kuran’dan kişiler ilk olarak besmele ile mühür basmış.

(990) Han ve sultan isimlerinden oluşan bu gibi mektup ve fermanlar, davet yerine yapmacık bir şekilde davet etmeye çağırsa da halkın intikam ve kızgınlığını kabartır, pek çok vergi hizmetini de yerine getirmiş. Başkurt çavuşları bu vergiyi kendileri dilediğince arttırıp, çok fazla abartıp, hal ve durumları çokça sertleştirip göndermesin, han daveti tümüyle kendiliğinden olmamış: bir zaman türlü nahiyelelerden asker gibi grup olarak han

yanına Başkurtlar gitmeye başlamış. Karasakal'ın on beş (995) atlısı bir dönem altmış kişilik askere, oradan üç yüz, beş yüz biner kişilik askere (1010) dönüşmüş.

Handan izin alıp, haberci dost olup giden Çavuş Mindiyar Karabayiv oğlu Mevrit ile Dıvan dostu, Çavuş Alan Yiyengol, Ey boylarından Çavuş İslamgol, Karatavlıdan Eyitkol Kahraman Kıvakan, Kahraman Seyitbay Tamyar taraflarından düşman vuranlara liderleri olup Karasakal bahsine iki taraftan biri söylendiği gibi gelivermiş.

(1000) Han dostsuz ve mermisiz olmaz. Şu meclis liderlerine Karasakal tarafından dost ve mermiler belirlenmiş.

Hayır onlar belirlenip, mücadele sabrı olan askerler bir araya gelmeye başlayınca Karasakal Han'ın ve onun çağdaşlarının pek güçlü ve zor halleri olabilir şimdi. Onlar kurultaya toplanıp, han ilan edilen gruplarda, önceki isyancı liderler bulununca generalden ferman ile gelen Raman Urazlin denen tercüman, padişah yandaşı Közeş (1005) Rahmankulov, Şiganay Bursakov, Urazmet Sirasov gibi çavuşlar da bir araya gelip Karasakal'ı himaye altına almaya çaba gösterirler.

Bu padişah yandaşlı liderlerin şu Ey boyundaki Beskey denen köyde iki yüze yakın silahlı askerleri de bir araya gelince tamamlanır. Korkusuzca iş yaptığında bu gibi sadece 20-30 han askeri ile dostları çevreletmek ve esir etmek hiç de zor olmazdı. Ama şöyle sağlam (1010) Han'ı himaye altına alan ferman ile Veskey köyünden elçiler gelir. Karasakal tüm dost ve askeri ile birlikte yürüyüp diğerlerinin yanına gelir. Han'ın silahlı askerleri nasıl azimli görünmesin, onlar ki iki yüze yakın askerdir ve halk coşkunu içine gelip girdiğinde deniz ortasında kalmış ada gibi olur; deniz azıcık dalgalansın – ada şimdi içinde kaybolmuş gibi gözükür.

(1015) Pek çok karışıklık ve curcunadan sonra köy ortasındaki büyük meydandaki halk coşkusu sessizliğe bürünür bir zaman: Hepsinin gözü ve itibarı ilk önce gören veya hangileri birlikte yürüyen atlı silahlı Başkurt çavuşlarına baktığında iri yarı bedenli, kara sakallı, kumral yüzlü atlıya – Karasakal'a göz dikilmiş. O mülayim yüzlü kahramanın kılıcı ile bir vurması ve bir boyu bir nice başı kesip düşürmesi gibi... Fakat pek çok düşman kesen dostları belki çembere alıp silahlı (1020) kişileri hemen yaralayıp çıkıp gider.

Bunun gibi zamanında Karasakal'ın silah gücüne baktığında yine de akıl gücü daha üstün. O kendi değerini anlamış gibi bu kötü sessizliği kendi başlatıp kendi bozmaya yanaşmaz henüz. At üstünde öfkeli ve efkârlı bakışı ile onurlu oturmayı bilir. Bir ara hayretler içerisinde sessizce izledikten sonra Karasakal yanındaki Yiyengol çavuşuna söylemeye (1025) başlar:

- Kuvvetli ses ile o Karasakal'dan Soltangerey Han ve Başkurt çavuşları, kahramanları kurultaya Başkurt Han'ı yaparak tanıyıp Kur'an'ı öpüp söz verdiklerini bildirir, halkı han bayrağı altında Rus liderlerine karşı savaşa çıkmaya çağırır, onun sözünü Çavuş Közeş ile Şiganay bilince, Karasakal'ı padişah askerleri kolunu tutup bir nice kez heveslenmelerine bakmaz gibi onlar narayı halk gürültüsü ve Yiyengol'un kalın sesi (1045) (1030) altında sığınıp kalmışlar.

Yiyengol'un ardından sözü Karasakal alır. O at üstünde oturmuş şekilde, atının karı şıkırdatarak basması, kurultayda söylenince kısa ve inandırınca öğüt verir. Hain dostlar; yabancı nesiller merhamet bilmez diyerek sözünü bitirir bu kez. Kendisinin pek sabırlı ve ağırbaşlı oluşu, akıllı ve usta sözü ile Karasakal çoğunlukla kendi (1035) tarafına yönelince kendine saygı uyandırmayı başarır.

Daha sonra da tüm meydan boyunca onun sözlerini onaylayan sesler artarak devam eder. Birazdan Karasakal askerleri çevresine bir grup atlıların, halkın daha sıkı toplanıp, beğenip curcuna haline gelmeyi fakat çevreden acele ettirmeden seyrekleşmeyi bir akşam meclis atlılarının köyden çıkıp kaçmayı gözden geçirmek mümkündür. Böyle yapıp Karasakal'ı tutunca deyip toplanmış padişah tarafları liderlerin atlıları, Köziş (1040) Rahmankulov, Şiganay Bursakov çavuşlar kendileri Karasakal kahramandan zaman zaman kaçıp kurtulurlar.

Bu halk arkasındaki ilk çıkışı ve birinci zaferiydi hanın. Karasakal bilgili, zeki, kahraman er diye adlandırılan ününün başıydı bu.

Lakin heyecanlı mücadelede kahraman ve asker de sınanır denildiği gibi Karasakal'ın mücadeleleri ilerideydi henüz. Ona başta adı geçen Raman Urazlin, Közeş Rahmankulov, Şiganay Bursakov çavuşlar (1045) gibi hain dostlar ile birçok kez onun gücünü sınamak için gelmeli.

Bu kez sözdeki ustalık yeteneği değil kahramanlık ve güç-kuvvet öne çıkar, mücadele meydanı savaş yeri sınanır.

Eğer kötü liderlerin baskısından usanan halk ve yoksullar, Karasakal'ın çadırına toplansalar padişah tarafındaki çavuşlar da hükümet isminin gücüyle korkutup oldukça güç toplarlar. Karasakal'ın başta üç yüz kişiden meydana gelen ordusunun Urazlin himaye (1050) altındaki üç yüz kişilik Başkurt ve Mişer, yüz kişilik Kazak yerleri ile birinci çatışması mart ortalarında olur.

İkinci çatışmada Karasakal'ın gücü ilk sefere göre artarak devam eder. Şu savaşların birisinde hükümet askeri yanında savaşan Yuldaş Molla, büyük yeri ile Karasakal'a gelip

katılır. Halkı unutup giden hain çavuşlara savaştan bir şekilde gizleyip, korkutmak istemek dinden çıkmışlara karşı Karasakal (1055) hücum gibi küçük küçük saldırılar da düzenler.

Karasakal'ın ünü hayatı boyunca devam eder. Han ismiyle verilen fermanları halkı savaşa götüren çağrı olsa kahraman denen meşhur, akıllı ve zeki diye adlandırılan övgüsü çokça boyun eğdirir, kuvvet olur. Okumuşluğu ile hacılığı da kendince bir güçtedir. Kimilerine göre o savaşta yenilmez kahraman kimilerine göre yarışta öncelik vermez ozan kimilerine göre ise en okumuş hafız, (1060) yüce hacı, ulu han olup öndekileri ezer.

Şu yetenek ve unvanların bir kişide toplandığını düşünen, büyülenir ve şaşırır, şu Karasakal'ın yetenekleri ve kahramanlığı zamanında Rus liderleri ve tarihçileri de tanımaya mecbur olmuş. Fakat halk Karasakal'ı görür görmez onun hakkında türküler, efsaneler çıkarmaya başlamış. Ayrıca onun hakkında savaşta ok almaz denen haber çok yayılmış. Onun gücü- kuvveti kılıcı, atı (1065) kutsallaştırılmış; kendi kutsallığının üstesinden gelebilmiş.

Ama kahramanlık sadece güçte, akıl ve maharette değil ona çokça inanmaktadır. Fakat inanmanın yarısı olan iman, büyük güçtür. Karasakal'ın çok inandırıcı han ismi yanlış yerleşen çağrıyı sadece nara olmasına bakmadan, hayal ile istek ayırmasın, içi gerçek kendisi maharetli ve sabır gösterir.

Ey boyundaki birçok çetin çatışmalardan sonra Karasakal nisan başında Ey, Yürüzen (1070) birleşmelerinden Akidil başına çıkar. Bahar vaktindeki yarım yol, dağ-taş arası, aralıksız çarpışılır. Karasakal savaşı acımasızca eziyet çektirir, onu gerçekleştirmek zor hale gelir. Ayrıca, padişah askerlerinin en önemli güçlerini çevreden saldırarak yaklaşım gelmeleri hakkındaki kötü haberler de günden güne güçlenir. Fakat Karasakal hana nasihat eden 80 bin askerinin de ondan haberi yok.

Han'ın kardeşi İskender Soltan himayesi altındaki bu askerleri yollayıp, doğu tarafına iki üç (1075) sıra Başkurt habercileri gönderir. Ama onların birçoğu Yayık, İmba boyları birçok kez gittiği halde bir şey bulamaz, geri döner. İskender askeri Başkurdistan'a yakınlaşır, İrimbur'ı almış, diye rivayet edilir. Böylece İrimbur'dan yüz elli kilometre uzaklıkta o askerleri kendi gözleri ile görseler de olur. Lakin o askeri, gören bilen iki Başkurt teyit edince İskender Soltan değilmiş meğer.

Kendini (1080) İskender Soltan olarak tanıtan bu kişi, öncesinde Başkurlara hizmet etmiş bir Kazaktır. Karasakal'ın dostu oluvermiş. O askerinin de padişah askerleri tarafından parçalanıp Karasakal'a katılınca düzeni bozulur.

İşte böyle acı gerçekle yüzleşip kötü bir durum ortaya çıktığında Karasakal, onları çabucak gönderir, askerleri nasıl azap ve (1085) tereddüt içinde kalmasın, onları yanından orduya toplamak için düşünür.

Hatta Katay nahiyesinin padişah taraflı bir Küzekey Kolsurin denen düşüncesiz Başkurt'un, büyük askeri ile aniden Karasakal askeri zorluğunu geride bırakıp Han'a: "Ya öğüt veren askerini göster ya da olmazsa esir edip Ruslara veririm." deyip kötülük yapmış, zamanında bu cellatlardan ağız kaplamalık ve engelleyip isteğini yerine getirir o. Ok ulaşmaz yere kılıç çekmenin de fayda sağlamayacağını bilir bir kahramandır.

(1090) Bir zaman padişah taraflı Bulat Yelikayiv denen çavuşun Karasakal'ı alıkoyup, takip ederek gelen zamanında bir savaşta tüm yerleri neredeyse Han'a esir düşer. Şu Tilevkey isimli bir Katay Başkurt'u kendi hanını alıkoyunca veya öldürünce geri gönderilmeyi istemez. Buna karşı Karasakal "Neden şimdi savaş zamanında tutmadınız veya vurup öldürmediniz" diye alaya alarak gülüp cevap verir, cellatları öldürten yerde, kendini hana asker toplatınca deyip geri gelip (1095) gönderir. Şöyle yiğitlik gösterip alsa, kendine bir rütbe verip, yakın dostu olmaya söz verir.

Hanın söylediği – olsa huzur olur: İşte şu Katay nahiyesi Başkurt Tilevkey Ulatimirovka, yiğitlikleri için han Knyaz'a rütbe verir büyük bir lider olarak gösterilir.

Karasakal İdil başında askeri kamp kurar. Bunda dağ ve taşlar, orman ve nehirler ile kuşatılan ada yerinde askeri sefer ile merhametsiz güçsüz hale gelen ve yorulan askeri dinlenmesi için almak, (1100) güçlerini toplamak, önündeki hazırlanınca düşünür o.

Kahraman süngülü savaşa demir kalkanı ile hazır olmak da oklu savaşa çelikten yapılmış kıyafeti sağlıklı olmak da şart.

Karasakal tarafından ferman ile gönderilen haberciler şimdiye kadar bir nahiyede, bundan sonrasında halkı büyük savaşa sokar. Ya bir ya da ikinci yerde savaş alevleri tutuşur. 1740 yılının nisan mayıs aylarında bu alev Ufa, Perm bölgelerinin pek çok nahiyelerine (1105) yayılıp hazır olur. Ayrıca İset taşrasında felaket olur savaş ateşi. İdil başında Kıraka Dağ'ı eteğinde duran Karasakal şimdi şu halk kımıldanışını bir yerde toplayınca, genel liderliği örtüştürmeye çalışsa Rus hükümeti bu savaş kıvılcımının yaza kadar artmasından telaşlanır. Rus hükümetinin beş bine yakın düzenli askeri her türlü beladan koruyup Karasakal savaş kampına doğru gider.

Knyaz Putyatın ile (1110) Yazıkov kumandasındaki askerler, nisan ayında Ey ile Üzen arasındaki dağlarda İtbay köyü yanında bir araya gelirler. Kaptan Kublitsskiy, beş yüz

askere mermileri ile Tabın'dan Mindek'e gider. General Soymonov'ın raporuna baktığında Rus askeri haziran ayında on bini aşarak gitmiş.

Ural Dağları'na iki taraftan saldırıp gelen padişah askeri, baş kaldıranlardan daha küçük (1115) yerleri parça parça ederek köyleri küle kömüre karışınca yaka yaka meydanlarında İdil-Yayık başlarına yaklaşır.

Karatil yerleri baş kaldırınca iştirakı olan köylerin halkı kim olduğuna bakmadan ceza verip veya öldürüp pek çoğunu esir edip gidenlerin arkasında Başkurtlar tüm aileleri, çoluk çocukları, malları ile dağlara Karasakal askeri yanına kaçmaya çalışır.

İdil başında 22 Mayıs da Rus askerleri ile Karasakal ordusu arasında (1120) sert savaş olur.

Başlıca ok-sadak, kılıç, süngü, ara sıra tüylü ok, tüfek, gürz, kısa ve kalın sopa ile nasıl meydana geldiyse o şekilde silahlanan Başkurt askerleri, dost acımasız savaşlarına bakmadan, baştan ayağa silahlı, havan toplu düzenli Rus askerinden uzak duramayınca, savaş yerinde pek çok kişileri serbest bırakıp, güneye Kızıl Nehrine kadar çekilir. Üç dört günden yayık başındaki geçitte ikinci kez sert mücadele başlar.

(1125) Karasakal'ın akıncı askerleri Yayık'ı geçip çıkar çıkmaz dağ yolundan süzülen askeri, kervanları topa tutar. Nehrin yolunda savaş bir güne yakın devam eder. Bin beş yüz kadar aileli, çoluk çocuklu, mal mülklü halkı Yayık aşarak çıkıp, daha ıssız yerlerde ömür geçirip, daha öteye gidip tamamı, Karasakal yüz elli atlıdan belki birçok koruma birlikleri ile padişah askerlerinin birçok saldırılarını engeller.

Dağ arasında taş yerine basıp, biraz silahlı ile bir adım (1130) geri gitmez kuvvetli orduyu bir güne yakın tutarak durur, sürekli bu savaş baş kaldıranların benzersiz kahramanlığının, en kahramanca yarışlarının bir örneği olur.

Bu gibi savaş Kızıl Nehri boyunda tekrarlanır. Buradaki kötü savaşta Kızıl Nehri suyu sahiden de kızıl renge dönüşür, nehir boyu ve suyu yüzlerce ölü bedenleri ile dolar.

(1135) Şu yanı da var: Bu gibi savaşlarda Karasakal'ın askeri çokça ölmez aksine artar. Ölen veya cezalandırılan bir savaşçı yerine sıradaki iki kişi gelir. Eğer onun İdil başındaki savaşta beş yüz savaşçısı olsa Sıbarkül boyuna geldiğinde o sayı iki seferde artarak- üç binden fazla olur.

Bu şaşılacak bir şey değil çünkü şu en acayip mücadele zamanlarında da Katay, Tamyan, Kıvakan, Tilev, Kübelek, Eyli, Karatavlı, (1140) Karatabın, Küzey, Tüngevir nahiyelerinden isyancılar Karasakal'a yüzer yüzer gelir.

Durum bu şekilde, biraz önce söylediğimizde, Karatil yerlerinin merhametsizliğine de sağlam bağlanmış. Karatil yerleri savaş geçirmiş yolda köyleri yakmak, ekin tarlalarını ezdirmek, pek çoğu sürgüne göndermek üstüne onlarca kişiyi asıp veya cezalandırıp öldürerek kötülük (1145) yapar.

Sözde, bununla halktan kut almak ister onlar. Lakin bu kötü merhametsizlik bekleyenden geri verir. Halk tüm ailesi, malları ile ayrılıp, isyancılar yanına kaçar. Çoğu düşmana verilmez, baş koymaz savaşır ölür, ceza şekli kötü bir söz işitmekse sabırla ceza ve ölüm gözüne bakıp gider. Şuna göre sen, en merhametsiz liderlerden birisi Knyaz Urusiv İrimbur'a savaş mecliste, Başkurtları asıp veya başlarını kesip öldürmek, kaburgalarını (1150) kırıp, demir kazığa oturtup, kızgın demir basıp cezalandırmak, kulak ve burunlarını, dillerini koparıp almak beklenen sonuçları vermeyi, diyerek tanımaya mecbur olmuş.

Herhalde halktan kesin olarak geride olup, ordu içinde ölmeyi daha hayırlı görmüş halk. Tutsak da pek çok kendileri kahramanca tutabilmiş.

Bu taraftan Seyitbay kahramanın, kendi işgali oldukça ibretli.

Çoğu zaman, ordu liderleri (1155) bir yeri işgal edince, yerinde ceza verip öldürmeye başlamış olsalar Kahraman Seyitbay bir savaşta yaralanıp himaye altına alınınca, General Minzelege, Soymonov görüşüne gönderilir. General, en tanınmış kahraman yardımında onun ulu emini ve Karasakal Han'ı himaye altına almak ister. Bunun ile o, sözde Seyitbay'ın da oğlunun da hanın da ömrünü güzel geçirmek öğüdü verir, kahramana mal mülk takdim eder.

Kahraman Seyitbay bu takdime karşı ayak ve kolundaki kelepçeye bakıp “Bir tutuklu (1160) olmayı da meydana getirmiş, kendi oğlumu ve hanı kendi başıma acıyıp, felakete yoğunlaşmaya işte ahmak yok”, deyip kahramanca cevap verir. Generalin Seyitbay isminden yalan mektup yazdırıp, emini ve Karasakal'ı alıkoymakla uğraşmayı da gereksiz bulur. Kahraman Seyitbay, ünlü Aldar İsingil'in Yemmet Bikiyiv tarhanlar ile Minzele de beraber asılsa da onların yolu Karasakal ordusu safında oğulları (1165) Emin, Mısır, Mullammet kahramanlar devam eder.

1740 yılının 4 Haziran'ında Tubıl Nehri boyunda Karasakal mücadelesinin sonuncu savaşı başlar. Bu kez isyancılar, kendilerine merhamet etmeyen merhametsiz savaşçılara bakmadan toplar ile silahlı Rus askerlerinin saldırısını sona erdiremezler. Bu savaşta Karasakal'ın en yakın dostları, mermileri Mindiyar Karabayiv, İslamgol Yuldaşov, Yermöhemmet (1170) Hajiyiv v.b helak olur.

Karasakal kötü yaralanır. Ama bir üç yüze yakın kalan askeri ile düşman elinden kaçmayı başarır. Kahramanın yarası savaşta kapanır derler. Karasakal şu şekilde birçok kez yarışarak sonundaki çizgide yenilip, bir elli civarı atlısı ile takip etmekten kaçıp, Kazak ovalarına inip kaybolur.

Karasakal'ın en önemli güçleri, orduları dağılınca padişah (1175) askerleri isyancıların orman ve dağlarda ayrılıp kalan farklı yerleri ayrı ayrı yok ederek orman ve dağa kaçan halkı takip etmeye başlar. İdil başında, Yamantav boyunda ve İnyer yollarında Kızıl boyunda yeniden savaşlar alev almaya başlar. Lakin birbirinden uzak veya ayrılmış, ele alınmış Tilevkey, Emin, Aka Molla, Sarımbet kahraman himayesindeki askerler orduya ayrı ayrı dağılır.

Azak Karatil yerleri orman ve dağlara kaçıp (1180) gizlenen aileleri, kadınları ve kızları, çoluk çocukları, malları takip ettikten sonra gider; karşılaşılan bir kız katliamı çoluk çocuğu dalga gibi geçip, öldürüp veya esir eder; köyleri yakar, tarlaları, ekinleri bilerek yakar, malları – hayvanları zorla alır veya hiç değilse parçalayıp gider. Buna göre ölüme terk edilmiş bu askerlerin hepsi, silahlı veya silahsız halde ağaç ve taş aralarında daha sonra savaşıp ölmeyi daha fazla kabullenir. Dağ aralarında sürekli kan dökülür.

(1185) Sonradan Minzele ceza komisyonunun emirlerine baktığında, 1735-1740 yıllarındaki Başkurt ordularında 40 bine yakın isyancı helak olur, 7 bine yakın kişi (1205) cezalandırılıp öldürülür, bini aşkın kişi sürgüne gönderilir, tahmini 6 bine yakın Başkurt kadınları ve kızları himaye altına alıp çiftlik sahiplerine paylaştırılıp verilir, 17 bin at ve sığır malı taşıyıp alır, 400'e yakın Başkurt köyü yakılır.

(1190) Rusya sömürgesinin Karatil yerlerinin merhametsizliğinin yürek titreten hizmetkârlığı Başkurt tarihinin en kanlı, facialı tarafları olur. Şu Knyaz Urusov (1210) 1740 yılının 10 Ağustos'unda İrimbur yanında hazırlanan cezaları, 17 Eylül'de Hakmar Kalesi etrafındaki dağı 125 kişinin başını kesip, 50 kişiyi asıp öldürmek, 300 kişinin burun ve kulaklarını kesip cezalandırmasıyla son bulur.

Azak A.S Puşkin, (1195) kendisinin “Pugaçiv Tarihi” eserinde bu merhametsizliği “General Knyaz Urusov tarafından Başkurdistan'da uygulanmış cezalar hayrete düşürür.” deyip sitemli bir şekilde kabul etmiş.

Karasakal ordusunun hepsi bu şekilde ölünce merhametsizliğin, milli felaket ile bitmesine bakmadan, ne şekilde asıp kesmeler bilinçli yakmalar olsa da Başkurt halkının özgürlüğü için savaş ruhu mücadelesi sönmez. O güç kuvveti tekrar kaybedip, sonra padişah (1200) Salavat Yulayiv savaşlarında yükselir.

Karasakal ordusunda güçlenip yerleşmiş halklar birlikteliği – o savaşta padişahlığa karşı Başkurtlar ile beraber Tatarlar, Kazaklar, Çuvaşlar, Ruslar da birlik (1220) oluşturmuş – 1773-1775 yıllarındaki Krestien savaşlarında uluslararası dostluk büyük birlik derecesine yükseltilir.

Karasakal kendi de ona kadar olan savaş liderlerinden pek çok yönleriyle ayrılır.

(1205) Birincisi, o önce söylendiğine göre, zamanı için eğitimli kişi, usta diplomat, kahraman ve ozandır. İkincisi onun çeşitli halkları, yurt ve yerleri ile ilişkisi güçlüdür. Üçüncüsü Karasakal her nasılsa hızlı hareket eder, kendini hiçbir şekilde ele vermez ve kendi şöhretini bir şekilde koruyup şehir alan maharetli bir kişidir. Kendi zamanında Vali Tatişiv, danışman Kirillov, Knyaz Urusov General Soymonov; Karasakal'ı himaye altına almalı diyerek nasıl emirler dağıtmasın çok büyük (1210) armağanlar belirlemesin, en zor zamanlarda da hatta hanlığının yalan sözleri ortaya çıktığında bir kimse bile Karasakal'ı tutmak için birlik olmamış ve onu bulunca da almamış.

Önceki ordu liderleri – Seyit, Akay, Kilmey, Aldar, Bepeney gibi kahramanlar yakalanıp, asılıp öldürülmüş olsa da Karasakal bu kötü ölümden de kurtulabilmiş.

Buna göre Karasakal kişinin de kaderinin de kendi zamanında ve sonrasında (1215) efsaneler ve gizemlilik ile anlatılması hiç acayip değil.

Karasakal hakkında tarihte çeşitli yorumlar ortaya çıkmış. Onlardan birisi- Karasakal'ın köken itibariyle Kazak olmasıdır. Bunu Karasakal'ı Kazaklardan Abulhayır Han da Barak Sultan'ı da büyük hürmet etmeye, han yapmayı dış görünüşüne bakıp söylerler. Üstelik daha sonra o Kazak bozkırlarına kaçınca şu han ve kahraman denen tanınmışlığı ile huzur bulur.

Kazaklardan iki (1220) bine yakın asker toplayıp Kalmuklar'a işgal örtüşür; Kalmuk Karakalpaklardan pek çok ganimet, mal ve hayvan, esirler ele geçirilmiş.

Karasakal'ın kökeni ile ilgili Kalmuk-Karakalpaklara eklemeler yapan da var. Bunu, bir kez Karasakal kendi Kalmuk Han'ı Suna Kontaşlı'nın oğlu Soltangerey Han deyip tanıttığından anlaşılır.

İkincisi, Karakalpak Hanlığı şeceresi Karasakal'ı kendi soyuna götürüp (1225) ilaveten gelir. Karakalpak Han'ı Şeybek han Karasakal'ı kendi şecerelerinde Baybulathesen ismi ile devam eden ve abisi İsim Han'ın oğluymuş diye teyit eder. Şöyle anlatılır: Şeybek Han soyuna iki yüzlü Soltanmorat Han ismi ile Ufa ilçesi Başkurt'u Abdrahman Karakalpak Han'ı yapıp kendi Degüyeley ve Şeybek Han'ı daha çok baskı yaparak ortaya çıkar. Şuna

güya, abisi Şeybek’i savunup Karasakal Baybulathesen Karakalpaklardan bir iki defa (1230) intikam alır.

Fakat nasıl olmasın, iki han ismi ile iki Başkurt’un kaderi yanlış bildirererek yayar burada.

P.İ Rıçkop, kendinin “İrimbur Tarihi” denen kitabında Karasakal’ın bir şekilde han oğlu olmadığını ve Kazak da olmadığını belki basit bir Başkurt olduğunu ispat eder. Karasakal ordularını kendi gözü ile gören bu Rus tarihçisi Başkurt kahramanının genç yaşta görünen (1235) taraflarından çıkararak gidip Orta Asya’ya, Kuban, Volga boyları çok gezmeyi ve şurada Kalmuk Han’ı Kontaşlı oğlu Soltangerey’in kaderini bilip, şunu sonra kendi anlatmayı teyit eder. Aslında Kalmuk Han’ı oğlu Soltangerey kendi atasının Volga boyundaki Kalmuklara kaçabilmiş ve şurada birileri tarafından öldürülüp bırakılır. Fakat ölen veya öldürülen han veya padişah yerine iki yüzlü han ve padişahların peyda olması tarihte geniş çapta yayılan durum: İki yüzlü Dimitriy, III.Padişah Petr-Pugaçev (1240) v.b

Karasakal’ı han yapıp tanıtmak fikrine sahip olan ve bunu faaliyete geçiren Çavuş Alan Yiyengol padişah askerleri himayesine alınca, pek sert ceza vermeye ve altında hanlarının gerçek yüzünü göstermeye mecbur olmuş. Yiyengol söylediğince, Karasakal – Nogay yolu Yurmatı nahiyesi Başkurt’u kendi akraba dilleri: Minligol Yulayiv, atası Nıyazgol, Helevik nehri boyunda evi, ailesi var.

Orada annesi Yimiş, eşi Kışbike, kızı Rehimbike, kardeşleri Sitimbet ile (1245) Bikbulat yaşar. (Bu aile çok geçmeden ele geçirilip, hepsi cezalandırılıp öldürülür.)

Karasakal’ın 1740 yılındaki orduyu bir araya getirmeye, onun barışına bağlı materyal tarihte çokça saklanmış. R.G. İgnativ’in zengin arşiv malzemeleri temelinde yazılmış “Karasakal- Başkurdistan’ın iki yüzlü hanı” denen makalesi Başkurt kahramanının şahsını ve hayatını göz önüne koyar.

Lakin R.G İgnativ’in (1250) bu hizmetinde P.İ. Rıçkovtıt’ın “İrimbur Tarihi” kitabında S.M Solovivtın “Rusya Tarihi” kitabında da Karasakal’ın çok hizmetkârlığı biraz ortaya konmuş, sonraki yaşamının hepsi eksik kalmış.

Hayır, R.G İgnativ ve V.N Vitibskiyz’in ona dayanarak yazmış “İ.İ. Niplyusiv ve İrimbur Krayı” denen hizmetinde Karasakal’dan henüz 1740 yılına yakın İrimbur şehrini salgın hastalığa karşı savaşımlara katılmayı birçok kez Kazaklar arasına çıkıp (1255) gitmeyi, onun Yusuf, Akay kahramanlardan, yaverleri gönderip, onu kendilerini zehirlemesi hakkında farklı malumatlar var.

“Başkurt Assr-ı Tarihi Boyunca Malzemeler” kitaplığının 1. bölümünde Karasakal’ın sonraki hayatı hakkında yarım yamalak haberler iştilip kalıyor. O 1749 yılının yazında Kazakistan’da ölmüş muhtemelen. Nasıl öldüğü hakkında zamanında çok çeşitli haber (1260) yayılmış.

Karasakal’ın güç kazanıp gitmesinden korkup mu veya Abulhayr Han’ı hainlerce öldürmesini ortaya çıkarmak için mi Kazaklar’ın orta yerde sultanı Barak Başkurt kahramanı zehirleyip öldürtmüş derler. Sultan şu vakitte Kalmuklar ile dost olmak için onların gerçek düşmanı, hanlık tahtı iddiasını yok etmeyi düşünürler.

Kahraman Karasakal hakkında tarihi malzemelere dayanarak hazırlamış olduğumuz (1265) incelememiz burada son bulur.

Ama kahraman ölse de ünü kalır, tarihi şahsın kötü mü iyi mi bütünüyle adı kalır denmiş muhtemelen, bizce Karasakal kahramanın hizmetkârlığı gerektiği gibi öğrenilmesi farklı bir öneme sahip. Sebebi sorulduğunda, başta söylediğimiz gibi birincisi Başkurt tarihi için ünlü şahıs, ikincisi Karasakal ordusu, onun hayatını gerektiği gibi bilmez, şu ordulara eklenen Yulay Aznalın’ın duran akıntısı, onun oğlu salavat Yulayiv kişinin (1270) terbiyesini genellikle 1773-1775 yıllarındaki ünlü Krestien savaşları, Salavat Yulayiv liderliğindeki Başkurt nahiyelerinin karakteri sonucunda anlaması zordur. Onun, bizim mili kahramanlarımız eşliliği, tarihi göç, tarihimizin çeşitli yönleri de daha açık görünür gibi.

1969

(1275) **BATIRŞA’NIN PADİŞAHA MEKTUBU**

Çok uzakta, devletimizin kuzeyinde, ormanlı bataklık denizlerin ortasında taş duvar ile çevrelenmiş Şlissilburg denen kaleli ada vardır. Evvel zamanda o, padişahlığa karşı isyan eden veya dil uzatan kahraman er-yiğitleri – “tehlikeli kişileri” – ebediyen kendi zindanlarına alınca adı kötüye çıkmış ve ürpertici taş bir zindan haline gelmiş.

(1280) Tarih, şu taş heybeden geçen zamanlardaki yüze yakın kurbanı arasından özellikle üç gönül esirini iyi hatırlar. Onlardan birisi – taşa yazmış olduğu söz ile padişahlığa kötü laf eden naşir ve yazıcı İvan Novikov, ikincisi – Başkurt isyanı lideri Batırşa, üçüncüsü – imparator İyoann Antonoviç’tir.

Bunların birisi silah, ikincisi şiir ile büyük tahtı yıktırtmak için heves edip, padişahların ödünü koparsa da üçüncüsü tam tersine taht (1285) iddiası ile tehlikeli hale gelmiştir.

Şu zindan da işte bu siyasi tutuklular ile neredeyse aynı zamanda tutuklanıp oldukça uzun zaman mahkûm olup ve sonunda bir şekilde kurtulup çıkabilmiş ilginç esiri de hatırlamak gerekir. O, ekonomist ve simyacı Filipp Bilikov denen bir kişidir.

Padişahın madenî para darphanesinde para basan bu kişilerin bazısı, hilekârlığından dolayı sürgüne gönderilmiş. Lakin hilekâr Filipp, padişaha önemli durumları (1290) ve inançları bildirerek Sibir sürgününden kurtulabilmiş. O, iki eser yazarak hazineyi zenginleştirmek için bakırdan altın yapmak istemiş. Adı geçen şu eserleri yazmak için ona çalışma yeri olarak Şlissilburg zindanı belirlenmiş. Şu da ilginç: Birileri yazdığı, birileri yazması için şu zindanda tutulur.

Bakırdan altın olmazdı, hilekârdan da ne ümit edilir ne de hatır. Bela getirenler işte bu adı geçenlerdir. Şuraya padişah olup oturmak Yoann Antonoviç'i de şu padişahın kölesi olan Batırşa'yı da acınacak bir (1295) şekilde yazmış- ondan facialı bir ölüm beklenir.

Padişah, saray entrikalarının kurbanı olup, onu koruyanlardan başka insan ve kötü geçen çocukluk döneminden itibaren devam eden, büyüyen esir olarak yetişmiş Yoann, onu tahta oturtmak için özgür bırakmak isteyip zindana girmiş, subaylar isyanı zamanında ağır sözler söyleyip öldürülse, Batırşa ise kendisini özgür bırakmak isteyip, zindanda sadece kendi isyan edip benzersiz mücadelede helak olur.

(1300) Batırşa'nın kahramanca bu son savaşı 1762 yılının 24 Temmuz'una denk gelir. Başkurtların 1755 yılındaki isyanları bastırıldıktan sonra yakalanan Batırşa, Şlissilburg zindanında beş yıl kilitli kalır. Taş zindanın bir kişilik karanlık, rutubetli ve soğuk hücrelerinde yatıp bütünüyle eziyet çeken bu kahraman, sonunda akıl almaz bir kararlılıkla yiğitlik gösterir: Bu zamana dek hiç kimsenin kaçıp kurtulamadığı denizin ortasındaki taş hapishaneden kolu ve ayağı bağlı şekilde kaçmak ister. Uykulayıp (1305) duran bekeçi yanındaki baltayı alıp birçok askerin başını keser. Zindan ayağa kalkar. Böylece kol ve ayağı bağlı şekilde zindan içindeki benzersiz mücadelede Batır ayak üstü can verir.

Batırşa'nın bu mücadelesi "Padişah Zindanı Tarihi" denen üç ciltlik eserinin yazarı profesör M.N. Girnit, Başkurt isyanı liderinin romanlara denk olan son cesur (1310) hareketi diye akılda tutar ve ona has bölüm oluşturur.

Batırşa'nın kanlı baltası ile beraber kuş tüyü kaleme yerleşiveriyor. Başkurtları padişaha karşı isyan çıkarmaya çağıran ferman yazmış, sonra esirlik zamanında padişahın kendisine kâğıt kâğıt mektup yazdığı kuş tüylü kalemdir o. Büyük liderlerden geçip, Rus Çarı'na varıp ulaşmayan bu kâğıt kâğıt mektup; devlet arşivlerinde saklanarak uzun zaman

sonra bugünlere gelip ulaşmış. O mektup ile (1315) kahramanın yeğenlerinin yeğenleri, soydaşlarının soydaşlarını tanıştırmak ve bunları bildirmekte gereklidir.

Nedeni sorulduğunda o 18. yüzyıl ortasının kıymetli bir yazma eseri bugüne kadar elimize ulaşmayınca şu geçen zamanın tarihi, halkın yaşam şartları, düşünceleri ve isteklerini hareketlendirip hikâyeleştiren büyük edebiyat tarihi bir eser derecesindedir. Batırşa'nın padişaha yazdığı (el yazma 100-130 sayfalar tahminince) oldukça büyük mektubu yazarın kendi başından geçen olayları, (1320) 18. asrın ortasında Başkurdistan'da olan kanlı ve facialı tarihi olayları göz önüne getirir, bunların birebir şahidi olup tarih söyler.

...1750-1755 yılları. Başkurt memleketine kadar pek çok "yoksulluklar, felaketler getirip, Resey padişahlığından izin alıp giden Akay, Küsim, Karasakal savaşları zamanından yaklaşık on- on beş yıl geçmiş. O savaşları acımasızca bastırıldığında padişah fedaileri (1325) onun Tivkiliv gibi acımasız liderleri tarafından yakılmış yedi yüze yakın Başkurt köylerinin kül ve tozları kaybolsa da bine yakın öldürülen ve cezalandırılan isyancıların binlerce esirliğe ve sürgüne gönderilenlerin inlemelerinin kulaktan gitmesi de zaman geçmeden zor. Taşlara oyularak yazılan beddua da silinmez. Ancak kanını akıtıp heba edilen Başkurdistan ili kötü liderlerinin, sömürücülerinin şimdi mi intikamını alır yoksa sonra mı? Halk tamamen (1330) öldürülüp ziyan edilmemiş mi, çaba sarf etmemiş mi?

En kanlı, ibret verici ve en değersiz muhtemelen. Üstelik, kurbanını yenip hemen öfkeleniveren vahşi hayvan gibi padişah hükümeti sömürgecilik politikasını daha da acımasızca yapar: Başkurt topraklarını işgal etme sınırını aşar; yaylalarda av sahiplerini yok eder, hatta dağ ve göllerden bunun gibi ücretsiz alınan tuzlara kadar vergi alınır; askeri hizmetini, boş yere kervan göndermekten (1335) acı çeken halk; kötü Rus liderlerinin Başkurt çavuşlarından yoksul halka huzurlu hayat yok; dolandırıcılık, gasp, baskı ve zulümden vazgeçen yok.

Hristiyan dinini güçlkle kabul ettirmek veya yok ettirmek de çoğunu maddi ve ruhî baskı oluşturarak yaralar.

İşte bu gibi eziyet ve sıkıntılardan halkın sabrı tükenince intikam öfkesi kabarmaya başlar. Ural boylarında yine kara bulutlar sıklaşır. (1340) Bir süre sonra ısınan hava ansızın alev gibi oldu. O an ok sadak değil, kuş tüylü kalem alıp mücadele meydanına Batırşa çıkar.

Ülkenin lideri olacak kişi şunu iyi anlar: Halkın intikam ve nefret kılıcını bileylemek için şu anda güçlenip silah çalan kahramandan ziyade daha akıllı bir lider, yönetici gereklidir. Kendinden sonra padişah kim olmalıdır? Bunlardan hangisi?

Batırşa- halk tarafından sevildiği için konulmuş takma isim veya lakaptır. Onun kendi ismi ve soyadı: (1345) Abdulla Ali oğlu Aliyev'dir. O kendi zamanının bilgili ve ünlü ileri gelenlerinden birisidir.

Doğduğu yer mektubunda yazdığına Başkurdistan'ın Sibir boyundaki Karış köyüdür. Kıvrımlı ve pek uzak olmayan Taysugan adlı köyde Çavuş Nadir Adrahman yönetimindeki büyük medreseye gelerek eğitim almaya başlar. Medreselerde o, on yıl civarı ders almış; yeteneği, zekiliği ile medrese öğrencileri arasında büyük şöhrete sahip olmuş. Medresesi (1350) bitirdiğinde Kur'an'ı ezbere ve açıklayarak okuyan, Arapçayı iyi bilen, daha sonra İrimbur, Ufa, Kazan illerinde en bilgili molla ve müderris olarak tanınan biri olmuştur.

Batırşa pek çok yerlerde öğretmen olarak yaşamış. Bu konu ile ilgili padişaha yazmış olduğu mektubunda o şunları söyler: “Bir buçuk yıl kadar Geyne ilinde İleş Molla köyünde kaldım. Alimlikte ve daha İset eyaletinde Çavuş Möslim köyünde kaldım dört yıl kadar. Ondan sonra kendi (1355) yerime geçip Yanış yönetimindeki Karış köyünde yaşadım 6 yıl kadar...”

Kendi mektubunda yazdığına göre Batırşa, molla halklara İslam dininin ve şeriat kanunlarının yolunda olmak için nasihatler verir, Allah'ın yeryüzündeki yardımcısı olan padişahları söz dinlemeye, itaatkâr olmaya çağırır; o fikirlerini Kur'an'dan ayetler, sureler söyleyip, şerh ederek anlatımını kuvvetlendirir.

Böylece kazasız belasız bir şekilde hayat devam ettiğinde halklar arasında çeşitli haberler ve “kötü olaylar” (1360) işitilir ve açıklanmaya başlar: Kazan, İrimbur, Tobol valiliklerinde yaşayan Rus papaları bildiriler yazıp, mühürler basıp Müslümanları Hristiyan dinine zorla geçirmeye çalışırlar; mescitleri kapatırlar, dinini terk etmeyen Muhammediler (Müslümanlar) üstüne vergiler koyarlar; çok görev verirler, pek çok kıtlık ve darlık getirirler. Bu kadar dağ ve göllerden elde eden tuzları (1365) kalelerden satabilmeyi buyururlar. Bu konuda da fermanlar gelince okurlar. Buna rıza göstermeyenleri göndermeye ve cezalandırmaya başlarlar, bazıları kaleler yaptırıp yerleşirler.

Kötü liderlerin çeşitli zulüm ve cefaları yetmezmiş gibi bazı daha yürekli er ve yiğitleri öldürüp heba etmesi artar. Batırşa kendi pek çok baskı ve zulümlere şahit olur. Eşitlik isteyip bu başına buyruk olanları, zalim yöneticileri geride bırakıp padişah hazretlerine (1370) ulaştırmak için istek yoktur.

Böylece dünyanın ziyanlığından eziyetler çekip, kederli bir şekilde ömür tüketince hikâyesi işitmeye başlandı:

Nogay boyu Başkurtları silah hazırlamış. Oradan Sibir, Usa boyu Başkurtları da silahlandılar, denilen haber yayıldı. “Bu haber gerçek mi yalan mı? O atlı, kabızlı silahlar oluşturmak gibi değildir, bunda bir hikmet vardır. Bu sırrı anlamayı gönülden isterim”, - diyerek Batırşa halkın (1375) arasından çıkıp gider. Önce Sibir boyu İset eyaletindeki Müslüman köyüne yönelir. Bu tanınmış misafiri halk saygı ile karşılar.

Komşu Halyıgut nahiyesi, Başkurtları yaylada meclis kurup, kımız içtiğinde din, dünya vaziyetleri hakkında konuşma sırasında halk kötü liderler tarafından yapılmış zulüm ve cefalar hakkında dert yanar. Padişaha da dil uzatılır. Bazıları silah ile gözdağı verip, hareket etmeye çağırıp Kahraman Aldar gibi er ve yiğitleri aklına (1380) getirir, sözü sık sık önceki isyancılara gönderir. Ardından savaş meydanı oluşturup Başkurtlar, Mişerler iki kısma ayrılınca güç gösterisinde bulunurlar, kahramanlara hediye paylaşırlar.

Batırşa böylelikle tahminince iki ay köyden köye, ülkeden ülkeye memleket ve millet arasında halkın rahat olup olmadığına bakarak bu durumu içine atar. O, bunu padişaha yazmış olduğu mektubunda eksiksiz hale getirerek doğruca ifade etti. Aslında Batırşa'nın bu seyahati, halkın keyfini ve (1385) rahatını bilmek için değil onu savaşa çağırarak, savaşa hazırlamak ile ilişkili olduğunu söylemek daha doğrudur. Çünkü Batırşa'nın geçtiği bölgelerde daha sonra halk büyük kitleler halinde savaşa çıkar.

Gide gele Batırşa'nın kendisine farklı taraftan halk vekilleri gelip gitmeye başlar. Yaz vakti Kuzey ilinden iki Başkurt durur orada. Uran iline iş için gelen ve Yulaykan hazretimize intisap edip, mirası ve malı hakkında soru sorup gitmek zorundayız diyerek tanıtır onlar (1390) kendilerini. Batırşa memleket ve millet durumlarını sorar: “Ne gibi haberler duydunuz ülkenizden gelen ve gidenlerden? Memleketteki halklarınız ne halde ve ne fikirde?” Onlar söylediler: “Hiçbir sorun yok”. “Benden saklamayınız doğru söyleyiniz, benden kötülük gelmez. Şunu biliniz: İslam dini Allah için canını feda kılacak kişilerin dini diye bilinir”.

- Ey din alimi! Senin gibi kişilerden saklayıp kime söyleyebiliriz. Gerçek (1395) söz şudur ki: Bizden haber alıp hâl hatır sormuşlardır Küzeyler, Ey boyları, Ural karşı tarafları ve Nogay boyları ile kötülerin kuvveti kalmadı eziyetlerinden kurtulmak şüpheli, savaş silahları hazırlayıp, atlara atlanıp, düşmanımızın üstüne hücum etmek gerek.

- Ne zaman?

- Henüz vakti belli değil. Ama her biri hazır duruyor.

(1400) Batırşa, İrimbur tarafından Kargalı'dan misafirliğe gelen bir tanıdık mollası sayesinde şu taraftaki olaylarla ilgilenir, Başkurt ve Mişerlerin hareket etmek için hazırlanmaları hakkında bilgi alır.

1754 yılının yaz, sonbahar; 1755 yılının kış günlerinde Eyzen, Küzey, Uran taraflarından Batırşa'ya insanlar sık sık gelip giderler ve her birisi kendince iş bulunca bazıları (1405) bir iki günlük, bazıları üç dört günlük uzak yollardan gelip giderler.

Şu zamanda miras malını paylaştırmak ve din işleri vesilesi ile Batırşa bir ara aylar boyunca memleket gezip geri gelir.

Aslında halkı savaşa çağırmak ve hareketlendirmek için canını feda eden tehlikeli bir yolcuya dönüşür o.

Durum böyle olunca vakit yaklaşır. Bir zaman Batırşa'ya bir haberci Başkurt mektup getirip ulaştırır, (1410) hâl hatır sorup gider:

- Kim olursun?
- Kelsir ilinden İsmail'im.
- Nereye gidiyorsun?
- Ey iline, kendi işim için.

(1415) - Bu yazı kimden?

- Okusanız bilmez misiniz?

Batırşa para ile basılan mühürlü mektubu açıp okur. Mektubun konusu Allah, din ismiyle halkı mücadeleye götürmek için çağırmaya, şu mektubu ona ulaştırmayla ilgilidir.

Mektup okununca, tekrar soruşturmaya ve araştırmaya başlanır:

(1420) - Bu yazıdan anlaşılıyor, hiç kişi ismi yok.

- Ben el yazısını tanımıyorum. Bana metni veren kişi söyledi: “Bu yazı kiminse okumakla onun kim olduğu kısa sürede anlaşılır.”

Bir süre düşünceye dalar Batırşa. Mektup pek ciddi, akıllı ve bilgili bir kişi tarafından yazılmış. Ebdilislam molla üstattan olması yüksek ihtimaldir. Ama onun adamı değil gelen yabancı biridir. Batırşa (1425) yine dinleyip Başkurt'a: “Sen hırsızısın. O hırsızı tutmak gerek” – dedi. Başkurt onun ayağına kapanıp niyaz eder gibi: “Önce nimet sana, mübarek adını, iyi yerini işittim.

Hacılar Kâbe'yi görmeye muhtaç olmuş gibi yüzünü görmeye muhtaç olup uzak yerden mutlu olarak geldim. Geçmişte bu yazıyı kabul etmesen de bari bana eziyet çektirme”, dedi. Haberciden korkar Batırşa: “Dur, ey sevilen onun yüzünden söylerim”, - dedi (1430) tekrar şunu sorar: “Bu yazı kimin henüz belli değil sana onu kim verdi?”

“Mollamız ile kâtibimiz, İrimbur tarafına sürekli giderler. Bir iki kez gidip gelince bu yazıyı bana verdiler sana ulaştırmak için.

Bu yazı kimden çıkmıştır söylemediler. Kendi okuyunca hemen aklına gelir, dediler...” Batırşa Başkurt’a yolluk için para uzatırır.

İşte bu davet mektubundan sonra Batırşa halkı savaşa götürmeye çağırıp, kendinin ünlü (1435) davetini yazar ve yakın öğrencileri baştan başa ona haberciler gönderip, Başkurdistan’ın her tarafına yayılır. Batırşa, Kazan bölgesi Tatarları ve aynı zamanda Kazaklarla bu şekilde sağlamca ilişki kurar.

Başkurtların mücadelesi için onları da birleşmeye çağırır, aslında kâfirlere karşı Müslümanların kutsal savaşını- din savaşıyla örtüştürmek ister. Bu fikir onun çağrısında yatar. Ayaklanma yeryüzü cılızlaşıp atların kargaşa içinde olduğu dönemde yani zamanı temmuz başına (1440) belirlenir.

Artık Batırşa memleket ve halk arasından çok dolaşmaz, hemen hemen bir ayda o Ural karşı tarafı Başkurtlarına gidip gelse, ikinci ayda İrimbur, Kargalı çadırlarına gider.

Nogay boyu çevreleri boyunca gezer, kendi bereketli olmayan bölgelere doğru öğrencilerini haberci olarak gönderir.

Lakin kötü liderlerin eziyet ve cefa çektirmesinden sabırları tamamen tükenen halk, Batırşa’nın (1445) çağrısından sonra çokça zaman isyan etmek için belirlenmiş günü bekleyip durmadan, istemsizce hareketlenmeye başlar. O hareketlenmelerin bazıları kutsal savaş şeklinde olmaz, ezilen halk kitlesini perişan edenlere, Rus liderlerine, Başkurt çavuşlarına karşı mücadele etmesi uygun düşer.

1755 yılının 15 Mayıs’ında Nogay boyunun Böryen bölgesi Başkurtları, rezilliği haddini aşan Rus lideri Bragin denen bir köleyi ve onun dostlarını öldürüp ziyan eder. Kötü haber masayı (1450) yıkar.

Şu yılın ağustos ayında ise isyan Böryen bölgesi, Ural tarafını kaplar; çok geçmeden Tamyan, Üsergen, Tangayır, Kıpçak bölgelerine de yayılır.

İsyancılar Evjen-Petrov, Yılayır Kalelerine saldırırlar. Pakrov fabrikasını parçalarlar. Ural’ın dar bir dağ arasında 50 kişilik Kazak külhanbeylerini dağıtıp yok ederler. Kuzeyde de Geyne Başkurtları, (1455) Mişerler hareketlenir.

İşte böylece Başkurdistan’ın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar ufak ufak alev alıp, büyük aleve dönüşmeye başladığında, Geyne Başkurtları yeniden hareket halinde olup, ideal yöneticilerinin gözüne ve sözüne itimat ettiği için oldukça huzursuz olan önder Batırşa aniden içine kapanır.

Çeşitli bölgelerde alev alan bölgeye liderlik yapar ve onları aynı zamanda (1460) hareketli hale getirip gönderdiği yerde, kendisini bekleyip duran silahlı hemşerileri- Başkurt boylarını- heba edip, Geyneleri bırakıp ormana kaçmak daha hayırlı görünür. Batır'ın acınası hale gelmesi işte buradan başlar.

Hayır, bu durumun ortaya çıktığı kötü zamanda ya mücadele etme ya da pusup kalma gerekliliğinin kötü sonucunu Batırşa şu mektubuyla kendince aklamak ister. Veya bu padişah öncesinde bağışlanmayı sorup, aklanmanın hileli bir amacı mıymış?

(1465) Yine de kötü durum ve olayların gelişimi tamamıyla Batırşa faydasına dönmüyor muhtemelen. Ağustos sonunda Geyne Başkurtları, Mostay ve Akbaş liderliğinde isyan edip, kötü bir çavuşunu öldürüp heba ederler ve her yerdeki zalim liderleri, padişah müfrezelerini yok ettiği için yürüyüş yaparlar.

Lakin Geyneler arasında padişah taraflı bir çavuş grupları toplanıp, isyancılara saldırarak halkı iki kısma böler. Aniden içine kapanıp kalan halk Batırşa'nın (1470) emrine ve liderliğine muhtaç sert bir dönem yaşar.

Batırşa'nın mektubuna geri dönelim: O bunu daha sonra nasıl anlatıyor? Olaylar nereye gider şimdi?

Batırşa, Geyne Başkurtlarını ve Mişerleri ayaklanmaya hazırlar ve onların grubunu kendine katmak için iki iyi niyetli medrese öğrencisini Geyne'ye gönderir. Lakin onlardan epeyce (1475) zaman – on gün haber- gelmez. Bundan dolayı çok endişelenerek hayıflanıp beklediği zamanda, Batırşa'ya bir haberci, mektup getirip verir: Ona dönek çavuşların düşmanlığından dolayı Geyneler arasında halkın iki kısma ayrılması ve Batırşa'yı himaye altına almak için çabalamaları söylenir.

Ona, şimdilik saklanıp durmak veyahut bir 50-60 kişilik grup gönderip, padişah taraftarlarını telef etmesinin gerekliliği anlatılır.

(1480) “O gece uyumadım, - diye yazar Batırşa. – Şafak söktüğünde gördüm: Çadırımın çevresi ve köyüm tamamıyla halk. Yüz elli kişi silahlarla hâlihazırda dururlar. Mutsuz oldum: Bu kadar halkın içinde bana düşmanlık eden kişiler de vardır diye.

O perişan haldeki halkları çağırıp, nasihat verip, kendi canımı feda etmek mümkün değil. Sonunda kötü olup, yalnızca Allah'ıma tevekkül edip, cemaatim ve öğrencilerim (medrese öğrencilerim) ile altı sadak ve bir süngü silahımızı (1485) alıp, o halkın ortasından çıkıp gittik. Altı kilometre ötedeki ormana ulaştığımızda, esenlik ile uğurladılar. Biz ormana girdik, onlar geri döndüler. Anladım ki o halk arasında bize düşman olanlar yokmuş meğer.

Batırşalar ormana giden yol ile at izinden akşama doğru onlara birçok kişi yaklaşır. Lider iki medrese öğrencisini alıp onlara karşı çıkar. Bir münafığı, sertçe azarlayıp (1490) ateş etmek için nişan alır. Batırşa okunu atar. O diğer adamın kulağının dibinden omuzuna kadar yarıp çıkar, o yüzü koyun düşer. Diğerleri geri çekilir.

Bu ormanda onlar yaklaşık on gün kalırlar. Bu günlerde büyük yoldan halkları grup olarak geçip gidenleri izlerler. Şu zamanda isyancıların yeni gruplar oluşturmasını, askerlerin kimileri takip eder.

(1495) Sonra Batırşalar, kendi etraflarındaki Karış ormanından bir günlük yol gidip İdil ormanına girerler. Orada yirmi beş gün saklanarak yaşarlar.

Orman kesmeye gelen Sirmişler, kaçakları görseler de başta görmezden gelirler. Bir dönem onlar Batırşalar ile ansızın karşı karşıya gelip bu çevrede padişah askerlerinin isyancıları takip edenleri haber verirler ve onlara daha uzak olmak için fikir alışverişi yaparlardı. Ama kaçaklar, şu orman içine yarım (1500) günlük yol daha gidip dururlar ve yiyecekleri bitince orman kenarında otlayıp duran bir atın derisini yüzüp yerler. Yiyecek alıp gelmeleri için birçok yoldaş ve medrese öğrencisini Batırşa, doğu taraflarına gönderir.

Kadını, iki yaşında kızını ve bir öğrencisi ile duran kahramanları ikinci gün silahlanan yirmi atlıyı Sirmiş kuşatır. “Biz size bir aydan beri ormanımızda yer veririz, size hiç kötülük yapmadık ve hiçbir düşmanlarınıza da iyilik etmedik. (1505) Sonunda siz kendiniz bize kötülük ettiniz: Atımızı öldürdünüz. Şimdi korkuyoruz sizden, bizi de öldürürsünüz diye. Silahlarımızı atınız, kendiniz gidiniz” dedi bu atlılar.

Buna karşı Batırşa: “Atınızı öldürdüğümüz yok, bize yakın olmayana yok ederiz” diyerek cevap verir. Batırşa kendilerinde olan silah aletlerinden iki oktan birisini Sirmişlere nişan alıp atmak için hazırlanır, Sirmişler de okları düzeltir. Ama iki taraf da cesaret edemez: Sirmişler, galiba yanlış atmaktan korkar. (1510) Batırşa ötekilerin sayısını görür.

Atlılardan kaçmak isteyince Batırşalar orman içinden geçerek bir iki kilometre kenara giderler.

Lakin onlardan bu şekilde kurtulmayı tahmin etmiş Batırşa “sonuç olarak bu şeytanlardan halkımı kurtaramam, bari kendi başımı kurtarayım”, deyip kadının iki çocuğunu öldürüp Yahya denen öğrenci ile kaçıp gider. Ailesi ise yabancıların tuzağına düşer.

(1515) Molla Batırşa kendisi için bu şekilde yazılmış kaderi de her şeyi de Allah’a bıraktı. “Ey halklarım, ey gözümün nurları, gönlümün sevinçleri size ve kendimi yaratan bir Allah’ıma inanırım. – dedi o.

– Ey ilahım, bütün alemin sahibi ve bütün varlıkların varlığı, tüm bilinen nimetler, tüm işin hikmetlerisin. Bana böyle bela ve kazayı ve böyle hasret ve kaygıyı takdir etmişsin, Allah’ım tüm verdiklerine razıyım Allah’ım.’’

(1520) Kaderini böylece Allah’a havale edip ve kaderin her şeyine razı olup, Batırşa öğrencisi Yahya ile Kazan yeri tarafına yol tutar, medrese arasında yaşayıp, kışı geçirmeye niyetlenir.

Ama o bölgeye ulaştığında şu anlaşılır: Şimdiki medreselerde yabancı kişilerin yaşaması hiç mümkün değil her yerde teftişler vardır.

Şaşırıp duran bu Allah kullarından birisi – medrese öğrencisi: ‘‘Ey Hoca, Allah’ın takdiridir gidecek yerimiz yoktur, (1525) ormana girip, kar üstüne yatıp, açlıktan donup ölelim’’. Öyle yapmayalım, - dedi bu kez Batırşa. – Kendi kendimizi öldürmek şeriatte haramdır.

Nefes aldıkça ümit vardır. Bir şekilde kışı geçiririz şimdi.

Şöyle bu iki kaçak kişi, bir şekilde kışı geçirip Kazan seferinin çavuşuna Nadir Urazmetov yönetimindeki köylerde medrese öğrencisiyiz deyip, ‘‘evden eve dolaşıp, sadaka isteyip (1530) bir az yiyecek toplarlar. Sonra geceleyin İski köyünün camisine gidip, caminin içindeki zemin tahtasını kopararak takıp, kilerinde kendilerine yatıp kalkmalık çukur kazarlar. İnip çıkmalı bir küçücük delik bırakıp üstünü kapatırlar.

Bu şekilde cami içinin kilerinde açılan yapma çukurda hayır için bırakılan yiyecek ile rızıklanıp, kar yiyip, bin mihnet ile kışı geçirirler. Kışın kuvvet kalmaz soğuktan, açlıktan, çukurdaki mezarlar karanlık ve nefessizlikten sıkıntı çeken bu kişiler ürpertici bir ruh haline gelip, (1535) bedenleri iskelet şeklini alır.

Havalar ısınmaya başlayınca onlar bu çukurdan çıkıp, ormana saklanırlar. Açlıktan tamamıyla kabarıp yürüyemez hale gelirler. Diğerleri sadaka isteyip, güç bela hayatta kalırlar. Bir süre sonra insan kılığına girince, yoldaşım Molla Yahya ile pek uzunca müşavere ettikten sonra affedilmek isteyip, padişaha gitmeye karar verdik, dedi Batırşa. Şu (1540) maksatlarına erişmek istedikleri için bir sazlığa saklanıp yerleşen yiyecek rızıklarını almak için gittiğinde önde giden Yahya’yı tutup kötü kişiler kavga çıkarıp etrafını çevrelemeye başlamasın mı?

Batırşa son yoldaşını yabancılar eline bırakıp kendi kaçıp gider.

Hoşnut olmayan bu yolculuk onu doğduğu taraflara döndürür şimdi. Mektubunda yazdığına niyeti Süleyman çavuşa gidip, onunla Ufa Kalesi’ne, oradan İrimbur’a çıkmak, padişah hazretlerine ulaşmak için yol tutmak.

(1545) Böylelikle Batırşa Süleyman çavuşunun Ezikey köyüne yönelir.

Başta kötü durumu bildiği için bir tanıdık kişinin penceresini tıklar, hocayı sorar. Ev sahibinin evde olmadığını, bozkıra yerleşip saman biçtiğini söyledi kadın. Akşam dönmeliymiş. Ev sahibinin hanımı, onun kim olduğunu sorsa da o cevap vermez tekrar gider. Arkasından gölge gibi mescite girip, çatısında yatıp uyuklar. Bir kez akşama kadar curcuna ile uyanıp gitse, ne vakit görsen, (1550) mescit çevresinde bir sürü halk vardır. Gitmek istemez, birisi tepe tahtasını açıp Batırşa'yı görüp "hırsız burada" deyip haber salar.

Onu böyle düşününce Batırşa, yalın ayak şekilde, tepeden zıplayıp düşer ve pencereyi açıp kaçar. Onu yirmiye yakın kişi yakalamaya çalışır ancak ulaşamayınca ardından atlı peşine düşer. Son anda Batırşa yakalanır. (Bu olay 1756 yılının 8 Ağustos'unda meydana gelir.)

Süleyman çavuşa alıp götürdüklerinde onun kim olduğunu anlarlar. Bazıları: "Din alimimizin, (1555) dinimizin büyüğü, gönüllerimizin çerağı senmişsin. Bilmiyorduk, ey Allah takdiri, günahlarımızın kötülüğü" – diye üzülür.

Buna Batırşa "Allah'ımın hükmüne ve intikamına razı olup, böyle hapsedilince, üzülmiyorum ben. Demek ki sizin hukukunuza ben yüz tenge değerindeki para birimini yani hükümdar hediyesini kullanınca, isteğimiz olmuş olur, niçin üzüntü duyarsınız, sert bir dille: "Üzülürüz" – dedi. Süleyman çavuşun anlattığına köylerinde bir hırsız, gecede birçok (1560) kovanı parçalayıp, bal çalıp gitmiş; şu vakitte Allah korkusuna karşı din büyüğümüz rast gelmiş.

Batırşa, kendisinin padişaha söylemesi gerekli sözü ve işi tamamlayıp, onu ne şekilde ulaştırmak isteğini elde edemeyince, Süleyman çavuşa kendi isteği ile gelmesini ve onu Ufa Kalesi'ne ulaştırmak istediklerini söyleyip haber göndermeyi ister. "Sizi tutan kişilere bin sum hediye vermiş. (1565) Bu gibi sizin padişaha gerekliliğiniz tamamıyla bu defa pek çok halklar arasında tutulmadığınız belli olunca benim sizde saklanmam mümkün değildir.

Elbette, sizi Ufa'ya götürürüm. Orada kendi sözlerinizi kendiniz daha anlaşılır şekilde söyleyip ifade edersiniz." dedi çavuş.

Batırşa, oldukça katı koruma altında Ufa'ya yolcu edilir. Ufa'dan İrımberg'a. Gubirmator (1570) Niplyuyiv karşısına çıkar. O, onu senat kararı vasıtasıyla Peterburg'a gönderir.

Kelepçelenen esirin yolu, Hamar-Arzamas-Murom-Vladimir ve Meskev'den geçerek Petersburg'a yönelir. Onu elliye yakın ejderha ve atlı Kazaklar korur.

Mektubunda yazdıklarına bakıldığında Batırşa, bu gibi kelepçeli yani tutuklu olması kötü değildir, kendi isteği ile gitmeye niyetlenip, şu kaderin koruması altından kaçmak da bulur. Her nasılsa çekiç, bıçak ele geçirip (1575) on iki gün içinde uyanıklık ederek kelepçelerini yontarak açar, arabadan düşüp kaçar, fakat yakalanır.

Tuhaf da değil, bir insan kurtulamayabiliyor deniz ortasındaki ada ve taş zindandan, kaçmaya cesaret eder; tutuklunun yolda kaçma planı yapması oldukça mümkün.

“Kaçtım bir ülke kadarı gitmişim, önüme bu sefer bir nehir çıktı. Şüphe duydum: “Rüyamda gördüğüm nehir bu vatanmış kaçmak mümkün değildir” dedi. Ardından gelen (1580) kişileri bekledim. Nice fikirler ve yorumlar istesem de kendi fikrim ve yorumumu yerine getirmedim.

Hak Teala hazretinin takdirine kaldım, deyip sözü tamamlar Batırşa, başından geçen bu halleri.

Batırşa'nın padişaha yazdığı mektubunda kendi başından geçen halleri “beyan eden” – söylediği olayların temeli işte bunlardan ibarettir. Lakin bu sayfa sayfa gayet önemli (1585) yazmanın bizden tarafı eksik çıkan arkası yaşananların masalıdır şimdi.

O eser için gerçek sanatsal eser; renkli hal ve olayları birbiri ardına araştırıp, ayrıntılı inceleyip sunmak, öykü, kısa roman daha komik bölüm bölüm görüşler indirip göndermek, halk anlatısı, dil özelliklerinden ustaca faydalanmak nitelikli görünümdür. Bu mektubun bilgili Batırşa'ya has kendi tarzı, kalemi var. Bunlar o zamanın kıymetli sosyal-tarihi, dil-kültür (1590) mirası da değil fakat edebi eser olarak tanıtabilen özelliklerdir.

Bir diğeri, o yazmanın 18. asrın ortasındaki Başkurt toplumu fikrinin bir karakterli yakın gösteren büyük sosyal-felsefik bir tez olduğunu unutmamak da gerekir. Yazar; kendinin başından geçen olayların akışını, zamanının büyük veya küçük tarihi halleri, sosyal-siyasi meseleler ile birleştirerek devam eder, kendi zamanından bir süre sonra ve yerinde pek köklü (1595) sosyal- siyasi değer verir. Dini-felsefik meselelere iner, etnik-ahlaki problemler taşır.

Padişahın adil ve merhamet isteyip dini, dünyevi, ahlaki, hukuki vb. meselelerde hareketlenir. O yazıdaki meselelerin bu tarafları – tarihçilerimizin, filozofların, sosyologların hatta ekonomistlerden mahsus incelemelerine layık her birisi kendi bir ilkedir.

Biz edebiyatçıyı ilk önce ilgilendiren – bu yazmanın edebi esere (1600) has sanatsal özelliği dil-görünüş özellikleri ve onda akseden tarihi gerçekliktir.

Kime ne şekilde Batırşa mektubundaki hâl ve olayları yükseğe çıkarsa eksik söyleyip, geçip gitmek de o eserin ibretli ve aydınlatıcı bulduğum pek çok sezgiye benzer.

Eski zamanın tarihçisi S.M Soloviv – ‘‘Rusya Tarihi’’ denen çok ciltli kitabın yazarı – kahramanın bu mektubunu ‘‘kendi maceralarının komik hikayesi’’ deyip boş yere atamaz muhtemelen. ‘‘Buranbay’’ türküsünde (1605) söylendiği gibi kâğıt da yine kâğıt bu mektubun kendisini okusan yas tutmalık ve ibret almalık, duygulandırıcı eserdir o.

Onda 18. asır ortasındaki Başkurdistan’ın tarihi de halkın yaşam biçimi ve gelenek göreneklere de düşünce ve istekleri de sıkıntı ve cefaları da gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiş, diğer taraftan o mektup; Başkurdistan’ın şu zamandaki tarihini yazdığında tarihçilere bu kadar mühim ve (1610) çok bilgi kaynağı – belge bulmuş gibi tüm alimler için de bu aynı şeyi ifade eder. Dil, edebi materyal olarak- çok fazla.

Dil ve edebiyat tarihimizin şimdiki işaretli en büyük ve önemli mirasların birisidir o. Biz önemli Batırşa mektubunun masalını söyleyip geçmişteki karışık anlatmaların dışında, yazarın hikâye anlatışını çoğu zaman dil tarzı, anlam farklılıklarını çoğu kez korumaya (1615) çalıştık; göstermelik için hatta ara sıra alıntıları da aktarıverdük.

Bizim işi kolaylaştırdığı bilinen bir durum onlar. Bundan dolayı bize şimdi nasıl ilaveler, farklı örnekler ile kanaat getirdiğinde fayda sağlar gibi.

Buna bir örnek:

‘‘Ondan sonra kış gününde Ufa Kalesi’nden kararname gücü isteyip bana ve İrek (Irak) (1620) ilinden Şerif çavuşu Uran iline Urtavıl denilen köye kabul ettiler.

Sultuk çavuşunun miras ve malı, kitap hükmü ile miras sahiplerinin arasında paylaşılır. Yurdumuzdan üç gün kalınabilecek yer bulur. O Ural ilinde altı- yedi gün kaldım, miras işini araştırıp meclislerde gezdim. Orada yetkili ve yetkisi olmayan birçok kişi toplandı. Bilginler meclisi görüp, birbirinden nasihat ve ders aldıkları için aynı zamanda şaraplar ballar içip sarhoş olup, mutlu olup birçok konu (1625) konuştular.

Söylediler: ‘‘Bizim orman tarafında olan halklarımız – Başkurtlarımız ve diğerlerimiz gayet de güççüdürler. Ve ok atan keskin nişancıdırlar. Kırkar ellişer kuruşluk yaylarımız, bozkır Başkurtlarının onar-yirmişer rublelik ok yaylarından fazladır. Böylece oku yay içi deliğine yirmi – otuz defadan fazla atınca fayda sağlamaz.

Bizimkinin ne kadar içi oksijenle dolsa da her ateş ettiklerinde kuvvetlendirilebilir. Atılan oklarımızın her biri (1630) vahşi hayvanı durduramıyordu. Dala konan sincabı, sansarı attığında, dalı ile kırıp düşürdüler. Ve kızak ile yürümek nasılsa o kadar ustalar, orman içinde kaçan vahşi hayvan kurtulamaz. Önünde boylu boyunca yatan at büyüklüğündeki ağaçları aşağıya çekip indirirler.

Yoldan hareket eden at ve kardan hızlıca hareket eden kızaklı kişilerinize ulaşamayız. Hem de yüreklilik bu kadar. Geçmiş yıllarda mağarada Geyne ili ortasına binlerce Rus gelip, arabadan kale yapıp durdular. (1635) Geyne'ye saldırmak için. Şu vakitte bizden Geyneler dört yüz kadar kişi, ok ve süngü ile Rus'un (padişah askerlerinin – F.H.) üstüne yürüyüp, kalesini alıp, tamamen tarumar ettiler ve toplarını ele geçirdiler.

Antlaşma olduktan sonra topları gelip aldılar. Orman halkı her şeyden korksa bozkır halkı olmazdı. Sadece Allah'ımızdan korkarız ne günlere ve ne hallere uğrattır dedi. (1640) Ve buna benzer sözler söylediler.”

Bu örnekteki olaylar, halkın söylediği şekilde verilse de oldukça canlı tasvirî, şu zamanın halkına yakın olan dil tarzı özelliklerini ve yazı dilinin tarzı çizgileri açık sezmesi mümkündür orada.

Kahramanın kendine has çevirmesi burada da güçlüdür.

İşte yine halk fikirleri, halk görüşü: “Bu padişahımızın zamanında dayanıklılığımız kalmadı. Bazısı söyledi: Kendi emeği ile oynayan, kendi emri altındakilere zulmeden (1645) yurt sahibi olamaz, halk diline düşmüş gibi olmaz. Bu kötülüklerin sonu, bir bitişi vardır diyor. Bazısı söyledi: Kötülük liderlerimizde, generallerimizdedir...”

Padişahın kendi tarafından hiç de kötülük haberi duyulmamıştır. Bazısı söyledi: Padişah adildir lakin kendi yanından gitmemiş, bize ulaşmayan adaletten bize ne fayda gelir? Her kimin kolunun değdiği yere gözü değmeden olur mu? Görürsünüz ki bizim kolumuz kısadır, yurt ve (1650) bahçelerimizin dışına geçmezdir. Yurdumuz içinde bir kuzunun ayağını kırdırtan görsek onu bağlarız.

Şunun gibi (kadar) biz padişahımızın himayesindeyiz. Eğer gerçek padişahlık gözetimi illaki araştırılsa gözü ulaşmaz mı? Yurdumuzdan aşmayan kısa kolumuz ile liderler, generaller vasıtasıyla işimizi hangi padişah huzuruna ulaştırabiliriz dedi.”

Batırşa'nın bu mektubunda ise kendinin padişah taraflı Çavuş Yanış ile aralarında şakalaşan, (1655) padişahlığa iki türlü münasebeti ortaya çıkaran bahsi, söz alışverişleri – kendi bir dramatik resmine, oyunlara has keskin diyalog şekilleri. Buna rağmen Yanış çavuşa dolu karakteristik- kendi bir edebi portredir. Ama onunla olan gizli para maceraları keskin kısa hikâyedir.

Kahraman; kötü Rus, Başkurt, Mişer liderlerinin halka gösterdiği zulüm ve cefaları acıyarak söyler: “Buradaki liderler gerek zalim gerek adil olsunlar, onların hükmü (1660) yok edilemez, - deyip geçer o. – Hırsıza haklı deseler haklı olur, hırsız deseler, hırsız olur. Liderler ondan paralar aldılar. Zenginlerin malı tükendi, fakirler borçlandılar.

Günlük yapılan işi bir aya uzattılar, her ay yapılan işi yıla böldüler.

Halklara cefalar gösterdiler, zulmetmek, eziyet etmek, öldürmek, rüşvet almakla, malları çalmakla ve insanları öldürülmüş şekilde bıraktılar. Yanış kumandasında Tuktar köyünün (1665) vergiden fazlasını vermediği için bir lider zehirli şarap içirip onu öldürdü. Süleyman kumandasında Subay köyünün bir kişisini kervan uğurlamaya gittiğinde yolda kötü kişiler zulmedip öldürmüşler.”

Batırşa Ufa’dan İrımburg’a geçerken yolda kendi gördüğü iki durumu – kervanlı bir Başkurt’u yüzbaşılar ne şekilde kamçılıyıp ve atı sakatlandırıp gitmeleri, Kargalı yanında bir Tatar’a bağlanmalarını – üzüntüyle tasvir eder.

(1670) İşte şu şekilde zulüm ve cefalar, aşağılamalar son bulur mu diyerek halkın yaşayışını bilip, zamanında onu savaşa hazır durmaya çağırıp, il ve halk arasında yaşayan kılavuz Batırşa, herhangi bir görüşme ve tartışmaları mektubuna kelimesi kelimesine yerleştirir. Buna bir örnek:

“Yolda güzel giyinmiş, ikisi yaşlı, ikisi orta yaştaki kişi selam verip görüştüler. Kimsin? – dediler. Ben söyledim: “Seyahatçi... Ali adlı kişiyim” dedim. (1675) “Hangi alimin medresesinde bulunup okudunuz” dediler.

“Falanca medresesinde okudum” dedim. “Molla Bahadır padişah (Batırşa) ve Mortaza imam iyi midir?” dediler. Ben söyledim: “Pek iyi olur, gördüğünüz gibidir” dedim. “Bizim ikisini de görmüşlüğümüz yok, duyduğumuzca biliriz” dediler. Atlarından indiler, biz de taharetlenip namaz kılıyorduk, dedi. Ben sordum: “Kendiniz hangi ilçedensiniz, ne işle meşgulsünüz?” dedim.

“Böryen halkıyız. (1680) Çavuş, işi düşünerek yürümez” dediler. Ben söyledim: “Sizin Böryen halkları boş kalmış, diye işittik. İli sizler mi boş bıraktınız?” dedim. “Eşkıyalar basınca birkaç halk kaldık” dediler. Ben söyledim. “Niçin “hırsızlar” diye söylediniz. Nasıl eşyalarınızı çalıp gittiler?” dedim. “Hiç eşyamızı çalmadılar. “Padişaha ihanet edip emrine baş kaldırıp gittiler” dedim.

Ben söyledim: “Padişahın hangi emrine karşı çıkıp ve nasıl hırsızlık yapıp (1685) gittiler?” dedim. “Fabrika sahibi arkadaşları ile öldürüp gittiler.”, dediler. “Ben niçin öldürdüler?” dedim. “O fabrika müdürü pek acımasız ve zalimdi... Korkutarak, gasp ettiler, yerimizden, suyumuzdan uzak ettiler. Hatta kadınlarımız ve kızlarımıza gözümüzün önünde zorla tecavüz ettiler.

Bunun gibi cefalara tahammül etsinler mi? Ölüm hak; artık gücümüz yoktur deyip o işi yaptılar” dediler. Ben söyledim: (1690) Padişah o fabrika müdürüne bunun gibi işler

yapmasını emretmiş mi? O Başkurtlarınız padişahın bu gibi emirlerine isyan ettiler mi? Siz geriye kalan Başkurtlar padişahın acımasız Ruslarını öldürür müsünüz?” dedim. Duraksadılar, sessiz kalmadılar.

“Sakallarınız ağarmış, yüzleriniz güzel, akıllarınız henüz gerilememiş ve sözleriniz hoştur.... Doğruları gizlersiniz. Müslüman Müslümanın yardımcısıdır. Beni (1695) kendinizden olarak biliniz.” dedim. “Ey Molla Ali dost, doğru söylersin: Konuşmaya cesaret edemeyiz.

Bizim taraflarımız isterler, dört kez halkı uyarırsanız bir kez hareketleniriz diye kaç sefer halkımız Mirza’ya gittiler, kaç sefer generale gittiler. O lanet edilmiş fabrika sahibinin cefası zamanında hiç fayda sağlamadı. Nasıl fayda sağlanır, onlar kendileri İrimburg’a yakın halkları, halktan ayırarak kendi hizmetleri ile eziyet çektirdiler. Bizler de halklar ile birlikte (1700) hareketlendik, diye yaşarız. Lakin hoşgörü mümkün olmadı, belki yarım gün kadar.

Sabretmeye gücümüz kalmadı. Atalarımız bilir cennetten güzel topraklarımızı ve sularımızı (vatanımızı) terk edip gitmeyiz” dediler. Ben söyledim: “Bu sözleriniz gerçektir.”

Böryen nahiyesi Başkurtlarının 1755 yılın 15 Mayıs’ında Talkas Gölü boyunda kötü bir lider Bragin’ı ve onun arkadaşlarını öldürüp heba etmesi ile başlayıp devam eden isyana bağlı (1705) bu tuhaf yolcuların dikkatliliği seyahatçinin kimliğini bilince, doğru ve gerçek sözleri de Batırşa’nın yolcuları konuşturması pek usta ve cesurca meydana getirir. İşte Batırşa’nın kişi gönlüne yol bulma yeteneği de değil, şuna gücünün yetmesi de apaçık.

Sözü geçen konuşmada kötülenerek anılan kötü Kotlombet mirza Tivkiliv’in (Taftilevin) huyunu ve halkın ona verdiği değeri Batırşa padişaha yazmış olduğu mektubunun diğer bir (1710) kısmında sanatlı ve keskin bir şekilde ustalıkla gösterir:

“Kotlombet mirzanın bildiğimizden beri her yıl birçok kez sözünü işitiriz. – İrimbur bölgesi halklarına padişahın pek çok merhametleri ve pek çok bağışlayıcı fermanları vardır dedi.

O yalancı yaşlı domuz, yalancı Kotlombet’in sözüne inanıp zamanında şahit olmak isteriz. Biz kölelerin çaresiz hallerini (1715) padişahımız hazretine açıklama yapıp, padişahımız tarafında bizlere merhametler edip, vasiyet ettiğimiz gibi din ve dünya beklentilerimizde imanda ve selamette oluruz der. Halbuki bugüne kadar üstümüze bir katre merhamet damlasının düştüğü de yoktur.

Belki günden güne kahr ve lanet yağmurundan geride kalmayız. Bizim halimiz şunun gibidir: Kıyamet günü cehennemdeki insanlar görürler ki hava da bir kara bulut.

İstekte bulunurlar: Üstümüze yağmur yağdır, ateşimizi (1720) söndür, susayanımızı arkadaş etmeyiniz dedi. Ayağa kalktığında o kara buluttan taş yağmaya başlar. Onların gazabının üstüne gazap artar.’’

Dinî efsanede Kotlombet mirzanın iki yüzlülüğünden beklenenin aksine çalışmasının kuvveti anlatılır burada.

Karmaşada suçları için affedilmeyi isteyip padişaha yazmış olduğu bu rica mektubunda Batırşa, (1725) ‘‘kıymetli ve varlıklı padişahı’’ ne kadar adil ve merhametli yüce bir kişi olup göstermeye ve görmeye çalışan resimde onun incitilen ve zulmedilen gönlünün, isyanı yüreğinden çıkan sözlerinden, onları çok kez engel olmasın, bununla beraber bazıları sözü söyleyip veya (1750) kinaye ve işaret ile padişahın kendisine de laf söyler (yukarıdaki bir örnekti unutmayınız: ‘‘Padişah adildir lakin kendi yanından gitmeyen bize gelip ulaşmayan adillikten (1730) bize ne fayda...’’)

Batırşanın bu sayfa sayfa mektubunun başından sonuna kadar leitmotif olup arkasında bir fikir var. O; halkın eziyet ve cefasını, liderlerin şikâyetini, kendi isteklerini Rusya’ya bildirir. Lakin ona hiç istek yoktur: Yolda binlerce engeller vardır.

Doğu hakimleri muhtemelen bu hikâyede Batırşa’yı masal ve efsane ile gizemli hale getirerek pekiştirmek ister. Arap ve Fars sözleriyle (1735) güçlüce fısıldayıp Türk dili şimdiki okumayla anlaşılmaz, bu masal ve efsanelerin örneğini dilcilerin görüşüne bırakılıp onun içeriğini ve temelini adlandırırız: ‘‘Her bir kıymetli şey, kişileri haklı çıkarır. Çiçeklerin şahı gülün koruyucusu dikenler ise mağaradaki hazine bekçisi ejderhadır. Bunun gibi padişahlarda da kendi lüks saraylarında yabancılardan saklanabilir. İnci deniz dibinde ab-1 hayat – hayat suyu- karanlıkta iken sonuncusunun şan ve (1740) şerefının pahası tüm dünya hazinesinin bin değerine eşittir.

Padişahlar ab-1 hayat değeri örneğidir. Hakikat, hayat çeşmesiymiş meğer padişahlar – hayat çeşmesi gibi hakikat sahibidir. Ancak merhametli vezirleri ve naipleri ab-1 hayata yerleştiren küçük çeşmeler birbirine yani hakikat çeşmesini kuvvetlendiren nesiller ve zalimler, o çeşmeye geçirmez karanlık örneğidir. Padişahlar, belki daha şerefli ve daha merhametlidir.

Şundan dolayı onlara ulaşılan yolda (1745) engeller daha yüksek ve daha güçlüdür. Onlar hayrete düşünce azimlilik ve gayret ile ayırıp veya istenilen seviyeye getirebilir olması ihtimaldir. Fakat ben gurbette olan bir kişi olarak, zalimlerin zulmünü, engellerini geçip, o gerçek-adalet çeşmelerine ulaşip susuzluğumu giderebilir miyim? Bir isteği yerine

geldiğinde, günah gemime oturarak denizler geçip, engeller aşır, ulu padişahıma (1750) ulaşsam keşke.”

Ama ne şekilde, isteği yerine getirmek gerek?

“Daima padişah hazretlerine gidip, kaygı duyup, merhametler, adil dostluklar isterdik lakin o iş mümkün değil. Onun için ki o merhametsiz, zalim çavuş ve liderler bizleri nasıl göndersinler, kendilerinin işlerini nasıl bozsunlar.

Eğer ki danışıp padişah hazretlerine merhamet istemek için giden kişi götürsek de buradaki zalim çavuş ve liderler (1755) bizleri eşkıyaların arasına gönderirler. Orada bizim bu hallerimizi kim inceler, bizim doğruluğumuzu kim bilir, sözümüze kim inanır?

İsyancılar bastırınca çokça düşündükten sonra Batırşa, kendi padişaha engel olmak ister. Bu kez artık halkların üzüntüsü, istekleri ulaştırması ile birlikte kendisinin gelecekteki günahları için af dilemek ister. Esirler de daha sonra o sözü tekrarlar: “Padişah (1760) hazretlerine ulaştırması gerekli olan sözlerim, isteğim var.”

Aynı zamanda şurası da pek uygun: Batırşa'nın İrimburg'a ve Moskova'ya en sonunda Petersburg'a izin alıp gittiğinde o, “Padişahın başka hiç kimseye cevap vermem, padişahın kendisine söylemem gereken sözlerim, sırrım var” diye cevaplar. Padişah isyanı kabul etmez, şuna göre kendi “sırları” mektuplaştırıp yazsın deyince Batırşa, baş sekreterlere onun mektubunu padişaha ulaştırmak için ant (1765) içtirip, eline kalem alır.

Bu şekilde yeminler edilse de ulu adreslerine gidip ulaşmayan sayfa sayfa mektuplar meydana çıkar. Eski Türk dilinde yazılan bu mektubun çizimleri senatör Taynaya özel kaleminin eline geçip, bunlar için Rusçaya tercüme edilip, arşivde bizim zamanımıza kadar korunarak gelir. O mektubun tercümelemleri sonraki tarihi belge şeklinde Rus tarihçilerinin kitaplarına yerleşerek, (1770) önemli kaynak olarak hizmet eder.

Diğer Başkurt büyüğü eline geçen mektubu okuduktan sonra yazılmış davete, gerçekten de kendi zamanının kısa ve- resmî bir kâğıdı olup, halkı padişahlığa karşı isyan etmeye çağıran güçlü öğüt verici ve sinirlendirici bir eser olur. O çağrı bir nüshasında ve Rusçaya tercümesinde saklanıp, böylece bizim zamanlara gelip ulaşmış. O yazma, kendine (1775) mahsus araştırmayı gerektirir.

İsyancı da yakışık olmayan işleri aklayarak kendi fikrini savunup padişahın bağışlanma istediğini yazmış mektubunda, naşiri alçak gönüllü siyasi dili, keskin hal ve olayları yumuşatmak, bazılarını örtüp kaldırmak eğilimi güçlü muhakkak. Lakin o eseri tekrarlayıp söyleriz, şunları açıklamasak da kıymeti yok olmaz.

(1780) Ural-İdil boylarına özgü molla olup tanınan imam derecesine yükseltilen, Kur'an'ı ezberden bilen ve her sureyi, ayeti özenle ayrıntılı bakan, şerh edebilen, İslam dinî için canını feda etmeye hazırlanmış kahraman tutsak olarak Petersburg'a gidip karşılaşıncı, tarihçilerin yazdığına göre diğer bir olağanüstü durum ortaya çıkar. O Petersburg'un ünlü bir sanatçısı ile karşılaşır, Hristiyan dini ile gereğince tanışmak ister.

Eğer o din İslam dinine göre üstün (1785) ise düşüncesi – şu dine geçip, Hristiyan olup ölmektir. Onun dileğini gerçekleştirip Petropavil Klisesinin papazı ile tanıştırlar ve onların din hakkında pek çok zaman devam eden gülünçleşmeleri, tartışmaları bilindiktir. Hangisi daha inançlı olduğunu ispatlayıp, kimin fikri daha baskın çıkmıştır, orası bilindik değil; ama eğitimli Batırşa'nın bu dinî konusu, kendini haklı çıkarınca ve ömrü huzura erişince son çaresinin hileli olması mümkündür.

(1790) Diğerleri bunun gibi ibretli: Nasıl olsa, padişaha halkın kaygısı yeterli hâle getirmek veya kendi görerek konuşmaya istekli Batırşa, muradına erişemeyince, Petersburg etrafında – Şlissilburg kalesinde taş hapisane içinde savaşta helak olup, onun ayaklanmasına sebep olan kişi Çavuş Söleyman açıkça ispiyonladığı için padişahı görmek "şansına" erişir. Lakin uzun yoldan bıkmış o da Petersburg'da ölmüş. Ona, Batırşa'yı esir edene armağan gönderip verilen kıymetli hediyeleri kötü isimli emanet olup ona geri gönderir fakat Batırşa'nın emaneti – yılları geride bırakarak bize gelip ulaşan (1795) mektubudur.

1970

SONUNCU AT

Doğduğum köyüme bir gittiğimde, uzun zamandır saban sürüp duran yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı renkli kırsırağı görüp hüznümlendiğim olmuştur. Zamanında çiftliğin ağır yükünü çeken hayvan, şimdi (1800) yaşlanıp işe yaramaz hale gelerek büsbütün kötüleşmiş. Kır kemikleri eriyip tükenmiş, oldukça ağır yükten çoğunun da doğurmaktan kursağı iki yana sarkıp aşağıya salınıvermiş. Kendisi güçlükle ayakta duruyor. Başımı eğmiş bir şekilde, tamamen uykulu donuk gözlerinden süzülerek yaş damlıyor.

Aniden yüreğim cız ediverdi, sabanlı atım sessizce ağlıyordu. Genç, hareketli, çalışkan dönemleri; (1805) sürü atlarına katılıp, sürü ile koşan, tay yetiştiren, yeri titreterek yürüdüğü zamanları özleyerek ayık hâlde rüya görüp ağlıyor gibi geldi o bana. Kısacık at ömrünün son müşkül ve zavallı hali yüreğimi delip geçti.

Geliyulla dedemin şimdiki Başkurt atlarının eski soyları, vahşi atlar, taylar, yabani atlar hakkında söylediklerini işitmişliğim var benim. Belki şimdiki yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı atlar, tayın (1810) acınacak hali veya önceden yiğitlerin kanadı olan atların artık kıymetsizleşmesi, belki de kişinin gençlikte yanıp, yaşlılıkta ağlayarak ömrünün sonundaki zorluklar, sanırım dedemin sonuncu tay hikâyesini aklıma getirdi.

Eski vahşi atlar, tay ve boz renkli nesli tükenmiş atlar çok eşliymiş meğer. Yaban buğdaylı bozkırlar ile vadi yatakları onların yaşam alanlarıymış. Kışın ince kar altında yaşamış, yazın kuzey ormanı ve (1815) bozkırlarına doğru yayılmış. Gitgide Yayık, İdil, Tın (Don) boylarına halk göç ederek bir araya gelip yerleşmeye başlayınca, bozkırlar sürülüp ekilmeye başladığında vahşi atların otlayacak yerleri azalmış. Onların pek çoğu daha küçük tepelere dağılmış. Ayrıca eti lezzetli olan bu vahşi atları kesimlik besi hayvanı için sürüsü ile yok etmeye başlamışlar.

Böylece, eskiden dünyayı kaplayan vahşi atlar tamamıyla azalmış hatta büsbütün nesli tükenir hale gelmiş.

(1820) Onları bu şekilde hikâye haline getirip söylemek istedi şimdiye kadar.

Bu gibi çift vahşi hayvanlardan uzun bir süre birçok sürü sağ kalmış. O da sürü lideri olan aygırın diğerleri arasından çalışkanlığı, azimliliği ile ayrılması sayesinde muhtemelen.

Vahşi at- sezgisi oldukça güçlü ve hızlı olan bir yıldırdır. Lakin bir hastalık vardı sürü başında. Sürü başı çevikse sürü de zararsız ziyansızdır. Kısarak, tay ve aygırlar otladığında da ot yemeye başladığında da aygır, her zaman uyanıktır. Sürü, geniş yerde otlayarak gider fakat aygır, yüksek tepede (1825) kulaklarını kabartıp pür dikkat durur.

Kötü bir durum kaza-bela duyulsa kaçıp haber salar, sürü hızlıca sakin yere -yaylaya- kaçıp kurtulur. Fakat aygır vahşi hayvan sürüsünü koruyarak en arkadan gider ve korku veren avcı savaşıya, kurda kuşa karşı ilk olarak saldırır. Aygır güçlü iken sürü de (1830) canlıdır.

Sürüye sakin yeri seçmesi, kendi sınırlarının belirlenmesi gerek hayatı boyunca korunması gerek suya alıp götürmesi yol göstermesi ve geriye götürmesi de sürü başının görevidir. Sürü başındaki aygır tok ise sürüde de toktur. Aygır vahşi iken sürü de verimlidir.

Böylece sonuncu vahşi at sürülerinin birisinde büyük baş, kısa boyun, kalın yelesi, geniş sağırlı olması yönüyle bir damızlık at dışındaki tay ve aygırlardan daha farklı bir şekilde duruyormuş.

Kuyruk kaldırıp vursa avcı olan, yorulup uyuşuk bir şekilde gittiği zamanlar geri gelse, çevik olmuş. Tay veya genç damızlık aygırlara yarışta yenilmemiş. Burnuna koku gelince taylar etrafını çevrelemiş. (1835) Güçlenmiş, tırnaklarını geçirmiş. Lakin yaşlı sürü liderinden hızlıca pay alıp, tekmelenip, yaralanınca susup kalmış. Vahşi gencin kanı kaynasa da çare olmamış.

Gelecek yıla nasıl da boz renkte ot yükseltip, sürü taze ota doyup, kısır taylar yumru haline gelince, yeryüzündeki ottan kuvvet alıp kalın yele damızlık at ve vahşi at asi genç aygıra dönüşmüş. Kendi sürü başı, taylar sahibi olmak için yaşlı aygır ile zorlu bir mücadeleye girişmiş. (1840) Damızlık tay başta yeri eşeleyip kazımış, sürü çevresine toplanıvermiş, sürü liderinin zihnini okumaya çalışmış.

Geçen seneki gibi bir iki defa yaralanmalar meydana gelince sertçe yakalayıp, sarsarak ürkütüp fırlatmaya çabalayan yaşlı aygır, genç vahşi atına destek vermede önce biraz tereddüt yaşamış.

Avcılıkta yarış yapmak, ölüm veya kalım durumuna gelmiş. Hilekâr, yaşlı, vahşi at daha da vahşice hücum etmiş; kuvvetlice kükreyip kulakları (1845) sağır edip genç aygıra odaklanmış, bir iki kez tutup savurmuş, kızıp göğsüne vurmuş, üç dört kez dişleyivermiş ve parçalamış.

Şafak vaktinde başlayan yarış, günün tam ortasında kızışmaya başlamış. Kana çamura batsa da hata edip sızlanıp ağlasa da genç aygır, bu kez mücadeleyi bırakmamış; genç deli kan daha da kızıştıvermiş. Gücü tükenmeye başlayan, yorulan yaşlı sürü lideri; genç sert toynak, keskin taşlardan kuvvetini daha da sağlamlaştırarak (1850) uygun hale getiren, burnuna çarpan bir iki toynaktan akıl sağlığını kaybedip zor durumun üstesinden gelmiş. Daha sonradan vahşi aygırın şaha kalkıp üstüne çıkmasını, boynundan dikine dişleyip, baş aşağıya çevirip atmasını da fark etmemiş. Yere düşen yaşlı vahşi atın başına, burnuna, göğsüne ve karnına oldukça sert tırnaklar denk gelmiş.

Böyle ölümcül mücadele, genç aygırın lehine son bulmuş. Sürü liderliğinden çıkıp terk edilen lider, (1855) vahşi ata geri gidip, eğlenceli ömrü geride bırakarak iğdiş edilmiş yaşlı at halinde ömrünün geri kalanını sürdürmüştü.

Kana çamura karışan genç vahşi at; kişneyip, yeri tırmalayarak kazıyıp kendisinin sürü lideri vahşi küheylan olduğunu bildirmiş. İçine korku düşüp, kulaklarını kabartıp duran sürü, kısır taylar, genç aygırın etrafına toplanmış. At festivalleri ve çiftleşme zamanları gelmiş.

Genç bir at olan sürü lideri daha faydalı hale gelerek yeni yerler, topluluklar ve sulak yerler bulmuş. Doru küheylan, (1860) sürüsünü ayrı bir hırslılık ile korumuş. Kaza bela, kıtlık, kuraklık unutulmuş. Taylar her birisi üremiş; yorulmuş, genç damızlık aygırlar, çoğalivermiş at arkasından. Sürü, gruplaşarak büyük bozkırlar ve vahşi at kursağına ulaştıran otlu çiçekli vadi düzlükleri boyunca yürümüş. Genç damızlık atlı, kalabalık büyük sürüye kuş kurt da zarar verememiş.

Ancak oldukça karlı, buzlu ve kurak bir yılda sürüden ayrılan hayvanlar kırılmış. Doru vahşi at, kendi (1865) sürüsünü kursağından karlar çıkarıp atın otladığı yere göndermiş. Yolda genç hayvanlar yatıvermiş, sürü kuvvetsizleşmiş.

Bela üstüne bela... Halsizleşen sürüyü bir ara aç kurtlar çevrelemiş. Karlı günde kurtlar sürüye uluyup, çocuk gibi ses çıkararak dört taraftan baskı yapmaya başlamış.

Hasta ve yorgun düşmüş kötüleştirmiş atı ortaya bırakıp tayı çevreleyenler, çember şeklini alıp sürüyü koruyan ve sıçrayan bir kurdu tekmeleyip takla attırmış. (1870) Doru aygır sürü çevresine hızlıca gidip koruyarak yola devam etmiş, yaklaşan bir kurt sürüsünü heba etmiş, hızlıca vurup uçurmuş, çiğneyip ezerek geçmiş. Boynuna, göğsüne saldıranları atıp heba etmiş.

Bedeninde koparıp ısırılmış kurt izlerinin yarası artmış, kendi kan kaybedip elden ayaktan düşmüş. Böylece sabaha kadar mücadele edip aç kurtlar sürüsü, hücumunu defetmiş. Vahşi at sürüsünün etrafına kurt ölümleri yatıvermiş. Buna rağmen daha ötede sakatlanan veya başsız ayaksız kalan kurtlardan aç ve hayatta olanlarının (1875) öfkelenip sinirlenmesinden iç çekişi işitilmiş.

Bu şekilde çeşitli ölümlerden heder olup, kuş ve kurtlardan kurtulabilen vahşi at sürüsü, yeniden neslini sürdürmeye devam etmiş. Yeni yerlerle karşılaşmış, iyi kötü bir yerde yaşamış.

Doru aygırdan üreyen tayların oynamaları ve toynakların çıkardığı seslerden, aygırların kuyruk çarpmalarından bozkır; onların kişneme, şahlanma ve gürültüleriyle dolmuş. (1880) Uzayan yaz ayı, bunaltıcı güz, kötü geçen kış yayılmış ilkbahar ile aralarında yer değiştirmiş.

Doru aygırın, boz renkli at sürünün uzun ve korkusuz ömrü böyle uzun süre devam etmiş; bir zaman sonra burada yine son bulmuş. Bir yerde ani bir saldırı oluvermiş.

Vahşi at hepsini sezip gözetleyedurmuş. Pusuda bekleyip önce bekçi, gayretli Doru aygırını oktan geçirenler, sonra sürüyü çevreleyip, boynunun altından tutup, süngü ve oktan geçirip (1885) heba etmişler. Vahşi atın öldürülmesini ihlal etmişler.

Son Doru aygır at böylece helak olmuş.

Son vahşi at sürüsü bu şekilde ziyan olmuş.

Büyük bozkırların büyük geniş at gibi olanları iyi olmayınca onlar hakkında yalnızca bilinen hatıralar, sıkıntılı hikâyeler kalmış. Bin yıllık bozkırın beyaz buğdayı da şu kaygı ve (1890) kederden aklanmış gibidir.

Hayır, bundan yaklaşık yüzyıllar önce tahmine göre ilk olarak soyluların atları otlayarak yaşam süren bozkırlarda, yaşlı, yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı vahşi bir at olmuş. Ne zamandır yalnızca dolaşıp durmalarından mı, çeşitli kuş kurtlardan bezdiğinden mi yoksa nesli devam ettiği için mi her nasılsa vahşi hayvanlar sürüsüne dönüşmeye başlar.

Başta yılkı bunu garip görse de yakınlık göstermez. Vahşi at, fırsatını bulup yakınlaştığında şimdi (1895) onun kendi başına alışması kolay değil; her şeye ürküp korku duyabilir.

Vahşi at sürüyü ısıtır. Onlara hissettirmeden katılır ve bu aygır genç at çevresine sığırır. Şimdi yılkı ile otlayıp durur. Her şeye rıza gösterir.

Fakat vahşi desen de vahşi o! Çobanını -önemli bir kişiyi- görmesi ile nefes alıp verişini değiştirip, vahşileşerek burnundan hızlıca nefes alarak sürüyü dağıtıp kıra koşar. Çobanlar uzaklaştığında bir kez daha sürüye gelir. Yılkı sürüsü yatıp dinlendiğinde o (1900) ayağının üstüne durur. Otlaması da uyuklaması da aynı andadır. Kışın yılkı hayvanı, bir yıldan sonra sıcak ahıra girdiğinde o kendi huyunu gösterip oldukça çıplak bozkırda kalır. Tüm gücüyle kalın karda kazıp yiyecek bulup, yazdığına göre sadece bahara kadar yalnızca canını koruyan hayvanı sürüye yerleştirir.

Üçüncü kış geldiğinde yelesi ve kuyruğu ak olan kırmızımsı sarı at, vahşi atı kendisini doru tayı ile yılkıya katıp bir yıldan beri sıcak ahıra girmeye cesaret eder. Giriş yerine yönelir, soylu kişilerin buyruğu boyunca onu diğer yılkı atlarından (1905) ayırıp, farklı yere kilitleyip bırakırlar. Ahır çiti, son derece fazla bilmeyen, özgürlüğe, bolluğa alışan vahşi at; zavallı çok yaşlanıp duvardan duvara çarpar ve tırnaklayarak kalkıp, kuvvetlice vurup başını burnunu mahvedip, sırt kaburgalarını sıyırıp dağıtır. Duvara çarpıp sol gözünü çıkarır.

Üç gün üç gece aralıksız tepinip, kötü bir şekilde vurularak, gözden kaybolup, tamamen sağlığını kaybedince elden ayaktan düştükten sonra zavallı vahşi tay bir köşeye sığınıp aniden sessizliğe bürünür. Vahşi at (1910) dar alana sıkışıp ağzına bir yiyecek dahi almaz, bir yudum su içmez, çoğu zaman hareket etmez öylece hareketsiz durur. Öfkesi de

yaşlanması da otu ve suyu gözünün görmemesi bile özgürlüğünü alan insanlara cevval bir cevap oldu, yıllık gibi.

Lakin bir araya büzüşüp, acıkma susama durumları olur. Vahşi atlar çimdik çimdik olsa da ekin aramalarına başlar. At bakıcısının isteğine boyun eğip yularını kaldırır. Fakat (1915) suya götürmek istediğinde, elden kaçırınca istediği gibi sonuçlanmaz. Fırsatını bulup boynuna ip bağlanmasına razı olsa da ayağına nal, sırta eyer yerleştirmeye müsaade etmez.

Bahar vakti ağıla kırmızımsı at, bir tay getirir. Tayı ile heveslenip ahır çitine de kola da alışmış gibi yapar.

Tayı emanet gibi alarak bekleyip vahşi tayını at ile dışarı çıkarırsalar, kıtlıkla karşılaşan vahşi at koşup çabucak gider. Bu şekilde gitmesi gizli olur. Yeni sıcak (1920) ahıra hatta aziz tayına, geniş bozkırlara da kendi özgürlüğünü yarıştıramaz hür bir yıllık gibi.

Oldukça uzun bir süre, yorulup yüreği şiştikten sonra bir gece ahıra döner, dikkatli bir şekilde kişneyip, tayını bulur. Onu çorak bir yer gibi esirlikten kurtarıp, ikisi birlikte bozkıra giderek yok olurlar.

Öndeki kış vahşi atı da onun tayı da sıcak ahıra artık dönmez. İkinci kış günü Yayık boyunda Başkurtlar bir vahşi at görüverdiler. (1925) Heves ederek, ilgi duyarak gidip onu sulu karda nasıl da avlamak isterler? Dört beş atlı iki gün boyunca onu kovalayıp, kuşatıp baksalar da hiç tutamazlar. Ümitleri tükendi dendiğinde hiç beklenmeyen kaçak hayvanın toynağı sincap deliğine çarpıp, ayağını kırınca da ele geçirirler bunu.

Ayağını kırdığından, yerinde duramayıp, gözleri kan çanağına dönmüş yerde yatan zavallı hayvanı çevreleyip daha iyi baksalar bu adı geçen tek gözlü kırmızımsı sarı at vahşi olduğu ortaya çıkar. Sıcak ahır soğuk kışa tercih eden, özgürlüğü (1930) için gözsüz, ayaksız kalan bu hür vahşi hayvana merhamet edip Başkurtlar ona ağaçtan toynak yaparlar, sıcak ahıra yerleştirirler. Başını ve özgürlüğünü vermeyen hayvan, ağaç toynağını iterek kırıp, yemeyi içmeyi reddedip ayak üstü can verir ve vahşi atın ömrü de bu şekilde biter.

Bu ürpertici hikâyeyi işitince, meraklanıp ben uzun süre vahşi hayvanlar hakkında (1935) araştırma yaptım ve ardından hayvanlarla ilgili komik, ibretli haberlere rastladım. Dedemin söyledikleri sıradan bir hikâyeye değil, gerçekmiş hatta yaşanmış bir olaymış. O olay gerçekten de yüzyıllar önce -1879-1881 yıllarında- Yayık boyu bozkırlarında olmuş, sonraki sürü hayvanlarından son vahşi at soylarının boyun eğmemesi, yular, eyer koydurulmaması, kısıtlanmaya alışmaması ve helak olmaları Karadeniz boyu Kırım bozkırlarında da görülmüş.

(1940) Böylelikle bu yerden nice yüzyıllar Üzek, Doğu Avrupa, Orta Asya, Altay tarafları boyunca yaşayan vahşi hayvan soyları acımasızca dağıtılmış. İlk olarak onları lezzetli etleri için yüzer yüzer sonraları biner biner avlamışlar. Batı kralları sofrasına at eti büyük bir özenle ulaşmış.

Kişi vahşi at soyunu korumaya çalışıp, onu tüm at soyları ile çiftleştirip bakmış. Sert yeleli, kalın sırtlı, kısa boylu, sert toynaklı yeni nesiller oluşmuş. Polonyalıların (1945) atları, İngilizlerin midillileri ve vahşi hayvanları çadır atları ile çiftleşmelerinden oluşmuş. Alman bilim adamları vahşi attan yeni nesilleri olan at yetiştirmişler. Başkurt atını vahşi at ile çiftleştirmişler.

Lakin tabiat da sürekli kendini yenilemiş. Atın yoldan çıkmışına vahşi at deseler de yeni nesil birçok nesilden çadır atı nesline geri dönmüş, vahşiliği hemen yok edilmiş. Vahşi hayvanların (1950) otladığı yerde kış gelmesi soğuğa tahammül eden tabiatı, taşa çarpmaz sert toynağı geri atmak ve vahşi at soyunu canlandırmak kim bilir nelere mâl oluyor şimdi?

Tabiliğe, el değmemiş yere nasıl ulaşır?

Kendim sonuncu vahşi at hakkında ürpertici hikâyenin gerçeğini aklımda tutarım fakat gözümün önüne nedendir bilinmez daima saban atım yani kırmızımsı sarı tay gelir. O, belki önceki çevik soyları belki de (1955) şimdi at ve malının kıymetini yitirenleri, kendisinin ilerleyen zamanlardaki zor geçen yaşlılığını düşünüp, ot yiyerek ağlar gibi duyuldu bana.

1981

4.1. Gramatikal Dizin ve Özel Adlar Dizini

A a

abayla -: Dikkatli olmak; sezmek;
fark etmek.

a.- p 98

[1]

abaylama -: Dikkatli olmamak;
sezmemek; fark etmemek.

a.- ğan 1851

a.- ğanırak 362

[2]

abız: Bilgili, okumuş kimse.

a. 791

[1]

abruy: *Far.Halk* nezdinde
kazanılmış saygınlık, şöhret.

a. +ın 1207

[1]

abruylı: İyi yönüyle tanınmış,
şöhretli.

a. 29, 35, 192, 709, 861,
899, 936, 1156, 1346, 1375

[10]

abruylılık: Şöhretlilik.

a.+ ın 781

[1]

abzam: Bilgi.

a. 952

[1]

adr̄sat: *Rus.* Adres.

a.+ ına 1766

[1]

aĝa: Aĝabey.

a.+ hı 722, 1226, 1229,
1342

a.+ sı 877

a.+ sina 565

[6]

aĝar -: Ak düşmek, beyazlamak,
aĝarmak.

a.- ğan 1693

[1]

aĝarma -: Ak düşmemek,
beyazlamamak, aĝarmamak.

a.- ğan 1693

[1]

aĝas: Aĝaç.

a. 494, 1932

a.+ ı 495, 498, 499

a.+ ıbız 502, 504

a.+ larnı 1632

a.+ tan 1931

[9]

aĝas-taş: Aĝaç-taş.

a. 1183

[1]

aĝay: Yaşça kendisinden büyük
olan kardeş.

a.+ ı 1771

[1]

ağıl -: Bir yöne doğru durmaksızın gitmek, hareket etmek.

a.- a 477, 993, 1141
[3]

ağım: Akım, hareket.

a.+ ın 355
a.+ ına 348
[2]

ağış: Su ve havanın hissedilen hareketi; akıntı, akım.

a.+ ı 1465
a.+ ın 1269, 1594
[3]

ağıvlat -: Zehirletmek.

a.- ip 1261
[1]

ağıvlı: Zehirli.

a. 1665
[1]

ah: Ah, acı ve feryat bildiren ünlem.

a.+ zarı 1328
[1]

ağ: Pişmanlıkta söylenir; ah.

a.+ un 1424, 1676, 1780
[3]

ağır: Ar.1. Son, nihayet.

a. 440, 533, 1428, 1483,
1505, 1512, 1554, 1645

2. Son, nihayet.

a.+ ı 569, 1822, 1912
a.+ ıhı 696
a.+ larında 978

a.+ za 135
[14]

ağırğı: Sondaki, nihayetindeki.

a. 1789
[1]

ah-zar: Kaygı, üzüntü; ahuzar; sızlanma.

a. 252, 607
a.+ zarı 445
[3]

ajar: Gayret, güç, kuvvet; azim.

a. 1828
[1]

ajarlı: Gücü kuvveti yerinde olan; gayretli; azimli.

a. 790
[1]

ajarlık: Coşkunluk.

a.+ ı 1822
[1]

ajdaha: Ejderha.

a. + lır 1738
[1]

aķ: 1. Ak, beyaz.

a. 16, 20, 44, 64, 85, 91,
166, 192, 204, 690, 980, 1314, 1732, 1925

2. Kâğıt, yazılı kâğıt; yeni yazılmış kâğıt veya defter, el yazma.

a.+ ka 278
a.+ lar 1261
[16]

aķ -: Bir yönde hareket etmek;
akmak.

a.- a 5, 474

a.- tı 216

[3]

aķay: Gözünün beyazı büyük
olan; patlak göz.

a. 791, 1212, 1254, 1324

[4]

aķbatŗa: Rus arı.

a. 539, 554

a.+ ġa 541, 543, 555, 567

a.+ nan 552

a.+ mn 94

[8]

aķhaķ: Aksak, topal.

a. 514, 522

[2]

aķhaķal: Grmŗ, geirmŗ büyük
kiŗi; ihtiyar.

a. 27, 90

a.+ dar 37, 192, 198, 557,

899

a.+ darı 21, 30, 540

a.+ darı mn 861, 1346

a.+ darzı mn 35, 106, 770

a.+ dı mn 709

a.+ ı bı z 52

a.+ mn 910

[18]

aķıl: Ar.Akıl.

a. 202, 1021, 1065, 1085,

1304

a.+ da 257

a.+ ı 106

[7]

aķıllı: Akıllı, doġru dŗnen;
tertipli.

a. 218, 770, 828, 1033,
1056, 1343, 1423

[7]

aķıllılıķ: Akıllılıķ.

a.+ ın 913

[1]

aķla -: Aklamak, beraat ettirmek.

a.- maķsı 1463

a.- p 1384, 1776

[3]

aklan -: Aklanmak, beraat
ettirilmek.

a.- maķtn 1464

[1]

aklat -: Aklat, beraat ettirtmek.

a.- ırġa 1788

[1]

aķrınlap: Yavaŗŗa, hafıfe.

a. 509

[1]

aķsa: Para.

a. 1288, 1417, 1433, 1657

a.+ lar 1661

a.+ nan 746

[6]

aķsa-mal: Zenginlik, mal mülk.

a. 1158

[1]

aktsent: *Rus.*Aksan, söyleyiş.

a.+ 1 945

[1]

aqtüş: Su turgayı.

a. 553

[1]

al -: 1. Almak, kabul etmek.

a. 311.

a.- a 160, 360, 734, 744,

801, 1030,1311, 1765

a.- am 958, 1953

a.- birmegen 1834

a.- birmeş 578, 1058

a.- dı 71, 221, 243, 145,

786

a.- dılar 1637, 1661, 1686

a.- dım 1581

a.- ğan 33, 72, 157, 178,

182, 372, 444, 485, 539, 563, 577,

601, 758, 905, 928, 1077, 1349,

1439, 1781, 1844, 1846

a.- ğandan 272

a.- ğandar 325, 356, 367,

544, 552

a.- ğanday 384

a.- ğas 12, 34, 215, 712,

1838

a.- ğaynılar 871

a.- ha 1095, 1284

a.- hağız 939

a.- ıgız 1728

a.- ıp 90, 133, 135, 151,

154, 239, 251, 274, 368, 436, 451,

479, 490, 491, 522, 536, 552, 556,

613, 730, 753, 816, 925, 950, 969,

995, 1182, 1221, 1306, 1324,

1341, 1485, 1489, 1501, 1555,

1636, 1830, 1836, 1839, 1918,

1928

a.- ıp bara 1595

a.- ır 279, 437, 680, 681,

682, 683, 685, 686, 1207, 1365,

1624

a.- ırğa 657, 1005, 1010,

1477, 1483, 1540

a.- ırlıkmı 1089,1330,1607

a.- ırmınmı 1748

a.- ıv 689, 1008

a.- ıvı 692, 1706

a.- ıvzıñ 802

a.- madım 1582

a.- maķ 1663

a.- maķsı 1145

a.- maķsılar 872

a.- mamdır 1513

a.- mas 170

a.- maş 233, 458, 1577

2. Yeterlilik, iktidarî yardımcı fiili.

aşa a.- a 145

bulıp a.- a 1002

elëp a.- a 875

gramotahı a.- a 776

horap a.- a 385

ķaplap a.- a 1451

kilëp a.- a 81

küterëp a.- a 95

toron a.- a 137
uratıp a.- a 1503
tabıp a.- alar 765,
şamap a.-a 814
şaplan a.- ğan 428
kēyēp a.- ğan 930
şotola a.- ğan 1290
şulsalap a.- ğan 1019
ōyōrōlgōlep a.- ğan 407
sığa a.- ğan 1287
ireyēp a.-a 1219
hil a.- ıp 785
yalğan a.- ıp 506
tanıta a.- ır 1591
hatıp a.- ırğa 1365
yētēştēre a.- ırmız 1653
ıfrat a.- ıś 62
horav a.- ıv 1762
şırķıp a.- ıv 1151
kūterēp a.- ıv 127
talap a.- ıv 1333
tōśōn a.-a 1447
ķıśıp a.- ıvı 139
yōrōr a.- maś 1537

3. Ele geçirmek.

tartıp a.-a 796
[170]

ala: Denk, eş, benzer.

a. 53, 115, 167, 168, 170,

611

a.+ lar 163

[7]

alama: Kötü, fena, beş para etmez,
değersiz.

a. 227

[1]

alan: Açıklık, meydan.

a. 861, 892, 895, 942, 1240

[5]

alar: *bk.* ul (çokluk)

a. 1486, 1698

a.+ nıñ 1659

[3]

alar-: Büyükçe açılmak (göz için).

a.- ıp 1928

[1]

alasaķ: Alack.

a.+ ına 914

[1]

alaşa: Kısırlaştırılmış aygır.

a. 1855

[1]

alay: 1. Öyle.

a. 1526

2. Alay (ordu).

a.+ zar 394

a.+ zarı 393, 1174

[4]

albırğat -: Bir şeyle meşgul olarak
unutturmak, ilgilendirmemek.

a.- ıp 153, 1052

[2]

alda -: Aldatmak, kandırmak.

a.- p 782

a.-v 1336

[2]
alda: 1. Önde, ileride; gelecekte.
a. 1042, 1055
2. İlk, evvel, önce.
a. 1205
[3]
aldağı: Öndeki, ilerideki.
a. 11, 1541, 1923
[3]
aldaşısı: Kandıran, hile yapan,
hilekâr, düzenbaz.
a. 626
[1]
aldan: Öncelikle, ilk olarak.
a. 111, 113, 163, 280, 979,
1828
[6]
aldıma: Önüme.
a. 1579, 1953
a. + da 566
[3]
alt: Alt.
a.+ ma 486, 1249, 1322,
1632
[4]
aldında: Evvelinde, öncesinde.
a. 405, 419, 641, 798, 952,
1463, 1687
a.+ dağı 465, 1040
[9]
aldır-: Aldırmak.
a. -ırğa 446, 1099

[2]
aldırlı: Kâseliler.
a.+ lar 1620
[1]
alğa: Ön tarafa doğru, öne doğru,
öne.
a. 382, 1045
a.+ m 110
[3]
algaskı: Öncü, akıncı.
a. 419, 420, 1125
[3]
algı: Ön taraftaki, önde duran;
gelecek.
a. 471, 1287
[2]
algır: Avcı, yakalayıcı, tutucu.
a. 116, 1834
[2]
algırlı: Damaktaki fazla dış.
a.+ nı 164
[1]
algırlık: Zekilik, acarlık.
a.+ ka 1843
[1]
alhız-yalhız: Durmaksızın,
mütemadiyen, sürekli.
a. 735, 1130
[2]
alhimik: Simyacı.
a. 1288
[1]
alım: Rüşvet; haksız kazanç.

a. 1336, 1663
[2]
alın -: Çıkarılmak.
a.- a 1188
a.- ğan 438, 659, 1708
a.- ır 1334
a.- ıvı 1215
[6]
alır: Avlanan hayvan.
a. 202, 127
[2]
alıś: Uzak.
a. 56, 312, 376, 381, 1177
a. alış: Çok uzaklara
a. .+ tarĝa 49
[6]
alıś-alıś: Uzak uzak.
a.+ tarĝa 49
[1]
alıślık: Uzaklık, mesafe.
a.+ ta 1078
[1]
alış -: Yarışta g denemek,
gcn sınınamak.
a.- asaĝ 125
a.- ıp 152, 186, 516, 1171,
1395, 1873
a.- ırĝa 136, 147
a.- ırĝa tura 1044
[10]
alış: Gc denemesi, mcadele,
yarış.

a. 407, 411, 419, 479,
1045, 1139, 1655, 1843, 1847,
1854
a.+ a 135
a.+ ı 1301
a.+ ın 1309, 1383, 1385,
1670
a.+ ına 405
a.+ ında 149
a.+ a 142, 1840
a.+ ta 416, 483, 13 , 1307,
1792
a.+ taalıś.ta 1276
a.+ tan 433
a.+ tar 474
a.+ tarĝa 11
a.+ tarınıñ 1131
a.+ tarza 578
a.+ tı 440
[32]
alış-birş: Alışveriş, ticaret.
a. 64, 314, 319
[3]
alışın-: Aralarında yer deĝiřmek.
a.- gan 1880
[1]
alıştır -: Yarıştır.
a.- a 1045
a.- a almay 1920
a.- ğan 1930
[3]
alıv: Gasp.
a. 1336

[1]
alla: Ar.Allah, Tanrı.
a. 1417
a.+ niñ 1358, 1524
[3]
allah: Ar.Allah.
a.+ 1 948, 951
[2]
alla-peygamber: Allah-
Peygamber.
a. 943
a.+ ěběz 939
[2]
allı-artlı: İki taraftan biri.
a. 998
[1]
alma -: Almamak, kabul etmemek.
a.- ğan 772, 888, 1211,
1305, 1443, 1863
a.- ğas 360, 1554
a.- y 138, 613, 741, 783,
1063, 1082, 1199
a.- ynsa 1122, 1791
alıştır a.- y 1920
bire a.- y 1951
bula a.- y 9
huĝıp a.- y 183
irěře a.- y 747
tota a.- yzar 1926
yěte a.- y 739
ite a.- yhıĝız 620
a.- ynsa 145

a.- yzar 154, 1167
[28]
almaş: Elmas.
a. 118
[1]
almav: Kanun, kural, yasa.
a.+ zarı 744, 764
[2]
alpavit: Büyük ğiftlik sahibi.
a.+ tarĝa 1188
[1]
altı: Altı (6).
a. 349, 1356, 1484, 1485
[4]
altın: Altın.
a. 117, 524, 687, 1291,
1294
[5]
altınsı: Altıncı.
a. 343
[1]
altı-yětě: Altı yedi (6-7).
a. 1622
[1]
altmış: Altmış.
a. 994
[1]
alyı -: Yaşlanıp akıl saĝlıĝını
kaybetmek, bunamak.
a.- p 1850, 1906, 1908
[3]
alyıv: Yaşlanmak

a.+ ı 1911
[1]
alyot: Akılı başında olmayan,
ahmak.
a. 1160
[1]
aman: Ar.Esen, sağ.
a. 397
[1]
amanat: Ar.Emanet, vasiyet.
a. 259, 262, 1795, 1918
a.+ ı 1795
[5]
amanlık: Esenlik, sağlık.
a.+ ında 44
[1]
añ: Akıl.
a.+ darına 463
[1]
ana: Bir şeyler işaret edilip
gösterildiğinde söylenir; işte.
a. 79, 559, 705, 1083,
1096, 1670
[6]
añarsı: Uyanık.
a. 1551
[1]
anav: Belirli bir iş ve harekete
dikkati çekmek için söylenir; işte, aha!
a. 67, 1227
[2]
anda: Onda, orada.
a. 1623, 1755

[2]
andan: Ondan, oradan.
a. 1619, 1661
[2]
anday: Öyle, onun gibi.
a. 1628
[1]
anı: Onu.
a. 1650
[1]
anıñ: Onun.
a. 1752
[1]
añla -: Anlamak, kavramak.
a.- mağ 1374
a.- rniñ 1721
a.- y 657, 1342
a.- yzar 810
[5]
añlaşıl -: Anlaşılmak, fikir
birliğine varılmak.
a.- ıp 1735
[1]
añlaşılma -: Anlaşılmamak.
a.- y 275
[1]
añlaş -: Anlaşmak, fikir birliğine
varmak.
a.- ıp 294
[1]
añlat -: Anlattırmak, açıklamak.
a.- a 657, 1471

a.- alır 343
a.- ıvımsa 1560
a.- kıanday 963
a.- malarğa 660
a.- tılar 944
[7]
añlatma: Açıklama, izah; tanım.
a.+ lar 1613
[1]
anma -: Anmamak, hatırlamamak.
a.- hañ 224
[1]
añra: Akılsız, ahmak, akıldan
yoksun; sarhoş.
a. 517
[1]
añşay -: Ağızı açık kalmak,
şaşmak, hayret etmek, şaşkınlıktan dona
kalmak.
a. 260
[1]
ant: Ant, söz.
a. 1026, 1764
a.+ ın 1711
a.+ tar 966, 1766
[5]
appaq: Akpak, yavrucuk.
a. 853
[1]
aprël: Nisan ayı.
a. 977, 1069, 1104, 1110
[4]

aptıra -: Tuhaf karşılamak,
garipsemek, şaşırmaq.
a.- ğan 634
a.-vğa 1524
[2]
aptıravlı: Hayretler içerisinde
kalmak. Garipsemek, şaşırmaq.
a. 1023
[1]
arala -: Aralamak, arayı açmak,
ayırmaq.
a. 2
[1]
ara: İki şeyin ortası, iki şeyi ayıran
yer, ara.
a. 32, 412, 443
a.+ bızza 899
a.+ ğa 109, 448, 458
a.+ ğızzan 808
a.+ hı 346, 348, 1070
a.+ hına 85, 305, 903,
1254, 1375
a.+ hınan 113, 841, 1280,
1441
a.+ hında 509, 510, 579,
733, 905, 1119, 1129, 1350, 1360,
1382, 1454, 1468, 1477, 1486,
1521, 1567, 1671
a.+ hındağı 635, 1110
a.+ sında 1621
a.+ larına 329

a.+ larında 221, 861, 1183,
1184
a.+ larza 1003
a.+ nan 467
[47]
arala: Arasından geçmek.
a. 33, 72, 362, 407, 412,
476, 701, 886
a.-p 48
[9]
aralaş -: Karıştırıp eklemek;
bulamak.
a.- ip 294, 381, 437, 536
[4]
aralaş: Arasında, karışık,
karmakarışık; iç içe girmiş.
a. 1613, 1806
[2]
aralık: Ara, aralık; mesafe.
a.+ ta 414
[1]
ara-tire: Ara sıra, arada bir,
seyrekçe.
a. 1120, 1615
[2]
arba: Araba.
a.+ dan 1634
a.+ nan 1576
[2]
arbalı: Arabalı, araba koşulmuş.
a. 598
[1]

arğımak: İyi bir cins hızlı koşan
at, küheylan.
a. 114, 117, 169
a.+ ı 114
a.+ ına 171
a.+ tarğa 177
a.+ tıñ 164
[7]
arhiv: *Fr.* Arşiv.
a. 1247
a.+ ta 1768
a.+ tarında 1315
a.+ tarza 973
[4]
arı: Belirli bir denkliği geçerek;
belirli bir andan sonra; daha; fazla; öte.
a. 177, 15
[2]
arı -: Yorulmak; güçsüz hâle
gelmek; hâlsizleşmek.
a.- gan 1099, 1849
[2]
arıraq: Daha sonra, daha fazla,
daha öte.
a. 16, 122, 304, 515, 741,
1127, 1874
[7]
arısladay: Arslan gibi.
a. 678
[1]
ariv: İyi, güzel; faydalı.
a. 56, 749
[2]

arqa: Sırt, arka.
a. 1586
a.+ hında 371, 372, 1116,
1476, 1822
[6]

arqılı: 1. Boylu boyunca, bir
baştan bir başa.
a. 1632

2. Fazlasıyla, ...sayesinde.
a. 14 , 1435
[3]

arnal -: Evvelden belirlenmek,
tayin edilmek; ithaf edilmek.
a.- ğan 585
[1]

arşın: Arşın, endaze.
a. 126
[1]

art: Art, arka.
a.+ ımdan 1580
a.+ ınan 913, 932, 1554
a.+ tağı 71, 447
a.+ tan 1827
[7]

art -: Artmak, çoğalmak.
a.- a 1136
a.- ıp 1050
a.- ır 1721
a.- kıan 1138, 1861, 1872
[6]

artaban: Uzaklaşmak, uzakça,
uzağa doğru.

a. 794
[1]

artınan: Ardından.
a. 364
[1]

artıgırağ: Daha fazla, daha çok.
a. 1184
[1]

artık: Fazla, çok; artık.
a. 48, 98, 126, 879, 919,
1628
a.+ nı 1665
a.+ tır 1628
[8]

artındarak: Daha ardında, daha
öncesinde.
a. 30
[1]

artınsa: Ardınca, izince.
a. 83, 220, 522, 637, 1030
[5]

artlı: Devamlı, süreğen, artlı.
a. 693, 698
[2]

artmağla-: Heybe asmak.
a.- p 14
[1]

arttarak: Daha arkada, daha
geride.
a. 165
[1]

arttır -: Arttırmak, çoğaltmak, fazlalaştırmak.

a.- a 796

[1]

aryak: Karşı taraf, karşı.

a.+ ı 1396, 1441

a.+ ın 1451

a.+ ına 178

a.+ ındağı 19

[5]

arzağlı: Sevimli; sevgili; kıymetli; hürmetli, saygılı.

a. 20, 398, 820, 865, 906,

936

[6]

arzu: *Far.* İstek, dilek, arzu.

a. *kıl-* 1696, 1714, 1719:

İstemek

[3]

as -: Açmak, çözmek.

a.- a 1576

a.- ıp 36, 51, 122, 295, 328,

437, 1417, 1531, 1551

a.- mağsı 908

a.- tı 249

[12]

as: Aç, karnı tok olan kimse.

a. 647, 1194, 1867, 1873,

1875

[5]

aş: Alt, aşağı.

a.+ ta 145

[1]

aş -: Açmak, takmak, bağlamak.

a.- ıp 651, 754, 1144, 1149,

1212

[6]

aşalı: Dallı, budaklı; gruplu, bölümlü.

a. 21, 857

[2]

asa-: Açıklamak.

a.-m 902

[1]

aşav: Vahşi, yabani.

a. 1831, 1850, 1856

[3]

aşerlendërgës: Duygulandırıcı.

a. 1607

[1]

asığ -: Acıkmak, aç olmak.

a.- ıp 1525

a.- ırağ 1273

a.- ıv 1913

[3]

asığ: Açık, açık olan.

a. 420, 972, 1642

[3]

asığtır -: Acıktırmak, aç tutmak.

a.- ıp 361

[1]

asıl: *Ar.* Asıl, esas, temel.

a.+ da 719, 801, 1437

[3]

asıl: Çok güzel ve değerli; soylu.

a. 20, 30, 155, 158, 378,
579, 710

[7]

aşıl -: Asılmak, takılmak, askıya
geçirilmek, askıya asılmak.

a.- asağ 636

a.- ha 1163

a.- ır 761

[3]

asılı: Aslında; nihayetinde.

a. 139

[1]

aş-: Asmak, takmak, bağlamak.

a.- ıp 651, 754, 1144, 1149,
1193, 1212

[7]

as-: Açmak, çözmek.

a.- ır 883

a.- ırğa 99, 1242

[3]

asırğanış: Öfke ile yerinden
sıçrayış, hiddetleniş.

a.+ tar 432

[1]

asıv: Öfke, nefret, asabiyet.

a. 39, 789

[2]

aşiv-kişev: Asmak, kesmek.

a.+ zer 1198

[1]

aş: Alt, aşağı.

a. ka 1801

[1]

aşlık: Açlık; yokluk, kıtlık.

a.+ tan 647, 1534, 1536

[3]

aşmalı: Asılacak yeri olan, asmalı.

a. 408

[1]

aşra -: Bir kimseye ya da çocuğa
bakmak, onu yetiştirmek; akılda, gönülde
tutmak.

a.- p 283, 373, 903

a.- r 308

a.- v 103

a.- y 1902

a.- yzar 1537

[7]

aşrav: Besleme (çocuk).

a.+ ga 319

a.+ zan 1801

[2]

aşra-: Bir kimseye ya da çocuğa
bakmak, onu yetiştirmek; akılda, gönülde
tutmak.

a.- yzar 1931

[1]

asr: Ar. Çağ, devir.

a. ı 1257

[1]

astında: Altında.

a.+ bız 1651

[1]

aştına: Altına

a. 354, 1644

a.+ da 447, 688, 878, 1026,
1029, 1031, 1241, 1570
a.+ dağı 1049, 1074
[12]
aştınan: Altından.
a. 1575
[1]
aştarak: Daha uzak.
a. 121
[1]
aştır -: Astırmak.
a.- a 645, 1706
a.- ta 645
[3]
aştırıl-: Astırılmak.
a.- dı 877
[1]
ast-yabıv: Açama-kapama
a. 212
[1]
aş: Azık, yemek.
a. 428
[1]
aş -: Yerine gelmek, istenilen
seviyeye gelmek, ödemek.
a.- a 515, 815, 863, 1127,
1315, 1334, 1553, 1572, 1632,
1746, 1795
a.- ap 1533
a.- ıp 1112
a.- ıv 598
a.- kan 1448
a.- kan bula 1138

[16]
aşa -: Yemek yemek.
a.- pësh-p 108
a.- vınan 1875
a.- y 1914
[3]
aşa: Aşarak, yoluyla, ile; bir uçtan
bir uca; sayesinde; vasıtasıyla.
a. 140, 142, 314, 315, 326,
339, 375, 391
a. ala 145
a.+ sınınan 1653
[10]
aşa: Aşarak, yoluyla, ile; bir uçtan
uca; sayesinde; vasıtasıyla.
a. hındağı 662
[1]
aşamlık: Yemek, yiyecek, azık.
a.+ tar 379
[1]
aşav-ěšv: Yeme, içme.
a.+ zen 1932
[1]
aşa-: Yemek yemek.
a.- yzar 1501
[1]
aş-hıv: Yiyecekler, yiyecek
içecek.
a. 1 , 859
[2]

aşık-: Acele etmek, çabuk hareket etmek, telaşlanmak.

a.- a 1108

[1]

aşır -: Bir şeyleri faydalı ve donanımlı hâle getirmek, ödemek; yerine getirilmek.

a.- a 8

a.- aybız 1504

a.- ğan 1240

[3]

aşır: Belirli bir miktar ve sayıdan fazla, aşırı.

a. 1187

[1]

aşkındır-:Coşturmak, heyecanlandırmak.

a.- ır 897

[1]

aştırma -: Gereğinden fazla abartmamak.

a.- halar 127

[1]

at: 1. At.

a. 56, 99, 112, 114, 164, 165, 167, 173, 252, 445, 929, 1022, 1030, 1488, 1632, 1806, 1914, 1924, 1943, 110, 871, 1063, 1266, 1949, 1505, 1507

a. + ım 1804, 1954

a.+ ın 407, 1668, 1946

a.+ ınıñ 922, 1030

a.+ ka 169, 921

a.+ larından 1678

a.+ ta 186

a.+ tan 176

a.+ tar 108, 161, 306, 431, 461, 1439, 1813

a.+ tarğa 1397

a.+ tarı 837, 1945

a.+ tarın 411, 414, 457

a.+ tarınıñ 1808

a.+ tarzınıñ 1810

a.+ tı 111, 807, 1501

a.+ tınıñ 113, 163, 1948

2. Ad, isim; unvan, nam.

a. 951,

a.+ ınıñ 1426

a.+ ım 963

[65]

at -: Atmak, fırlatmak.

a.- arğa 1626

a.- ıp 366, 1490

a.- ır 329, 364, 451

a.- ırbiz 1507

a.- ırğa 1628

a.- ırğa 441, 1490, 1508

a.- ıv 175, 823

a.- ıvı 447

a.-ıvzan 1509

a.- kan 1629

a.- kın 164

a.- kanda 1630

tañ a.- kanda 1480: şafak söktüğünde

a.- tar 1808

[19]

ata: Baba.

a. 269

a.+ hı 722, 1243

a.+ hına 519

a.+ hınan 1237

a.+ larımızbaba.larımız

1701

a.+ m 954

[7]

ata -: İsim vermek, ad koymak, adlandırmak.

a.- may 1605

a.- mışlar 964

a.- p 1737

a.- v 322

[4]

ata-baba: Cet, ata.

a.+ larımız 276, 507

a.+ larımızzı 3

a.+ larımızzıñ 38, 262

a.+ larınıñ 259, 263, 535

a.+ larzıñ 266

[9]

ataklı: Namlı, şöhretli.

a. 20, 575, 706, 1162, 1268, 1270, 1434, 1783

[8]

atal -: İsim verilmek, ad koyulmak.

a.- ğansa 892

a.- mış 965

[2]

atay: Baba.

a. 1353

[1]

atıl -: Atılmak, fırlatılmak.

a.- ğan 464

a.- ıp 112, 164, 168, 431

[5]

atım: Atım, atımlık mesafe.

a.+ ı 396

a.+ ınan 412

[2]

atış -: Karşılıklı atmak.

a.- ıp 186

a.- kan 1629

[2]

atıvsı: Atıcı.

a.+ larzıñ 123

[1]

atıylık: Babalık.

a.+ ı 1955

[1]

atkıs: Atıcı, iyi nişancı.

a.+ tarzan 466

[1]

atla -: Adım adım hareket etmek.

a.- p 1746

[1]

atlan -: Ata binmek.

a.- ğan 921

a.- ıp 178, 1397

[3]

atlas: Ar. İpek dokuma, atlas.

a. 119
[1]
ath: Atı olan, atlı.
a. 338, 398, 430, 598, 714,
721, 904, 1017, 1373, 1412
a.+ lar 430
[11]
at-mal: Mal,mülk
a. 58
[1]
atsabar: Rütbeli askerinin
yanındaki yaver; emir eri.
a.+ zar 1255
[1]
av -: Düşmek, yıkılmak.
a.- a 474
a.- ğan 432, 1852
a.- ıp 99, 296
[5]
av: Av.
a. 685
a.+ lar 182
[2]
ava: Hava.
a. 1491
[1]
avan: Hilesiz, dürüst.
a. 404
[1]
avaz: *Far.*Ses, ün.
a.+ dar 1035
a.+ darı 607

[2]
avgus: Ağustos.
a. 597, 1451, 1466
a.+ ı 1554
a.+ ında 1192
a.+ ta 818
[6]
avıķ: Ar.Ara, mola.
a. 1023
[1]
avıl: Köy.
a. 1015
a. avıl 6
a.+ da 318, 1006, 1348
a.+ dan 1037, 1382
a.+ darın 390, 849, 853
a.+ darında 1560
a.+ darınıñ 1327
a.+ darza 317, 1529
a.+ darzı 392, 1114, 1143,
1181
a.+ darzıñ 1115
a.+ dıñ 1530
a.+ ğa 1382, 1620
a.+ ı 1110, 1189, 1347
a.+ ım 1481
a.+ ıma 1798
a.+ ına 1375, 1546
a.+ ınan 1010
a.+ ında 889, 1354, 1355,
1356
a.+ ınıñ 856, 1664, 1666
[36]

avıl-ķala: Köy-ŗehir.

a.+ lar 382

a.+ ları 487

[2]

avır: Zor,  etin, meŗakkatli, g u .

a. 617, 815, 869, 885, 955,

1210, 1799, 18

[8]

avır -: Hastalanmak, hasta olmak.

a.- ıp 1793

a.- ıv 1868

[2]

avıŗ -: Eŗilmek, yana yatmak;
 izgiden çıkmak; belli bir düzlemden
ayrılmak.

a.- ıvġa 173

[1]

avıŗķay: Eŗik gibi, yatık gibi.

a.+ mı 571

[1]

avız: Aġız.

a. 33

a.+ ın 1088

a.+ ına 1910

a.+ ın 271

[4]

avla -: Avlamak, aġa d ŗ rmek.

a.- ġandar 1941

[1]

avlaķ: Issız, boŗ; sakin.

a. 856

[1]

avla-: Avlamak, aġa d ŗ rmek.

a.m 1925

[1]

avısı-yavısı: Avcı-savaŗcı.

a.+ ġa 1827

[1]

avtor: Yazar.

a. 1593

a.+ ı 1309, 1604

a.+ zıń 1320, 1614

[5]

avzar -: Budamak, kesmek,
yıkılmak.

a.- ırġa 822, 1034

[2]

ay: Ay.

a. 57, 1382

a.+ da 1662

a.+ ġa 748, 1662

a.+ ında 1110, 1112, 1451

a.+ za 1441, 1442

a.+ ın 1503

a.+ ında 1104

[12]

aya -: Acımak, merhamet etmek;
esirgemek, sakınmak.

a.- p 236, 1160

a.-v 1032

[2]

ayak: Ayak.

a. 215, 424, 612, 778, 837,

885, 930, 1308, 1552, 19 , 1932

a.+ ı 1927

a.+ ın 1650, 1927

a.+ ına 1426

a.+ ıca 71, 105, 1307, 1916

a.+ tarına 357

a.+ tarza 288

[21]

ayaklız: Ayaksız.

a. 1930

[1]

ayak-ku: El ayak.

a.+ ındağı 1159

[1]

ayaksı: Misafir ağırlayan kimse;
sofrada ikram yapan kişi; sâki.

a.+ lar 33, 72

[2]

ayama -: Acımamak, merhamet
etmemek; esirgememek, sakınmamak.

a.- y 1121, 1166

[2]

ayan -: bk. aya-

a.- ıp 1659

[1]

ayanıs: Acınacak, acınılacak,
zavallı.

a. 440, 583, 1295, 1807,
1810, 1928

[6]

ayat: Ar. Ayet.

a.+ ın 1781

a.+ tar 1359

[2]

ayavhız: Acımasız, merhametsiz.

a. 516, 1071, 1099, 1166,
1941

[5]

ayavhızırak: Daha acımasız, daha
merhametsiz.

a. 1333

[1]

ayavlılık: Merhametlilik,
şefkatlilik; cömertlilik.

a. 638

[1]

ayban -: Ürpermek, endişelenip
korkmak.

a.- ıp kalırğa 1053

[1]

aybarlı: Güçlü; gayretli, azimli.

a. 1009

a.+ lar 186

a.+ larzıñ 176

[3]

aygır: Aygır, at.

a. 223

[1]

aygır: Damızlık, erkek cinsiyetli.

a. 1824, 1825, 1827, 1828,
1830, 1831, 1840, 1843, 1848,
1854, 1857, 1896

a.+ ğa 1839

a.+ ına 1805

a.+ zıñ 1822, 1850, 226
[17]

ayır -: Ayırmak, bölmek.
a.- a 1699
a.- ıgız 809
a.- ıp 807, 1904
a.- ıvsa 378, 626, 1105,
1154, 1281
[9]

ayırata: Farklı bir derecede,
miktarında; başka şekilde.
a. 1062
[1]

ayırıl -: Ayrılmak, bölünmek.
a.- a 728
a.- ıp 533, 1204
a.- ıvı 1477
[4]

ayırılıbıraç: Daha farklı.
a. 1833
[1]

ayırım: Farklı; ayrı, ayırım.
a. 337, 1175, 1255, 1267,
1616, 1860, 1905
[7]

ayırım-asıç: Kolayca ayrılan;
açık.
a. 675, 932, 1707
[3]

ayırımlan -: Farklılaşmak;
başkalaşmak.
a.- a 461

a.- ıp 556
[2]

ayırımlanıç -: Farklılaşmak;
başkalaşmak.
a.- ıp 529
[1]

ayırırılıç: Ayırmak.
a. 475
[1]

ayırırıvsa: Ayrıca; farklı şekilde.
a. 822
[1]

ayırma -: Ayırmamak, bölmemek.
a.- mahın 1067
[1]

ayış: Asıl; temel, esas.
a.+ ın 1736
[1]

ayıv: Ayı.
a.+ ın 18
[1]

ayça -: Çeşitli yönlerde
karıştırmak; sallamak.
a.- p 788, 1842
[2]

ayma -: Etrafını genişçe dolayıp
bağlamak.
a.- y 371
[1]

az: Az, eksik.

a. 34, 121, 248, 258, 381,
384, 555, 559, 785, 933, 944,
1013, 1251, 1530, 1843
a.+ zan 137, 168, 430, 760,
1035, 1538
[21]
azağınasa: Sonuna kadar,
bitinceye kadar.
a. 595, 1271, 1731
[3]
azağ: Daha sonra, sonra.
a. 153, 334, 387, 479, 548,
652, 687, 754, 782, 903, 1179,
1194, 1199, 1218, 1236, 1287,
1313, 1351, 1386, 1495, 1530,
1759, 1761, 1769, 1884, 1934
a.+ ı 639, 1197
a.+ ında 626, 1466
a.+ ındağı 696
a.+ ka 1034
a.+ kı 1172
a.+ tan 90, 1214, 1850
[36]
azağ-kaşa: Daha sonra.
a. 1183
[1]
azamat: Güçlü, yiğit kişi.
a.+ tar 557
a.+ tarı 29, 37, 568
a.+ tarınıñ 106
[5]
azap: Ar.Cefa, azap.
a. 1084

[1]
azat: *Far.* Boyunduruksuz, hür,
azat.
a. 691
[1]
azatlık: Bağımsızlık, hürlük,
özgürlük.
a. 1198
[1]
azav: Azı.
a. 1839
a.+ ğa 1845
[2]
azay -: Azalmak, eksilmek.
a.- ıp 1819
[1]
azbar: Hayvanların kapatıldığı
yer; ahır; at ahır.
a.+ ğa 1901, 1904
a.+ za 1931
[3]
azgın: Azgın, azmış, yoldan
çıkmış, sapmış, sapkın.
a.+ ı 1948
[1]
azık: Azık, yiyecek.
a. 1501, 1530, 1533, 1902,
1910
a.+ tarı 15
[5]
azık-nefeke: Yiyecek-rızık.
a.+ lerēn 1540

[1]

azık-tülök: İnsanın yiyebileceği
her türlü besin; gıda.

a. 363, 814

[2]

azık-tülökhöz: Besinsiz, gidasız.

a. 826

[1]

azım: Adım.

a. 1129

a.+ ı 1311

[2]

azna: *Far.*Hafta.

a. 394

a.+ lar 821

a.+ nan 738

[3]

B b

babay: Dede; büyük yaştaki
kimse, ihtiyar.

b.+ ım 1936

b.+ ımdıñ 1808, 1811

[3]

bağana: Kazık, direk; sütun.

b. 329

b.+ lar 324

b.+ larzı 366

b.+ larzıñ 328

[4]

bağındır -: Baş eğdirmek, itaat
ettirmek, boyunduruk altına almak.

b.- ır 1057

[1]

bağışla -: Bağışlamak.

b.- y 1311

[1]

baha: *Far.*Paha, değer, eder,
kıymet.

b. 871, 1596

b.+ hı 1740, 1741

b.+ hın 1709

b.+ hıma 1740

[6]

bahadır: *Far.*Güçlü, gayretli,
yürekli kişi.

b. 406, 1676

b.+ ın 404

[3]

bahır: Zavallı, acınası hâldeki;
düşkün.

b.+ ğa 1461

[1]

bakır: Bakır.

b.+ zan 1291, 1294

[2]

bal: Bal.

b. 101, 159, 379, 545, 1561

b.+ darzı 59, 63

b.+ lar 1624

[8]

bala: Çocuk, küçük erkek ya da
kız; yavru.

b. 853

b.+ hı 1502

b.+ hın 1513

b.+ larıbzıñ 270

[4]

balaş: *Far.* Küçük halı, keçe kilim.

b.+ tar 21, 857

[2]

bala-sağa: Çoluk çocuk, çocuklar.

b.+ ları 389, 599, 849, 1117

b.+ larzı 1180

b.+ nı 480, 1180

[7]

bala-sağalı: Çoluk çocuklu.

b. 1127

[1]

balık: Balık.

b.+ ı 310

[1]

balta: Balta.

b.+ hı 1312

b.+ nı 1306

[2]

bar: Var.

b. 8, 61, 65, 125, 206, 255,
281, 437, 562, 599, 655, 666, 707,
715, 848, 898, 1135, 1222, 1244,
1256, 1277, 1590, 1732, 1760,
1763, 1799, 1809

b.+ zır 1374, 1527

[30]

bar -: Gitmek, varmak; yönelmek;
devam etmek.

b. 9, 965, 1016

b.- a 74, 615, 1073, 1148,
1181, 1334, 1523, 1549, 1573,
1827

b.- asızını 1681

b.- dılar 1697

b.- dır 1482, 1646, 1713

b.- ğan 567, 1332, 1388,
1579, 1848

b.- ğanda 56, 84, 241, 348,

1457, 1541, 1666, 1762

b.- ha 479

b.- ahıñ 1413

b.- ıp 140, 212, 354, 377,
543, 662, 1314, 1442, 1522, 1544,
1751, 1766, 1782

b.- ır 332, 491, 804

b.- ırğa 727, 737, 1539,
1575, 1754

b.- ıv 728

b.- ıvına 816

b.- ıvsı 815, 1830

b.- ıvzan 1614

b.- maqsı 750

b.- sa 1517, 1518, 1519

2. Yardımcı eylem.

alıp b.- a 1595

ğına b.- a 1136

qabara b.- a 1339

örköpqrkıp b.- a 1895

taşlay b.- a 133

ultırışa b.- a 23

kıza b.- ır 845

yazmışılır b.- ır 1525

[74]

baraq: Uzun tüylü, uzun kıllı; tüylü, yünlü.

b. 1217, 1261

[2]

barı: 1. Bütün, hepsi, tüm, tamam.

b.+ hı 111

b.+ hınıñ 860

2. Yalnızca, sadece.

b. 46, 102, 666, 772, 1325, 1428, 1513, 1888

[10]

barıbër: Bununla birlikte, bununla beraber, yine de.

b. 90, 184, 479, 522, 634, 817, 992, 1021, 1266, 1465, 1727, 1779, 1882

[13]

barıhı: Hepsi, tamamı, bütünü.

b. 271, 566, 1245, 1515

[4]

barımta: Yağma, mal mülk ya da kadınları elde etmek için yapılan hücum; işgal.

b. 1054, 1220

b. kıla 78

[3]

barımta-қарım: Hücum-intikam.

b.+ talarzan 45

[1]

barış: Gidiş, varış.

b.+ ina 1246

[1]

barışlay: Geçerken, giderken.

b. 341, 1667

[2]

bar-қaytıvı: Gitmesi gelmesi.

b.- ıvı 57

[1]

barlıq: Varlık, var olan durum, olgu.

b.+ ı 1566

b.+ қа 847, 1767

[3]

barlı-yuqlı: Az, biraz; olur olmaz.

b. 1129

[1]

barmaq: Parmak.

b.+ ı 927

[1]

baś -: Ayak koymak, basmak, konmak.

b.- a 1137, 1307, 1571

b.- ıp 71, 137, 295, 355, 485, 824, 1031, 1129, 1150

b.- ıp tora 922, 1802, 1954

b.- ır 1059

b.- ırğa 612

b.- қан 105, 196, 424, 1281

b.- қас 611

b.- қıs 477

[23]

basıl -: 1. Basılmak, ezilmek.

b.- ган 988, 1417

2. Herhangi bir güç ya da hareketi engellemek, azaltmak.

b.- a 74

[3]

basılma -: Herhangi bir güç ya da hareketi engellemek.

b.- ğan 749

[1]

başıv: Tarla, ekilen yer, ekilen toprak.

b.+ zarin 1143

[1]

başıkaç: Egemenlik altına alınan ülkenin halkından vergi tahsil edenlerin lideri.

b.+ tar 493

b.+ tarı 489

[2]

başıksı: Baskıncı.

b. 672

b.+ ları 687

b.+ larınan 45, 77, 691

b.+ larzan 79, 302

b.+ larzın 489

[8]

başıksıla -: Baskın yapmak, işgal etmek.

b.- ğandaķırılıp 473

[1]

başıks: Merdiven, basamak.

b.+ tarın 455

[1]

başıksılık: Baskıncılık.

b. 78

[1]

başıma: Tatar-Moğol hâkimiyeti döneminde Orda hanının simgesi olan metal mühür ya da damga.

b.+ hı 471

b.+ lar 454

b.+ nan 472

[3]

basma-tribuna: Yüksek tribün

b.+ ğa 611

[1]

başıtr -: Bastırmak, sıkıştırmak, kısıtırmak.

b.- a 1249, 1322

b.- ğanda 1325

b.- ırğa 829

b.- ırğa 837, 1107

[6]

başıtrğıla-: Bastırılmak, sıkıştırılmak, kısıtırmak.

b.- p 1846

[1]

bastırıl-: Bastırılmak, sıkıştırılmak, kısıtırmak.

b.- ğandan 1302

b.- ğas 1757

[2]

başılap: En evvel, öncelikle, ilk, ilkin.

b. 51

[1]

baş: 1. Baş, kafa.

b. 103, 140, 144, 165, 241,
361, 396, 397, 399, 403, 544, 555,
602, 603, 627, 640, 650, 690, 706,
712, 720, 797, 838, 871, 872, 878,
1113, 1115, 1130, 1140, 1146,
1147, 1166, 1174, 1186, 1277, 13,
1313, 1327, 1380, 1439, 1445,
1452, 1456, 1466, 1468, 1473,
1683, 1684, 1690, 1757, 1772,
1776, 1854, 1911, 1931, 1932

b.+ ı 646, 798,

b.+ ımdı 1160, 1513

b.+ ın 1193, 1802, 1907

b.+ ına 156, 472, 696, 921,
931, 1070, 1439, 1852

b.+ ınan 1320, 1582, 1584,
1594, 1731, 1836

b.+ ınasa 546

b.+ ında 257, 724, 921,
1069, 1098, 1105, 1119, 1124,
1176

b.+ ındağı 464, 697, 1137

b.+ ta 781, 1043, 1048,
1267, 1375, 1497, 1546, 1840,
1843, 1883, 1894

b.+ tağı 92

b.+ tan 724

b.+ tarı 483

b.+ tarın 1149, 1306

b.+ tarına 1115

b.+ tarında 891

b.+ tı 1019

2. Herhangi bir şeyin ucu, uç
kısmı.

b.+ ı 50

3. Hükmeden, yöneten, idareci,
lider.

b. 898, 1832

b.+ ı 1041, 1821, 1823,
1830, 1839, 1849, 1856,
1859

b.+ 1841

b.+ ında 1823

b.+ tarı 998, 999

b.+ tarın 646, 651, 943

[129]

baş-ayaklız: Başsız ayaksız.

b. 1874

[1]

başbaştaklık: Başına buyrukluk.

b.+ tarzı 1369

[1]

baş-birme -: Baş vermemek.

b.- y 1938

[1]

başır -: Ulaştırmak, eriştirmek,
yetiştirmek.

b.- alar 638

[1]

başka: Farklı, ayrı, başka.

b. 165, 557, 740, 746,
1297, 1762, 1850

[7]

başkart -: Yerine getirtmek, icra ettirmek; uygulatmak.

b.- as 648

[1]

bakier: Ba kesen, cellat.

b. 616

b.+ z 1094

b.+ zerzn 1088

[3]

bala -: Balamak, ie girimek, hayata geirmek, ileme koymak.

b.- an 152, 312, 355, 424, 442, 448, 450, 461, 467, 469, 477, 517, 993, 1849, 1868, 1883

b.- andar 1818

b.- andarın 281

b.- ansı 108, 442, 1 1

b.- as 279, 296, 509, 1536, 1816

b.- mahınmı 838, 1541

b.- nı 1372

b.- p 132, 215, 273, 733, 1022

b.- r 1720

b.- v 108, 122, 8

b.- va 818

b.- vsı 1830

b.- vzarı 161

b.- y 21, 38, 474, 616, 795, 934, 1361, 1387, 1446, 1894, 1914

[52]

balan -: Balanmak, ileme koyulmak. b.- a 1124, 1419, 1461

b.- an 1847

b.- anda 13

b.- ip 1704

b.- ır 405

[7]

balık: Ynetici, idareci, lider.

b.+ ı 25

b.+ ı 25

b.+ ın 1685

b.+ ına 1689

b.+ ınn 82, 1697

b. 1489, 1665

b.+ tar 198

b.+ tarı 29, 37, 191, 557, 790, 1212

b.+ tarın 627, 632, 635,

1003, 1154

b.+ tarına 493, 640, 718

b.+ tarınan 1204

b.+ tarının 637

b.+ tarzın 567

[31]

balısa: Balıca, esaslıca, temel olarak.

b. 1120

[1]

batan-aya: Batan ayaa kadar; tamamen, btnyle.

b. 920, 1121

[2]

bat -: Batmak, girmek, suyun iine doru gitmek.

b.- ha 1847

[1]

batır: Kahraman, cesur kişi.

b. 140, 142, 143, 146, 153,
155, 228, 411, 438, 516, 519, 578,
588, 777, 792, 877, 881, 906, 922,
927, 929, 1010, 1041, 1042, 1056,
1058, 1089, 1155, 1156, 1159,
1162, 1178, 1205, 1219, 1264,
1265, 1304, 1308, 1379

b.+ dan 976

b.+ danı 1065

b.+ ğa 158, 584, 985, 11 ,
1158

b.+ ı 125, 126, 129, 130,
134, 414, 770, 773

b.+ ın 139, 1234, 1261

b.+ ina 172

b.+ iniñ 1248

b.+ larğa 981, 986

b.+ zan 584, 1039, 1343

b.+ zar 133, 186, 191, 198,
716, 845, 899, 919, 1164, 1212

b.+ zargā 885, 1381

b.+ zarı 20, 30, 125, 790,
936, 942, 968, 1025

b.+ zarıbiz 1272

b.+ zarın 852

b.+ zarına 493

b.+ zarınıñ 125, 405

b.+ zarsa 1301

b.+ zarzı 147

b.+ zarzıñ 770, 890, 1255

b.+ zı 925

b.+ zıñ 433, 592, 923,
1154, 1171, 1266, 1316, 1461

[105]

batırlık: Kahramanlık, cesurluk,
yiğitlik.

b. 1045

b.+ ın 1060

b.+ tarın 912

[3]

batırşahlık: Padişahlık,
hükümdarlık.

b. 1345

[1]

batman: Büyükçe ağaç kap.

b.+ darza 189

[1]

batman-batman: Kap kap.

b. 59, 379

[2]

batşa: *Far.*Padişah, hükümdar,
kral; çar.

b. 641, 691, 781, 794, 821,
882, 1004, 1006, 1028, 1038,
1047, 1071, 1081, 1085, 1090,
1113, 1128, 1174, 1239, 1241,
1295, 1297, 1309, 1325, 1332,
1369, 1463, 1467, 1468, 1478,
1498, 1544, 1636, 1654

b.+ ğa 44, 690, 758, 1275,
1281, 1289, 1312, 1314, 1319,
1353, 1378, 1383, 1563, 1566,
1584, 1709, 1724, 1732, 1757,
1764, 1790

b.+ hınan 86
b.+ hınıñ 591
b.+ larğa 1358
b.+ larzıñ 1284
b.+ nan 64, 85, 91, 775,
1597, 1776
b.+ nı 1793
b.+ niñ 1288, 1313, 1539,
1728
[70]
batşalıq: Padişahlık,
hükümdarlık, krallık; çarlık.
b.+ mıñ 1324
b.+ qa 602, 1201, 1277,
1655, 1772
b.+ tıñ 626, 1295
[6]
batşay: İri bezeklere sahip ipek
dokuma, kumaş.
b.+ ın 780
[1]
bavır: 1.Nesil, soy.
b. 558
b.+ ma 297, 1862
b.+ zarzı 809
2. Hayvanların kursağı.
b.+ zan 1865
b.+ zarga 1032
[6]
bavlı: Bağlı, bağa takılmış, bağ
takılmış.
b. 212
[1]

bay: Zengin, varlıklı.
b. 374, 1247
b.+ larıñ 1661
b.+ zar 101
b.+ zarı 736
[5]
baya: Biraz önce, az vakit evvel,
demin.
b. 1142
[1]
bayığı: Biraz önceki, az evvelki,
önceki.
b. 241
[1]
bayığısa: Her zamanki gibi ,
alışıldığı gibi.
b. 144
[1]
bayar: Rus.Eski Rusya'da soylu
kişi, boyar.
b.+ zıñ 1891, 1904
[2]
bayğış: Baykuş.
b. 195
[1]
bayhüz: Zengin söz.
b. 97
[1]
bayıq-: Zenginleşmek, zengin
olmak.
b.- ıbrak 313
[1]

bayıt-:Zenginleştirmek,
donatmak.
b.- maksı 1291
[1]
bayka-: Gözden geçirmek,
incelemek.
b.-v 574
b.- vıbiz 1265
b.- y 611
[3]
bayman: Yaşamdaki rahatlık,
huzur, güven.
b. 236
[1]
baymanırak: Daha rahat, daha
huzurlu.
b. 302
[1]
bayrak: Bayrak, flama.
b.+ ı 1026
[1]
bayram: Bayram.
b. 194
[1]
baytağ: Oldukça çok, epeyce,
çokça, pek çok.
b. 43, 153, 1048, 1104,
1123, 1474
b.+ ı 1817
b.+ ına 566
[8]

bazma -: Kahramanlık
yapmamak, yiğitlik yapmamak, cesaret
etmemek.
b.- may 1509
b.- maysız 1695
[1]
baz: Çeşitli yiyecekleri saklamak
için evin altında ya da dışarıda açılan
çukur; bodrum; kiler.
b.+ ında 1531, 1532
b.+ zan 1536
[3]
bazı -: İçine kapanmak.
b.- p 1459
b.- p kalğan 1469
[2]
bazar: *Far.* Pazar, çeşitli türden
malların satılıp alındığı ticaret yeri,
alışveriş merkezi.
b.+ zarı 375
b.+ zarza 312
[2]
bazıgırak: Daha güçlü, daha
dayanıklı, daha sağlam.
b.+ ğa 26
[1]
bazık: Güçlü, dayanıklı, sağlam.
b. 129
[1]
bazıyan: Anason bitkisi.
b. 159
[1]
baznat: Kahraman, yiğit, cesur.

b. 1304, 1578, 1904

[3]

běr: Bir (1).

b.+ ěhě 652

[1]

beǵzě: Ar.Bazı, kimi, herhangi.

b. 89, 313, 637

b.+ ler 1727

b.+ lerě 71, 909, 1404,
1405, 1555

b.+ lerěn 603, 1366

b.+ lerge 1058

b.+ sě 1644, 1646, 1647

[15]

beǵzě: Ar.Bazı, kimi, herhangi.

b.+ lerě 1378

[1]

beĥes: Ar.Bahis, bir konu üzerine
yapılan sözlü mücadele.

b.+ ě 1655, 1788

b.+ ter 110

[3]

beĥesleş-: Karşılıklı sözlü
mücadele etmek, tartışmak, iddialaşmak.

b.- keně 1786

[1]

beĥēt: Ar.Baht, mutluluk; şans;
kısmet.

b.+ ě 39

b.+ ěne 738, 1793

b.+ ke 915

[4]

bekellě: Ayak bilekli.

b. 166

[1]

běl -: 1.Bilmek, bilgi sahibi olmak,
malumat sahibi olmak.

b.- e 1023, 1089

b.- ěǵěz 1393

b.- ehěǵěz 884

b.- ěměz 1678

b.- ěp 872, 1236, 1671

b.- ěr 113, 163, 258, 261,

1756

b.- ěrge 268, 1316

b.- ěv 1385

b.- ěvě 264

b.- ěvěǵěz 266

b.- ěvěn 912

b.- gen 582, 1079, 1153,
1351, 1781

b.- gendey 1022

b.- ges 1705

b.- ěǵěz 1695

b.- meške 1032

2. Anlamak, düşünmek, bir şeyin
aslına inmek.

b.- dēm 1486

3. Görüp tanımak, tanış olmak.

b.- děre 1026

[30]

bělděk : Bildik, tanıdık, tanış.

b.+ měz 1711

[1]

bělděr -: Bildirmek, haber etmek;
açıklamak; haber ulaştırmak.

b.- ěp 1290

b.- gen 1857

[2]

bele: *Ar.*Bela, felaket.

b. 741, 747, 1518

[3]

běle-: Bilemek, bileyip
keskinlemek.

b. 633

[1]

belek: Hamam böceği.

b.+ terě 127

[1]

belekey: Küçücük, küçük,
minicik.

b. 321, 856, 891

[3]

běləmlě: Bilime sahip, bilgili;
eğitimli.

b. 1040

[1]

bělən -: Bilinmek, sezilmek,
hissedilmek.

b.- e 803, 1361

b.- ěň 1517

b.- ěp 199

b.- gende 1210

[5]

běləněr-běləněs -: Doęar
doğmaz.

b.- 459

[1]

běləngensě: Bilindięince,
sezildiğince, hissedildiğince.

b. 1873

[1]

běleş -: Bir konu hakkında
malumat almak, bilgi almak; soruştırmak.

b.- e 1402

b.- ěr 1547

b.- kenderzěr 1395

[3]

belkěm: Belki, fakat, ancak.

b. 1332, 17 , 1717, 1744

[4]

belki: *Ar.*Belki, fakat, ancak.

b. 670, 1233

[2]

běłme -: Bilmemek, bilgi sahibi
olmamak.

b.- gen 1905

b.- něk 1556

b.- y 1268

b.- v 267

b.- y 593

b.- yěm 874

[6]

ben: Ben, I. teklik kişi zamiri.

b.+ de 1288, 1528

[2]

bende: *Far.*Kul, köle.

b. 1747

b.+ ler 1535

b.+ lerĕn 780
 b.+ lerĕnĕň 1524
 b.+ lernĕň 1714
 b.+ nĕ 1449
 [6]
ber -: Vurmak, ĉarpmak, ĉakmak.
 b.- ĕp 367, 437, 1907
 b.- se 251
 b.- zem 1438, 1459
 [6]
bĕr: Bir (1).
 b. 9, 14, 33, 34, 50, 63, 64,
 66, 70, 76, 79, 81, 86, 90, 112, 113,
 114, 121, 127, 137, 138, 161, 164,
 167, 168, 174, 176, 194, 204, 218,
 219, 220, 227, 239, 242, 248, 254,
 262, 271, 272, 275, 277, 287, 293,
 295, 312, 313, 320, 339, 354, 365,
 368, 378, 381, 383, 384, 389, 394,
 404, 408, 412, 414, 423, 430, 437,
 443, 447, 457, 469, 470, 513, 524,
 525, 531, 537, 539, 555, 557, 558,
 564, 565, 574, 598, 605, 611, 614,
 619, 620, 624, 628, 631, 634, 637,
 644, 645, 665, 666, 667, 668, 695,
 697, 698, 7 , 702, 709, 728, 732,
 738, 744, 746, 752, 756, 760, 762,
 765, 777, 785, 788, 798, 805, 813,
 815, 856, 877, 881, 891, 896, 897,
 903, 918, 929, 933, 944, 972, 982,
 992, 994, 1016, 1018, 1019, 1023,
 1028, 1035, 1037, 1044, 1057,
 1059, 1069, 1075, 1076, 1080,

1086, 1090, 1091, 1092, 1095,
 1097, 1102, 1103, 1106, 1129,
 1131, 1136, 1144, 1155, 1159,
 1169, 1171, 1172, 1177, 1180,
 1211, 1229, 1232, 1233, 1254,
 1264, 1267, 1286, 1287, 1288,
 1295, 13 , 1303, 1304, 1306, 1317,
 1319, 1340, 1343, 1367, 1374,
 1392, 14 , 1407, 1409, 1423, 1441,
 1449, 1453, 1464, 1466, 1468,
 1476, 1478, 1483, 1484, 1488,
 1489, 1495, 1497, 15 , 1501, 1502,
 1503, 1504, 1516, 1530, 1531,
 1538, 1540, 1547, 1550, 1560,
 1577, 1579, 1592, 1599, 1616,
 1618, 1624, 1638, 1645, 1650,
 1655, 1657, 1665, 1666, 1667,
 1668, 1670, 1672, 1696, 1703,
 1709, 1717, 1719, 1728, 1731,
 1737, 1747, 1748, 1759, 1762,
 1772, 1773, 1783, 1789, 1798,
 1821, 1823, 1833, 1843, 1860,
 1864, 1867, 1869, 1870, 1882,
 1891, 1892, 1909, 1910, 1917,
 1921, 1924, 1939, 1949
 b.+ ĕbĕz 872, 899
 b.+ ĕgĕvge 98
 b.+ ĕhĕ 22, 166, 695, 714,
 840, 861, 1148, 1216, 1281, 1283,
 1346, 1404, 1524, 1599, 1861
 b.+ ĕhĕlĕr 1612
 b.+ ĕhĕn 294, 634, 1508
 b.+ ĕhĕnde 1832

b.+ ěhěnde 1051
b.+ ěhěněkě 179
b.+ ěhěnen 1177
b.+ ěhěněň 510
b.+ ěnde 96
b.+ ěšě 35
b.+ se 240, 252, 253
b.+ zen 1205, 1223, 1267
b.+ zeren 1778
b.+ zereňe 492
[338]

běr-běr: Herhangi bir, bir bir.

b. 693, 698
b.+ ěhěn 473
b.+ ěhěne 415, 424, 426
b.+ ěhěněň 430
[7]

běr-běře: Birbir, kendi arasında.

b.+ hěne 143, 293
b.+ hěněň 295
[3]

běrče: Birkaç.

b. 1681
[1]

bereber: *Far.* Denk, eşit, birbirine denk; beraber, başa baş.

b.+ ěnde 1743
b.+ zě 1611
[2]

berěl-: Hızla çarpılmak, kuvvetlice çarpılmak, kuvvetlice vurulma.

b.- ěp 1908
b.- gen 427, 431

[3]

berělěn: Hızla çarpan, kuvvetlice çarpan, kuvvetlice vuran.

b. 1906
[1]

berělěš -: İki kişi arasında kavga, çekişme koparmak, kavga çıkarmak.

b.- kende 426
[1]

berělěš: Kavga, dövüş; çatışma, silahlı çatışma.

b. 1050
b.+ ě 1050
b.+ ter 816, 1070
b.+ terzen 1069
[5]

berem-běrem: Ayır ayrı, bir bir.

b. 1178
[1]

běremlep: Ayırarak, birim birim ederek, ayrı ayrı.

b. 1175
[1]

běrensě: Birinci, ilk.

b. 117, 167, 169, 978, 1040, 16
[6]

běrer: Birer, bire denk.

b. 50, 271
[2]

běrev: Biri, birisi, bir kişi ya da bir şey; bir başına, tek, yalnız.

b. 760

b.+ hě 220, 1551

b.+ zer 89, 1292

b.+ zerge 1057, 1058

[7]

běrge: Birlikte, ayrı olmayarak, beraber.

b. 168, 373, 389, 432, 483, 654, 845, 1016, 1110, 1163, 1201, 1312, 1699, 1758, 19

[15]

běrgelep: Hep beraber, birlikte.

b.- ep 242

[1]

berhet: Kadife, kadife kumaş.

b. 21

[1]

běr-ikě: Bir-iki (1.2).

b. 153, 407, 414, 968, 1405, 1431, 1511, 1842, 1845, 1850

[10]

běrkět -: Sözü, fikri belli bir noktaya taşımak, belli bir noktaya getirmek.

b.- e 95

b.- ěvěnse 896

[2]

běrkětěl -: Bağlamak, tutturmak, takmak.

b.- gen 212, 643

[2]

běrkět -: Sözü, fikri belli bir noktaya taşımak, belli bir noktaya getirmek.

b.- ěšěr 39

[1]

běrle: İle.

b. 975, 980, 1485, 1566, 1619, 1621, 1630, 1631, 1635, 1644, 1652, 1663, 1664, 1685, 1699

[16]

běrlě: Birli; ölçüsü değeri bire denk.

b. 1481

[1]

běrle: Yalnız, tek başına.

b. 953

[1]

běrleš -: Birleşmek, bir olmak, bir araya gelmek.

b.- ěp 564, 1005

b.- ěvě 559

[3]

běrse: Aynı anda, aynı zamanda, bir defada, bir arada, birlikte.

b. 784

[2]

běrzemlěk: Birliktelik, beraberlik.

b. 1203

b. + ě 12

[2]

bes: Demek ki, demek, madem.

b. 1558

[1]
běsen: Ekin.
b. 283, 1548, 1914
[3]
běsen-hıv: Ekin su.
b.+ zan 1911
[1]
běš -: Pişmek, olmak, olgun hâle
gelmek, pişmiş hâle gelmek.
b.- ěp 22
[1]
běşken: Olgun, olgunlaşmış.
b.+ ě 189
[1]
bětev: Bölünmemiş,
parçalanmamış, şekli bozulmamış; bütün.
b.+ ěne 213
[1]
bey: Bağ, ip.
b.+ gě 561
[1]
běy: Bey, ağa.
b. 81, 88, 419, 517, 536
b.+ e 1824, 1903, 1909,
1954
b.+ eler 1835, 1838, 1840,
1857, 1860
b.+ eně 1798, 1918
b.+ eněň 1809
b.+ zě 542, 554
b.+ zěň 103, 410
b.+ zerě 20, 540
[24]

běy-akhaçal: Bey ve aksakal.
b.+ dar 97
[1]
beyan: Beyan, bildirme, açıklama.
b. kılğan 1584
[1]
běy-bay: Zengin kişi.
b.+ zar 703
[1]
běye: Kısarak, tay.
b. 188, 189, 1869, 1892,
1923
b.+ ler 17
b.+ lerzěň 1878
[7]
běyěk: Uzun, yüksek.
b. 68, 462, 610, 674
[4]
běyěklěķ: Yükseklik, uzunluk.
b.+ ě 1632
[1]
beyět: Ar.Beyit, şiirde iki dizeden
oluşan nazım birimi.
b.+ ter 585
[1]
beygě: Binek atların güç ve
yeteneklerini sergilemek için düzenlenen
yarışma.
b. 173, 187, 193
b.+ hěň 99
b.+ le 107

b.+ ně 1
b.+ něň 124, 216
[8]
beygěle: Ödüllü, armağanlı.
b. 154, 191
[2]
beyle -: Bağlamak.
b.- p 123, 269
[2]
beylē: Bağlı, bağlanmış, bir yere
düğümlenmiş.
b. 757, 1246, 1385, 1418,
1704, 1935
[6]
běylěk: Liderlik.
b. 493
b.+ tě 538
[2]
beylen -: Bağlanmak.
b.- ěvzerěn 1669
b.- gen 17, 188, 1142
[4]
beyleněš: Bağlantı, ilgi, ilişki.
b. 1437
b.+ ě 1206
[2]
beyleněšlē: Bağlantılı, ilgili,
ilişkili.
b. 668, 798
[2]

beylet -: Bağlatmak; hareketini
kısıtlatmak, sınırlatmak.
b.- ěv 86
[1]
beyleměž: Bağlamaz.
b. 1650
[1]
běž: Biz.
b. 537, 880, 907, 977,
1486, 1503, 1613, 1651, 1677,
1678, 1714
b.+ den 977
b.+ din 975
b.+ ge 4 , 534, 887, 1486,
1505, 1616, 1648, 1729, 1730,
1795
b.+ iněň 1635
b.+ ler 1699
b.+ lerge 1715
b.+ lerně 1753, 1755
b.+ někě 1629
b.+ něň 982, 1625, 1649,
1695, 1718, 1755
b.+ zě 48, 877, 938, 16
b.+ zen 56
b.+ zěň 266, 276, 494, 507,
586, 903, 973, 1272, 1315, 1395, 1586,
1615, 1769, 1774
b.+ zěňse 1266
[56]
bıga: Buna.
b. 46, 1092, 1366, 1506,
1557, 1882

[6]

bıgasa: Bu kadar, buna dek, önceki kadar, evvelki kadar.

b. 402, 873, 1304, 1334, 1364, 1458, 1610

[7]

bıgav: Tutsak veya suçlulara takılan kelepçe, pranga.

b.+ ğa 1159

b.+ zariñ 1576

[2]

bıgavlan-: Kelepçelenmek, prangalanmak.

b.- ğan 1571

[1]

bıgavlı: Kelepçeli, prangalı.

b. 1305, 1307, 1574

[3]

bıl: Bu.

b. 6, 8, 29, 69, 88, 89, 96, 143, 170, 198, 271, 280, 344, 345, 347, 387, 398, 406, 410, 416, 423, 429, 435, 440, 461, 463, 486, 487, 516, 533, 534, 570, 599, 602, 608, 610, 617, 619, 630, 648, 660, 694, 696, 720, 724, 727, 745, 764, 774, 793, 794, 801, 803, 805, 808, 810, 864, 875, 881, 887, 890, 909, 915, 942, 963, 974, 987, 991, 1006, 1022, 1032, 1040, 1041, 1044, 1074, 1080, 1088, 1104, 1107, 1130, 1138, 1145, 1154, 1159,

1166, 1167, 1182, 1195, 1213, 1234, 1245, 1249, 1288, 1301, 1304, 1314, 1353, 1369, 1373, 1374, 1384, 1415, 1420, 1421, 1427, 1428, 1430, 1431, 1432, 1438, 1462, 1463, 1491, 1498, 1506, 1512, 1524, 1526, 1528, 1534, 1536, 1554, 1558, 1566, 1583, 1585, 1589, 1598, 16, 1605, 1606, 1640, 1654, 1705, 1724, 1731, 1734, 1736, 1758, 1767, 1788, 1817, 1826, 1848, 1896, 1928, 1930, 1934

b.+ ar 130

b.+ arzı 167

[153]

bılar: Bunlar.

b. 372, 444, 521, 602, 1191, 1536, 1590

b.+ ğa 797

b.+ ı 785, 927

b.+ zı 652, 1084

b.+ zıñ 1283

[13]

bılay: Böyle, bu şekilde.

b. 633, 645, 1512, 1574

[4]

bıtırğılay: Geçen yılki gibi, geçen seneki gibi.

b. 1842

[1]

bına: İşte.

b. 10, 50, 79, 125, 129,
138, 164, 265, 278, 414, 470, 494, 568,
605, 920, 1341, 1618, 1643, 1672

[19]

bınan: Bundan, bu yerden,
buradan; bu vakitten.

b. 287, 511, 590, 648,
1891, 1939

[6]

bında: Bu yerde, burada.

b. 213, 656, 727, 748, 821,
891, 1098, 1160, 1231, 1374, 1552, 1642,
1706, 1723

[14]

bındağı: Bu yerdeki, buradaki.

b. 304, 1132, 1659, 1754

[4]

bınday: Bunun gibi, buna
benzeyen, böyle.

b. 181, 290, 331, 740, 989,
1021, 1135, 1142, 1309, 1515,
1518

[12]

bını: Bunu.

b. 267, 772, 943, 1217,
1222, 1262, 1383, 1471, 1552,
1894, 1927

[11]

bınıhı: İşte bu.

b. 401, 721, 723

[3]

bınıñ: Bunun.

b. 313, 668, 795

[3]

bıraqtır -: Bıraktırmak, terk
ettirmek, attırmak.

b.- ıp 1845

[1]

bırğı -: Atmak.

b.- p 1872

[1]

bırğıt -: *bk. bıraqtır-*

b.- a 148

[1]

bısaq: Bıçak, kesici alet, keski.

b. 1575

[1]

bışqır -: Burnundan bir anda nefes
vermek (at ve ceylan için).

b.- ıp 1898

[1]

bıva: Baraj, bent, su bendi.

b.+ larza 47

[1]

bıvat: Yüzyıl, asır.

b. 696, 697, 1317, 1592,
1607

b.+ tağı 593

b.+ tar 316, 662, 688, 1315,

1795

b.+ tarzadı 1280

b.+ tıñ 793, 1321

[14]

bıvın: Kuşak, nesil.

b.+ dan 1949

b.+ darzalı 267

b.+ ğa 263

b.+ ın 242, 275

[5]

bıvım-bıvım: Nesil nesil, soy soy.

b. 274

[1]

bıvından-bıvın: Kuşaktan kuşağa,
nesilden nesile.

b.+ ğa 277

[1]

bıyıl: Bu yıl, bu sene.

b. 39, 50

[2]

bıyılğı: Bu yılki, bu seneki.

b. 216, 568

[2]

bız: Arı, sinek gibi böcekler
uçtuğunda çıkan sesi bildiren söz, vız.

b. 47

[1]

biçaralık: Çaresizlik.

b. 1714

[1]

biat: Ar. Tabii olmak, söz vermek.

b. 545

[1]

bigerek: Çok fazla, gereğinden
fazla, fazla miktarda, daha çok.

b. 577, 1611

[2]

bik: Çok, pek, fazla, gayet.

b. 129, 135, 291, 306, 313, 323,
347, 365, 378, 385, 407, 457, 519, 662,
795, 816, 884, 885, 911, 1033, 1160, 1220,
1241, 1286, 1323, 1348, 1368, 1423,
1424, 1475, 1489, 1538, 1570, 1578,
1595, 1677, 1686, 1706, 1761, 1786,
1813, 1836

b.+ ke 1906

[45]

bikle -: Bellemek, ezberlemek,
ezberleyerek öğrenmek.

b.- p 1905

[1]

biklen -: Kilitlenmek; kapatılmak.

b.- ğr 364

[1]

bil: Bel, insan bedeninde göğüsle
karın, sırtla kalçalar arasında daralmış
bölüm. b. 143, 150, 151, 297

b.+ den 138

b. + ğn 151

b.+ ğnde 409

[7]

bilde: Belirti, alamet, emare.

b.+ hġ 401, 564

[2]

bildele -: Belirlemek, nitelemek,
tanımlamak, tarif etmek.

b.- gen 351

b.- vsġ 1829

[2]

bidelě: Belirtili, alametli,
nitelemek, tanımlamak, tarif etmek.

b. 125, 164, 290, 673,
1349, 1399, 1612, 1787

[8]

bildelen-: Belirlenmek,
nitelenmek, tanımlanmak, tarif edilmek.

b.- e 1440

b.- gen 109

[2]

bile -: Sahip olmak, malik olmak,
mülk sahibi olmak.

b.- y 1701

[1]

bilem: Çalışılarak sahip olunan
yer, mülkiyet.

b.+ der 1859

b.+ derěn 1829

[2]

bileme: Sahip olma, mülk edinme,
mülkiyet sahibi olma.

b.+ lerě 1334

[1]

bilen: İki dağ arasındaki yer, bel,
belen.

b.+ degě 923

[1]

bilenlě: İki dađ arasındaki yer, bel,
belen.

b. 4

[1]

bilen -: Kundaklanmak, kundağa
sarılmak.

b.- gen 1878

[1]

bilěn: Korku, endiře, tasa.

b. 139

[1]

bilgěhěz: Bilgisiz.

b. 1251

[1]

bilgělě: Belli, belirtili, alametli,
emareli; göstergeli, işaretli, izli.

b. 766, 971

[2]

binahax: *Far.* Suçsuz, hatasız,
masum.

b.+ ka 871

[1]

bir -: 1. Vermek, tutturmak
sunmak.

b.- e 497, 743, 1088, 1094,
1097, 1161, 1146, 1308, 1358 1507, 1596,
1932

b.-e almay 1951

b.- eler 157, 1499

b.- em 52

b.- ěp 133, 139, 248, 357,
737, 933, 966, 1095, 12, 1230, 1433, 1673

b.- ěr 493

b.- ěrge 1028

b.- ěv 1710

b.- ěvěn 248

b.- gen 576, 723, 1847

b.- gender 545, 554

b.- megen 1665, 1834

b.- meš 578

b.- mey 1549, 1915

b.- meyěm 1762

b.- zě 1430

b.- zěler 1432

2.Yardımcı fiil olarak çok geniş kullanımı vardır: Etmek, yapmak, iletmek, ulaştırmak vs.

al b.- meš 1058

irěk b.- meš 1931

[48]

běr: Bir (1).

b. 530, 950

b.+ ě 1711

[3]

birěl -: Verilmek, eline tutuşturulmak, sunulmak.

b.- e 1188

b.- gen 659, 1055, 1794

b.- he 1640

[5]

birělme -: Verilmemek, eline tutuşturulmamak, sunulmamak.

b.- y 1147

[1]

birer: Vermek.

b.+ ge 632

[1]

birěš -: Tereddüt etmek.

b.- meš 1950

[1]

birěšme -: Tereddüt etmemek.

b.- gen 1848

[1]

běrgelep: Hep beraber, birlikte.

b.- ep 1613

[1]

birgen: Veren.

b. 1421

[1]

birle: ...beri.

b. 1503

[1]

birme -: Vermemek.

b.- heler 636

b.- ně 1151

b.- v 446

b.-věne 1843

b.- y 143, 150, 631, 746

b.- yěse 628

[9]

birtěn-: İncinmek, yaralanmak.

b.- děre 139

b.- děrgensě 1842

[2]

birtěngělěn: İncitilmek.

b.- ěn 1836

[1]

bise: Karı, zevce, eş, refika.

b.+ hě 1244

[1]

bise-sese: Zevceler, eşler, refikalar, karılar.

b.+ lerzěň 188

[1]
bismilla: *Ar.*Bismillah.
b.+ ları 988
[1]
biş: Beş (5).
b. 16, 192, 598, 918, 920,
993, 994, 1108, 1302, 1325, 1496
[11]
bişlep: Beş civarı, beşe yakın.
b. 718, 858
[2]
bit: Elbette, muhakkak, tabii ki;
şüphesiz, mutlaka.
b. 107, 125, 558, 705, 877
[5]
bit: 1. Dağın yüzü
b.+ ě 4
b.+ ěnde 188
2. Bir şeyin gelişmesindeki bir
dönem, etap, bölüm.
b.+ ter 1320
b.+ terě 654, 1191, 1272
b.+ terěn 594
b.+ terěněň 652
[8]
biter: Fazla, daha çok, aşırı.
b. 1343
[1]
bitlev: Dağın eğimi, dağ eteği.
b. 121
[1]
bizeklě: Bezekli, süslü, ziynetli.

b. 117
[1]
bizel -: Bezenmek, süslenmek.
b.- gen 924
[1]
bizre -: Bıkmak, bezmek,
usanmak; sıkıntı çekmek.
b.- gen 1046
b.- pmě 1893
[2]
boğalla -: Boynunun altından
tutmak (hayvan için).
b.- hın 1884
b.- p 188
[2]
boğazlama -: Boğazlamamak,
boğazını ısırılmamak, boğazını sıkılmamak.
b.- y 684
[1]
bola: 1. Düzensizlik, karmaşa,
kargaşa, nizamsızlık, intizamsızlık.
b.+ la 1724
2. Gürültü, patırtı, kavga.
b.+ hı 1299
b.+ ları 623
b.+ sını 1763
3. Karışıklık, isyan, baş kaldırı
b.+ 635, 1003
b.+ alağı 775
b.+ la
b.+ sı 604, 616
[10]

bolalağı: Gelecekteki.

b. 1758

[1]

bolan: Altıngöz ördek.

b. 307

[1]

bolası: Baskı ve zulme karşı olan harekete katılan kişi, gösterici; isyancı, başkaldıran.

b. 819

b.+ larzı 1498

b.+ larzıñ 627, 1493

[4]

bolası-bur: İsyancı, hırsız.

b. 617

[1]

bolot: Bulut.

b. 1719

b.+ dan 1720

b.+ tar 1340

[3]

bor -: Çevirmek, döndürmek.

b.- op 399

b.- ovsı 1830

[2]

bor: Eşkiya.

b.+ lar 1681, 1682

[2]

borol -: Burulmak, bürülmek, sarılmak.

b.- a 1472

b.- oporak 943

[2]

boron: En ilk, en önce; evvel.

b. 286, 507, 1813, 1818

[4]

boron-boron: Eski zaman, evvel zaman.

b.+ dan 7

[1]

boronço: Eski, evvelki.

b. 509, 534, 599, 1808,

1954

b.+ lar 42, 258

[7]

boronçoraq: Daha eski, daha evvel.

b. 265, 266

[2]

boronoraq: Daha önce.

b. 283

[1]

borsol -: Kaygıya düşmek, endişeye düşmek, korkmak; tasalanmak.

b.- op 1475

[1]

boş -: Pusmak, başı ve vücudu gizlemek.

b.- ip 1680, 1681

b.- op 1053, 1179, 1462

b.- or 302

[4]

botaq: Dal, budak, değnek, sopa.

b.+ ı 1630

b.+ қа 1630

[2]

boyondoroğholoğ: Bağımsızlık, bağımlılık.

b. 689

b.+ tan 691

[2]

boyor -: Buyurmak, emir vermek; ferman vermek, buyruk vermek.

b.- a 613, 868

b.- alar 1365

b.- ğan 418

b.- ovı 441

[5]

boyoroğ: Buyruk, emir, ferman.

b. 613

b.+ o 1904

[2]

boyzay: Buğday.

b.+ zı 806

[1]

boz -: Bozmak, dağıtmak, berbat etmek; işlevsiz hâle getirmek.

b.- op 869

b.- orğa 1022

b.- ovsılar 616

[3]

bozılma -: Bozulmamak, dağıtılmamak, berbat edilmemek; işlevsiz hâle getirilmemek.

b.- ydır 1660

[1]

bozma-:Bozmamak, dağıtmamak, berbat etmemek; işlevsiz hâle getirmemek.

b.- yınsa 59

[1]

bozoğ: 1. Bozuk, arızalı, faydasız hâle gelmiş.

b. 655

2.Kötü, fena, çirkin.

b. 1360

[2]

böğöl -: Bükülmek, eğilmek, kıvrılmak.

b.- menen 1347

[1]

böğöngö: Bugünkü.

b. 193

b.+ hön 260

[2]

böğtelev -: Derli toplu yapmak, temizlemek, düzenlemek.

b.- p 209

[1]

bökle -: Katlamak, kıvrımak, büküp geriye çevirmek.

b.- p 215, 778, 930

[3]

böl -: Malını mülkünü kaybedip düşkün hâle gelmek.

b.- öp 487

[1]

böleğert: Bulanık, belirsiz.

b. 662

[1]

bölgönlök: Aç açıklık, yoksulluk, düşkünlük; çaresizlik.

b. 79

b.+ ter 1323

[2]

börköt: Kaya kartalı.

b. 180

[1]

börtök: Zerre, parça, kırıntı, çok küçük parça.

b. 1008

[1]

böt -: Bitmek, tamam olmak.

b.- er 1661, 1662

b.- ken 1680, 18

b.- kender 1885

b.- kes 186, 15

b.- öp 13, 34

b.- övge 1197

[10]

böte: Bütün, hep, her, tüm; hepsi.

b. 44, 54, 65, 152, 191, 242, 318, 388, 418, 484, 607, 624, 711, 806, 836, 870, 887, 932, 942, 1011, 1091, 1117, 1146, 1740, 1907

b.+ hëne 612

b.+ hënën 1016

[27]

bötey-: Tamamlanmak, bütünleşmek; düzelmek.

b.- ëp 382

[1]

bötkensë: Tamamı, bütünü, hepsi.

b. 1128

[1]

bötköhöz: Bitmez, tükenmez, sonu gelmez.

b. 1339

[1]

bötme-: Bitmemek, yok olmamak.

b.-he 48

[1]

bötön: Bütün, tam, bölünmemiş.

b. 570

b.+ ge 260

[2]

bötönley: Tamamıyla, bütünüyle, büsbütün.

b. 335, 416, 624, 1251, 1819

[5]

bötör -: Bitirmek, tamamlamak.

b. 1819

b.- e 1032, 629

b.- öp 558

b.- örge 625

[5]

bötöv: El değmemiş, el değmedik, bozulmamış, bütün, tam.

b.+ ge 242

[1]

böyük: Büyük, yüksek; yüce.

b. 706

[1]

bu: Bu.

b. 952, 1481, 1580, 1643,
1645, 1702, 1716, 1755

[8]

buğay: Muhtemelen, herhâlde.

b. 1259, 1465, 1605

[3]

bul -: 1. Olmak, meydana gelmek.

b.- a 96, 161, 387, 763, 810,
821, 847, 852, 1013, 1016, 1050,
1057, 1078, 1105, 1120, 1162,
1166, 1237,1490, 1554, 1575,
1773

b.- a almay 9

b.- adır 1660

b.- ahı 724

b.- ahıñ 252, 1411

b.- amız 1679

b.- arak 1611

b.- asağ 633

b.- asıñ 1674

b.- dı 169

b.- dık 46

b.- dılar 1661

b.- ğan 228, 277, 294, 307,
309, 321, 328, 347, 358, 361, 420,
441, 453, 458, 468, 483, 507, 508,
514, 517, 531, 560, 581, 583, 625,
699, 712,1115, 1204,1279, 1285,

1321, 1427, 1508, 1813, 1814,
1834, 1886, 1892, 1936, 1937

b.- ğandan 1637

b.- ğandar 288,323, 364,
493, 520,

b.- ğanday 923

b.- ğandır 150, 334, 514,
786

b.- ğanga 352

b.- ğanlay 1610

b.- ğas 720

b.- ha 183, 196, 269, 303,
332, 409, 416, 507, 558, 699, 7 ,
749, 898, 899, 1056, 1096, 1137,
1212, 1790, 1913

b.- halar 1155

b.- hın 66

b.- in 260, 831, 1295, 1317

b.- ip 4, 19, 143, 167, 168,
205, 211, 237, 250, 317, 374, 388,
410, 423, 424, 434, 477, 545, 579,
6 , 666, 695, 722, 748, 831, 833,
835, 846, 926, 927, 928, 929, 967,
993, 995, 998, 1009, 1059, 1077,
1081, 1090, 1199, 1297, 1353,
1380,1492, 1520, 1563, 1731,
1770, 1772, 1780, 1782, 1795,
1862, 1929

b.- ırlık 709, 1131

b.- ip ala 1002

b.- ip kala 155

b.- ır 30, 68, 222, 225, 227,
229, 231, 257, 268, 322, 338, 342,

559, 699, 710, 898, 9 , 1096, 1342,
1461, 1622, 1645, 1649, 1652,
1657, 1737, 1739, 1810, 1840
b.- ırbız 1394
b.- ırğa 40, 41, 705, 723,
940, 1358
b.- ırın 1603
b.- ırış 223
b.- ırmı 1670
b.- ırmın 1674
b.- ıv 743, 1101, 1239,
1789
b.- ıvğa 718, 859
b.- ıvı 1160, 1385, 1424,
1746
b.- ıvın 912
b.- ıvına 631, 1067, 1116
b.- ıvzarı 1939
b.- madı 1482, 17
b.- madılar 1692
b.- mağan 1348
b.- mağandarzı 1366
b.- maha 1087, 1182
b.- mahın 965, 1230
b.- maş 126, 232, 235, 260,
703, 711, 9 , 901, 999, 1392, 1638,
1645
b.- maşın 628
b.- maşmı 1416
b.- maştı 1294
b.- mavın 1233
b.- may 656, 1551
b.- mayzır 1420

b.- sa 1629
2. Var olmak, yaşamak.
b.- ğanda 558
b.- ıp 318
3. Yardımcı eylem.
alıvı b.- a 139
aşkan b.- a 1138
ğeyëp b.- a 1919
inëvë b.- a 1904
ħasil b.- ğan 1559
helek b.-a 1169, 1186, 13
ħristiyan b.- ıp 1785
ħalğanday b.- a 785
kışlamak b.- a 752
şahitı b.-a 1368
tanımalı b.- a 166
tanışmaqsı b.- a 1784
ğeyëp te b.- a 702
tërelëv b.- a 471
yıyılğan b.- a 894
yörör b.- alar 1404
taralır b.- alar 969
töşör b.- ğandar 315
kasmak b.-a 1305
karıvı b.- dı 1912
kaytır b.- ğandar 289, 380
kitërge b.- ğaynık 1389
kormaksı b.- dı 2
kötķarmaķ b.-ıp 13
kuzğalırğa b.- ıp 1457
meğlüm b.-a 1522
mejbür b.- ğan 1061, 1151,

1242

mejbür b. -halar 370
mohtaj b.- ıp 1427
mömkin b.- ğan 717
mözeris b.- ıp 1352
helek b.- ıp 1792
kışlamak b.- ıp 1528
tarhan b.- ıp 777
taşılıraq b.- ıp 148
totmaq b.- ıp 1541
yullanmaq b.- ıp 1540
qalkın b.- ır 79
kürkē b.- ır 29
küsēr b.- ğandar 535
şahit b.- ıp 1322
ülgen b.- a 647
vafat b.- ğas 538
ölgörövä b.-a 733
peyza b.-ha 701
vekil b.- ıp 567
yēberēvä b.- a 140
yēberēr b.- ğandar 543
yētēvä b.-a 1010
yörör b.- ğandar
yul b.- ır 109
[319]
bulaş -: Meşgul olmak,
ilgilenmek; bir şeyle uğraşmak.
b.- ıvı 1162
[1]
bulat: Çelik.
b. 1090
[1]

buldır -: Oldurmak, meydana
gelmek.
b.- a 1211
[1]
bulın -: Bir şeyle meşgul olmak,
bir iş sürdürmek.
b.- iñ 961
[1]
bulkı: ?
b. 1634
[1]
bulma -: Olmamak, meydana
gelmemek.
b.- ğan 486, 622, 691
b.- ğanın 451
b.- ğansa 620
b.- ha 126, 129, 670
b.- hın 89, 521, 718
b.- sa 23
b.- yınsa 257
[13]
bur: Hırsız, kapkaççı, yankesici.
b. 1425, 1552, 1560
b. ihēñ 1425
[4]
bura: Kütüklerden yapılan duvar.
b. 301
[1]
buralı: Ağaç ev.
b. 317
[1]

burama: Ahşap ev, temelsiz ağaçtan kulübe.

b. 326, 330, 462

[3]

buranlı: Karlı fırtınalı, boranlı.

b. 1867

[1]

bur-bolasılı: İsyancı karakter.

b.+ gızzan 620

[1]

burhık: Porsuk.

b. 309

[1]

burışlı: Borçlu.

b. 1661

[1]

burıs: Görev, vazife.

b. 1364

[1]

buştav: Çuha kumaş.

b.+ ğa 155

[1]

buş: Boş, içinde bir şey olmayan.

b. 711, 772

b.+ mı 1373

[3]

buşa -: İçindeki ya da üstündeki bir şeyden arınmak, temizlenmek.

b.- y 82

[1]

buşka: Boşa, yok yere, gereksiz yere; boşuna.

b. 633, 1162, 1335

[3]

buşlay: Haksız yere; boşuna; bedavaya.

b. 1334

[1]

butal -: Karışmak, dağılmak; bulunmak.

b.- ğan 432, 1856

[2]

butalış: Karışıklık, düzensizlik, düzensiz durum.

b. 427

b.+ ta 474

[2]

buy: Boy, uzunluk.

b.+ ğa 126, 129

b.+ ı 27, 129, 134, 139, 146, 340, 414, 530, 647, 688, 821, 831, 1133, 1406, 1937, 1939

b.+ ina 109, 358, 648, 732, 1137

b.+ iman 113

b.+ ında 511, 8 , 1132, 1165, 1176, 1177, 1243, 1703, 1924

b.+ ındağı 394, 549, 550, 551, 564, 597, 1006, 1069, 1237

b.+ zarı 118, 162, 526, 527, 528, 537, 1395

b.+ zarın 355, 580, 1075, 1235

b.+ zārına 289, 298, 356,
393, 589, 854, 1780, 1815

b.+ zārınan 62, 545, 996

b.+ zārınasa 287, 546

b.+ zārında 206, 299, 320,
352, 1340

b.+ zārındağı 3 , 551

[77]

buylap: Boyunca, kıyısından,
yanından, tarafından.

b. 339, 477, 607, 814

[4]

buyhon -: Boyun eğmek,
egemenlik altına almak; bir kurumun
yönetim altına almak.

b.- ğan 619

b.- op 370, 529, 1914

[4]

buyhondor -: Boyun eğdirmek,
egemenlik altına aldirmek; bir kurumun
yönetimi altına aldirmek.

b.- a 241, 354

b.- ğan 486

[3]

buyı: ... boyu, boyuna; ...kıyısı,
kıyısına.

b. 19, 26, 1925

[3]

buyılay: ... boyunca.

b. 167

[1]

buyı(na): ... boyu, boyuna;
...kıyısı, kıyısına.

b. 725, 817

[2]

buyınsa: ...boyunca, yönünde.

b. 36, 38, 93, 192, 375,
404, 633, 722, 768, 8 , 1034, 1257,
1571, 194

[14]

buyılay: Boydan boya, boylu
boyunca.

b. 376

[1]

bügüneçe: ... itibariyle.

b. 1716

[1]

bül -: Bölmek, kesmek, araya bir
şeyler koyarak ayırmak.

b.- e 1469

b.- ğp 216, 274

b.- ğv 1406

b.- ğrge 1027

[5]

bülek: Hediye, armağan.

b. 119, 169, 1381

b.+ ğ 119

b.+ tğ 157

b.+ ter 135

b.+ terğ 116, 1794

b.+ terğğ 171

[8]

bülek: Bölme, bölüm, bölük;
parça.

b. 155, 1311

[2]

bülën -: Bölünmek, ayrılmak, kesilmek.

b.- ěp 1175, 1864

b.- gen 208, 1177

[4]

bülěš -: Bölüşmek, birlikte ya da karşılıklı bölmek, ayırmak.

b.- ken 548

b.- kender 548

[2]

bülgëlen -: Parça parça bölünmek, kısım kısım ayrılmak.

b.- ges 525

[1]

bültey -: Kabarcık şeklinde yükselmek, kabarmak, kabarcıklanmak.

b.- ěp 1801

[1]

bürě: Kurt.

b. 86, 517, 1870, 1872, 1874

b.+ ge 508

b.+ ler 1867, 1868, 1873

b.+ leržën 1875

b.+ ně 1869

[11]

bürěk: Börk.

b. 119, 921

b.+ e 183

[3]

bürene: Kiriş, kütük, tomruk; kalas.

b. 408

[1]

büskert -: Tam dolmamak, dolmamak, ağzına kadar dolmamak.

b.- meyěnse 59

[1]

büten: 1. Başka türlü, başka; Farklı.

b. 310, 373, 379, 672, 1610, 1904, 1943

b.+ ěne 260

2. ... dışında, ... haricinde.

b. 1833

[9]

bütense: Farklı şekilde, başka şekilde, ayrıca; bambaşka.

b. 953, 1923

[2]

Ç ç

çap -: Bir işin peşini bırakmamak; takip etmek.

ç.- ip 1636

[1]

çabar: Acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak.

ç. 1635

[1]

çak: Çağ, devir.

ç. 978

[1]

çıda-: Tahammül etmek, sabırlı olmak.

ç.- sınırları 1688

ç.- aralık 17

[2]

çıganak: Kaynak, literatür.

c. 1770

[1]

çık -: Çıkmak, terk edip gitmek.

ç.- alar 1632

[1]

çın: Hakiki, gerçek.

ç. 1694

[1]

çin: *Rus.* Çarlık zamanında asker veya devlet adamlarına verilen bir rütbe, unvan.

ç. 1095

ç.+ ın 1097

[2]

D d

da: da / de, dâhi.

d. 27, 28, 39, 54, 79, 122, 140, 171, 248, 255, 258, 322, 371, 372, 396, 4, 408, 418, 430, 446, 476, 484, 513, 591, 613, 633, 648, 668, 745, 773, 860, 898, 944,

1089, 1158, 1214, 1405, 1581, 1629, 1714, 1771, 1779, 1794, 1821, 1936

[47]

dala: Ova, bozkır.

d. 306, 1879

d.+ lar 6, 376, 1813, 1816

d.+ larına 1173, 1219, 1939

d.+ larında 295, 958, 1937

d.+ larzağı 302

d.+ larzı 290, 388, 1862

d.+ larzıñ 1888

d.+ nıñ 1889

[18]

dan: Şan, şöhret, nam.

d. 580, 905, 1350

d.+ ı 120, 588, 172, 1055,

1056, 1219, 1265

d.+ ın 170, 171

d.+ ınıñ 1041

[13]

danlı: Şanlı, şöhretli, namlı.

d. 654

[1]

dar: *Far.*

dar ağası: Darağacı.

d. 877, 878

d.+ ğa 1163

[3]

darman: *Far.* Derman, güç, kuvvet.

d. 104, 1837

[2]

darmanhız: Dermansız, güçsüz,
hâlsiz.

d. 531

[1]

darya: *Far.*Deniz, derya.

d. 847,1013, 1305, 1577

d.+ lar 1276

[6]

dav: Dava, kavga, mücadele.

d.+ za 928, 1042

[2]

davam: *Ar.*Devam, süreklilik.

d. 75, 386, 880, 1164, 1882

[5]

davıl: Fırtına, tufan.

d. 786, 797

[2]

davıl öyörme: Rüzgâr fırtına.

d. 787

[1]

davlaş-: Kendi aralarında
iddialaşmak, tartışmak, çekişmek.

d.- tı 558

[1]

dayım: *Ar.*Büsbütün, tamamen.

d. 1802

[1]

de: *bk.* da.

d. 28, 99, 105, 213, 260,
262, 265, 280, 304, 569, 665, 737,
990, 1068, 1211, 1213, 1214,

1428, 1482, 1494, 1593, 1610,
1626, 1647, 1677, 1678, 1754,
1851, 1898

[30]

defter: *Far.*Defter.

d.+ ge 548

[1]

değüvelev: İddia.

d. 772

d.+ ğ 1285

d.+ sene 1263

[3]

değüyet: İstekliler.

d. 968

[1]

dehi: Daha, dâhi.

d. 953, 1354

[2]

dehşetlê: Korkunç, dehşetli, bela
getiren.

d. 467

[1]

delil: *Ar.*Delil, kanıt, ispat.

d.+ der 913

[1]

delille -: Delillemek, kanıtlamak,
ispatlamak.

d.- p 1787

[1]

dereje: *Ar.*Derece, makam, mevki;
rütbe.

d.+ hěn 22, 493, 1022
d.+ hěne 1780
d.+ hěnese 1203
d.+ hěnde 1319
[6]
derejelě: Dereceli, makamlı.
d. 590
[1]
derrev: *Far.* Bir kez, bir kere, bir
defa.
d. 94, 122, 916, 1103, 1386
[5]
derrevěrek: Hemen
d. 1457
[1]
dert: *Far.* Dert, sıkıntı, kaygı,
azap.
d. 247
[1]
dertlě: Hevesli, arzulu, istekli,
çoşkulu.
d. 240, 250
[2]
deş -: Konuşmak, söz söylemek.
d.- mek 1691
[1]
dětal: Detay, ayrıntı.
d.+ derě 887
[1]
dev: *Far.* Dev, kocaman, büyük.
d. 347, 460, 466
[3]
devěr: *Ar.* Devir, dönem.

d. 576
[1]
devlet: *Ar.* Devlet.
d. 1315
d.+ ě 354
d.+ ěn 390, 695, 776, 777
d.+ ěne 690
d.+ ěněň 331
[8]
devletlě: Devleti olan; varlıklı,
mal mülk sahibi olan.
d. 1725
[1]
devletsělěk: Devletçilik, devlet
düzeni, devlet kurumu.
d. 772
[1]
dıvamal: Düşüncesiz;; kaçık,
çatlak, zıpır.
d. 752, 1086
[2]
di -: Demek, söylemek.
d.- dė 1639, 1653
d.- dėler 1674, 1675, 1676,
1678, 1680, 1682, 1684, 1685,
1689, 1702
d.- dėm 1674, 1676, 1677,
1679, 1681, 1683, 1685, 1686,
1691, 1695
d.- gen 980, 1620, 1674

d.- p 952, 964, 1580, 1678,
1681, 1682, 1688, 1695, 1696, 17 ,
1713, 1720
d.- seler 1660
d.- yu 1646, 1716
[42]
dim: Öğüt, nasihat.
d. 26, 62, 129, 146, 511,
528, 537
[7]
dimle -: Öğüt vermek, nasihat
etmek.
d.- p 779
[1]
din: Ar.Din.
d. 510, 931, 1377, 1406,
1417, 1482, 1716, 1784, 1786
d.+ dar 912
d.+ ě 509, 1357, 1393,
1781, 1784
d.+ ěbĕzzĕn 1556
d.+ ěn 1363
d.+ ěne 1337, 1362, 1784
d. + ge 1785
d.+ i 1597, 1722, 1788
[24]
diĕgĕz: Deniz.
d. 287, 299, 663, 882,
1739, 1939
d.+ den 978
d.+ ě 339, 907
d.+ ěnĕn 665
d.+ zer 1749

[11]
dini-filosofik: Dini filozofik.
d. 1596
[1]
diplomāt: Rus.Dış politikacı.
d. 1205
[1]
diplomatiya: Rus.Diplomasi.
d. 1777
[1]
direĕen: Rus.Para birimi.
d. 978
[1]
divar: Far.Duvar.
d. 364
[1]
diyalog: Fr. Karşılıklı konuşma.
d. 1656
[1]
doĕa: Ar.Dua.
d. 933
d. kılıp 943
[2]
dokumĕnt: Rus.Belge.
d. 1610, 1769
d.+ ı 960
[3]
doĕn: Yankılanan sert bir nesneye
vurulduĕunda çıkan sesi bildiren söz.
d. 1815
[1]
donĕřĕniye: Rus.Rapor, haber.

d.+ hında 759

[1]

donya: *Ar.*Dünya, cihan.

d. 44, 192, 194, 196, 1298,
1377, 1716, 1740

d.+ ğa 387

d.+ hına 663

d.+ ları 381

d.+ larzıñ 1371

d.+ nı 402, 521, 705

[15]

donyavi: *Ar.*Dünyevi, dünyaya

ait.

d. 1597

[1]

doşman: *Far.*Düşman, hasım.

d. 362, 399, 434, 437, 441,
443, 446, 457, 475, 478, 518, 621,
1170

d.+ dar 472, 1486

d.+ darğa 93

d.+ darıǵızǵa 1504

d.+ dı 365

d.+ dıñ 434

d.+ ğa 1147

d.+ ı 419, 983, 1262

d.+ ıbızzıñ 1397

[24]

doşmanlıq: Düşmanlık, hasımlık.

d. 1482

[1]

dot-: Korkmak.

d.- amız 1638

[1]

dögül: *bk.* tügěl.

d. 1752

[1]

dömbeşle -: Dayak atmak,
dövmek, çat pat vurmak.

d.- p 185

[1]

dörle -: Güçlü duygular ile
çoşmak.

d.- p 784, 1340

[2]

dörös: *Far.*Doğru, dürüst, gerçek.

d. 657

[1]

dörösörek: Daha doğrusu.

d. 322

[1]

döye-at: Deve at.

d.+ targa 14

[1]

döyöm: Genel, umumi.

d. 1107

[1]

dragun: *Rus.* Ejderha.

d. 813, 1573

d.+ darın 1454

d.+ lar 1666

[4]
dramatik: *Fr.* Dram ile ilgili.
d. 1655
[1]
duş: *Far.* Dost, arkadaş.
d. 820, 1695
d.+ ı 1081
d.+ tarınıñ 829
[4]
d. 1202
[1]
dügël: *bk.* tügël.
d.+ dër 1580
[1]
dün -: Dönmek, çevirmek;
vazgeçmek, geri çevirmek.
d.- ender 1869
[1]
dündërme -: Döndürmemek,
çevirtmemek; vazgeçirmemek, geri
çevirmemek.
d.- y 765
[1]
dünen: Üç ya da dört yaşındaki
aygır.

e: Fakat, ama.
e. 102, 129, 187, 254, 265,
330, 352, 364, 501, 503, 567, 957,
1019, 1036, 1061, 1066, 1073,
1238, 1591, 1656, 1657, 1742,

dusar: *Far.* Çaresiz.
d. 1182
[1]
duşlaş -: Dost olmak, arkadaş
olmak.
d.- ip 830
[1]
duşlık: Dostluk, arkadaşlık.
d.+ der 1861
[1]
dürt: Dört.
d. 325, 326, 809, 1355,
1868
[5]
dürt-biş: Dört beş.
d. 1925
[1]
dürter: Dörder.
d. 807
[1]
dvor: *Rus.* Avlu.
d.+ ında 1288
[1]

1743, 1746, 1795, 1825, 1827,
1874, 1953
[29]

ebël-ğayat: (*Far.* + *Ar.*)Ab-ı
hayat, ölümsüzlük.

E e

e. 1739, 1741
e.+ ka 1742
[3]
eger: *Ar.*Eğer, şayet.
e. 269, 907, 1046, 1137,
1651, 1784

ehël: *Ar.*İnsanlar, halk.
e.+ ěne 931
[1]
ehemmiyet: *Ar.*Ehemmiyet,
önem; sosyal değer.
e.+ ě 890
[1]
ehlaki: *Ar.*Ahlakî.
e. 1597
[1]
ehlë: Ahali.
e. 1718
[1]

ejel: *Ar.*Ölüm vakti, ölüm, ecel.
e.+ den 1213
[1]
ejër: *Ar.*Herhangi bir iş ya da
hizmete verilen yine iş, ücret gibi karşılık.
e.+ ě 172
[1]
ekemet: *Ar.*Mucize, olağanüstü.
e. 1783
[1]
ekiyet lëğënda: *Rus.*Masal;
rivayet, efsane.

[6]
egerçe: *Ar.* Eğer ki.
e. 1753
[1]
e. 1734
e.+ nıñ 1736
[2]
ekrënle -: Yavaşlamak, yavaşça
yürüme, ağır şekilde yürüme.
e.- p 688, 1037, 1896
[3]
el -: devam ettirmek, sürdürmek,
iliştirmek.
e.- ěp ala 875
[1]
elbitte: *Ar.*Elbette, tabii ki, hiç
şüphesiz.
e. 124, 691, 715, 773, 970,
1567, 1778
[7]
elë: 1. Şimdi, şu an; henüz.
e. 76, 110, 130, 138, 163,
174, 198, 214, 255, 256, 269, 276,
306,0498, 667, 739, 765, 873, 892,
929, 955, 1002, 1019, 1022, 1043,
1093, 1103, 1253, 1342, 1399,
1527, 1587, 1612, 1811, 1951
2. Şu ana kadar, şimdiye kadar.
e. 46, 470, 511, 776, 1102
[44]
elëge: Şimdi, şu an.

e. 971

[1]

elġġ: Deminki, ŧimdiki.

e. 20, 42, 124, 192, 351,
358, 359, 374, 377, 458, 515, 562,
668, 765, 870, 1043, 1463, 1708,
1766, 1809

[20]

elġnen-elġ: Sık sık, sıkça.

e. 1379

[1]

elle: Yoksa, acaba.

e. 17, 138, 164, 204, 251,
388, 393, 402, 462, 465, 478, 720,
823, 909, 910, 1008, 1128, 1809,
1810, 1893, 1951, 1954, 1955

[26]

emel: Ar.Emel, gaye, amaç; çare,

yol.

e. 163, 898, 1369, 1733

e.+ derġn 744

e.+ ġ 723, 828

e.+ ġmdġ 902

e.+ ġmġ 1464

e.+ ġn 1089, 1564, 1748,
1750

e.+ ġne 915

[14]

emġr: Ar.Kesin, buyruk, emir.

e. 1010, 1689

e.+ a 397

e.+ ġne 1470

e.+ ġnden 1684, 1690

e.+ indin 1683

[7]

emir: Ar.Emir, yönetici.

e.+ ġ 707

[1]

emme: Ama, fakat, lakin.

e. 659, 706, 828, 840, 844,
889, 952, 955, 971, 1009, 1042,
1065, 1169, 1265, 1289, 1324,
1474, 1499, 1522, 1750, 1788,
1823, 1913

[23]

ġngeme: Mülâkat, sohbet,
konuşma, görüşme; tartışma.

e.+ lerġn 1672

[1]

ġngemele: Tuhaflaştirmek;
gülünçleştirmek, komikleştirmek.

e. 1705, 1708

[2]

ġngemeleş -: Tuhaflaşmak, tuhaf
hâle gelmek; gülünçleşmek,
komikleşmek.

e.- ġp 202

e.- ken 1654

e.- kene 1786

[3]

ensar:Ar.Yardımcılar,
koruyucular.

e.+ larım 957

[1]

ereme: Sazlık, kamışlık.
e.+ ge 1540
[1]
erkël -: Bir araya gelmek.
e.- ěp 307
[1]
esehë: Erkeğin hanımına seslenme sözü.
e. 1244
[1]
esën -: Üzölmek, üzüntü duymak, kederlenmek.
e.- ěp 653, 1669
[2]
eşer: Ar.İz, belirti,işaret; eser.
e. 1290, 1319, 1587, 1591,
1607
e.+ ěnde 1194
e.+ ge 16
e.+ zëñ 1603
e.+ zerën 1291
[9]
esir: Ar.Esir.
e. 754, 1008, 1087, 1091,
1116, 1181
e.+ zë 1287
e.+ zer 1221
[8]
etelgë: Dişı akdoğan, dişı sungur.
e. 181
[1]
evel: Ar.Evvel, önce, ilk, ilkin.
e. 287, 1277, 1810

e.+ den 610
e.+ ě 1426
[5]
evelgërek: Daha eski.
e. 270
[1]
evërel -: Çevrilmek, döndürölmek, hâline gelmek, hâlini almak.
e.- e 931, 1408, 1457
e.- gen 995
[4]
evërelďer -: Çevirtirmek, döndürtmek.
e.- ěp 1460
[1]
evliye: Ar.Evliya, kutsal insan.
e.+ lerë 510
e.+ nëñ 511
[2]
evre -: Heveslenmek, canını çekmek.
e.- p 1917
[1]
ey: Ey, erkek ile kadının birbirine seslenme sözü.
e. 62, 527, 551, 855, 892,
996, 1006, 1069, 1110, 1394,
1395, 1414, 1429, 1515, 1517,
1524, 1556, 1695
[20]
eybër: Şey, eşya, nesne.
e. 1737

e.+ zerě
[2]
eyle-: Toplu bir şeyleri çağırmaq.
e.- ne 5
[1]
eylen -: Eylenmek, dönmek,
dönüşmek, dolanmaq.
e.- e 1076, 1133
e.- en 984
e.- ěp 831, 874
e.- ěvě 1461
e.- gen 10, 468
e.- gěs 1816
[9]
eylenděrěl -: Döndürölmek,
dolandırılmak, eylendirilmek.
e. 392
e.- gen 853
[2]
eyt -: Söylemek, demek.
e.- dě 1644, 1646, 1647
e.- děler 1625
e.- děm 1674, 1677, 1680,
1684,1689, 1702
e.- e 54, 338, 626, 1548
e.- eběz 1778
e.- ěgěz 1392
e.- ehě 1394
e.- ěle 1477
e.- eler 1218
e.- eměn 1429
e.- ěp 221, 308
e.- ěr 80

e.- ěrge 1563
e.- esěň 1695
e.- esěz 1682
e.- ěvě 3, 334
e.- ěvěnse 1242, 1347
e.- ěvzerě 1224
e.- eyěm 256
e.- kende 66, 69, 756, 865,
1606
e.- keně 1096
e.- keněbězse 1142, 1267
e.- keněmse 276
e.- meněler 1432
e.- tě 1421
e.- těler 1392
e.- těm 1682
[45]
eytěl -: Söylenmek, denilmek.
e.- gense 1205
e.- he 1766
[2]
eytměşley: ...söylediđi gibi,...
söylediği kadarıyla, dediği gibi.
e.- 841
[1]
eyze -: Hayvanları sürmek.
e.- p 535, 241
[2]
ez: Az, eksik.
e. 699
e.+ ěnen 1488
[2]

ezebiy: Ar.Edebî, yazınsal, edebiyatla ilgili.

e. 1591, 16, 1657

[3]

ezebiyet: Ar.Edebiyat, yazın.

e. 1935

e.+ ěběz 1611

e.+ sěně 667

[3]

ezebiyetsě: Edebiyatçı.

e.+ ně 16

[1]

ezebi-tarihî: Ar.Edebî Tarihî.

e. 1319

[1]

ezem: Ar.İnsan, âdem, kişi.

e. 608, 834, 835, 906, 912,

1080, 1208, 1288, 1297, 1538,

1577, 1898

e.+ dě 903

e.+ děň 1490

e.+ derge 1911

[15]

ezeplě: Edepli, hayalı.

e. 241

[1]

ezěr: Ar.Hazır, hazırlanmıř, tamam.

e. 701, 813, 828, 1101,

1399, 1401, 1671, 1782

e.+ ne 1627, 1628

e.+ zěr 881

[11]

ezěrle -: Hazırlamak, hazır etmek.

e.- gen 171

e.- gěz 808, 809

e.- p 1397

e.- v 1385, 1473, 1523

e.+ yzer 1372

[8]

ezěrlen -: Hazırlanmak, hazır edilmek.

e.- ěp 188

e.- ěrge 95, 418, 11

e.- gen 610

e.- gensě 463

e.- mekke 810

[7]

ezěrne: Bir ěeřit ok yayı.

e. 158

[1]

ezěr-yaraě: Tařınılabilir bütün her řey.

e.+ ı 206

[1]

ezle-: Layık görmek, uygun görmek.

e.- gen 1561

e.- p 284

[2]

ez-mez: Biraz, azıcık.

e. 71

[1]

Ě ě

ělek -: 1. Çarpmak.

ě.- e 1293

ě.- ěp 1927

2. Başına bir hâl gelmek.

ě.- e 1514

ě.- ken 872

3. Kötü bir söz, laf, hakaret işitmek.

ě.- he 1147

5. Tutulmak.

ě.- ken 1850

ě.- kes 1156, 1241

[8]

ělěk: Önce, evvel, önceleri.

ě. 45, 556, 1016, 1080,

1891, 1937, 1941

[7]

ělěkkě: Önceki, evvelki, eski.

ě. 488, 632, 1003, 1211,

1379, 1603

[6]

ělěkkěse: Evvelki kadar, önceki kadar, evvelki gibi.

ě. 373

[1]

ělektěr -: Bağlamak, takmak, iliklemek.

ě.- ěp 1306

[1]

ělěvlě: Asmalı, askılı; takmalı; monteli.

ě. 239

[1]

ělger: Çabuk kavrayan, çabuk anlayan, zeki.

ě.+ ě 803

[1]

ělke: İlke.

e. 1599

[1]

ěň: Vahşi hayvan ini.

ě.+ ěhě 1074

[1]

ěňěr: Gurup vakti, gün batımındaki alacakaranlık zaman.

e. 191

[1]

ěpos: Rus. Destan, epos.

ě. 586

[1]

ěřě: İri, kocaman, büyük.

ě. 697

ě. ěřě 292, 452, 464

[4]

ěřělě-vaqlı: Büyüklü küçüklü.

ě. 465

[1]

ěřětěl -: Yoğurt yaptırmak.

ě.- gen 455

[1]

ěrge: Etraf, çevre, yan, taraf.

ě.+ hěnde 1193

ě.+ hědegě 1306

[2]

ěrgele-: Boylamak, çevresini dolanmak.

ě. 9, 308

[2]

ěrkělěš -: Dolmak.

ě.- ěp 443, 285

[2]

ěs: İç.

e. 328

ě.+ ě 330, 1067, 1083,
1628, 1629

e.+ ěme 1087

ě.+ ěnde 272, 470, 478,
1152, 1482, 1576, 1792

ě.+ ěndegě 1307

ě.+ ěndegěler 449

ě.+ ěne 366, 449, 474, 962,
1012

ě.+ ěnen 1499

ě.+ erěnde 474

ě.+ kě 343, 345, 657

[26]

ěs -: İçmek, içine çekmek.

ě.- ěr 684

ě.- ěp 272

ě.- kendě 1377

ě.- mey 1910

[4]

ěšě: Sıcak, yüksek ısıda olan, kaynar.

ě. 534

[1]

ěšem: Ar.İsim.

ě. 549

[1]

ěs-ěs: İç içe.

ě.+ ke 1913

[1]

ěske: İçe, içe doğru.

ě. 477

ě.+ n 101

ě.+ ndě 101

[4]

ěsle -: İçlik dikmek, astar dikmek.

ě.- p 214, 1511

[2]

ěsme-: İçmemek.

ě.-y 1910

[1]

ěste -: İstemek, dilemek, niyet etmek.

ě.- p 1369, 1597

[2]

ěstelěk: İçerik, muhteviyat.

ě.+ ě 141

ě.+ ěn 1736

[2]

ěš: İş, hizmet.

ě. 97, 1007, 1291, 1752

ě.+ ě 103, 488, 663, 766,

801

ě.+ ěmězně 1653

ě.+ ěn 1680

e.+ ěne 259

ě.+ ler 1689

ě.+ lerěmdě 955
ě.+ lerěn 1753
ě.+ ně 1622, 1662, 1688
ě.+ tě 1418, 1615
ě.+ ten 764
ě.+ těň 1518
ě.+ ter 13, 1361
ě.+ terě 382, 1406, 1724
ě.+ terěn 1776
[29]

ěškert -: İşlemek, değerlendirmek.

ě.- ěv 768
[1]

ěš-koš: İş güç, her türlü ufak iş,
ayak işi.

ě. 18
[1]

ěšle -: İşlemek, çalışmak, yapmak.

ě.- gender 329
ě.- mey 992
ě.- y 636, 1095
ě.- yhěn 281
[5]

ěšlěk:

ěšlěkten sīk-: İşten çıkmak, işten
ayrılmak.

ě.+ ten 1854
[1]

ěšlemek: İşlemek, çalışmak,
yapmak.

ě.+ ke 1689
[1]

ěšlen -: İş yapılmak, işlenmek; bir
işle meşgul olmak.

ě.- gen 159, 1195
[2]

ěšlev: İşlev.

ě.+ ěne 1722
[1]

ěšmekerlěk: Toplum
hizmetkârlığı.

ě.+ e 1251
ě.+ ě 1191, 1266
[3]

ět: İt, köpek.

ě. 338
ě.+ něn 992
[2]

ětik-moral: Etnik-ahlakî

ě. 1596
[1]

ěy-: Eğmek.

ě.- gen 1802
ě.- zěler 943
[2]

ěye: Lider, yönetici.

ě. 1057
ě.+ hě 579, 1742, 1840
ě.+ lerěněň 1621
[5]

ěyeleş -: Gönül verip yakınlaşmak,
ısınmak; alışmak.

ě.- ěv 1895
ě.- kendeý 1918

ě.- mey 1938

[3]

ěyer: Eyer, koşum takımı.

ě. 178, 922, 1916, 1938

ě.+ ěnen 925

ě.+ te 914

[6]

ěyer -: Derilmiş ekini ortaya toplamak.

ě.- ěp 627, 728, 932

[3]

ěyerle-yügenlě: Eyerli, yularlı.

ě. 117, 169

[2]

ěyer-öpsön: Her türlü koşum takımı, eyer.

ě. 211

[1]

ěyert -: Birlikte götürmek, birlikte hareket ettirmek, birlikte yürütmek; yanına almak, yoldaş etmek.

ě.- ěp 535, 1011

[2]

ěz: İz, işaret, alamet, belirti.

ě. 165, 702

ě.+ ě 926

ě.+ lerge 694

ě.+ z̄erě 1872

ě.+ z̄erěne 928

[6]

ězerlěkle-: Takip etmek, iz sürmek.

ě.- p 1091, 1180

ě.- rge 1176

ě.- vzen 1172

[3]

ězle -: Aramak, bakınmak, bulmaya çalışmak.

ě.- genderěn 1498

ě.- v 88, 1523

ě.- vě 710

ě.- věn 1494

F f

fabula: *Lat.* Masal.

f.+ h1 1586

f.+ hm 1613

[2]

fajjige: *Ar.* Facia, bela, felaket.

f. 1197

[1]

fajjigelě: Facialı, belalı.

f. 652, 654, 1191, 1296, 1321

[5]

fakt: *Rus.* Olay, vakıa.

f. 659

[1]
faraz: *Ar.* Varsayım, farz, hipotez.
f. 281
[1]
farız: *Ar.* Yapılması zorunlu iş,
dinî açıdan yapılması zorunlu olan amel,
farz.
f. 949, 950
[2]
farman: *Far.* Ferman, buyruk.
f. 103, 995, 1102
f.+ darı 1055
f.+ darınıñ 972
f.+ dı 969
f.+ ı 970, 971
f.+ ın 94
[9]
farsı: Fars.
f. 582, 1735
[2]
faş: *Ar.* Belli, açık, belirgin.
f. 1567
[1]
fayza: *Ar.* Fayda, yarar, kâr.
f. 746, 1648, 1698, 1730
f.+ hı 76
f.+ hına 1465, 1854
[7]
fayzahızlık: Faydasızlık,
yararsızlık.
f. + ın 1089
[1]

fayzalan -: Faydalanmak,
yararlanmak.
f.- ğas 782
f.- ıv 1589
f.- maksı 828
[3]
fehēm: *Ar.* Danışılacak, akıl
alınacak şey; ders.
f. 202
[1]
fēkēr: *Ar.* Fikir, düşünce.
f. 51
f.+ ě 61, 1787
f.+ ěm 1581
f.+ ěn 728
f.+ ěnde 729
f.+ ěnemelēn 896
f.+ ěneñ 1592
f.+ ge 91
f.+ gēzzē 949
f.+ ler 1581
f.+ zerē 1643
f.+ zerēn 1359
[13]
feķet: *Ar.* Fakat, lakin, ama.
f. 283, 704, 1499
[3]
feķir: *Ar.* Fakir, yoksul, muhtaç.
f. 938
[1]
felen-felen: *Ar.* Falan filan.
f. 1675
[1]

fevral: Şubat ayı.

f. 855

f.+ ěnde 889

[2]

firt: Giydiğini yakıştıran.

f. 407

[1]

filosof: Filozof.

f.+ tarzıñ 1598

[1]

firüze: *Far.* Firuze taşı.

f. 924

[1]

fıza: *Ar.*Feda.

f. 1407

f. itěrge 1782

f. kılr 1393

[3]

forsat: *Ar.*Fırsat.

f. 556

[1]

G g

gehěd: *Ar.*Verilmiř sěz, ant.

[1]

ĝel: Daima, her zaman.

g. 285, 291

[2]

ĝene: Sadece, birisi, teki.

g. 17, 48, 64, 165, 241, 260, 268,
309, 318, 360, 638, 699, 707, 709, 717,
718, 719, 740, 823, 856, 897, 905, 929,
991, 1020, 1076, 1084, 1135, 1198, 1209,
1256, 1385, 1549, 1707, 1727, 1728,
1746, 1763, 1820, 1821, 1889, 1899

[44]

ĝeñeral: *Rus.* General.

g. 606, 1111, 1156, 1195,
1209

ĝ.+ dan 1003

g.+ dıñ 863, 1161

g.+ ěmeźçe 1715

[9]

ĝepleř -: Konuşmak, sohbet
etmek.

g.- ěp 193, 2

g.- ken 1377

[3]

ĝeroik: *Rus.*Kahramanca.

g. 593, 595, 1131.

[3]

ĝev: Durmaksızın tek bir şekilde
çıkan donuk sesi bildiren sěz.

g. 146

[1]

ĝevle -:Gürültü sesi çıkarmak.

g.- p tor-: 612, 1879

[2]

ĝiz -: Gezmek.

g.- ěp 581

[1]

gonah: *Far.* Günah, yazık.

gonahlı: Günahlı.

g. 780

[1]

göl: *Far.* Gül, çiçek.

g. 1737

[1]

göpölde -: Güm güm etmek.

g.- p 425

[1]

görhölde -: Gümbürdemek.

g.- p 432

[1]

gubërna: *Rus.* Yer.

g.+ hı 1436, 1521

ğaděl: *Ar. bk.* geděl.

ğ. 1659

[1]

ğadëllëk: Adillik.

ğ.+ tën 1648

[1]

ğaile: *Ar.* Aile, familya; grup.

ğ. 1245

ğ. ğaile 599

ğ.+ hë 1146, 1514, 1244

ğ.+ lë 1126

g. 1748

g.+ tarı 775, 1758

g.+ tarıbız 1557

[4]

g.+ hınıñ 609

g.+ larında 1352, 1361

g.+ larınıñ 1104

g.+ sı 1712

[7]

gubërnator: *Rus.* Vali.

g. 617, 622, 1208, 1570

g.+ ı 609

[5]

Ğ ğ

ğ.+ lerë 388, 1117

ğ.+ lerzë 1179

ğ.+ lerzëñ 1183

[9]

ğajiz: *Ar.* Aciz, güçsüz, mahrum.

ğ. 1396

[1]

ğakıl: *Ar.* Akıl.

ğ.+ larıñız 1693

[1]

ğalem: *bk.* ğelem.

ğ.+ dëñ 1517

[1]
ğalim: *Ar.* Alim, uzman, bilgi sahibi.

ğ. 344
ğ.+ dar 1610
ğ.+ ler 1623
ğ.+ niñ 1675

ğarizname: Bildiri, tebliğ, deklarasyon.

ğ.+ ler 1362

[1]

ğasker: *bk.* ğesker.

ğ.+ zersë 1081

[1]

ğavğala -: Kavga çıkarmak, bağırarak çağırarak.

ğ.- p 1541

[1]

ğeyrë: *Ar.* Başka, ayrı.

ğ.+ lerëmëz 1626

[1]

ğazap: *Ar.* Azap, cefa, eza, eziyet.

ğ. 1721

ğ.+ niñ 1721

[2]

ğazaplan-: Sinirlenmek, öfkelenmek.

ğ.- ğan 1726

[1]

ğedël: Adil.

ğ. 1751

ğ.+ dër 1647, 1729

[3]

ğ.+ darı 1946

ğ. + ë 342

ğedëllëk: Adillik.

ğ.+ ten 1729

[1]

ğejep: *Ar.* Şaşkınlık verici, hayret verici.

ğ. 655, 710, 1138, 1215,

1577

[5]

ğëjephën-: Acayip gibi görmek, garipselemek.

ğ.- ëv 1023

ğ.- ëp 920

ğ.- ërlëk

[3]

ğejepen: Alışılmışın dışında görmek, şaşırarak, acayip bulmak.

ğ.1060

ğ.- ërlëk 578

[2]

ğejependër-: Alışılmışın dışında görmek, şaşırtmak, şaşırtıcı buldurmak.

ğ.- e 619

[1]

ğelem: *Ar.* Alem, cihan.

ğ.+ i 740

[1]
ġelemet: *Ar.* Alamet, iz, işaret.
ğ. 307, 383, 460, 466, 823

[6]
ġemel: *Ar.* İş, hizmet; amaç, gaye.
ğ. 1067
ğ.+ de 1236, 1384, 1407
ğ.+ ge 8 , 1240

[6]
ġenimēt: *Ar.* Ganimet, bulunan şey, buluntu; yağma edilerek alınan şey.
ğ. 1221

[1]
ġereset: *Ar.* Fırtına, kasırğa.
ğ. 426

[1]
ġeresetlġerek: Daha hareketli.
ğ. 786

[1]
ġeresetlġ: Fırtınalı, rüzgârlı.
ğ. 847

[1]
ġerlġk: Namus, utanma sıkılma duygusu.
ğ.+ ġ 403

[1]
ġerlen -: *Ar.* etmek, utanmak; uslanmak.
ğ.- ġp 420

[1]
ġesker : *Ar.* Asker.
ğ. 388, 405, 448, 453, 477, 681, 725, 882, 883, 953, 958, 976,

977, 1 1, 1007, 1012, 1073, 1079, 1094, 1220
ğ.+ ġ 359, 369, 423, 433, 641, 907, 980, 1051, 1076, 1081, 1108, 1111, 1112, 1113, 1117, 1125, 1135
ğ.+ ġn 361, 396, 403, 418, 419, 457, 908, 1099
ğ.+ ġndġ 1087
ğ.+ ġne 441, 1122
ğ.+ ġnen 730
ğ.+ ġneġ 436, 1167
ğ.+ ge 994
ğ.+ zġ 467, 1074, 1078
ğ.+ zer 1109
ğ.+ zerġ 847, 1028, 1119, 1174, 1241
ğ.+ zerġne 751
ğ.+ zerġne 401
ğ.+ zerġneġ 1071, 1128, 1498, 1636
ğ.+ zerzġne 1493
[68]
ġeyġp: *Ar.* Yakışık almayan, edebe sıġmayan hareket, ayıp; günah, suç.
ğ.+ ġn 632
[1]
ġeyġp: *Ar.* Yakışık almayan edebe sıġmayan hareket, ayıp; günah, suç.
ğ. 267, 268, 702, 720
ğ. bula 1919
ğ.+ ġn 632
ğ.+ terġġzge 617

[7]

ġeyġplġ: Ayıp yapan , yakışıksız
harekette bulunan, suçlu.

ġ. 1724, 1776

ġ.+ lerġn 603

ġ.+ lerzġ 635

[4]

ġeyġplen -: Ayıplanmak, ayıp
görölmek, suçlanmak.

ġ.- gen 602

[1]

ġeyet: Ar.Gayet, çok, sınırsız, pek.

ġ. 597, 1002, 1320, 1585,

1626

[5]

ġeyret: Ar.Güç, kuvvet, gayret,
derman.

ġ. 154, 1331, 1746

ġ.+ ġn 1199

ġ.+ te 256

[5]

ġeyretlġ: Dermanlı, güçlü,
kuvvetli, gayretli.

ġ. 492, 517, 521, 899, 1012

ġ.+ hġ 149

[6]

ġeyyer: Ar.Gayretli, yiġit,
çalışkan.

ġ. 584

[1]

ġeyyerlen -: Gayretlenmek,
güçlenmek, kuvvetlenmek.

ġ.- ġp 1343

[1]

ġezġl: Ar.Dürüstlükten yana, adil.

ġ. 1725

[1]

ġezġllġk: Adillik.

ġ. 1369, 1597

[2]

ġezet: Ar.Âdet; kişinin karakter
özelliġi, tavır, davranış.

ġ. 192

ġ.+ ġn 1901

ġ.+ i 1936

ġ.+ ke 1144

ġ.+ te 325, 1154

ġ.+ ten 576

[7]

ġezette: Eski hayatta, kural olarak,
çoġu zaman.

ġ. 661

[1]

ġezettegġ: Her zamanki, alışıldığı
gibi.

ġ.+ se 132

[1]

ġeziz: Ar.Aziz, kıymetli, kutsal,
mukaddes.

ġ. 1920

[1]

ġına: dek, kadar, da/de küçöltme
anlamı katar.

ġ. 4, 44, 84, 97, 111, 126,

131, 135, 196, 248, 256, 266, 278,

320, 338, 357, 443, 451, 486, 508,
588, 633, 658, 666, 693, 749, 764,
766, 773, 776, 786, 808, 827, 841,
888, 944, 945, 958, 1013, 1051,
1065, 1081, 1086, 1136, 1139,
1162, 1247, 1249, 1258, 1317,
1349, 1383, 1531, 1587, 1590,
1602, 1605, 1606, 1737, 1789,
1848, 1915

[62]

ġibaret: *Ar.* İbareti.

ġ. 798, 1585

[2]

ġibret: *Far.* İbret.

ġ. 1607

ġ.+ ler 1624

[2]

ġibretl : İbretli.

ġ. 218, 592, 1154, 1226,

1603, 1790, 1935

[7]

ġil m: *Ar.* İlim, bilim.

ġ. 579

[1]

ġil ml k: Okumuşluk, âlimlik.

ġ.+ te 1354

[1]

ġille: *Ar.* Ağrı, hastalık.

ġ. 1783, 1823

[2]

ġisyansı: İsyancı.

ġ. 1726

[1]

ġizzet: *Ar.* Hürmet, kıymet,
derece, izzet.

ġ. 1740

[1]

ġizzetl : İzzetli, kadirli, kıymetli.

ġ. 935, 1725

[2]

ġoman: *Far.* Şüphe.

ġ. 1579

[1]

ġorur: *Ar.* Kendini bilerek iş
yapan, kendine kötü söz ettirmeyen ,
gururlu, onurlu.

ġ. 1023

[1]

ġorurluk: Gururluluk, onurluluk.

ġ.+ ıbiz 594

[1]

ġ m men: *Ar.* Genellikle,
umumen.

ġ. 1270

[1]

ġ rbet: *Ar.* Gurbet, yad, el.

ġ.+ te 964

[1]

ġ rbetl k: Gurbetlik.

ġ.+ te 1746

[1]

ġramota: *Rus.* Belge, doküman,
resmi mektup.

ġ.+ hı ala 776

[1]

ġ m r: *Ar.*  m r, hayat, yaşam.

ğ. 46, 383, 592, 1360,
1475, 1811

ğ.+ ě 58, 1855, 1881, 1933

ğ.+ ěn 1158, 1788

[12]

ğümërkey: Ömürçük.

ğ.+ ěneň 1806

[1]

H h

habağ: Ders; ibretlik tecrübe.

h. 1331

h. 1349

[2]

haban: Saban.

h. 1798, 1804, 1954

[3]

haba-turhığ: Deri tulum.

h.+ tarğa 72

[1]

hağala -: Gözetmek, gözetlemek.

h.- p 1883

h.- y 1883

[2]

hağay -: Kulaklarını dikmek,
kulak kabartmak; dikkatini çekmek,
dikkatini vermek.

h.- ıp 1857

[1]

hağın -: Özlemek, hasret çekmek;
özlemle yad etmek.

h.- ıp 1806

[1]

hağışlan -: Özlemek, hasret
çekmek.

h.- ıp 247

[1]

hağışlı: Özlemlı, hasretli; kederli.

h. 240, 250

[2]

hağızaktay: Eşek arısı gibi.

h. 472

[1]

hağ: Duyarlı, hassas, sezgisi
güçlü.

h. 1570, 1575, 1823, 1921

h.+ larğa 1158

h.+ ta 1825

[6]

hağallı: Sakallı.

h. 922, 1017

[2]

hağal-mıyık: Sakal bıyık.

h.+ tarı 199

[1]

hağla -: Korumak, zarar karşı
emniyetli bir yerde tutmak.

h.- gan 586

h.- gınday 22

h.- p 372, 853, 1573

h.- p çala 1207
h.- ra 1614, 1943
h.- va 1952
h.- y 279

[10]

haqlan -: 1.Korunmak, kendini korumak, sakınmak.

[2]

haqlıq: Uyanıklık, teyakkuz, ihtiyat, sakınma.

h. 1576

[1]

haqsı: Beki, muhafız, nöbetçi.

h. 825, 1306, 1883

h.+ hı 1737, 1738

h.+ lar 328

[6]

haqsı-bağavıl: T.+ Moğ.
Muhafaza eden, koruyan.

h.+ darzan 1297

[1]

haqsılıq: Tutumluluk, tasarruf, ekonomi.

h.+ ı 1705

[1]

hal -: 1.Koymak, yerleştirmek.

h. 896, 1552

h.- a 1826

h.- alar 1364

h.- ған 971, 1067, 1827

h.- ғандар 544

h.- ғас 555

h.- a 1737, 1739

h.- ған 511, 1247

h.- ıp 973, 1315, 1559,
1769, 1774

2. Tutumlu kullanmak.

h.- ғız 807

h.- ıғız 397

h.- ıp 42, 55, 454, 547, 690,
871, 878, 930, 1362, 1383

h.- ırға 270, 301, 603

h.- ırlıq 154

h.- ıvға 1253

h.- may 1147

2. Bina etmek, kurmak, inşa etmek.

h.- ғандар 315

[27]

hal: Sal.

h.+ ına 1335

[1]

halam: Saman, ot.

h.+ ın 807

[1]

haldat: Rus.Asker.

h.+ tar 601

h.+ tarı 1007

[2]

haldat-haqsı: Asker.

h.+ sınñ 1306

[1]

haldır -: Koydurmak,
yerleştirmek.

h.- a 795, 818, 1914

h.- ırğa 812

h.- ırğa 85, 87, 351, 361,

1916

h.- ıv 801

[10]

haldırma-: Koydurmamak,
yerleştirmemek.

h.- y 1938

[1]

haldırt -: Koydurtmak,
yerleştirtmek.

h.- ırğa 91

h.- ıvın 65

[2]

halın -: İnşa edilmek,
yerleştirilmek.

h.- ğan 22, 330, 358

h.- ha 76

h.- ıp 471, 1801

h.- ır 92, 323

[8]

halış -: Davranmak.

h.- alar 1497

[1]

halıv: Salgın hastalık; bulaşıcı
hastalık.

h.+ ına 873

h.+ zı 819

[2]

halkın: Serin, soĝumuř; soĝuk.

h. 3 , 534, 1084, 1303

[4]

halmaķ: K¼c¼k fakat aĝır.

h. 137, 249, 862, 945

[4]

halmaķla -: Yavaş ve d¼zg¼n
hareket etmek.

h.- p 53

[1]

hamaķla -: Őiirsel olarak
s¼ylemek, Őiirsel ve naĝmeli okumak.

h.- bıraķ 221

h.- p 238

[2]

haman: *Far*.Daima, s¼rekli, hep.

h. 844, 1332, 1954

[3]

hamar: Kulplu aĝaķ kap.

h. 648

[1]

han: 1.Saygı, itibar; kıymet.

h. 9

2. Sayı; miktar, hacim.

h.1138

[2]

hanat: Senat¼r; vezir.

h.+ tarı 483

[1]

hanat-haldat: Vezir, asker
bařlıĝı.

h.+ tarı 605

[1]

han-batşa: Hükümdar, padişah.

h. 1238

h.+ lar 1238

[2]

handık: Ar. Sandık; kutu.

h. 209

[1]

hanhız: Sayısız, hesapsız; çok.

h. 290, 453, 535, 703

[4]

hanıl -: Sanılmak, tahmin edilmek.

h.- ır 723

[1]

hanlı: Hükümdarlı.

h. 967

[1]

hanlık: Hanlık, hükümdarlık.

h. 963, 964, 1262

h.+ ı 1224

h.+ ın 540

h.+ ına 526, 528

h.+ ınıñ 1210

h.+ tarğa 525

[9]

han-soltan: Han, sultan.

h. 989

[1]

han-tayşı: Han ismi.

h.+ ları 590

[1]

han-tömer: Binbaşı.

h.+ derzēñ 524

[1]

hanuz: Far.Daima, sürekli.

h. 1430, 1693

h. + da 1751

[3]

haplı: Saplı, kabzalı, kulplu, tutamaklı.

h. 157, 1373

[2]

har: Nağmeli şiir şeklinde okunan türkü, şarkı.

h. 547, 965

[2]

haraba: Ar.Harabe, yıkık, viran.

h. 335, 390, 482

[3]

harakter: Rus.Karakter, yaratılış.

h.+ ın 1271

h.+ ında 1446

[2]

haraktēstika: Rus. Niteleme, vasıflandırma, tasvir etme.

h. 1656

[1]

harakterlı: Nitelikli, vasıflı; karakterli.

h. 1589, 1593, 1761

[3]

haranay -: Açgözlülük etmek, cimrilik göstermek, cimri olmak, cimrice davranmak.

h.- a 662

[1]

haray: *Far.Saray.*

h.+ ı 1297

h.+ zarında 1739

[2]

harayta-köyegë: Çelikten yapılmış kıyafet.

h.+ hë 1101

[1]

harğay -: Sararmak, sarı renge dönmek.

h.- a 962

[1]

harı: Sarı, sarı renk.

h.+ hınan 461

[1]

harıq: Koyun.

h. 85

[1]

harq -: Günün geceye dönmesi, günün batması.

h.- ıvğa 446

h.- kıan 187

h.- kıağa 1

[1]

haşıq: Sası, kötü kokulu.

h. 1303

[1]

hat -: Satmak.

h.- ıp alırğa 1365

h.- kıandar 379

h.- maş 634

[3]

hatlıq: Satılık.

h. 636, 808, 886, 1032, 1044, 1052

[6]

hatta: *Ar.Daima*, her zaman.

h. 180, 286, 474, 579, 585, 646, 654, 830, 1085, 1210, 1334, 1599, 1615, 1687, 1819, 1920

[16]

hav -: Sağmak.

h.- ğanı 189

[1]

hav: Sağ, sağlıklı.

h. 1101

[1]

hava: *Ar.Hava.*

h. 1340, 1629, 1719

[3]

havmal: Yeni sağılmış kıımız, taze kıımız.

h. 215

[1]

hay: Daracık, küçük.

h. 506, 910

[2]

hayın: İsimlerden ve -gan ekli fillerden sonra “her” anlamını bildiren edat.

h. 614, 661

[2]

hayla -: Seçmek, tercih etmek.

h.- p 730, 808

h.- vsı 1829

h.- y 92
[4]
haylan -: Seçilmek, tercih edilmek.
h.- mış 433
[1]
hayraş -: Ötüşmek.
h.- ıvın 253
[1]
hayt: Birinin kaçıp gittiği görüldüğünde söylenir.
h. 112
[1]
hayzağ: Damızlık at.
h. 1833, 1839, 1840
[3]
hayzağlı: Damızlık.
h. 1863
[1]
hb: vb.
h. 894, 1169, 1239, 1597
[4]
helek: *Ar.*
helek bul-: Yok olmak, helak olmak. h. 483, 1169, 13 , 1886, 1792, 1938
[7]
heleket: *Ar.* Helak olma; felaket; büyük katliam.
h.+ ke 1160
[1]

helet: *Ar.* Halet, yetenek, kabiliyet.
h. 1059
h.+ ě 576, 1707
[3]
heletlĕk: Yeteneklilik, kabiliyetlilik, haletlilik.
h.+ terĕn 1060
[1]
helhĕzlen -: Hâlsizlenmek, güçsüzlenmek, kuvvetsizlenmek.
h.- ěp 525, 852
[2]
hĕlk -: Silmek, sallanmak, hareket etmek.
h.- ěp 140
[1]
hĕlkĕt -: Hareketlendirmek, kımıldatmak, titretmek.
h.- ěp 1805
[1]
hĕlmekle-yüneltle-: Elle tartmak.
h.- y 411
[1]
hĕlte -: 1. Çekip almak.
h.- yĕm 144
2. Vurma, çarpma.
h.- he 1018
[2]
hem: *Far.* Ve.
h. 576, 577, 588, 589, 590, 592, 593, 598, 603, 612, 614, 616, 621, 628, 638, 640, 641, 643, 651,

654, 655, 657, 659, 660, 663, 672,
673, 697, 698, 7 , 703, 705, 707,
709, 718, 727, 736, 742, 743, 748,
753, 757, 761, 766, 767, 799, 809,
828, 842, 849, 857, 858, 861, 895,
912, 913, 919, 925, 936, 943, 945,
1002, 1008, 1009, 1011, 1012,
1015, 1023, 1025, 1029, 1031,
1033, 1049, 1056, 1059, 1060,
1061, 1065, 1068, 1084, 1088,
1133, 1150, 1157, 1160, 1161,
1172, 1188, 1193, 1205, 1207,
1211, 1214, 1215, 1219, 1226,
1228, 1233, 1235, 1237, 1240,
1248, 1252, 1282, 1287, 1290,
1297, 1303, 1311, 1318, 1321,
1327, 1328, 1337, 1342, 1346,
1351, 1352, 1360, 1361, 1364,
1384, 1388, 1391, 1395, 1401,
1407, 1423, 1435, 1449, 1458,
1459, 1466, 1467, 1470, 1473,
1477, 1499, 15 , 1502, 1516, 1520,
1534, 1553, 1563, 1564, 1566,
1572, 1573, 1595, 1597, 1603,
1606, 1608, 1610, 1611, 1612,
1619, 1622, 1624, 1626, 1631,
1633, 1641, 1664, 1668, 1676,
1704, 1706, 1709, 1725, 1726,
1736, 1742, 1745, 1752, 1761,
1773, 1776, 1781, 1786, 1788,
1823, 1935

[197]

hemme: *Far.*Bütün, herkes,
tamamı.

h. 981, 985

h.+ bĕzzĕ 881

h.+ gĕzĕñ 264

h.+ gĕzge 56

h.+ hĕ 947

h.+ hĕne 1520

[7]

henek: Yaba.

h. 502

[1]

hĕner: *Far.* Sanat, zanaat, meslek.

h. 258

[1]

hĕñk:

hĕñk it-: Ortaya çıkmak.

h. 140

[1]

hĕpĕr -: Sŭpŭrmek, ĕöp
temizlemek.

h.- ĕp 625

[1]

her: *Far.* Her, hepsi, bŭtŭnŭ, hep.

h. 14, 20, 22, 30, 107, 124,

125, 259, 592, 620, 657, 778, 780,

872, 906, 1152, 1399, 1404, 1435,

1523, 1599, 1629, 1648, 1711,

1737, 1781, 1825, 1860

[28]

hĕrey -: Dikleſip kalkmak, dŭz
hâlde yukarı doğru kalkmak.

h.- ěp 18 , 19
[2]
hěreyěš -: Kalkışmak.
h.- ěp 426
[1]
hermes: Arayış.
h.+ tĕre 1914
[1]
heves: Ar.Hevesli, heveskâr,
arzulu; iştahlı.
h. 202
[1]
hevesker: Hevesli, heveskâr,
arzulu; iştahlı.
h. 666
h.+ zer 177
[2]
hevrĕk: Genç damızlık aygır.
h.+ ter 1861
[1]
heybet: Ar.Birlik, örgüt; topluluk.
h. 216
[1]
hĕz: Siz.
h. 269, 620, 956, 1505
h.+ ge 267, 902, 1504
h.+ zĕ 385, 624, 937, 1503,
1516, 1565, 1567
h.+ zĕkĕ 501
h.+ zen 1505
h.+ zĕñ 264, 498, 617,
1558, 1566
[22]

hibay: Ata binmiş atlı.
h. 598, 1554
[2]
hibaylı: bk. *hibay*
h. 408, 733, 920, 1503,
1573, 1925
h.+ ğa 1018
h.+ hı 918, 994, 1172
h.+ lar 434, 438, 448, 1506
h.+ ları 108, 433, 1012,
1038
h.+ ların 423, 734
h.+ larzan 1511
h.+ larzıñ 1036, 1037
h.+ nan 1128
[24]
hıkta -: Yakınarak, üzülererek
sessizce ağlamak.
h.- v 607
[1]
hıltav: Bahane, sebep; vesile.
h.+ ı 1406
[1]
hımağırak: Daha benzer.
h. 1588
[1]
hımağ: Gibi, benzer.
h. 112, 181, 599, 655, 848,
1019, 1603, 1918
[8]
hın-: Kırılmak, parçalara ayrılmak
(sert nesnelere için).
h.- ğan 399

h.- ıp 1927
h.- ır 401
[3]
hınal -: Sınanmak, denenmek,
tecrübe edilmek.
h.- a 1042
h.- ğan 107
h.- ır 107
[3]
hıñar: Çift olan şeylerden birisi,
tek.
h. 1928
[1]
hınaş -: Karşılıklı denemek,
birbirlerini denemek, sınamak.
h.- alar 1381
[1]
hınavlı: İnceler gibi bakılan,
incelermiş gibi bakılan.
h. 499
[1]
hındır -: 1. Kırmak, yarmak.
h.- ğas 1927
h.- ıp 1932
2. İtaat ettirmek, boyun eğdirmek.
h.- ıp 1150
[3]
hınsı: İleri görüşlü kimse,
olacakları tecrübesiyle önceden tahmin
eden kimse, akıl hocası.
h.+ lar 113, 169
[2]

hırgavıl: Bayrak vs. asmak için
dikilen uzun ve ince direk.

h.+ ğa 175
[1]

hırık -: Sığınmak.

h.-a 1896
[1]

hırla -: Oyuklar yapmak,
nakışlarla bezemek, oya işlemek.

h.- p 159
[1]

hırlık -: Sığınmak.

h.- ıp 1909
[1]

hırt: Sırt.

h. 1843
h.+ ka 1916

h.+ ta 161
h.+ tan 434, 442

[5]

hırt-kabırğa: Sırt, kaburga.

h.+ ların 1907
[1]

hırtlı: Sırtlı.

h. 1833, 1944
[2]

hıt -: Sıkma, ezmek, basmak.

h.- a 467
[1]

hıv: Nehir, göl, deniz.

h. 101, 319, 325, 348, 358,
360, 455, 1910

h.+ ğa 361
h.+ ı 9, 287, 299, 549, 564,
1133, 1243, 1739
h.+ lar 9
h.+ zan 774
h.+ zarı 546
[21]
hıvım-: Susama, su içme isteği.
h.+ ımdı 1748
[1]
hıvık: Soğuk, soğumuş.
h.+ ka 1950
h.+ tan 1534
[2]
hıvıv: Su alan yer, sulak yer.
h.+ zar 1859
[1]
hıvı: Sulu, suyu olan.
h. 326
[1]
hıy: İkramlık hazırlanan yiyecek
içecek.
h. 860
h.+ zıñ 102
[2]
hıy-hörmet: İkramlık yiyecek ve
içecek.
h. 821, 968
h.+ ke 188
h.+ tē 201
[5]
hıym -: 1. Sığınmak.

h.- ıp 855
2. Yardım bekleyerek yakınmak,
sızlanmak.
h.- ıv 87
[2]
hıyr: İnek, sığır.
h. 1188
[1]
hız-: Kaçmak, savaşmak.
h.- maqsı 750
[1]
hızat: Şerit, çizgi, iz; hat.
h.+ tarın 1641
[1]
hızır -: Sıyırmak, soymak,
yüzmek.
h.- ıp 1907
[1]
hızıv: Kaçmak, sıvışmak.
h.+ ın 1037
[1]
hızma: Art kısmına kuş tüyü
takılarak yapılan ok.
h. 1120
[1]
hızır -: Çalgıyı, türküyü ustaca
icra etmek.
h.- ıp 219
[1]
hibël -: Serpilmek, yayılmak,
saçılmak, dağılmak.
h.- ganderēn 456
[1]

hiç: *Far.*Hiç, kat'iyen, asla.

h. 1647, 1683, 1698

[3]

hiğēz: Sekiz.

h. 346, 348, 645, 733

[4]

hiğēz-tuğız: Sekiz dokuz.

h. 784

[1]

hikēle: Süslü.

h. 857

[1]

hikēr -: Sıçramak, hoplamak,
zıplamak.

h.- ěp 1553

[1]

hikhēn: Seksen.

h. 96

[1]

hil: Gürültüsüz patırtısız; sessiz;
sakin.

h. 1099, 1829

h. alıp 785

[3]

hilavķın: Uzun.

h. 1881

[1]

hilērek: Daha sessiz, daha sakın.

h. 302, 1817

[2]

hil-mul: Çok sessiz, sakın

h. 1877

[1]

hin: Sen.

h. 1425, 1518, 1556

h.+ e 1426, 1430, 1432

h.+ ě 251

h.+ ěň 1394

h.+ ikenhěň 1556

[9]

hirek: Seyrek, ender, nadir.

h. 306

[1]

hireklen-: Seyrelmek,
seyrekleşmek.

h.- ěvėn 1037

[1]

hirek-mirek: Çok seyrek, çok
nadir.

h. 435

[1]

his: *Far.*Hiç, hiçbir şekilde.

h. 126, 174, 194, 213, 265,

486, 701, 710, 732, 764, 860,

1207, 1215, 1392, 1420, 1504,

1522, 1563, 1733, 1926

[22]

hiž -: Sezmek, hissetmek, duymak,
fark etmek.

h.- eler 1494

[1]

hiželme -: Sezilmemek, fark
edilmemek, hissedilmemek.

h.- y 82
[1]
hiz̄en -: Birisinin niyetini önceden sezmek, sırrını anlamak, sezinlemek.
h.- gen 1512
[1]
hoğon -: Elden yemek, eldekini ağzıyla kapmak.
h.- ğandar 1885
[1]
hoqlan-: Büyülenmek, hayran kalmak.
h.- ırlık 1060
[1]
honol -: Gerinmek, uzanmak, çekilmek, yayılmak.
h.- op 165, 311
[2]
honoloboraq: Daha da uzanarak.
h. 70
[1]
hontor: Biçimsiz uzun ayaklı, biçimsiz uzun boylu.
h. 143
[1]
hora -: Sormak.
h.- ğan 269
h.- ha 1549
h.- p 1305, 1464, 1539,
1724
h.- p ala 385
h.- rğa 65, 727
h.- v 85, 499

h.- v alıv 1762
h.- y 1430, 1775
h.- ybız 940
[15]
horaş -: Karşılıklı hâl hatır sormak.
h.- a 1390, 1547
h.- ıp 32, 1389, 1529, 1537
h.- ıv 1410, 1419
[8]
horav: Soru, sual.
h.+ zı 91
[1]
hornay: İnce uzun olmak.
h. 495
[1]
höjüm: Ar.Hücum, saldırı.
h. 365, 451, 753, 813,
1469, 1844
h.+ ěn 1167, 1873
h.+ ge 447
h. iteler 1453
h. itken 93
h. kılrğa 1397
h. kılvısı 825
[13]
hölök: Sülük.
h. 111
[1]
höner: Far.Sanat, zanaat, meslek.
h. 263
h.+ zerzë 373
[2]

höner-kesëp: Sanat-ticaret.
h.- 382
[1]

hönersëlëk: Sanatçılık,
zanaatkârlık.
h. 488
[1]

höngö: Süngü, mızrak.
h. 19, 184, 330, 409, 422,
428, 1120, 1884
h.+ ge 439
h.+ ler 425, 427
h.+ lerën 415
h.+ nen 643
[13]

höngölö: Süngülü, mızraklı.
h. 11
[1]

hör -: Kovmak, sürmek.
h.- gende 1360
h.- öp 603, 1798
[3]

höre: Kere, kez, defa.
h.- y 1552
[1]

hören: Halkı çağırarak için atılan
nara, bağırarak halkı davet etme.
h. 427, 1067
h.+ ë 1029
h.+ ge 990
[4]

hörgön: Sürgün, sürgün cezası.
h. 873, 1187

h.+ ge 1144, 1289, 1328
h.+ önen 1290
[6]

hörlök -: Hata etmek.
h.- öp 1847
[1]

hörolös: Sürgün ediliş, kovuluş.
h.+ ön 1614
[1]

hörontö: Sürülüp ekilmiş.
h.+ ge 1816
[1]

höy -: Sevmek, beğenmek.
h.- erge 455
[1]

höyek: Kemik.
h. 157
h.+ gë 246, 1586
h.+ ke 1535
h.+ ter 622
h.+ terë 1800
[6]

höyeklë: Kemikli.
h. 175, 1429
[2]

höyle -: Söylemek, konuşmak,
demek.
h.- deler 1639
h.- ehë 42
h.- gen 585, 1936
h.- genden 285

h.- gender 518
h.- genderěn 1809
h.- geně 342
h.- geněbězse 899
h.- ges 90
h.- mey 1465
h.- p 248, 277, 570, 627,
1568, 1585, 1602, 1613
h.- p tora 675
h.- r 273, 280, 613
h.- rge 53, 455, 945, 1820
h.- vė 274, 1033, 1640
h.- vėne 862
h.- vėnen 497, 960
h.- y 876, 912, 1322, 1659
[36]
hölegenserek: Söylenince.
h. 1031
[1]
höleş -: Karşılıklı anlatmak,
karşılıklı bildirmek.
h.- e 768
h.- ěn 1588
h.- ěr 55
h.- ěrge 1791
h.- ěrler 953
h.- kenden 936
[6]
höleşkěl -: Aralarında konuşmak.
h.- ep 32
[1]

höleme-: Söylememek,
konuşmamak, dememek.
h.- y 1465
[1]
höyöpdör-: Beğenmek.
h.- he 825
[1]
höyre -: Ayak sürmek.
h.- rge 455
[1]
höyreş -: Sürmek.
h.- ken 1799
[1]
höyretěl -: Sürükletilmek,
süründürülmek.
h.- ěp 461
[1]
höz -: Süzmek.
h.- öp 611
[1]
hözek: Eğik, yatay, meyilli; çok
dik olmayan, eğimi çok fazla olmayan.
h. 4, 6
[2]
hözeklen-: Eğilmek, yataylaşmak,
meyillenmek.
h.- ěp 121
[1]
hözönte: Netice, sonuç.
h. 631, 1915
h.+ ler 1951
h. ně 625
[4]

huġar -: Sulamak, suya götürüp içirmek (hayvan için).

h.- ırġa 1915

h.- ıvġa 1830

[2]

huġıl -: Vurulmak, çarpılmak.

h.- a 1906

h.- ıp 5

[2]

huġım: Kesimlik besi hayvanı.

h. 1817

h.+ ın 1885

[2]

huġıř -: Savaşmak, çarpışmak.

h.- ıp 439, 1051, 1147,
1183

h.- ır 329

h.- ıvzarına 1166

[6]

huġıř: Savaş.

h. 1119, 1124, 1126, 1130,
1132, 1397

h.+ ı 1166

h.+ ın 1438

h.+ ıvzarına 1121

h.+ ta 1132

h.+ tar 1177

h.+ tarın 1270

h.+ tarında 1202

h.+ tarza 1135

[14]

huġıřsı : Savaşçı.

h.+ hı 1136, 1137

[2]

huġ -: 1. Sertçe vurmak, itip kakmak.

h.- ıp 311

h.- ıp almay 183

h.- ıvsı 1288

2. Özel bir şekil vermek, damga basmak.

h.- kıandar 565

[4]

hul: Sol, sol taraf.

h. 210, 926, 1907

[3]

hulış: Soluk, nefes, soluma.

h.+ tarına 439

[1]

hum: Yüz tenge değerindeki para birimi, sum.

h. 1559, 1565

[2]

huñ: Sonra, geç, daha sonra.

h. 89, 148, 219, 239, 272,
340, 356, 394, 433, 487, 513, 541,
602, 735, 748, 785, 851, 884, 895,
933, 936, 1015, 1024, 1069, 1302,
1330, 1343, 1434, 1471, 1539,
1757, 1771, 1909

h.+ ı 1811

h.+ ınan 577, 1185, 1380

[37]

hunar: Av.

h. 179, 283, 308, 312, 319,
1334

h.+ ġa 178

[7]

hunarsı: Avcı.

h.+ ları 182

[1]

huñğı: Sonuncu.

h. 438, 566, 1165, 1251,
1258, 1301, 1310, 1542, 1797,
1806, 1811, 1832, 1886, 1887,
1932, 1935, 1937, 1953, 1955

h.+ hın 1463

h.+ hınıñ 1740

[22]

huñğıhılr: En değersiz, en altta,
düzeysiz.

h. 1332

[1]

huñıraç: Daha sonra.

h. 493

[1]

hurnaç: Çiçeklerden bal
toplamayıp kovandaki balı yiyen hırsız
arı.

h. 536

[1]

huşar: Ağaç sansarı, zerdava.

h. 309, 545

h.+ zarı 47

[3]

huy -: Boğaz kesip kan akıtmak.

h.- ğanıbız 1507

h.- ıp 1501

h.- zığız 1505

[3]

huz -: Çekerek, genişleterek uzun
hâle getirmek, uzatmak; yaymak,
doğrultmak.

h.- ıp 70

h.- ıvzıñ 1089

[2]

huzıl -: 1. Bir yere uzanmak,
uzanıp yatmak.

h.- a 1126

h.- ğan 784

2. Vakit bakımından uzamak,
süresi uzamak, bir süre devam etmek.

h.- ğan 1125

h.- ğandır 887

[4]

hüğe-hüğe: Söve söve.

h. 623

[1]

hündër-: Söndürmek.

h.- e almay 1199

[1]

hür -: Duygu, coşku, heyecan gibi
hisleri yitirmek, söndürmek.

h.- ğp 885

[1]

hürël -: Yavaşlamak, dinmek.

h.- ğrge 174

[1]

hürëlänkër -: Sönmek, dinmek.

h.- ep 784

[1]

hüz: Söz, kelime.

h. 39, 52, 57, 84, 90, 95,
249, 275, 573, 578, 669, 756, 802,
896, 934, 1281, 1284, 1379, 1395,
1655

h.+ ě 169, 1563, 1727

h.+ ěm 80, 385, 668

h.+ ěn 75, 81, 83, 262, 386,
506, 616, 629, 829, 880, 910, 942,
1027, 1032

h.+ ěň 38

h.+ ěne 1458

h.+ ěnen 322

h.+ ge 869

h.+ zě 613, 875, 1030, 1759

h.+ zěň 50

h.+ zer 623

h.+ zerě 342, 1705, 1735

h.+ zerěběz 43

h.+ zerěgězzě 1568

h.+ zerēm 1760, 1763

h.+ zerěn 218, 932, 1035

h.+ zerēnen 1727

h.+ zerzě 69, 909

[63]

hüz-fěkěr: Söz fikir.

h. 106

[1]

hüzme-hüz: Doğrudan anlatarak,
birebir anlatıp , yazılanı veya söyleneni
hiç değiştirmeden.

h. 342, 1672

[2]

hüz-sesenlěk: Söz ustalęı.

h. 1044

[1]

Ĥ ĥ

ĥafiz: Ar.Hafız.

ĥ. 582, 1058

[2]

ĥaęıraq: Daha doğru.

ĥ. 1385

[1]

ĥain: Ar.İhanet eden, hain.

ĥ.+ darsa 1260

[1]

ĥainlık: Hainlik, ihanet.

ĥ. 639

ĥ.+ ı 639

[2]

ĥaj: Ar.Hac.

ĥ.+ da 581

ĥ. kıl-: hac yapmak, hacca
gitmek.

ĥ. -dızı 949

[2]

ĥaji: Ar.Hacı.

ĥ. 769, 1059

ĥ.+ ğa 931

h.+ zar 1427

[4]

hajılık: Hacılık.

h.+ ı 1057

h.+ ın 912

[2]

hak: Ar. Doğru, dürüst, gerçek.

h. 54, 229, 1582, 1688

h.+ dır 1702

h.+ ta 65, 1365

h.+ tı 876

[8]

hakına: İçin.

h. 1393

[1]

hakında: Hakkında, üzerinde.

h. 39,193, 337, 519, 573,
585, 671, 768, 799, 805, 1216,
1258, 1377, 1378, 1389, 1401,
1786

[17]

hakındağı: Hakkındaki.

h.+ hı 668

[1]

hakim: Ar. Hâkim, hükmeden.

h.+ darı 1734

[1]

hakimlik: Üstünlük, hâkimiyet.

h. 669

h.+ tarın 491

[2]

haklı: Haklı, doğru olan.

h. 1316

[1]

halayık: Ar. Halk.

h.+ ı

h.+ lar 1699

h.+ larğa 1663

h.+ larımız 1625

h.+ larına 1712

h.+ larını 1483, 1699

h.+ tar 292, 531, 533, 1566

h.+ tarıgız 1391

h.+ tarın 54

h.+ tarına 66

h.+ tarınıñ 61

[15]

halayıktay: Halk gibi.

h. 558

[1]

helbuki: Hâlbuki, ama, fakat,
lakin, gerçekte, aslında.

h. 947

[1]

halık: Ar. Halk, millet; topluluk.

h. 34, 108, 122, 253, 312,
313, 346, 584, 598, 599, 605, 641,
665, 708, 834, 843, 990, 1012,
1015, 1029, 1040, 1046, 1061,
1106, 1146, 1152, 1331, 1335,
1376, 1377, 1386, 1387, 1444,
1446, 1469, 1481, 1486, 1551,
1588, 1643, 1645, 1681, 1815

h.+ dan 1699
h.+ ı 100 , 858, 1517, 1637,
1638, 1679, 1696
h.+ ımız 1697
h.+ ın 361, 418, 849, 1116
h.+ iniñ 97, 333, 672, 1198
h.+ ka 639, 907, 1658
h.+ ları 1680
h.+ niñ 1482, 1485
h.+ san 1641
h.+ ta 102, 619, 688, 694
h.+ tan 489
h.+ tar 492, 12 , 1206, 1360
h.+ tarzadı 672
h.+ tarzı 485, 1357
h.+ tarzıñ 1492, 1758
h.+ tı 692, 883, 885, 897,
1026, 1052, 1055, 1103, 1127,
1176, 1407, 1418, 1434, 1469,
1772
h.+ tiñ 187, 213, 250, 276,
606, 789, 1036, 1145, 1318, 1339,
1342, 1382, 1384, 1477, 1608,
1640, 1670, 1709, 1732, 1790

[117]

halklı: Halklı, milletli.

h. 347

[1]

hali: Geride, arkada.

h. 1718

[1]

han: Han, hükümdar.

h. 78, 495, 579, 588, 589,
626, 677, 679, 7 , 703, 704, 706,
707, 709, 710, 712, 715, 718, 720,
722, 723, 724, 728, 729, 747, 752,
759, 760, 762, 764, 765, 768, 769,
776, 792, 830, 836, 837, 838, 840,
841, 898, 9 , 904, 905, 916, 925,
927, 937, 940, 949, 950, 956, 961,
967, 972, 975, 987, 992, 993, 999,
1003, 1008, 1025, 1026, 1055,
1059, 1066, 1073, 1097, 1218,
1219, 1223, 1225, 1227, 1230,
1232, 1240

h.+ da 827

h.+ dan 995

h.+ darga 672, 674

h.+ darı 670, 671, 688

h.+ darın 696

h.+ darına 668

h.+ darınıñ 1241

h.+ darzan 772

h.+ darzı 844

h.+ darzıñ 690

h.+ dı 553, 738, 839, 843,
909, 917, 1010, 1092, 1157, 1160, 1228,
1260

h.+ dıñ 707, 754, 770, 822,
906, 911, 913, 972, 1 1, 1011,
1040, 1074, 1096, 1158, 1226

h.+ ga 1094

h.+ ğa 584, 832, 835, 1087,
1091

h.+ ı 699, 713, 740, 767,
774, 778, 779, 908, 976, 1026,
1217, 1223, 1225, 1228, 1235,
1236, 1248

h.+ ın 698

h.+ ına 737, 970

h.+ ınan 727

h.+ ınıñ 721

[154]

has: *Ar.* Has, hakiki, özellikli,
nitelikli.

h. 622, 1262, 1589, 1601,
1642, 1656

[6]

hasil: *Ar.* Netice, sonuç.

h. 1559

[1]

haslık: Birine karşı duyulan kötü
duygu, kötü iş; düşmanlık, hasetlik;
intikam.

h.+ ı 1476

[1]

hat: *Far.* Mektup, name.

h. 65, 737, 1161, 1313,
1315, 1409, 1419, 1423, 1476,
1609, 1764

h.+ ı 730, 972, 1275, 1320,
1796

h.+ ın 1605, 1764

h.+ ına 1471, 1672

h.+ ınan 1434

h.+ ında 805, 807, 1347,
1353, 1357, 1383, 1463, 1543,
1574, 1584, 1654, 1724, 1777

h.+ ındağı 1602

h.+ ınıñ 1613, 1709, 1731

h.+ ta 881

h.+ tar 1766

h.+ tarzı 738

h.+ tı 1417, 1771

h.+ tın 1417, 1589, 1606,

1767, 1769

h.+ tin 1333, 1448

[51]

hat-farman: Mektup, ferman.

h.+ dar 989

h.+ dın 974

[2]

hat-yazıv: Ferman.

h.+ zar 836

[1]

hatın: Kadın.

h.+ larımız 1687

[1]

hayran: *Ar.* Alışılmışın dışında,
şaşırtıcı.

h. 310

[1]

hayvan: *Ar.* Hayvan.

h. 1799, 1932

[2]

hayvanqay: Hayvancık.

h.+ zıñ 1912

[1]

hazina: *Ar.*Hazine.

h. 1738

h.+ hınıñ 1740

[2]

heber: *Ar.*Haber, malumat.

h. 1063, 1077, 1259, 1373,

1395, 1498, 1565, 1826

h.+ ě 1647

h.+ zě 806

h.+ zen 869

h.+ zer 1072, 1360, 1390

[15]

heber-ĥetěr: Durumlar üzerinde çeşitli haberler.

h. 1073, 1475

[2]

hejetlěrek: *Ar.*Daha çok ihtiyaç olan. Daha çok gerekli.

h. 1343

[1]

heķiket: *Ar.*Hakikat, gerçek.

h. 951, 1067, 1083, 1394,

1651, 1741, 1742, 1743, 1936

h.+ tě 1734, 1953

[11]

heķiket-ġezelet: Gerçek adalet.

h. 1747

[1]

heķiki: *Ar.* Hakiki, gerçek.

h.+ ge 947

[1]

hel: *Ar.* Hâl, durum, vaziyet.

h. 29, 384, 740, 1083,

1142, 1165, 1239, 1395, 1409,

1462, 1465, 1716, 1936

h.+ de 772, 1009, 1152,

1207, 1391, 1483

h.+ dě 1546, 1667

h.+ den 915, 1873, 1909

h.+ der 253, 1401

h.+ derě 38, 192, 1002,

1368, 1377, 1594

h.+ derěn 32, 1390, 1583

h.+ derzě 1320, 1584

h.+ ě 152, 1807, 1810

h.+ ěměz 1718

h.+ ěn 29, 955

h.+ ěnde 1855

h.+ ěne 335, 390, 482, 723,

970

h.+ ge 1071, 1537, 1819

h.+ lerěmězně 1755

h.+ lerěn 1714

h.+ lerge 1638

[56]

helde: Hâlde, durumda, vaziyette.

h. 259, 592, 778

[3]

hel-ĥüyel: *Ar.* Hal ve durum.

h.+ dě 991

[1]

hel-vaķiġa: *Ar.* Hayattaki her türlü durum ve olay.

h.+ lar 1471

h.+ larzı 1587, 1602, 1777

h.+ larzîñ 1586
[5]
herbiy: Ar.Harbî, savaşla ilgili olan, askerî.
h. 634, 1098, 1108, 1149
[4]
herket: Ar.Hareket, taşınma.
h. 74
h.+ ke 1460
[2]
herketlen -: Hareketlenmek.
h.- ėp 72
h.- eyĕk 1696, 17
[3]
herem: Ar.Haram.
h.+ dĕr 1526
[1]
hes: Ar. Öz, gerĕek, hakiki.
h.+ terĕ 103
[1]
hesiyet: Ar.Kişi ya da nesnelere has nitelik; özellik.
h.+ ė 770
[1]
hesret: Ar.Kaygı, keder, üzüntü.
hasret.
h. 1518
h.+ ė 1560
h.+ ter 1559
[3]
hesretlen -: Kaygılanmak, hasretlenmek.

h.- e 1557
h.- meñĕz 976
[2]
hesretlenme -: Kaygılanmamak, hasretlenmemek.
h.- y 1558
[1]
hesterlĕ: Özenli, itinalı, ihtimamlı.
h.+ ĕĕ 18
[1]
heter: Ar.Bela getiren, felaket getiren kötü şey.
h. 358, 365, 517, 819, 848, 1022, 11 , 1105, 1132, 1138, 1213, 1280, 1294
[13]
hetĕr: Ar.Hatır.
h.+ ĕmde 343
h.+ ĕnde 625
h.+ ge 1812
[3]
heterĕrek: Daha kötü.
h. 466
h.+ ė 1294
[2]
hetĕrle -: Hatıra gelmek, hatırlamak; akla dūřmek.
h.- y 1281
[1]
hetĕrlet -: Hatıra getirmek, hatırlatmak.
h.- ėp 664

h.- ken 429
[2]
hetire: Ar.Hatıra, anı.
h.+ ler 1889
[1]
hetlë(m): Dek, kadar, denli.
h. 17, 58, 127, 143, 311,
388, 465, 479, 521, 1084, 1107,
1335
[13]
hevëf: Ar.Bahtsızlık, mutsuzluk
getiren şey; kaza bela.
h.+ ke 1481
[1]
hevëf-heter: Ar. Her türlü korkunç
durum; kaza bela.
h. 327, 559, 1826, 1860
[4]
hevëf-heterhëz: bk. hevëfhëz
h. 1881
[1]
hevëfhëz: Korkusuz, ürpertişiz;
sakin; huzur verici.
h. 1826
[1]
hevëflen -: Korkuya kapılmak,
belaya bulaşmak.
h.- ëp 1475
[1]
heyër: Ar.Güzellik, kutsallık;
fayda, hayır.

h. 3, 46, 110, 491, 620, 1 1,
1252, 1462, 1529, 1537, 1891
h.+ zen 1532
[12]
heyërlërek: Daha güzel, daha
kutsal.
h. 303, 1152, 1461
[3]
heyërsëlëk: Dilencilik; fakirlik,
yoksulluk.
h.+ ëgëz 619
[1]
heyile: Ar.Hile, aldatma.
h.+ dë 636
[1]
heyileker: Ar.Hilekâr, dolandırıcı.
h. 828, 1289, 1844
[3]
heyilekerërek : Daha kurnaz.
h. 833
[1]
heyilelë: Hileli.
h. 1464, 1789
[2]
hezër: Ar.Hâlihazırda, şimdi, şu
anda.
h. 74, 107, 201, 278, 334,
337, 777, 871, 884, 886, 982,
1014, 1106, 1330, 1441, 1472,
1481, 1505, 1522, 1543, 1616,
1810, 1820, 1894, 1896, 1955
h.+ ge 1478
[27]

hez̄erge: Şimdiye kadar, şu ana kadar.

h̄. 1611

h̄.+ h̄ě 54

[2]

hez̄erḡe: Şimdiki, şu anki, hâlihazırdaki.

h̄. 92, 316, 320, 520, 1735,

1808

[6]

h̄ez̄met: Ar.Hizmet; iş, vazife.

h̄. 1080, 1770

h̄.+ ěn 719, 990

h̄.+ ěnde 1249, 1253

h̄.+ ěnen 1335

h̄.+ lerě 1699

h̄.+ t̄ěñ 1309

[9]

h̄ezret: Ar.Yüksek makamdaki kişilere söylenen söz; efendi.

h̄. 1394, 1524

h̄.+ ěb̄ez̄ 1555, 1562

h̄.+ ěb̄ez̄ge 1389

h̄.+ ěne 1714

h̄.+ ěněñ 1582

h̄.+ lerěne 1751

h̄.+ l̄erěně 1754

h̄.+ terěne 1369, 1544,

1760

[12]

h̄ıyal: Ar.Hayal.

h̄. 772, 1067

[2]

h̄ikeye: Ar.Hikâye, öykü.

h̄.+ h̄ě 1605

[1]

h̄ikeyele -: Hikâye etmek; tasvir etmek.

h̄.- gen 1319

h̄.- v 1614

[2]

h̄ikeyet: Ar.Efsane, rivayet.

h̄. 201, 1820, 1936, 1953

h̄.+ ěm 569

h̄.+ ěn 570, 1812

h̄.+ ke 280

h̄.+ t̄ě 1934

h̄.+ ter 1889

[10]

h̄ikmet: Ar.Hikmet.

h̄. 1374

h̄.+ ěl̄er 1518

[2]

h̄ikmetle -: Gizli ve derin bir anlam vermek, esrarengiz veya sırlı hâle getirmek.

h̄.- p 1734

[1]

h̄ikmetl̄e: Gizli, anlamlı; tılsımlı.

h̄. 758

[1]

h̄ilvet : Huzurlu, sakin, iç açıcı.

h̄. 382

[1]

h r sl k: Hırslılık, ihtiraslılık.
h. 1860
[1]

h sap: Ar.Hesap.
h.+ ı 316
[1]

h kuq: Ar.Toplumsal düzen kuralları, hukuk.
h. 1597
h.+ ıgızg a 1558
h.+ tarın 371, 372
[4]

h susiyet: Ar.Hususiyyet,  zellik, farklılık.
h.+ ter  1601
[1]

h zay: Allah, Tanrı, H da.
h. 1515, 1524, 1556, 1561
h.+ g a 1520
h.+ ım 1519
h.+ ima 1483, 1516
h.+ ımdı n 1557
h.+ ımızdan 1638
h.+ zı n 761
[12]

h zur: Ar.Huzur, makam.
h.+ ına 1653
h.+ g a 1788
[2]

h zurlıraq: Daha huzurlu.
h. 203
[1]

h zurlan -: Huzurlanmak, güzelleşmek, rahatlatmak.
h.- ıp 193
[1]

hüküm: Ar.Yönetim, hüküm.
h.+   1659
h.+   780, 1621
h.+  ne 1557
[4]

hükümet: Ar.H k met; devlet.
h. 1047, 1051
h.+   794, 1107, 1333
h.+  n n 1108
h.+ t n 803
[7]

h r: Ar.Sınırlanmamış, kendi iradesi olan, iradeli;  zg r, h r.
h. 1888, 1920, 1930
[3]

h rl k:Ar.Hürriyyet,  zg rl k, egemenlik.
h.+   956
[1]

h rmet: Ar.H rmet, saygı.
h. 1034, 1218
h.+  ne 216, 520, 561, 822
[6]

hürmetle -: Saygı göstermek, h rmet etmek.
h.- p 1376
[1]

h rmetl : H rmetli, saygılı.

h. 935
[1]
hörteyt -: Kötüleştirmek.
h.- evgë 65
[1]
hudojěstvo: Rus.Sanatsal.
h. 1601
[1]
hudojěstvolı: Rus.Sanatlı.
h. 1587
[1]
huja: Far.Bir kurum ya da işletmenin yöneticisi, idarecisi.
h. 544
h.+ nı 1547
h.+ nıñ 271, 917, 1547
[5]
hujabıke: Ev sahibinin hanımı.

h. 1548
[1]
hupla -: Dürüst, güzel bulmak;
güzel görmek.
h.- gan 1035
h.- gas 271
h.- p 506, 942
h.- vın 136
h.- y 91, 728
[7]
huplan-: Birileri tarafından güzel,
dürüst bulunmak.
h. 910, 1036
[2]
huş: Far.Hoş, güzel.
h. 959, 1676, 1677, 1693,
1701
[5]

I ı

ıgı-ağı: Bağırıp çağırma
ı. 145
[1]
ıgış -: Acele etmeden yavaşça hareket etmek.
ı.- kan 1858
[1]
ıgı-zıgı: Paldır küldür, karışıklık, karmaşıklık, hengâme.
ı. 1015
[1]

ıjgır: Oldukça sert, çok katı.
ı. 1901, 1930
[2]
ıķ: Hareket yönü, meyil, yön.
ı. 298, 355, 526
ı.+ ka 84
[4]
ılasın: Şahin
ı. 180
[1]
ılav: Katar, kervan.
ı. 49, 1335, 1666

1.+ zarı 1126
[4]
ıavlı: Kervanlı, katarlı.
1. 1667
[1]
ılk -: Herhangi bir iş ya da duruma katılmak, iştirak etmek.
1.- a 1896
1.- ıp 299
1.- ır 1896
[3]
ıslı: Yapraklı ya da budaklı.
1. 304
[1]
ıngayla -: Belli bir tarafa yönelmek, belli bir tarafa doğru yol almak; heves etmek.
1.- ğan 393
1.- y 137
[2]
ıngayğa : O an için, sırada, anda.
1. 70
[1]
ıngay: Yön, taraf, cihet.
1. + za 437, 465
[2]
ıntıl -: Bir şeylere ulaşmaya çalışmak, heves etmek; istekle atılmak.
1.- ğan 1791
[1]
ıntılış: Arzu, dilek, heves.
1.+ ı 1915
[1]

ınyı: İnci
1. 117
[1]
ırğak: Çengel, kanca.
1.+ ka 650
1.+ tarğa 645
[2]
ırğı -: Fırlamak, atılmak, sıçramak.
1.- ğan 1869
1.- vın 1851
[2]
ırıs: Mutluluk, huzur; kısmet, şans.
1. + ı 43
[1]
ırışlı: Kısmetli, nasipli.
1. 41, 867
[2]
ıriv: Soy, boy; aşiret.
1. 1, 14, 124, 29, 37, 54, 65, 107, 245, 247, 255, 269, 278, 292, 492, 547, 551, 557, 562, 570, 624, 843, 844
1.+ ı 25, 61, 82, 115, 125, 134, 498, 501
1.+ ina 1224
1.+ inan 28, 84, 134, 205, 542
1.+ mıñ 24, 264, 495
1.+ zar 295, 529
1.+ zarı 296, 317, 488, 553, 555

1.+ zarı**ız** 65
1.+ zarın 304
1.+ zarına 299, 494
1.+ zarını**ñ** 170, 540
1.+ zar**ı** 556
1.+ zı**ñ** 20, 30, 58, 125, 191,
498, 559, 564, 565
[68]

ıriv-ıriv: Soy soy

1. 284

[1]

ıriv-tübe: Soy,aile

1. 43

[1]

ıriv-yort: Soy,çadır

1. 695

[1]

ırivzaş: Soydaş.

1.+ tarı**bız**ı**ñ** 51

[1]

ıruğ: Eski toplum düzeninde, kan
bağıyla birbirine bağlı en küçük insan
grubu, aile, uruk, boy.

1.+ daşlarım**dı**ñ 953

1.+ ları 949

[2]

ısın: *bk. çın*

1. 133, 633, 698, 706, 1241,
1587

1.+ dan 1771, 1936

1.+ mı 1373

[9]

ısınbarlık: Gerçeklik, hakikat,
varlık.

1. 1601

[1]

ısınış: Gerçek, hakikat.

1.+ ından 250

[1]

ısınla -: Gerçeğe döndürmek,
gerçeğe çevirmek, ciddileştirmek.

1.- p 1133

[1]

ışkın -: Dolanıp durmak,
gezinmek.

1.- ırğa 1915

[1]

ısmala: Reçine, çam sakızı,
vernik.

1. 455

[1]

ışandır -: Güven vermek,
inandırmak, ikna etmek.

1.- a 914

[1]

ışandır-: İnanırmak,
güvendirme; ümit ettirmek.

1.- ğıs 1031

[1]

ışanış: İnanç, güven; ümit.

1.+ tar 1290

[1]

ışanlış: İnançlı, inanılır,
güvenilir; ümitli.

1.+ lar**ı** 808

[1]

ışanıslıraq: Daha inanılır, daha güvenilir.

1. 1787

[1]

ışığıraq: Daha yağmur ve rüzgâr almayan yer. Kuytu.

1. 1127

[1]

ışıklama: Sığınak, sığınılacak yer.

1.+ malarzan 464

[1]

ışıklan -: Sığınağa girmek, korunaklı bir yere girmek.

1.- ıp 447, 473

[2]

iv: Acı

1.+ zıñ 125

[1]

ıza: *Ar.* Eza, eziyet, sıkıntı, cefa.

1. 58, 1534, 1608

1.+ zarın 1732

[4]

ızalan -: Eziyet etmek, sıkıntıya sokmak; ceza vermek.

1.- ğan 1304

[1]

ızan-yola: Gelenek görenek, örf âdet, töre.

1.+ ları 1608

[1]

ıza-yafa: Eziyet, cefa.

1. 1444

1.+ lar 1378

1.+ larzan 1339

[3]

İ i

i -: İmek. Ana yardımcı eylem.

i.- dë 979, 1652, 1686

i. iken 475

i. kenën 492, 759, 961, 1422, 1432, 1555, 1593

i.mëş 398, 699, 715, 1077,

1217, 1290

i.- në 68, 74, 79, 168, 268, 322, 367 518, 559, 1008, 1038,

1040, 1041, 1042, 1804

[33]

idëya: *Fr.* Fikir, ülkü.

i. 1438, 1457, 1731

[3]

ifrat: *Ar.* Çok aşırı, fazla.

i. 56

i. alıs 62

[2]

ig -: Eğmek, bükmek.

i.- ëp 373, 1576

[2]

igën: Ekin, tahıl.

i. 283, 373, 1143

[3]

igēnlēk: Ekin ekilen yer; tarla.

i.+ terzē 1181

[1]

igēnsēlēk: Çiftçilik.

i. 319

[1]

iġlam: Ar. Bir konu ya da şey hakkındaki açıklama.

i. kılımp 1715

[1]

iġlan: Ar. İlan, bildiri.

i. 7, 703, 908, 916, 967,
1003

[6]

iġtibar: Ar. Dikkat; itibar.

i.+ ġa 1267

i.+ ı 1016, 860

i.+ m 7, 131

[5]

iġhata: Ar. Kapı önü, avlu.

i.+ hı 856

[1]

ihe: İse. Bağlaç.

i. 25, 26, 750, 801, 1299,
1451, 1463, 1478, 1654

[9]

iġtyar: Ar. İstek, arzu; müsaade.

i.+ ı 1564, 1574

i.+ ma 240, 1914

i.+ zarı 555, 689

[6]

iġtimal: Ar. İhtimal, olasılık.

i. 266, 1424, 1746, 1789

[4]

ikē: İki.

i. 57, 126, 143, 165, 265,
352, 396, 405, 411, 412, 414,
422, 426, 430, 476, 519, 531,
533, 597, 649, 725, 728, 730,
896, 902, 1006, 1012, 1074, 1079,
1113, 1219, 1229, 1230, 1290,
1380, 1382, 1388, 1469, 1474,
1477, 1489, 1502, 1508, 1509,
1513, 1528, 1576, 1655, 1667,
1722, 1801, 1925

i.+ ge 208

[54]

ikēlen -: İkilik içinde kalmak,
tereddüt etmek.

i.- ħp 1085

[1]

ikēlete: İki seferde, iki kez için, iki
defaya.

i. 1050, 1138

[2]

iken: Meġer, zahir.

i. 50, 103, 107, 116, 151,
152, 180, 208, 299, 310, 341,
388, 398, 401, 463, 475, 520,
609, 741, 1079, 1292, 1372, 1464,
1523, 1548, 1559, 1561, 1740,

1741, 1749, 1785, 1813, 1824,
1828, 1830, 1831, 1833, 1936

[38]

ikěnsě: İkinci.

i. 117, 157

i.+ hě 1282

[3]

ikenlěk: Herhangi bir söz grubuna eklenerek anlamı doğrulamak veya açıklamak için kullanılır.

i.+ ě 1430

i.+ ěn 62, 1025, 1233

i.+ ke 544

[5]

ikěnsě: İkinci.

i. 76, 93, 98, 341, 470,
476, 526, 728, 1050, 1103, 1124,
1442, 1502, 1709, 1924

i.+ gěz 506

i.+ hě 167, 275, 1283

i.+ hěn 242

i.+ hěnde 791, 1103

i.+ hsněkě 180

i.+ lerě 1292

i.+ nen 1206, 1224, 1268,
1592

[28]

ikě-ös: İki üç.

i. 736

[1]

ikěsě: İkisi.

i. 1673

i. + ñ 1677

[2]

ikev: Her ikisi.

i. 1136

[1]

ikevlešěp: İkisi birlikte.

i.- 1922

[1]

ikhěz-sikhěz: Uçsuz bucaksız,
engin, sınırsız.

i. 6, 290, 388

[3]

ikse -: Bıçak gibi şeyleri keskinlemek için birbirine sürerek bileylemek; şangırdatmak.

i. 90

[1]

il: Ülke, devlet, memleket; vatan;
halk.

i. 29, 42, 45, 76, 78, 106,
489, 568, 616, 627, 689, 1109,
1342, 1407, 1674

i.+ děñ 245, 777

i.+ der 381

i.+ derěn 581

i.+ derěne 377

i.+ derge 376, 377

i.+ ě 340, 851, 1330, 1634

i.+ ěbězge 44

i.+ ěbězzěñ 1276

i.+ ěn 787

i.+ ěnde 1354, 1622

i.+ ěndě 680
i.+ ěne 93, 341, 762, 1388,
1414, 1620

i.+ ěnen 1388, 1412

i.+ ěněň 1620

i.+ evěn 429

i.+ ge 120, 522, 530

i.+ lě 539, 1128, 1481

i.+ měš 1580

i.+ sě 744

i.+ sělerzě 745

[51]

ila -: Ağlamak.

i.- y 1804, 1806, 1956

[3]

ilah: Ar. Ey Allah'ım, Tanrı'm.

i. + ım 1517

[1]

ilahılaştırıl -: İlahlaştırılmak,
Tanrılaştırılmak.

i.- ğan 1064

[1]

ilap-yalbar -: Ağlayıp sızlamak.

i.- ıp 607

[1]

ilarlık: Yas tutmalık.

i.1606

[1]

il-devlet: Memleket, devlet.

i.+ ter 44

[1]

ile: İle

i. 976, 977, 1422, 1431,
1484, 1699

[6]

ileś: Gençlik hisleri ile coşan, can
atan; içi içine sığmayan.

i. 1354

[1]

ilev: Küçük yönetim merkezi; ilçe.

i.+ ěněň 63

i.+ lersěz 1679

i.+ zerzegě 102

[3]

ilevüyěndey: Sürüsü gibi.

i. 477

[1]

il-gězer: Seyyah, gezgin.

i. 580

[1]

il-ħalq: Memleket halk.

i. 1374, 1441, 1671

i.+ ħa 712

[4]

ille: Ar. İlla, İlla ki, eğer, eğer ki.

i. 1651

[1]

illě: Elli.

i. 730, 1078

i.+ ge 1573

[3]

illělep: Elli civarı, elliye yakın.

i. 1172

[1]
ilsě: Elçi.
i. 779, 804
i.+ hě 777
i.+ ler 1010
[4]
ilsě-diplomat: Elçi diplomat.
i. 583
[1]
ilsělěk: Elçilik.
i. 741
i. + ěn 782
[2]
ilt -: İletmek, belirli bir yere alıp
gitmek, götürmek.
i.- ěp 49, 55, 64, 754, 1222,
1224
i.- ěrměn 1568
i.- ěv 63
i.- ěvě 60
[9]
il-yěr: İl, yer.
i.+ zerzě 485
i.+ zer 48
[2]
il-yort: Memleket ve millet.
i. 29, 32, 37, 38, 43, 230,
258, 264, 703, 1390
i.+ ka 898
i.+ on 687
i.+ ona 371, 372
i.+ toň 265

[15]
iman: *Ar.*Allaha inanma, dini
inanç.
i. 1066
i.+ da 1716
[2]
imdě: Şimdi, şu anda, biraz evvel,
demin.
i. 1638, 1688
[2]
imen: Meşe.
i. 324, 328, 366, 565
[4]
iměn: *Ar.*Sağ salim (zarf olarak).
i. 559, 874
[2]
iměn-aman: *Ar.*Kazasız belasız,
zararsız ziyansız.
i. 40, 59, 762, 1360, 1824
[5]
iměnlěk: Eminlik, rahatlık.
i. 45
i.+ ěnde 43
i. + ě 43
i. +terěn 32
[4]
iměš: İmiş, acaba.
i. 288, 311, 389,722, 761
[5]
iměš-miměš: Yalan yanlış.
i. 1077
[1]

ingen -: Sakatlanmak, sakat olmak.

i.- gen 1874

[1]

imget -: Sakatlandırmak, sakat etmek.

i.- ěp 1668

[1]

impĕrator: *Rus.* İmparator.

i. 618, 1283

[2]

in: Hayvanların kulağına, kuşların kafalarının üstüne koyulan işaret, iz.

i. 17

i.+ ěň 437

[2]

in -: İçine geçmek; girmek.

i.- dĕ 74, 119, 171, 311, 317, 322, 343, 406, 435, 446, 452, 571, 723, 841, 902, 927, 1035, 1441, 1681, 1758, 1799, 1820

i.- e 1538, 1770

i.- ěp 364, 391, 929, 1087, 1173, 1488, 1529, 1530, 1531, 1535, 1596

i.- ěrge 1904

i.- gen 431, 478, 830, 1299

i.- gende 1901

i.- ges 925

[42]

iň: 1.Anlamı güçlendirmek için kullanılır; en.

i. 35, 124, 149, 155, 358, 514, 578, 579, 608, 617, 641, 652, 653, 788, 789, 808, 815, 861, 896, 936, 1058, 11, 1131, 1138, 1148, 1156, 1167, 1191, 1210, 1331, 1352, 16, 1612, 1725, 1827

2. Omuz, ense.

i.+ ěndĕ 409

[40]

inabat: *Ar.*Güven, güvenme, itimat.

i.+ ıgızğa 958

[1]

inan -: İnanmak, iman etmek.

i.- am 954

i.- ıp 1713

i.- ır 1756

i.- ıv 1066

i.- ıvında 1065

i.- mıy 983

[5]

inanma-: İnanmamak, iman etmemek.

i.- y 983

[1]

inandır -: İnandırmak.

i.- ır 1066

[1]

indĕ: Şimdi, şu anda, şu vakitte.

i. 1893

[1]

indër -: Girdirmek, girmeye müsaade etmek.

i.- e 1145

i.- ěp 1588

i.- ěrge 420

i.- ěv 86

[4]

inděrgěl -: İndirilmek, inmeye müsaade verilmek.

i.- ep 1615

[1]

inel -: Rica etmek, niyaz etmek, temenni etmek.

i.- gendey 1426

[1]

iněv: Giriş, giriş yeri.

i.+ ě 437

i.+ ě bula 1904

i.+ zen 369

[3]

inle -: *bk.* inle -

i.- p 787

[1]

iñle -: Enini ölçmek.

i.- gen 1862

[1]

iñre -: Keder ve özleminden dolayı sızlanıp ağlamak, hıçkırığa hıçkırığa ağlamak.

i.- p 607, 612, 1811, 1848

[4]

insaflık: *Ar.* İnsaflık.

i.+ ta 257

[1]

inşalla: *Ar.* İnşallah.

i. 39

[1]

intěk -: Ezizet çekmek, azap görmek, sıkıntı çekmek.

i.- e 58, 1335

[2]

intěrnatsional: *Rus.* Uluslararası, enternasyonal.

i. 1202

[1]

intriga: *Rus.* Entrika, kumpas.

i.+ larınıñ 1297

[1]

invěrsiyalıhık: *Rus.* Çevirme.

i. 1642

[1]

ipleběrek: Daha iyi.

i. 1928

[1]

ir: Koca, erkek, eş, er.

i. 197, 258, 906, 1041

i.+ děm 947

i.+ zerzě 678

[6]

ir-at: Olgun ya da ergen erkekler.

i. 858

[1]

ireb -batır: Mülayim y zl 
kahraman.

i. 1018

[1]

ir k -: Hareketsiz ve iŐsizlikten
dolayı yorulmak, hamlamak.

i.-  p 1921

[1]

ir-y g t: Er yiğit.

i.+ ter  178

i.+ ter n n 107

[2]

ir k:  zg rl k;  zg r, h r, azat.

i. 246, 446, 1916

i. birmeş 1931

[4]

ir kh z: Özgür olmayan, h r
olmayan, boyunduruk altında olan.

i. 1687, 1911

[2]

ir k-irk nl k:  nceki rahatlık,
 nceki bolluk.

i.+ ter 489

[1]

ir kl k:  zg rl k, hürriyet,
azatlık.

i.+ ke 1905

i.+ ter n 371

[2]

ir kl l k: *bk.* ir kl k

i.+  n 1920

[1]

ir Ő -: Gayret ve emekle bir sonuca
ulaşmak, hayata geçirmek, erişmek.

i.- e 745, 764, 806, 1791,

1793

i.- e almay 747

i.-  p 1715

i.-  r 1745

i.-  v n 745

i.- he 739

i.- hem 1749

i.+ mekke 1545

[12]

ir Őt rme -: UlaŐtırmamak,
eriŐtırmemek, iletırmemek.

i. 1428

[1]

irey -: Rahatlık, huzur hissetmek,
rahatlamak.

i.-  p 291, 1219

[2]

irke: K  k kardeş.

i. 1930

[1]

irk n: Eni, boyu b y k, geniş,
engin.

i. tın al: Rahat nefes almak 555

i. 1862, 1888, 1920

[4]

irk: *bk.* ir k

i. +  n 878

[1]

irk n-ireven: B y k-geniş.

i. 1881, 1888
[1]
irkěnlěk: Genişlik, enginlik.
i.+ ke 1905
i.+ te 291
[2]
irkey: Er.
i.+ zerzen 246
[1]
ir-men: Erkeğim.
i. 258
[1]
irte: Erken.
i. 13
[1]
irtege: Yarın.
i. 197
i. + ge
[2]
irteğě: Yarınki.
i.+ hěne 105
[1]
irtük: Sabah vaktinde, çok erken.
i. 105
[1]
ir-yěgět: Yiğitliği, çalışkanlığı,
her işte mahir, güçlü erkekler.
i. 129
i.+ těň 256
i.+ terě 30
i.+ terěn 94, 1379
i.+ terzě 1278, 1368
i.+ terzěň 1810

[8]
iś: Hatır, zihin.
i. 389, 428, 618, 649,
1745
i.+ ke 1287, 1311, 1379,
1728,1953
i.+ te
i.+ ten 279
i.+ terě 909
i. + ten sık- 262,
[14]
iś-aqıl: Akıl fikir.
i. 140, 1195
[2]
iśbat: Ar.İspat, delil, kanıt.
i. 1233
[1]
iśěm: Ar.İsim, ad.
i.+ der 521, 962
i.+ derěnen 737, 987, 989
i.+ ě 756, 905, 1066, 1226,
1227, 1230, 1420
i.+ ěn 518
i.+ ěnen 65, 730, 836,
898, 937, 939, 972, 1047, 1055,
1161, 1418
[26]
iśěm-familiya: Ad soyad.
i.+ hı 1243, 1345
[2]
iśěm-kušamat: Takma isim.
i. 1345
[1]

işemle -: İsim vermek.
i.- p 865
[1]
işemlë: İsimli, isme yazılıp verilmiş.
i. 378, 1092
[2]
işemlen -: İsim verilmek, ad verilmek.
i.- gen 870, 881
[2]
işen: Esen, sağ, diri.
i. 734, 1821
i.+ derënen 1875
[3]
işenğër -: Şaşırmak.
i.- ep 89
[1]
işen-hav: Sağ selamet, diri, canlı.
i. 40, 1828
[2]
işenlëk-havlıq: Esenlik sağlık.
i. 32
[1]
işep: Sayı, miktar, hesap.
i.+ ke 683
i.+ ten 644
[2]
işep: Hesaplamak, saymak, miktarını belirlemek.
i.- gende 316
[1]

işkë: Eski, yeni olmayan.
i. 1530, 1767
[2]
işkert -: Sezdirmek, fark ettirmek.
i.- ëp 28
[1]
islam: Ar.İslam.
i. 509, 1357, 1393, 1781, 1784
[5]
işle -: Unutmadan hatırdada tutmak, akıldada tutmak, unutmamak, hatırlamak.
i.- yheñ 253
[1]
iştelëk: Hatıra, anı, eski günlerden akıldada kalan şeyler.
i.+ ë 954
[1]
işihkaq: Ar.
işihkaq it-: Hak etmek.
i. 957
[1]
iş: Arkadaş, dost.
i. 156
i.+ ë 309
[2]
işara: Ar.İşaret, iz, damga.
i. 1728
[1]
işë: “gibi” edatı.
i. 1326
[1]
işëk: Kapı, giriş.

i. 210
[1]
işəmlə: İşlenmiş.
i. 159
[1]
işət -: İşitmek, duymak.
i.- ehəgəz 1390
i.- eməz 1681, 1712
i.- əp 517, 805
i.- ərge 202
i.- ər 518
i.- ərəgəzse 864
i.- ərəmse 285
i.- kendey 252
i.- kenəm 1809
i.- kes 1934
i.- tēm 1426
[13]
işətəl -: İşitilmek, duyulmak.
i.- e 1361, 1371
i.- əp 445
i.- gen 250, 425, 1875
[6]
işətəlme -: İşitilmemek,
duyulmamak.
i.- ydər 1647
[1]
işətkeyçe: Duyduğumuzca,
işittiğimizce.
i. 1678
[1]
işətme -: İşitmemek, duymamak.
i.- gen 402

[1]
işəttər -: İşittirmek, duyurtmak.
i.- əp 932
[1]
işey -: Sayı bakımından artmak,
çoğalmak.
i.- əp 382, 1861
[2]
işlə: Eşli, eşi olan, çifti olan.
i. 41, 1813, 1821
[3]
it -: 1- Etmek, yapmak, kılmak.
(Yardımcı fiil)
i.- dələr 1687, 1688
i.- dēm 1579
i.- e 75, 312, 386, 615,
821, 880, 1159, 1164, 1233, 1304,
1333, 1469, 1770, 1894, 1897,
1904, 1913, 1918, 1941, 1942
vegeze i.- e 1158
i.- e almayhıgız 620
i.- ehə 1855
i.- ehəgəz 957
i.- ehən 253
i.- eler 813, 1498, 1925
refiğ i.- eməz 1720
höjüm i.- eler 1453
mehbüs i.- kes 1558
i.- er 677, 1482
i.- ər 679, 834, 950, 1459,
1578
i.- ərge 281, 1095, 1175
fıza i.- ərge 1782

i.- ěrhěgěz 1568
i.- ěv 772, 1008
i.- ěvě 1263
i.- ěvěn 1565
i.- ěvěne 1218
i.- ěvsělerzě 451
i.- ěvzě 916
i.- ěvzěň 704, 967
i.- ken 301, 621, 669,
694, 771, 1073, 1080, 1087, 1911,
1948
hĵjüm i.- ken 93
i.- kende 383, 1007, 19
i.- kenden 541
i.- kender 375, 557
i.- kenděr 1882
i.- kenge 308
i.- kenhěň 1519
i.- kenlěkterěn 1026
i.- kenmě 1690
i.- kes 384, 1165, 1409,
1462, 1567
i.- meheň 1428
i.- mek 957, 1701
i.- mey 1763
i.- meyěnse 1504
i.- těgěz 1505
i.- těrěrge 33
üs i. kendej 819
2. -p ekli formda yardımcı
fiil niteliğinde birine vazife
yüklemek, birini yönlendirmek
anlamını verir.

i.- ěp 760, 804, 1097, 1725
3. -p formunda gelerek bir
iş ya da durumun ne şekilde
yapıldığını anlatır.
i.- ěp 15, 21, 91, 140, 141,
154, 155, 156, 259, 283, 390,
425, 478, 487, 530, 543, 561,
563, 564, 590, 6, 625, 626, 665,
7, 736, 741, 747, 753, 836, 840,
908, 916, 937, 963, 967, 1, 1003,
1026, 1038, 1064, 1080, 1087,
1116, 1181, 1188, 1228, 1236,
1240, 1291, 1319, 1425, 1484,
1546, 1591, 1608, 1683, 1684,
1710, 1727, 1764, 1766, 1794,
1804, 1818, 1820, 1939
yelp i.- ěp 139
[163]
it: Et.
i. 859
i. + ě 1817
i.+ ter 82
[3]
it-bal: Et ve bal.
i. 314
[1]
iteěetlě: İtaat eden, boyun eğen.
i. 1358
[1]
itek: Dağın, tepenin eteği.
i. 118
i.+ ě 11
i.+ ěnde 1106

i.+ ěne 5	[4]		[2]
itěl -: 1.Edilmek, yapılmak.	i.- e 773		iyun: <i>Rus.</i> Haziran ayı.
	i.- ěp 1768		i. 1112
	i.- gen 1182, 1609		i.+ ěnde 1165
2. Dağılmak			[2]
	i.- e 1179		iz -: Ezmek, örselemek, çığnemek.
	[5]		i.- e 453
iten: Arap ve Fars sözlerine yardımcı fiil olarak gelerek birleşik fiil oluşturur.			i.- ěp 435
<i>hörmet it-</i> 1218: Hürmet etmek.			[2]
	[1]		izěl -: Ezilmek, örselenmek; çığnenmek.
itěš -: Etmek, yapmak, kılmak.			i.- ěp 688
	i.- ěr 29, 39, 50		i.- ěvzen 691
	[3]		i.- gen 1446
it-kaľya: Pişmiş et.			[3]
	i. 272		izen: Zemin, döşeme.
	[1]		i. 1530
itkendey:almış gibi, alırcasına			[1]
	<i>i. üs it-</i> 819: intikam almak		izěv: Adaletsizlik, hukuksuzluk durumu, ezilmişlik.
	[1]		i.+ ě 693
ittěr -: Ettirmek, içtirmek.			i.+ zěň 794
	ant i.- ěp 1765		[2]
	[1]		izěvsě: Sömürgeci, sömürücü.
it-tülěk: Et ve benzerleri.			i. 672
	i. 308		i.+ lerěnen 1330
	[1]		i.+ lerge 1447
iyul: <i>Rus.</i> Temmuz ayı			[3]
	i. + 1439		izěv-yafa: Adaletsizlik-cefa.
	i.+ ěne 1301		i.+ hınan 690
			[1]

izgë: Kutsal, mukaddes; güzel,
hoş; günahsız, saf.

i. 246, 259, 711, 903,
1064

J j

jafa: *Ar.* Cefa, eziyet.

j.+ lar 1663

j.+ larga 1688

j.+ sı 1698

[3]

janım: Canım

j.+ a 1483

[1]

janub: *Ar.* Taraf, yön.

j.+ nda 1715

j.+ ndan 1647

K k

kadr: Resim, kadraj, kare.

k.+ zarzı 656

[1]

kamëra: *Rus.* Hapishane hücresi.

k.+ hında 1303

[1]

kamilraq: Daha kâmil, daha
olgun.

k. 1568

[1]

kantsëlyariya: *Rus.* Özel kalem.

k. 1768

[5]

[2]

jemeğët: *Ar.* Cemaat, topluluk.

j.+ ëm 1484

[1]

jiv:

yöregëm jiv it- 1804:

Yüreği sızlamak.

[1]

jıyël -: Toplanmak.

j.- dılar 1623

[1]

[1]

kapitan: *Lat.* Yüzbaşı, kaptan.

k. 1110

[1]

karap: Gemi.

k.+ ima 1748

[1]

karasın: *Rus.* Öç, intikam.

k.+ lar 979

[1]

karpayt-: Kulak ya da tüyleri
dikleştirmek.

k.- ırlık 238

[1]

kartina: *Rus.* Resim.

k. 1656	k.+ de 983
[1]	k.+ dě 608, 7
karvan: <i>Far.</i> Kervan.	k.+ den 1415, 1421, 1430,
k. 315, 376	1432
[2]	k.+ děň 480, 624, 1648,
kazemat: Kodes, kazamat,	1787
zindan.	k.+ deržělěr 633, 1493
k.+ tarına 1279	k.+ deržěr 1237
[1]	k.+ ge 620, 628, 1394,
kebek-ğarağura: Kepek yabani	1602, 1762
ot.	[40]
k.+ nan 806	keme: Gemi, tekne.
[1]	k.+ lerge 314
keben: Ekin ya da saman yığını.	k.+ lerze 359
k.+ deržě 1181	[2]
[1]	kemě-: Azalmak, eksilmek,
kefěn: <i>Ar.</i> Kefen.	noksanlaşmak.
k. 853	k.- v 1136
[1]	[1]
kekre: Eğri, yamuk.	kěmlěk: Kimlik.
k. 924	k.+ ě 766
[1]	k.+ ěn 638, 1549, 1705
kělem: <i>Far.</i> Kilim, yolluk; halı.	k.+ ěne 480
k.+ derge 214	[5]
[1]	kěne: Sadece, birisi, teki.
kem: <i>Far.</i> Eksik, noksan, kıt.	k. 138, 199, 363, 382, 435,
k. 126	437, 611, 660, 883, 890, 965,
[1]	1008, 1012, 1230, 1352, 1425, 15
kěm: Kim.	, 1790, 1826
k. 620, 717, 982, 983,	[19]
1116, 1211, 1304, 1343, 1395,	kěnege: <i>Rus.</i> Defter, iş defteri.
1399, 1411, 1430, 1555, 1649,	k.+ hěne 549
1674, 1716, 1752, 1755, 1756	[1]

keñeş: Danış, danışma, müşavere.
k. 43, 541, 557, 1499
k.+ tē 51, 1391
k.+ terē 98
[7]

keñeş -: Danışmak, müşavere etmek, fikir alışverişi yapmak.
k.- ėp 936
[1]

keñeşlē: Danışmalı, müşavere, danışılıp yapılan.
k. 42
[1]

keñeşleş -: Birisiyle danışmak, birisiyle müşavere etmek.
k.- ėvē 890
k.- kenden 895, 1539
[3]

keñeşme: Danışma kurulu, danışma heyeti, konsey.
k. + nen 888
[1]

keñeş-tōñeş: Fikir alışverişi, danışma.
k. 39, 50, 541, 887
[4]

kēnez: *Rus.*Eski Rusya'da asker ve devlet lideri, prens.
k. 537
[1]

kēnezlēk: Prenslik, kinezlik.
k.+ terē 391

[1]

kepsel -: Dar yere tıkmak, bastırılmak, sıkılmak.
k.- gen 360
[1]

kēr -: Girmek.
k.- dēk 1486
k.- eler 1496
k.- ėp 1389, 1525, 1549
k.- evēne 1955
k.- ges 1013, 1835
[8]

kerē: Dağ yüzü, dağ sırtı.
k. 1855
[1]

kerek: Gerek, lüzum; talep edilmeyi gerekli olmayı bildirir.
k. 212, 303, 332, 582, 625, 883, 884, 1425, 1659, 1671, 1750, 1829
[13]

kereklē: Gerekli, lüzumlu.
k. 1760, 1763
[2]

kereklēk: Gereklilik, lüzumluluk.
k. 1032, 1479
k.+ ėgēz 1566
[3]

kerek-yaraq: Daha gerekli, daha lüzumlu.
k.+ tarı 599
[1]

kerek-yoraq: Gerekli.

k. 64
[1]
keremet: Ar.Keramet, mucize.
k. 1083
[1]
ker: Güç, kuvvet, derman, kudret,
takat, mecal.
k.+ en 1849
[1]
kēreş: Uzun kütük.
k. 122
[1]
kērēş -: Bir işe girişmek, bir işe
başlamak, işe koyulmak.
k.- e 53, 472, 614, 910,
1176
k.- kender 1363
k.- tē 946
[7]
kērme -: Gitmemek.
k.- y 1441
[1]
kerte: Çit, ağaç, çalıdan yapılmış
çit.
k. + ler 1733
k.+ mēzden 1649
[2]
kerte-ķura: Ahır çiti.
k.+ ğa 1917
k.+ nı 1905
[2]

kertele -: Çit ile ayırmak, paravan
ile ayırmak, bölme koymak.
k. 1917
[1]
kēsē: Küçük, yaşça küçük, genç.
k. 779, 1594
[2]
kesēp: Ar.Çalışıp kazanma,
edinme; uğraş; uzmanlık.
k.+ ē 319, 488
[2]
kesēplen -: Bir işle ilgilenmek, bir
işle uğraşmak.
k.- ēp 313
[1]
kēsērek: Daha küçük.
k. 208
[1]
kēskey: Küçücük, küçük, minicik.
k. 64, 2 , 882, 1013, 1531
[5]
kēsē: İnsan, şahıs, adam, kişi.
k. 78, 258, 1186, 1205,
1342, 1393, 1420, 1421, 1423,
1481, 1488, 1548, 1553, 1635,
1673, 1707, 1754, 1938, 1943
k.+ ē 445, 1187
k.+ ge 257
k.+ hēnēñ 1547
k.+ le 1059
k.+ ler 461, 1404, 1482,
1541, 1623
k.+ lerēmēzge 1633

k.+ lerĕn 1123
k.+ lerge 1522, 1565
k.+ lernĕ 1581, 1664
k.+ lerzĕ 1020, 1144, 1278
k.+ lerzen 1394
k.+ ne 512
k.+ nĕ 468, 644, 645, 868,
874, 1193
k.+ nen 1048
k.+ nĕn 646, 759, 1193,
1810
k.+ sĕn 1666
[53]
kĕĕĕlĕk: Īnsanlık, insanlık âlemi;
insaniyet.
k. 725, 730, 994, 1049,
1303, 1454, 1478
[9]
kĕĕne -: Kiĕnemek.
k.- p 1856, 1921
k.- v 1879
k.- vĕ 431
[4]
kĕĕne-kĕĕne-: *bk.* kĕĕne
k.- y 1919
[1]
kette: Çok gĕzel, çok iyi, pek iyi.
k. 115
[1]
kĕvĕk: Gibi, kadar.
k. 111, 112, 171, 292, 374,
518, 582, 757, 845, 882, 1005,

1008, 1044, 1273, 1341, 1379,
1394, 1427, 1651
[20]
kevze: Gĕvde, beden; boy pos.
k.+ ge 25
k.+ ler 432
k.+ lerĕ 1133
[3]
kevzelĕ: Gĕvdesi iri, gĕvdesi
bĕyĕk.
k. 922, 1017
k.+ ler 130
[3]
key: Oraĕı sapa baĕlamaya
yarayan kayıĕ, baĕ.
k. 244
[1]
kĕy -: Giymek, takmak (gĕzlĕk,
ĕapka vb.); donanmak, takınmak.
k.- ĕp alĕan 930
k.- ĕr 156
k.- gen 921
[3]
keyĕf: *Ar.* Keyif, zevk, haz.
k.+ ĕn 1384
[1]
keyĕflen -: Keyiflenmek,
neĕselenmek; eĕlenmek.
k.- ĕp 219
[1]
kĕyĕk: Erkek karaca, karaca.
k. 309, 378, 1631

k.+ ke 1630
k.+ terge 312
[5]
kěyěk-koş: Geyik kuş.
k.+ қа 507
[1]
kěyēm: Giysi, kıyafet, elbise.
k.+ der 170
k.+ ě 156
k.+ ěnde 409
[3]
kěyēm-halı́m: Kılık kıyafet.
k. 210
[1]
kěyěn -: Giyinmek, güzel
kıyafetler kuşanmak.
k.- gen 1673
[1]
kěyev: Damat, güveyi.
k. 831
k.+ ě 707
[2]
kıv: Göndermek.
k.- ıvı 49
k.- ızan 1335
[2]
ki: Ki. Bağlaç.
k. 1687
[1]
kip -: Kurumak, nem kaybetmek,
su kaybetmek.
k.- ěp 12, 1439
[2]

kil -: Gelmek, ulaşmak, yetişmek.
k.- dě 45, 1579
k.- děk 977
k.- děm 979, 1428
k.- e 176, 282, 351, 388,
496, 620, 751, 854, 1024, 1044,
1077, 1225, 1287, 1767, 1769,
1899
k.- e torĝan 1580
k.- ehě 1838
k.- eler 1537
k.- ěp 2, 72, 84, 91, 136,
146, 164, 356, 360, 395, 403, 426,
454, 463, 466, 468, 471, 586, 725,
732, 735, 742, 748, 769, 811, 817,
904, 918, 973, 998, 1010, 1011,
1013, 1052, 1081, 1083, 1137,
1315, 1349, 1365, 1404, 1405,
1562, 1634, 1637, 1648, 1729,
1774, 1795, 1882, 1945
k.- ěp ala 81
k.- ěpkit-ěp 1387
k.- er 119
k.- ěr 111, 401, 978, 1501
k.- erěn 113
k.- esegěn 261
k.- ěv 267
k.- ěvěn 1036
k.- ěvsě 814
k.- ěvzerě 1072
k.- gen 52, 113, 162, 194,
199, 207, 214, 296, 426, 453, 482,
522, 523, 530, 702, 836, 837, 848,

1004, 1091, 1113, 1216, 1240, 14
, 1496
k.- gende 20, 434
k.- geněň 163, 1564
k.- genge 117
k.- ges 389, 1431, 1555
k.- he 184, 329, 1834
k.- megěz 1507
k.- mehěnmě 460
k.- mek 791
k.- mey 1212, 1475
[125]
kilme-: Gelmemek, ulaşmamak,
yetişmemek.
k.- gěz 1507
k.- hěnmě 460
k.- y 1212, 1475
[4]
kilěř -: Uzlaşmak, ortak fikre
varmak, anlaşmak, sözleşmek.
k.- ěp 381, 775
k.- ěr 1262
k.- keněňň 564
[4]
kilěř: ...biçimde, tarzda, hâlde.
k.+ eler 917
[1]
kilěřěv: Antlaşma, mutabakat,
sözleşme.
k. 375
[1]
kilgěle -: Zaman zaman gelip
gitmek.

k.- gen 293
[1]
kilkě: Daha, kez, kere.
k. 530, 1550
[2]
kilměřek: Yerli olmayan kimse,
göçmen; ecnebi.
k. 534, 670, 772
[3]
kiltěr -: Getirmek, temin etmek.
k.- e 771, 958, 1917
k.- eler 1364
k.- ěp 33, 693, 887, 916,
960, 966, 1324, 1359, 1409, 1476
k.- ěv 1474
k.- gen 14, 595, 864
k.- gende 647
[19]
kiltěrěl -: Getirilmek, temin
edilmek.
k.- ěr 462
k.- gen 81, 335, 603, 715,
1378
[6]
kiň: Geniř, enli, eni büyük.
k. 4, 9, 121, 302, 405, 589,
597, 787, 1063, 1239, 1595
[11]
kiňeř -: Danışmak.
k.- ěp 1753
[1]
kineye: Ar. Kinaye.

k. 1728
k.+ nen 808
[2]
kineyele -: Kinayelemek.
k.- p 806
[1]
kineyelě: Kinayeli.
k. 218
[1]
kino-film: *Rus.* Sinema film.
k.+ darzı 655
[1]
kinye: Sonuncu, nihayi.
k. 904
[1]
kěr-: Girmek.
k.- e 419
[1]
kirě: Geri, ters.
k. 364, 399, 456, 486, 535,
745, 751, 847, 848, 885, 1076,
1129, 1471, 1830, 1873, 1949,
1950
k.+ hěn 1146, 1722
k.+ hěnse 1136
[20]
kirěhěnse: Tam tersine, tam
aksine; aksine.
k. 830, 1284
[1]
kiś -: 1. Geçmek.
k.- ěp 285, 1125, 1749

k.- ken 1019, 1584, 1594
2. Vazgeçmek.
k.- ken 369
[7]
kiś: 1. Akşam.
k. + ten
2. Akşamleyin
k. 1548
[2]
kiś -: Kesmek, biçmek.
k.- 224
k.- ěp 656, 1149, 1193,
1747
k.- ěrge 1496
k.- kěn 1002, 1083, 1462,
1465, 1656
[11]
kise: Gece.
k. 1037
[1]
kiśe: Keskin rüzgâr, soğuktan
yakan rüzgâr.
k. 611, 1851
[2]
kisegě: Dünkü.
k. 106
[2]
kiśek: Bütün bir parçası, bölüm,
kısım.
k. 1425
k. kiśek 1558
[2]

kisş -: Geçirmek, görmek, baştan geçirmek.

k.- e 1068

[1]

kişet -: Uyarmak, ihtar etmek.

k.- ěv 628

[1]

kisěv: Akarsu üzerindeki geçit.

k.+ ze 1124

[1]

kiske: Akşama, akşam, akşamleyin.

k. 99, 173, 187, 446, 1488,

1550

[6]

kiskě: Akşamki, geceki, geceleyin olan,, geceye ait.

k. 188, 191

[2]

kiştş -: Geçirmek, vazgeçirmek.

k.- ěp 651

[1]

kiřtřěl -: Geçirilmek.

k.- e 646

[1]

kit -: Gitmek.

k.- děk 1485

k.- děler 1683

k.- dělě 1682, 1684, 1685

k.- e 57, 123, 145, 251,
275, 474, 5 , 506, 608, 649, 824,
1035, 1050, 1112, 1177, 1182,

1375, 1410, 1514, 1542, 1596,
1849, 1919

k.- ěgěz 1506

k.- eler 1405, 1511

k.- ěň 1955

k.- ěp 8, 287, 299, 382,
909, 1127, 1235, 1404, 1493,
1495, 15 , 1549, 1855, 1922, 1925,
1934

k.- ěr 112, 1020, 1340

k.- ěrge 417, 1328, 1389,
1499

k.- ěvě 1254, 1810

k.- ěvěnen 1260

k.- ěvěněn 1919

k.+ ěvžerěn 1668

k.- he 631, 1550, 1848,
1899

k.- ken 121, 313, 374, 391,
428, 436, 466, 489, 661, 995,
1488, 1561, 1704, 1861, 1877

k.- kender 110, 304, 318,
415, 533, 536

k.- kěs 428, 618, 1745

k.- meběz 1702

k.- megen 1648, 1729

k.- tě 1804

[92]

kitap: Ar.Kitap.

k. 1621

k.+ ında 1232, 1250

k.+ tarına 1770

k.+ tıň 1604

[5]
kit-kële -: Gitmek gelmek.
k.- gen 425
k.- gensě 110
[2]
kitme -: Gitmemek.
k.- lě 389, 649, 1196
k.- v 729
k.- yběz 537
[5]
kiyemet: *Ar.*Kıyamet; kavga,
gürültü.
k. 1718
[1]
klimat: *Rus.* İklim.
k. 344
k.+ tıñ 343
[2]
kofër: *Ar.*Kâfir.
k.+ dër 983
[1]
kolhoz: *Rus.*Kolhoz, kollektif
çiftlik.
k.+ dıñ 1799
[1]
kolonizatorlıq: Sömürgecilik.
k. 692, 1333
[2]
kolonizatsiya: *Rus.*Sömürge.
k.+ hınıñ 1190
[1]
kolonizatsiyalav:
*Rus.*Sömürgeleştirme.k.+ zıñ 794

[1]
kom: Kum.
k. 980
[1]
komanda: *Fr.* Kumanda.
k.+ hına 1529
k.+ hıñdağı 1109, 1348
k.+ sında 1355, 1664, 1666
[6]
komissiya: *Rus.*Komiser.
k.+ hınıñ 1185
[1]
koni: At.
k.+ zarı 1945
[1]
korol: *Rus.*Kral.
k.+ derě 1942
[1]
kösle-: İş yapmaya mecbur etmek;
güç kullanmak, zor kullanmak.
k.- p 1687
[1]
ködret: *Ar.*Kudret, güç.
k.+ ěnde 982
[1]
köl -: Gülmek, kahkaha atmak.
k.- öp 1094
[1]
köl-kümër: Yanmış şeylerin
artığı , kül kömür.
k. 390
k.+ ge 1114
k.+ zerě 1327

[3]

kömöş: Gümüş, gümüş para.

k. 156, 923

[3]

kön: 1. Güneş.

k. 4, 99, 107, 187, 446,
1629,

2. Gün.

k.+ 109, 195, 628, 631,
647, 736, 968, 1475, 1492, 1496,
1576, 1622, 17, 1717, 1847, 1908,
1910, 1925

k.+ de 1661

k.+ den 1124, 1717

k.+ der 735, 1536, 1834

k.+ derende 1403

k.+ derge 586, 973, 1315,
1774

k.+ dergese 1769

k.+ derze 1492

k.+ dö 54, 99, 1445, 1502,
1628

k.+ lerge 1638

k.+ nerende 978

k.+ ö 1388, 1718

k.+ öñ 87

k.+ önde 1619

[48]

könbayış: Batı.

k. 1942

k.+ ı 4

k.+ ça 299, 348

k.+ tan 93

[5]

kön-bayman: Sakin ve huzurlu
yaşam, huzurlu hayat.

k. 1336

[1]

könden-kön: Günden güne, her
geçen gün.

k. 1072

[1]

köndöz: Gündüz vakti,
gündüzleyin.

k.+ ön 328

[1]

könkürüş: Geçim, maişet, yaşama
biçimi.

k.+ ě 334, 1608

k.+ ěbēz 41

k.+ ěn 484, 1318

[5]

könlök: Günlük.

k. 1621

[1]

könlök: Günlük, bir güne ait.

k. 57, 349, 394, 1405,
1495, 15

[7]

könsığış: Doğu.

k. 581, 1734, 1940

k.+ ça 571

k.+ tan 77

[5]

könyaq: Güney.

k. 294, 795

k.+ a 812, 1123
k.+ tağıları 528
k.+ tan 77
[6]
kör: Gür, gürbüz, semiz.
k. 1024
[1]
körendë: Kürülerek yığılmış kar.
k. 1781
[1]
köregesë: Sofranın reisi.
k.+ ler 72
[1]
köreş: Mücadele, çatışma.
k. 99, 124, 132, 147, 173,
594, 697, 1199, 1341, 1380
k.+ ë 673, 1447
k.+ te 155
k.+ tëñ 149
[14]
köreş-: Mücadele etmek,
savaşmak.
k.- ërge 137, 143
[2]
köreym -: Kuvvetlenmek.
k.- ëp 12, 1439
[2]
körmekleş-: Güreşte belden
kavrayıp tutmak, kenetlemek.
k.- e 144
[1]
körşek: Toprak kap, anak,
çömlek, saksı.

k. 123
[1]
kös: Güç, kuvvet, enerji.
k. 150, 846, 1048, 1381
k.+ ë 1050
k.+ ke 1801
k.+ ö 462 ,1021, 1849
k.+ öne 1021
k.+ te 1065
k.+ ter 11
k.+ terë 1174
k.+ terëñëñ 1072
k.+ tö 143
[15]
köseym -: Güç kazanmak,
güçlenmek.
k.- e 1073, 12
k.- ëp 1035, 1260
[4]
köseym-: Güç kazanmak,
güçlenmek.
k.- e bir- 332, 354
k.+ ëvënde 794
[3]
köseymt -: Güçlendirilmek,
kuvvetlendirilmek.
k.- ëv 799
k.- ken 689
[2]
kös-el: Güç kuvvet, fiziksel güç.
k. 817, 1537, 1901
[3]
kös-ëvet: Güç kuvvet.

k. 1045, 1199
k.+ ě 107, 1063
[4]
kösle -: İş yapmaya mecbur
etmek; güç kullanmak, zor kullanmak.
k.- p 1047, 1362
[2]
köslen-: Güçlenmek,
kuvvetlenmek, güçlü hâle gelmek.
k. 1337
[1]
köslenen-köslöregě: Daha da
güçlü.
k.132
[1]
köslö: Güçlü, kuvvetli.
k. 155, 843, 1206, 1642,
1778
[5]
kösök: Köpek yavrusu, enik.
k. 721, 1456
[2]
kösök-kösök: Küçük küçük.
k. 356, 1054
[2]
köt -: Beklemek, olmasını veya
gelmesini beklemek.
k.- e 197, 877, 1296
k.- ken 484, 1151, 1475
k.- kenděň 1146, 1722
k.- kenderėnen 919
k.- megenden 1926
k.- öbörek 35

k.- öp 215, 1445, 1460,
1581
k.- ör 142
[16]
kötöş: Beklenti.
k.+ lermězde 1716
[1]
kötöv: Sürü.
k.+ ěn 1893
k.+ sėnen 583
[2]
kötövsě: Çoban.
k.+ ler 1899
k.+ ně 1898
[2]
köy: Nağme, melodi; ahenkli ses.
k. 239
k.+ ö 1802
[2]
köy -: Yanmak, dış tarafı
kömürleşmek.
k.- gen 403
[1]
köyek: Olmadık zamanda koç
veya teke çiftleşmesin diye hayvanın
döşüne bağlanan keçe.
k. 156, 409
[2]
köygenek: Gökdoğan, tepeli
doğan.
k. 181
[1]

köyle -: Şiir söylemek, belli bir ezgide söylemek.

k.- p 932

[1]

köylö: Ahenkli, melodisi güzel.

k. 534

[1]

köyö: ... biçimde, tarzda, hâlde.

k. 69, 459, 646, 878, 1030,
1171, 1183, 1305, 1307, 1552,
1574

[11]

köyöndör-: Kaygılandırmak,
endişelendirmek, üzme.

k. 826

[1]

köyös-köyös: Tekrar tekrar,
zaman zaman.

k. 295

[1]

köz: Güz, sonbahar.

k. 1403, 1880

k.+ göhө 251

k.+ önde 829

[4]

közre -: Bunalmak.

k.- gen 1880

[1]

krëpo: *Rus.* Kale.

k.+ tar 802

k.+ sı 1192

[2]

kreštien: *Rus.* Köylü, köy insanı.

k. 1202, 1270

[2]

kübëhë: Çoğu, çoğunluğu.

k. 567, 598, 606, 701,
1147, 1183

[6]

kübëhëse: Çoğunlukla, çoğu
vakit, çoğu durumda.

k. 345

[1]

küger -: Göğermek, yeşermek.

k.- ep 244

[1]

kük: Gök, gökyüzü.

k. 1838

k.+ ke 823

k.+ ten 915

[3]

kükrek: Göğüs, meme.

k.+ ëne 1845, 1852

[2]

kükşëllen -: Mavimsileşmek,
mavimsi hâle gelmek.

k.- ëp 3

[1]

kül: Göl, su birikintisi.

k. 882

k.+ derzen 1334

k.+ ë 1703

[3]

külege: Gölge, gölgeli yer.

k.+ hë 757, 762

k.+ něň 762
[3]
kümele-: Toplamak,
kümelemek, bir araya gelmek.
k.- gěň 1510
[1]
kümeleş -: Birleşmek,
kümeleşmek, toplaşmak.
k.- ken 883
[1]
kün -: Razi olmak, boyun eğmek.
k.- ěp 23
k.- gen 1905, 1915
k.- gendey 1897
[4]
künděrěl -: Boyun eğdirilmek.
k.- e 840
[1]
küněk -: Alışmak, âdet edinmek.
k.- ken 485
[1]
küňěl: Gönül, ruh dünyası;
hissiyat.
k. 251, 975
k.+ der 231
k.+ derěn 196
k.+ ěmděň 1516
k.+ ěň 199, 822
k.+ ěnde 257
k.+ ěne 1383, 1707
k.+ ěnen 1726
k.+ lerěměž 1556

[12]
küp: Çok, fazla, sayısı ve miktarı
yüksek.
k. 201, 233, 307, 347, 363,
457, 531, 540, 547, 783, 795, 803,
816, 886, 890, 958, 976, 1009,
1204, 1220, 1235, 1247, 1251,
1323, 1352, 1364, 1368, 1566,
1595, 1604, 1623, 1712, 1757
k.+ din 976
k.+ ten 116
k.+ ter 1153
k.+ terě 472
k.+ terěběžge 40
k.+ terěn 1116
k.+ teržě 124
k.+ teržě 1033, 1056, 1066,
1143, 1337
k.+ teržěň 131, 1065
[50]
küpdinküp: Çokça.
k. 981, 986
[2]
küpěr: Köprü.
k. 327
[2]
küpke: Uzun zaman için.
k. 919, 1383
[2]
küplěk: Çokluk, fazlalık.
k.+ ěňe 310
[1]

küpmě: Ne kadar, ne miktarda.

k. 138, 165, 195, 368, 383,
433, 445, 485, 630, 917, 919, 991,
1019, 1076, 1135, 1209, 1727, 18
, 1801, 1882, 1892

k.+ ge 887

k.+ lěr 89, 136, 147, 372,
593, 756, 990, 1015, 1603, 1614,
1921

[34]

küpsělěk: Çoğunluk, halk.

k. 316

k.+ ě 254

[2]

kür -: Görmek, bakmak.

k.- dēm 1480, 1580

k.- e 1 , 723, 1184

k.- ehěň 1384, 1509

k.- en 940, 966, 1026

k.- ěp 199, 451, 492, 688,
738, 822, 872, 912, 1510, 1552,
1623, 1791, 1798, 1806, 1924

k.- ěpběl-ěp 567

k.- ěrge 717, 1726

k.- ěrkür-mešten 1062

k.- ěrler 1719

k.- esěz 1649

k.- ěv 1793, 1898

k.- ěvěň 627

k.- ěvsěler 1078

k.- gen 45, 195, 201, 606,
906, 919, 938, 1016, 1079, 1152,
1234, 1667, 1677

k.- ges 955

k.- heler 1497

k.- hěň 1550

k.- hěnder 460

k.- mege 1427

k.- měš 1677

k.- meměške 1497

k.- mey 1298

k.-sey 1650

2. Sanmak, kabul etmek.

k.- ěp 820

[59]

küre: 1. Göre

k. 79, 172, 708, 970, 1182,

1214, 1616, 1763

k.+ hěň 446, 1148

2. Bakılırsa

0723,1461

[15]

kürehěň: Anlaşılan o ki, belki,
galiba.

k. 301

[1]

kürěl -: Görülmek, bilinmek.

k.- gen 1064

[1]

kürēm: Gözün gördüğü uzaklık,
göz mesafesi.

k.+ ě 2

[1]

kürěn -: Görünmek, gözükmek.

k.- e 25, 115, 190, 211, 926

k.- ěp 181

k.- ěr 1273

k.- ěvěnse 859

k.- gen 408, 435

k.- he 757

[12]

kürěněř: Görünüş, manzara;
görünüm.

k. 1589

k.+ ter 1588

[2]

kürěnme -: Görünmemek.

k.- hěn 194, 1012

[2]

kürěř -: Görüşmek, selamlaşmak.

k.- děler 1673

[1]

kürěřtěr -: Görüştürmek.

k.- ěrge 745

[1]

kürgez -: Göstermek.

k.- děler 1663

[1]

kürgezmelěk: Göstermelik.

k. 1615

[1]

kürhet -: Göstermek, ortaya
çıkarmak.

k. 1087

k.- e 154, 1710

k.- ěp 814

k.- ěrge 1725

k.- ěv 1588

k.- ken 70, 553, 1593,
1655, 1658

k.- kes 968

[12]

kürk: Görkem, güzellik.

k.+ ě 8, 222, 223

k.+ ě bulır 29

[4]

kürkem: Görkemli, ihtişamlı,
muhteşem, güzel; gösterişli.

k. 194

[1]

kürme -: Görmemek, bakmamak.

k.- gěn 402

k.- gěz 321

[2]

kürsalav: Korumak.

k.+ vzarı 372

[1]

kürřě: Komřu.

k. 1376

[1]

küs -: Göçmek, taşınmak,
geçmek.

k.- ěp 206, 285, 286, 291,
791, 876, 1815

k.- ken 447

[8]

küse: Yığın, küme.

k. 1826

[1]

küsebe: Göçebe, göçmen.

k. 3

[1]

küsegilëş: Göç.

k. 1272

[1]

küsër: Göçer, göçebe; göçmen.

k. 535

k.+ e 1672

k.+ ge 301

[3]

küsër -: Göçürmek, taşımak,
götürmek.

k.- ëp 796

k.- ërge 1363

[2]

küter -: Yukarı çıkarmak,
yükseltmek; kaldırmak.

k.- e 611, 1596

k.- ëp 243, 584, 925, 13 ,
1466

k.- ëp ala 95

k.- ëp alıv 127

k.- ër 883, 897, 1056, 1407

k.- ërge 1313, 1434, 1445,
1773

k.- ëv 885, 898, 1439

k.- ëvge 1115, 1418, 1473

k.- ëvsë 1186

k.- ëvsëler 1140, 1146,
1166, 1452

k.- ëvsëlerge 640, 1469

k.- ëvsëlerzë 650

k.- ëvsëlerzëñ 1113, 1174

k.- ëvze 602, 628, 1776

k.- ëvzer 1456, 1757

k.- ëvzerge 1380

k.- gen 171, 1278

[41]

kütërëv -: İsyancılık, baş
kaldırmak.

baş k.- ë 797

[1]

küterël -: Kaldırılmak,
yükseltmek, yukarı çıkarılmak.

k.- dë 982

k.- e 792, 1203

k.- ëp 19, 1446, 1838

k.- ër 327

k.- gen 359, 1780

[9]

küterëleş: Yükseliş, yükselme,
ilerleme.

k.+ ëne 1437

[1]

küterëvsë: İsyancı.

baş k.+ lerzëñ 1130, 1328

[2]

kütergëhëz: Kalkmaz, ağır, fiziki
güç yetmeyen.

k. 489

[1]

küz: Göz.

k. 2, 123, 270, 566, 1249,
1321, 1638, 1953

k.+ ě 1016, 1234, 1550,
1649, 1652

k.+ ěmděň 1516

k.+ ěměž 1687

k.+ ěn 1907

k.+ ěne 1148, 1458

k.+ ěnen 1908

k.+ ge 130

k.+ hěž 1930

k.+ zere 1078, 1928

k.+ zereňen 1802

k.+ zerzen 853

[25]

küzet -: Gözetlemek, gözlemek.

k.- e 175

k.- eler 1493

k.- ěp 161

k.- ěrge 1037

k.- ěv 417, 440

[6]

küzlé: Gözlü, göz olan; görebilen,
iyi gören.

k. 1929

[1]

Ķ ħ

ķabar -: Kabarmak, şişmek;
taşmak.

ķ.- a bara 1339

[1]

ķabart -: Kabartmak; yükseltmek;
irileştirmek.

ķ.- ır 990

[1]

ķabatla-: Tekrarlamak,
yinelemek.

ķ.- p 1778

ķ.- y 1759

[2]

ķabatlan -: Tekrarlanmak,
yinelenecek.

ķ.- a 1132

[1]

ķabın -: Tutuşmak, yanmak, alev
almak.

ķ.- ģan 1459

ķ.- ıp 693, 1177, 1456

[4]

ķabırģa: Kaburģa; kenar, yan.

ķ.+ ların 1149

ķ.+ larınan 645, 650

[3]

ķabızıl -: Yakılmak.

ķ.- ģan 469

[1]

ķabul: Ar.Kabul.

ķ. 1428, 1763

[2]

ķaç -: Kaçmak, sıvışmak.

ķ.- an 1653

k.- kan 1631

[2]

ķaçan: Ne?

ķ. 1698, 1753

[2]

ķader: *Ar.* Kadar, gibi.

ķ. 1629, 16311633

ķ.+ ě 1635

[3]

ķafěr: *Ar.* Kěfir.

ķ.+ zargě 956, 1437

ķ.+ zarzan 938

[3]

ķakķ: Sivri bir nesne ile vurmak, kakmak, vurmak, sokmak, akmak.

ķ.-a 456, 1129

[2]

ķaĝıl -: Vurulmak, sokulmak, kakılmak, çarpılmak; hafifçe vurmak, tokatlamak.

ķ.- gan 210

[1]

ķaĝıv: Yükseklik ya da tepedeki soĝuk rzgěrlı (yer).

ķ. 486

ķ.+ ı 241

[2]

ķaĝız: Kěĝıt.

ķ. 960

ķ.+ ga 987

ķ.+ ı 1772

ķ.+ m 613

k.+ zaĝı 962

ķ.+ zarı 552

[6]

ķah: *Far.* Bazı zaman.

ķ. 1713

[1]

ķaharmanlık: Kahramanlık.

ķ.+ mın 1131

[1]

ķakķ -: Sivri bir nesne ile vurmak, kakmak, vurmak, sokmak, akmak.

ķ.- ķan 1873

[1]

ķaklı: Bilgili, ělim, bilgi sahibi.

k.+ ma 848

[1]

ķakķa -: Bozulmak, sarsılmak, sallanmak, gevşemek; hělsizlenmek.

ķ.- ĝan 488

[1]

ķal -: 1. Kalmak, beklemek, geride olmak.

ķ.- a 141, 145, 372, 1029, 1312, 1459

ķ.- dı 980, 1820

ķ.- dıĝın 436

ķ.- dık 483, 1681

ķ.- dım 1582

ķ.- gan 299

ķ.- ĝan 267, 278, 322, 357, 368, 435, 478, 484, 488, 494, 521, 556, 734, 753, 852, 888, 907, 1169, 1175, 1179, 1213, 1251, 1524, 1690, 1821, 1836, 1843,

1855, 1865, 1874, 1876, 1889,
1930

ķ.- ğandan 1013
ķ.- ğandar 439, 529, 538,
556
ķ.- ğandarı 1491
ķ.- ğandarın 436
ķ.- ğanday 89, 254, 852,

1016

ķ.- ğanday bula 785
ķ.- ğansı 87, 1114, 1152
ķ.- ğas 464
ķ.- ha 1792
ķ.- ıp 805, 1918
ķ.- ır 397
ķ.- ırġa 1462
ķ.- ırı 826
ķ.- ırlık 310
ķ.- ıanġa 447
ķ.- maķ 1567
ķ.- maś 183, 185, 234
ķ.- maśtay 625

2. Yardımcı fiil.

bulıp ķ.- a 155
haķlap ķ.- a 1207
ozatıp ķ.- a 1433
salınıp ķ.- a 1258
şımıp ķ.- a 612
ülëp ķ.- a 1794
bazap ķ.- ğan 1469
torop ķ.- ğan 1502
aybanıp ķ.- ırġa 1053
[86]

ķala: Şehir, vilayet.

ķ. 320, 321, 322, 346, 347,
374, 757, 761, 795, 801, 920,
1265, 1266, 1423, 1901, 1909

ķ.+ ğa 819

ķ.+ hı 56, 350

ķ.+ hın 1253

ķ.+ hına 818

ķ.+ hınan 349

ķ.+ hınıñ 62

ķ.+ lar 320, 321, 331, 345,

1535, 1924

ķ.+ ları 321

ķ.+ ların 390, 484

ķ.+ larınıñ 333

ķ.+ nan 597

[34]

ķalatişķı: Şehir dışı.

ķ. 352

[1]

ķalay: Nasıl, ne şekilde, ne kadar.

ķ.+ ğa 1471

[1]

ķaldıķ-boştok: Az kalmış, biraz
kalmış, kalıntı, kırıntı.

ķ.+ o 102

[1]

ķaldır -: Belli bir yere koymak,
bırakmak.

ķ.- ğan 587

ķ.- hañ 275

ķ.- ıp 1 , 391, 412, 443,

955, 1123, 1532, 1542, 1736, 1869

ķ.- ıv 1778

[13]

ķaldırıl -: Atılmak; terk edilmek.

ķ.- ğan 16, 630

[2]

ķaldırma -: Belli bir yere koymamak, bırakmamak.

ķ.- y 702

[1]

ķalğan: Diĝer, başka, ikinci.

ķ.+ ım 1799

[1]

ķalın: Kalın, yoĝun, koyu, yok (ses için).

ķ. 613, 962, 1029, 1901

[4]

ķalıř-: Hareket hâlindeyken geri kalmak.

ķ. 1844

[1]

ķalkķ -: 1. Kalkmak, yükselmek, yukarı çıkmak.

ķ.- anday 6

ķ.- ga 6

ķ.- ıp 846

ķ- ıpıraķ 71

ķ.- ıv 204

2. Ufuktan yükselmek, çıkmak (gök cisimleri için).

ķ.- ır ķalkmař-tan 105

[6]

ķalkķa: Olta şamandrası, mantarı.

ķ. 790

[1]

ķalkķan : Kalkan; top vs. silahların önündeki elik set; sur.

ķ. 410, 422

ķ. bulır 79

ķ.+ dar 425

ķ.+ darĝa 427

ķ.+ ĝa 431

ķ.+ ı 452, 1101

[8]

ķalkķın -: Hafif kalkmak, az kalkmak; yükselmek; harekete geçmek.

ķ.- a 12

[1]

ķalkķıv: Kalkık, yükselti, çıkıntı, tümsek; uzun (boy için).

ķ. 23, 323

[2]

ķalkķıvlıķ: ıkıntı, yükselti, tepe.

ķ.+ ta 1825

[1]

ķalma -: Kalmamak, beklememek, geride olmamak.

ķ.- ğan 693

ķ.- madı 1644, 1701

ķ.- maĝan 992

ķ.- mahın 1085

ķ.- y 362

ķ.- yınsa 1318

[7]

altıra -: Ufak ufak hareket etmek, kıpırdamak, silkinmek; ok korkmak.

.- p 518

.- y 517

[2]

alyan: Okluk, sadak.

. 158

[1]

ama: Su samuru.

. 298, 309

[2]

ama -: evrelemek, dolanmak, sarmak, kuşatmak.

.- an 1867

.- andar 360

.- p 361, 365, 601, 734,

753, 814, 1884, 1926

[10]

amal -: Sarılmak, kuşatılmak, evrelenmek.

.- an 1099

.- ip 754

[2]

amala -:Kuşatmak, sarmak, evrelemek.

.- p 184

[1]

amalı: Etrafına krk ekilmiş, krkl.

. 303

[1]

amıt-ıırsaq: Atı arabaya koşmak iin gerekli olan şeyler, gereler, hamut aksamı.

. 210

[1]

amsıla -: Kamılamak.

.- p 1668

[1]

an -: Kanmak, doymak.

.- as 187

[1]

an: Han, hakan.

. 715, 1084, 1184, 1836,

1848

.+ dı 843

.+ a 1847, 1856

.+ ıdı 684

.+ nı 134

[10]

anat: Dayanak, destek.

.+ ı 1810

.+ inan 393

.+ qa 423

[3]

anatlı: Kanatlı, kanadı olan, uabilen.

. 16, 192, 205

[3]

andır -: Yatışmak, gidermek.

.- a 1748

[1]

kañğır -: Şaşırmaq, aptala dönmek, acayıpleşmek.

q.- ip 1892

[1]

kanhıra -: Kansızlaşmaq, kan kaybetmek.

q.- bırak 368

q.- p 1873

[2]

kanhırat -: Kansızlaşdırmaq, kanını akıtmak.

q.- ip 1329

[1]

kanhıratıl -: Kansızlaşdırılmak.

q.- ğan 851

[1]

kanhız: Merhametsiz, şefkatsiz, taş bağırlı.

q. 640, 1148, 1326

[3]

kanhızırak: Daha merhametsiz, daha şefkatsiz.

q. 640, 649

[1]

kanhızlıq: Merhametsizlik, şefkatsizlik.

q. 1145, 1197

q.+ ı 610

q.+ ma 1142

q.+ mıñ 1190

q.+ tı 1195

[6]

kanlı: Kanlı, kana bulanmış, kanlanmış.

q. 358, 1191, 1312, 1321, 1331

[5]

kans: Ne kadar, nice.

q. 45, 48, 58, 102

[4]

kanun: Ar.Kanun, yasa, dinî kural.

q. 982

q.+ darı 657, 1357

q.+ ı 970

k.+ ıbıznuñ 983

[5]

kanyağa: Türlü şeyleri bağlamak için eyerin başına takılan iki uçlu kayış, bağ.

q.+ larına 182

[1]

kap: Tam anlamında kullanılır.

q. 10, 85

q.+ ma 1103

[3]

kapma -: Ağza almamak; tutmamak, kapmamak.

q.- y 1910

[1]

kapıl: Aniden, birdenbire, ansızın, hızla.

q. 144, 150, 606, 612, 753, 1086, 1340, 1458, 1469, 1498, 1804, 1909

[12]

ķapķa: Cümle kapı.

ķ. 326, 504

ķ.+ hınıñ 408

ķ.+ larzı 436

[4]

ķapķan: Kapan, tuzak.

ķ.+ ı 326

[1]

ķapķıla -: Dudağını ısırarak,
dudağını dişlerinin arasında sıkıştırarak,
dişleri ile dudağını ısırarak; az yemek.

ķ.- p 272

[1]

ķapla -: Kaplamak, örtmek.

ķ.- ğan 854

ķ.- p 216, 712

ķ.- p ala 1451

ķ.- rlık 746, 1088

ķ.- y 163

[6]

ķaplan -: Kaplanmak.

ķ. alğan 427

ķ.- ğan 4, 155

ķ.- ıp 6, 1029

[5]

ķapsık: Küçük torba, heybe.

ķ.+ tan 1305

ķ.+ tıñ 1280

[2]

ķaptır-: Kaptırmak.

ķ.- zı 643

[1]

ķar: Kar.

ķ. 288, 1525, 1533, 1914

ķ.+ dan 1632

ķ.+ za 1814, 1901, 1925

ķ.+ zar 1865

ķ.+ zı 1030

[10]

ķara -: Bakmak, seyretmek.

ķ.- ğan 516, 590, 1529,
1841, 1944

ķ.- ğanda 213, 350, 718,
832, 927, 1017, 1021, 1112, 1185,
1574, 1784

ķ.- halar 154, 1926, 1928

ķ.- mağına 1156

ķ.- maştan 173, 446, 473,
618, 631, 817, 859, 873, 1067,
1116, 1121, 1166, 1198, 1779

ķ.- maştay 1029

ķ.- p 69, 176, 373, 440,
484, 498, 660, 1159, 1148, 1218,
1458

ķ.- r 634

ķ.- rğa 665, 698

ķ.- vı 358

ķ.- vsınıñ 1914

ķ.- y 812, 1172, 1301

[57]

ķara: 1. Kara.

ķ. 134, 287, 299, 3, 369,
387, 392, 403, 435, 479, 652, 654,
733, 853, 921, 922, 1017, 1340,
1719, 1720, 1867, 1882, 1939

2. Cahil halk.
k.+ nan 9
[25]
karabırak: Daha iyi.
k. 142
[1]
karagas: Melez çamı.
k. 504
[1]
karak: Eşkıya.
k.+ tarzı 1425
[1]
kara-karşı: Birbirine karşı,
karşılıklı.
k. 415, 426, 430
[3]
karalama: Karalama, çizim.
k.+ ları 1767
[1]
karaltı: Eyvan, avlu; her türlü mal
mülk.
k.+ ları 301
k.+ larzan 331
[2]
karaltılı: Avlulu; mal mülklü.
k. 317
[1]
karama: Karaağaç.
k. 111, 495
[2]
karama -: Bakmamak.

k.- y 480
[1]
karamak: Bakış, nazar, görüş.
k.+ dağılar 635
k.+ ma 1736
k.+ ındağı 1178
[3]
karanı: Karanlık; açık olmayan,
belirsiz.
k. 457, 459, 655, 1303
[4]
karanlılık: Karanlık olma
durumu.
k. 1534
[1]
karar: Ar.Karar.
k. 259, 805, 937, 1539
k.+ ı 803, 1571
[6]
karas: Bakış, nazar; bir şeye
yönelik ilgi, alaka.
k. 1023
k.+ ı 1643
k.+ tarın 70
[3]
karastır -: Seyrettirmek.
k.- zım 1935
[1]
karata: Doğru, yönelik.
k. 672
[1]
karatlan-: Baktırmak; aratmak;
yönlendirmek.

ķ.- ğan 1939
[1]
ķaravıl: Karakol.
ķ. 328
[1]
ķaray: Kimi sözlerden sonra gelerek hareketin yönünü bildirir; doğru.
ķ. 2, 151, 175, 735, 749
[5]
ķargalı: Kargalı.
ķ. 1442, 1668
ķ.+ nan 14
[3]
ķargıř: Beddua, kargış.
ķ. 1329
[1]
ķarhüz: Rivayet, destan; sözlü edebiyatın seçme eserleri.
ķ.+ zer 201, 221
[2]
ķarımta: Öç, intikam.
ķ. 1229
[1]
ķarıř: Ölçü birimi, karış.
ķ. 1347, 1356, 1495
[3]
ķarıv: Güç, kuvvet, gayret.
ķ.+ ı buldı 1912
[1]
ķarlı-bozlo: Karlı buzlu.
ķ. 1864

[1]
ķarlı-buranlı: Karlı fırtınalı.
ķ. 854
[1]
ķarsığa: Aladoğan.
ķ. 180, 504
[2]
ķarřı: Karşı, ön taraf.
ķ. 94, 4 , 424, 602, 673, 726, 797, 846, 908, 956, 1027, 1053, 1093, 1122, 1159, 1201, 1254, 1277, 1313, 1437, 1447, 1489, 1506, 1561, 1772, 1828
ķ.+ hına 1571
ķ.+ hında 882
ķ.+ hındağı 404
[29]
ķarřıhındaraķ: Daha karşı, daha ön.
ķ. 497
[1]
ķarřıla -: Karşılamak, karşı almak; birilerini ya da bir şeyleri kabul etmek.
ķ.- vına 403
ķ.- y 1376
[2]
ķarřılat -: Karşılatmak; birilerini ya da bir şeyleri kabul ettirmek.
ķ.- ırğa 420
[1]
ķarřılıķlı: Karřılıķlı.
ķ. 660

[1]

kart: Yaşlı, ihtiyar.

ķ. 864, 1673, 1713, 1835,
1840, 1843, 1844, 1849, 1852,
1855, 1892

ķ.+ tuñ 857

[12]

kartay -: Yaşlanmak,
ihtiyarlanmak.

ķ.- ıp 18

[1]

kart-koro: Dede ve ağabeyler;
büyük yaştaki erkekler.

ķ.+ no 480

[1]

kartlık: Yaşlılık, ihtiyarlık.

ķ.+ ın 1955

ķ.+ ta 1811

[1]

kas -: Kaçmak, firar etmek.

ķ.- a 1147, 1576

ķ.- an 776

ķ.- dım 1579

ķ.- ha 774

ķ.- ıp 903, 1039, 1172,
1179, 1304, 1514, 1542, 1826

ķ. ırğa 1118, 1577, 1578

ķ.- ıvzı 1461

ķ.- kan 436, 1175, 1237

ķ.- kas 1219

ķ.- maķ 1305, 1575, 1580

[23]

kasak: Kaçkın, firari, kaçak,
eşkıya, haydut.

ķ.+ tar 1499

ķ.+ tarzı 1497

[2]

kasın: Ne zaman, ne vakit.

ķ. 1445

ķ.+ dır 1821

[2]

kasandır: Ne zamandır, ne
vakittir, nicedir, çoktandır, bir zamanlar.

ķ. 947, 1798

[2]

kasır: Katır.

ķ.+ ğa 1170

[1]

kaşkı: Kaçkın, firari, kaçak,
eşkıya, haydut.

ķ. 1528

[1]

kaşkın: *bk.* kaşkı

ķ. 1927

[1]

kaş: Yan, çevre; ön.

ķ.+ ına 179

ķ.+ ında 980

[2]

kaşka: Hayvanların alın
ortasındaki beyaz akıtma.

ķ. 114, 167, 168, 169, 408

[5]

kaşlaklı: Yeşillikli.

ķ. 4

[1]

kat -: Sokmak, batırmak, vurmak, çakmak.

ķ.- a 151

ķ.- ip 1911

ķ.- kan 18

[3]

kat: Yan, çevre, taraf.

ķ.+ mı 1502

ķ.+ mın 1513

[2]

katı: Katı, sert; sağlam, dayanıklı.

ķ. 356, 366, 394, 416, 424, 449, 474, 513, 590, 614, 1069, 1119, 1124, 1169, 1241, 1281, 1489, 1570, 1849, 1944, 1950

ķ. katı 1842

[22]

katı-ķoto: Susuz yemek, soğuk yemek.

ķ.+ ho 102

[1]

katın: Kadın.

ķ. 1548

[1]

katın-ķız: Kadınlar ve kızlar.

ķ.+ zar 208

ķ.+ zarı 1187

ķ.+ zarzı 1179

[3]

katınan-ķatı: Oldukça sert.

ķ.+ nan 1852

[1]

katış: Birleşik, karışık, karma.

ķ. 247

[1]

katış -: Katışmak, karışmak.

ķ.- kan 1269

[1]

katıavlı: Katmanlı, tabakalı, katlı.

ķ. 592

[1]

katımarlı: Katmanlı, tabakalı; çetrefilli, başarması zor.

ķ. 576, 660

[2]

katnaş -: Birleşmek, katılmak, iştirak etmek; biriyle yakınlaşmak, yakın ilişki kurmak.

ķ.- a 1202

ķ.- ıvsılarzı 628, 638

ķ.- kan 870

[4]

katnaş: Katılım, iştirak.

ķ.+ ı 1115

[1]

katnaşkanlık: Katılmak, iştirak etmek.

ķ.+ ı 1254

[1]

katnaşma: Katılmama, iştirak etmeme, birleşmeme.

ķ.- hın 717

[1]

ķavırıy: Kuş tüyü.

ķ. 1312, 1314, 1341

[3]

ķavşabırak: Daha çekingen, daha utangaç.

ķ. 920

[1]

ķayda: Nerede.

ķ. 950

[1]

ķayğı: Kayğı, endişe, hasret.

ķ.+ hı 103

[1]

ķayğı-hağış: Kayğı,özlem.

ķ.+ tan 1890

[1]

ķayhı: Hangi.

ķ. 110, 111, 163, 267, 277,
295, 333, 492, 695, 7 , 843, 1367,
1406, 1614, 1616, 1672, 1777

ķ.+ hı 474, 475, 1344, 1787

ķ.+ hın 311

ķ.+ hınıķı 180

ķ.+ ları 175, 1016

ķ.+ larınan 278

[27]

ķayhılayırak: Nasıl, ne şekilde.

ķ. 334

[1]

ķayık: Kayık.

ķ. 314, 359

ķ.+ tarza 376

[3]

ķayıl -: Nakış işlenmek, gergef işlenmek, yıldızlanmak, sırmalanmak.

ķ. 139

ķ.- ğan 118

[2]

ķayır -: Fırıl fırıl döndürmek, fırlatmak; dolanmak, bükölmek, sarılmak, burulmak.

ķ.- a 724, 1543

ķ.- ıp 1530

[3]

ķayķay-: Bel vermek, eğmeçlemek.

ķ.- a 933

[1]

ķayna -: Kaynamak, pişmek, fokurdamak, kabarmak.

ķ.- ha 1836

ķ.- r 455

[2]

ķayra -: Bileylemek.

ķ.- r 1342

[1]

ķaysı: Makas, sındı.

ķ. 1675, 1679, 1684

[3]

ķaysıla -: Kesmek, biçmek.

ķ.- p 1845

[1]

ķayt -: Dönmek, geri gelmek.

ķ.- a 1221, 1921

ķ. - ayık 1471
ķ.- ayım 953
ķ.- dılar 1486
ķ.- ıp 298, 1355, 1441
ķ.- ır 289, 380, 745, 750
ķ.- ırğa 1548
ķ.- ıkan 874, 1949
ķ.- ıkanda 1798
ķ.- may 1923
[17]

ķayta: Tekrar, yeniden.

ķ. 762, 1380, 1407, 1795
[4]

ķaytar -: Dönmek, iade etmek,
geri vermek.

ķ.- ğan 883
ķ.- ıp 1094
ķ.- ırğa 418, 463
ķ.- ıv 1950
[5]

ķayza: Nerede.

ķ. 55, 537, 1413
[3]

ķayzalı: Ne zamandır, ne
vakittir, nicedir.

ķ. 763
[1]

ķayzan: Nereden.

ķ. 164
ķ.+ dır 714, 1882
ķ.+ zargā 251
[4]

ķaz: Kaz.

ķ. 182, 235
[2]

ķaza: Ar.Kaza, bela, felaket.

ķ.+ lar 1323
[1]

ķazav: Ufak demir çivi.

ķ. 644
[1]

ķazayaķ: Ekin, saman yığımı, ot
yığımı, ot balyası.

k. 549
[1]

ķazı -: Kazmak, kazımak.

ķ.- yzar 1531
[1]

ķazıķ: Kazık, direk, destek.

ķ.+ ķa 1150
[1]

ķazıl -: Kazılmak.

ķ.- ğan 1532
[1]

ķazıř: Kazık.

ķ.+ ķa 650
[1]

ķazna: Rus. Hazine; hazine
dairesi.

ķ.+ mı 1290
[1]

ķebehetlĕķ: Hatalı, kabahatli iş;
rezillik, utanmazlık.

ķ.+ ě 1448
[1]

ķebĕrzey: *Ar.*Kabir gibi, mezar gibi.

ķ. 1534

[1]

ķebile-tũbe: *Çoğunluk.*

ķ. 317

[1]

ķeder: *Ar.* Kadar.

ķ. 1482

ķ.+ ě 1579, 1701

[3]

ķedem: *Ar.*Ayak; adım.

ķ.+ gĕ 1715

[1]

ķegbe: *Ar.*Kâbe.

ķ.+ nĕ 1427

[1]

ķeher: Fena iş, çetin iş, kahr.

ķ. 1717

[1]

ķeherle -: Kahretmek, öfke duymak.

ķ.- gen 653

ķ.- p 1196

[2]

ķehet: Ant, verilmiş söz.

ķ. 737

[1]

ķehĕt: *bk.* ķehet

ķ. 957

[1]

ķelĕs: Gölĕlik.

ķ. 64

[1]

ķalem: *Ar.* Kalem.

ķ. 1314, 1341, 1765

ķ.+ ě 1312, 1590

[5]

ķelĕ: *Ar.*Kale.

ķ. 76, 79, 85, 86, 91, 322, 330, 331, 351, 366, 404, 408, 418, 449, 454, 471, 474, 476, 478, 482, 1634

ķ.+ ge 367, 397, 420, 436, 437, 448

ķ.+ hĕnde 1792

ķ.+ hĕne 395, 753, 1544,

1565

ķ.+ hĕnĕň 398

ķ.+ le 325

ķ.+ legĕ 441

ķ.+ legĕler 459, 463

ķ.+ ler 374, 795, 812

ķ.+ lerĕne 364, 1453

ķ.+ lerge 359, 1366

ķ.+ lerze 358

ķ.+ lerzen 1365

ķ.+ nĕ 66, 324, 360, 368,

443

ķ.+ nen 362

ķ.+ nĕn 470

ķ.+ nĕň 417, 449

ķ.+ sĕn 1636

ķ.+ sĕnden 1619

[58]

ķemer: *Far.*Kaşlı, altın ve gümüş bezeklerle süslü kadın kemeri.

ķ.+ ě 117

[1]

ķeneġet: *Ar.* Yararlı, faydalı.

ķ. 260

[1]

ķeneġetlen -: Yararlanılmak, yararlı olmak.

ķ.- gende 1617

[1]

ķetġilġk: Kesinlik, sertlik, katılık.

ķ.+ ěn 1068

[1]

ķetre: *Ar.*Damla; çok küçük parça.

ķ. 1717

[1]

ķġve: *Ar.*Güç, kuvvet; yetenek, beceri.

ķ.+ hġ 106, 1044, 1707

[3]

ķevġm: *Ar.*Kavim, millet, ulus.

ķ.+ ěne 981

[1]

ķġvet: *Ar.*Kuvvet, güç.

ķ. 1057, 1066, 1723, 1839

ķ.+ ě 1619

ķ.+ lerge 910

[6]

ķġvetle -: Kuvvetli olmak, güçlü olmak.

ķ.- p 83, 911

[2]

ķġvetlġ: Kuvvetli, güçlü.

ķ. 789, 1130

[2]

ķġvetlen -: Kuvvetlenmek, güçlenmek.

ķ.- edġr 1629

[1]

ķġvetlendġr -: Kuvvetlendirmek, güçlendirmek.

ķ.- ġr 777, 1743

[2]

ķezġr: 1.*bk.* kader

ķ. 1204, 1423, 1566

2. Kader, yazgı.

ķ.+ ě 1575

[5]

ķezġr: *Ar.*Kadir, kıymet, deġer.

ķ.+ ě 172, 1810

ķ.+ zġġn 1955

[3]

ķezġrlġrek: Daha deġerli, daha kıymetli.

ķ. 120

[1]

ķezġrle-: Kıymet vermek, deġer vermek.

ķ.- y 261

[1]

kezimgöse: Evvelce, ilk olarak, öncelikle.

ķ. 13

[1]

ķıdır -: Gezmek.

ķ.- ıp 1674

[1]

ķıġıt -: KıŖkırtmak.

ķ.- ķandan 429

[1]

ķıl -: 1. Davranmak, yapmak, işlemek.

ķ.- a 740, 1581

ķ.- amız 1714

ķ.- dı 937

ķ.- dıķ 1539

ķ.- dılar 1689

ķ.- ġan 187

ķ.- ġan 1645, 1844

ķ.- ġanda 339, 964

ķ.- ġandan 933

ķ.- ġandarın 98

ķ.- haķ 908

ķ.- ıp 366, 1371, 1751

ķ.- ıp toralar 1696

ķ.- ır 1407

ķ.- ırġa 174, 701

ķ.- ırlar 1719

ķ.- mayıķ 1526

2. Yardımcı fiil.

barımta ķ.- a 78

namaz ķ.- ayık 1678

ħaj ķ.- dırzı 949

beyan ķ.- ġan 1584

iġlam ķ.- ımıp 1715

doġa ķ.- ıp 943

fıza ķ.- ır 1393

højüm ķ.- ırġa 1397

tamaŖa ķ.- ırġa 413

højüm ķ.- ıvsı 825

[33]

ķılġan: Yaban buġdayı.

ķ.+ ı 1889

[1]

ķılġan-eŖ: Yaptıġı iŖ.

ķ.+ ě 229

[1]

ķılġanlı: Buġdaylı.

ķ. 1813

[1]

ķılıķ: DavranıŖ, tarz, hareket.

ķ.+ ın 1709

ķ.+ ına 622

[2]

ķılın -: Davranılmak, yapılmak, iŖlenmek.

ķ.- ġan 1566

[1]

ķılıs: Kılıç.

ķ. 118, 170, 409, 428, 1089, 1120

ķ.+ ı 924, 982, 1018, 1063

ķ.+ ın 1342

ķ.+ ķa 431

ķ.+ tan 439

ķ.+ tar 431

[14]

kıımız: Kısrak sütünden yapılan
içecek.

ķ. 33, 73, 189, 271, 1377

ķ.+ zar 82

ķ.+ zı 215, 218

ķ.+ zıñ 34

[10]

ķımşanma -: Zaman zaman
sarsılmamak, hareketlenmemek,
kımıldamamak.

ķ.- may 1910

[1]

ķıma: dek, kadar, da/de, küçültme
anlamı katar.

ķ. 53, 135, 137, 249, 279,
311, 362, 399, 555, 656, 660, 752,
825, 862, 933, 1123, 1587, 1836,
1921, 1927, 1948

[21]

ķımlı: Kılıçlı, bıçaklı.

ķ. 118, 923

[2]

ķır: Kenar, çevre; cephe.

ķ.+ ğa 148, 1899, 1918

ķ.+ zarına 454

[4]

ķır -: Dağıtıp parçalayıp yok
etmek.

ķ.- a 365, 456, 1818

ķ.- dılar 1636

ķ.- ğan 467

ķ.- ıp 625, 734, 848, 850,
1182, 1454, 1884, 1941

ķ.- ırğa 480

[14]

ķırağay: Vahşi, yabani.

ķ. 306, 1808, 1813, 1817,
1836, 1893, 1898, 1906, 1913,
1924

[11]

ķıraķa: Tamamıyla, büsbütün,
tamamen.

ķ. 1106

[1]

ķırğın: Savaşta, cephede toplu
ölüm, katliam.

ķ. 523

ķ.+ darzan 1876

ķ.+ inan 487

[3]

ķırıbıraķ: Temizleyerek.

ķ. 53, 944

[2]

ķırıl -: Topluca ölmek, kırılmak.

ķ.- a 78

ķ.- ğan 531, 1864, 1887

ķ.- ıp 1876

[5]

ķırılma: Topluca ölmek,
kırılmamak.

ķ-mahın 1135

[1]

ķırılış: Salgı, kırgın, halkın ölümü.

ķ.+ tan 884

[1]

ķırılışlı: Ölümlü.

ķ.+ hı 514

[1]

ķırın: Eğik, eğimli, meyilli.

ķ. 416

[1]

ķırın -: Tıraş olmak.

ķ.- a 470

[1]

ķırıs: Katı yürekli, sert mizaçlı.

ķ. 1898

[1]

ķırısırak: Daha katı yürekli, daha sert mizaçlı.

ķ. 926

[1]

ķırısılıķ: Sert ve katı mizaç.

ķ.+ ı 197

[1]

ķırķ -: Kırkmak, kırpmak, kesmek, koparmak; ayırmak, bölmek.

ķ.- ıp 651, 1194

ķ.- ıp alıv 1151

ķ.- hañ 226

[4]

ķırķar-illēşer: Kırkar ellişer.

ķ.1626

[1]

ķırķıv: Kesin ve sert.

ķ. 915, 1009, 1470

[3]

ķırķıvlandır -: Sertleştirmek.

ķ.- ıp 992

[1]

ķırılay: Kenarından yontmak, oymak; Şekil yapmak.

ķ.-y 1894

[1]

ķırımıŐka: Karınca.

ķ. 477, 429

[1]

ķırpak: Toprak donduktan sonra düşen ince, sulu kar.

ķ. 1925

[1]

ķıs -: Güç kullanarak sıkamak, baskı yapmak.

ķ.- ıp 151

ķ.- ıp alıvı 139

[2]

ķısķa: Kısa, süreksiz.

ķ. 1031,1652, 1832, 1944

ķ.+ dır 1649

[5]

ķısā: Herhangi bir Şeyi sıkıp bağlayan iki kenarlı yonga; mengene.

ķ. 1868

[1]

ķısıķ: İki dağ arası, vadi.

ķ. 1453

[1]

kırsıl -: Kısılmak, sıkılmak; azıcık ara bırakıp kapatılmak; küçülmek.

ķ.- ğan 1880

[1]

kırsınkılık: Darlık, sıkılık.

ķ.+ ı 197

[1]

kırsırık: Dar, daracık.

ķ.+ larġa 1228

[1]

kırsırıkla -: Güç kullanarak baskı yapmak, zorla sıkılmak, güç kullanarak kısmak.

ķ.- ğandar 305

[1]

kırsırın -: Kendine ya da birine öfkelenip baġırmak; yakınmak; dövünmek.

ķ.- ıp 1489

[1]

kırsırış: Gürültü, patırtı, baġırtı, çağırtı.

ķ. 427

ķ.+ a 1649

[2]

kırsmaķla -: Baskı altına almak, idaresi altına almak, tabi kılmak.

ķ.- p 436, 438

[2]

kıstav: Dar, daracık.

ķ.+ ina 23

[1]

ķış: Kış mevsimi.

ķ. 288, 3, 831, 854, 1403, 1521, 1528, 1533, 1619, 1880, 19, 1903, 1950

ķ.+ ı 534

ķ.+ ġa 1930

ķ.+ tı 1923

[16]

ķışın: Kış günü, kışın.

ķ. 284, 826, 1533, 1814

[4]

ķışınamı: Kış vakti.

ķ. 1924

[1]

ķışın-yazın: Kışın, yazın.

ķ. 49

[1]

ķışkılık: Kış günü, kış vakti.

ķ.+ ın 317

[1]

ķışla -: Kışlamak, kışlaġa yerleşmek; kışı geçirmek.

ķ.- ğas 811

ķ.- maķ bula 752

ķ.- maķ bulıp 1528

ķ.- p 318

ķ.- r 287, 301

ķ.- y 288

ķ.- yıķ 1527

[8]

ķışlavlık: Kışlık.

ķ.+ tar 292

[1]

kıtlık: Kıtlık, yokluk; açlık.

ķ. 530, 1860

[2]

kıv -: Kovmak, kovalamak, bir yerden göndermek.

ķ.- ıp 1182, 1901

[2]

kıva: Kurumuş, kuru; bomboş.

ķ. 1553

[1]

kıvaķlık: Aķaķlık, ķalılık, fundalık.

ķ. 163

[1]

kıvala -: Kovalamak, bir yerden göndermek, gitmesini istemek, kovmak.

ķ.- p 1926

[1]

kıvanış -: Sevinmek, mutlu olmak.

ķ.- ıp 98

ķ.- ķan 915

[2]

kıvma -: Düşmemek, takip etmemek.

ķ.- y 183

[1]

kıy -: Öldürmek, yok etmek.

ķ.- ıp 1019

[1]

kıya: Eğimli, meyilli, eğik, yamuk.

ķ. 367

[1]

kıyģı: Bıķak gibi doğrama, kesme işinde kullanılan alet, doğrayıcı.

ķ. 551

[1]

kıyım: Eziyetli, sıkıntılı; zor.

ķ. 3, 274, 334, 596, 661,

1272

[6]

kıyım: Korkusuz, yürekli; kahraman.

ķ. 73, 1153, 1161, 1278,

1310, 1706

[6]

kıyımıraķ: Daha yürekli, daha cesur.

ķ. 1007, 1367

[2]

kıyķıvla -: Devamlı kulak tırmalayacak şekilde bağırmak, rahatsız edici şekilde bağırmak.

ķ.- p 112

[1]

kıyķıvlı: Bağırış çağırışlı.

ķ. 252

[1]

kıyla-: Otlandırmak, ķöplendirmek; yaban otları ile doldurmak.

ķ.- p 1624

[1]

ķiyına -: Eziyet ve sıkıntı ile sarsmak; zor kullanmak, zorbalık etmek, zulmetmek.

ķ.- maķ 1663

ķ.- p 1666

[2]

ķıyral -: Parçalanmak, bölünmek; bozulmak, dağıtılmak, yok edilmek.

ķ.- ıp 442

[1]

ķıyrat -: Parçalamak, dağıtmak; bozmak, yok etmek.

ķ.- akıyrat-a 1114

ķ.- alar 1453

ķ.- ıp 390, 814

ķ.- ır 828, 1467

ķ.- ırğa 481

ķ.- ķan 540

[8]

ķıyratıl -: Parçalanmak, dağıtılmak; yok edilmek.

ķ.- ğandar 522

ķ.- ğas 603, 1174

ķ.- ıp 479, 1081

[5]

ķız -: Sinirden köpürmek, kudurmak.

ķ.- a barır 845

ķ.- a birgen 1847

ķ.- ğan 729, 1150, 1340

[5]

ķız: Kız.

ķ. + 1629

ķ. + a 1848

ķ.+ ı 1244

ķ.+ ina 831

ķ.+ larımızını 1687

[5]

ķızğan -: Acılamak, üzölmek, merhamet etmek, Şefkat etmek.

ķ.- ıp 1931

[1]

ķızğıl: Kızıla yakın, kızılımsı.

ķ. 119

[1]

ķızık: Komik, gülünç; ilginç, ilgi çekici; cezbedici.

ķ.+ hına 1401

ķ.+ ı 149

[2]

ķızık-: İlgilenmek, alakadar olmak, ilgi duymak; gönöl vermek; heves etmek.

ķ.- ıp 1924

ķ.- ır 666

[2]

ķızıkħın -: İlgı duymak, alaka duymak, dikkat çekmek; heveslenmek.

ķ.- ıp 1934

[1]

ķızıkħındır -: İlgı uyandırmak, alaka uyandırmak, dikkati çekmek; heveslendirmek.

ķ.- ğanı 667
[1]
ķızıķlı: Ğlünç, komik.
ķ. 1605, 1935
[2]
ķızıķtır -: Ğlünçleştirmek.
ķ.- ğanı 124, 16
[2]
ķızıl: Kızıl renkteki, kızıl.
ķ. 379, 1123, 1132, 1176
ķ.+ ğa 1133
[6]
ķızır -: Boyunca yürümek, ileri
geri yürümek; gezmek.
ķ.- a 1443
ķ.- ğan 1863, 1940
ķ.- halar 290
ķ.- ıp 1407
ķ.- ıvın 1235
ķ.- mahın 1076
[7]
ķızıř -: Coşmak, sinirden coşmak.
ķ.- ıp 1925
[1]
ķızır: Çok çabuk, hızlı.
ķ. 375
[1]
ķız-ķarķın: Kadınlar kızlar,
kadınlar topluluğu.
ķ. 853
ķ.+ dı 480, 1180
[3]

ķızras: Asabi tabiatlı, kızgın
yaradılışlı.

ķ. 135, 152

ķ.+ tıñ 139

[4]

ķızır -: Kızdırıp, coşturmak.

ķ.- ıp 565

ķ.- maķ 1773

[2]

ķiyefet: Ar.Kıyafet, elbise.

ķ.+ ěne 1535

[1]

ķobayır: Tarihî bir olay ya da
kahramana ithaf edilen eser, kahramanlık
destanı.

ķ.+ zar 221

ķ.+ zarin 238

ķ.+ zıñ 674

[3]

ķol: Kul, köle.

ķ. 834, 927, 1188

ķ.+ dan 583

ķ.+ ğa 583, 1005

ķ.+ on 518, 1917

ķ.+ ono 1903, 1917

ķ.+ onon 1918, 1922

[12]

ķolak: Kulak.

ķ. 168, 1150

ķ.+ ı 926

ķ.+ ka 168

ķ.+ o 1295

ķ.+ tan 1328
ķ.+ tarın 238, 651, 1194,
1825, 1844
ķ.+ teñ 1491
[12]
ķolan: Tay, kulan.
ķ. 1809, 1813, 1946
ķ.+ dar 307
[4]
ķolat -: Yıktırmak, düşürmek,
devirtmek.
ķ.- ırğa 1284
[1]
ķolloķ: Kulluk, kölelik.
ķ.+ қа 1328
[1]
ķolon: Tay, kulan.
ķ. 1801, 1805, 1824, 1868
[4]
ķolon-ķolonsak: Tay.
ķ.+ tñ 1878
[1]
ķolon: *bk.* ķolan
ķ.+ o 1923
[1]
ķolonsak: Yeni doğmuş tay (üç
aya kadar).
ķ.+ ma 1920
[1]
ķomarlıraq: Daha arzulu, daha
hevesli.
ķ.+ tarı 176
[1]

ķomartķı: Miras, yadigâr.
ķ.+ hı 561, 1317, 1590
ķ.+ larzıñ 1612
[4]
ķonan: İki ve üç yaş arasındaki
aygır.
ķ. 1861
ķ.+ dar 1824
[2]
ķondoız: Kunduz.
ķ. 309, 545
ķ.+ zarıbiz 47
[3]
ķoñgort: Açık kumral.
ķ. 922, 1017
[2]
ķonon: İntikam, öç.
ķ. 1330
[1]
ķor -: Kurmak, dikmek, kaplamak
veya örtmek için bir şeyleri birbirine
bağlamak.
ķ.- ğan 324, 396, 541
ķ.- gandar 324
ķ.- ğandar 561
ķ.- maķsı buldı 2
ķ.- op 8, 202
[8]
ķor: Toplanıp oturan kişiler
grubu; meclis.
ķ. 482, 998, 999, 1037
ķ.+ zağı 942
ķ.+ zağılar 915

ķ.+ zayırları 33, 961

ķ.+ zan 1152

[9]

ķora-: Derlemek, düzenlemek,
hazırlamak.

ķ. 641, 1098

[2]

ķoral: Silah.

ķ. 363, 878, 1021, 1283,
1343, 1372, 1378

ķ.+ damı 364

ķ.+ dar 1373

ķ.- darıgızzı 1506

ķ.+ darın 411, 452, 457,
1397

ķ.+ ğa 468

ķ.+ ı 157, 1129

ķ.+ ıgız 4

ķ.+ ımızın 1484

ķ.+ lar 1481

[20]

ķoralay: Erkek karaca.

ķ.+ zar 307

[1]

ķoralhız: Silahsız.

ķ. 1183

[1]

ķorallan -: Silahlanmak,
teçhizatlanmak, donanmak.

ķ.- alar 1373

ķ.- ğan 920, 1121, 1503

[4]

ķorallı: Silahlı, silah tutan.

ķ. 422, 6 , 1007, 1011,
1017, 1019, 1122, 1167, 1183,
1460

[10]

ķoral-yarak: Silah-alet.

ķ.+ tarınan 1508

[1]

ķorban: Kurban.

ķ.+ darı 1280

ķ.+ ı 1297

ķ.+ ın 1332

[3]

ķorbaş: Meclis, örgüt başı, lideri.

ķ.+ ı 1097

[1]

ķorğan: Çok kuru.

ķ. 15

[1]

ķorhaķ: Karın, mide.

ķ.+ ı 1801

ķ.+ ına 1852

[2]

ķoro -: Yok olmak, bitmek.

ķ.- p 1377, 1380

ķ.- rġa 68

[3]

ķoro: Katı yürekli, merhmetsiz.

ķ. 256, 774, 1065, 1067,
1152, 1535, 1559

ķ.+ nan 348, 360

[9]

ķoroķla -: Kement almak.

ķ.- p 188

[1]

ķorol -: Kurulmak, kaplanmak, örtülmek, dikilmek.

ķ.- ğan 16, 512

[2]

ķoroltay: Toplantı, meclis, kurultay; merkezî idare.

ķ.+ ğa 891, 966, 1002

ķ.+ ıbz 937, 939

ķ.+ za 1025, 1031

[7]

ķor-: Kurmak, dikmek, kaplamak veya örtmek için bir Şeyleri birbirine bağlamak.

ķ.- on 97, 689

[2]

ķoros: elik.

ķ. 157

[1]

ķorot -: Kurutmak, nemini almak.

ķ.- ķan 490

ķ.- oręa 624

[2]

ķorzaęı: Kişi.

ķ.+ lar 219

[1]

ķorzaŐ: Çağdaş, akran.

ķ.+ tarımnı 1002

ķ.+ tarımts 23

[2]

ķoŐ: Kuş.

ķ. 177, 180, 234, 494

ķ.+ o 495, 498

ķ.+ oboz 499, 502, 504

ķ.+ tar 181, 253

ķ.+ tarı 179

[13]

ķoŐ-ķort: Bütün kuşlar; yırtıcı kuşlar.

ķ. 1863

ķ.+ ķa 1827

ķ.+ omo 310

ķ.+ tarzın 1876, 1893

[5]

ķot: Hayat, canlılık ve sıhhat veren Şey, kut; can.

ķ. 461, 653, 1096, 1197, 1279, 1535

ķ.+ on 1145, 1284, 1324

ķ. almaş 237

[10]

ķotķar -: Özgür bırakmak, hr bırakmak, azat etmek; kurtarmak.

ķ.- a 1513

ķ.- ayım 1513

ķ.- ıp 1922

ķ.- ıręa 1299

ķ.- maķ 13

[5]

ķotol -: Kurtulmak.

ķ.- a 1304, 1577, 1827

ķ.- a alęın 1290

ķ.- doķ 77

ķ.- ğanday 46

ķ.- halar 691

ķ.+ lar 1040

ķ.- maydır 1631
ķ.- op 656, 761, 1213,
1287, 1876
ķ.- ov 694, 915
[16]
ķotolov: Kurtulmak.
ķ. 1512
ķ.+ zıñ 49
[2]
ķotort -: Kudurtmak, delirtmek;
tahrik edip Şaşırtmak; gaza getirmek.
ķ.- op 749
[1]
ķoy -: Denize, göle dökölmek.
ķ.- or 1743, 843
ķ.- orĝa 73
[3]
ķoyaş: Güneş.
ķ. 5, 19, 105, 173, 383
ķ.+ ķa 425
[6]
ķoyma: Duvar, istinat duvarı.
ķ. 1277
[1]
ķoyol -: Kaptan bir yere akıtmak,
boşaltmak.
ķ.- a 1184
ķ.- op 607
[2]
ķoyondor -: Yıkamak, suya
basmak.
ķ.- op 456
[1]

ķoyoş -: Bir kaba vs. aktarmak,
boşaltmak.
ķ.- ķan 5
[1]
ķoyroķ: Kuyruk.
ķ. 1833, 1879
ķ.+ o 571
[3]
ķoza-ķozaĝıylaş -: Kız alıp
vermek.
ķ.- ip 831
[1]
ķör'en: Ar.Kur'an.
ķ.+ dē 1351
ķ.+ den 1359
ķ.+ dēñ 988
[3]
ķözret : Ar.Güç, kuvvet.
ķ.+ ē 761, 949
ķ.+ ēĝēzge 939
ķ.+ ēne 947
ķ.+ ke 1057
ķ.+ tē 917
[6]
ķup -: Hareketlenip kalkmak,
yerinden kalkmak.
ķ.- ip 466, 1146
[2]
ķuba: Eğri, kemerli.
ķ. 787
[1]
ķubarıl -: Koparılmak.
ķ.- ip 289

[1]

kul: El, kol.

ķ. 311, 354, 688, 1048,
1074, 1424, 1651

ķ.+ da 204

ķ.+ dan 489, 1915

ķ.+ darınan 877

ķ.+ ğa 363, 782, 799, 871,
1010, 1155, 1157, 1207, 1477,
1637, 1917

ķ.+ ı 1424, 1644, 1648

ķ.+ ıĝızzaĝı 4

ķ.+ ımız 1649, 1652

ķ.+ ın 69, 611

ķ.+ ma 872, 1028, 1147,
1241, 1514, 1542, 1765, 1768,
1938

ķ.+ man 836, 1170

ķ.+ ında 409, 705, 780, 878

ķ.+ ınđan 680

[46]

ķulsa -: Āemberletmek,
halkalamak; halka haline getirmek,
yuvarlaklaştırmak.

ķ. it 6

[1]

ķul-ayak: El ayak.

ķ.+ ı 1305, 1307

ķ.+ ınđı 86

[3]

ķulsala -: Āemberlemek,
halkalamak; halka hâline getirmek,
yuvarlaklaştırmak.

ķ.- p alĝan 1019

ķ.- p 1869

[2]

ķulyazma: El yazması.

ķ. 1320

[1]

ķumta: Bakır, teneke gibi
metallerden yapılan küçük kap.

ķ.+ hınan 239

[1]

ķun -: Konmak; düşmek; düşüp
oturmak, üstünü kaplamak; vurmak.

ķ.- ĝan 1630

ķ.- ıp 1548

[2]

ķunaķ: Misafir.

ķ. 736, 748, 831, 835, 856

ķ.+ ķa 860, 14

ķ.+ tar 271

ķ.+ tarı 570

ķ.+ tarın 214

ķ.+ tarınıñ 386

ķ.+ tarzı 821, 823

[13]

ķunaķla -: Misafir olmak, ilgi
alaka görmek.

ķ.- ĝan 179

[1]

ķunalka: Dinlenme, tatil yapma,
konaklama.

ķ.+ lar 8
[1]
ķuñaltak: Boş, faydasız;
anlamsız.
ķ. 195
[1]
ķup -: Kopmak, ayrılmak.
ķ.- kan 789
[1]
ķuptar -: Koparmak, ayırmak;
bölmek.
ķ.- ip 532
[1]
ķur: Vergi.
ķ. 990
[1]
ķur -: Kızartmak, ızgara yapmak.
ķ.- zı 991
[1]
ķuraķ: Ahıra bırakılan damızlık
aygır.
ķ.+ a 1920, 1921, 1923
[3]
ķuran: Ahır.
ķ.+ ı 1930
[1]
ķuray: Adını kuray bitkisinden
alan ve Başkurt halkının millî çalgısı olan
bir müzik aleti, kuray.
ķ. 221
ķ.+ ğa 220, 242
ķ.+ ın 219, 239
[3]

ķuraysı: Kuraycı, kuray çalan
kimse.
ķ. 219
ķ.+ lar 562
[2]
ķuray-yır: Kuray ve türkü.
ķ. 193
[1]
ķurķ -: Korkmak, korkuya
düşmek, korkuya kapılmak.
ķ.- a 1429, 1509
ķ.- abız 1505
ķ.- ipmı 1260
[4]
ķurķaķlık: Korkaklık,
yüreksizlik, cesaretsizlik.
ķ. 638
[1]
ķurķımsı: Korkunç.
ķ. 1285, 1827
[2]
ķurķımsılı: Korkutucu, korkunç.
ķ. 1278
[1]
ķurķıt -: Korkutmak, korkuya
düşürmek.
ķ.- a 826
ķ.- ip 1047, 1686
[3]
ķursala -: Korumak, müdafaa
etmek, savunmak.
ķ.- p 938, 1827

ķ.- r 79

ķ.- vzarı 371

[4]

ķursı -: bk. ķursala-

ķ.- ğan 1860, 1869

ķ.- p 1870

ķ.- vsı 1829

[4]

ķuş -: Eklemeķ, ilave etmeķ,
birleřtirmeķ.

ķ.- ıp 147, 908

ķ.- ıvza 779

ķ.- ķan 418

ķ.- ķanı 1515

ķ.- tı 217

[6]

ķuřak: Kuşak, kemer, kayış.

ķ. 137, 151

[2]

ķuřıl -: Eklemeķ, katılmak.

ķ.- a 869, 1052, 1082,
1110, 1902

ķ.- dı 242

ķ.- ğan 2, 67, 351, 1345

ķ.- ğas 44, 690

ķ.- ıp 220, 520, 1805, 1903

ķ.- ırğa 1437

[17]

ķuřılma -: Eklemeķ,
katılmamak.

ķ.- ğas 726

[1]

ķuy -: Koymak, bırakmak,
salmak, yerleřtirmeķ, yaymak.

ķ.- a 151, 499, 664, 824,
1071, 1231

ķ.- alar 1367, 1905

ķ.- am 280

ķ.- ğan 423, 12 , 1540

ķ.- ır 843, 1707

ķ.- ırğa 216

ķ.- ırğa 418, 1160

ķ.-ıv 696

ķ.- ıvın 824

ķ.- zı 71

[20]

ķuyma-: Koymamak,
bırakmamak, salmamak, yerleştirmemek,
yaymamak.

ķ.- y 1916

[1]

ķuyan: Tavşan.

ķ. 182, 183

[2]

ķuyı: Yoğun, koyu, sık, yakın;
ışık geķirmez.

ķ. 284

[1]

ķuyıl -: Koyulmak, bırakılmak;
takılmak, geķirilmek.

ķ.- ğan 6, 209

ķ.- ır 328

[3]

ķuyın: Döş ile koltuk arasındaki
yer, koyun.

ķ.+ darına 297

ķ.+ inan 960

ķ.+ ifdan 1729

ķ.+ mında 855

ķ.+ mından 1648

[5]

ķuyır -: Koyulanmak,
kıvamlanmak, yoğunlaşmak, sıkılanmak.

ķ.- a 1340

[1]

ķuyırķıla -: Bulanıklaştırmak,
koyulaştırmak; millendirmek.

ķ.- p 110

[1]

ķuyzay: Koyun gibi.

ķ. 677, 679

[2]

ķuz: Kor hâldeki kömür, köz.

ķ.+ mın 1650

[1]

ķuzğal -: Kımıldamak,
kıpırdamak, oynamak, hareketlenmek.

ķ.- a 108, 1455

ķ.- ırğa 1379, 1401, 1457

[5]

ķuzğalış: Hareket, kımıldama,
oynama, kıpırdama.

ķ. 1446

ķ.+ ı 797

ķ.+ m 1106

[3]

ķuzğat -: Kımıldatmak,
kıpırdatmak, oynatılmak.

ķ.- a 1103, 1598

ķ.- ahı 669

[3]

L I

la: *bk.* da

l. 23, 26, 35, 42, 53, 57, 66,
73, 76, 95, 101, 111, 114, 116,
129, 133, 146, 149, 151, 166, 179,
183, 184, 196, 206, 216, 251, 256,
257, 270, 271, 293, 294, 299, 308,
315, 354, 385, 391, 409, 416, 424,
454, 457, 472, 479, 480, 506, 512,
519, 536, 558, 562, 566, 611, 655,
656, 675, 698, 699, 713, 717, 723,
727, 742, 757, 774, 781, 785, 8 ,
803, 824, 836, 838, 899, 914, 958,
960, 990, 1007, 1022, 1034, 1041,
1057, 1061, 1062, 1063, 1066,
1081, 1083, 1088, 1132, 1135,
1139, 1142, 1153, 1160, 1162,
1163, 1166, 1210, 1211, 1217,
1218, 1226, 1228, 1245, 1250,
1287, 1292, 1295, 1327, 1333,
1372, 1378, 14 , 1437, 1452, 1515,
1549, 1607, 1608, 1642, 1705,
1706, 1790, 1824, 1830, 1837,
1847, 1889, 19 , 1911, 1914, 1916,
1917, 1920, 1923, 1939

[149]

lagër: *Rus.* Kamp, ordugâh;
hapishane.

1. 607, 1098

1.+ ına 1109

1.+ ında 716

1.+ zarındatı 599

[5]

layık: *Ar.* Layık, uygun, yaraşır.

1. 1599

[1]

lazım: *Ar.* Lazım, gerekli.

1. 957, 965

[2]

lazord: *Rus.* Taş ismi.

1. 378

[1]

le: *bk.* de

1. 3, 25, 33, 56, 60, 149,
152, 197, 214, 233, 274, 281, 291,
297, 302, 373, 377, 423, 482, 497,
511, 552, 623, 625, 631, 661, 7 ,
709, 739, 745, 750, 757, 770, 782,
825, 828, 834, 840, 847, 848, 877,
9 , 916, 1002, 1009, 1094, 1095,
1204, 1207, 1210, 1249, 1265,
1319, 1329, 1368, 1608, 1617,
1640, 1705, 1707, 1726, 1728,
1762, 1766, 1848, 1923

[66]

lēğēnda: *Rus.*Efsane.

I. 1722

I + lar 577, 585, 1062,
1215

[5]

leğnet: *Ar.* Lanet.

1. 1717

[1]

lekeplemek: Şakalaşma, komik
hale gelme.

1.+ ler 952

[1]

lekin: *Ar.* Ama, fakat, lakin.

1. 294, 361, 453, 521, 724,
726, 742, 745, 752, 765, 780, 785,
824, 955, 1079, 1145, 1177, 1249,
1399, 1444, 1468, 1512, 1576,
1585, 1647, 1700 , 1729, 1732,
1752, 1778, 1793, 1835, 1948

[33]

lēytmotiv: *Rus.*Leitmotif.

1. 1731

[1]

M m

mahayt -: Havaya sokma, havaya
girdirmek; pohpohlatmak.

m.- ıp 839

[1]

mahsus: *Ar.* Mahsus, özel.

m. 585, 610, 1311, 1599,
1775

[5]

majara: *Ar.* Macera, serüven.

m.+ ları 1657

m.+ larınıñ 1605

[2]

maqsat: *Ar.* Amaç, hedef, maksat, gaye.

m.+ ina 739

m.+ tarına 1540

[2]

maqtanı: Övünç duygusu uyandıran kişi ya da şey.

m. + ı 1056

[1]

maqtansıq: Övünen, kendini öven.

m. 839

[1]

mal: *Ar.* Evcil hayvan ya da çiftlik hayvanı.

m. 283, 301, 319, 373, 414, 1864, 1893

m.+ darı 531

m.+ darnı 1663

m.+ dı 1928

m.+ dıñ 1927

m.+ ı 1188, 1389, 1406, 1661, 1899, 19

m.+ ın 64, 490, 1621

m.+ ina 1955

m.+ ındı 682

[21]

malay: Küçük yaştaki erkek çocuk, oğlan.

m. zar 161

[1]

malqay: Hayvan.

m. 1920

[1]

mal-mölket: Mal mülk.

m. 103

[1]

mal-tıvar: Toprak sahipliğinde yetiştirilen bütün canlılar; çiftlik hayvanları.

m. 8, 12, 32, 78, 288, 379, 1221, 1865

m.+ ı 389, 1146, 318

m.+ ın 284, 296

m.+ zan 308

m.+ zar 382

m.+ zarı 1117

m.+ zarıbız 41

m.+ zarzı 1180

m.+ zı 1182

[19]

mal-tıvarlı: Malı ve hayvanı çok olan, zengin.

m. 1127

[1]

manara: *Ar.* Minare.

m. 326

m.+ hınan 440

m.+ hındağı 417

[3]

maniğ-kerte: Engeller, çitler

m.+ ler 1745

m.+ lerën 1747
[2]
maniğ: *Ar.* Engel, mani.
m.+ tar 1749
[1]
mart: *Yun.* Ay ismi. Mart.
m. 1050
m.+ ta 977
[2]
massa: *kzk.* Halk, topluluk.
m.+ hınıñ 1447
[1]
matdiy: *Ar.* Maddi.
m. 1337
[1]
matërial: *Rus.* Malzeme,
materyal.
m. 1246, 1611
m.+ dar 1257
m.+ darğa 1264
m.+ darı 1247
[5]
matkı -: Parmakları batırıp ele
almak, kavramak.
m.- p 150
[1]
matur: Güzel, göze güzel
görünen, hoş; yakışan.
m. 922
[1]
mavıktırğıs: Gönlü çeken, gönlü
celbeden, arzu uyandıran, istek uyandıran,
cazibeli, çekici.

m. 663, 1603
[2]
may: *Lat.* Ay ismi. Mayıs ayı.
m. 1104
m.+ ında 1448, 1703
m.+ nıñ 978
m.+ za 1119
[5]
mayay: Ay ismi. Temmuz ayı.
m.+ zarında 1114
[1]
mayzan: *Far.* Meydan, şehir ya da
köyün ortasındaki alan.
m. 15, 137, 140, 612, 1034
m.+ da 145
m.+ dağı 1015
m.+ dağılar 162
m.+ darı 123
m.+ diñ 135
m.+ ga 133
m.+ ğa 20, 166, 405
m.+ ı 124, 147, 1380
m.+ ıbızzan 67
m.+ ım 411
m.+ ın 122, 132, 1045
m.+ ına 10, 407, 419, 594,
698, 1341
[28]
maza -: Kangren olmak (ayak ve
el için). m.- p 1843
[1]
medrese: *Ar.* Medrese.
m.+ de 1675

m.+ sēnde 1675
[2]
meġene: *Ar.* Anlam, mana, içerik.
m.+ nē 809
[1]
meġenehēz: Anlamsız, içeriksiz.
m. 533
[1]
meġkes: Maġara.
m.+ ėnde 1634
[1]
meġlüm: *Ar.* Bilinen, bildik,
tanıdık; belirli, tanınmış.
m. 56, 639, 1416, 1420,
1430, 1504, 1522, 1568, 1616, 1787
[10]
meġlümet: *Ar.* Malumat, haber.
m. 1258
m.+ ter 278, 586, 661, 888,
1255, 1935
m.+ terge 659
m.+ terēne 1185
m.+ terzē 337
[10]
meġbüs: *Ar.* Tutuklu,
hapsedilmiş.
m. 1558
[1]
mej:
mej ul-: Karmakarışık olmak,
karışmak.
m. 1624
[1]

mejbür: *Ar.* Mecbur.
m. 370, 458, 694, 1061,
1151, 1242
[6]
mejlēs: *Ar.* Resmî oturuş, toplantı,
meclis.
m. 1376
m.+ ėn 1623
m.+ ėne 1 , 860
m.+ lerde 1622
[6]
mejüsiy: *Ar.* Mecusi,
m. 507, 947
[2]
meġel: *Ar.* Atasözü, darbimesel.
m.+ ė 840
[1]
meġele: *Ar.* Makale, yazı.
m.+ hē 1248
[1]
mekēr: *Ar.* Gizlice yapılan
kötülük, fenalık.
m. 636
[1]
mekērlē: Hain, hainlik düşünen.
m. 634
[1]
mel: Dönem, devir, vakit;
mevsim.
m. 138, 164, 365, 423,
470, 605, 994, 1016, 1090, 1341,
1470, 1497, 1867
m.+ de 729, 1021

m.+ dē 1462
m.+ derze 327
m.+ ěnde 761, 1093, 1671
m.+ ěne 723

[21]

mělgün: Rus. Şeytan.

m. 1697
m.+ dērzen 1512

[1]

meměryele: Mağara.

m. + gě 1738

[1]

měň: Uyumsuzluk, eksiklik, kusur
(beden vücut için).

m. 88, 741, 1137, 1558, 1559

[5]

měň -: Binmek, çıkmak.

m.- em 185
m.- ěp 611
m.- ěvsěler 477

[3]

měň: Bin (1).

m. 725, 747, 879, 1111,
1126, 1186, 1187, 1188, 1533, 1565,
1740, 1889

m.+ den 598, 1112, 1138,
1187

m. +gě 1108

[17]

měňlep: Bin civarı, bine yakın.

m. 1186, 1220

[2]

měnder: Minder.

m. 845, 930

m.+ zer 858

m.+ zerge 22

[4]

měnděr -: Bindirmek, çıkarmak.

m.- ěp 417

[1]

měnen: İle.

m. 2, 3, 4, 15, 18, 29, 56,
57, 58, 67, 86, 103, 104, 108, 114,
115, 117, 118, 119, 122, 134, 136,
142, 149, 152, 155, 158, 159, 166,
168, 170, 173, 184, 198, 206, 208,
212, 216, 241, 255, 292, 311, 313,
314, 316, 318, 321, 324, 325, 327,
330, 346, 347, 350, 352, 359, 360,
364, 366, 368, 370, 373, 375, 376,
381, 385, 389, 393, 4 , 408, 420,
422, 428, 429, 432, 453, 456, 461,
462, 478, 483, 516, 518, 519, 520,
524, 532, 536, 546, 547, 548, 555,
569, 577, 579, 599, 605, 610, 614,
617, 623, 624, 629, 652, 654, 662,
666, 689, 7 , 701, 712, 716, 726,
732, 733, 735, 741, 742, 743, 745,
747, 751, 755, 756, 761, 764, 767,
775, 776, 791, 798, 802, 811, 816,
817, 820, 830, 845, 850, 854, 856,
865, 867, 878, 887, 893, 896, 905,
913, 918, 923, 924, 935, 945, 961,
988, 996, 1004, 1005, 1007, 1010,
1018, 1023, 1024, 1027, 1032,
1033, 1044, 1049, 1052, 1057,

1067, 1078, 1084, 1086, 1098,
1099, 1102, 1109, 1110, 1111,
1117, 1119, 1120, 1128, 1129,
1133, 1145, 1146, 1148, 1157,
1163, 1167, 1170, 1172, 1194,
1197, 1201, 1204, 1206, 1215,
1217, 1219, 1222, 1226, 1227,
1230, 1234, 1244, 1262, 1277,
1281, 1284, 1285, 1286, 1312,
1315, 1350, 1378, 1385, 1388,
1396, 1401, 1406, 1414, 1417,
1436, 1488, 1490, 1497, 1502,
1514, 1521, 1533, 1537, 1538,
1544, 1550, 1564, 1575, 1576,
1595, 1617, 1654, 1657, 1704,
1728, 1734, 1735, 1746, 1758,
1783, 1784, 1786, 1805, 1818,
1840, 1860, 1880, 1897, 1898,
1901, 1903, 1917, 1918, 1943,
1945, 1946

[281]

měňer: Biner (1 'er)

m. 949, 994

[2]

měňerlep: Binlerce.

m. 1327, 1328, 1941

[3]

měňerlegen: Binlerce, binlere

yakın.

m. 641, 882

[2]

měňerlebën: Bine yakın.

m. 651

[1]

meňgë: Ebedî, sonsuz, bengü.

m.+ ge 1278

[1]

měňlegen: Binlerce

m. 1634

[1]

měňlëk: Binlik (1 'lik).

m. 907, 958

[2]

měň-měň: Bin bin (1 -1)

m. 1733

[1]

mergen: *Rus.* keskin nişancı.

m.+ der 186

m.+ derdër 1626

m.+ dërzëň 174

[3]

merhemet: *Ar.* Merhamet,

bağışlama.

m. 1597, 1717, 1754

m.+ ler 1715, 1751

m.+ lerë 1712

[6]

merhemetlë: Merhametli,

bağışlayıcı.

m. 1725, 1742

[2]

merhemetlërek: Daha

merhametli, daha bağışlayıcı.

m.+ tër 1744

[1]

mertebe: *Ar.* Defa, kez, kere.

m. 649, 1431, 1696, 1697

m.+ den 1628

m.+ ler 1711

[6]

merzes: *Far.* Dürüst, mert bulmayı, kuvvetli görmeyi bildiren ünlem.

m. 506, 910

[2]

mesel: *Ar.* Şiir şeklinde yazılmış ve nasihat veren alegorik eser.

m.+ en 708

[1]

mesele: *Ar.* Mesele, sorun, problem.

m. 93

m.+ ler 1595

m.+ lerge 1596

m.+ lerzë 740, 1597

m.+ lerzëñ 1598

[6]

mesët: *Ar.* Mescit, cami.

m. 1532, 1551

m.+ ëne 1530

m.+ ke 1549

m.+ terzë 1363

[5]

meşerele -: Maskara etmek, aşağılamak, hor görmek.

m.- p 403

m.- vzerge 1670

[2]

mëškën: *Ar.* Düşkün, acınası hâldeki, zavallı.

m. 101, 1906, 1909

[3]

mëškënlëk: Düşkünlük, zavallılık.

m.+ ëgëz 619

[1]

meşeket: *Ar.* Zorluk, güçlük, meşakkat.

m.+ ën 63

m.+ terën 196

[2]

meşgul: *Ar.* Meşgul, bir şeyle ilgilenen.

m. 18

[1]

meşhür: *Ar.* Meşhur, ünlü, şöhretli, tanınmış.

m. 1780

[1]

mevlit: *Ar.* Doğum günü.

m. 866, 893, 996

[3]

meyyət: *Ar.* Ceset, ölü gövde.

m. 646

m.+ terën 853

[2]

meyzan: *Ar.* Meydan.

m.+ ga 167

[1]

mezrese: *Ar.* Medrese.
m. 1521
m.+ ge 1349
m.+ lerze 1349, 1522
m.+ nē 1350
[5]

mijgıt -: Birleştirmek,
kaynaştırmak, yığın hâline getirmek,
büyük kalabalık oluşturmak.
m.- kan 429
[1]

mıqtı: İri kemikli, fiziki olarak
güçlü.
m. 25, 130
[2]

mılıtık: Tüfek.
m. 1120
m.+ tan 1490
[2]

mırza: *Far.* Mirza.
m. 1708
m.+ ğa 1697
m.+ hı 532
m.+ ları 736
m.+ larıma 528
m.+ larzı 748
m.+ nıñ 1711, 1722
[8]

mışkıla -: Dalga geçmek, alay
etmek, maskara etmek.
m.- p 1181
[1]

mışkılı: Alaylı, dalgacı, dalgaya
alınan.
m. 1093
[1]

mışar: Üvez ağacı.
m. 502
[1]

mışı: Avrupa musu, mus.
m. 307
[1]

mihırbanlı: Şefkatli, merhametli,
güleryüzlü, yumuşak huylu.
m. 618
[1]

mihman-kunaç: *Far.* Misafir,
konuk.
m.+ tı 1376
[1]

mihnet: *Ar.* Mihnet, eziyet,
sıkıntı, cefa.
m. 553, 1533
m.+ ter 1371
[3]

mıkdar: *Ar.* Bir şeyin hesabı,
miktar.
m.+ ı 1353, 1355, 1356,
1481
[4]

miken: Acaba, ... mi imiş, ... mı
ki.
m. 1892
[1]

mi kte -: Hâlsizleşmek,
kuvvetsizleşmek.

m.- gen 884, 1866, 1867
[3]

mi k tet-: Hâlsizleştirmek,
kuvvetsizleştirmek.

m.- meş 48
[1]

mi ladiy: Ar. Miladi.

m. 316
[1]

mi lək: Ar. Mülk, bütün varlık.

m.+ ě 1517
m.+ tēñ 1517
[2]

mi leş: Üvez ağacı.

m. 499
[1]

mi lliy: Ar. Millî, ulusal.

m. 594, 1197, 1272
[3]

mi lliy-kolonial: Ar. + Rus. Milli
sömürge

m. 794
[1]

mi n: Ben. Kişi zamiri.

m. 385, 669, 874, 902, 947, 952,
953, 958, 979, 1374, 1421, 1567, 1674,
1676, 1678, 1680, 1682, 1684, 1685,
1689, 1702, 1746, 1934
m.+ dēr 1737

m.+ e 39, 254, 663, 956, 957,
1421, 1428, 1430, 1432, 1482, 1518,
1806, 1956

m.+ ě 618, 667, 867, 964, 1393,
1619, 1694

m.+ ěm. 952

m.+ ěñ 280, 566, 665, 957, 963,
1809, 1392

m.+ nen 980

[55]

mi ñre -: Güç bir durumun
üstesinden gelir hâle gelmek.

m.- p 1850

[1]

mi nse: Uzun.

m. 40

[1]

mi ras: Ar. Miras.

m. 1389, 1406, 1621

[3]

mi sal: Ar. Örnek, misal.

m. 1672

[1]

mi salıl -: Örnek vermek.

m.- ır 1741, 1744

[2]

mi setlė: Mühürlü, damgalı.

m. 1417

[1]

mi slė: Gibi, benzer.

m.+ lěr 1718

[1]

mizgël: Dönem, mevsim, devir;
belirli bir vakit.

m.+ ge 1439

[1]

möberek: *Ar.* Mübarek.

m. 1426

[1]

moğayın: Kesin, kesinlikle,
muhakkak.

m. 150, 515, 786

[3]

mohtaj: *Ar.* İhtiyaç olan, ihtiyaç
duyulan.

m. 656, 1267, 1427, 1470

[5]

moñ: Sıkıntı, keder, kaygı, gam.

m. 240

m.+ dan 251

[2]

moña: Buna.

m. 1639

[1]

monafık: *Ar.* Münafık, ikiyüzlü.

m.+ ge 950

m.+ ı 1489

[2]

moñar: Bundan

m. 982

[1]

monëta: *Rus.* Madenî para.

m. 1288

[1]

moñhov: Bunlu, sıkıntılı, kaygılı.

m. 1889

[1]

moñlandır -: Kaygılandırmak,
kederlendirmek, hasretlendirmek.

m.- ıp 251

[1]

mono: Bunu.

m. 221

[1]

monon: Bunun.

m. + da 253

[1]

montajla -: *Fr.* Kurmak, monte
etmek.

m.- ğandağı 655

[1]

morat: *Ar.* İstenilen şey, dilek;
maksat.

m. 736, 742, 744, 747,
752, 760, 762, 764

m.+ ıgız 1559

m.+ ına 747, 1791

m.+ tarına 764

[12]

moron: Burun, uç yer.

m.+ ğa 68, 1850

m. ğarağ 351

m.+ on 1907

m.+ ona 323, 1835, 1852

[7]

möhabet: *Ar.* Heybetli, görkemli;
iri yarı, iri gövdeli.

m. 922, 1017

[2]

möhemedi: *Ar.* Muhammedî, İslam dininde olan; Müslüman.

m.+ zer 1363

[1]

möhim: *Ar.* Önemli, mühim, ehemmiyetli, büyük öneme sahip.

m. 1610, 1612, 1770

[3]

möhör: *Ar.* Mühür, damga.

m. 988

[1]

mölket: *Ar.* Mal, mülk, servet, zenginlik.

m.+ ě 206, 389

[2]

mömin: *Ar.* Mümin, İslam dinindeki kişi.

m.+ derěmděň 955

[1]

mömkin: *Ar.* Mümkün.

m. 214, 486, 658, 1037, 1482, 1523, 1567, 1578, 1580, 1642, 17, 1752

m. bulğan 717

[13]

mönesebet: *Ar.* Akıl ve duygu dışında gösterilen tavır, ilgi, münasebet.

m.+ tě 674, 1655

[2]

mörejeġet: *Ar.* Müracaat, halka yönelik söz; çağrı.

m. 1434

[1]

mörtet: *Ar.* Dinden dönmüş kişi, dinden çıkmış kişi.

m. 637, 1476

m.+ terge 1053

[3]

mörtetlěk: Dinden çıkma hâli, dinden dönme hâli.

m.+ těň 639

[3]

mösel: *Ar.* Hayvan takvimi.

m. 46

[1]

möslim: *Ar.* Müslüm.

m. 1375

[1]

möşköl: *Ar.* Zor, ağır, müşkül; çetin.

m. 1002, 1071, 1806, 1955

[4]

möšköllök: Zorluk, ağırlık; çetinlik.

m.+ terě 1811

[1]

möyöş: Köşe, bucak; kenar.

m.+ ke 1909

[1]

mözeris: *Ar.* Müderris, medrese hocası.

m. 1352

[1]

mul: Bol, fazla, çok.

m. 297

[1]

mullık -: Ele geçen şeyle rahat etmek, elde edip rahata kavuşmak.

m.- kıan 1877

[1]

mulla: *Far.* Molla.

m. 1051, 1178, 1352, 1353, 1354, 1357, 1515, 1538, 1676, 1695, 1780

m.+ bız 1431

m.+ ğa 985

m.+ hı 14

[14]

mullık: Bolluk, zenginlik.

m. 3

[1]

mur: Salgın hastalık.

m. 401

[1]

murza: Balık oltası (dallardan yapılmış ve örülen bir cins olta).

m.+ lar 867

m.+ lardan 985

[2]

mut: Gizli iş çeviren, hilekâr, düzenbaz.

m.+ tan 1294

[1]

mutlık: Düzenbazlık, hilekârlık.

m.+ ı 1289

[1]

muyın: Boyun.

m. 1832

m.+ ına 1871

m.+ ınan 1851

[3]

N n

nadir: *Ar.*Nadir, seyrek karşılaşılan; seyrek.

n. 1348, 1528

[2]

nağışlan -: Nakışlanmak, nakşedilmek.

n.- ğan 923

[1]

naib: *Ar.*Yardımcı, muavin, vekil.

n.+ i 1358

n.+ tarı 1742

n.+ tarzan 1369

[3]

namaz: *Far.*Namaz.

n. kııl- 1678

[1]

name: *Far.*Yazı, name; mektup.

n.+ lerzë 481

[1]

namıslan -: Namus duygusunu öne koymak, utanmak, sıkılmak.

n.- ğan 419

[1]

nasar: *Far.*Kötü, fena, yaman.

n. 1483

[1]

naz: *Far.*Naz, cilve, işve, şive.

n.+ hın 41

[1]

nazan: *Far.*Okuryazar olmayan;
cahil, nadan.

n. 835

[1]

nefer: *Ar.*Rütbesi olmayan asker,
er.

n.+ ěne 1755

[1]

nefret: *Ar.*Nefret, kin, öfke.

n. 1342

n.+ ě 673

[2]

nehšs: *Ar.*Kısmetsizlik,
şanssızlık, bahtsızlık; başarısızlık.

n.+ dēr 1694

[1]

neķ: Yer ve zaman anlamlı sözler
ile gelerek anlamı kuvvetlendirir; tam,
tam da.

n. 850

[1]

neme: Ne

n. 55

n.+ ler 461, 823

n.+ ně 848

n.+ něň 965

[5]

nerše: Ne.

n.+ lerěgěžně 1682

n.+ měž 1683

[2]

nešěl: *Ar.*Soy, sop, nesep, nesil.

n. 264, 906, 1949

n.+ derěn 1944, 1946

n.+ ěne 1949

n.+ ěnen 705, 710

[8]

nesihet: *Ar.*Öğüt, nasihat.

n.+ ler 1623

n.+ ter 1358

[2]

nesihetle -: Öğüt vermek, nasihat
vermek.

n.- p 1483

[1]

neşriyet: *Ar.*Neşriyat, basım-
yayın.

n.+ sě 1282

[1]

nevbet: *Ar.*Sıra, sırayla yapılan iş.

n. 133

n.+ te 16

[2]

nıǵılı-: Sağlamlaştırmak.

n.- vza 491

[1]

nıǵıraķ: Daha sağlam, daha
kuvvetli hale gelmek.

n. 954, 1849

n.+ tır 1745

[3]

nıǵıt -: Bağlayarak, bükerek
sağlam hâle getirmek; bağlarını
sağlamlaştırmak, sıkılaştırmak.

n.- a 1359

[1]

nıġıtıl -: Saġlam hâle gelmek,
kuvveti artırılmak.

n.- ġandar 332

[1]

nıġıtıv: Saġlamlık, güçlülük.

n.+ zarın 944

[1]

nıġ: Saġlam, kuvvetli, dayanıklı,
güçlü.

n. 387, 488, 571, 1142, 1735

[5]

nıġıŖ: Dirayetli, azimli, sebatkâr;
dirençli.

n. 744

[1]

nıġıŖmalılıġ: Dirayetlilik,
azimlilik, sebatkârlık; dirençlilik.

n. 1746

[1]

nıġlap: Saġlamca, gereġince.

n. 298, 509, 799, 822,
1266, 1268, 1784

[7]

nıġlı: Güçlü, saġlam.

n. 1436

[1]

ni: 1.Ne

n. 7, 58, 105, 266, 281,
288, 334, 343, 388, 459, 465, 478,

521, 697, 9 , 1084, 1267, 1294,
1390, 1391,1398, 1550, 1559,
1629, 1638, 1648, 1679, 1682,
1685, 1730, 1951, 1952

2.Nasıl

n. 116, 127, 151, 204,
823,1008, 1684

3.Nice

n. 746, 1076, 1423, 1737

4.Niçin

n. 1316, 1392

5. Sadece

n. 1324

[51]

niçe: 1. Ne kadar, kaç?

n. 1624,

2. Pek çok, fazlasıyla, birçok.

n. 1696, 1697, 1711

[4]

niġe: Niye, neden.

n. 1093

[1]

niġez: Esas, asıl.

n. 802, 818, 819

n.+ ė 92

n.+ ėnde 1247

n.+ ze 1585

[5]

niġmet: Ar.Nimet, rızık; yiyecek.

n. 1426

n.+ ėlėr 1518

n.+ ge 1519

[3]

nihaye: Ar.Son, nihaye, uç; sınır.
n.+ sě 1645
[1]

nihayet: Ar.Sonunda, nihayet.
n. 594, 1304
[2]

nindey: Nasıl, ne şekilde, ne biçim, hangi.
n. 194, 402, 462, 507, 602, 717, 1198, 1207, 1209, 1232, 1750
n.+ zěr 254, 272, 1289, 1446, 1541
[16]

nise: Nice, pek çok, fazlasıyla, birçok.
n. 33, 218, 513, 698, 788, 881, 1019, 1028, 1044, 1069, 1128, 1171, 1254, 1306, 1488, 1501, 1560, 1581, 1821, 1910, 1939, 1949
n.+ hě 1075
[24]

nisěgěrek: Daha gerekli, daha lüzumlu.
n. 333, 498
[1]

nisěk: Nasıl, ne şekilde, ne gibi.
n. 195, 694, 701, 965, 1012, 1052, 1053, 1120, 1230, 1259, 1471, 1527, 1528, 1563, 1668, 1790, 1838, 1925

n.+ těr 720, 774, 805, 945, 1207, 1287, 1575, 1602, 1892, 1893
[28]

nisěktěr: Nasıl, ne şekilde, ne gibi; her nasılsa, her ne şekildeyse.
n. 459
[1]

niseme: Kaç, pek çok, çok fazla.
n. 58, 393, 735
[3]

nişlep: Ne sebeple, niçin, niye, neden.
n.+ těr 1954
[1]

nişleyhěň: Ne yaparsın ki, ne yazık ki, elden ne gelir ki.
n.+ 654
[1]

niye: İle.
n. 452
[1]

niyet: Ar.Niyet, istek, dilek.
n.+ ě 1543, 1732
n.+ ěn 271
n.+ ěnen 446
[4]

niyetle -: Niyet etmek, niyetlenmek.
n.- gen 1789
n.- p 1575
[2]

niyetlen-: Niyetlenmek, niyet etmek.

n.+ e 1521

[1]

nizam: Ar.Nizam, düzün, tertip.

n.+ ı 965

[1]

noksan: Ar.Eksiklik, noksan.

n. 1586, 1602

[2]

noksanlık: Eksiklik, noksanlık.

n. 1364

[1]

notok: Ar.Nutuk, söylev.

n. 83

n. tot- 911, 1031

[3]

novella: Rus.Öykü, hikâye; kısa roman.

n. 1588, 1657

[2]

nöger: Moğ. Muhafız, koruma, asker.

n. 730, 749, 882

n.+ ě 751, 1086, 1169

n.+ ěn 1008, 1011

n.+ ge 994

n.+ zer 1178

n.+ zerě 483, 826, 1035,

1125

[14]

nöger-nöger: Asker asker.

n. 993

[1]

nöshe: Ar.Nüşa, kopya.

n.+ hende 1773

[1]

nur: Ar.Nur, ışık; aydınlık, parlaklık.

n.+ zarı 1516

[1]

O o

obër-sekretar: Rus.Diğer sekretar.

o. 798

o. + ga 1764

[2]

ofitsër: Rus. Subay.

o.+ zar 1299

[1]

ofitsiyal: Rus. Resmî.

o. 1772

[1]

oḡşaş -: Benzeşmek, denkleşmek, eşleşmek.

o.- ınsa 1639

[1]

ojmaḡtay: Cennet gibi.

o. 1701

[1]

oḡşa -: Benzemek, denk gelmek, eş gelmek.

o.- p 519, 1013

o.- vı 281

o.- y 26, 353, 928

[6]

oğşama -: Benzememek, denk gelmemek, eş gelmemek.

o.- ğan 860

o.- y 174

[2]

ol -: Olmak.

u.- dım 948

u.- ıp 1483, 1558, 1624

u.- ır 951

u.- ırmız 1716

u.- mağ 1396

u.- sam 950

u.- sınınar 1659

[9]

olata(y): Büyükbaba, dede; ata.

o.+ ım 338, 342, 350

o.+ zarıbız 284

[4]

olo: Büyük, yüce, ulu, ali.

o. 7, 10, 13, 16, 21, 29, 30, 36, 39, 50, 92, 97, 101, 105, 154, 192, 194, 198, 2 , 204, 209, 259, 286, 314, 319, 334, 375, 391, 396, 486, 561, 562, 608, 610, 638, 775, 777, 781, 851, 857, 858, 906, 1066, 1202, 1492, 1585, 1594, 1832

o.+ lar 285

o.+ larzan 202

o.+ larzı 258

[52]

olo -: Ulumak

o.- p 1868

o.- vın 517

[2]

olola -: Büyük, yüce görerek saygı göstermek.

o.- p 925

o.- v 838

[2]

ololoğ: Yaşlılık; büyüklük, yücelik.

o.+ lar 259

[1]

ololoğlo: Halk nazarında hürmetli, saygıdeğer.

o. 1059

[1]

olma -: Olmamak.

u.- ymız 1718

[1]

olpat: Güzel, hoş görünümlü tavır, şekil; ağırbaşlılık, vakar.

o. 1033

[1]

olpatırağ: Daha güzel.

o. 925

[1]

olpatlığ: Ağırbaşlılık, vakarlık; sağlamlık.

o.+ tarın 22

[1]

oluğ: Yaşı büyük, ihtiyar, yaşlı.

o. 1059, 1725, 1749, 1766

o.+ 1 1556
[5]
onot -: Unutmak, akıldan çıkarmak.
o.- maś 261
o.- op 196
o.- orġa 1593
[3]
onotol -: Unutulmak, akıldan çıkarılmak.
o.- a 281
o.- ġan 277, 510, 1860
[4]
xvii: 17 (sayı)
x. 69
[1]
xviii: 18
x. 593, 697, 793, 1317, 1321, 1592, 1607
[7]
oran: Büyük bir yere çağırırken ya da düşmana karşı gitmeye çağırırken kullanılan çağrı, davet; alarm.
o. 252, 494, 971, 989, 1056
o.+ 1 495, 498, 5 , 992, 1067
o.+ ıbız 502, 504
[12]
orol -: Vurulmak, çarpılmak.
o.- op 1906, 1908
[2]
osa: Kıç, yan, kaba et.

o. 18
[1]
ośat -: Uçurtmak, hareket ettirmek.
o.- a 1666
[1]
ośkos: Uçak.
o. 461, 1197, 1279, 1535
[4]
osla -: Sonuna gelmek, ucuna gelmek; bitirmek, tamamlamak.
o.- y 1194
[1]
oslan -: Sivri hâle gelmek, uçlu hâle gelmek, sivrilmek, uçlanmak.
o.- a 212, 755
[2]
oslo: İncecik ve sivri başlı, uçlu.
o. 324, 650
[2]
osmalı: Acımasız.
o. 653
[1]
oson -: İlgi ve şefkatten şımarmak; nazlanmak, işvelenmek.
o.- a 644
[1]
osor: Dönem, devir, çağ.
o.+ za 794
o.+ zarında 1139
[2]

osor -: Uçurmak, havalandırmak.
o.- ğan 1845, 1871
[2]

osra -: Tesadüf etmek, rast
gelmek; karşılaşmak.
o.- ğan 1180
o.- ha 183
[2]

osraş -: Karşılaşmak, birlikte
tesadüf etmek; buluşmak.
o.- a 742
o.- ip 1498, 1783
[3]

osraştırğıla -: Karşılaştırmak,
tesadüf ettirmek.
o.- ğan 306
[1]

osrat -: Tesadüf ettirmek, rast
getirmek.
o.- tim 1935
[1]

ošta: *Far.* Usta, üstat, uzman.
o. 561, 578, 781, 1033,
1205, 1589, 1706
o.+ hina 172
o.+ lar 1631
o.+ larzıñ 171
[10]

oştalık: Ustalık, uzmanlık.
o.+ m 1710
[1]

ostaz: *Far.* Öğretici, usta üstat;
öğretmen.
o.+ dan 1424
[1]

oşak: Açıkça suçlama, ihbar,
jurnal.
o.+ lar 1793
[1]

oşbu: *bk.* oşo
o. 977
[1]

oşo: Şu, işte bu, işte şu.
o. 51, 58, 65, 67, 91, 205,
220, 247, 291, 494, 530, 536, 605,
707, 841, 869, 880, 895, 999,
1106, 1138, 1269, 1286, 1434
o.+ larzan 1585
o.+ nan 1461
o.+ noñ 561
[27]

oşolay: Şu şekilde, o şekilde,
şöyle.
o. 1456
[1]

oşonda: Şunda, belirli bir yerde,
şurada.
o. 936, 1265
[2]

oşonday: Şu gibi, şunun gibi,
şöyle.
o. 238, 1132, 1197, 1339
[4]

ot -: Herhangi birinden görüp akılda tutmak; öğrenmek; benimsemek.

o.- op 563

[1]

otkorlok: Zekilik.

o.+ o 1350

[1]

otryad: Rus. Yer.

o. 1468, 1478

o.+ ı 1052, 1091, 1140

o.+ ın 1474

o.+ tarı 1049, 1143, 1179

o.+ tarın 814, 1114, 1175,

1467

o.+ tarına 816, 825

o.+ tarınıñ 849, 1115,

1142, 1190

[19]

oykaştır -: Sıkıştırarak bir yere biriktirmek, toplatmak.

o.- ırğa 556

[1]

oykaştırıl -: Sıkıştırarak bir yere biriktirilmek, toplanmak.

o.- ğan 17

[1]

oyoş -: Ortak bir amaç için birleşmek, bir araya gelmek.

o.- a 1 1

o.- op 676, 687

[3]

oyoştor-: Uyuşturmak, örtüştürülmek.

o.- a 820, 1220

o.- mağa 649

o.- maqsı 1438

o.- orğa 1107

o.- ovğa 1246

[6]

oyoştorğolay-: Örtüştürmek.

o. 1054

[1]

ozak: Uzun, çok zaman devam eden; devamlı, sürekli.

o. 135, 144, 884, 895, 933, 1122, 1286, 1538, 1786

[9]

ozaklamay: Uzamadan, çabucak, kısa vakitte, çok geçmeden.

o. 315, 369, 453, 768, 1245, 1452

[6]

ozat -: Uğurlamak, yolcu etmek.

o.- a 804, 1571

o.- alar 738

o.- dılar 1486

o.- ıp kıala 1433

o.- kıan 4

[6]

ozatıl -: Uğurlanmak, yolcu edilmek.

o.- a 1570

o.+ ıvsılardıñ 1328

[2]

ozon: Boyu uzun; yüksek.

o. 129, 220, 239, 454, 471,
1793

o. ozon 454

[7]

ozonsaraç: Daha uzun.

o. 211

[1]

Ö ö

öçen: *bk.* ösön

ö. 1621, 1624, 1635, 1665,
1682, 1685, 1752, 1754

[8]

ögöt: Öğüt, nasihat.

ö. 1773

[1]

ögötle -: Ögütlemek, öğüt vermek,
nasihat etmek.

ö.- p 748, 779

[1]

ölken: Yaşlı, yaşı büyük, ihtiyar.

ö. 35

[1]

öleş -: Üleşmek, paylaşmak, hisse
etmek.

ö.- eler 1381

ö.- ėr 1621

[2]

ölgeş -: Gayret ve emekle bir
sonuca ulaşmak; hayata geçirmek.

ö.- e 818

[1]

ölgö: Örnek, misal; elbise dikimi
için kullanılan örnek, patron.

ö. 1618

ö.+ hö 1131

[2]

ölgör -: Eli çabuk davranmak,
hızlı davranmak, yetişmek, kavuşmak;
belli bir vakte kadar bir işi başarabilmek.

ö.- e 471, 1007, 1034,
1105, 1170

ö.- gen 247, 413, 698, 1062

ö.- megen 1329

ö.- övë 733

ö.- zö 219

ö.- zöler 33

[13]

ölke: *Far.* Ülke, memleket.

ö.+ ge 1382

ö.+ nen 1382

[2]

ölken: Yaşlı, yaşı büyük, ihtiyar.

ö. 861

ö.+ ė 51

[2]

ölöş: Pay, parça, kısım, hisse,
bölüm; kısmet.

ö. 1836

ö.+ ö 343, 525, 526

ö.+ ön 98, 753

ö.+ öndë 106
ö.+ terë 1655
[8]
ömöt: *Far.* Ümit, umut.
ö. 772, 1294, 1527
ö.+ ö 827
ö.+ terë 1926
[5]
ön: Ses, ün.
ö. 1806
ö.+ der 1407
[2]
önde -: Çağırmaq, seslenmek;
davet etmek.
ö.- p 1379, 1483, 1671
ö.- v 1385
ö.- vge 1418
ö.- y 1358, 1437
[7]
öndeme: Davet, çağrı.
ö. 1313, 1771, 1773
ö.+ hën 1435
ö.+ hënde 1438, 1445
[6]
önhöz: Sessiz, gürültüsüz.
ö. 1804
[1]
önör: Güzel hatıra, anı; armağan.
ö.+ ze 1869
[1]
öpsön: Askerî araç gereç, askerî
levazım.
ö.+ derë 923

[1]
örek: Hayalet, ruh.
ö. 1535
[1]
örk -: Ürmek, korkmak.
ö.- ken 677, 897
ö.- mekdendër 952
ö.- öpürk-ıp bara 1895
[4]
örköt -: Ürkütmek, korkutmak.
ö.- öp 1842
[1]
ös: Üç.
ö. 57, 460, 530, 748, 789,
790, 994, 1048, 1049, 1074, 1138,
1169, 1280, 1309, 1621, 1908
ö.+ öhö 788
[19]
ös-dürt: Üç dört.
ö. 287, 631, 1124, 1405,
1846
[5]
ösön: İçin, -den dolayı.
ö. 7, 8, 9, 51, 64, 66, 97,
109, 116, 2 , 210, 212, 230, 266,
281, 288, 293, 302, 314, 328, 329,
334, 399, 491, 524, 532, 775, 777,
795, 828, 834, 871, 883, 897, 9 ,
956, 1097, 1198, 1205, 1262,
1267, 1268, 1289, 1291, 1292,
1298, 1317, 1342, 1407, 1432,
1467, 1474, 1501, 1515, 1547,

1559, 1587, 1610, 1615, 1724,
1759, 1768, 1782, 1793, 1818,
1840, 1930, 1941

ö.+ mö 1261, 1893

ö.+ söhö 1283

[78]

ösönsö: Üçüncü.

ö. 1903

ö.+ hö 1284

ö.+ hönde 792

ö.+ höne 118

ö.+ nen 1206

[5]

öst: Üst.

ö.+ emeze 1717

ö.+ emezge 1719

ö.+ ende 980

ö.+ ene 1636

ö.+ öne 209, 1721

ö.+ evene 531, 1817

ö.+ ö 260, 1308, 19 , 1932

ö.+ ön 1532

ö.+ önde 929, 930, 1022,
1030

ö.+ öne 263, 430, 441, 512,
801, 858, 921, 1144, 1364, 1397,
1851, 1867

ö.+ öne 1525

ö.+ önen 669

[31]

öste -: Üstüne koymak, eklemek,
artırmak.

ö.- p 4 , 991

ö.- vëne 1071

[3]

östel -: Üstüne koyulmak,
eklenmek, artırılmak.

ö.- gen 319

[1]

östeme: Ekleme, ilave, ek.

ö.+ ler 1616

[1]

östevëne: Ayrıca, ilaveten, fazla
olarak, bir de, üstelik.

ö. 492

[1]

östöne: Üstüne, üzerine.

ö. 22

[1]

östönörek: Daha üstün, daha
yüksek, daha yüce.

ö. 1021, 1784, 1787

[3]

östöv-baş: Üst baş

ö.+ m 929

[1]

öşen -: Yorulmak, zayıf hale
gelmek.

ö.- ep 1800

[1]

öşöt -: Üşütmek, üşümeye sebep
olmak.

ö.- kes 1190

[1]

öt -: Ateşe tutarak tüyleri ütmek.

ö.- öp 1807

[1]

öy: Ev, çadır; yurt.

ö. 317

ö.+ ge 925, 929, 1529

ö.+ ö 1243

ö.+ önde 890

ö.+ önön 857

ö.+ ze 1547

ö.+ zen 1529

ö.+ zer 301

ö.+ zerzë 481

ö.+ zerzen 331

[12]

öyez: İlçe, kaza.

ö.+ ë 759, 1227

ö.+ ënen 760

[3]

öy-қаралт: Ev avlusu

ö.+ ları 333

[1]

öylen -: Evlenmek.

ö.- gen 1839

[1]

öyöl -: Yığılıp toplanmak,
birikmek.

ö.- gen 209

[1]

öyör: Sürü, yıldı; yığın.

ö. 1805, 1821, 1823, 1824,

1825, 1826, 1828, 1830, 1831,

1835, 1838, 1839, 1841, 1849,

1856, 1857, 1859, 1866, 1870,
1937

ö.+ ge 1829, 1863, 1896,

1899

ö.+ ö 1805, 1873, 1874,

1876, 1887

ö.+ ön 1859, 1865

ö.+ öne 1871, 1902

ö.+ önön 1881

ö.+ öyörö 1818

ö.+ zen 1864

ö.+ zerëneñ 1832

ö.+ zö 1827, 1867, 1868,

1884, 1899

[47]

öyörme: Tipi; kasırğa, fırtına.

ö.+ lerë 789

[1]

öyöröl -: Bir yere doğru kıvrıla
kıvrıla uçmak, savrulmak.

ö.- öp 1841

[1]

öyörölgöl -: Bir yöne doğru
kıvrıla kıvrıla uçurulmak, savrulmak.

ö.- ep 407, 138

[2]

öyörölt -: Çok hızlı dönerek
uçmak, savrulmak.

ö.- öp 584

[1]

öyör-öyör: Sürü sürü.

ö. 307

[1]

öyrek: Ördek.

ö. 181

[1]

öyren -: Öğrenmek, bilim almak, bilgi almak.

ö.- evge 1267

ö.- gen 1902

[2]

öz -: Kesmek, bölmek, kırmak, koparmak, parçalamak.

ö.- öp 1630

[1]

özgös: Kendi çıkarına bakan, menfaatçi.

ö. 427

[1]

özlögöp-imgetël -: Sakatlanıp öldürülmek.

ö.- ep 1331

[1]

özlökhöz: Aralıksız, mütemadi, sürekli; birbiri ardına devam eden.

ö. 490, 491, 524, 673, 1070, 1184, 1908

[7]

özök: Bir şeylerin kesilen yeri, kesik.

ö. 927, 1070

[2]

özöl -: Parçalanmak, kopmak, kesilmek, bölünmek, kırılmak.

ö.- dö 1926

ö.- e 267, 1933

ö.- gen 488

[4]

özölme -: Parçalanmamak, kopmamak, bölünmemek, kırılmamak.

ö.- genen 213

[1]

özzör-: Zorla çektirip parçalara ayırtmak, parçalamak kestirmek; kopartmak.

ö.- te 646

[1]

P p

padişah: Far.Padişah, hükümdar; çar.

p. 1647, 1689, 1729, 1751, 1754, 1759, 1763

p.+ ıbzğa 619

p.+ ıgzıñ 1691

p.+ ıma 1749

p.+ ımız 1714, 1715

p.+ ımızıñ 1651

p.+ ımızınıñ 1643

p.+ ınan 938

p.+ ka 1683

p.+ niñ 1684, 1690, 1712

p.+ tan 1762

p.+ tar 1741, 1744

p.+ tarza 1738

p.+ tı 1725
p.+ tñ 1762
[26]
padişahlık: Padişahlık.
p. 1651
[1]
padşah: *Far. bk* padişah.
p.+ niñ 1646
[1]
pak: *Far.*Kir deǵmemiş, temiz,
saf, pak.
p. 231
[1]
pěçat: *Rus.*Mühür.
p. 988
[1]
pehlēven: Pehlivan.
p.+ derdēr 1626
[1]
pesa: *Rus.*Piyes.
p.+ larǵa 1656
[1]
peyǵember: *Far.*Peygamber.
p.+ ěbēz 948
[1]
peyze: *Far.*
peyze bul-: Peyda olmak, meydana
çıkmaq.
p. 701, 763, 1238
[3]
piǵember: *Far. bk* peyǵember
p. 951

[1]
pisar: *Rus.*Sekreter, katip.
p.+ ıbız 1431
[1]
poçta: *Rus.*Posta.
p. 1449
[1]
pogon: *Rus.*Apolet.
p.+ ında 606
[1]
poǵod: *Rus.*Yürüyüş.
p.+ ın 726
p.+ қа 1109, 1468
p.+ ta 717
[4]
politik: *Fr.* Siyaset ile ilgili.
p. 1286, 1596
[2]
Politika: *Fr.* Siyaset.
p.+ hı 692
p.+ hın 1333
[2]
polk: *Rus.*(Ask.) Alay.
p. + ın 813
[1]
polkovoděts: *Rus.*Komutan.
p. 706
[1]
polyak: *Rus.*Kutup.
p.+ tarzıñ 1944
[1]
poni: *Rus.*Midilli.
p.+ zarı 1945

[1]
pop: Papaz, rahip.
p.+ tarı 1362
[1]
portrét: *Rus.* Vesika.
p. 1657
[1]
probléma: *Rus.* Problem.
p.+ lar 1596
[1]
professor: *Fr.* Profesör.
p. 1310
[1]
provintsiya: *Rus.* Taşra.
p.+ hında 1105
p.+ hındağı 1375
p.+ sēnde 1354
[3]
proyekt: *Rus.* Plan, proje, tasarı.
p. 799
[1]
pulya: *Rus.* Kurşun, mermi.
p. 1063
[1]
puşka: *Rus.* Tabanca, tüfek. silah.
p.+ ların 816
p.+ larzan 823
[2]

R r

rakēta: *Rus.* Roket, füze.
r.+ lar 823

[1]
raport : *Rus.* Rapor.
r.+ ina 1112
[1]
raś: *Far.* Doğru, dürüst, düzgün,
rast; yerinde, uygun.
r. 169, 1695
[2]
raśla -: Doğrulamak, teyit etmek,
tasdik etmek.
r.- p 911
r.- vınsa 1079
r.- vsı 961
r.- y 913, 1226, 1236
[6]
raślan -: Doğrulanmak, teyit
edilmek, tasdik edilmek.
r.- ıp 1083
[1]
raślat -: Doğrulatmak, teyit
ettirmek, tasdik ettirmek.
r.- a 8
[1]
raślıq: *Far.* Doğruluk, dürüstlük.
r.+ tı 1392
[1]
raziy: *Ar.* Razi, kabul eden.
r. 1520, 1558
[2]
raziylıq: İzin
r.+ ıgızzı 940

[1]
refiğ: *Ar.* Arkadaş.
r. it- 1720
[1]
rëgulyar: *Rus.* Düzenli.
r. 1108, 1122
[2]
reħimbike: Merhametli kadın.
r. 1244
[1]
reħimhëz: Merhametsiz,
şefkatsiz.
r. 693, 1325, 1752
[3]
reħimlë: Merhametli, bağışlayan;
şefkatli.
r. 1712
[1]
renyëtël -: İncitilmek, gücenmek,
kalbi kırılmak, zoruna gitmek.
r.- gen 1726
[1]
renyëv: Çetin bir hastalık,
amansız bir hastalık; zahmet, eziyet.
r. 1428
[1]
resmîy: *Ar.* Resmî.
r. 964
[1]
ret: 1- Dizi, sıra.
r.+ tegëler 71
r.+ terzëñ 447
2- Kez, defa, kere.

r. 365, 1075
[4]
revëş: Görünüş, şekil.
r.+ ënde 1640, 1769
r.+ ëne 1538
r.+ te 1325, 1386, 1446
[6]
revëşçe: Görünüşe göre, şekle
göre.
r. 1677
[1]
revëşlë: Gibi, şekilli, kadar.
r. 6 , 1558
[2]
revëşlërek: Gibi.
r. 1054
[1]
rëzidëntsiya: *Rus.* Yerleşke.
r.+ hında 778
[1]
riğeye: *Ar.* Yücelik, nam; hürmet
r.+ së 1644
[1]
riza: *Ar.* Rıza, razı olan.
r. 1366
r.+ mın 1519
[2]
rizalığ: Razılık, yetinme, kanaat
etme.
r. 723
[1]

rızıqlan -: Yemek, içmek, doymak.

r.- ıp 1533

[1]

rol: *Fr.*Rol.

r.+ ě 780

[1]

roman: *Rus.*Roman.

r.+ darğa 1310

[1]

roza: Gül.

r.+ niñ 1737

[1]

ruh: *Ar.*Ruh, tin.

r.+ ın 1199

r.+ ında 1357

[2]

ruhıy: *Ar.*Ruhi, ruhsal.

r. 1337

[1]

rumi: *Ar.* Rum, Rum'a ait.

r. 377

[1]

S s

sap -: 1. Sıçrayarak ve hızlıca koşmak (hayvanlar için); pek hızlı ve çabucak gitmek.

s.- ha 1833

s.- ıp 162, 184, 412, 1870, 1919

s.- kan 1805, 1879

s.- san 1804

2. Gerinerek hızlıca vurmak (yanağa, yüze).

s.- ıp1093, 1548

s.- kandarğa 997

[12]

saba: *Ar.*Sabah rüzgârı, sabah yeli.

s. 735, 1307, 1899

s.+ lar 165

[4]

sabil -: Biçilmek, kesilmek, vurulmak; ekin derilmek.

s.- ıp 439

[1]

sabır: *Ar.*Sabır, tahammül, dayanıklılık.

s. 1033, 1068, 1701

s.+ ğa 971, 1462, 1671

[6]

sabırlıq: Sabretme erdemi, sabır gösterme.

s.+ ı 1339

[1]

sabırzay: sabrı gibi.

s. 1 1

[1]

sabiş: At koşusu, at yarışı.

s. 99, 108

s.+ ı 173

[3]

sabiş -: Koşuda yarışmak.

s.- ıp 186, 415

[2]

sabıvıl: Beklenmedik anda yapılan baskı, ani saldırı

s. 430

s.+ ın 1129

s.+ ı 435

[3]

sabıy: Ar.Küçük çocuk, bebek, sabi.

s. 1298

[1]

sadağ: Ok koymaya yarayan eşya. Okluk.

s. 1484

[1]

saf: Saf, sıra, dizi.

s. 424

s.+ ın 435

s.+ ına 430

s.+ ında 1164

s.+ ka 1136

s.+ tan 450

s.+ tarı 443

[7]

sağa: Çelik çomak oyunundaki çomak.

s. 853

[1]

sağırak: Daha emniyetli.

s.+ ı 211

[1]

sağıl -: Yansımak, yansıyarak geri gelmek, aksetmek (ses, ışık için); göze ilişmek.

s.- ğan 1601

s.- ıvsan 662

[2]

sajin: Rus.Metrik sistemden önce 2,13 metreye denk gelen uzunluk birimi.

s.+ dan 126

[1]

sağ: (Ömür için) dönem, çağ, vakit.

s. 397, 557, 1340, 1406, 1614, 1825, 1882

s.+ man 1298

s.+ ında 212, 583, 753,

805, 1088, 1091, 1829

s.+ ta 56, 187, 363, 571,

1377, 1475

s.+ tar 1858

s.+ tarın 1804, 1805

s.+ tarında 1879

s.+ tarza 1210

[26]

sağ: Güç bela, zorlukla.

s. 199, 461, 1329

[3]

sağal: Sakal.

s.+ larıñız 1693

[1]

sağır -: Çağırarak, ses ve işaretlerle gelmesini istemek.

s.- a 820, 1027

s.- ğan 1773
s.- ıp 94, 916, 971, 1313,
1434
s.- ır 917
s.- ırğa 937
[10]
saķırıl -: Çağrılmak, ses veya
işaretle gelmesi istenmek.
s.- ğan 842
[1]
saķırt -: Zehirleyerek acı
çektirmek, zehirleyerek sızlatmak.
s.- ırzarı 1255
[1]
saķlı:doğru.
s. 127, 263, 1253, 1815
[4]
saķma-saķ: An, süre, belli bir
vakit.
s. 1340
[1]
saķrım: Kilometre.
s. 597, 1485, 1511
s.+ dar 1078
[1]
saķ-saķ: Zaaman zaman.
s. 1039
[1]
sal -: Etrafını sarıp, yol kesmek.
s.- ırğa 885
[1]
sal: Ağarmış, rengi kaçmış, kır.

s. 1889
[1]
sala-sarpı: Gereğince olmayan;
yarım yamalak.
s. 266, 278, 766, 888, 1258
[5]
salavat: Ar.Hayır duası,
hayırlama sözü.
s. 594, 1199, 1269, 1271
[4]
salın -: 1. İnşa edilmek,
yerleştirilmek.
s.- ıp kıla 1258
2. Göze ya da kulağa çalınmak,
ilişmek; hafif işitilmek ya da görülmek,
bir parça işitilmek, bir parça görülmek.
s.- gandarı 131
[2]
sallan -: Saçına, sakalına ak
düşmek, saç, sakalı ak olmak.
s.- ğan 1890
[1]
salma: Sarık.
s. 931
[1]
sama: Tahmin.
s. 352
s.+ hı 902, 1187, 1325,
1382, 1492, 1891
s.+ hında 316, 1320
s.+ hındağı 597, 864
s.+ hız 991
s.+ ları 361

s.+ m 270, 665

[15]

samala -: 1.Tahmin etmek,
tasarlamak.

s.- p 144, 150, 350, 411,
1490

2. Çabalamak.

s.- ğan 1842

s.- vzarı 1477

s.- yzar 1006

[8]

samalarak: bk. samala.

s. 66

[1]

samalılık: Sınırlılık.

s.+ ın 1512

[1]

sanaları-kaşavay: Kar kızıağı.

s.+ zar 856

[1]

sanay: Kuruş.

s. 1627

[1]

sañdav: Demir vurarak çan diye
ses çıkarmak.

s. 1922

[1]

sañğı: Kızak; kayak.

s. 1631

[1]

sañgılı: Kızaklı; kayaklı.

s. 1633

[1]

sañ-sañ: Çan, çan sesi; alarm sesi.

s.+ dar 431

[1]

sap: Şan, şöret, nam; tanıtma,
tanıtım.

s.+ tar 1798, 1809, 1892,

1903, 1913, 1917, 1921, 1929,

1954

[9]

sapan: Cübbeye benzer uzun ve
bol kesimli bir kıyafet.

s. 119

[1]

sapkın: 1. Haberci, ulak.

s. 917, 995, 1409, 1476,

1882

s.+ dar 1102, 1435, 1443

s.+ darı 1075

s.+ darın 397

s.+ dıñ 1429

2. Beklenmedik anda yapılan
baskın, ani saldırı.

s.+ dar 293, 363, 1054.

s.+ darzan 356

s.+ ın 399

[16]

sapma -: Vurmamak.

s.- ğan 283

s.- y 183

[2]

sapsal: Kötü.

s. 1449
[1]
sapsan: Bayağı doğan.
s. 179
[1]
sapsı-: Tırnaklamak, tırnak
geçirilmek.
s.- p 1856, 1906
[2]
sapsın -: Tırnaklanmak, tırnak
geçirilmek.
s.- ğan 1835, 1841
[2]
sapsıt -: Tırnaklatmak, tırnak
geçirtmek.
s.- ip 407
[1]
saptır -: Kestirmek, biçtirmek,
kırktırmak.
s.- ip 646
[1]
sara: *Fars.*Çare, araç, vasıta,
vesile.
s. 1616
s.+ hı 1789
[2]
sardavıl: Koruma birlikleri.
s.+ ı 1128
[1]
sarsa -:Aşırı susamak, çok
susamak, susuzluktan kurumak.
s.- v 1913
[1]

sarsat -: Aşırı susatmak, çok
susatmak.
s.- ip 361
[1]
sata: Çatallanan yer, dallanan yer;
yol ağzı.
s. 495
[1]
savza: *Fars.*Ticaret, alışveriş.
s. 375, 488
s.+ nı 799
[3]
say: Vadi, iki dağ arasındaki derin
çukur; oyuk.
s. 225
[1]
say -: Kesmek, biçmek, kırkmak.
s.- a 1911
s.- arak 1199
s.- arım 615
[3]
sayın: İsimlerden ve *-ğan* ekli
fiillerden sonra ‘her’ anlamı bildiren
edat.
s. 1629
[1]
sayır: Akındırık, çam sakızı,
reçine.
s.+ ğa 469
[1]
sayırlı: Reçineli, akındırıklı.
s. 366

[1]
sebep: *Ar.* Sebep, neden.
s.+ ě 793
s.+ sě 1792
[2]
sebeplě: Belli bir sebebe dayanan,
bir sebebe bağlı.
s. 743, 1397
[2]
sefer: *Ar.* Uzak yol, sefer, seyahat.
s.+ ě 741
s.+ sěněň 1705
[2]
seġet: *Ar.* Saat.
s.+ ěnden 1698
[1]
seġre: *Ar.* Geniř dūzlük, geniř
bozkır.
s.+ ler 315
[1]
seġrele -: Dışarı çıkıp dinlenmek.
s.- y 8
[1]
selem: *Ar.* Selam, merhaba.
s. 976, 1673
[2]
selemet: *Ar.* Ağrısız, sızsız,
hastalıksız, sağlıklı.
s.+ de 1716
[1]
selemetlėk: Sağlıklılık, esenlik.
s. 981, 986, 1485
[3]

sėmerle -: Nakıř ile sūsllemek,
motiflerle sūsllemek, desen vermek.
s.- p 159
[1]
sėmtėmlep: ımdık ımdık,
ımdıkleyerek.
s. 1913
[1]
sėnat: *Rus.* Senatėr.
s. 1571, 1767
s.+ tan 8
[3]
senġetse: Sanatçı, artist.
s. 1710
[1]
sens -: Batırmak, sivri bir şeyle
dūrtmek, saplamak, deřmek.
s.- ěp 1299, 1879, 1833
s.- ěp turap 434
[4]
sense: Serçe parmak.
s. 927
[1]
sensėl -: Bitirilmek, saplanmak.
s.- ěp 439
[1]
sensėř: *bk.* sens-
s. 428
[1]
senskė: diken
s.+ lėr 1738
[1]
sėntyabr: *Rus.* Eylul ayı.

s.+ ze 1192
[1]
sep: Hedef.
s.+ ke 122, 175
[2]
sěr: Ar.Sır, gizem.
s.+ ěmdě 902
s.+ zě 1374
s.+ zerěn 1764
[3]
sěrěm: Yarı uykulu olma hâli.
s. 1763
[1]
sěrlě: Sırlı, gizemli.
s. 592, 663, 903
[3]
sěrlělěk: Belirsiz ve anlaşılmayan
her türlü şey; sırlılık, gizemlilik.
s. 577, 1215
[2]
ses -: Toprağa tohum saçmak,
ekmek.
s.- ěvge 807
[1]
sesen: Ozan, halk şairi.
s. 28, 35, 38, 54, 198, 2 ,
215, 221, 239, 248, 272, 384, 497,
506, 570, 578, 1041, 1042, 1056,
1058, 1205
s.+ děň 204, 218, 241
[24]

seskele -: Çiçeklemek, çiçeğe
döndürmek.
s. 284
[1]
sesme -: Toprağa tohum
saçmamak, ekmek.
s.- gen 283
[1]
sey: Çay bitkisi, çay.
s.+ zer 210
[1]
seyeĥet: Ar.Seyahat, yolculuk.
s. 339
[1]
seyeĥetsě: Seyahat eden, yolcu.
s. 341
s.+ ĥě 339
s.+ lerě 337
[3]
seyeĥet-sefer: Seyahat.
s.+ ě 1384
[1]
seyěr: Alışılmışın dışında,
genelden farklı, yabancı, tuhaf.
s. 602, 655, 667, 1287,
1292
[5]
seyěrleĥ: Alışılmışın dışında iş,
ilginç davranış, şaşırtıcı tavır.
s. ě 668
[1]

sey t: Ar.  ar, padişah,
hükümdar.

s. 845, 1212

[2]

sey-Şeker:  ay Şeker.

s. 379

[1]

söz: Siz. İkinci  oğul kişi zamiri.

s. 1690

s.+ ler 1681

s.+ neği 1680

[3]

sıbar: Alaca, alaca bulaca.

s. 115, 167, 168

s.+ ğa 170

[4]

sıbarlan -: Alacalanmak, alacalı
bulacalı olmak.

s.- ıp 1735

[1]

sıbaŐki -: S z lmek.

s.- p 1802

[1]

sık -: 1. Yardımcı fiil olarak asıl hareketin ‘‘başından sonuna kadar sürdüğünü; sonuçlandığını; ansızın oluştuğunu’’ ifade eder.

s.- a 164, 961, 1446, 1735,

1929

s.- a alĐan 1287

s.- armayık 262

s.- ha 1442

s.-  an 1882, 1945.

s.-  anda 1138

s.-  andar 356, 377

2. Ortaya çıkmak, görünmek.

s.- a 142, 153, 410, 443,

833, 1009, 1045, 1077, 1081,
1341, 1491

s.- ıp 1234, 1254, 1375,

1485

s.-  an 191,594, 610, 9 ,

904, 1585, 1586, 1840.

3.  ıkmak, terk edip gitmek.

s.- a 450, 774, 812

s.- ıp 362, 1536

s.- ır 846

s.-  an 19, 336, 1279,

1727.

s.-  andır 1787

s.- tı 216

4. Bir yere gitmek i in çıkmak.

s.- a 1070, 1109,1334,

1386, 1553

s.- ıp 109,415, 1020, 1037,

1224, 1785, 18

s.- ırĐa 94, 133, 178, 733,

956, 1027

s.- ıv 7 , 1544, 1950

s.- ıvsı 136, 405

s.-  an 320, 391, 395, 581.

s.-  as 1888

s.- maŐsı 726

s.- malı 1531

5. Karşı  ıkmak.

s.- a 1489

[79]

sıġanaġ: Bilgi kaynağı, literatür.

s. 1610

s.+ tarzan 659

[2]

sıġar -: 1. Çıkarmak, kovmak

s.- a 635, 1907

s.- a 960, 1783

s.- ġan 419, 470

s.- ġanda 1915

s.- ġas 367

s.- halar 1919

2. Eser vermek, yayımlamak;

hayata geçirmek.

s.- ġan 585

s.- ġandar 562

s.- ırġa 1062

3. Birini öne çıkarmak, takdim

etmek.

s.- ġan 405

s.- ıp 698, 1127, 1854

[16]

sıġarıl -: Çıkarılmak.

s.- ġan 1941

[1]

sıġır: Çıkrık, makara.

s. 116, 318

[2]

sıġırlı: Çıkrıklı.

s. 326, 471

[2]

sıġır-sıġma: Çıkar çıkmaz.

s. 1125

[1]

sıġıř: Köken, çıkış yeri.

s.+ ı 1040, 1217

[2]

sıġım: Gider, masraf, harcama;

tutar.

s.+ darın 745

[1]

sıġır: Çıkrık, marka.

s.+ ġa 1327

s.+ zar 462

[2]

sıġıř: 1.Köken, çıkış yeri.

s.+ ı 5, 383

2. Nutuk, demeç, konuşma.

s.+ ı 1222

[3]

sıġma -: Masraf, harcama, gider.

s.- ġas 365

s.- hınmı 85

[2]

sındır -: kırdırtmak.

s.- ġan 1650

[1]

sıñır-: Kışnemek.

s.- ap 1922

[1]

sıñ-şıñ: İç çekiç.

s. 1875

[1]

sınyır: Zincir, köstek.

s. 408

[1]

sıraç: Etrafi aydınlatmak için kullanılan ince ağaç parçası, çerağ.

s.+ ı 1556

[1]

sırkıra -: Kışnemek.

s.- v 1879

[1]

sırur: Ar.Sevinç, mutluluk.

s.+ darı 1516

[1]

sısқан: Sıçan, fare.

s. 4 , 539, 1832, 1944

[4]

sıtır: Çırpı, küçük kuru ağaç dalları.

s. 468

[1]

sıyna -: Çocuk ağlar gibi ses çıkarmak, çocuk ağlar gibi ulumak (köpek için)

s.- p 1868

[1]

sızam: Sabır, tahammül, dayanma, katlanma.

s. 1950

[1]

siyfat: Ar.Nitelik, sıfat, özellik, bir şeyin niteliğinin derecesi.

s.+ ında 666

s.+ tar 1591

[2]

sigën -: 1.Geri çekilmek, gerilemek; ileri atılmak üzere geri geri gitmek.

s.- e 1123, 1491

s.- ěrge 458

2. Fikrini geri almak, düşüncesini geri almak.

s.- 1337

[4]

sigënme-: Geri çekilmemek, gerilememek; ileri atılmak üzere geri geri gitmemek.

s.- y 1130

[1]

sigëv: Nakış, oya; desen, motif.

s.+ zen 1444

[1]

sigëvlë: Nakışlı, işlemeli, oyalı; desenli, motifli.

s. 159

[1]

signal: Rus. İşaret.

s. 810

[1]

sik: Hudut çizgisi, sınır.

s. 1670, 1882

s.+ te 440, 533, 1172, 1428, 1554

[7]

sik -: Çekmek, geriye hareket ettirmek, geriletmek.

s.- ěp 1371
s.- ken 1534
[2]
sikme-: ekmemek, geriye hareket ettirmemek.
s.- genmě 1331
[1]
sik-bik: Ahır iti.
s.+ tě 1905
[1]
sikěr -: ektirmek, geriye hareket ettirmek.
s.- ěp 1632
[1]
sirěv: eri, asker.
s. 1335
[1]
sit: Kenar, kıyı.
s. 690
s.+ ěnde 15
s.+ ke 1511
s.+ te 757
s.+ ten 710
[5]
sitěk: İnce deriden yapılan, uzun konsuz ve topuksuz çizme.
s. 930
[1]
sit-sit: Kenar.
s.+ terě 158
[1]
sit-yat: Büsbütün yabancı, tamamıyla yad olan.

s.+ tarzan 1739
[1]
sizem: Hiç işlenmemiş, sürülmemiş otlu toprak, arazi.
s.+ ge 21
[1]
sobor: Rus. Katedral, kilise.
s.+ mıñ 1785
[1]
soķ -: Delik açmak, oymak, delik açıp çıkarmak.
s.- op 1329
[1]
soķor: Çukur, oyuk.
s. 325, 1531
s.+ za 1532
s.+ zağı 1534
[4]
solan: Dış giriş holü, antre, giriş.
s.+ mıñ 1530, 1532
[1]
soloķ: Ar.Bariş, sulh.
s.+ ta 743
[1]
soloķ: Arı.
s. 373
s.+ tarıbiz 47
[2]
soloķ-soloķ: Arıcılık.
s. 319
[1]
soltan: Sultan, padişah.
s. 742, 977, 1080, 1262

s.+ darı 590
s.+ dı 736
s.+ dıkı 1079
s.+ diñ 744
s.+ ı 1218, 1261
s.+ inan 740
s.+ nan 981
[12]

soñ: Sonra (son çekim edatı)
s. 1355, 1619, 1637
[3]

soñra: Sonra, sonradan.
s. 977
[1]

sora -: Sormak.
s.- dım 1679
[1]

sos: Atik, çevik.
s. 1824, 1883
[2]

sosloğ: Atiklik, çeviklik.
s.+ o 1822
[1]

sotnik: *Rus.* Yüzbaşı.
s.+ tar 1668
[1]

sotsial-tarih: *Rus.* Sosyal-tarih.
s.+ i 595, 1590
[2]

sotsiolog: Sosyolog.

s.+ tarzıñ 1599
[1]

sotsial: *Rus.* Sosyal.
s. 1594, 1595
[2]

sotsial-filosofik: Sosyal-felsefik.
s. 1593
[1]

sottangerey-ğan: Kişi ismi.
s. 941
[1]

sovět: *Rus.* Meclis, şura.
s. 634
s.+ ta 1149
[2]

söngö: Süngü, mızrak.
s. 1484
[1]

sönki: Çünkü.
s. 1138, 1385
[2]

söy -: Yukarı atmak, havaya fırlatmak; atıp vurmak.
s.- öp 177
s.- öv 823
[2]

sılka: İki şeyin arası.
s.+ ğa 1755
[1]

stanın: *Rus.* masa
s. 1449
[1]

starşina: *Rus.*Çavuş.

s. 863, 869, 876, 893, 894,
895, 911, 933, 995, 996, 1024, 1027,
1241, 1348, 1355, 1468, 1528, 1569,
1654, 1680, 1752, 1754, 1793

s.+ ğa 1544, 1555, 1564,
1656

s.+ hı 804, 832, 861, 892

s.+ lar 635, 791, 870, 899,
1005, 1039, 1043, 1047

s.+ larğa 981, 1053

s.+ ları 637, 7 , 844, 936,
968, 991, 1025

s.+ larına 1017, 1447

s.+ larınan 1336

s.+ larınıñ 909

s.+ larzıñ 639, 890, 1476

s.+ mı 866, 867, 1467, 1620

s.+ nıñ 709, 1090, 1546,
1560, 1620

s.+ zamanı 834

[69]

starşina-batır: Çavuş, kahraman.

s.+ zarza 892

[1]

stat-sovëtnik: *Rus.* Danışman.

s. 1208

[1]

stavka: *Rus.* Teklif etmek.

s.- hına 998

[1]

stëna: *Rus.*Duvar.

s. 423, 467, 472, 474

s.+ ğa 455, 1907

s.+ hına 471

s.+ hınan 471

s.+ larına 454

[9]

stënan-stëna: *Rus.* Duvardan
duvara.

s.+ ga 1906

[1]

stihiyalı: *Rus.* İstemsizce.

s. 1445

[1]

stil: *Rus.* Tarz.

s. 1641

s.+ ë 1589

s.+ ëne 1642

[3]

su: Su.

s.+ larımıznı 1702

[1]

subay: Silahlı kuvvetin
askerlerinden her biri.

s. 1666

[1]

suk -: Gagalamak, gagalayıp
atmak.

s.- up 1634

s.- mağ 1663

[2]

suğındır -: Hristiyanlığa
geçirmek.

s.- ıv 1337

[1]

sukmar: Gürz, topuz.

s. 157, 182, 184, 1120

[4]

sum -: Bir şeylerin içine girip gözden kaybolmak.

s.- ğan 663

s.- ıp 665

[2]

sumlık: Rublelik.

s. 1627

[1]

susa -: Susamak.

s.- ğanımıznı 1720

[1]

susar: Sansar.

s.+ nı 1630

[1]

suv: Su.

s.+ ımızdan 1687

[1]

suz -: Bölmek, paylaştırmak.

s.- dılar 1662

[2]

sük -: Çökmek, diz çökmek.

s.- e 607

[1]

süküş: Çekiç.

s. 1575

[1]

sündür-: Söndürmek.

s.- e 1720

[1]

süre: Ar.Kur'an suresi, sure.

s.+ hën 1781

s.+ ler 1359

[2]

süret: Ar.Resim, portre.

s.+ lerëñëz 1693

s.+ te 1726

[2]

süz: Söz, kelime.

s.+ ëmëzge 1756

s.+ ëne 1713

s.+ ler 1624, 1639

s.+ lerëğëz 1693

s.+ lerëñëz 1702

s.+ lerëñëznë 1694

s.+ lerge 1695

[1]

süzleş -: Dalaşmak, kavga etmek, ağız dalaşı yapmak.

s.- tëlër 1625

[1]

Ş ş

şadlık: Mutlu, mesut, sevinçli.

ş.+ lar 1624

[1]

şah: Far.Şah, padişah.

ş. 1653, 1676

ş.+ ı 1737

[3]

şahit: Ar.Şahit, tanık.

ş. 567

ş.+ ı 1322, 1368

[3]

şakıy: Gözünün akı büyük.

ş. 1547

[1]

şakıtay: Çokça, pek çok.

ş. 25, 205, 219, 463, 592, 780,
1219, 1228, 1247, 1640

[10]

şaltırat -: Çınlıtmak

ş.- ır 1343

[1]

şan: Ar.Şan, şöhret.

ş. 951

[1]

şañşañkıv: Fıçı.

ş.+ zarzı 824

[1]

şarap: Ar.Şarap.

ş. 1665

ş.+ lar 1624

[2]

şarap-kımız: Şarap kımız.

ş.+ mız 824

[1]

şarşav: Çarşaf, örtü.

ş. 208

[1]

şart: Şart.

ş. 264, 1101

ş.+ ı 704

ş.+ ın 265, 704

ş.+ ına 966

ş.+ tarzı 595

[7]

şaşın-: Delirmek, kudurmak;
öfkelenmek.

ş.- a 1332

ş.- ıp 1875

[2]

şaştır -: Şaşırtmak.

ş.- ıp 991

[1]

şatlan -: Sevinmek, mutlu olmak.

ş.- ıp 1428

[1]

şav: Gürültü, patırtı.

ş. 141

ş.+ ı 1029

[2]

şav-gör: Gürültü, şamata sesi.

ş. 72, 81, 135, 176

[4]

şavkıım: Etki, tesir.

ş.+ ı 824

ş.+ inanmı 73

[2]

şav-şiv: Şamata, curcuna.

ş. 74, 145, 1036

ş.+ ğa 1550

ş.+ zan 1015

[5]

şayid: Far.Şart bildirir, eğer.

ş. 1714

[1]

şaytan : *Ar.*Şeytan, iblis.

ş. 550

[1]

şebey -: Kuvvetlenmek,
güçlenmek.

ş.- ěp 382

[1]

şefket: *Ar.*Şefkat, merhamet.

ş. 88

[1]

şehir: *Far.*Şehir, vilayet.

ş.+ ěn 539

[1]

şeh̄s: *Ar.*Şahıs, kişi.

ş. 575, 1268

ş.+ ěn 592, 1248

ş.+ ěněn 1214

ş.+ sěněn 1270

ş.+ těn 1265

[7]

şejere: *Ar.*Şecere, soy kütüğü.

ş.+ hě 1224

ş.+ hěn 264

ş.+ lerěn 278

ş.+ lerěnde 1225

[4]

şekěl: *Ar.*Şekil.

ş. 962

[1]

şekěrt: *Ar.*Medrese öğrencisi.

ş.+ běz 1529

ş.+ ě 1502, 1514, 1520,

1524

ş.+ ěn 1474, 1489, 1501

ş.+ ter 1350

ş.+ terě 1435

ş.+ terěm 1484

ş.+ terěn 1443

[12]

şep: Güçlü, etkili.

ş. 115

[1]

şeref: *Ar.* Şeref, onur.

ş.+ ěne 968

[1]

şerefet: *bk.* şeref.

ş. 1740

[1]

şerefetlě: Şerefli, onurlu.

ş. 1744

[1]

şerěhle -: *Ar.* Şerh etmek,
açıklamak.

ş.- p 1351, 1359

ş.- y 1781

[3]

şerif: Şerefli, saygıdeğer.

ş. 1620

[1]

şeriget: *Ar.* Din kuralları, şeriat.

ş. 1357

ş.+ te 1526
[2]
şēşēn -: Kabarmak, şişirmek.
ş.- ěp 1537
[1]
şēškē: Hayvan ismi. Bataklık samuru, Avrupa vizonu.
ş. 309
[1]
şevle: Gölge.
ş. 460
[1]
şey: Ar.Şey, nesne.
ş.+ lerge 214
[1]
şeyle -: Fark etmek.
ş.- p 162, 1883
[2]
şıgırlat -: Şıgır şıgır etmek.
ş.- ıp 1031
ş. -y 460
[2]
şıkhız: Şekilsiz, biçimsiz.
ş. 197
[1]
şım -: Susmak, dinmek.
ş.- ıp 1836
ş.- ıp kal- 612
[2]
şımart -: Kusurları, eksiklikleri gidermek.
ş.- ıp 1383

[1]
şımay -: Sus pus kalmak, ses çıkarmamak.
ş.- ıp 1899
[1]
şımayt -: Kulak dikmek, kulağını geriye doğru bükme (hayvanlar için).
ş.- ıp 1825
[1]
şırt: Bazı hayvanların sert, kalın kılları.
ş. 1832, 1839, 1944
[3]
şıv -: Sürülmek, yerde sürükleyerek götürmek.
ş.- ıp 151
[1]
şıvış -: Ağır ağır ilerlemek.
ş.- ıp 460
[1]
şıvışkak: İlerleyen.
ş. 476
[1]
şık: Far. Şüphe, kuşku.
ş. + ěm 265
[1]
şıkēllē: Gibi.
ş. 101, 613, 672, 1266, 1734, 1738
[6]
şıkeyet: Ar.Şikayet.
ş.+ ěn 1732

[1]

şiklenme -: Şüphelenmemek, kuşkulanmamak.

ş.- šěn 983

[1]

şişme: *Far.* Çeşme, pınar.

ş.+ ge 1744

ş.+ hě 1741

ş.+ hěn 1743

ş.+ hěndey 1742

ş.+ ler 1743

ş.+ lerěne 1748

[6]

şomlan -: İçine kötülük veya korku düşmek.

ş.- ip 1857

[1]

şomlo: Kötü, uğursuz.

ş. 459, 1072

[2]

şomloğ: 1. Kötülük

ş.+ o 1557

2. Korku

ş.+ ona 1561

[2]

şoñkar: (Erkek) Akdoğan, ak sungur (Lat. *falco rusticolus*).

ş. 180, 502

ş.+ ğa 508

[3]

şöbhe: *Ar.* Şüphe, kuşku.

ş.+ ge 591

[1]

şökör: *Ar.* Memnuniyet duygusu, şükür.

ş. 44

[1]

şörle -: Korkmak, içine korku düşmek.

ş.- p 751

[1]

şörlet -: Korkutmak, korkuya salmak.

ş.- ěp 824

[1]

ştraf: *Rus.* Ceza.

ş. 837, 871

ş.+ tarzı 796

[3]

şuğa: Şuna.

ş.+ ğa 151, 251, 267, 326, 708, 1148, 1182, 1214, 1228, 1294, 1385, 1616, 1745, 1763

ş.+ larğa 156

ş.+ larziñ 510, 514

ş.+ nan 340, 789, 798

ş.+ nda 277

ş.+ nı 256, 966

ş.+ niñ 265, 324, 561, 714,

788, 921, 967, 1145, 1738

[32]

şul: Bu.

ş. 65, 69, 70, 72, 74, 80, 111, 114, 143, 171, 195, 298, 311, 322, 342, 363, 384, 387, 392, 397, 437, 465,

495, 497, 520, 578, 644, 662, 665, 694,
777, 843, 866, 877, 1006, 1051, 1059,
1060, 1096, 1135, 1171, 1219, 1262,
1280, 1286, 1291, 1293, 1295, 1318,
1341, 1365, 14, 1406, 1418, 1451, 1492,
1493, 1499, 1522, 1539, 1575, 1609,
1610, 1631, 1633, 1635, 1641, 1718,
1785, 1820, 1889, 1898, 1919

ş.+ dır 1395

[78]

şular: Şunlar, bunlar.

ş. 119, 949, 1768

ş.+ ğa 1779

ş.+ zı 48, 1353

ş.+ zıñ 1322, 1344

[8]

şulay: Şöyle, şu şekilde.

ş. 26, 40, 79, 84, 91, 112, 154,
171, 195, 341, 360, 368, 381, 403, 433,
449, 466, 478, 487, 555, 559, 650, 703,
729, 741, 747, 810, 836, 842, 880, 1038,
1077, 1083, 1121, 1307, 1360, 1371,
1382, 1384, 1436, 1465, 1475, 1520,
1528, 1532, 1546, 1565, 1766, 1774,
1818, 1821, 1832, 1854, 1873, 1876,
1881, 1886, 1887, 1933, 1939

ş. + ın 880

[61]

şunan: Şundan, şuradan.

ş. 49, 471, 540, 556

[4]

şunda: Şunda, şurada.

ş. 246, 669, 752, 951,
1091, 1235, 1237

[7]

şunday: Şöyle, böyle, şunun gibi.

ş. 10, 76, 416, 484, 634,
850, 974, 1007, 1009, 1095, 1670, 1688,
1689, 1690

[14]

şundayıraç: Şöyle.

ş. 61

[1]

şuni: Şu.

ş. + nı 8, 1191, 1236,
1240, 1342, 1393, 1430, 1561, 1707

ş.+ hı 757, 1226, 1790

ş.+ hın 633

[13]

şunıhı: 1. Şu, şuna

ş. 44, 1292,

2. Bu kadar

ş. 1761

[3]

şuniñ: Şunun.

ş. 522, 569, 1157, 1326,
1650, 1924

[6]

şunsa: çok.

ş. 701, 770

[2]

T t

ta: *bk.* da

t. 77, 88, 109, 130, 138,
151, 162, 194, 273, 308, 313, 365,
415, 444, 475, 540, 556, 611, 631,
734, 842, 920, 1063, 1133, 1155,
1233, 1329, 1509, 1575, 1606,
1686, 1863, 1905.

[34]

tap -: Bulmak.

t.- ıp 202, 338, 744, 765,
775, 1404, 1575

t.- iv 703, 898

[9]

taba: ... - e doğru, ...
doğrultusunda.

t. 1085, 1089, 1902, 1922

[4]

tabağ: *bk.* taba.

t. 1606

t. tabağ 82, 859, 1313,
1314, 1585, 1731, 1766

[9]

taban: *bk.* taba.

t. 349, 436, 1034, 1109,
1123, 1488, 1550

[7]

tabıl -: Bulunmak, ele geçmek.

t.- a 713

t.- ğan 721

t.- ır 1698

t.- madı 1698

[4]

tabılma -: Bulunmamak, ele
geçmemek.

t.- ğanday 136

[1]

tabın: Sofra, sofrâ meclisi.

t. 2

t. + da 198

t.+ dağılarga 385

[3]

tabın -: Ümidini bir şeye
bağlamak.

t.- ır 508

t.- ıvzar 509

[2]

tabındaş: Aynı sofrada oturan
kişiler.

t.+ tarınıñ 238

[1]

tabır: Göçebe topluluğu.

t. 1707

t.+ ğa 712

[2]

tabırlık: Göçebelik.

t. 1733

[1]

tabor: *Mac.* Tabur. Dört bölükten
oluşan ve bir binbaşının komutası altında
bulunan asker birliği.

t. 396

[1]

tabun: *Fr.* Dünyanın en tehlikeli kimyasal silahlarından sayılan çok zehirli bir madde.

t. 1861

[1]

taķ -: Takmak, iliştirmek, asmak; dikmek.

t.- ip 182

[1]

tağı: 1.Tekrar, yine, tekrardan, yeniden.

t. 26, 90, 114, 153, 289, 463, 466, 476, 649, 720, 741, 747, 768, 777, 785, 895, 925, 1132, 1171, 1193, 1199, 1272, 1323, 1333, 1419, 1430, 1457, 1537, 1643, 1744, 1761, 1783, 1790, 1876, 1902

2. Ve

t. 150, 321, 374

[38]

tađıraķ: Yine, tekrardan.

t.+ ta 239

t.+ tarına 209

[2]

takım: Takım, grup.

t. 849

[1]

taķır: Bomboş, iēi boşaltılmış.

t. 598

[1]

taķta: Tahta.

t.+ hın 1530, 1551

[2]

tal: Ađaē dalı.

t. 222

t. + ın 224

[2]

tal -: Çok gūē sarf edip yorulmak, bitap dūřmek.

t.- ğan 1802

t. - şaş 1703

[2]

tala -: Hūcum etmek, saldırmak, yađmalamak; gasp etmek.

t.- p 627, 1686

t.- p alıv 1333

t.- rĝa 481

t.- vsı 621

[5]

talav: Sığır, koyun gibi hayvanlardaki ağrılı şişik.

t.+ ı 692

[1]

talay: Çokēa, pek çok, fazla.

t. 296

[1]

talbır: Atik, ēevik.

t. 1830, 1834, 1950, 1954

[4]

talĝın: Ağır, yavaş, hantal.

t. 945

[1]

talmil: Őđrenci.

t.+ darım 1484

[1]

tam -: Fayda görmek.

t.- a 1803

[1]

tamağ: Damak.

t.+ ı 259

t.+ ın 53, 944

t.+ ında 979

[4]

tamam: Ar. Tamamen, bütünüyle, büsbütün.

t. 386, 479, 487, 489, 569,
1046, 1172, 1265, 1303, 1331,
1444, 1536, 1636, 18 , 1819, 1908

[16]

tamamla -: Tamamlamak, tüketmek, bitirmek.

t.- ğanda 1350

t.- ğas 81

t.- y 1582

[3]

tamamlan -: Yemek yemek, kendi karnını doyurmak.

t.- ğan 1854

t.- ıp 173

[2]

tamaşa: Far. Temaşa, seyirlik, izlence, piyes, oyun, temsil, gösteri, gösterim.

t. 174, 187

t.+ ğa 419

t. kılrğa 413

t.+ nan 919, 1024

[6]

tamçı: Avcı.

t. + sı 1717

[1]

tamğa: Damga, mühür.

t. 494

t.+ bız 502, 504

t.+ hı 495, 498, 499

t.+ hın 565

t.+ lar 1362

[8]

tamğala -: Damgalamak, mühürlemek, mühür basmak.

t.- ğan 1196

[1]

tam-: Damlamak, damla damla düşmek.

t.- mış 1717

[1]

tamuğ: Cehennem.

t. 1718

[1]

tanı -: Tanımak, bilmek.

t.- p 1026

t.- rğa 632, 1151

t.- malı bula 166

t.- y 1092

t.+ yzar 1555

[7]

tañ: Tan, şafak.

t. 459, 460, 1873

tañ at- 1480: Şafak sökmek.

t.+ dan 1847

[5]

tana: Dana.

t. 127

t.+ nı 127

[2]

tanav: Burun.

t. 651, 1193

t.+ ında 926

t.+ zarın 1150

[4]

tanhık: İstenen, arzu edilen; hoş görünen.

t.+ tarı 187

[1]

tanı -: Tanımak, bilmek.

t.- rğa 1061

[1]

tanıl -: Tanınmak, bilinmek.

t.- ğan 580, 1352, 1780

[3]

tanıma-: Tanımamak, bilmemek.

t.- yım 1421

[1]

tanış -: Tanışmak, tanımak.

t.- ırğa 1316

t.- maqsı bula 1784

[2]

tanış: Tanış, aşına, belli, tanıdık, bildik.

t. 14 , 1547

[2]

tanıştır -: Tanıştırmak, tanıtmak.

t.- alar 1786

t.- ıp 961

[2]

tanıt -: Tanıtmak.

t.- a 1389

t.- a alır 1591

t.- ır 1080

t.- ıv 1240

t.- ıvın 1236

t.- ıvınan 1223

t.- kan 626

t.- mahınmı 761

t.- tı 171

[9]

tanıv: Dış görünüş.

t.+ ina 1218

[1]

tantana: Ar.Tören, merasim, geçit, alay.

t. 822, 825

t.+ ğa 820

[3]

tantanalı: Bayramlı, merasimli, seramonili.

t. 240, 22, 819, 967

[4]

tap -: Bulmak.

t.- hañ 338

t.- kan 1859, 1944

t.- kanı 873

t.- kanda 1748

t.- kandar 303

t.- as 136
t.- mağas 1564
t.- ma 1750
t.- ması 1291
t.- may 1076
[11]

tap: Tam, net; denk, eşit.

tap bul-: Denk olmak, eşit
olmak, denk gelmek; tam karşılamak.

t. 183
[1]

tapa -: ığnemek, ezmek.

t.- p 473, 1871
t.- rın 1871
[3]

tapal -: ığnenmek, ezilmek.

t.- ip 213
[1]

tapat -: ığnetmek, ezdirmek.

t.- iv 1143
[1]

tapır: Aıkgöz, cin fikirli,
hazırcevap.

t. 582
[1]

tapır: Kez, defa, kere.

t. 407, 788, 1028, 1044,
1124, 1171, 1254, 1846
[8]

tapşır -: İletmek, ulaştırmak,
bildirmek.

t.- a 267, 1410, 1476
t.- ęan 421, 1771
t.- ęandar 538
t.- ip 1520
t.- ır 277, 399
t.- ıręa 1764
t.- iv 738, 1432
t.- ivęa 1418
t.- ivı 49
t.- zım 1517
[15]

tar: Dar, sıkı, geniş olmayan.

t.+ ęa 1910
[1]

taraf: Taraf, yan, yön.

t.+ ına 1431, 1436
t.+ ına yultota 1521
t.+ inan 630, 999, 1081,
1102, 1195, 1238, 1326, 1345,
1378, 1423

t.+ ında 1456

t.+ a 325

t.+ larımız 1696

t.+ tan 1586

t.+ tarınan 1403

[18]

tarafılı: Tarafında olan.

t. 1625

[1]

taral -: Etrafa yayılmak, saılmak.

t.- a 78

t.- dı 1373

t.- ğan 589, 1063, 1239,
1260, 1817

t.- ıp 1105

t.- ır 120, 387

t.- ır bulalar 969

t.- ışa 187

[12]

taralış -: Etrafa yayılış, saçılış.

t.- a 1 , 442

t.- şan 571

[3]

taran: Taranga balığı, çapak
balığı, çamçak balığı, kızılığöz.

t. 464, 465, 470, 476

t.+ dağı 466

t.+ dar 462, 463

t.+ larzan 469

[8]

tarat -: Yaymak, havaya vermek.

t.- a 1436

t.- ıp 510, 1188

t.- şan 972

t.- mahın 1209

[4]

taratıl -: Lağvedilmek, sona
erdirilmek.

t.- a 509

t.- ğan 989

[2]

taratma -: Yaymamak, havaya
vermemek.

t.- hın 1209

[1]

taravıl-: Bölünmüş, parça parça
edilmiş.

t. 505

[1]

taray -: Daralmak, sıkılaşmak,
darlaşmak.

t.- ğan 1816

[1]

tarşan: Moğ. Soydaşları arasında
üstünlük kuran ve vergi ödemeyen vassal;
tarhanlık derecesi.

t. 777

t.+ dar 1163

t.+ darı 7

[3]

tarřanlıķ: Tarhanlık, tarhan
derecesi.

t. 493, 775

[2]

tarıķ -: Karşılaşmak, tesadüf
etmek, rast gelmek, çatmak.

t.- şan 1919

t.- ıp 1910

[2]

tarırak: Daha kötü bir şeye
tesadüf etmek.

t. 787

[1]

tarış: Ar.Tarih.

t. 201, 255, 262, 274, 539,
569, 586, 656, 661, 666, 887,
1280, 1322

t.+ 197, 254, 255, 276, 665,
1232, 1250, 1257, 1268, 1309,
1607
t.+ ıbızziñ 1272
t.+ ıdağı 1611
t.+ ım 280
t.+ ın 248, 264, 265, 266,
273, 593, 1318, 1609
t.+ ına 259, 269, 270, 756
t.+ ındağı 575
t.+ ınıñ 652, 1191
t.+ i 1194, 1264, 1265,
1272, 1594, 1769
t.+ ka 673, 766
t.+ ta 891, 1216, 1239,
1246
t.+ tı 274
t.+ tıñ 96, 654, 660, 667
[60]
tarihiy: Ar. Tarihî, tarihsel.
t. 574, 1321, 1601
[3]
tarihsı: Tarih uzmanı, tarihçi.
t. 630, 666
t.+ hı 1234, 1604
t.+ lar 699, 1782
t.+ larğa 1609
t.+ ları 1061
t.+ larıbızziñ 1598
t.+ larınıñ 1770
t.+ nıñ 663
[11]

tarqal -: Düzenini kaybetmek,
bozulmak, dağılmak.

t.- a 1082

t.- maş 42

[2]

tarqat -: Yeni sosyal gruplar
oluşturmak, yeni toplumsal sınıflar
yaratmak.

t.- ıp 687

[1]

tarqatıl -: Yeni sosyal gruplar
oluşturulmak, yaratılmak.

t.- ıvın 1493

[1]

tarqavlan -: Düzensizleşmek,
dağınıklaşmak.

t.- ıp 488

[1]

tarqavlanış -: Düzensizleşmek,
dağınıklaşmak.

t.- ıp 529

[1]

tarqavlıq: Bölünmüşlük,
parçalanmışlık.

t.+ tı 558

[1]

tarlan: Boz yeşil, gök boz renk (at
için).

t. 1881

[1]

tarlıq: Kıtık.

t. 1364, 1482

t.+ inan 1371

t.+ a 1919

t.+ tan 1534

[4]

tarmağ: Dal, ağaç dalı, budak.

t. 546

[1]

tarmar: *Far.*

tar-mar it-: Dağıtmak, yok etmek,
bertaraf etmek, tarumar etmek.

t. 773, 1178

[2]

tarpan: Vahşı, ehlileştirilmemiş.

t. 1797, 1811, 1823, 1827,
1832, 1839, 1844, 1856, 1862,
1864, 1874, 1876, 1883, 1885,
1886, 1887, 1892, 1894, 1896,
1903, 1906, 1909, 1918, 1919,
1923, 1929, 1932, 1938, 1940,
1942, 1943, 1946, 1948, 1951,
1953

t.+ dar 306, 1809, 1813,
1818, 1934

t.+ darğa 1816, 1935

t.+ darzan 1821

t.+ darzı 1945

t.+ darzın 1937, 1949

t.+ dı 1930

t.+ dın 1843, 1852, 1946

t.+ ға 1855

t.+ ı 114

[53]

tarpan-ğayzar: Geniş at.

t.+ ı 1888

[1]

tarpanla -: Vahşileştirmek.

t.- p 1844

[1]

tarpanlık: Vahşilik.

t.+ ın 1949

[1]

tart -: Çekmek, germek.

t.- dııarmı 1690

t.- ha 990

t.- ıp 140, 490, 682, 692,
796, 1188, 1683, 1684, 1932

t.- ған 7

t.- kandarı 131

[13]

tartıl -: Sıvışıp gitmek.

t.- a 741

[1]

tartış: Birbiri ile mücadele etmek,
Çekişme.

t. 176

[1]

tart-: Kaldırmak.

t.- ıvı 1911

[1]

tartırıl -: ektirilmek,
gerdirilmek.

t.- a 873

t.- ған 533

[2]

taşılı: Maharetli.

t. 143, 782, 1068, 1208

[4]

taşılılık: Maharetlilik, beceriklilik.

t. 1084

t.+ ı 107

t.+ ta 256, 1065

[4]

taşılırağ: Daha becerikli, daha maharetli.

t. 1009

t. bulıp 148

[2]

taştamal: *Far.*Havlu, peşkir.

t.+ dar 160, 210

[2]

tasvirla -: Tasvir etmek, anlatmak.

t.- y 1669

[1]

tasvir: *Ar.* Tasvir.

t. 1608

[1]

tasviriylık: Tasviri.

t.+ tı 1641

[1]

taş: Taş.

t. 320, 364, 378, 451, 464, 466, 795, 801, 1129, 1276, 1279, 1280, 1303, 1305, 1720, 1792

nigëz taşı: Bir şeylerin temeli, başlangıcı, temel taşı.

t.+ ı 802

t.+ ça 643, 1281, 1950

t.+ larğa 1842

t.+ mı 151

t.+ tar 452, 464, 467, 924

t.+ tarğa 1329

t.+ tarın 92

[28]

taşkın: Taşkınlık, coşkunluk.

t. 434, 473

t.+ ı 1012, 1015

t.+ ın 605

t.+ ınan 789

[6]

taşla -: 1. Atmak, fırlatmak, yukarıdan bırakmak, yukarıdan atmak.

t.- gan 1872

t.- gız 1506

t.- p 167, 416, 656, 729, 1461, 1514, 1702, 1899

2. İlişkiyi kesmek, bitirmek, terk etmek.

t.- mağan 1363

t.- nı 220

3. Birden söylemek, söze atlamak.

t.- v 1368, 1704

4. Heba etmek, ziyan etmek.

t.- y 734

t.- y bara 133

t.- yzar 814, 1449, 1454, 1467

[20]

taşlama: Küçülme, küçültme, aşağılama.

t.+ nımmı 385

[1]

taşlan -: Bırakılmak, atılmak, terk edilmek.

t.- a 1238

t.- ğan 430, 479, 1330, 1854, 1871

t.- mağanmı 1331

[7]

taş-uğ: Taş ok.

t. 456

t.+ tan 456

[2]

tat -: 1. Tatmak, tadına bakmak.

t.- ıĝas 34

2. Denk olmak, eşit olmak, tam olmak.

t.- ıĝan 201, 1850

tat: Tat, tatlı; şerbet.

t.+ ı 120

[1]

tatıvlaş -: Tatlı hâle gelmek, ağızlarının tadı olmak.

t.- ıp 294

[1]

tatıvlık: İyi geçinme, iyi ilişki içinde olma; ağız tatlılığı (ilişki için).

t. 548

[1]

tatlı: Tadı güzel, lezzetli.

t. 379

[1]

tav: Dağ.

t. 3, 57, 187, 1106, 1125, 1129, 1184, 1334, 1454

t.+ ı 3, 244, 297

t.+ ınan 546

t.+ taştar 1098

t.+ zargâ 1117

t.+ zarı 339, 815

t.+ zarın 1113

t.+ zarınan 19, 286

t.+ zarza 1110

t.+ zıñ 674

[22]

tavar: Mal, ürün.

t.+ zar 158

[1]

tavış: Ses, gürültü, avaz.

t. 614, 1024

t.+ ı 427, 823, 1029

t.+ tan 242

t.+ tarın 252

t.+ tarınan 424, 1879

[9]

tav-kül: Dağ kül.

t.+ dorzon 1365

[1]

tavlı: Dağlı, dağları çok olan.

t. 345

[1]

tavlı-urmanlı: Dağlı ormanlı.

t. 302

[1]

tavşal -: Buruşmak, eskimek, yıpranmak.

t.- a 962

[1]

tav-taş: Dağlı ve taşlı yer; dağ taş.

t. 1070

[1]

tay: İki yaşındaki at, tay.

t. 227, 1824, 1833, 1839, 1840, 1861, 1868

t.+ naya 1768

[8]

tay -: Kaymak.

t.- ğan 1873

helden *tay-:* Halden

düşmek.

t.- ğandan 1909

[2]

tayağ: Dayak, direk, destek, dayanak; sopa, baston.

t. 212, 311, 429, 1867

[4]

tayan -: Bir yerden yardım beklemek, bir yere ya da kimseye güvenmek.

t.- ip 1252, 1264

t.- ır 491

[3]

tayanıs: Arka çıkma.

t. 727

[1]

tay-hevrək: Tay, genç damızlık aygır.

t.+ terge 1834

[1]

tayra: Şecere, soy kütüğü.

t.+ hı 961

t.+ hın 264

t.+ hında 963

[3]

tay-tulağ: Tay, genç at.

t. 1896

t.+ tarzan 1833

t.+ tıñ 1878

[3]

tayyar: *Far.*Hazır, hazırlanmış, tamam.

t.+ mın 956

[1]

te: *bk.* ta

t. 74, 77, 219, 320, 395, 413, 577, 578, 702, 918, 1011, 1052, 1053, 1060, 1138, 1258, 1263, 1294, 1527, 1528, 1563, 1577, 1611, 1925

[24]

tebiğət: *Ar.*Tabiat, doğa.

t. 576, 1948

t.+ ěn 1950

[3]

tebiğiy: *Ar.*Tabii, doğal, suni olmayan.

t. 1777

t. + ěn 1952

[2]

tebiğiylék: Doğallık.

t.+ ke 1952

[1]

tebir: Kutlama.

t.+ ěmně 1581

t.+ ler 1581

[2]

tefsille -: İtina göstermek, ayrıntılı bakmak, ayrıntılı incelemek.

t.- p 1587

t. - y 1781

[2]

těgě: 1. Öteki, başka, diğer.

t. 140, 423, 499, 660, 733,
1490, 1771

t.+ ler 1011, 1294

t.+ lerzen 1009

t.+ lerzěň 1510

2. Adı geçen, sözü geçen, işte bu.

t. 1928

[12]

teğele: *Ar.*Büyük, yüce, ulu, teala.

t. 948, 951, 1582

[3]

tegem: *Ar.*Azık, yiyecek.

t. 1910

[1]

tegere -: Ter, gözyaşı için akmak, süzölmek.

t.- vzerěne 473

[1]

tegerlet -: Döndürmek, tekerlek üzerinde hareket ettirmek.

t.- ěp 462

[1]

teğeyěn: Belirli.

t. 66, 770, 116, 333, 1445

[5]

teğeyěnle -: Belirlemek, tayin etmek.

t. - y 1097

t.- gen 707

t.- mehěn 1210

t.- v 494

t.- vge 840

t.- y 844

[6]

teğeyěnlen -: Belirlenmek, tayin edilmek.

t.- ěp 1 1

t.- gen 1 , 1292

[3]

teğeyěnlet -: Belirletmek, tayin ettirmek.

t.- ěv 768

[1]

teheretlen -: Abdest almak, taharet almak.

t.- ěp 1678

[1]

teğět: *Far.*Taht.

t. 524, 532, 1284

t.+ ě 956

t.+ ěn 950, 1262

t.+ ke 1298

t.+ tě 1284

[8]

tehlěvenlěk: Her ťeyden
korkmak.

t. 1637

[1]

tehrizname: Ar. Davet mektubu,
çağrı mektubu, davet yazısı.

t.+ hě 1772

[1]

tejrıbe: Ar. Tecrübe, deneyim.

t.+ lerě 632

[1]

teğdim: Ar. Takdim etme, önerme.

t. 1159

t.+ denmě 73

t.+ ge 1159

[3]

teğdir: Ar. Kader, takdir, yazgı.

t. 1519

t.+ ě 1556

t.+ ze 9

[3]

teđdirěnce: Takdirince, takdirine
göre.

t. 1582

[1]

těke: Dikey, dik, dikine,
diklemesine.

t. 4

[1]

teket: Ar. Takat, güç, kuvvet,
derman.

t. 1396, 1533, 1643

t.+ ěměz 1688, 1701

[5]

teķěv: Takva.

t.+ e 912

[1]

těl -: Dilmek, dilim dilim etmek.

t.- emev 268

t.- ep 1299, 1511

[3]

těl: Dil.

t. 1278, 1281, 1378, 1560,
1588, 1611, 1728

t.+ děň 1641

t.+ den tělge 276

t.+ derěn 582, 1150, 1706

t.+ ě 582, 1735, 1777

t.+ ěnde 1767

t.+ ěne 1645

t.+ ge 1024, 1708

[19]

těle -: İstemek, dilemek.

t.- gěn 689, 696, 1785

t.- gense 991

t.+ he 781

t.- hem 1581

t.- meš 812

t.- p 1619

t.- r 1754

t.- r irděk 1752

t.- vsě 1053

t.+ zebi 1611

[13]

tělek: Dilek, istek; arzu.

t. 696

t.+ gěgěz 269

t.+ terě 1608

t.+ terěn 1318, 1732, 1758

[7]

tělevsě: İstekli.

t.+ lerzěň 712

[1]

těl-kultura: Dil-kültür.

t. 1590

[1]

tělmer: Nutuk, söylev, demeç.

t.+ ě 630

t.+ ěn 614

t.+ ěnde 622

t.+ ěněň 626

[4]

tělsě: Dil bilgisi uzmanı, dilci.

t.+ ler 1736

[1]

těl-stil: Dil, görünüş.

t. 1601, 1614, 1641

[3]

telděrmes: Ardına tüy

takılmamış, hafif ve ince ok.

t. 232

[1]

tem: Tat, lezzet.

t. ěn 34

[1]

temle-: Lezzetli hale getirmek.

t. 1941

[1]

temlē: Tatlı, lezzetli.

t. 1817

[1]

ten: *Far.* Beden, ten, vücut.

t.+ ěnde 1872

[1]

těnděntsiya: *Rus.* Eğilim.

t.+ hı 1778

[1]

teňke: Altın veya gümüş para,
lira.

t.+ ler 155

[1]

těňke: İrade, sabır.

t.+ hěne 490, 591

[2]

tepen: Küçük fiçı.

t. 33, 159

t. tepen 81

[3]

tepeş: Kısa, bodur.

t. 326

[1]

těrep: İtibaren, başlayarak, alarak,
başlayıp; beri.

t. 837

[1]
terbiyelen -: Terbiye edilmek.
t.- ëvën 1270
[1]
tëřë: Diri, canlı, yaşayan.
t. 423, 878, 1322, 1527
[4]
tërebërek: Güç.
t. 148
[1]
tëřëk: Açıkça görünen, belirgin,
belli.
t. 752
[1]
tëřëklëk: Canlı.
t. 1739, 1741, 1742, 1855
[4]
tëřël -: Coşmak, şevklenmek.
t.- ëv bula 471
[1]
tëřëley: Canlı olarak, canlı
şekilde; bütün olarak, bütünüyle.
t.645
[1]
teren: Derin.
t. 325, 329
[2]
tereşle -: Keten taramak.
t.- p 1180
[1]
tëřgëz -: Diriltmek, canlandırmak.
t.- ëv 689, 1951
[2]

terjëme: Ar.Tercüme, tercüme
etme.
t. 615, 1768
t.+ hënde 1774
t.+ ini 338
t.+ lerë 1769
[5]
terjëmele-: Tercüme etmek,
çevirmek.
t. 973
[1]
tërke-: Ekleme, katmak,
birleştirmek, ilave etmek, bağlamak.
t.- p 1707
[1]
terke: Miras.
t. 1620, 1622
[2]
tërkel -: Eklenmek, katılmak,
birleştirilmek, ilave edilmek, bağlanmak.
t.- gen 547, 964
[2]
tërneklë: Açıkgoz, becerikli,
işbilir; ihtiyatlı.
t. 834
[1]
tërneklen -: Çalışıp başarmak,
uğraşıp halletmek.
t.- ëp 1877
[1]
tertip: Ar. Tertip, düzen, nizam.
t.+ ë 965
[1]

tertip-kanun: Ar. Düzen, kanun.

t.+ darın 704

[1]

tesdik: Ar. Tasdik, doğrulama.

t. 1565

[1]

těš: Diş.

t.+ evěne 1429

t.+ terzěň 1849

[2]

těšle -: Dişlemek, ısırmaq.

t.- p 1846, 1851

[2]

těšlen -: Dişlenmek, ısırılmak.

t.- gen 1872

[1]

tětre -: Titremek.

t.- vzen 847

[1]

tětret -: Titretmek, ürpertmek.

t.- ěr 402

t.- ken 705, 776

t.- kěs 1934, 1953

[5]

tev: İlk, önceki.

t. 92, 704

[2]

tevekkel: Ar. Kararlı, azimli.

t. 1484

[1]

tevekkellěk: Kararlılık, azimlilik.

t.+ ke 1304

[1]

tevgě: İlk, birinci, baştaki.

t. 265, 790, 797, 969, 971,
988, 1040, 1049

[8]

tevpel: Günlük olarak, gündelik
şekilde.

t. 758

[1]

tevlěk: 24 saatlik zaman dilimi.

t. 340, 346, 348, 349

t.+ ke 1126, 1130

[6]

těy -: 1. Değmek, temas etmek;
ilişmek.

t.- e 1378, 1728

t.- ep 380

t.- eş 582

t.- gen 102, 490, 591, 1649

t.- gende 452

t.- geně 468

t.- he 233

t.- mešmě 1649

t.- zě 40, 170

2. Zararı dokunmak, faydası
dokunmak.

t.- e almay 1863

3. Pay düşmek, nasip olmak.

t.- e 158

[16]

těyzěr-: Değdirmek, çarpmak.
t.+ gen 1278, 1282
[2]

těyěn -: Ele geçirmek, sahip olmak.
t. 111, 309
[2]

těyěn: Sincap.
t.+ mě 1630
[1]

těy-: Etki bırakmak.
t.- ěr 76
[1]

těyěš: Gereklilik, mecburiyet anlamı verir.
t. 705, 1548
[2]

těyěš -: Bir işe, duruma gönülden tutunmak, gerek görmek.
t.- měn 1374
[1]

těyěšlě: Gerekli, lüzumlu.
t. 1563
[1]

těyěšlěk: Gereklilik, lüzumluluk.
t.+ těň 1462
[1]

těž -: Dizmek, sıralamak, bir şeye art arda geçirmek.
t.- ěp 422, 5
t.- mehěn 962
[3]

těž: Diz

t.+ ěn 1586

[1]

těžěl -: Dizilmek, sıralanmak.

t.- ěp 31, 413, 858

t.- gen 210

[4]

tezķir: Kısa.

t. 1772

[1]

těžme: Dizim, dizme, sıra, dizi.

t.+ hě 1656

[1]

tezre: Pencere.

t. 1553

t.+ hěn 1547

[2]

tıgız: Sıkı, sıkı, sıkışık.

t. 346

[1]

tıgızıraķ: Daha sıkı.

t. 1036

[1]

tıgızla -: Sıkıştırmak, sıkılaştırmak.

t.- p 330

[1]

tıgızlan -: Sıkışmak, sıkılaşmak.

t.- ıp 6

[1]

tılmas: Tercüman.

t. 615, 863, 1004

[3]

tın: 1.Soluk alma, nefes alma.

t. 34, 446, 556, 613, 1383,
1670

t.+ ın 785

2. Sessiz, sakin, gürültüsüz.

944, 1023, 1384

3. Sarsmayan, düz, pütürsüz (yol
için).

1815

[11]

tın -: Susmak.

t.- ıp 852, 1016, 1909

[3]

tına: Kez, defa.

t. 248, 614, 1586

[3]

tıngıhız: Huzursuz, rahat
olmayan, sakin olmayan.

t. 767, 1407, 1458

[3]

tınıs: Sessiz, sakin, rahat.

t. 752

[1]

tınıslan-: Rahatlamak,
sakinleşmek, yatışmak, sessizleşmek.

t. - a 34

[1]

tınıslık: Esenlik, ferahlık, huzur,
rahatlık.

t.+ ın 616

[1]

tıñla -: Dinlemek, kulak vermek.

t.- p 193, 386, 909, 1383

t.+ rğa 201, 613

t.- vsan 1358

[7]

tıñlavısı: Dinleyici.

t.+ larzı 240

[1]

tıñla-tıñla-: bk. tıñla

t.-y 218

[1]

tınlık: Sakinlik, huzur, rahatlık,
sessizlik.

t. 272

t.+ tı 869, 1022

[3]

tıpırıla -: Şıkır şıkır etmek.

t.- p 1031

[1]

tıpırsın -: Sabırsızlıktan veya
heyecandan eline ayağına hâkim
olamamak, yerinde duramamak.

t.- ıp 1928

[1]

tırım-tırağay: Düzensiz, dağınık
şekilde; apar topar.

t.- 442

[1]

tırış -: Gayret etmek, çabalamak, uğraşmak.

t.- a 1118

t.- ha 230, 1107

t.- ip 1943

t.- kan 1726

t.- kandar 704

t.- tıķ 1615

[7]

tırışlık: Gayretlilik, çalışkanlık.

t.+ ı 712

[1]

tırna -: Tırmalamak, tırnaklamak.

t.- p 1840, 1856

[2]

tış: Dış.

t. 308, 576, 1614

t.+ ka 1650

t.+ kı 343, 349

t.+ tan 825

[7]

tışa -: Dışarı gitmemesi için hayvanın iki ayağını yaklaştırarak bağlamak.

t.- v 1916

[1]

tıv -: Doğmak, dünyaya gelmek.

t.- ğan 537, 556, 762, 789, 841, 869, 1234, 1347, 1501, 1543, 1798

t.- ğanda 1083

t.- ğar 951

[13]

tıv: Kısır, yavrulamayan (hayvan için).

t. 1838, 1857

[2]

tıvzır -: Doğurmak, dünyaya getirmek.

t.- ğan 576, 696

t.- ıvĝa 595

[3]

tıyma -: Önlememek, engel olmamak.

t.- hın 1727

[1]

tı -: Demek, söylemek.

t. 86, 117, 151, 344, 350, 723, 732, 807, 834, 843, 864, 898, 965, 1384, 1425, 1429, 1506, 1517, 1526, 1539, 1560, 1568, 1896

t. - bēz 939

t.- gen 42, 57, 101, 247, 258, 263, 378, 568, 588, 625, 674, 721, 759, 760, 798, 801, 802, 809, 857, 920, 1004, 1006, 1010, 1041, 1056, 1063, 1077, 1086, 1090, 1219, 1232, 1248, 1253, 1266, 1277, 1288, 1309, 1348, 1373, 1449, 1514, 1604

t.- gende 7, 144, 266, 281, 334, 9, 1267, 1317, 1903, 1926

t.- gendēñ 401

t.- gender 559
t.- gendey 165, 262, 720,
925, 998, 1042
t.- geně 352
t.- ges 320, 757, 1764
t.- hek 77
t.- heler 703, 1948
t.- heñ 105, 288, 1898
t.- hěnmě 310
t.- hěnmě 310
t.- m 279
t.- mek 762
t.- meksě 1217
t.+ něler 1433
t.- p 3, 38, 88, 110, 112,
146, 161, 322, 340, 342, 344, 385,
499, 5, 506, 518, 534, 537, 616,
653, 829, 837, 880, 910, 1028,
1038, 1088, 1093, 1094, 1151,
1161, 1196, 1209, 1223, 1263,
1311, 1374, 1389, 1480, 1506,
1507, 1513, 1529, 1540, 1552,
1557, 1565, 1582, 1605, 1660,
1670, 1763
t.- p 146, 322, 1513, 1670
t.- zer 115, 128, 517, 699,
1171, 1261
t.- zermě 883
[164]
típ -: 1. Tepmek, tekmelemek.
t.- ěp 1842, 1869, 1871,

1932

2. Birden yakalamak (yırtıcı kuş
için)

t.- ěr 182

[5]

tiběň: Kış mevsiminde atın karı
eşleyerek otladığı yer.

t.+ de 1950

[1]

tiběl -: Tepilmek, tekmelenmek.

t.- ěp 1836

[1]

tiběň: Kış mevsiminde atın karı
eşleyerek otladığı yer.

t. 284, 1865

t.+ de 1814

[3]

tiběň -: Tepinmek, tekrar tekrar
tepmek.

t.- ěp 1901

[1]

tiběnlěk: Kış mevsiminde atın
karı eşleyerek otladığı yer.

t.+ te 288

t.+ terge 1877

[2]

tiberěň-: Sivri bir nesne ile
vurmak, kakmak, vurmak, sokmak,
çakmak.

t. 1871

[1]

tigěley : ?

t. 10

[1]

tiğöz: Düz, girintisi çıkıntısı olmayan; pürüzsüz.

t. 405, 424, 598

[3]

tik: Fakat, ancak; sadece, yalnızca, tek.

t. 48, 99, 152, 163, 442, 666, 769, 824, 846, 881, 1075, 1230, 1329, 1373, 1424, 1509, 1645, 1651, 1864, 1898, 1914

[21]

tiklēm: ...kadar, ...miktarda, ...derecede.

t. 439, 584, 586, 589, 697

[5]

tikşēr -: İncelemek, araştırmak.

t.- ėp 1622, 1680

t.- ėr 1756

t.- ėv 1523

t.- ėvĕ 1651

t.- ėvzĕ 1775

[6]

tikşĕrĕl-: İncelenmek, araştırılmak.

t.- se 1652

[1]

tikşĕrĕn: İncelenme, araştırılma.

t.+ ėvzerĕne 1599

[1]

til: Çift, eş, iki parçalı.

t. 1393

[1]

tilbĕr: Eli çabuk, mahir, eli tez, hızlı iş gören.

t. 1804, 1823

[2]

tilĕlĕk: Delilik, çılgınlık.

t.+ ė 1272

[1]

timĕr: Demir.

t. 522, 644, 645, 650, 706, 707, 1101, 1150

t.+ zĕñ 514

[10]

tiñ: Denk, eşit; bir, birden.

t. 165, 168, 321, 590, 891, 923, 1741

[7]

tiñhĕz: Eşsiz, tek, benzersiz, tek, yegâne.

t. 440, 483, 1131, 13 , 1307

[5]

tinlĕk: Birkaç tane denk para birimi.

t. 1626

[1]

tipĕn: Nehir kenarlarındaki düzlük, dağ yamaçlarındaki alçak tepeler.

t.+ ėnĕñ 213

t.+ ėnde 17

[2]

tire: Çevre, etraf.

t.+ ge 15, 1522

t.+ hĕ 1349, 1480

t.+ hěnde 1835
t.+ hěne 1035, 1047, 1857,
1896
t.+ le 1498
t.+ ler 312
t.+ lerěn 59, 63
t.+ lerěnde 189, 1442
t.+ lerěndegě 1495
t.+ lerze 298, 345
t.+ něň 8
[19]

tire: Deri.
t.+ hě 378
t.+ lerě 378
[2]

tirele-: Çevrelemek, etrafını
çevrelemek.
t. 205
[1]

tirělě: Derili.
t. 312
[1]

tireley: Çevresine, etrafına,
çevresi boyunca, etrafı boyunca.
t. 1551, 1841, 1870, 1874
[4]

tire-yak: Çevre, etraf, civar,
ortam.
t. + ı 15
t.+ ın 324
t. + tağı 1467
t.+ tan 1072

t.+ tı 611
t.+ tıñ 1036
[6]

tire-yaklap: Çevresince,
etrafınca.
t. 447, 453
[2]

tirě-yarı: Her türlü deri.
t. 313
[1]

tirme: Yuvarlak biçimde keçe
çadır.
t. 8, 16, 20, 189, 208, 213,
214
t.+ ge 192
t.+ hě 204, 205
t.+ hěnde 2
t.+ ler 15, 177
t.+ lerěn 14
t.+ lerěne 570
t.+ lerge 1
t.+ lerzen 16, 121
t.+ nen 204
t.+ něň 211
[20]

tirt -: Dolup şişmek, kabarmak.
t.- ěp 1921
[1]

tište: Far.Deste.
t. 881
[1]

tiş -: Deşmek, delmek.
t.- ěp 468, 1491

t.- kender 330
[3]

tişək: Delik.

t. 1531
t.+ ěne 1927
t.+ ter 329
[3]

títul: Moğ. Unvan.

t.+ darzıñ 1059
[1]

tiyĕrlĕk: Hemen hemen, yaklaşık olarak, neredeyse.

t. 70, 1091, 1441
[3]

tiz: Tez, acele, çabuk.

t. 701, 824, 1422, 1433,
1836, 1949
t. tiz 17
t.+ zen 775
[8]

tizĕrek: Çabucak.

t. 916
[1]

tizlĕk: Çabukluk, tezlik.

t. 701
[1]

toğro: İyi niyetli, saf yürekli, doğru, dürüst.

t. 1443, 1474
[2]

toğom: Soy, cins, nesil.

t.+ darı 1808, 1940, 1943

t.+ darın 1954

t.+ darınıñ 1938

t.+ oğoz 624

t.+ on 1943, 1951

[8]

toğomdaş: Soydaş.

t.+ tarı 1316

t.+ tarınıñ 1316

[2]

tolpar: Küheylan.

t. 114, 1857, 1860

t. + ikenĕp 1857

[4]

tom: Cilt, kitap.

t.+ ında 1250

[1]

toma: İyice, tamamen.

t. 835

[1]

tomlıq: Kitaplık.

t. 1309, 1604

t.+ ınıñ 1257

[2]

tonoq: Saf, temiz, bulanık olmayan, şeffaf, saydam.

t. 1802

[1]

tor -: 1. Durmak, ayakta durmak.

t.- a 35, 82, 116, 143, 152,
181, 233, 872, 1122, 1204, 1371, 1399,
1429, 1475, 1510, 1720, 1825, 1897, 1911

t.- ahı 308
t.- ahıgız 567
t.- alar 1481, 1492, 1677
t.- alarmı 1676
t.- amız 17
t.- gan 196, 1390
t.- ğan 161, 239, 331, 440,
443, 451, 606, 612, 693, 885, 921,
1048, 1128, 1155, 1353, 1460,
1701, 1833, 1857, 1870, 1879
t.- ğanda 1458
t.- ğandan 239
t.- ğandar 365, 701
t.- ğandarzan 1391
t.- ğanı 114, 344
t.- ğas 144, 313, 456, 1371,
1720
t.- ğaynı 338, 350
t.- maś 1008
t.- maśtan 98, 1445
t.- on ala 136
t.- op 145, 329, 593, 1269,
1675, 1889
t.- op kalĝan 1502
t.- or 844, 1130
t.- orĝa 1478, 1671
t.- orloĝ 1531
t.- ov 1522
t.- ovı 1031
2. Bulunmak.
t.- ovĝa 445
3. Yaşamak, hayat sürmek.
t.- dım 1622

t.- dom 1354, 1355, 1356
4. Oluşmak, meydana gelmek.
t. ovı 425
5. Yardımcı fiil.
başıp t.- a 922, 1802, 1954
höylep t.- a 675
uynaĝlap t.- a 112
ĝılıp t.- alar 1696
kile t.- ğan 1580
yılĝıldap t.- ğan 119
[95]
tora-bara: Birazdan, az sonra,
biraz sonra.
t. 293, 525, 1387, 1815
[4]
torĝa: Miĝfer, çelik başlık.
t. 156
[1]
torma -: Bulunmamak.
t.- y 127
[1]
tormoş: Hayat, yaşam.
t. 197, 1269
t.+ on 1249
t.+ onda 195
[4]
torna: Turna.
t. 495, 499
t.+ ĝa 508
[3]
toroĝ: Duruş, poz.
t. 1944

[1]
toroştor -: Aygırla iftleştirmek,
döllendirmek.

t.- ğandar 1947

t.- op 1943

t.- ovzan 1945

[3]

torom-başköl: Kül ufak.

t.+ ge 852

[1]

toromdan-torom: Zaman zaman,
ara ara.

t.+ ğa 184

[1]

toronbaş: Yanmış odun parçası,
köseĝi.

t. 366

t.+ tar 469

[2]

toroşlo: Bir, denk, eşit; muadil;
başabaş.

t. 1310

[1]

torov: Hazırlanma.

t.+ zarı 1401

[1]

tos: Küçük ama değerli.

t. 806

[1]

toşka -: Nişan almak, nişan
vaziyetine getirmek; silah yöneltmek.

t.- p 415, 1508

t.- vı 1490

[3]

toş: Süre, müddet.

t.+ ona 665

t.+ ta 176

[2]

toşkaraş: Sınırlı küçük yer.

t. 351

[1]

toş-toş: Akran akran.

t. 15

[1]

tot -: 1. Tutmak, kavramak.

t. 137

t.- a almayzar 1926

t.- alar 1927

t.- arlıķımız 1644

t.- şan 97,1565

t.- maş 1425

t.- maş bulıp 1541

t.- manıĝız 1093

t.- maş 181

t.- op 63, 150, 361, 365,
554, 628, 632, 633, 636, 647, 868,
878, 1028, 1088, 1130

t.- orĝa 704, 1003, 1038,
1092, 1162, 1209, 1211

t.- ov 1545

2. Gitmek, varmak.

yul t.-a 731, 749, 1111

yul t.- maşsı 1757

3. Hâkim olmak, elinde bulundurmak.

t.- 1153

t.- ған 705, 1350

4. Nasihat, öğüt vermek.

notoқ t.- a 83, 911, 1032

5. Bir yeri, makamı işgal etmek.

t.- ған 753

t.- қас 1155

6. Alıkoymak.

t.- қаға 1794

t.- мақ 1090

[47]

totaştr -: Bağlamak, birleştirmek.

t.- ғандар 327

[1]

totқohoз: Tutkusuz.

t. 1396, 1534

[2]

totқon: Tutsak, esir.

t. 1159, 1298, 1574, 1782

t.+ da 1153, 1313

t.+ dar 1286

t.+ doñ 1572, 1578

t.+ on 1281

[10]

totқonloқ: Tutsaklık, esirlik.

t.+ tan 1922

[1]

totmar: İçerik, muhteva.

t.+ ı 974

[1]

total -: 1. Yakalamak.

t.- 1554, 1576

t.- ған 640, 1302

t.- ғандан 1759

t.- ғас 647

t.- op 1212, 1245

t.- ovına 1792

2. Bir yeri işgal etmek, makamı işgal etmek.

t.- a 1126,

[10]

totalma-: Tutulmamak.

t.- ғıғız 1567

[1]

toton -: Bir işe girişmek, bir işe başlamak.

t.- alar 1366

t.- ған 455, 465, 481

[4]

totoş -: Birlikte ya da karşılıklı tutmak.

t.- o 1033, 1154

[2]

totoşlay: Büsbütün, tamamıyla, tamı tamına.

t. 444, 931

[2]

toவுku: Ok.

t. 232

[1]

toy -: Duymak, sezme, hissetmek.

t.- ғандау 253

t.- op 386

t.- orğa 1642

t.- zoror 973

t.- zorta 1603

[5]

toyak: Hayvanlarda ayak ucunu kaplayan kalın tırnak, toynak.

t. 1849, 1931, 1944

t.+ ı 252, 1927

t.+ ın 1932, 1950

t.+ tan 1850

t.+ tar 1852

[9]

toyğon: Sungur, akdoğan.

t. 180

[1]

toyol -: Duyulmak, sezilmek, hissedilmek.

t.- do 1806, 1956

t.- ha 1826, 1916

[4]

toz: Tuz.

t.+ zargā 1335

t.+ zarzı 1365

[2]

töp: Suyun dibi.

t.+ önde 1739

[1]

töbe -: Göz dikmek, bakışları yöneltmek.

t.- neler 71

[1]

töbek: Semt, bölge.

t. + ě 1814

t.+ de 980

t.+ ke 70

t.+ terge 303, 1443

t.+ terze 1459

[6]

töbel -: Hedef alınmak, nişan alınmak.

t.- gen 1018

[1]

töken -: Tükenmek, sona dayanmak; bitmek, yok olmak.

t.- dě 1661

t.- ěp 1339

t.- gen 1444

[3]

tölkö: Tilki.

t. 119, 182, 183, 309, 921

t.+ lerěběz 47

[6]

tömen: Binbaşı.

t. 396, 404

t.+ derě 393

t.+ derěne 399

[4]

tön: Gece.

t. 459, 1908, 1921

t.+ de 1530, 1560

t.+ derěn 327

t.+ dö 1868

t.+ nö 1480

[8]

tönlök: Evi, çadırı havalandırmak, ışıklandırmak için duvara ya da çatıya açılan delik.

t. 211

[1]

tönyaq: Kuzey, kuzey taraf.

t. 4, 1814

t.+ ında 303, 347, 1276

t.+ ka 289

t.+ ta 358, 1454

t.+ tan 344

[9]

tönyaqtaraq: Daha kuzeyde olan.

t. 67

[1]

töp: Dip.

t. 55, 79, 793, 802, 896,
902, 963, 1071, 1174, 1610, 1814

[11]

töpköl: Bir şeylerin önünden bakıldığında en içteki uzak yer; dip.

t. 369

t.+ derēñ 663

t.+ öne 661

[3]

töple -: Dibe vurmak, tamamlamak; bitirmek.

t.- p 210

[1]

töplen -: Bir yere yerleşmek.

t.- ėp 1815

t.- ėvzė 303

[2]

töplö: Ciddi, derin.

t. 1423, 1595

[2]

töpsön-: Aranmak, aslımı araştırmak, soruşturmak, derinlemesine araştırmak; merakla düşmek.

t. 1587

t.- öv 1419

[2]

törköm: Grup, birlik, sınıf.

t. 605, 1036

t. törköm 1492

[3]

törkey: Miğfer, çelik başlık.

t. 134

[1]

törlö: Türlü, çeşitli.

t. 18, 76, 257, 263, 373,
379, 510, 525, 565, 577, 586, 659, 690,
744, 808, 864, 992, 1108, 1206, 1272,
1360, 1364, 1367, 1387, 1456, 1459,
1655, 1876, 1893

[28]

törlöse: Çeşitli şekillerde, çeşitli, türlü şekillerde.

t.+ se 659, 1216

[2]

törlöserek: Daha şekilli, daha türlü.

t. 1259

[1]

törlö-törlö: Türlü türlü, çeşit çeşit.

t. 179

[1]

törme: Hapishane, cezaevi, hapis, zindan.

t. 1279, 1307, 1792

t.+ ge 1293, 1299

t.+ hě 1292, 1309

t.+ hěnde 1302

t.+ le 1286, 13

t.+ nen 1577

t.+ něñ 1303

[13]

törövlě: *bk.* törlö.

t. 960

[1]

tört -: Dürtmek.

t.- ğas 138

[1]

töslö: Gibi, benzer.

t. 76, 111, 274, 580, 787, 847, 854, 973, 1014, 1020, 1332, 1587, 1617, 1806, 1890, 1916, 1956

[17]

töslörek: Daha benzer.

t. 839

[1]

tösmör: Anlam farkı.

t.+ zerěn 1614

[1]

tösmörlen -: Azıcık bilinmek, zaman zaman görünmek.

t.- e 697

[1]

tösön: Uygun.

t. 1447, 1844

[2]

töş -: İnmek, düşmek.

t.- döm 1481

t.- e 140, 639, 754, 769,

1011, 1091

t.- ěrděler 1637

t.- ken 457, 466, 591, 915,

962, 998, 1533, 1645, 1801, 1850, 1853

t.- kende 348

t.- kende 607

t.- kes 74, 1538

t.- öp 376, 464, 697, 1576

t.- ör 453, 518

t.- těler 1678

2. Peyda olmak, hasıl olmak.

t. övėn 35

[31]

töş: Düş, rüya.

t. 99, 1806

t.+ ěmde 1580

[3]

töşe-: Düş görmek, düşlemek, rüya görmek.

t. 1553

t.+ ler 1554

[2]
töşen -: Düş görülmek, rüya görülmek, düşünmek.
t.- dēm 948
[1]
töşlök: Öğle vakti.
t. 2, 1074
[2]
töşme-: Peyda olmamak, hasıl olmamak.
t.- hēnmě 918
[1]
töşön -: Düşünmek.
t.- ör 1422, 1433
t.- övě 596, 661, 1271
[5]
töşör -: 1. Düşürmek, indirmek.
t.- elěr 1630
t.- ör 1019
t.- zö 1812
2. İletmek, ulaştırmak.
t. 315
t.- e 1379
3. Esir olarak ele geçirmek, esir düşürmek.
t.- meksě 1157
t.- öp 275, 363, 584
t.- öv 799
[10]
töşört -: İlettirmek, ulaştırtmak.
t.- meś 1207
t.- öp 782
[2]

töyek: İkametgâh.
t. + ě 245
[1]
töyeklen -: İkamet etmek, yerleşmek, barınak yapmak.
t.- gēder 298
[1]
töyne -: Dügümlmek, düğüm atmak; küçük ilmikler atmak.
t.- p 51
t.- yhě 43
[2]
tözö -: Kurmak, inşa etmek.
t.- p 8
[1]
tözemek: Hedefe yöneltmek, nişan almak, nişanlamak.
t. 1373
[1]
tözey-: Düzelmek, doğrulmak.
t.- zer 1509
[1]
tözök: Barış içinde, asayışı tam, tekin.
t. 347
[1]
tözöklen -: Asayiş sağlanmak, düzenlileşmek, düzene sokulmak, düzen sağlanmak.
t.- ěp 374
[1]
tözöv: İnşaat, yapım.

t. 696
[1]
traditsiya: Rus.Gelenek.
t.+ larzı 595
[1]
tragik: Rus.Trajik.
t. 594
[1]
traktat: Rus.Tez.
t. 1593
[1]
tsërëmoniya: Rus.Tören.
t.+ hın 967
[1]
tsitata: Rus.Alıntı.
t.+ lar 1615
[1]
tubık: Ayak topuğu, topuk.
t.+ ına 148
[1]
tuğan: Kardeş.
bër tuğan: Aynı ana babadan olan kardeşler. t. 531
t. 582
t.+ darı 1244
t.+ ı 917, 972
[5]
tugay: Vadi, vaha.
t. 1813
[1]
tuğaylıq: Su, dere kenarlarında genellikle su basan yer, açıklık yer.
t.+ tarzı 392

[1]
tuğay-yalan: Vadi bozkır.
t.+ darzı 1862
[1]
tuğıl: Tokluk.
t.+ ına 953
[1]
tuğız: Dokuz.
t. 96, 205, 539
t.+ za 539
[4]
tuğrı: Doğru.
t. 1660
[2]
tuğrılık: Doğruluk, gerçeklik.
t.+ garına 954
t.+ ımızını 1756
[2]
tuğ: Tok, karnı doymuş.
t. 259, 298, 1831
t.+ tar 1664
t.+ tarnı 1665
[5]
tuğal: Kuma olan kadınların en genci.
t.+ dan 841
t.+ darı 842
t.+ diñ 842
[3]
tuğma -: Cezalandırmak amacıyla vurmak, sopalamak.
t.- rğa 1366
[1]

tułmak: Tokmak.
t. 1867
[1]
tułta -: Durmak, bitmek, dinmek,
hareketi kesmek, son ermek.
t.- dılar 1691
t.- p 960
[2]
tułtama-: Durmamak, bitmemek,
dinmemek, hareketi kesmemek.
t.- ydır 1630
[1]
tułtat-: Sona erdirmek, hareketi
kestirmek, kesintiye uğratmak.
t.- a 1167
t.- ıp 362, 396, 414, 727
[5]
tułtal -: Durmak, dinmek.
t.- a 357, 497, 1388
t.- alar 15
t.- ğan 1106
t.- ıp 384
[6]
tułtüllë: Kalabalık.
t. 1863
[1]
tul -: Dolmak.
t.- a 1134
[1]
tula -: Sağa sola sallanmak, sağa
sola dönmek, sağa sola sıçramak.

t.- p 1908
[1]
tulağ: Çok kötüleşmiş, yorulmuş,
yorgun (at için).
t.+ tar 1861
t.+ tı 1869
[2]
tulu: Dolu.
t. 159, 856, 859, 1249,
1656
t.+ hı 1481
[6]
tulkın: Dalga.
t. 847, 848
t.+ dar 789, 848
t.+ dıñ 790
t.+ ı 791
t. tulkın 846
[7]
tulkınday: Dalga gibi.
t. 426
[1]
tulkınlan -: Coşmak,
hareketlenmek (yürek, gönül, duygular
için).
t.- hın 1014
[1]
tun: Manto, palto, kürk.
t. 921
[1]
tuñ -: Donmak, don tutmak,
buzlanmak.
t.- ıp 1525

[1]

tuñgız: Domuz.

t. 1713

[1]

tup: Top mermisi.

t.+ ka 1126

t.+ larnı 1636, 1637

t.+ tar 1167

t.+ tarı 1111

[5]

tupaş: Kaba yapılmış.

t. 622

[1]

tupırla -?

t.- v 1879

[1]

tupla -: Toplamak, yığmak, kümelemek, birikim yapmak.

t.+ nın 1036

t.- p 1220, 1468

t.- rğa 11 , 1106

t.- rlık 1085

t.- y 725, 749

[8]

tuplam: Toplam.

t.+ ın 1883

t.+ lar 1859

[2]

tuplan -: Toplanmak, birikmek, kümelenmek, yığılmak.

t.- halar 1047

[1]

tuplı-mortıralı: Havan topu.

t. 1122

[1]

tup-tulı: Dopdolu.

t. 1551

[1]

tup-tup: Top top.

t. 6 , 1862

[2]

tura -: Doğramak, parçalamak.

t.- a 293, 452, 468

t.- p 434, 435

t.- p 434

[5]

tur: Ağ, tuzak.

t. 428, 857

[2]

tura: Doğru, düz, düzgün, eğri olmayan.

t. kil: Denk gelmek 184,

282, 351, 1044

[4]

tura-ħak: Doğru-gerçek.

t. 1705

[1]

turahında: Hakkında, konusunda, üzerinde, dair.

t. 308, 586, 670, 1062,

1255, 1259, 1264, 1809, 1888, 1934, 1953

t. + ğı 1072

[13]

tural -: Doğranmak, parçalanmak.

t.- ıp 445

[1]

turala: Hakkında, hususunda, üstünde, üzerinde, dair.

t. 1353

[1]

turam: Kesilmiş parça, dilim, bölüm.

t. 82

[1]

tur-aygır: Doru aygır.

t. 1870, 1886

t.+ zı 1883

[3]

turaygırlı: Doru aygırlı.

t. 1878, 1881

[2]

turayt-: Düzleştirmek, doğrulaştırmak.

t.- ěp 235

[1]

turı: Doru (at rengi).

t. 113, 164, 167, 169, 1859, 1864, 1903

[7]

tuştaş: Kâse, tas, iri fincan.

t. 218, 271

t.+ taręa 73, 215

[4]

tuy: Dügün, toy, bayram; festival.

t.+ lar 1858

[1]

tuyla -: Dügün yapmak, toy yapmak; merasim yapmak.

t.- ğan 1878

[1]

tuylı: Dügünlü, toylu, bayramlı.

t. 1855

[1]

tuzan: 1. Toz.

t. 163

t.+ ın 162

2. Çamur, kir.

t.+ ğa 1847, 1856

[4]

tuzdır -: Yıpratmak, bozdurmak.

t.- sınlar 1753

[1]

tuzır -: Dağıtarak, karışarak.

t.- alar 1450

t.- ıp 162

t.- ıręa 1479

[3]

tübe: Tepe

t. 7, 547, 1551

t.+ hě 211

t.+ hěnde 150

t.+ nen 155

[6]

tüben: Alt, aşağı, aşağıdaki.

t. 355, 526, 1491

t.+ degě 674

[4]

tübensələklə: Alçak gönüllü,
hürmetkâr.

t. 1777

[1]

tügəl: Değil.

t. 44, 60, 103, 195, 204,
268, 270, 322, 386, 475, 511, 534,
588, 657, 666, 670, 706, 710, 905,
958, 971, 1045, 1065, 1079, 1136,
1138, 1215, 1329, 1341, 1385,
1399, 1424, 1430, 1446, 1523,
1567, 1574, 1577, 1591, 1707,
1733, 1779, 1788, 1895, 1936

t.+ dər 1374

t.+ ən 1233

[47]

tük-: Dağıtmak, saçmaq.

t.- ěrge 625

[1]

tükmeşter -: Takla attırmak, baş
aşağı döndürmek.

t.- ěp 1851, 1870

[2]

tül: Döl.

t.+ ler 1858

[1]

tüle -: Ödemek, borcunu vermek,
para vermek.

t. 87

t.- mek 545

t.- p 871

t.- r 64

t.- rge 370

[5]

tület -: Ödetmek, borcu
verdirmek.

t.- ěp 490

t.- ěrge 837

[2]

tülev: Vergi.

t. 48, 55

[2]

tüllə: Döllü, dölü olan.

t. 1831

[1]

tüllen -: Döllenmek.

t.- ěp 1861, 1877

t.- ěr 1893

[3]

tüñerek: 1. Çember, daire,
tekerlek.

t. 21, 214, 962, 988

t.+ ke 26

2. Toplantı, küçük seminer.

t. 23

[6]

tüñerekle -: Tekerek yapmak,
yuvarlak yapmak, daire yapmak;
yuvarlamak.

t.- p 15, 31

[2]

tüñker -: Alt üst etmek,
döndürmek.

t.- genden 219

[1]

tür: Evin başköşesi; misafir odası.

t. 26, 208

t.+ ze 778, 930

t.+ zegě 239

[5]

türe: Başkan, amir, patron, şef,
yönetici.

t. 23, 610, 829, 1704

t.+ ge 638, 832

t.+ hě 24, 821, 1449

t.+ hěněň 827

t.+ hö 608

t.+ ler 1377, 1652, 1659,
1661, 1753, 1755

t.+ lerě 774, 821, 942, 966,
1061, 1326, 1768

t.+ lerěmězde 1646

t.+ lerěn 764

t.+ lerěne 1027, 1447

t.+ lerěnen 835, 1330,

1336

t.+ lerěněň 653, 1658

t.+ lerge 1732

t.+ lerzě 1467

t.+ lerzen 1314, 1367,
1444

t.+ lerzěň 1006, 1038,
1046, 1148

t.+ ně 834

[43]

türe-batır: Baş kahraman.

t.+ zarı 919

[1]

türěn: Yönetici.

t.+ deler 568

[1]

türt: Dört.

t. 1635, 1696

[2]

tüş: Göğüs, bağır, döş.

t.+ ěne 1871

[1]

tüşel -: Döşenmek, serilmek.

t.- gen 21

[1]

tüzěmlěk: Sabırlılık, dayanıklılık.

t. 1147

t.+ terě 1444

[2]

U u

u: O

u.+ ga 201

u.+ ğa 87, 127, 155, 325,
585, 627, 706, 726, 728, 846, 9 ,
933, 1043, 1065, 1204, 1252,
1291, 1311, 1388, 1418, 1478,
1671, 1709, 1733, 1794, 1931

u.+ lar 30, 110, 147, 303,
313, 323, 334, 337, 355, 377, 448,
469, 507, 543, 637

u.+ larga 344

u.+ larĝa 290, 454

u.+ ları 116, 166

u.+ ların 115

u.+ larınan 476

u.+ larzı 163, 320, 321

u.+ larzıñ 293, 492

u.+ nan 165, 275, 379, 874

u.+ nda 124

u.+ nı 3, 154, 212, 274,
276, 360, 562, 577, 583, 589, 6 ,
606, 753, 754, 782, 838, 887, 907,
912, 957, 1025, 1071, 1922, 1925,
1943

u.+ nın 657

u.+ niñ 5, 24, 76, 83, 136,
220, 277, 357, 438, 512, 519, 586,
593, 614, 654, 668, 704, 750, 757,
765, 773, 798, 813, 825, 927,
1002, 1034, 1062, 1063

u.+ nun 178

[117]

uğıra -: Çalmak, hırsızlık
yapmak.

u.- p 1682

[1]

uğıl: Oğul..

u.+ ı 975

[1]

uğrama -: Bir şeye uğramamak,
düçar olmamak, rastlaşmamak, rast
gelmemek, uğramamak.

u.- dılar 1683

[1]

uğrı: Hırsız, yankesici.

u. 1660

u.+ nı 1660

[3]

uğrıla -: Hırsızlık yapmak.

u.- mağ 1664

[1]

uğrat -: Bir şeye uğratmak,
rastlaştırmak, rast getirtmek.

u.- ır 1638

[1]

ujarın -: Gayretlendirmek,
güçlendirmek.

u.- ğan 1835

[1]

ujğır -: Uçurmak.

u.- ıp 1826, 1844

[2]

uğ: Ok.

u. 71, 112, 186, 220, 253,
280, 291, 329, 341, 364, 396, 4 ,
412, 441, 443, 449, 458, 465, 577,
624, 724, 842, 866, 949, 999,
1006, 1063, 1089, 1096, 1132,
1262, 1298, 1406, 1436, 1490,
1493, 1578, 1626, 1774

u.+ larımız 1629

u.+ tan 123, 174, 441, 442,
447, 449, 451, 1883, 1884

u.+ tar 465, 467

u.+ tarın 1509

u.+ tıñ 1508

[53]

uğa: Sırma; altın, gümüş sırma.

u. 118

u.+ ları 606

[2]

ukaz: Rus. Ferman.

u. 864, 1003, 1619

u.+ da 870, 880

u.+ dan 1665

u.+ dar 1365

u.+ın 863

u.+ ları 1713

[9]

uķ-hazaķ: Savaş ve sadak.

u. 158, 182, 422, 1120,
1341

[5]

uķı -: Okumak

u.- dıgız 1675

u.- dım 1675

u.- ğan 614, 1351

u.- ğandağı 613

u.- ğandan 1771

u.- ğanlığı 1349

u.- ğas 1432

u.- hağız - 1416

u.- hañ 1606

u.- maķ 1422

u.- p 864

u.- rġa 614

u.- v 1735

u.- y 1417

u.- yzar 1366

[16]

uķıl -: Okunmak.

u.- ğas 1419

[1]

uķımıřlı: Okuması olan, okur yazar, bilime sahip, tahsilli, eğitimli.

u. 709, 834, 906, 911,
1058, 1205, 1346, 1352, 1423,
1589, 1788

u.+ lar 579

[12]

uķımıřlılık: Okumuşluluk.

u.+ ı 1057

[1]

uķlı: Atıldığında, fırlatıldığında iyi uķup hedefe tam gelen; amaca tam uyan.

u. 1101

[1]

uķ-söngö: Ok,süngü.

u.+ 1635

[1]

uķtal -: Niyet etmek, niyetlenmek; kastetmek.

u.- ğan 1845

u.- ğılap 1841

[2]

uķtay: Çömelmek, yuvarlak olup çökmek; domalmak.

u. 164, 431

[2]

ul: Erkek çocuk, oğul.

u. 721

u.+ ı 842, 865, 893, 976,
1223,1226, 1235, 1236, 1269

u.+ ı ikenöp 1226

u.+ ıñdan 681

u.+ mñ 1158

u.+ imdı 1160

u.+ niñ 1157

[15]

ul: O.

u. 10, 66, 86, 99, 138, 240, 242, 251, 274, 288, 307, 312, 321, 322, 327, 333, 346, 347, 387, 389, 394, 399, 404, 407, 408, 417, 442, 474, 476, 509, 515, 547, 548, 575, 580, 591, 612, 614, 639, 641, 647, 714, 722, 726, 734, 738, 744, 751, 761, 775, 796, 807, 820, 824, 827, 836, 841, 845, 864, 873, 880, 888, 898, 903, 905, 908, 911, 914, 925, 978, 983, 1018, 1021, 1024, 1030, 1057, 1068, 1078, 1079, 1081, 1089, 1095, 11, 1138, 1157, 1199, 1201, 1205, 1218, 1258, 1267, 1277, 1287, 1290, 1306, 1314, 1315, 1317, 1325, 1346, 1349, 1351, 1353, 1358, 1373, 1383, 1408, 1425, 1441, 1446, 1471, 1480, 1482, 1485, 1486, 1490, 1491, 1517, 1522, 1549, 1571, 1587, 1590, 1592, 1598, 1603, 1607, 1609, 1612, 1622, 1660, 1686, 1688, 1689, 1690, 1697, 1713, 1720, 1732, 1743, 1747, 1752, 1759, 1762, 1769, 1773, 1774, 1778, 1783, 1784, 1794, 1806, 1821, 1826, 19, 1901, 1936, 1954

u.+ ar 1 1, 1012, 1145

u.+ darı 1164

u.+ darınıñ 839

u.+ darzıñ 520

u.+ ı 519, 721, 865, 893,

904, 976, 995, 1157, 1223, 1226, 1233, 1235, 1236, 1269, 1346

u.+ ma 1795

u. + nı 1211, 1255, 1298, 1385, 1430, 1435, 1543, 1552, 1553, 1563, 1564, 1571, 1573, 1904, 1925

u. + nıñ 1027, 1137, 1206, 1216, 1246, 1268, 1269, 1345, 1424, 1425, 1438, 1449, 1544, 1555, 1657, 1704, 1726, 1736, 1764, 1785, 1792, 1895

u. + nun 1325

[223]

ulaq: Oluk.

u. 329

u.+ tarın 467

[2]

ulan: Erkek çocuk, oğul.

u.+ dar 250, 256

u.+ darım 274, 280, 521, 566, 569

[7]

ular: Onlar

u. 765, 787, 1002, 1029, 1389, 1391, 1492, 1497, 1616, 1888

u.+ ğa 659, 673, 723, 1488,
1489, 1499, 1745

u.+ za 831

u.+ zan 1474, 1512

u.+ zı 884, 1085, 1437,
1459, 1727, 1745, 1820, 1941

u.+ zıñ 701, 1075, 1163,
1262, 1281, 1473, 1786, 1814,
1817

[37]

ulay: Öyle, o şekilde, o biçimde.

u. 43

[1]

ul-bıl: Zararlı, kötü iş;
beklenmedik durum.

u. 1546

[1]

ultır -: Oturmak, yerleşmek.

u.- a 24, 778, 1816

u.- ahı 198

u.- ğan 24, 69, 497, 856,
858, 909, 929, 933, 1030, 1306

u.- ğandarzan 26

u.- ğanında 930

u.- ğas 722, 944

u.- ıp 299, 314, 1749

u.- iv 202

u.- ivin 1023

u.- ivzarın 386

u.- mağa 193

u.- mağ 2 , 1295

[27]

ultıraklık: Meskûnluk,
yerleşiklik.

u.+ ka 301

[1]

ultırış -: Birlikte ya da karşılıklı
oturmak, yerleşmek.

u.- a bara 23

u.- alar 31

u.- ıp 34

[3]

ultıriv: Oturan.

u.+ zarın 215

[1]

ultırt -: Oturtmak, dik koymak,
yerleştirmek.

u.- a 796

u.- ıp 644, 650, 1150

u.- ir 1298

[5]

ultırzaş: Sofrada birlikte oturulan
kişi, sofrada arkadaş.

u. 106

[1]

ulya: Çıkarım, fayda, kazanç.

u. 363

[1]

umarta: Arı kovanı, kovan.

u.+ mı 1561

[1]

umır -: Kesmek, koparmak,
ayırarak.

u.- a 1846

u.- ıp 1872

[2]

un: On (10)

u. 16, 192, 349, 394, 597,
644, 645, 647, 858, 918, 920, 993,
1112, 1349, 1475, 1492, 1576

[19]

unlap: On civarı, ona yakın.

u. 699

[1]

uñ: Sağ, sağdaki.

u. 69, 204, 393

[3]

uñ -: Yetişmek, erişmek,
kavuşmak, nail olmak, başarı kazanmak.

u.- maş 732, 1645

[2]

unan: Oradan, o yerden, o
mekândan.

u. 994, 1073, 1254, 1272,
1372, 1544

[6]

unar: Onar, her biri ona eş.

u. 649, 1627

[2]

unarlağan: Onlarca.

u. 1144

[1]

unarlap: Onar onar.

u.+ m 650

[1]

uñaylı: Elverişli, uygun, makbul,
münasip.

u. 323

[1]

uñaylılık: Elverişlilik, uygunluk,
münasiplik.

u.+ 19

[1]

unda: Orada, o yerde, o mekânda.

u. 208, 1244, 1476, 1496,
1568, 1601, 1607, 1642

[8]

unday: Öyle, o şekilde, o gibi.

u. 703

[1]

unınhı: Onuncu.

u. 316, 343, 1787

[3]

univërsal: Rus.Emir.

u.+ dar 1209

[1]

unlap: On civarı, ona yakın.

u.+ mıñ 178

[1]

uñmağan : Beceriksiz,
yeteneksiz, maharetsiz.

u. 1543

[1]

uñma -: Yetişmemek, erişmemek,
nail olmamak.

u.- ğan 530, 732

u.- y 750

[3]

ur: 1. Hendek, çukur.
u. 326,
2. Siper.
u. 325, 454, 470, 597, 8 ,
812, 817
u.+ za 525, 1261
[10]
ur -: Vurmak, biçmek, dermek,
orakla dermek.
u.- dırır 1691
[1]
ura -: Sarma, dolamak, kavramak,
kuşatmak, çerelemek, döndürmek.
u.- ğan 931
[1]
ural -: Dürülmek, sarılmak,
dolanmak.
u.- ğandarı 190
[1]
uralğıl -: Sarılmak, dürülmek,
dolanmak.
u.- ağan 1835
[1]
urat -: Çevreletmek, kuşattırmak,
sardırmak, döndürmek.
u.- a 1541
u.- ıp 325, 438, 444, 577,
802, 816, 1008, 1072, 1928
u.- ıp ala 1503
u.- kıandar 324
[12]

uratıl -: Çevrelenmek,
kuşatılmak, sarılmak, döndürülmek.
u.- ğan 1177, 1277
u.- ıp 15, 1215
[4]
uratiñkır -: çevreye doğru
bakmak
u.- ap 249
[1]
urav: Dairesel, dairevi,
dolambaçlı; virajlı.
u. 815
[1]
urın: Yer, mevki.
u. 711, 1829
u.+ da 174, 333, 497, 582,
724, 1094, 1099, 1103, 1460, 1595
u.+ darğa 796, 1127
u.+ darza 1352, 1386
u.+ ğa 109, 438
u.+ ı 1291
u.+ ın 92
u.+ ına 417, 720, 989,
1129, 1136, 1227, 1238, 1942
u.+ ında 1155, 1710
u.+ ıñdı 1426
[31]
urınlaş -: Yerleşmek, belirli bir
yerde mavki almak.
u.- kıan 347, 6
[2]

urınlaştır -: Yerleştirmek, belirli bir yere koymak.

u.- a 1437

[1]

urla -: Aşırmak, yürütmek, çalmak.

u.- p 1561

[1]

urman: Orman.

u. 3, 306, 855, 1496, 1499,
15, 1511, 1625, 1631, 1637

u.+ da 1491

u.+ dar 3, 305

u.+ darı 296

u.+ darıbızza 46

u.+ ğa 1461, 1485, 1486,
1488, 1525, 1536

u.+ ıbızza 1503

u.+ ina 1496

u.+ inan 1495

[24]

urman-dala: Orman,bozkır.

u. 357

u.+ larına 1815

[2]

urman-hıv: Orman,su

u.+ ında 309

u.+ zar 48

u.+ zarzı 290

[3]

urmanlı: Ormanlı.

u. 369

[1]

urmanlı-hazlamıklı: Ormanlı bataklıklı.

u. 1276

[1]

urman-tav: Orman,dağ

u. 177

u.+ ğa 1175

u.+ zarza 1175, 1179

[4]

urman-yalan: Orman,bozkır.

u.+ dar 12

u.+ darı 547

[2]

urman-yılğa: Orman nehir.

u.+ lar 1098

[1]

urta: Orta.

u. 580, 588, 799, 858,
1235, 1261, 1673, 1940

u.+ ğa 42, 55, 422, 606,
896, 1869

u.+ hına 137

u.+ hında 6, 10, 85, 1276,

1321

u.+ hındağı 1013, 1015,

1305, 1577, 1592, 1607

u.+ hından 1485

u.+ hınıñ 1317

u.+ ları 855

u.+ larında 1050

u.+ sına 1634

[31]

urtaq: Ortak, genel.
u. 90
[1]

urtala: Yarım şekilde yapmak.
u. 610
[1]

urtalık: Ortalık, bir yerin orta yeri.
u.+ ta 16
[1]

urtavıl: Ortadaki asker.
u. 1620
[1]

urza: Han ve askerın kaldığı yer, ordugâh, orda.
u. 687
[1]

usal: Acımasız, kötü.
u. 1686
[1]

uśallık: Acımasızlık, kötülük.
u.+ larnıñ 1645
[1]

uślaptay: Aşırı büyük, fazlasıyla, iri, kocaman.
u. 127, 17
[2]

ut: Ateş.
u.+ ı 1105
u.+ ıgın 12
u.+ ımızını 1719
u.+ ımı 9
u.+ tar 366

[5]

utık -: Taze ota doymak (hayvanlar için).
u.- ıp 1838
[1]

utızınısı: Otuzuncu.
u. 793
[1]

utız-kırk: Otuz kırk.
u. 57
[1]

ut-қazan: Sıcak kazan.
u. 189
[1]

utla -: Otlamak, ot yemek.
u.- ğanda 1824
u.- p 1500 , 1825, 1891, 1897
[5]

utlat -: Otlamak, ot yedirmek.
u.- ıp 284
[1]

utlav: Mera, otlak, hayvanların otlatıldığı yer.
u.+ ı 1900
[1]

utlı: Silahlı.
u. 469, 787, 797, 823
[4]

utrav: Ada.
u. 1014

u.+ ğa 1013

[2]

utrav-ķelĝe: Ada kale.

u.+ 1277

[1]

utrav-taş: Ada,taş.

u. 1577

[1]

ut-yanĝın: Ateşler.

u. 478

[1]

uy: Düşünce, fikir, görüş.

u. 1608

u.+ ğa 142

u.+ ı 82, 1785

u.+ zarin 138

u.+ zariñdı 51

[6]

uy -: Oymak, deşmek, delmek, kazmak, eşmek.

u.- ğandar 326

u.- ğandar 330

[2]

uyan -: Uyanmak, uyanık hâle gelmek.

u.- ıp 1550

[1]

uyat -: Meydana getirmek.

u.- ırĝa 1034

[1]

uyav: Uykulamayan, uyanık, uykusuz.

u. 1825

[1]

uyhıv: Büyük oyuk, geniş çukurluk, geniş engin yer.

u. 121

u.+ za 1825

[2]

uym: Kapı, pencere için oyulmuş yer.

u.+ dar 330

u.+ darzan 465

[2]

uym: Oyun.

u. 1429

u.+ a 1240

[2]

uyla -: Düşünmek, fikretmek, akıldan geçirmek; hayal kurmak; akılda olmak.

u.- ğandan 1757

u.- ğansı 1552

u.- hañ 1060

u.- p 1955

u.- y 11

u.+ yzar 1263

[6]

uylam-: Düşünmemek, fikretmemek, akıldan geçirmemek.

u.- y 632

[1]

uylan -: Düşünülmek, düşünceye salınmak.

u.- a 248

[1]

uylandır -: Düşündürmek, düşünceye salmak.

u.- ğanı 55

[1]

uyna -: Oynamak.

u.- ğan 1644

u.- p 240

u.- y 177

[3]

uynağla -: Koşup zıplayıp oynamak; oynak hâle getirmek.

u.- ğan 1878

u.- p tora 112

[2]

uysan: Dalgın, düşünceli, efkârlilik.

u. 1023

[1]

uzma -: Geçmemek.

u.- maydır 1650

uzzır-: Geçirmek, uğurlamak,yollamak.

u.- ırğa 1521

[1]

ıı: Üç.

ı. 1239

[1]

u.- ğan 1652

[2]

uz -: Geçmek, yol almak, geride bırakmak, belirli bir sınır ya da çizgiyi geçmek, olup bitmek.

u.- alar 168

u.- ğan 46, 392, 448, 1324,

1386, 1633, 1731

u.- ıp 24, 459, 1314, 1369,

1492

u.- ır 110

[14]

uzaman: Halk nezdinde büyük şöhret kazanmış büyük yaştaki erkek kişi; nam salmış.

u. 580

u.+ ı 770

[2]

uzğar -: Geçirmek, yol aldirmek, yaşam geçirmek, ömür sürmek.

u.- alar 1533

u.- ğandar 1884

[2]

Ü ü

üp -: Öpmek.

ü.- ğp 940, 966, 1026

[3]

ük: Anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan edat.

ü. 243, 254, 567, 610, 672, 803, 1295, 1330, 1348, 1422, 1759

[11]

ül -: Ölmek, can vermek.

ü.- ěp 449, 852

ü.- ěp ala 1794

ü.- ěrge 881

ü.- ěv 1785

ü.- ěvě 1259

ü.- ěvge 12

ü.- ěvzě 1152, 1183

ü.- eyěk 1525

ü.- gen 246, 646, 647, 1136, 1238, 1259

ü.- geně 674

ü.- geněň 878

ü.- gensě 878

ü.- ges 390, 720

ü.- he 1265

[23]

üle: Aa kabuu ya da dallardan örölerek yapılan sepet, kap (hayvan dıkısı vs. Şeyler taımak için)

ü. 1862

[1]

ü.- děľr 1685

ü.- e 1155

ü.- ehěn 1884

ü.- ěle 1187

ü. 1147

[1]

ülě: Ölü, canlı olmayan, cansız.

ü. 4

[1]

ülekhe: Le, hayvan ölüsü.

ü.+ lerě 1874

[1]

ülěk: Ceset, ölü, gövde.

ü. 1133

[1]

ülěm: Ölüm

ü. 1296, 1688, 1843

ü.+ ge 1182

[3]

ülěměslě: Ölüm korkusu veren, ölüm getiren, ölümcül; felaketli.

ü. 411, 479, 617, 1854

[4]

ülen: Ot, bitki.

ü. 284, 1838

ü.+ ě 297

ü.+ ge 12

[4]

ülen-seskelě: Otlu çiekli

ültěr -: Öldürmek, yok edilmek.

ü.- dě 1665

ü.- ěp 1116, 1181, 1368, 1449, 1467, 1685, 1704

ü.- ěrge 1092

ü.- ěrhěgěz 1506

ü.- ěv 1149, 1193

ü.- ěvě 754
ü.- ěvĕn 1260
ü.- ěvzě 1144
ü.- gender 1667
ü.- mek 1526
ü.- meněgěz 1093
ü.- te 644
ü.+ tehě 1094
[24]

ültĕrĕl -: Öldürölmek, yok edilmek.

ü.- e 1245
ü.- ěp 1238
ü.- gen 1212, 1238, 1327,
1664
ü.- he 1299
[7]

ültĕrme -: Öldürmemek, yok edilmemek.

ü.- y 185, 685, 686
[3]

ültĕrt -: Öldürtmek, yok ettirmek, can aldırmaq.

ü.- ěvge 782
ü.- ken 1261
[2]

ür -: Filiz vermek, sürgün vermek, tomurcuklanmaq; büyüyüp uzamak.

ü.- ěp 1595
[1]

üre: Dimdik, dikĉe, dik hâlde.

ü. 612
[1]

üreprě -: Şaha kalkmaq.

ü.- p 1851

[1]

üreprět -: Şaha kaldırmaq.

ü.- ěp 414

[1]

ürěş: Otlak, mera.

ü. 284

[1]

ürhelen -: Kızmaq, köpürmek; galeyana gelmek, hiddetlenmek.

ü.- ěp 1845

[1]

ürmele -: Tırmanmaq, tırmana tırmana çıkmak.

ü.- vĕn 175

ü.- vsĕlerzě 455

[2]

ürnek: Örnek, misal.

ü.+ ěn 1736

ü.+ tě 1728

ü.+ tegě 1640

ü.+ ter 1617

[4]

ürsĕm: Damızlık hayvan.

ü. 1861

[1]

ürět -: Hayvan üretmek, hayvan yetiřtirmek.

ü.- kendĕr 1946

[1]

ürte -: Bilinçli yangın çıkarıp yakmak.

ü.- y 1182

[1]

ür: Yukarı meyilli yer, yokuş.

ü.+ zerënen 1070

[1]

üs: İntikam, öç.

ü. 789, 819, 1342

ü. + ě 673

[3]

üş -: Büyüme, yetişme, gelişme; uzamak; olgunlaşmak; bir yerde yayılmak.

ü.- ěp 320

ü.- ken 1298

ü.+ ě 13

[3]

üs-asıv: İntikam öfke.

ü. + ı 1339

[1]

üşëv-yarhıv: Büyüme ve gelişme

ü.+ ın 990

[1]

üşëş: Büyüme, gelişme; uzama; olgunlaşma; yayılma.

ü. 657

[1]

üslë: İntikamlı, öçlü.

ü. 843

[1]

üsmër: Yeni yetme, delikanlı, genç.

ü. 1298

[1]

üstër -: Yetiştirmek, büyütmek, bakmak, beslemek.

ü.- gen 1805

[1]

üt -: Geçmek, gitmek, yol almak.

ü.- e 58, 143, 250, 468, 606, 788, 826, 836, 1071, 1180, 1207, 1491, 1735, 1747, 1822, 1823

ü.- ebëz 1737

ü.- ěn 722

ü.- ěnëšë 722

ü.- ěnëvëgëz 618

ü.- ep 1785

ü.- ěp 57, 304, 434, 448, 478, 631, 830, 1087, 1299, 1768, 1855

ü.- ěr 848

ü. - ěv 1603

ü.- ěvë 216

ü.- evëgëzge 265

ü.- ěvge 817

ü.- ěvzer 1116

ü.- ěvzerë 850

ü.- ken 253, 341, 515, 1143, 1280, 1318, 1320, 1325, 1582, 1871

ü.- kende 1613

ü.- kendër 166, 383, 918

ü.- kenderě 566
ü.- keněň 260, 340
ü.- kěr 583, 643, 1023,
1710
ü.- mešten 540
ü.- tě 1807
[62]
üte: -dan, içinden, arasından.
ü. 233
[1]
üte -: Yerine getirmek, icra etmek,
ifa etmek, uygulamak, gerçekleşmek.
ü.- gen 719, 990
[2]
ütěň -: Rica etmek, dilemek,
istemek.
ü.- e 1565
ü.- ěp 940, 1776
ü.- ges 248
ü.- meksě 1759
[5]
ütěňěs: Rica, dilek.
ü. 730, 942, 1724
[3]
ütěşley: Geçip gidildiğinde.
ü. 392
[1]
ütker -: Hazırlamak.
ü.- eler 967
ü.- ěp 1084, 1884
ü.- gen 1192
ü.- meś 1744

[5]
ütķěr: Keskin, sivri.
ü. 1657, 1773, 1777, 1849
[4]
üz: Öz, kendi.
ü. 22, 32, 87, 125, 170, 2 ,
236, 240, 255, 264, 354, 370, 371,
372, 486, 537, 544, 555, 563, 570,
577, 616, 622, 631, 635, 638, 671,
688, 689, 695, 696, 699, 705, 724,
736, 780, 801, 808, 822, 828, 878,
913, 939, 947, 955, 965, 982, 992,
1022, 1078, 1160, 1207, 1208,
1214, 1224, 1225, 1234, 1237,
1243, 1278, 1320, 1345, 1346,
1355, 1357, 1414, 1483, 1495,
1513, 1564, 1568, 1574, 1581,
1584, 1589, 1605, 1644, 1646,
1648, 1699, 1729, 1732, 1738,
1764, 1771, 1779, 1829, 1864,
1901, 1920
ü.+ ě 10, 69, 145, 152, 194,
215, 254, 263, 410, 438, 482, 621,
706, 707, 709, 740, 745, 753, 771,
774, 912, 1011, 1022, 1030, 1041,
1064, 1169, 1204, 1236, 1343,
1368, 1432, 1443, 1471, 1514,
1542, 1599, 1655, 1656, 1667,
1757, 1774, 1801, 1802, 1839,
1872
ü.+ ě 205
ü.+ ěběz 40, 1526
ü.+ ěbězse 350

ü.+ ěbězzě 1505, 1526
ü.+ egě 124
ü.+ egěne 1847
ü.+ ěgěz 567, 884, 1393,
1505, 1506, 1568, 1677, 1679,
1695
ü.+ lerě 1698
ü.+ lerěněň 1753
ü.+ ěm 566, 947, 1953
ü.+ ěmde 902
ü.+ ěmdě 1516
ü.+ ěme 953
ü.+ ěn 222, 550, 417, 621,
626, 647, 759, 760, 825, 1033,
1079, 1110, 1154, 1207, 1223,
1228, 1460, 1606, 1776, 1788,
1790
ü.+ ěne 485
ü.+ ende 1126
ü.+ ěnde 63
ü.+ ěňděkě 475
ü.+ enderěnde 1176
ü.+ ěne 1034, 1094, 1095,
1313, 1387, 1474, 1539, 1728,
1762, 1895
ü.+ ěněkěň 636, 1913,
1948
ü.+ ěnen 765, 1055
ü.+ ěněň 272, 404, 657,
1033, 1092, 1194, 1232, 1434,
1563, 1594, 1654, 1758, 1856,
1903, 1955

ü.+ ěnse 891, 913, 1057,
1264, 1404, 1463
ü.+ ěnüzě 13
ü.+ zerě 116, 301, 544,
636, 991, 1039
ü.+ zerěň 1153, 1166, 1390
ü.+ zerěnde 1507
ü.+ zerěne 535, 552, 553,
590, 1255
ü.+ zěreňe 1531
ü.+ zerěense 704
[242]
üz-ara: Karşılıklı, mütakabil,
kendi aralarında.
ü. 524, 547, 558
[3]
üzek: 1. Merkez, odak, tam orta
nokta.
ü. 417
2. Mevsimler gibi zaman
kavramları için orta.
ü. 1940
[2]
üzekterek: Daha merkezi.
ü. 63
[1]
üzen: Su yolu, suyun yatağı.
ü.+ der 1814
[1]
üzenselěk: Özellik, nitelik.
ü.+ ě 1601
ü.+ terěň 1589, 1641
[3]

üzleştür-: Özümsemek,
benimsemek, kendine mal etmek.
ü.- gender 374
[1]

vafat: *Ar.* Vefat, ölüm.
v. 538
[1]

vağırak: Daha ufak, daha küçük.
v. 15, 1113
[2]

vağ: Ufak, küçük.
v. 22, 1743
[2]

vağıt: *Ar.* Vakıt, zaman.
v. 136, 166, 479, 540, 918,
1325, 1423

vağıtlı: Vakıtlı, zamanlı.
v. 196
[1]

vağıtlısa: Vakıtlıca.
v. 955
[1]

vağığa: *Ar.* Vaka, olay.
v. 254
v.+ lar 1594
v.+ ları 277
v.+ lar 566, 662, 1465,
1640
v.+ ları 1585
v.+ ların 660
v.+ larzı 1321
[10]

üz-üzñ: Kendi kendini
ü.+ dñ 86
[1]

V v

v.+ da 1714
v.+ ı 1399
v.+ ında 331, 335, 623,
697, 1050, 1299
v.+ ta 1262, 1398, 1406,
1493, 1561, 1635
v.+ tar 1409
[22]

val: *Rus.* Şaft, mil.
v. 789
[1]

vali: *Ar.* Vali.
v. 1104
[1]

vassallıq: Derebeylik.
v.+ tı 743
[1]

vat -: Parçalamak, kırmak,
bozmak.
v.- ıp 1561
[1]
vatıvsı: Kırıcı, kıran.
v.+ darzıñ 123
[1]

vaz:

vaz kis-: Vazgeçmek

v. -ken 369

[1]

ve: Ve.

v. 43, 51, 55, 343, 381,
935, 948, 949, 951, 983, 985,
1354, 1391, 1396, 1399, 1484,
1517, 1518, 1557, 1581, 1622,
1623, 1625, 1626, 1631, 1633,
1636, 1638, 1639, 1647, 1664,
1684, 1686, 1687, 1693, 1699, 17
, 1712, 1716, 1717, 1725, 1729,
1740, 1744, 1746, 1752, 1755,
1756, 1772

[56]

vedad: *Far.* Dostluk.

v.+ lar 1751

[1]

vegez: *Ar.* Nasihat, vaaz.

v.+ e 1073, 1087, 1289

v.+ e ite 1158

[4]

vegezele-: Vadelemek, yapmaya
söz vermek.

v.- y 1095

[1]

vekil: *Ar.* Vekil.

v. 543, 567

v.+ der 541

v.+ derë 1387

[4]

vesike: *Rus.* Belge.

v.+ m 963

[1]

vezir: *Ar.* Vezir, hükümet üyesi.

v. 742

v.+ zerë 1742

[2]

vlast: *Rus.* İktidar, egemenlik,
otorite.

v. 696

[1]

voctannie: *Rus.* İsyan,
başkaldırma.

v. 711

v. 637, 1451

v.+ ğa 1459, 1704

v.+ hë 1282

v.+ hı 576, 1310

v.+ hınıñ 1271

v.+ lar 697

v.+ larğa 693

v.+ ları 724, 1302

v.+ ların 771

v.+ larzı 837

v.+ larzıñ 793

v.+ nıñ 708

[17]

vodolaz: *Rus.* Dalgıç.

v.+ dı 664

[1]

volos: *Rus.* Nahiye.

v.+ ı 861, 892, 1096, 1242,
1376, 1448, 1703

v.+ ın 1451
v.+ inan 865, 866, 867,
892, 894, 984
v.+ mıñ 855, 889, 1085
v.+ ta 1102
v.+ tan 866
v.+ tarına 1105, 1452
v.+ tarınan 1140
v.+ tarınıñ 935
v.+ tarzan 993
v.+ tarzıñ 865

[25]
vor: *Rus.* Eşkiya, hırsız.
v.+ lar 1755
[1]

vorlık: Hırsızlık.
v. 1683, 1684
[2]

voyvoda: *Rus.* Voyvoda.
v.+ hı 758
[1]

Y y

yat -: Durmak

y.- a 926
[1]

yap-: Kapatmak, üstünü
kaplamak, üstünü örtmek.

y.- alar 1363, 1532
y.- ıp 388, 1818
[4]

yabay: Alışıldık, basit; yapay,
suni.

y. 1233
[1]

yabil -: Zamanı bitmek, süresi
bitmek.

y.- ıp 1286
[1]

yabırıl -: Saldırmak.

y.- ğan 384, 478
y.- ha 846

y.- ıp 453, 1113
y.- ırğa 472
[6]

yabıvılı: Kapalı, kapanmış, örtülü.
y. 1303
[1]

yafa: *Ar.* Cefa, azap, eziyet,
sıkıntı.

y.+ ları 1608
y.+ larınan 1396
[2]

yav -: Yağmak.

y.- a 1719, 1720
[2]

yağa: Yaka, elbise yakası.

y. 118
y.+ hına 476
[2]

yağala -: Yakasından bağlamak,
yakasına yapışmak.

y.- p 49
[1]
yağın-: Bir şeyler sürünmek.
y. 1593
[1]
yağ-: Yakmak.
yağni: Ar.Yani.
y. 980
[1]
yaha -: 1.Yapmak, işlemek.
y.- ğandar 326
y.- ğan 1264
y.- y 1230
y.- yzar 1931
2. Hazırlamak, düzenlemek.
y.- rğa 293
[5]
yahağ: Vergi.
y. 48, 63, 64, 87, 370, 489,
796, 1335
y.+ ka 544
y.+ tar 1364
y.+ tı 55
[11]
yahalma: Yapma, suni.
y. 1948
[1]
yahaştır -: Yaptırtmak, işletmek.
y.- ğandar 363
[1]
yahavıl: Ahbap, dost.
y.+ darı 438, 482, 1168

y.- ır 9
[1]
yağmur: Yağmur.
y. 1719
y.+ ından 1718
[2]
[3]
yağud: Far.Yahut, ya da, veya.
y. 978
[1]
yağ: Taraf, yan.
y. 110, 405, 414, 423, 426,
1509
y.+ ı 4, 129, 208, 526, 662,
667, 724, 1135, 1347
y.+ ın 657
y.+ ına 209, 315, 328, 822,
1034, 1074, 1118, 1146
y.+ ınan 162, 383, 890,
996, 14
y.+ ında 728, 907, 1051
y.+ ındağı 857
y.+ ınıñ 534
y.+ ka 904, 1801
y.+ karağ 24
y.+ ta 210
y.+ tağı 1401
y.+ tan 430, 460, 906,
1154, 1387, 1609, 1868
y.+ tarğa 369, 1817
y.+ tarı 655, 1204, 1396,
1598
y.+ tarın 1443, 1940

y.+ tarına 57, 589, 1501,
1543

y.+ tarınan 997, 1234

y.+ tarzın 476

y.+ tı 654

y.+ tıķı 423

y.+ tıñ 412, 423

[66]

yaķın: Yakın, yakındaki, yandaki.

y. 68, 344, 381, 438, 467,
482, 581, 641, 748, 896, 975, 1007, 1095,
1108, 1126, 1130, 1168, 1435, 1507,
1573, 1698, 1894

[22]

yaķınay -: Yaklaşmak,
yakınlaşmak.

y.- a 464

[1]

yaķınıraq: Daha yakın.

y.+ tan 448

[1]

yaķınla -: Yaklaşmak,
yakınlaşmak.

y.- y 1115, 1409

[2]

yaķınlaş -: Birbirine yakınlaşmak,
birbirine yaklaşmak.

y.- a 424, 448, 1489

y.- ıp 1072, 1077

y.- ıv 166

y.- ķan 1870

y.- ķanda 191

y.- ķas 1894

[9]

yaķķaraq: Daha öteye.

y. 69

[1]

yaķla -: 1. Himaye etmek,
desteklemek, savunmak.

y.- p 1108, 1229

2. Yardımcı fiil olarak iş ya da
durumun yönünü, tarafını bildirecek
şekilde kullanılır; ... taraftan, ...yönden

y. -p 1113, 1776

y.- y 147

[5]

yaķlaş -: Birbirini desteklemek,
sahip çıkmak.

y.- a 838

y.- ırğa 737

[2]

yaķlı: Çok tarafı olan, çok yönlü.

y. 821, 1004, 1006, 1038,
1047, 1085, 1090, 1468, 1654

y.+ lar 957

y.+ larzı 1478

[11]

yaķşı: Güzel, iyi , olumlu.

y. 56, 264, 292, 633, 673,
809, 1281, 1342, 1351, 1426, 1673

y.+ mı 1265

[12]

yaķşılan -: Güzel olmak,
güzelleşmek, iyi hâle gelmek.

y. 807

[1]

yağsırak: Daha güzel, daha iyi.

y. 88

[1]

yağsirt-: İyileştirmek,
güzelleştirmek; düzeltmek.

y.+ ıvğa 656

[1]

yağtaş: Hemşehri, memleketli,
köylü.

y.+ tarı 1460

[1]

yağtırtıl -: Açıklamak, anlatmak.

y.- ğan 1251

[1]

yal: Hayvanların yelesi.

y. 223, 225, 1839,

[3]

yal: 1.Dinlenme, istirahat etmek,
mola vermek.

y. itkendě 19

2. Huzur, ferahlık

y.+ ıv ite 620

[2]

yalanğas: Yaprığı olmayan,
yapraksız.

y. 225

[1]

yalan: Kır arazi, bozkır.

y. 16, 420, 598, 1552,

1627, 1638

y.+ da 1548, 1901

y.+ dar 1920

y.+ darı 9

y.+ darza 47, 1891

y.+ ğa 5, 121, 456, 1922

y.+ ı 11, 1045

y.+ ın 427

y.+ ına 13, 206

y.+ ında 445, 1122

[23]

yalan-urman: Düzlük orman

y.+ darı 546

[1]

yalbar -: Yalvarmak, yakarmak.

y.- ğansı 87

[1]

yalğa -: Bağlamak, yapıştırmak,
dikmek, eklemek.

y.- ğanda 281

[1]

yalğan -: Bağlanmak, eklenmek.

y.- 698, 1161

y.- ğan alıp 506

y.- ıp 121

[4]

yalğan: Yalan, yanlış; hatalı.

y. 762, 989, 1066, 1227,
1238, 1239, 1248

y.+ a 1230

[8]

yalğançı: Yalancı kişi.

y. 1713
[2]

yalғанlıқ: Yalan söz, aldatıcı iş;
hile, düzen.

y.+ ı 1210
[1]

yalғat -: Bağlatmak, ekletmek,
birleştirtmek.

y.- ıp 552
y.- қандар 549
[2]

yalғав: Ekleme, ilave, bağlayıcı.
y.+ зан 1225
[1]

yalғавсы: Ekleme, ilave etme.
y.+ lar 1222
[1]

yalt-yolt: Parıldamak.
y. 425
[1]

yal-һәл: Dinlenme, istirahat.
y. 1099
[1]

yalıқ: Bezmek, usanmak, bıkmak.
y. 516
[1]

yalın: 1.Ön.
y.+ ında 790, 791
2. Yele.
y.+ 226
[3]

yalқы -: Bezmek, usanmak,
bıkmak.

y.- v 386
[1]

yalқын: Alev, yalaz, yalım.

y. 1104
y.+ darı 1103
y.+ ға 1457
y.+ ын 1107
[4]

yalқынlı: Alevli, yalımlı, yalazlı.
y. 1283
[1]

yalқыт -: Bezdirmek, bıktırmak,
usandırmak.

y.- ıp 385
[1]

yallı: Yeleli.

y. 1832, 1944
[2]

yalтla -: Parlak ve açık şekilde
birden parlamak, ışıldamak.

y.- p 606
[1]

yamal -: Yamanmak, yama ile
örtülmek, yama ile kapatılmak.

y.- ır 1171
[1]

yaman: Kötü, fena, çirkin.

y. 302, 383, 403, 429, 522,
530, 631, 632, 1144, 1145, 1840,
1844, 1864, 1908

y.+ mı 1265

[15]

yamanat: Kötülük, fenalık ile
tanınmış isim.

y.+ ı 387, 610, 1279

[3]

yamanatlı: Kötü isimli, kötü
namlı.

y. 1463, 1795

[2]

yamanhıvla -: Hüzünlenmek,
kaygılanmak, kederlenmek.

y.- p 1799

[1]

yamanıraç: Daha kötü, daha
fena.

y. 648

[1]

yamanla -: Kötü göstermek, fena
göstermek, kötülemek.

y.- p 1708

[1]

yamanlaş-: Arayı bozmak,
karşılıklı öfkelenmek, düşman olmak.

y. 623

[1]

yamanlıq: Kötülük, fenalık,
çirkinlik.

y. 1392, 1504, 1505

[3]

yaman-tav: Kötü dağ.

y. 1176

[1]

yamğır: Yağmur; yağış.

y.+ ı 441

[1]

yan: Yan, çevre.

y.+ ıhı 721

y.+ ına 993, 1011

y.+ ınan 147, 1085

y.+ ında 177, 189, 882,
907, 1110, 1192, 1668, 1791

y.+ ındağı 20, 716

y.+ nanyañı 442

[16]

yan -: Yanmak, tutuşmak; ateşi
çıkarmak.

y.- ıp 335, 487

[2]

yañman: Yeniden, tekrar, bir kez
daha.

y.+ 885, 1177, 1899

[3]

yana -: Tehdit etmek, korkutmak,
gözdağı vermek.

y.- ğan 1088

y.- p 1379

[2]

yanaral: Rus.General.

y. 872, 877

y.+ ğa 868, 1697
y.+ lar 1653
y.+ larımızdadır 1646
[6]

yanavlı: Tehditkâr.

y. 630
[1]

yandır -: Alevlendirmek, yakmak.

y.- a 1181
y.- ayandır-a 1114
y.+ ıgız 807
y.- ıp 366, 849
y.- iv 1143
[6]

yandırıl -: Alevlendirilmek,
yakılmak.

y.- a 1189
y.- ğan 1326
y.- ıp 335, 852
[4]

yandırır-ürtev: Bilinçli yakmak

y.+ zer 1198
[1]

yangın: Yangın, ateş.

y. 366, 470
[1]

yañğıra -: Yankılanmak,
çınlamak.

y.- p 254
[1]

yañğız: Yalnız, tek.

y. 1902
[1]

yañı: Yeni.

y. 434, 845, 11 , 1790,
1859, 1877, 1944, 1946, 1948
[11]

yanıp-kıyral -: Yanıp
parçalanmak, yanıp yakılmak.

y.- ıp 482
[1]

yanyal: *Far.*Büyük kavga; toplu,
kavga, dövüş.

y. 532
y.+ ı 524
[2]

yapma: Kapak, kılıf, örtü, yazma.

y. 1532
[1]

yapa-yañğız: Büsbütün yalnız,
yapayalnız.

y. 1892
[1]

yaptır -: Üstünü kapattırmak,
üstünü örttürmek, üstünü kapatmak.

y.- ıp 1367
[1]

yar: Su kıyısı, sahil, kenar.

y. 388, 733
y.+ ında 516
y.+ za 734
y.+ zan 101
[5]

yar -: Yarmak, kesmek.

y.-a 1306
y.- ıp 369, 605, 1020
[5]
yara: Yara, cerahat.
y. 926
y.+ hı 1171, 1872
[3]
yarama -: Yaramamak, faydalı olmamak.
y.- y 1593
y.- ydır 1628
[2]
yarağhız: İşe yaramaz, faydasız.
y.+ ğa 18
[1]
yarala -: Yaralamak, yara açmak, yaralı hâle getirmek.
y.- p 184
[1]
yaralan -: Yaralanmak, yara almak, yaralı olmak.
y.- a 1169
y.- ğan 416
y.- ıp 449, 1155
[4]
yaralı: Yaralı, yarası olan.
y.+ larzın 445
[1]
yarana: Far. Yâren, dost.
y. 995, 999, 1011
y.+ darı 605, 896, 1019, 1168
y.+ darın 1008, 1449, 1704

y.+ ı 1095
[12]
yarar: Olur, tamam, evet, elbette.
y. 1617
[1]
yaraş -: Uymak, yakışmak, yaraşmak.
y.- ıv 1637
[1]
yarat -: Çok yakın hissetmek, sevmek.
y.- ıp 563, 1345
y.- ıvsılar 174
y.- kan 1516
[4]
yaray: Olur, tamam, evet, elbette.
y.+ hı 74, 297
[2]
yara-yaza: Yara ceza.
y. 928
[1]
yardemçe: Yardımcı.
y.+ sedër 1694
[1]
yarhı -: Kızmak, öfkeden kudurmak.
y.- p 84
y.+vı 1911
y.+ vınan 1875
[3]
yarhit -: Kızdırmak, coşturmak, heyecanlandırmak.
y.- ıp 411

[1]
yar-hüz: Öfkeli konuşma, sinirli söz.

y.+ zen 89

[1]

yarı: Kabuk, dış, katman.

y. 1380

y.+ ğa 533, 728, 1469,
1477

y.+ hı 728, 729

[7]

yarıl -: Yarılmak, çatlamak;
yırılmak.

y.- ıp 926, 1439

[2]

yarım: Yarım, buçuk.

y. 46, 280, 615, 841, 932,
944, 945, 1186, 1187, 1353, 17

[11]

yarımday: Yarım gibi.

y. 109

[1]

yarımlap: Yarım, buçuk.

y. 1126, 1137

[2]

yarımlı: Yarım.

y. 1111

[1]

yarış: Yarış, yarışma.

y. 99, 123

y.+ ın 175, 176

y.+ ta 1058

y.+ tarı 173

y.+ tarında 578

[7]

yarlı: Fakir, düşkün, yoksul.

y. 101, 102

y.+ lar 1661

y.+ nıkı 103

[4]

yarlık -: Yarlık, ferman.

y.- av 775

[1]

yarlıka -: Affetmek, bağışlamak,
merhamet etmek.

y.- p 781

y.- r 608, 781

y.- rğa 603

y.- v 618, 628, 871, 873,
1539, 1759, 1776

y.- vızı 1464, 1724

[13]

yarlıkaş: Ferman ile belirlenmiş
armağan, hükümdar ihsanı, hükümdar
hediyesi.

y. 544, 552, 1559, 1565,
1794

y.+ tar 1210

[6]

yarlı-yabağa: Yoksul, fakir.

y. 17, 195

y.+ ğa 102, 1336

y. lar 1046

[5]

yartı: Yarım, buçuk, yarı.
y. 521, 705, 841, 1066,
1499

[5]

yartılaş: Yarısına kadar, yarım miktar.

y. 753

[1]

yarzam: Yardım.

y. 727

y.+ dı 743

y.+ ğa 913

y.+ ında 462, 1157

[5]

yaşkın -: Bir işe heves etmek, can atmak.

y.- ğan 1845

y.- ıp 1284

y.+ ıvzarına 1028

[3]

yaşkır: Vuracak.

y. 330

[1]

yaşkış -: Etrafını çevirip tutmak, kuşatıp yakalamak.

y.- ıp 147, 186

y.- ıv 176

[3]

yat -: Yatmak, dinlenmek veya uyumak için uzanmak.

y.- a 3, 246, 1303, 1439

y.- am 903

y.- dı 1634

y.- ıp 101, 439, 1303,
1312, 1525, 1531, 1550, 1865,
1874, 19

y.- ır 257

y.- ıvğa 445

y.- kan 67

y.- kañ 244

y.- kan 6, 676, 687, 835,
1286, 1632, 1928

y.- kandan 748

y.- kanir 236

y.- kanlığın 1548

y.- tan 1781

[31]

yat: Yabancı, el, tanıdık olmayan.
y. 809, 1032, 1424, 1522,
1541, 1894

y.+ ı 55

y.+ tan 1351

y.+ tar 1514, 1542

y.+ tarğa 87

[11]

yatma -: Yaşamamak.

y.- y 752

[1]

yav: 1.Savaş, askerî sefer, akın.

y. 156, 295, 357, 368, 383, 387,
404, 409, 416, 418, 427, 429, 435, 445,
466, 480, 515, 524, 593, 729, 776, 789,
883, 891, 898, 906, 908, 919, 970,1 1,
1019, 1045, 1093, 1103, 1105, 1107,
1122, 1143, 1152, 1211, 1462, 1671

y.+ a 469
y.+ ğa 94, 95, 484, 533,
726, 809, 810, 813, 885, 897, 956,
1027, 1056, 1085, 11 , 1101, 1103,
1385, 1386, 1407, 1418, 1434

y.+ ı 387, 405, 412, 514,
882

y.+ in 362

y.+ nda 12

y.+ mın 1048

y.+ sıları 1121

y.+ za 579, 638, 716, 717,
720, 852, 878, 881, 927, 1042,
1058, 1063, 1091, 1137, 1155,
1167, 1171, 1178, 1201

y.+ zağılara 719

y.+ zan 394, 884, 1053

y.+ zar 335, 358, 491, 844,
845

y.+ zarı 749

y.+ zarın 827, 829, 1234

y.+ zarınan 785

y.+ zarında 1186, 12

y.+ zarza 1269

y.+ zarzan 356

y.+ zarzı 1325

y.+ zarzın 1051

y.+ zı 420, 486, 1130, 1246

y.+ zın 393

2. Silahlı askeri, hücum eden
düşman ordusu.

y. 463, 516, 599, 632, 640,
718, 790, 883, 891, 1154, 1204

y.+ ı 441, 478, 487

y.+ in 434, 1268

y.+ inan 522

y.+ nda 722,

y.+ mın 1197

y.+ mın 437, 1165

y.+ zarına 1324

y.+ zarınan 513

y.+ zarza 1254,

3. Düşman.

y. 328, 426, 442, 997

y.+ ı 1086, 1119, 1164

[149]

yavap: Ar.Cevap, yanıt; karşılık.

y. 758, 1094, 1161, 1507,
1549, 1762

y.+ in 836

y.+ tı 744

[8]

yavala -: Yağmak.

y. 441

[1]

yavalış: Mücadele.

y.+ tarı 1042

[1]

yavapla -: Cevap vermek,
yanıtlamak.

y.- y 1763

[1]

yavaplı: Çok önemli.

y. 1418

[1]

yavgir: Savaşçı, savaşa katılan kişi, akıncı.

y. 398, 517, 579, 929

y.+ zar 521

y.+ zarın 594

[6]

yavhız-nihéz: Mücadele vermemek.

y. 397

[1]

yav-hunar: Savaş aletleri.

y. 157

[1]

yavın: Yağış; yağmur, kar.

y. 1071

[1]

yavır: Atın döşüne veya sırtına eğerin vurmasıyla oluşan şişlik.

y.+ ğa 465

[1]

yavız: Kötü, berbat.

y. 983, 1046, 1330, 1335, 1367, 1377, 1444, 1466, 1658, 1691, 1703, 1708

y.+ darziñ 1396

[13]

yav-kırğın: Savaş ölüm.

y.+ dar 513

y.+ darzan 851

[2]

yavla -: İşgal etmek, almak, zaptetmek.

y.- p 246, 522, 1221

[3]

yavlaş -: Karşılıklı mücadele etmek, yenişmek.

y.+ hağız 4

y.- ıp 532

y.- ırğa 293

[3]

yavrın: Omuz.

y.+ darı 126

y.+ ina 179

[2]

yav-sapkın: Düşman saldırısı.

y.+ darı 846

[1]

yavsıl: Savaşçılıkta usta olan.

y. 295, 492

[2]

yav-vosstaniyě: *Tr.* + *Rus.* Düşman isyanı.

y.+ lar 787

[1]

yav-yallaş -: Ölümüne mücadele etmek, ölümüne savaşmak.

y.- ıp 485

[1]

yav-yaran: Savaşdaki dostlar.

y.+ darı 641

[1]

yav-yul: Askerî sefer.

y. 1099

[1]

yavzaş: Silah arkadaşı, birlikte savaşta yer alan kişi.

y.+ tarı 1084

[1]

yavzır -: Yağdırmak.

y.- ğandar 449

[1]

yay: Yer, zemin, mekân.

y.+ ğa 452

y.+ ı 8, 699

[3]

yayla -: Mûnasip hâle getirmek,
uygun hâle getirmek, elverişli hâle
getirmek.

y.- ğan 485

y.- p 23, 1894, 1915

[4]

yaylıraq: Daha faydalı, daha
uygun.

y. 66, 323, 1859

[3]

yaz -: Yazmak, kalem almak.

y.- a 278, 759, 836, 1435,
1480, 1509, 1660

y.- ğan 340, 344, 1252,
1313, 1314, 1319, 1353, 1383,
1584, 1709, 1724, 1777

y.- ğanda 1609

y.- ğanı 1292

y.- ğansa 1543

y.- ğasa 1902

y.- hın 1764

y.- ıp 267, 737, 1290,
1362, 1908

y.- ır 1292

y.- ırğa 65

y.- ıv 1430, 1432

y.- ıvğa 1574

y.- ıvınsa 1357, 1783

y.- ıvsı 1282

y.- ıvzı 1428, 1432

[39]

yaz: Bahar, ilkbahar.

y. 1880

y.+ ında 769, 812, 1259

[4]

yaza: Ar.Ceza.

y. 641, 648, 649, 1147,

1185

y.+ ğa 873

y.+ lar 781, 1195

y.+ larğa 603

[9]

yazala -: Ceza vermek.

y.- p 782, 1116, 1144,
1155, 1187, 1245

y.- v 633, 652, 1150, 1194,
1241

y.- vı 1192

[12]

yazalan -: Cezalandırmak.

y.- ğan 1136, 1327

[2]

yazalat -: Yoldan çıkarttırmak,
şaşırttırmak, yanılttırmak.

y.- ır 608

[1]

yaza-ülēm: Ceza,ölüm.

y. 1148

[1]

yaza-yoza: Bir öyle bir böyle.

y.+ ga 275

[1]

yazğı: Bahardaki, bahar
vaktindeki.

y. 13, 1070

[2]

yazıl -: Yazılmak, yazı yazılmak.

y.- ğan 962, 1247, 1329,
1424, 1767, 1771, 1880

[7]

yazılma -: Yazılmamak.

y.- ğan 276

[1]

yazın: Baharda, bahar günü.

y. 630, 1917

[2]

yazın-yeyën: Baharda, yazda.

y. 289

[1]

yazıv: Yazı, alfabe.

y. 279, 1291, 1415, 1421

y.+ zan 1420

[7]

yazlık -: Yanlış yola gitmek,
yolunu şaşırarak.

y.- ırğa 1511

[1]

yazma -: Kaybetmemek,
yitirmemek, yoksun kalmamak.

y.- ğan 291

[1]

yazma: Yazma eser.

y. 1317, 1587, 1641, 1773,
1774, 1778

y.+ lağı 1598

y.+ larınan 337

y.+ nı 1590

y.+ nın 1586, 1592, 16

[12]

yazmış: Kader, yazğı, alın yazısı.

y. 484, 583, 1296, 1515

y.+ ı 576, 1230, 1251, 1258

y.+ ılır 1525

y.+ ın 1236, 1268, 1520

y.+ inin 1214

[13]

yazmışkına: *bk.* yazmış

y. + hı 754

[1]

yazır -: Yazdırmak.

y.- ıp 548, 731, 1161

[3]

ye: Veya, yahut, veyahut, ya...ya;
ya da. y. 30, 77, 78, 150, 163, 179, 180,
181, 182, 218, 231, 250, 323, 327, 335,
449, 473, 508, 632, 651, 670, 750, 787,
873, 927, 1087, 1092, 1093, 1116, 1136,
1144, 1149, 1181, 1182, 1183, 1238,

1260, 1462, 1463, 1478, 1727, 1728,
1746, 1826, 1827, 1843, 1874

[63]

yěber -: Göndermek, yollamak.

y.- zě 273

[1]

yěbek: İpek.

y. 158, 379

[2]

yeběr: *Ar.*Fiziksel ya da ruhsal
baskı, zulüm, cebir.

y.+ lerge 1366

[1]

yěber -: Göndermek, yollamak.

y.- e 36, 88, 112, 132, 839,
1084, 1095, 1443, 1474, 1490,
1502

y.- ěp 1435, 1478

y.- ěr 51, 543, 1460

y.- ěrge 868

y.- ěrler 1755

y.- ěv 1144, 1588

y.- ěvě 140

y.- ěvěn 1851

y.- gen 94, 397, 452, 758

y.- gender 325

y.- mehěn 992

y.+ mekě 541

y.- sěnler 1753

y.- zě 220, 240

y.- zěk 1615

[33]

yěberěl -: Gönderilmek.

y.- e 874, 1075, 1156, 1187

y.- er 122

y.- ěvěn 1075

y.- gen 1102, 1289

y.- geněn 1092

[9]

yeběrle -: Zulmetmek, baskı
yapmak, zulüm çektirmek.

y.- y 1338

[1]

yěberme-:Göndermemek,
yollamamak.

y.- gen 399

y.- y 1894

[2]

yěbert -: Yollatmak, göndermek.

y.- ěp 1255

y.- ěvge 917

[2]

yeběr-yafa: *Ar.*Zulüm ve cefa.

y.+ ları 1367

[1]

yeběr-zolom: *Tr. + Ar.* Baskı,
zulüm.

y. 938

y.+ dan 694

y.+ doň 1337, 1368

y.+ onan 1046

[5]

yeběš -: Yapışmak.

y.- ěp 1913

[1]

yěğěrmě: Yirmi.

y. 339, 645, 1496, 1503
[4]
yëğërmëlep: Yirmiye yakın,
yirmi civarı.
y.1553
[1]
yëğërmëşer: Yirmişer.
y. 1627
[1]
yëğërmë-utuz: Yirmi otuz.
y. 1628
[1]
yëğët: Delikanlı, yiğit; kahraman,
cesur.
y. 241, 257, 499
y.+ ë 498, 501
y.+ tēñ 228
y.+ terzë 197
y.+ terzëñ 175, 199
[9]
yëğëtkey: Yiğit gibi, kahraman
gibi.
y. 237
[1]
yëğëtlëk: Delikanlılık çağı.
y. 1095
y.+ ë 256
y.+ terë 1097
[3]
yëgni: Yani.
y. 308, 768, 1743
[3]

yehet: Ar. Yön, taraf, cihet.
y. 138, 437, 660, 1826
[4]
yehetle-: Hız vermek,
çabuklaştırmak, tezleştirmek.
y.- vge 916
[1]
yëk: Kirli iğrenç şey, nesne.
y. 553, 627, 688
[3]
yëk-ıza: Eziyet.
y. 45
[1]
yeki: Ya da, veya, yahut, veyahut.
y. 598, 6 , 660, 669, 714, 844,
1016, 1177, 1278, 1594, 1790
[11]
yël: Rüzgâr, yel; güçlü tesir, etki.
y.+ derë 583
y.+ e 165
y.+ ëñë 1921
[3]
yël -: Büyük bir hızla hareket
etmek, çabuk hareket etmek.
y.- ëp 168
y.- ëvçë 1632
y.- gen 1633
[3]
yëlä: Üç-dört metre aralıklarla
dikilen kazıklara bağlanan tel, ip.
y.+ ge 188
y.+ lerge 17
[2]

y l k:  lik.

y.+  n 490

[1]

y llen: G g  kısımları altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet.

y. 930

[1]

y lke: Ense, başın arkası.

y.+ h n 1491

[1]

yelp: Hareket.

y. it p: Hareket etmek.

y. - p 139

[1]

yemeğet: Ar.Toplum, cemaat.

y. 54, 61, 877, 897, 902

y.+  md  1513

y.+ ter  552

y.+ ter m 1515

[8]

yemene-boş-: Ar.Yemin etmek.

y- p 1549

[1]

y m r -: Bozmak, ayırmak, mahvetmek, viran etmek; ezmek, çiğnemek.

y.- e 453, 467

y.-  p 1749, 1907

y.-  rge 481

[5]

y m r l -: Yıklmak, mahvolmak, viran olmak; bozulmak.

y.- e 78

[1]

y m rt l-: Bozdurulmak, ayırılmak, mahvettirilmek;  iğnetilmek.

y.-  p 335

[1]

y m ş: Meyve.

y. 1244

[1]

yemğ : Ar.Toplanma, bir araya gelme, birleşme.

y.+ h  868

[1]

yemğiyet: Ar.Cemiyet, toplum, topluluk.

y.+   1592

[1]

yemşeyt -: Basık, ezik h le getirmek, yassılaştırmak, basıklaştırmak.

y.-  p 926

[1]

yem-yeş l: Yemyeşil.

y. 21, 392

[2]

yen: Far.Can; g n l.

y. 103, 371, 427, 636, 808, 1064, 1121, 1190, 1308, 1537, 1902, 1932

y.+ de 1527

y.+ der 886, 1044
y.+ derge 1032
y.+ ěn 135, 638, 1393,
1407, 1782
y.+ ěndě 685, 686
[23]

yěň -: Yenmek, zafer kazanmak,
alt etmek.

y. 118
y.- dě 146
y.- ěgěz 397
y.- ěp 153, 191, 618, 1332
y.- ěvge 771
[8]

yene: Yeniden, tekrardan, bir kez
daha.

y. 9, 34, 81, 115, 159, 324,
342, 557, 561, 640, 694, 738, 762,
765, 787, 839, 1340
y. 820, 1145, 1158, 1229
[17]

yenehě: Gya, sözde.

y. 820, 1145, 1158, 1229
[4]

yěňěl: Hafif, ćabuk hareket eden,
anlaşılır, kolay; alingan; hareketli, atik.

y. 60, 175, 409, 1020,
1895
[5]

yěňěl -: Yenilmek, mađlup olmak.

y.- ěp 479, 774, 1172
y.- meş 1058

[4]

yěňěleyt-: Kolaylařtırmak,
hafifleştirmek.

y.- ěvge 1616
[1]

yenep: Ar.Efendi, cenap.
y. + terěnen 618
[1]

yěňěř -: Atıřmak, laf yarıřtırmak;
tartışmak; iddialaşmak.

y.- e 146
[1]

yeneşe: Yanında, yanı başında;
dip dibe.

y. 30, 933
y.+ hěndegě 614, 1024
y.+ hěne 24
[5]

yěňěv: Zafer, galibiyet, bařarı.
y.+ ě 1040
[1]

yenkey: Cancağızım; sevgi
belirtmek ićin kullanılan bir nlem.

y.+ ěn 236
[1]

yeně: Canlı, diri.
y. 1318, 1608, 1640
[3]

yeněk: Bütün memeli canlılar,
hayvan.

y. 59, 377

[2]

yenlen-:Canlanmak,
hareketlenmek.

y.- ěp 74

[1]

yěntěklě: İtinalı, özenli, ayrıntılı.

y. 1781

[1]

yěr: Yer, toprak; vatan, ülke.

y. 10, 167, 414, 443, 464,
534, 624, 847, 1579, 1621, 1805,
1818, 1840, 1856

y.+ den 975

y.+ ě 344, 346, 515

y.+ ěběž 537

y.+ ěgězže 1390

y.+ ěme 1355

y.+ ěměž 1525

y.+ ěměžden 1686

y.+ ěn 340, 490

y.+ ěnde 345, 352, 513

y.+ ěne 349, 391, 535

y.+ ge 67, 140, 323, 384,
392, 431, 457, 598, 607, 1089,
1649, 1826, 1852

y.+ lěrsměžně 1702

y.+ ze 122, 188, 205, 396,
420, 470, 511, 715, 1523

y.+ zegě 1358

y.+ zen 2, 1428

y.+ zěň 425

y.+ zer 547

y.+ zěř 345, 1816

y.+ zěřen 341, 552, 692,

796

y.+ zěřň 1333

y.+ zěřende 306, 538

y.+ zerge 1865, 1877

y.+ zěrzě 291, 547, 548

[75]

yěrgerek: Yer.

y. 1106

[1]

yěr-hıv: Toprak su.

y. 12, 292, 1439

y.+ zar 285

y.+ zarın 371

y.+ zarına 544

[6]

yěrlěk: Renkleri, süsleri ile
ayrılan temel şekil; fon; temel, dayanak,
destek.

y.+ ěnde 657

[1]

yěr-ut: Yeryüzündeki ot.

y.+ tan 1839

[1]

yěš: Koku.

y. 1835

[1]

yěsavlın: Komutan.

y. 644

[1]

yěšem: Ar.Cisim, madde, nesne;
beden, vücut.

y.+ ě 757

[1]

yeş: 1.Genç.

y. 12, 25, 34, 73, 214, 215,
219, 238, 271, 517, 570, 1502,
1802, 1804, 1836, 1839, 1843,
1845, 1848, 1849, 1854, 1856,
1857, 1859, 1863, 1865

y.+ ke 25, 40

y.+ ter 864

y.+ terzě 202

y.+ terzegě 858

2. Yaş.

y.+ er 28, 2 , 565

y. + tegě 1673

[36]

yeşe -: Yaşamak, ömür geçirmek,
ömür sürmek.

y.- ěp 903, 1127, 1567

y.- gen 283, 294, 536, 688,

1361

y.- gender 317

y.- ges 12

y.- heler 635

y.- p 1216

y.- r 1889

y.- v 373

y.- y 346, 1245

y.- yzer 1496

[17]

yeşer -: Gizlemek, saklamak.

y.- ěp 1394, 1540

y.- esěz 1694

y.- megěz 1392

[4]

yeřerēn -: Saklanmak, gizlenmek

y.+ 805, 1657

y.+ e 1536

y.- ěp 1478, 1496

[5]

yeşley: Genç yaşta, gençken.

y.1234

[1]

yeřlěk: Gençlik.

y.+ te 1811

[1]

yeşne -: Ateş almak, tutuşmak;
kıvılcım çıkmak.

y.- p 1811

[1]

yeř-yělķensek: Gençler, genç
insanlar.

y. 132, 247

y.+ terzēn 199

[3]

yět -: 1. Ulařmak, yetmek,
varmak, kâfi gelmek; oluşmak, meydana
gelmek; uzamak (tırnak, sakal için).

y.- e 133, 735, 1470, 1553,
1952

y.- e almay 739

y.- ěp 407, 476, 732, 738,
817

y.- ěrge 41

y.- ken 297, 454, 586, 974,
1160, 1315, 1774, 1795, 1819,
1858, 1882
y.- kense 1485
y.- kes 384, 751, 1522
y.- meš 443, 1089, 1304,
1736
y.- mešmě 1652
y.- tě 1120
2. Yaşamak, hayatta kalmak.
y.- tě 195
[34]
yětdilěk: Ciddilik, ciddiye.
y.+ ěnen 859
[1]
yětě: Yedi.
y. 1, 14, 245, 255, 263,
269, 340, 559, 562, 564, 565, 570,
644, 1326
[16]
yětěle: Soy
y. + le 245
[1]
yětěgen: Takım.
y.+ yondož: *Takım yıldızı*
571
[1]
yěteksě: Yönetici, idareci, şef,
lider; yönetici yardımcısı, vekil.
y.+ hě 708, 1282
y.+ hěněň 1310
y.+ lerěněň 695, 1458

[5]
yěteksě-bašlık: Yönetici lider.
y. 1343
[1]
yěteksělěk: İdarecilik, liderlik.
y. 1459
y.+ ěnde 1466
y.+ ěndegě 711, 1271
y.+ ěne 1470
y.+ tě 421, 1107
[7]
yětěnsě: Yedinci.
y. 343
[1]
yětěr-: Yetirmek, ulaştırmak,
eriştirmek; bitirmek, tamamlamak.
y. 1862
[1]
yětěš -: Yetişmek; vaktinde
yapmak; olgunlaşmak, pişmek.
y.- e 1228, 1443
y.- ěp 1748
y.- tě 73
[4]
yětěštěr -: Yetiştirmek,
ulaştırmak.
y.- e alırmız 1653
y.- ěr 1564
[2]
yětěv: Erişkin, ergen; uzun (saç,
sakal, tırnak için).
y. 247

y.+ ě 1010

[2]

yětkěr -: Ulaştırmak, eriştirmek, yetiştirmek.

y.- e 888

y.- ehě 1760

y.- ěr 1369

y.- ěrge 1790

y.- ěv 1732, 1758

y.- ěvge 806

[7]

yětkěrěl -: Ulaştırmak, yetiştirmek.

y.- e 1479

y.- gen 1706

[2]

yětmehe: Bunun üzerine, üstelik.

y. 661, 839, 885, 1218, 1332

[5]

yětme -: Ulaşmamak, yetmemek, kâfi gelmemek; oluşmamak, meydana gelmemek.

y.- gen 1211, 1367, 1648, 1729, 1766, 1837

y.- lě 464

y.- mehe 661, 1218

y.- yděr 1633

[10]

yětměš: Yetmiş.

y. 257, 263, 340, 864

[4]

yey: Yaz ayı.

y. 13, 1388, 1403, 1880

y.- e 90

y.+ ě 534

y.- ěn 284

y.+ ge 1107

[8]

yeye: Ok atmada kullanılan yay.

y. 158, 1628

y.+ lerěměz 1627

y.+ lerěnnen 1627

[4]

yeyěl -: Yayılmak, saçılmak, dağılmak.

y.- e 1452

y.- ěp 3

y.- gen 214, 1815

[4]

yeyěn: Yazın, yaz gününde, yaz vaktinde.

y. 318, 1814

[2]

yěyen: Erkek yeğen; erkek torun.

y.+ derě 1316

y.+ derěnen 1316

y.+ ě 516

[3]

yeyevlě: Yaya giden, yaya yürüyen.

y. 109, 433, 448

y.- genden 206

y.+ lerěn 422

y.+ lerzē 452
[6]

yeyle -: Yazı geçirmek.

y.- v 778
[1]

yeylē: İlişkili, bağlantılı.

y. 255
[1]

yeylev: Yayla.

y. 7
y.+ ěn 295
y.+ ge 318
y.+ ze 1376
[4]

yeylevlēk: Yazlık.

y. 292
y.+ ter 1334
y.+ terē 297
[3]

yeyre -: Yaymak, sermek.

y.- gen 1880
y.- p 8, 1816
[3]

yıġıt -: Yıktırmak, çöktürmek.

y.- maġsı 1735
[1]

yıġıl -: Ani bir hareketle
birdenbire oturmak, yatmak.

y.- a 748
y.- ıp 1426
[2]

yihat: Ar. Kutsal savaş, cihat.

y. 1446
y.+ ındın 1438
[2]

yıġ -: Yıkmak; bertaraf etmek.

y.- tı 146
[1]

yıġma -: Yıkmamak, bertaraf
etmemek.

y.- y 829
[1]

yıl: Yıl, sene.

y. 530, 902, 1302, 1349,
1353, 1355, 1356

y.+ da 515, 773, 1711

y.+ daġı 870

y.+ dan 340

y.+ dar 287, 383, 1323,
1325, 1633, 1891, 1936, 1940

y.+ darı 786

y.+ darıbız 40

y.+ darındaġı 793

y.+ darza 338, 715, 786,
1937

y.+ darzaġı 851, 891, 1186,
1202, 1270

y.+ darzaġıhı 788

y.+ dı 1864

y.+ dın 1554

y.+ dıñ 597, 769, 811, 829,
855, 889, 1104, 1165, 1192, 1258,

1301, 1403, 1448, 1451, 1554,
1703

y.+ ġa 323

y.+ ğı 575, 771, 1246, 1302
y.+ ı 288, 921, 19 , 1903,
1919, 1923, 1930, 1931

y.+ ma 194

y.+ mamı 1838

y.+ nda 96, 539

y.+ larzağı 708

[69]

yıla: Karaağaç.

y. 1453

[1]

yılğa: Nehir, ırmak.

y. 784, 907, 1133, 1253,
1579, 1580, 1662

y.+ hı 8 , 817, 1132, 1133,
1165

y.+ hına 812, 855, 1123

y.+ la 1126

y.+ ları 520

y.+ larza 47

y.+ nı 304, 733

[20]

yılga-hazlıklı: Sazlıklı nehir.

y. 369

[1]

yılğa-kül: Nehir göl.

y.+ ğnde 310

[1]

yılğa-küllë: Sulu.

y. 303

[1]

yılğır: Hızlı, çevik, süratli.

y. 181, 1207, 1823, 1859

[4]

yılıt -: Isıtmak, kendi sıcaklığını
vermek.

y.- a 1536

[1]

yılkı: İnsan ya da yük taşımaya
yarayan at.

y. 96, 1188, 1823, 1858,
1893, 1894, 1897, 1899, 19 , 1902,
1918

y.+ ğa 1903

y.+ ları 1891

y.+ larzı 1817

y.+ nan 1904

[15]

yılkı-ıuy: At koyun.

y. 530

[1]

yılkılda -: Yılık yılık etmek,
ışıldamak.

y.- p 111, 921

y.- p torğan : Semiz hâliyle
göz dolduran hayvan için söylenir.

y.- p -ğan 119

[3]

yır: Şarkı, türkü.

y. 221, 1453

y.+ ı 269

y.+ ın 562

y.+ ınıñ 255

y.+ zar 585, 1062

y.+ zarınıñ 254
y.+ zıñ 248, 253
[10]
yır -: Yarmak; ayırmak.
y.- ıp 1746, 1865
[2]
yırağırak: Daha uzak.
y. 412, 661, 1499
[3]
yıraq: Uzak.
y. 204, 511, 975, 1348,
1405, 1427
[6]
yıraqlıq: Uzaklık.
y.+ ı 66
[1]
yırın: Suyun açtığı derin yarıq,
çukur.
y. 220
[1]
yırındağısa: Türküsündeki gibi.
y. 1606
[1]
yırla -: Türkü söylemek, şarkı
söylemek.
y.- ğan 255
y.- p 220, 242
[3]
yır-moñ: Türkü ve kederli ezgi.
y. 250
y.+ dan 247
[2]
yırsı: Türkücü, şarkıcı.

y. 241
y.+ lar 562
[2]
yırtkıs: Yırtıcı hayvan.
y. 1332
[1]
yırtkışlıq: Yabanilik, vahşilik.
y.+ ı 653
[1]
yış: Sık, sıkça; art arda, birbiri
ardına.
y. 296, 816, 825, 1404,
1587, 1836, 1948
[7]
yışay -: Sıklaşmak, sık hâle
gelmek.
y.- a 1368
[1]
yıvan: Kalın; koyu; yoğun.
y. 643
[1]
yıvaş: Sakin, uslu, yumuşak başlı.
y. 679
[1]
yıy -: Yığmak, toplamak,
biriktirmek; birleştirmek.
y.- ahıgız 1559
y.- alar 1048, 1530
y.- ıp 18, 634
[5]

yıyıl -: Toplanmak, yığılmak, bir araya gelmek, birikmek.

y.- a 21, 122, 192
y.- ğan 13, 598, 890, 936,

966

y.- ğan bula 894
y.- ğanın 1059
y.- ıp 541, 557, 1003
y.- ırğa 1007

[14]

yıyın: Toplantı, görüşme.

y. 7, 10, 29, 67, 73, 81, 90,
92, 93, 96, 97, 1, 105, 194, 202, 206, 216,
561, 602

y.+ a 727
y.+ da 196, 895
y.+ dağılar 70
y.+ darza 101
y.+ dı 36
y.+ diñ 34, 98, 106, 562

y.+ ğa 13

y.+ ıbiz 65, 351
y.+ ıbizza 42, 50
y.+ ıbizzi 39, 51
y.+ ıbizziñ 568
y.+ ıgız 617

[38]

yıyın -: Toparlanmak, gerekli şeyleri toplayıp yola çıkmaya hazırlanmak.

y.- a 178, 1508
y.- alar 99, 1468
y.- ğan 1038

y.- ıvı 1578

[6]

yıyınma-: Toparlanmamak, hazırlanmamak.

y.- ğan 417
y.- y 1022

[2]

yıyış-: Birlikte toplamak, koleksiyon yapmak.

y.- ırğa 1094

[1]

yoka: İnce, kalın olmayan.

y. 288, 1814

[2]

yokla -: Uyumlamak, uyku hâlinde olmak, uyumak.

y.- vı 19
y.- y 1550

[2]

yoklama-: Uyumlamamak, uyku hâlinde olmamak.

y.- dım 1480

[1]

yoko: Uyku.

y.+ m 1305

[1]

yola: Töre, âdet, gelenek.

y. 35
y.+ hı 38, 404
y.+ ların 258

[4]

yolalay: Töre gibi, gelenek gibi.

y. 258

[1]

yom -: Yummak, kapamak,
örtmek (ağız, göz vs. için).

y.- op 1778

[1]

yomaşayla -: Yalakalık yapmak,
yağcılık yapmak, dalkavukluk yapmak.

y.- v 839

[1]

yomol -: Hücüm etmek,
saldırmak, fırlamak.

y.- a 1828

y.- ğandarın 1872

[2]

yomoş: İş, vazife, görev.

y. 1388, 1404

y.+ larga 1679

y.+ o 1563

y.+ om 1414, 1760

[6]

yomoşlo: Görevli, vazifeli.

y. 1623

[1]

yomoşsız: İşsiz.

y. 1623

[1]

yomran: Tarla sincabı.

y. 1927

[1]

yomran-felen: Tarla sincabı
falan.

y. 181

[1]

yomrola -: Yumru hâline
getirmek, yumru etmek.

y.- p 1838

[1]

yomşart -: Yumuşatmak.

y.- iv 1777

[1]

yondoş: Yıldız.

y. 571

[1]

yonso -: Yorulmak, yorgun
düşmek, bitap düşmek, eziyet çekmek,
sıkıntı görmek.

y.- ğan 897, 1099

y.- p 368

y.- v 1868

[4]

yonsot -: Yorgunlaştırmak,
yordurmak, bitap düşürmek, eziyet
çektirmek.

y.- a 49, 1071

[2]

yonsov-yüşen: Yorgun, uyuşuk.

y. 1834

[1]

yorat: Bir şeyler işaret eden iz,
belirti; işaret.

y.+ ı 765

[1]

yort: Ev, bina, çadır.

y. 513, 1645, 1649, 1945,
1949

y.+ ımız 1650

y.+ ımızdan 1621, 1652

y.+ om 1480

y.+ tağı 1391

y.+ to 676

[11]

yort-il: Halk ve memleket.

y. 621, 1382

y.+ bēz 558

y.+ ě 487, 785

y.+ ěn 939

y.+ ěne 937

y.+ ge 718

[8]

yort-tübe: Çadır.

y. 30

[1]

yort-yēr: Ülke, memleket.

y. 78, 624

y.+ ěn 296

y.+ ěne 1323

y.+ zě 729

y.+ zer 1206

y.+ zerěne 969

[7]

yot: Kıt, kurak.

y. 1864, 1876

y.+ tan 531

[3]

yotat -: Eziyet çektirmek, sıkıntı
çektirmek.

y.- dılar 1699

[1]

yotloq: Kuraklık, kıtlık.

y. 1860

[1]

yotol -: Yutulmak.

y.- op 386

y.- or 1014

[2]

yotom: Yudum.

y. 1910

[1]

yögön-: Topuğu yere batırmak.

y. 1799

[1]

yök: Yük.

y. 59, 62

y.+ ten 1801

[3]

yöklet-: Yük koyup götürmek,
yükletmek.

y.- eler 1364

[1]

yörek: Yürek, kalp.

y.+ ě 1211

y.+ ěm 1804

y.+ ěmdě 1807

y.+ ěnen 1727

[4]

yöreklělěk: Yüreklilik, cesurluk.

y.+ de 1633

[1]

yörek-özgös: Yürek yaran, yürek parçalayan.

y. 252

[1]

yöret: Ar.Kahramanlık, cesurluk, cüret.

y. 665

[1]

yörö -: Yürümek, gezmek, hareket etmek.

y.- gen 307, 510, 716, 891, 1003, 1017, 1051, 1052, 1390, 15, 1671, 1747, 1798, 1805, 1814, 1818, 1841, 1870, 1891, 1942

y.- genden 148

y.- gender 286

y.- genderzen 1391

y.- gensě 412

y.- ges 1921

y.- mehěnmě 832

y.- mekte 964

y.- p 150, 1431, 1521, 1622

y.- r 206, 285, 291, 3281404, 1816

y.- r almaš 1537

y.- rge 291, 1631

y.- sěz 1679

y.- tsek 1754

y.- věň 627, 1226

y.- vzen 1892

y.- vzerěň 1493

y.- y 138, 1055, 1383, 1387, 1442, 1825, 1897

y.- zen 526, 1069

[56]

yöriměz: Yürümez.

y. 1680

[1]

yörön -: Kendi başına sağa sola yürümek, bir başına dolanmak.

y.- öler 1431

[1]

yöröt -: Yürütmek, hareket ettirmek.

y.- ken 584, 1846

y.- kes 153

[3]

yörüčě: Seyahatçi.

y. 1674

[1]

yös: Üst.

y.+ ke 296

[1]

yöz: Yüz (sayı).

y. 28, 96, 2, 287, 539, 565, 779, 882, 994, 1048, 1049, 1078, 1128, 1481, 1491, 1635, 1891, 1936, 1939

y.+ ge 1006

[22]

yöz: Yüz, surat.

y.+ ön 1241

y.+ önde 1719

y.+ öñdö 1427

y.+ zerěněň 859

[4]

yözlöp: Yüz kadar.
y. 1012, 1169, 1326
y.- öp 348
[4]

yözerlep : Yüzer yüzer.
y.- 1941
y.- yözerlep 1141
[2]

yözerlegen: Yüzlerceye yakın,
yüzlerce civarı.
y.- 1133, 1280
y.- ěněň 651
[3]

yözge-yöz: Yüz yüze.
y. 1498
[1]

yözlö: Yüzlü.
y. 922, 1018
[2]

yözlölök: İkiyüzlülük, riyakârlık.
y.+ öne 1722
[1]

yözönen: Yüzünden.
y. 624, 1429
[2]

yözöm: Üzüm.
y.+ telerzě 1151
[1]

yuğal -: Kaybolmak, yok olmak,
yitmek.
y.- a 267, 1173
y.- alar 1922
[3]

yuğalt -: Yok etmek, kaybetmek,
yitirmek.
y.- rlık 1779
y.- ıvğa 816
y.- ған 457
[3]

yuğarıl -: Önem kazanmak, değer
kazanmak.
y.- a 1613
y.- ağısa 1602
[2]

yuğarılağı: Yukarıdaki.
y. 1728
[1]

yuğarıraq: Daha yukarı, daha
yüksek.
y. 1745
[1]

yuğ: Hayır; yok.
y. 77, 163, 265, 270, 308,
873, 927, 1073, 1161, 1175, 1263,
1336, 1337, 1370, 1392, 1420,
1487, 1507, 1677
y.+ dır 1688, 1717
y.+ ikëndër 1487
y.+ қа 335, 1327, 1334,
1605, 1888, 1941
y.+ mı 50
y.+ tır 1525
[31]

yuğ-bar: Ufak tefek önemsiz şeyler.

y.+ ğa 1895

[1]

yuğlık: Yokluk; yoksulluk.

y.+ ın 1547

[1]

yul: 1.Yol, sefer.

y. 57, 346, 348, 349, 731, 732, 749, 814, 1070, 1111, 1488, 1495, 15 , 1543, 1545, y. 1707, 1757, 1830

y. bulır 109

y.+ da 58, 647, 747, 1143, 1578, 1666, 1667, 1673, 1733, 1745, 1865

y.+ dan 394, 735, 1492, 1632, 1793

y.+ dar 329

y.+ darı 315, 674, 745,

y.+ darın 593, 694

y.+ darzan 1405

y.+ ğa 812

y.+ ı 70, 198, 360, 376, 447, 750, 759, 774, 935, 1018, 1032, 1044, 1166, 1242, 1526,

y.+ ığa 742

y.+ ın 1163, 1750

y.+ man 408, 1125

y.+ ındağı 848

y.+ lar 815

y. tot: Yol tutmak, gitmek

y. -a 1521

2. Defa, kez, kere.

y. 809, 1696.

3. Boy

y.+ darı 1396

y.+ ı 1372, 1375, 14421572, 1579, 1696, 1758, 1848

y.+ ındağı 1347

y.+ ınıñ 1448, 1528

[82]

yul -: Yok edilmek.

y.- ğan 1949

[1]

yulay: Defa, kez, kere.

y. 1269

[1]

yulbaşılık: Önderlik, liderlik.

y. 771

[1]

yuldaş: Birlikte yola çıkılan kişi, yoldaş.

y. 1051, 1501

y.+ ım 1538

y.+ ın 1542

y.+ ları 1685

y.+ tarı 734

[6]

yul-emel: Çare.

y.+ deržeh 695

y.+ ğ 50

[2]

yulık -: Karşılaşmak, denk gelmek, rastlaşmak, rast gelmek.

y.- ha 183
y.- ıvınan 751
y.- ılan 1562, 1877
y.- ılan 1782
y.- mağan 1314
[6]

yulla -: Yollamak, göndermek;
peşine düşmek, takip etmek.

y.- p 715, 776, 1074
[3]

yullan-: Yollanmak, gönderilmek,
yöneltmek; yol olmak.

y.- ğan 1865
y.- mağ bulıp 1540
[2]

yullık: Yol için gerekli olan,
yolluk.

y. 1433
[1]

yulsı: Yolcu, yola çıkan kişi.

y.+ larınıñ 58
y.+ larzınıñ 1705, 1706
y.+ nıñ 1549
[4]

yumağayla-: Kışkırtmak, överek
aldatmak.

y. -y 844
[1]

yuramal: Bile bile, kasten,
bilerek.

y. 815
[1]

yura-: Yormak, yorumlamak,
tâbir etmek.

y.-v 1216
y.- yzar 114, 587
[3]

yurđan-mënder: Yorgan minder.

y.+ zen 209
[1]

yurtağ: Rahvan at, küheylan.

y.+ tar 116, 170,186
y.+ tarzı 162
[4]

yuşık: Yönelim, tayin.

y.+ ın 972
y.+ ına 357
[2]

yuşa-: Yemekten sonra
uyuklamaya başlamak, şekerleme
yapmak.

y.- ğanda 1824
y.- p 1897
y.- r 8
y.- y 1900 , 1956

[6]

yuşan: Uyuşukça giden, uyuşukça yürüyen (at için).

y.+ ğa 1802

[1]

yuvın -: Yıkanmak, temizlenmek, banyo yapmak.

y.- ıp 930

[1]

yuyıl -: Silinmek, temizlenmek.

y.- ırın 279

y. -ırlık 1329

[2]

yügen: Binek ya da yük hayvanının başını tutmak için kullanılan bağ, yular.

y.+ en 1914, 1938

y.+ ge 1915

[3]

yügenle -: Yular takmak.

y.- p 1088

[1]

yüğer -: Koşmak, hızlı hızlı gitmek.

y.- e 1553

[1]

yügèrèk: Koşmaya elverişli, koşmaya uygun.

y. 108, 111

[2]

yügèrtèl -: Koşturulmak.

y.- gen 118

[1]

yün: İnsanın fiziksel gücü, ruhsal hâlden kaynaklı sıfatı, iş yapma yeterliliği.

y.+ èn 113

[1]

yünel -: Yönelmek, bir tarafa yol almak.

y.- e 1375, 1546, 1573

[3]

yünelteíl-: Yöneltilmek, yönlendirilmek.

y.- gen 862

[1]

yünle-: İşe uygun yapmak, gereğince yapmak; işe sokulmak.

y.- p 402

[1]

Z z

zalim: *Ar.*Merhametsiz, zalim, taş yürekli

z. 1369, 1467, 1659, 1686, 1752, 1754

z.+ dar 1743, 1747

[8]

zalim-abzam: *Ar.*Zalim ve bilgili

z. 950

[1]

zalimlik: Zalimlik, merhametsizlik.

z. 1646

[1]

zaman : *Far.*Zaman, vakit

z. 14, 161, 287, 307, 312, 320, 354, 383, 389, 443, 457, 469, 524, 539, 709, 752, 918, 992, 1409

z.+ dağı 321, 398, 1609

z.+ dan 494

z.+ darı 294

z.+ darınan 496

z.+ darza 530

z.+ darzağı 404

z.+ darzarak 841

z.+ diñ 1318, 1604, 1641

z.+ ı 1205

z.+ ında 332, 508, 514, 577, 669, 705, 1061, 1208, 1214, 1259, 1643, 1799

z.+ ından 1711

z.+ ınıñ 1346, 1590, 1594, 1772

[48]

zamana: *Far.*Zamane, devir, çağ.

z.+ hına 1595

[1]

zamandaraq: *Far.*Eski zamanda.

z. 1286

[1]

zar: *Far.*Kaygı, üzüntü, sızlanma.

z. 1606

z.+ ın 1758

z.+ zı 1518

z. + ın 1790

[4]

zarilik: Kaygılılık, hasretlik, kederlilik.

z. 1751

z.+ tar 1371

[2]

zarlan -: Şikayet etmek, şikayetçi olmak.

z.- a 1378

[1]

zarurat: *Ar.* Zaruret,
mecburiyet, zorunluluk

z. 301

z.+ tan 769

[2]

zat: *Ar.* Nesil, soy

z. 590, 710, 1725

z.+ ı 579, 715, 717

z.+ in 1898

z.+ ina 923, 927

z.+ inan 706, 961

z.+ tar 1743

[12]

zatlı: Kıymetli, değerli, soylu.

z. 135, 158, 170, 312, 377,
584, 906, 981, 1737, 1794

[10]

zavod: *Rus.* Fabrika.

z. 1685, 1686, 1689, 1697

z.+ in 1453

z.+ tar 795

[6]

ziyarat: *Ar.* Ziyaret.

z.+ ı 511

[1]

zina: *Ar.* Zina.

z. 1688

[1]

zinnetlë: Değerli, kıymetli.

z. 1738

[1]

zireklëk: Dâhilik, üstün
yeteneklilik, zekilik.

z.+ ě 1350

[1]

zolımlıq: *Ar.* Zulümlülük.

z. 1644, 1647

[2]

zolom-yafa: *Ar.* Zulüm cefa

z.+ larğa 1670

z.+ ların 1658

[2]

zöberjet: *Ar.* Zümrüt.

z. 1739

[1]

zölmet: *Ar.* Gece karanlığı.

z. 1744

z.+ ěn 1747

z.+ te 1740

[3]

Z z

ze: *bk.* da

z. 27, 82, 96, 110, 258,
275, 449, 494, 507, 517, 559, 703, 886, 9
, 1072, 1073, 1077, 1078, 1198, 1232,
1497, 1508, 1745, 1824, 1828, 1831, 1948

[31]

zur: *Far.*Büyük, dev, hacimli.
z. 15, 159, 205, 304, 388,
579, 6, 676, 687, 709, 780, 788, 790, 813,
827, 856, 857, 1015, 1051, 1086, 1097,

zuray -: Önem kazanmak, önemi artmak.

z.- ıp 374

[1]

zur-zur: Büyük büyük (ikileme).

z. 320

[1]

za: *bk.* da

z. 28, 82, 112, 136, 154, 162, 290,
320, 363, 370, 467, 469, 521, 691, 703,
725, 729, 749, 773, 844, 871, 906, 1047,
1054, 1077, 1101, 1201, 1222, 1265,
1337, 1465, 1615, 1759, 1926

[35]

1209, 1218, 1284, 1289, 1314, 1319,
1320, 1348, 1350, 1456, 1593, 1612, 1863

[34]

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

A

Abdrahman: Kişi ismi. a. 760, 1227 [2]	a.+ deň 526 [17]
Abdulla: Kişi ismi. a. 985, 1346 [2]	Aka: Kişi ismi. a. 1178 [1]
Ablay: Kişi ismi. a.+ zı 867 [1]	Aķbaş: Kişi ismi. a. 1466 [1]
Abulhayer: Kişi ismi. a. 778, 822, 827, 830, 839, 1217, 1260 a.+ zı 779, 838 a.+ zıñ 828 [10]	Akhaķkilēmbet: Kişi ismi. Topal Kilimbet. a. 532 [1]
Abulhayer-ħan: Kişi ismi. a. 820, 832, 835 [3]	Aķnazar-batır: Kişi ismi. Kahraman Aķnazar. a. 1346 [1]
Adraħman: Kişi ismi. a. 1348 [1]	a. 134 [1]
Aģizēl: Nehir ismi. Akidil. a. 2, 5, 62, 67, 205, 297, 314, 350, 356, 357, 393, 394, 515, 545, 551, 1070	Alan yēyengol: Kişi ismi. y. 996 [1]
Aldar: Kişi ismi.	a. 623, 709, 711, 715, 770, 773, 774, 779, 784, 1162, 1212, 1379 a.+ ina 460, 1059

a.+ ında 858, 920

a.+ zı 781

[17]

Aldarbatır: Kahraman Aldar.

a. 767

a.+ ğa 769

[2]

Alëksëyëviç: Kişi ismi.

a. 609

[1]

Aliyëv: Kişi ismi.

Alkalin: Kişi ismi.

a. 875

[1]

Altay: Orta Asya'da konum Kazakistan sınır bölgesi, Rusya, Moğolistan ve Çin'e kadar varan sıra dağlar.

a. 286, 1940

[2]

Antonoviç: Kişi ismi.

a. 1283

a.+ tı 1295

[2]

Arkayëv: Kişi ismi.

a. 863

[1]

Aru-urık:

a. 979

[1]

A.S Puşkin: Rus şâir ve yazar.

p. 652, 1194

[2]

Asılı-kül: Asılı göl.

a. 134

[1]

Aşqazar:

a. 62

[1]

Aytqol: Kişi ismi.

a. 894, 984

[2]

Ayzar: Kişi ismi.

a. 28, 35, 54, 198, 204, 215, 221, 248, 384, 497, 570, 1406

[12]

Aziya: Asya.

a. 589, 1235, 1940

a.+ nı 580, 799

[5]

Aznalin: Kişi ismi.

a.+ dıñ 1269

[1]

B

Babur: Babür imparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarı.

b. 378

[1]

Bağsaharay: Kırım Hanlığı'nın kurulduğu şehir.

b.+ ğa 738

[1]

Baraqsoltan: Kişi ismi.

b. 842

[1]

Barın: Bir Başkurt boyunun adı.

b. 1431

b.+ a 1897

b.+ dı 683

[3]

Başkört: Millet ismi. Başkurt.

b. 63, 94, 97, 254, 263, 296, 298, 317, 321, 333, 341, 343, 345,

b.+ on 744

b.+ sa 945

b.+ salap 615

b.+ tar 14, 286, 340, 362, 375, 509, 510, 544, 604, 616, 669, 689, 727, 730, 808, 813, 830, 870, 884, 993, 1117, 1201, 1380, 1437, 1924, 1931

b.+ tarğa 486, 743, 768, 819, 908

b.+ tarı 146, 370, 1372, 1376, 1448, 1454, 1457, 1466

349, 352, 398, 484, 487, 494, 513, 540, 555, 575, 631, 634, 637, 642, 652, 667, 672, 692, 698, 7, 724, 749, 764, 771, 787, 795, 804, 821, 827, 829, 831, 832, 844, 846, 849, 851, 872, 908, 909, 919, 937, 939, 940, 942, 966, 968, 981, 990, 1017, 1025, 1026, 1049, 1075, 1079, 1121, 1186, 1187, 1188, 1191, 1198, 1233, 1234, 1248, 1257, 1261, 1268, 1271, 1282, 1310, 1323, 1326, 1333, 1336, 1388, 1401, 1409, 1425, 1447, 1592, 1658, 1771, 1808, 1946

b.+ arıtsız 1690

b.+ ka 1425, 1433

b.+ lar 1691

b.+ larımız 1625

b.+ o 733, 759, 1092, 1096, 1227, 1243

b.+ larıñ 1627

b.+ mon 263

b.+ tarın 809, 865, 1473

b.+ tarına 144

b.+ tarınıñ 27, 177, 1703

b.+ tarza 1080

b.+ tarzan 725, 837

b.+ tarzı 354, 536, 623, 737, 838, 970, 1149, 1312

b.+ tarzıñ 7, 402, 492, 525, 608, 627, 695, 722, 797, 1301

b.+ to 1668

b.+ toñ 220, 671, 699, 790, 815, 1086, 1230

Başkörtostan: Ülke ismi.
Başkurdistan.

b. 515, 593, 575, 756, 785,
1330

b.+ da 91, 729, 786, 806,
812, 835, 1195, 1321

b.+ dı 712, 793, 801

b.+ dıñ 10, 85, 1248, 1347,
1435, 1456, 1607, 1609

b.+ ğa 588, 750, 776, 803,
830, 838, 840, 1076

[33]

Batırburan: Kişi ismi. Kahraman
Buran.

b. 410

[1]

Batırşa: Tarihi bir kişi ismi.

b. 1199, 1283, 1299, 1302,
1341, 1344, 1352, 1357, 1368,
1374, 1382, 1386, 1390, 1400 ,
1406, 1417, 1423, 1424, 1429,
1433, 1434, 1436, 1441, 1458,
1463, 1465, 1473, 1480, 1490,
1501, 1506, 1507, 1509, 1512,
1515, 1520, 1526, 1539, 1542,
1546, 1552, 1554, 1557, 1563,
1570, 1574, 1582, 1602, 1613,
1642, 1658, 1667, 1672, 1676,
1709, 1725, 1734, 1757, 1764,
1782, 1791

b.+ ga 1404

[179]

b.+ ğa 1409, 1476, 1589

b.+ lar 1488, 1495, 1497,

1511

b.+ larzı 1502

b.+ nı 1295, 1477, 1551,

1794

b.+ nın 1584, 1731

b.+ nıñ 1275, 1301, 1309,

1312, 1319, 1384, 1387, 1445, 1469,
1471, 1605, 1654, 1706, 1761, 1788, 1795

[93]

Batıy: Kişi ismi.

b. 670

[1]

Batıyhan: Kişi ismi.

b. 390

[1]

Baybulat: Kişi ismi.

b.+ ğesen 1225, 1229

[2]

Baydevlet: Kişi ismi.

b.+ ke 498

[1]

Bayyğet: Kişi ismi.

b. 130, 153

[2]

Bejenek: Peçenekler, Peçenek
halkı (eski bir Türk kavmi).

b. 291

[1]

Belikov: Kişi ismi.

b. 1288
[1]
Bepeney: Kişi ismi.
b. 791, 833, 834, 836, 876,
1212
[6]
[2]
Bikbavbëy: Kişi ismi. Bikbav
Bey.
b. 24, 53, 69, 74
b.+ ge 52
[5]
Bikbulat: Kişi ismi.
b. 1245
[1]
Bikëyëv: Kişi ismi.
b. 1163
[1]
Bolğar: Millet ismi. Bulgar
b. 292, 331, 341, 354, 359,
362, 368, 375, 390
b.+ ğa 377
b.+ zar 365, 370, 381
b.+ zarğa 370
b.+ zarziñ 357
[15]
Böryen: Bir Başkurt boyunun adı.
b. 61, 542, 551, 1448,
1451, 1679, 1680, 1703
b.+ den 27
b.+ derzëkë 503

Beşkey: Köy ismi.
b. 1006
[1]
Bikbav: Kişi ismi.
b. 81, 54
[10]
Bragin: Kişi ismi.
b. 1449
b.+ dı 1704
[2]
Buran bëy: Kişi ismi.
b. 398, 416, 440, 451, 482,
1606
b.+ zëñ 516
[2]
Burnağ bëy: Kişi ismi.
b. 538
[1]
Bursağov: Kişi ismi.
b. 1005
[1]
Burtas bëy: Kişi ismi.
b. 84
[1]
Busay: Kişi ismi.
b. 553
[1]
Bülekey: Kişi ismi.
b. 550
[1]

Ç

Çəsnokov: Kişi ismi.

ç.+ ka 716

[1]

D

Deği: Takma ad.

d. 952

[1]

Değüyeley: Kişi ismi.

d. 1228

[1]

Devletgerey: Kişi ismi.

d. 976

[1]

Devletgereybatır: Kişi ismi.

Kahraman Devletgerey.

d. 987

[1]

Dəlikatəs: Yer ismi.

d. 1942

[1]

Dıvan: Bir Başkurt boyunun ismi.

d. 28, 551, 865, 892, 983, 996

[6]

Dimitriy: Kişi ismi.

d. 1239

[1]

Dn.mamin-sibiryak: Kişi ismi.

d. 653

[1]

Dunay: Nehir ismi.

d. 287, 299

[2]

E

Ebdəlislam: Kişi ismi.

e. 1424

[1]

Ehmetħan: Kişi ismi. Ahmet

Han.

e. 331

[1]

Emin: Kişi ismi.

e. 1164, 1178

e.+ də 1157, 1161

[4]

Ermenstan: Ülke ismi.
Ermenistan.

e.+ ğa 377

[1]

Esfendiye: Kişi ismi.

e. 975

[1]

Estrhan: Yer ismi.

e. 735, 758, 907

[3]

Evjempetrov: Kişi ismi.

e. 1453

[1]

Eytkol: Kişi ismi.

e.+ doň 646

[1]

Eytkolbatır: Kişi ismi.

Kahraman Eytkol.

e. 997

[1]

Eyl-dıvan: Boy ismi.

e. 84

[1]

Eyl: Bir Başkurt boyunun adı.

e. 27, 861, 910, 1139

[4]

Eyzen: Bölge ismi.

e. 1403

[1]

Ezkey: Kişi ismi.

e. 1546

[1]

Ė

Ėlmekov: Kişi ismi.

Ė. 805

[1]

Ėmba: Boy ismi.

Ė. 1075

[1]

F

Filipp: Kişi ismi.

f. 1288, 1289

[2]

G

Galdan-sėren: Kişi ismi.

Galdan-Sirin.

g.+ den 950

[1]

Ġali: Kişi ismi. Ali.
ġ. 618, 1346, 1674, 1695
[4]

Ġeliyulla: Kişi ismi.
ġ. 1808
[1]

Ġenĕral-Lĕytĕnant: Kişi ismi.
General Liytinant.
ġ. 609
[1]

Ġĕrebstan: Ölke ismi. Arabistan.
ġ.+ dı 581
[1]

Ġerep: Millet ismi. Arap.
ġ. 339, 342, 510, 582, 1735
[5]

Ĥajiĥan: Kişi ismi. Hacı Han.
ĥ. 773
[1]

Ĥajiyĕv: Kişi ismi.
ĥ. 1169
[1]

Ĥaĥmar: Boy ismi.
h. 62, 298, 528, 551, 1192
[5]

Ĥalyġut: Bĕlge ismi.
h. 1376
[1]

Ġerep-farsı: Arap – Fars.
ġ. 337
[1]

Ġerepse: Dil ismi. Arapĥa.
ġ. 1351
[1]

Ġeynelĕ: Bĕlge ismi.
g.+ ler 130
[1]

Ġeyne: Bir Başkurt boyunun adı.
g. 1354, 1454, 1457, 1466,
1473, 1634
g.+ ge 1474
g.+ ler 1468, 1477, 1635
g.+ lerzĕ 1460
g.+ nĕ 1635
[12]

H

Hamar-arzamas-murom: Yer
ismi.

h. 1572
[1]

Hart: Bir Başkurt boyunun adı.
h. 866, 945
[2]

Hazar: Deniz ismi. Hazar Denizi.
ĥ. 339
[1]

Hazy-soltan: Kişi ismi.
h. 842
[1]

Helevěk: Nehir ismi.

h. 1243

[1]

Hristiyan: Mezhep ismi.

Hristiyan.

h. 1337, 1362, 1784, 1785

[4]

Horězm: Harezmi.

h. 315

[1]

Höseyñbek: Kişi ismi.

h. 511

[1]

Höyerğol: Kişi ismi.

h. 866

[1]

Hujehmet: Kişi ismi.

h.+ tē 840

[1]

I

Irgız: Kırgız.

i. 298

[1]

Irimbur: Şehir ismi.

i. 608, 797, 8 , 811, 815,
818, 1192, 1232, 1250, 1253,
1351, 1361, 14 , 1431, 1442, 1712

i.+ ğa 647, 1544, 1570,

1667, 1698

i.+ za 1149, 1761

i.+ zan 1078

i.+ zı 1077

[26]

i

İbnfazlan: Kişi ismi. İbn-i

Fadlan.

i. 341

[1]

İdrisiz: Kişi ismi.

i.+ ěñ 342

[1]

İgnatěv: Kişi ismi.

i.+ tuñ 1249

[1]

İ.İněplyusěv: Kişi ismi.

i. 1252

[1]

İlměrzek: Kişi ismi.

i. 130

[1]

İmbı: Nehir ismi.

i. 907

[1]

İmen-tav: Dağ ismi. İmen Dağ'ı.

i.+ zığı 565

[1]
İrek: Ülke ismi. Irak.
i.+ tẽ 1619
[1]
İsekeyv: Kişi ismi.
i.+ tẽ 642
[1]
İskëbëy: Kişi ismi.
i. 27
[1]
İsengil: Kişi ismi.
i.+ din 771, 1162
i.+ dindëñ 780
[3]
İskë: Kişi ismi.
i. 542
[1]
İsëmsimvol: Kişi ismi.
i. 719
[1]
İset: Kişi ismi.
i. 1105, 1354, 1375
[3]
İskender: Kişi ismi.
i. 979, 980, 1076, 1079,
1080
[5]
İskendersoltan: Kişi ismi.
i. 972, 975, 987, 1074
[4]
İslamgöl: Kişi ismi.
i. 893, 996, 1168
i.+ ga 984

[4]
İsmeğil: Kişi ismi.
i. 623, 1412
[2]
İsmeğilov: Kişi ismi.
i.+ tı 642
[1]
İngliz: Millet ismi. İngiliz.
i.+ derzëñ 1945
[1]
İnyer: Nehir ismi.
i. 549, 1176
[2]
İstoriya: Kişi ismi.
i. 1604
[1]
İşëm: Kişi ismi.
i. 1226
[1]
İşmöhemetbatır: Kişi ismi.
i. 28
[1]
İtbay: Köy ismi.
i. 1110
[1]
İvan: Kişi ismi.
i. 554, 798, 811, 1282
[4]
İyoann: Kişi ismi.
i. 1283, 1295, 1298
[3]
İzël: Nehir, ırmak.

i. 19, 178, 289, 3 , 314,
375, 537, 1098, 1105, 1119, 1137,
1176, 1495, 1815
i.+ dē 391
i.+ dēñ 347, 355
i.+ ě 352, 359, 550
i.+ ěn 304

i.+ ge 315
i.+ gesě 286
[23]

İzēl-yayıq: İdil-yayıq.

i. 1115
[1]

J

Jim: Yer adı.

j. 979
[1]

Juñgar: *Rus.* 17. Yüzyıldaki
Oyrat Hanlığı 'nın başındaki yöneticiler
grubu; 17 ve 18. yüzyılda Kalmukların
diğer adı.

j. 949
[1]

Jungarhan: Kişi ismi.

j.+ ı 904
[1]

Juñgar-ğalmıq: Boy ismi.

j. 590
[1]

Jungarstan: Ülke ismi.

j.+ da 952, 957
[2]

K

Kelsēr: Bir Başkurt boyunun adı.

k. 1412
[1]

Kelsēr-tabın: Bir Başkurt boyunun adı.

k. 205, 495
[2]

Kirillov: Kişi ismi.

k. 798, 811, 813, 817, 819,
832, 848, 1208
k.+ tñ 825
[9]

Knyaz: Kişi ismi.

k. 609, 612, 617, 622, 634,
1097, 1109, 1148, 1191, 1195,
1208

[11]

Krayı: Kişi ismi.

k. 1253
[1]

Kötör: Kişi ismi.

k. 145, 146, 152
k.+ zö 144, 148
[5]

Kötörbatır: Kişi ismi.

k. 158

[1]

Közeş: Kişi ismi.

k. 1004, 1027, 1038, 1043

[4]

Közey: Kişi ismi.

k. 551

[1]

Kuban: Boy ismi.

k. 589, 736, 1235

k.+ də 580

k.+ den 714, 903

k.+ dēñ 765

k.+ ge 535, 735, 747, 751

[11]

Kublittskiy: Kişi ismi.

k. 1111

[1]

Kübelek: Bir Başkurt boyunun adı.

k. 1139

[1]

Küsəmbəhan: Kişi ismi.

k. 78, 623, 711, 716, 784,

1324

k.+ ğa 87

[7]

Küzekey: Kişi ismi.

k. 1086

[1]

Küzey: Bir Başkurt boyunun adı.

k. 1140, 1388, 1403

k.+ zer 1395

[4]

Қ

Қалмıқ: Boy adı. Kalmuk.

қ. 582, 722, 1223, 1235,

1236

қ.+ tar 77, 734, 1262

қ.+ tarġa 726, 1220, 1237

қ.+ tarzı 913

[12]

Қалмıқ-қарағалпақ: Boy adı.

Kalmuk-Karakalpak.

қ.+ tarġa 1222

қ.+ tarzın 1220

[2]

Қарабаş: Kişi ismi.

қ. 642

[1]

Қарабайёв: Kişi ismi.

қ. 869, 995, 1168

қ.+ tarzı 866

[4]

Қарағалпақ: Kişi ismi.

қ. 589, 1224, 1225, 1228

қ.+ tarġa 1229

қ.+ tarzın 769

қ.+ tarzıñ 767

[7]

Qaraǵalpaqstan: Boy ismi.

q.+ da 760

q.+ ǵa 750

[2]

Qaraǵalpaq-qazak: Boy ismi.

Karakalpak-Kazak.

q. 721

[1]

Qaraǵujaq: Kişi ismi.

q.+ tı 542

[1]

Qaraǵujaqbatır: Kişi ismi.

q. 26

q. notoq 83

[2]

Qarahaqal: Tarihi bir şahsiyet.

Karasakal.

q. 573, 575, 578, 585, 592, 668,
792, 826, 905, 922, 929, 932, 944, 960,
963, 964, 971, 998, 999, 1 1, 1009, 1011,
1024, 1030, 1033, 1035, 1039, 1040,
1047, 1053, 1069, 1070, 1073, 1083,
1086, 1093, 1098, 1102, 1106, 1108,
1117, 1119, 1128, 1157, 1163, 1165,
1169, 1171, 1197, 12 , 1204, 1206, 1213,
1214, 1216, 1223, 1229, 1233, 1242,
1248, 1264, 1266, 1268, 1324

k.+ dan 626

q.+ dı 967, 1005, 1028, 1038,
1061, 1090, 1162, 1209, 1211, 1217,
1222, 1224, 1225, 1240

q.+ dıñ 588, 641, 644, 926,0970,
993, 1025, 1042, 1048, 1050, 1055, 1060,
1066, 1080, 1125, 1135, 1167, 1174,
1232, 1246, 1251, 1253, 1258, 1260

q.+ ǵa 943, 1018, 1021, 1052,
1081, 1140

[110]

Qarahaqal-ǵan: Kişi ismi. Han
Karasakal.

q. 918

[1]

Qaraqıya: Bölge ismi.

q. 345, 348, 349, 350, 395,
398

q.+ nan 396, 515

[8]

Qarakılëmbet: Kişi ismi.

q. 532

[1]

Qaratabın: Boy ismi.

q. 1139

[1]

Qaratav: Boy ismi.

q. 129

[1]

Qaratavlı: Boy ismi.

q. 1139

q.+ nan 893, 984, 997

[4]

Karatël: Bölge ismi.

k. 849, 1115, 1142, 1143,
1179, 1190

k.+ derë 847, 1326

[8]

Qaratun: Dağ ismi.

q. 3, 11, 13

[3]

Qarizël: Nehir ismi. Kara İdil.

q. 2, 67, 351

[3]

Qarmasan: Boy ismi.

q. 355, 519, 520

[3]

Qasimov: Kişi ismi.

q.+ tı 643

[1]

Qatay: Doğu Başkurdistan'daki
bir Başkurt boyunun ismi.

q. 113, 549, 1085, 1092,

1096, 1139

[6]

Qavkaz: Bölge adı. Kafkas.

k. 339

[1]

Qazaq: Millet ismi.

q. 581, 589, 767, 778, 840,
841, 913, 1049, 1080, 1173, 1217,
1218, 1233, 1454

k.+ ı 725

q.+ tar 726, 903, 1201,
1254, 1436, 1573

q.+ tarğa 804

q.+ tarzan 1219

q.+ tarzı 820, 827

q.+ tarzın 779, 1217, 1261

[28]

Qazaqstan: Ülke ismi.

q. 588

q.+ da 1259

q.+ dı 580

[3]

Qazan: Tataristan'ın başkenti.

q. 56, 61, 526, 539, 670,
688, 1351, 1361, 1436, 1521, 1528

q.+ da 761

q.+ ga 543, 717, 754

q.+ ı 1518

[16]

Qenzefer: Kişi ismi.

q. 536

[1]

Qenzeferbëy: Kişi ismi.

q. 27, 90

[2]

Qısbike: Kişi ismi.

q. 1244

[1]

Qıvaqan: Bir Başkurt boyunun
adı veya bu boya mensup kimse.

q. 893, 997, 1139

q.+ dan 985

q.+ din 984

[5]

Qıpsaq: Boy ismi. Kıpçak.

q. 25, 291, 501, 553, 1452

q.+ tarzan 542

ķ.+ tıķı 115

[7]

ķırġız: Millet ismi.

ķ. 77, 292

[2]

ķırġız-ķaysaķ: Ķırġız-Kaysak.

ķ. 958

[1]

ķırım: Ölke ismi.

ķ. 727, 737, 740, 743, 1939

ķ.+ ġa 728, 731, 737

[8]

ķolsurin: Ķiři ismi.

ķ. 1086

[1]

ķontařlı: Ķiři ismi.

ķ. 1235

[1]

ķortkasov: Ķiři ismi.

ķ. 867

[1]

ķotlombet: Ķiři ismi.

ķ. 1708, 1711, 1722

ķ.+ nēņ 1713

[4]

ķotlomōhemmet: Ķiři ismi.

ķ. 804

[1]

L

Lemez: Boy ismi.

l. 550

[1]

M

Maķmut: Ķiři ismi.

m. 742

[1]

Maksimov: Ķiři ismi.

m.+ tı 643

[1]

Mekke: Arabistan'da bir şehir.

m. 949, 950

m. 581

[3]

Mēņlē: Bir Başkurt boyunun adı.

m. 27, 146, 730, 1073

[4]

Meskev: Moskova.

m. 548, 1572

m.+ ze 1761

[3]
Mezine: Medine. Arabistan'da
bir şehir.

m.+ ge 949

m. + le 581

[2]

Mısır: Cumhuriyetle yönetilen
Arap ülkesi.

m. 1164

[1]

Mindek: Yer ismi.

m.+ ke 1111

[1]

Miñdëyar: Kişi ismi.

m. 863, 865, 869, 876, 893,
895, 911, 995, 1168

m.+ ğa 984

[10]

Minjan: Boy adı.

m. 345, 346

[1]

Miñlëgol: Kişi ismi.

m. 1243

[1]

Minzele: Kişi ismi.

m. 1185

m.+ ge 1156

m.+ le 782, 1163

[4]

Mişer: Tatarların Batı ağızlarını
konuşan bir grubu, Mişer Tatarı.

m. 636, 1049, 1658

m.+ zer 1380, 1455

m.+ zerën 1473

m.+ zerzëñ 1401

[7]

MN.Gërnët: Kişi ismi.

m. 1310

[1]

Mongol: Moğol.

m. 487

[1]

Morat han: Kişi ismi. Murat

Han.

m. 732

[1]

Mortaza: Kişi ismi.

m. 1676

[1]

Mosolman: Ar. Müslüman.

m. 948, 956, 982, 1694

m.+ dar 1363

m.+ darıǵızǵa 940

m.+ darıǵızǵı 938

m.+ dariñdan 88

m.+ darzı 1362

m.+ darzıñ 1438

m.+ niñ 1694

[11]

Mostay: Kişi ismi.

m. 1466

[1]

Möhemmet: Kişi ismi.

Muhammed.

m. 889

[1]

Möhemmethan: Kişi ismi.
Muhammed Han.

m. 977

[1]

Möhemmetsołtan: Kişi ismi.
Muhammed Sultan.

m. 979

[1]

Möhemmetğeliesselam:

Muhammed aleyhisselam.

m. 948, 951

[2]

Möslim: Köy ismi.

m. 1354

[1]

Mullammet: Kişi ismi.

m. 1164

[1]

N

Nēmēts: Alman.

n. 1946

[1]

Něplyuyěv: Kişi ismi.

n. 1571

[1]

Nıyazğol: Kişi ismi.

n. 1243

[1]

Novikov: Kişi ismi.

n. 1282

[1]

Nögöş: Boy ismi.

n. 545

[1]

Nuğay: Nogay.

n. 19, 528, 531, 670, 736,
759, 935, 1242, 1372, 1396, 1442,
1448

n.+ zar 534, 536

n.+ zarzan 553

[15]

O

Ojan: Şehir ismi.

o. 345, 346, 347

[3]

Omorзақ: Kişi ismi.

o. 126, 152, 154

o.+ қа 153

o.+ tiñ 151

[5]

Omorзақ-batır: Kahraman
Omurzak.
o. 149
[1]

Omtay: Kişi ismi.
o.+ zan 234
[1]

Ö

Öfö: Ufa. Başkurdistan'ın başkenti.
ö. 550, 716, 759, 1104,
1227, 1351, 1544, 1564, 1619
ö.+ ğa 1568
ö.+ ge 811, 1570
ö.+ nen 1570, 1667

ö.+ nöñ 92
[16]

Örşek: Boy ismi.
ö. 109, 162, 546
[3]

P

Perm: Kama Nehri'nin yanında ve Rusya'nın Avrupa bölümünde olan, Ural Dağları'nın yanındaki bir şehir.
p. 1104
[1]

Pětërburg: Yer ismi.

p. 1791
p.+ ka 1571, 1572
p.+ ka 1782
p.+ ta 805, 1761, 1794
p.+ tiñ 1783
[8]

Pětr: Rusya imparatoru.

p. 758, 1239
[2]

Pětropavěl: Kişi ismi.

p. 1785

[1]

Piriçkov: Kişi ismi.
p. 630, 1232
[2]

Pobı: Kişi ismi.
p. 1783, 1786
[2]

Pokrov: Rusya'nın Vladimir Oblastı'nda bulunan bir şehir.
p. 1453
[1]

Pugaçëv: Rus imparatorluğuna karşı ayaklanan Kazak lider.
p. 1194,1239
[2]

Putyatın: Kişi ismi.
p. 1109
[1]

R

Rahmankulov: Kişi ismi.

r. 1004, 1039, 1043

[3]

Raman: Kişi ismi.

r. 1004, 1043

[2]

Resey: Kişi ismi.

r. 93, 937, 1324

r.+ ge 908

[4]

R.G ignatěv: Kişi ismi.

r. 1249, 1252

r.+ tñ 1247

[3]

Rıçkov: Kişi ismi.

r.+ tñ 1250

[1]

Rossii: Kişi ismi.

r. 1604

[1]

Rossiya: Ülke ismi. Rusya.

r. 743, 1190, 1250

r.+ ga 779

[4]

Rus: Millet ismi.

r. 591, 653, 690, 751, 774,

776, 777, 816, 821, 827, 828, 835,

846, 1026, 1061, 1107, 1108,

1112, 1119, 1122, 1167, 1234,

1335, 1362, 1447, 1448, 1658,

1769

r.+ tar 1201

r.+ tarğa 1087

r.+ tarzı 796

r.+ tarzıñ 754

[32]

Russa: Rus.

r.+ ga 973, 1768, 1774

[3]

S

Samoděrjaviyě: Kişi ismi.

s.+ hınıñ 692

[1]

Sayětбай: Kişi ismi.

s. 1161

[1]

Saymon: Kişi ismi.

s. 877

[1]

Sellem: Kişi ismi.

s. 338

[1]

Sermesen: Boy ismi.

s. 355, 519, 520, 526

[4]

Seyětбай: Kişi ismi.

s. 1154, 1155, 1159, 1162

s.+ zıñ 1158
[5]
Seyt̄bay batır: Kişi ismi.
s. 875, 894, 997
[3]
Sēbēr: Sibir.
s. 528, 670, 688, 935, 1290, 1347,
1372, 1375
[8]
Sıbar-kül: Boy ismi.
s. 1137
[1]
Sıñğız: Kişi ismi. Cengiz.
s. 389, 706
[2]
Sıñğızhan: Kişi ismi. Cengizhan.
s.+ dıñ 387
[1]
Sırbet: Kişi ismi.
s. 1178
[1]
Sıvaş: Çuvaş.
s. 643
s.+ tar 1201
[2]
Sırasov: Kişi ismi.
s. 1005
[1]
Sırayēv: Kişi ismi.
s. 867
[1]
Sırmēş: Millet ismi.
s. 1503

s.+ ter 1497, 1508, 1509
s.+ terge 1508
[5]
Sitēmbet: Kişi ismi.
s. 1244
[1]
Skoniya: Bölge ismi.
s. 344, 346
[2]
SM.Solovēv: Kişi ismi.
s. 1604
s.+ tñ 1250
[2]
Soltangerey: Kişi ismi.
s. 904, 906, 963, 965, 971,
976, 987, 1025, 1223, 1237
s.+ zēñ 1236
[11]
Soltangerey-han: Kişi ismi.
s. 935
s.+ dan 969
s.+ dı 916
[3]
Soltangērey-ķarahakal: Tarihi
şahsiyet.
s. 911
[1]
Soltan-huja: Kişi ismi.
s. 714
s.+ nı 716
[2]
Soltan-ibrahim: Kişi ismi.
s. 714, 718

[2]

Soltan-morat: Kişi ismi.

s. 721, 1227

s.+ tan 758

s.+ tñ 756

[4]

Soymonov: Kişi ismi.

s. 863, 872, 1156, 1209

s.+ tñ 1112

[5]

Söleymen: Kişi ismi.

s. 1543, 1546, 1555, 1560,

1564, 1665, 1793

s.+ dē 867

[8]

Stambul: Şehir ismi.

s.+ ğa 741

[1]

Sulman: Nehir ismi.

s. 304, 314, 352, 355, 359

[5]

Sultuğ: Kişi ismi.

s. 1620

[1]

Suna: Han ismi.

s.+ niñ 904

Şağman: Kişi adı.

ş. 28

ş.+ dı 543

[2]

[1]

Sunağontaşlı: Kişi ismi

s.+ niñ 1223

[1]

Surağol: Kişi ismi

s. 433, 438

[2]

Surağol-batır: Kişi ismi

s. 422

s.+ ğa 421

[2]

Surağolsı: Kişi ismi.

s.+ lar 435

[1]

Suraman: Kişi ismi.

s. 129, 137, 139, 142, 144,

150, 157

s.+ dan 142

s.+ dı 146, 152

s.+ dıñ 149

[11]

Suramanbatır: Kişi ismi

s. 148

[1]

Şeğeli: Kişi ismi.

ş. 28, 543

[1]

Şekē: Dağ ismi.

ş. 546

Ş

[1]

Şeybek: Kişi ismi.

ş. 1225, 1226, 1228

ş.+ tē 1229

[4]

Şıganay: Kişi ismi.

ş. 1004, 1027, 1039, 1043

[4]

Şihap: Kişi ismi.

ş. 842

[1]

Şlissēlburg: Ülke ismi.

ş. 1277, 1291, 1302, 1792

[4]

T

Taftilevin: Kişi ismi.

t.+ zēñ 1708

[1]

Tamyān: Bir Başkurt boyunun adı.

t. 997, 1139, 1452

t.+ dan 28, 894

t.+ darzan 543

[6]

Tañgavır: Boy ismi.

t. 1452

[1]

Tatar: Millet ismi.

t. 615, 643, 736

t.+ ğa 1668

t.+ zar 1201

t.+ zarı 1436

[6]

Tatar-mongol: Millet ismi. Tatar-Moğol.

t. 513, 687

[2]

Tatişev: Kişi ismi.

t. 1208

[1]

Tabın: Bir Başkurt boyunun adı.

t. 125, 134, 242, 932

t.+ dağılar 860

t.+ dan 1111

t.+ darı 860

t.+ darzı 201

t.+ dñ 23

t.+ ında 1942

[10]

Taysuğan: Köy ismi

t.- 1348

[1]

Tēlev: Tabın boyuna bağlı bir Başkurt aşireti.

t. 1139

[1]

Tēlevkey: Kişi ismi.

t. 1091, 1096, 1178

[3]

Teteges: Kişi ismi.

t.+ ke 538

[1]
Teteges b y: Kişi ismi. Teteges
Bey.
t. 25, 83
[2]
Tevke: Kişi ismi.
t. 767
[1]
T vkil v: Kişi ismi.
t. 1326
t.+ t  804
t.+ t n 849, 1708
[4]
TırnaŐlı: Bir Başkurt boyunun
adı.
t. 855, 889
[2]
Tobol: Bölge ismi.
t. 1361
[1]
Tolombet: Kişi ismi.
t. 725
[1]
Tölkösura: Kişi ismi.
t. 845
[1]
T lk surabatır: Kişi ismi.
t. 876
[1]
T rkise: Dil ismi. Türkçe.
t. 945
[1]
T rkiy: Millet ismi. Türk.

t. 1735, 1767
t.+ senen 973
[3]
Türkiye:  lke ismi. Türkiye.
t. 742
t.+ ge 742
[2]
T rkmen: Millet ismi. T rkmen.
t. 550
[1]
T r k: Türk.
t. 740
t.+ ter  346
[2]
Tubıl: Nehir ismi.
t. 1165
[1]
TuŐsora: Kişi ismi.
t. 5 , 804
[2]
T ngev r: Bir Başkurt boyunun
adı.
t. 1140
[1]
tuŐtamıŐhan: Kişi ismi.
t. 514
[1]
TuraŐan: Kişi ismi.
t. 669
[1]
Tsaritsın: Kişi ismi.
t. 732

[1]

U

Uğır-ara: Boy ismi. Uğır topluluğu.

u. 304

[1]

Uğlıyenov: Kişi ismi.

u.+ tı 642

[1]

Ulatiměrov: Kişi ismi.

u.+ қа 1097

[1]

Ural: Nehir ismi.

u. 244, 289, 297, 3 , 534, 814, 815, 854, 1113, 1340, 1395, 1441, 1451

u.+ da 795

u.+ dan 286

u.+ dı 799

u.+ dıñ 1453

u.+ ğasa 286

[18]

Ural-izěl: Ural-İdil nehrinin ismi.

u. 1780

[1]

Uran: Bir Başkurt boyunun adı.

u. 502, 1388, 1403, 1620, 1622

[5]

Urazımbet: Kişi ismi.

u. 866

[1]

Urusov: Kişi ismi.

u. 609, 622, 632, 640, 648, 1149, 1191, 1195, 1208

u.+ tıñ 630

[10]

Usa: Boy ismi.

u. 1372

[1]

Urazlin: Kişi ismi.

u. 863, 1004, 1043, 1048

[4]

Urazmet: Kişi ismi.

u. 1005

[1]

urazmetov: Kişi ismi.

u. 1529

[1]

Uriś: Rus.

u. 86, 391, 1634

u.+ iñ 1636

u.+ larından 1691

[5]

Urkara: Bölge ismi.

u. 980

[1]

Ü

Üsergen: Bir Başkurt boyunun adı.
ü. 24, 61, 82, 115, 497,
541, 551, 553, 1452
[9]
Üzbek: Millet ismi.

ü. 582, 670
[2]
Üzbekhan: Kişi ismi.
ü. 508
[1]

V

Vasilis: Kişi ismi.

v.+ ke 554

[1]

Vasiliy: Kişi ismi.

v. 609

[1]

Veşkey: Köy ismi.

v. 1010

[1]

Vizantiya: Ülke ismi.

v.+ ga 376

[1]

Vladimir: Kişi ismi.

v. 1572

[1]

V.N Vitěbskiy: Kişi ismi.

v. + zıñ 1252

[1]

Volga: Avrupa'nın en uzun nehri.

v. 580, 589, 732, 749,
1235, 1237

v.+ ga 751

[7]

Y

Yayıq: Boy ismi.

y. 62, 297, 394, 528, 537,
725, 1075, 1124, 1127, 1815,
1924, 1937

y.+ tı 1125

[14]

Yahya: Kişi ismi.

y. 1514, 1520, 1538

y.+ nı 1541

[4]

Yakup: Kişi ismi.

y. 642

[1]

Yalıq Bëy: Kişi ismi.

y. 516, 518

[2]

Yanış: Kişi ismi.

y. 642, 1355, 1654, 1656,
1664

[5]

Yazıkov: Kişi ismi.

y. 1109

[1]

Yemmet: Kişi ismi.

y. 1163

[1]

Yermöhemmet: Kişi ismi.

y. 857, 889, 917, 985, 1168

[5]

Yelëkeyëv: Kişi ismi.

y. 1090

[1]

Yëvropa: Avrupa.

y. 1940

[1]

Yëyengöl: Kişi ismi.

y. 880, 892, 895, 933, 996,

1024, 1030, 1240, 1242

y.+ do 910

y.+ doñ 862, 942, 1029

y.+ ğa 984

[14]

Yëyensura batır: Kişi ismi.

y. 894

[1]

Yëzëm: Kişi ismi.

y. 113

[1]

Yıhangır: Kişi ismi. Cihangir.

y. 403, 706

[2]

Yıhangol: Kişi ismi.

y. 642

[1]

Yılayır: Nehir ismi.

y. 564

[1]

Yosof: Kişi ismi. Yusuf.

y. 1254

[1]

Yolaykan: Kişi ismi.

y. 1389

[1]

Yosop: Kişi ismi.

y. 845

[1]

Yulaman: Kişi ismi.

y. 1458, 1671

y.+ ğa 1408

[3]

Yulayëv: Kişi ismi.

y. 12 , 1243, 1269, 1271

y.+ tı 595

[5]

Yuldaşëv: Kişi ismi.

y. 893, 1168

[1]

Yurmatı: Bir Başkurt boyunun

ismi.

y. 24, 1242

y.+ larğa 545

y.+ nıķılar 145

[4]

SONUÇ

Başkurdistan'ın dil bilimcisi ve araştırmacısı Ğaysa Höseyenov'un, Batırzar Kıssahı (Öfö 1969), povęstar ve Ğikeyeler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bu tezde kitabın ikinci bölümünü oluşturan Ğikeyeler başlığı altındaki "Yětë İrıv" (Yedi Soy), "Ğarahağal Ğakında Hüz" (Karasakal Hakkında Anlatı), "Batırşanıñ Batşağa Ğatı" (Batırşa'nın Padişaha Mektubu) ve "Huñğı Tarpan" (Sonuncu At) olmak üzere dört hikâyesi çalışmamızın inceleme konusunu oluşturmuştur. Bu bağlamda yazarın üslubu eserlerinde yansıdığı kadarıyla ortaya konulmuştur.

Ğaysa Höseyinov, 20. yüzyıl Başkurt toplumu içerisinde araştırmacı kimliği ve alim kişiliği ile önemli bir yere sahiptir. Yapmış olduğu gezilerle, araştırmalarla; yazdığı eleştiri türündeki eserleriyle, tarihi bilgisiyle, dil bilimine verdiği önemle Başkurt edebiyatına ışık tutmuştur. Höseyinov, daha küçük yaşta okumayı ve araştırmayı seven bir kişiliğe sahip olmuştur. Pek çok türde eserler kaleme almıştır. Eserlerinde hem kendi hayatını hem de Başkurt halkının yaşadıklarına dair izler bulmak mümkündür. Halkın bağımsızlık mücadelelerine, Başkurt toplumunun savaş yıllarına, günlük yaşantılarına göre eserlerini şekillendirmiştir. Hayatının hemen hemen her anında halkına hizmet etmek için çabalayan yazar ele aldığı eserlerle Başkurt tarihine ve edebiyatına kaynaklık etmeyi amaçlamıştır. Bu eser tarih ve edebiyatın sentezinden meydana gelir.

Eserdeki hikâyelerin tarihe gerçekliğe dayanmasının yanında Ğaysa'nın anılarını da içerdiğini görmekteyiz. Bu nedenle eserin otobiyografik yanı da vardır.

Çalışmamızı oluşturan hikâyeler, yazarın dil özelliklerini ortaya koymaktadır. Bunun yansırı öykülerde kurgudan ziyade gerçeklik ön plandadır. Bu yönüyle Başkurt tarihine kaynaklık etmektedir. Bu metinler kurgudan çok tarihi belge niteliğinde olsalar da eserin orijinalinde hikâye başlığı altında toplandığı için biz de isim değişikliği yapmayı uygun görmedik.

Örneğin, Yětë İrıv hikâyesinde, Ozan Ayzar'ın ağzından yedi Başkurt boyundan ve bunların bir araya gelmesinden, Başkurt tarihinden ve Başkurtların eski gelenek ve göreneklerinden bahsedilir. Bu hikâyede aynı zamanda Başkurt folklorüne ait bazı bilgiler

verilmiştir. Özellikle yırtıcı kuş isimleri metinde oldukça fazla geçmektedir. Bu motiflerin türlü inanç ve yasakları yansıttığı bilinir. Hikâyede geçen “Boş hayatında nasıl yaşadı böyle gün gören yoksul, baykuş çok mu?” cümlesindeki “Baykuş” Başkurt Türklerinde ölümü sembolize etmektedir. Aynı zamanda giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi Başkurtların menşei hakkında farklı görüşler bulunmaktaydı. Bunlardan birisi göç esnasında bozkırda yollarını kaybeden Başkurtların karşısına çıkan ve onlara yol gösteren kurttan dolayı Başkurt adını almış olmalarıydı. Kurdun yollarını bulmaya yardım eden kavmin dört reisi ve onların da üç oğlu vardı. Bu yedi şahıs yedi ayrı ile başkan olmuştur. Bu hikâyenin de bu yedi soydan bahsettiğini söylemek yanlış olmaz.

Karahağal Hakkında Hüz adlı hikâyede, 1739-1740 yıllarında ortaya çıkan 18. yüzyıl Başkurt ihtilalinin önderi Karasakal anlatılır. Karasakal’ın cesur bir komutan olması ve inançlı bir Müslüman olması da eserde bahsedilmektedir. Karasakal Başkurt Türklerinde destansı bir kahramandır. Bu tarihi şahsiyet hakkındaki söylentiler aynı zamanda “Başkurt Halkının Millî Özgürlük Mücadelesi Hakkındaki Destanlar” ‘başlığı altında ele alınmaktadır.

Batırşanıñ Batşağa Hatı adlı hikâyede, Başkurt isyancısı Abdulla Ali oğlu Aliyev yani takma adıyla Batırşa’nın, padişaha yazmış olduğu mektuptan bahsedilir. Batırşa’nın doğum yeri bugünkü Başkurdistan’ın Baltaç bölgesinde bulunan Kariş köyüdür. Kendisi aslen Mişer Tatarıdır. Batırşa pek çok medresede eğitim almıştır. 1700’lü yüzyılda bölgedeki Müslüman halka, Çarlık tarafından yapılan baskılar artarak devam etmiş ve Batırşa eğitimini yarıda bırakmıştır. Bu dönemde cami ve mescitler teker teker yakılmaya başlanmış ve halk zorla din değiştirmek zorunda bırakılmıştır. Ele alınan öyküde de belirtildiği gibi eğitimini bıraktıktan sonra çeşitli yerlerde din adamlığı ve öğretmenlik yapmıştır. Bu sebeple halk arasındaki saygınlığı artmıştır. İşte bu öyküde de 1700’lü yılların başından itibaren Rus Çarlığı tarafından yürütülen siyasetler ve baskılar sonucunda Tatarlar, Kazaklar ve Başkurtlar arasındaki bağların kopukluğunu görerek topyekûn hareket etmeyi uygun bulan Batırşa’nın isyanı anlatılmaktadır.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Suleymanov Ahmet; İbrahimov Gaynislam; Ergun Metin (2014). *Başkurt Destanları IV*, Ankara.

Huñğı Tarpan adlı hikâyede yazar, küçük yaşta dedesinin anlattığı vahşi at öyküsünü aklında kaldığınca kaleme almıştır. Öykününün sonunda bu olayın 1879-1881 yıllarında Yayık boyu bozkırlarında yaşanmış bir durum olduğundan ve Başkurtlardaki vahşi atların eğer bağlatmama, özgürlüğe düşkün olmaları gibi pek çok özelliğinden bahsedilir.

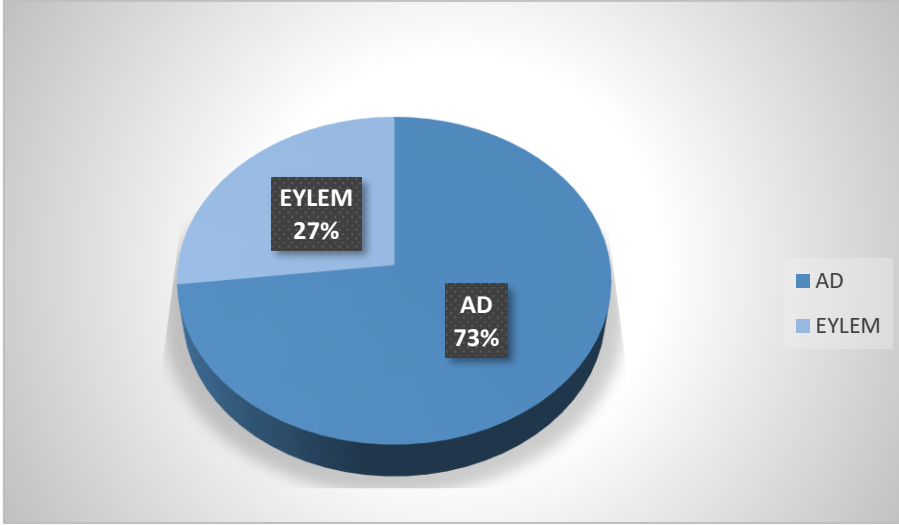
Eserdeki tüm hikâyeler 18. yüzyıla ait olsa da Başkurt halkının eski Bulgar, Kıpçak zamanlarından da izler bulunur.

Genel olarak bakıldığında yazarın gerçeklik ile kurguyu bir araya getirerek anlattığı görülür. Yazar, incelediğimiz hikâyelerinde sanatsal betimlemelere yer vermesinin yanında, sanat yapma kaygısı gütmeyerek daha çok tarihe kaynaklık eden didaktik yönü ağır basan hikâyeler yazdığı göze çarpar. Özellikle, Yětë İrıv adlı hikâyesinde folklorik özelliklerin ağır basması yazarın halk bilimine verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Başkurt isyanlarına ve bu isyanlarda mücadele eden kahramanlara yer vermesi dil bilimine verdiği önemin yanında tarihi araştırmacılığını da yansıtmaktadır.

İnceleme bölümünde, çalışmamızın temelini oluşturan hikâyelerin dil incelemesi, ses ve biçim bilgisi başlıkları yapılmıştır. Metin bölümünde, öncelikle metnin Kiril alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu yapılmış, transkripsiyonlu metne beşer aralıklarla satır numaraları verilmiştir. Toplam 1955 satır tespit edilmiştir. Daha sonra metin orijinaline sadık kalmaya özen göstererek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

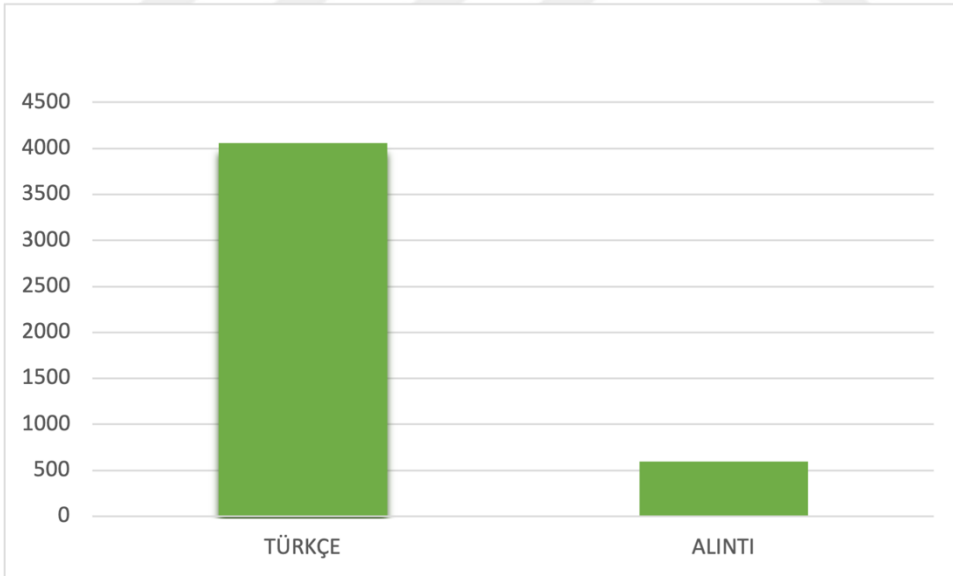
Dizin bölümünde, metinde geçen sözcüklerin yer aldığı gramatikal bir dizin oluşturulmuştur ve metinlerdeki yer ve şahıs adlarının verildiği Özel Adlar Dizini eklenmiştir. Sözcükler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Hazırlanan dizinde 374'i özel ad olmak üzere toplam 4061 madde başı yer almaktadır. Bu 374 adet özel adın dışındaki 3687 sözü toplam söz varlığı olarak değerlendirdik. Metinlerin söz varlığının 2969'u ad, 1092'si ise eylemlerden oluşmaktadır.

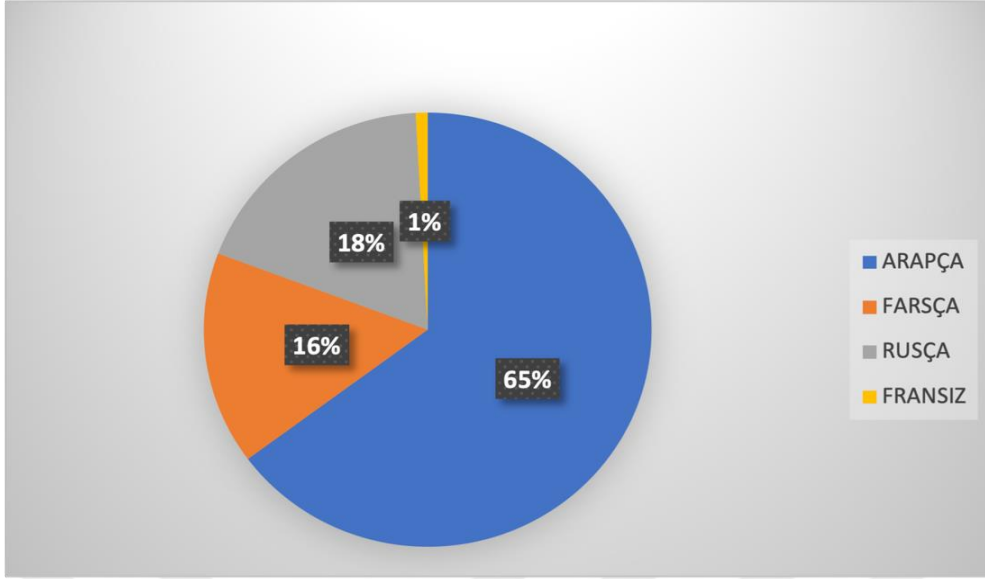
Şekil 1. Sözcük türleri

Alıntı sözcüklerinde yer aldığı bu metinlerde 380'i Arapça, 93'ü Farsça, 108'i Rusça, 5'i Fransızca, 2'şer tanesi Moğolca ve Latince, 1'er tanesi ise Türkçe+Rusça, Türkçe+Moğolca, Arapça+Türkçe, Arapça+Rusça, Arapça+Farsça sözcük kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 2. Söz varlığı

Bu sayılara göre Arapça alıntılar toplam söz varlığının %65'ini, Rusça alıntılar %18'ini, Farsça alıntılar %16' sını oluşturmaktadır. Arapça sözcük sayısının fazla olması Başkurt Türklerinin Müslümanlıkla tanışmalarından doğan bir sonuç olabilir.

Şekil 3. Sözcük Dağılımı

Yazarın eserleri söz varlığı yönüyle çoğunlukla Türkçe sözcüklerden oluşmuştur. Öykülerin içerisinde nesir kısımların yanında ara ara nazım kısımlarına da yer verilmiştir. Bu yüzden öykülerde nazım ve nesir iç içedir. Nazım kısımlarında destansı bir anlatım göze çarpar. Yazar bazı kısımlarda atasözü ve deyimlere de yer vermiştir. “*Sapsal poçta stanın tuzıralar.*” (1449), “*Heyledē mekēr üzēnēkēn eşley.*” (636), “*Keñeşlē il tarkalmas.*” (42).

Dil incelemesi kısmında yazarın Başkurt Türkçesine sadık kaldığı tespit edilmiştir. Tek bir örnekte Oğuzca yapıya yer verilmiştir. *Hel bu kēm bügēneçe östēmēze bēr kētre merhemet tamçısı tammış yukdır* (1717).

Metinde söz sonunda yuvarlaklaşmalara rastlanmıştır. “*selemetde ulırmız diyu*” (1716), “*Bu uşallıqlarnıñ, ahır bēr nihayesē bardır diyu.*” (1645). Bu durum Eski Anadolu Türkçesi özelliğini yansıtır. Ancak bu yapı sadece iki yerde görüldüğü için basımdan kaynaklanan yazım hatası olması da olasıdır.

Yapılan bu çalışmada Başkurt gramerine ve söz varlığına ilişkin bulguları incelenen metinlerden hareketle ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede Başkurt Türklerinde çok yönlü araştırmacı kimliği ile ortaya çıkan Gaysa Höseyiov’un Türkiye’de tanınmasının yanında Başkurt gramerinin ve edebiyatının yakından tanınması hedeflenmiştir. Metinlerin söz

varlığı ve dil bilgisel özelliklerin yanısıra yazarın üslubunu da ortaya koyan bazı ayrıntılar dikkat çekicidir.

Ayrıca eserlerin hikâye başlığı adı altında olmasına rağmen kurgudan çok tarihi gerçeklikleri yansıtması da dikkat çeker. Yazarın eserlerinden hareketle ortaya çıkan bulgular, diğer çalışmalar içinde yol gösterici olacak ve dönemin tarihsel ve kültürel yapısının daha iyi anlaşılmasına açısından etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arat, R.R (1987) Makaleler II, (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Türk Şivelerinin Tasnifi, 69-149. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başkort Têlênêñ Akademik Hüzlêğê*. (2011). (Ed. Hisamitdinova F. G.) 8 Tom Ufa.
- Başkort Têlênêñ Dialektarı Hüzlêğê*. (2002). Ufa.
- Benzing, J. (1995). Başkurtça. (Çev. Mustafa Argunşah) Türk Dünyası Araştırmaları, 95, 127-142.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı Tarihi Türk Yazı Dilleri Grameri Fiil Çekimi*. İstanbul: Kesit Yayınları
- Buran, A.; Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3 'Kuzeybatı / Kıpçak Grubu'*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yamaç, C. (2006). ‘‘Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler’’ *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Bilkent Üniversitesi- Ankara (26-27 Eylül 2006) , s.1-6.
- Demir, B. (2002). Türkler Ansiklopedisi Cilt 20. (Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Başkurdistan: Tarihi, Nüfusu, Etnopolitik Durumu ve Milli Gelişmeler*, 73-80. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dmitriyev, H. K. (1950). *Başkort Têlênêñ Grammatikahı*. Öfö.
- Durgut, H. (2006). Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine. *Türk Dili Yıllığı Araştırmaları Belleten* 2004, II, 71-78.
- Ehtemov, M.H. (2002). *Hezêrgê Başkort Têlê*. Öfö.
- Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A.B (2007). *Tarihi Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B.; Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugatî't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu
- Ercilasun, A.B. (2015). *Dilde Birlik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Ertürk, F. (2008). Başkurt Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri ve İşlevleri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Golden, P. B. (2014). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. Osman Karatay), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Höseyinov, G. (1986). *Batırzar Kıssahı*. Öfö: Kitap Neşriyatı.
- Höseyinov, G. (2008). *Avtoyiografiyam*. Öfö: Kitap Neşriyatı.
- Ilishev, Ildus G. (2002). Türkler Ansiklopedisi Cilt 20. (Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Sovyetler Birliği'nden Sonra Başkurdistan ve Rusya*, 64-72. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kamalov, İ. (2008). Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler. (Haz. A. Özyetgin, A. DüNDAR, İ. Kamalov) *Başlangıçtan Günümüze Başkurtlar*, 25-39. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2019). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A.F. (2019). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kiyikbayev, J. G.; Seyitbattalov, G.; İşbirzin, E.; Aznabayev, A.; Faritov, H.; Habibullina, F. (2010). *Başkört Tělě*. Öfö: Zeyneb Biyişeva İsemendegë Kitap Neşriyetë.
- Kiyikbayev, J. G. (2002). *Başkört Tělěññ Fonetikahı*. Öfö.
- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1960). İdil-Ural Bölgesi'ndeki Türklerin Menşei Hakkında, *V. Türk Tarih Kongresi*, 12-17 Nisan 1956, Ankara, 232-243.
- Kurat, A.N. (1965). Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIII (3-5) 91-126.
- Laypanov, K. T; Miziyev, İ. M. (28). *Türk Halklarının kökeni*. (Çev. Hatice Bağcı), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Öner, M. "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekim" *Türk Dili Dergisi* (Ocak-1999), s.10-18.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Öztekten, Ö. (2008). Tarihten Bugüne Başkurtlar Tarih, Dil ve Kültür Üzerine I İncelemeler. (Haz. A. Özyetgin, A. Dündar, İ. Kamalov), "*Tatar-Başkurt Meselesi*" ve Başkurtça, 70-91, İstanbul: Ötüken.
- Öztekten, Ö. (2010). *Bahâdur Şâh'in Arz-Nâmesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). Kıpçak Lehçelerinde +mA Ekli Birleşik Zarf Yapısı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 29-40.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, G. (2002). Türkler Ansiklopedisi Cilt 20. (Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Başkurt Türkçesi ve Yazı Dilinin Gelişimi*, 103-109. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Rasonyi, L. (2007). *Tarihte Türklük*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Rudenko, S. İ. (2001). *Başkurtlar*. (Çev. Roza-İklil Kurban), Konya: Kömen Yayınları
- Sanyarov, F.B. (2011). Gaisa Khusainov'un Kavramsal Alanı: bilişsel-söylemsel ve k kavramsal analiz. *Başkurt Üniversitesi Bülteni*, 16 (3-1), 1120-1124.
- Saray, M. (1992). "*Başkurt*" tdivia c.5, istanbul,
- Serebrennikov, B.A.; Gadjeva, N.Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. (Çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Süleymanov, A.; İbrahimov, G. (2005). Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Suleymanov A.; İbrahimov, G.; Ergun, M. (2014). *Başkurt Destanları 4*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sırtı, E. (2017). Kıpçakçadan Başkurtçaya Kök Fiillerde /s/ Fonemi, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 322-331.
- Şçerbinin, V. G. (1994). *Yeni Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Tekin, T.; Ölmez, M. (2015). Türk Dilleri Giriş. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Togan, Z.V. (1969). *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*. İstanbul.
- Togan, Z.V. (2020). *Başkurtların Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Tokatlı, S. (2002). Türkler Ansiklopedisi Cilt 20. (Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Başkurt Türkleri*, 81-87. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Türk, A. T. (2014). Nurihan Fettah'ın "Sızgıra Torğan Uklar" Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türkoğlu, İ. (2012). *Başkurt Edebiyatı*, 41, 506-508
- Uraksin, Z. G. (2006), *Başkort Tělněň Frazеologik Hüzlěğě*. Ufa.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yalçın, S.K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, H. (2004). "Başkurt Türkçesinde GAn, ti; A, ti Yapısı Üzerine." V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-26 Eylül, Ankara.1087-1098
- Yazıcı Ersoy, H. (2006). Başkurt Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Alıntı Kelimelerdeki Ünlü ve Ünsüz Değişmeleri. *Türkbilig Dergisi*, 12, 143-162.
- Yazıcı Ersoy, H. (2011). Başkurt Türkçesinde -sX ve -hAnA Kiplik İşaretleyicileri. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 8, 51-76.
- Yazıcı Ersoy, H. (2013). *Başkurt Türkçesinde Niyet Kipi ve İşaretleyicileri*. Akçağ Yayınları, 497-513, Ankara.
- Yazıcı Ersoy, H. (2014). Başkurt Türkçesinde -nXkX, -DXkX, -ÂXkX Yapısı ve İşlevleri. *VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 463-488.
- Yazıcı Ersoy, H. (2014). *Başkurt Türkçesine Kip*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, H. (2018). *Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yiğit, A. (2002). Türkler Ansiklopedisi Cilt 20. (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Başkurdistan*, 88-93. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Zekiyev, M. (2006). "Mişerler, Başkurtlar ve Dilleri." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19.